

NÉPI VALLÁSOSÁG A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN 7.

Konferencia Sepsiszentgyörgyön
2005. szeptember

1.

Népi vallásosság a Kárpát-medencében 7.

Konferencia Sepsiszentgyörgyön
2005. szeptember

I. kötet

Szerkesztette:
S. Lackovits Emőke
Szócsné Gazda Enikő

Sepsiszentgyörgy–Veszprém
2007

Kiadja a Székely Nemzeti Múzeum és a
Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság.

A kötet megjelenését támogatta:

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Kovászna Megye Tanácsa

Szerkesztők: S. Lackovits Emőke és Szőcsné Gazda Enikő

Korrektor: Szőcsné Gazda Enikő

Tördelés: Módi István-Hunor

© Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy

© Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém

© Albert András, Barabás Hajnalka, Bárth Dániel, Coroi Artur, Császi Irén,
Csukovits Anita, Demeter Lajos, Felhősné Csiszár Sarolta, Gáspár Dorottya,
János Mihály, Kinda István, Rev. Kiss Zoltán, Kovács Bálint, Kovács Mária,
Kurta József, Miklósi-Sikes Csaba, Nagy Márta, P. Szalay Emőke, Paál Zsuzsa,
Papp Vilmos, Reszegi Viktória, Selmeczi Kovács Attila, Szigeti Jenő,
Szőke Anna, Varga Éva Teréz, Varró Tibor

ISBN 978-973-0-04967-1

Tartalom

Szacsvay Éva születésnapjára 7

I. Vallástörténet, egyháztörténet, kisegyházak 17

Gáspár Dorottya	A Saturnalia tanulságai	19
Varró Tibor	A Szent Patrik kultusz magyarországi vonatkozásai	33
Varga Éva Teréz	Remete Szent Pál fiai Pápán. Ordo Sancti Pauli primi eremitae	45
Coroi Artur	Altorjai Márton Miklós deák feljegyzései, 1702–1734	59
Paál Zsuzsa	Egy historia domus vallásnéprajzi tanulságai: Tüskevár	175
Kovács Bálint	Az erdélyi örmény társadalom szentiszteletének rétegei az újkorban	197
Bárh Dániel	A történeti szokáskutatás kora újkori forrásai: az unitárius szertartáskönyvek	213
Kurta József	Középkori eredetű nagyheti énekek továbbélése az erdélyi református egyházközségekben	231
Albert András	Tofeus Mihály (1624–1684) református püspök szerepe a XVII. századi erdélyi protestantizmusban	239
Miklósi-Sikes Csaba	Adatok a magyargyerőmonostori református templom történetéhez	251
Papp Vilmos	A frátai református szórványtalálkozók	295
Szigeti Jenő	Az újprotestáns egyházak kialakulása a XIX. században Erdélyben és a Partiumban	301
Rev. Kiss Zoltán	Kik a baptisták és mióta léteznek a Kárpát-medencében?	311
Kinda István	„...az igazságot tanították, s azért tetszett, nem a pénzétt!” Szektásodási tendenciák a háromszéki protestáns cigányoknál	321
Reszegi Viktória	A hun kisközösség önállósodási törekvései, különös tekintettel a Hunok Szentegyházára	337

II. Egyházművészet 345

Császi Irén	Szagrális kisémlékek Heves megyében	347
Szőke Anna	Útszéli keresztek Kishegyes település területén	357
Demeter Lajos	A háromszéki temetők jelképvilága	373

Selmeczi Kovács Attila	A Magyarok Nagyasszonya, mint nemzeti jelkép a népművészetben	411
Jánó Mihály	Kire nyilaz a kun? (Adalékok a Szent László-legendá ikonográfiájához.)	417
Nagy Márta	Jászsági görög kereskedő szentföldi zarándoklata és zarándokikonja a XVIII. századból	425
Kovács Mária	XVIII. századi ötvösmunkák a Seps-i református egyházközségek gyűjteményeiben	435
Barabás Hajnalka	Az egykori Kézdiszék református egyházainak feliratos és díszített ónedényei	441
P. Szalay Emőke	Ónedények a vajdasági református gyülekezetekben	453
Felhősné Csiszár Sarolta	XVIII. századi úrasztali terítők a délvidéki és burgenlandi református egyházakban	465
Csukovits Anita	Nagy Pál Miklós vallási botjai	477

Szacsvay Éva születésnapjára

*„Mindennek megszabott ideje van,
megvan az ideje minden dolognak
az ég alatt.” (Préd. 3,1)*

Most a köszöntések ideje érkezett el, a nevetés, az öröm ideje. Abba az évtizedbe léptünk, amikor az 1940-es években születettek életük kerek évfordulójához érkeztek. Abba az évtizedbe, amikor jobban figyelünk egymásra és a múlt időre. Ez az a kerek évforduló, amikor az élet és az elvégzett munka számvetésre készíti az embert.

„Év múlik, évet ér,

Egymást hajtja négy testvér” – napok óta Kormos István versének két sora kísér, és az összefolyónak tűnő esztendőkre gondolok, amelyek úgy kapcsolódnak egymásba, mint a vízfolyásos minta a hímzéseken. Bár tudjuk, hol van az egyes mintaelemek kapcsolódási pontja, ránézve azonban mégis összefüggőnek látszik az egész. Egy bizonyos életkor után így vagyunk az idővel, amelynek elmélkedhetünk könnyörtelenségén, már ami megállíthatatlanságát illeti, de ugyanígy elgondolkodhatunk az Úr kegyelméről, kegyelmi idejéről is. Mert hisz mi másnak mondható ha nem a kegyelemnek az, amikor hat évtizedet családi közösségben, gazdag szellemi örökség birtokában, erőben, egészségben, örömteli munkában, eredményekben, szeretetben, megbecsülésben tudhat valaki maga mögött. Ennél többet, nagyobb ajándékot aligha kívánhat magának a halandó és kérhet a további évtizedekre az ünnepeltet köszöntő: Kedves Éva! Születésnapodon őszinte szívvel kívánjuk, hogy ez a kegyelem kíséreljen további életutadon!

Szacsvay Éva tudományos munkásságát áttekintve egy nagyon tudatos, fókuszatos építkező kutatóról és kutatásról beszélhetünk, amelytől még kényszerkitérők sem tudták elfordítani, más útra vezetni. Budapesten született a legszebb tavaszi hónapban, májusban. Itt végezte iskoláit, itt szerzett diplomát az ELTE Bölcsészettudományi Karán magyar-néprajz szakon, majd védte meg egyetemi doktori értekezését. A fővárosban kezdett el néprajzusként dolgozni is. Első és a mai napig egyetlen munkahelye a Néprajzi Múzeum, ahol több gyűjteménynek volt munkatársa, a múzeumi főtanácsosi cím birtokosa és főmuzeológusként az

Egyházi és Vallásosság Gyűjteményt vezet. Fő kutatási területétől, amely a népszokás, néphit, népi vallásosság, mentalitás és a népművészet vizsgálatát jelenti, nem tért el és a legnehezebb körülmények között sem hagyta magát eltéríteni. Néprajzsként meghatározó számára a terepmunka, amelyhez kiterjedt levéltári kutatás kapcsolódik, kiegészülve alapos, széleskörű szakirodalmi ismeretekkel. Történeti vizsgálaton és összehasonlító elemzésen alapulnak feldolgozásai. Terepvizsgálatokat végzett a megnevezett témákban Budapest környékén: Tinnyén, Pócsmegyeren, Tahitótfaluban, Dunabogdányban, azután Somogyban, Bánvölgyében, továbbá Mezőkövesden, Szatmárban, Erdélyben pedig Kalotaszegen (Bánffyhunad, Kalotaszentkirály, Méra) és a Szilágyságban (Szilágyszér), valamint a moldvai magyarok között (Lujzikalagor, Bahána, Gorzafalva, Külsőrekecsin, Pusztina). Több OTKA munkának is tagja volt, sőt témavezetője („Összehasonlító és elemző vizsgálatok az eltérő felekezeti és etnikumú csoportok vallásos szokásairól, hétköznapi és ünnepi magatartásáról”). Dunabogdányi kutatása négy generáció történetére és háztartásának monografikus feltárására terjed ki. 1972 óta jelennek meg publikációi szakmai periodikákban, tanulmánykötetekben, monográfiákban, számuk meghaladja a hetvenet. Önálló köteteit a bábtáncoltató betlehemezésről és a Néprajzi Múzeum üvegképeiről írta, amely munkái alaptanulmányoknak számítanak, a további kutatás számára megkerülhetetlenek. Megjelenés előtt áll egy forráskiadványa, amely XIX. század eleji prédikációkat tartalmaz és része a „Vallási Motívummutatók” könyvsorozatnak. Szacs vay Éva azok közé a nagy felkészültségű, igényes és alapos, minden részletre kiterjedő vizsgálatokat végző kutató-muzeológusok közé tartozik, akik tudományunk szomorúságára, egyre kevesebben vannak. A néprajzi jelenségeket összefüggéseikben vizsgálja, látja és láttatja, amelynek részei a tárgyak is, hisz a népeletet, annak jellemzőit nem lehet csupán kiragadott részletekkel megmutatni, meghatározni. A teljességre törekvésből fakad monografikus igényvel végzett kutatói tevékenysége, legyen az egy aprónak tűnő, vagy időben, térben kiterjedt jelenségre irányuló vizsgálat. Minden munkáját igényesség, pontosság, alaposág, szigorúság és a minden részletre kiterjedő figyelem jellemzi. Amikor egyetlen sajátosságát szeretném megragadni tudományos tevékenységének, akkor a lényegét legtalálékosabban azzal fejezhetem ki, hogy a protestáns etika alapján áll ez a munkásság és ez az élet. Ennek pedig lényege az Isten dicsőségére végzett munka. Itt nincs különbség munka és munka között, minden rá váró és minden elvállalt munkát értett/ért alatta. Akinek pedig ez az etikai alaptétel vezeti az életét, az minden munkáját ennek szem előtt tartásával végzi, minden tevékenységét ez hatja át. Önmagával szembeni szigorúság és igényesség a két sarokpontja. Ilyen embernek ismertem meg Szacs vay Évát. Az egyéniség formálódásában a családi indíttatás nem hagyható figyelmen kívül, ami nyilván esetében is komoly szerepet játszott.

Amikor sorra vesszük publikációin túl az általa rendezett kiállításokat, vagy azokat a tárlatokat, amelyekben társrendezőként vett részt, ismét tekintélyes számot és figyelemre méltó tudományos teljesítményt látunk. Elegendő mindezekhez „A magyar nép hagyományos kultúrája”, „Barokk a magyar népművészetben”, „Kalotaszeg – a magyar népművészet felfedezése” vagy az „Időképek” című kiállításokat megemlíteni a hozzájuk készült katalógusokkal együtt és ismét igazolva látjuk az elmondottakat. Nem hagyhatók figyelmen kívül az általa nagy gondossággal szerkesztett kötetek sem (Néprajzi Értesítő). Nagy érdemeket szerzett a néprajzi filmezés területén, amely kilenc film a népi vallásosság, népszokások, népművészet és népviselet témakörökben született 1967-1991 között. Szacsavay Éva személyében egy kiváló kutatót és egy nem kevésbé kitűnő muzeológust köszönhetünk. Nem véletlen, hogy negyedik éve országos szakfelügyelő, tagja a Nemzeti Kulturális Alapprogram Múzeumi Kollégiumának, egy ciklusban pedig OTKA zsűri tagként, továbbá a Veszprémi Akadémiai Bizottság Néprajzi Munkabizottságának elnökeként, valamint a Magyar Néprajzi Társaság Folklor Szakosztályának titkáráként és a Néprajzi Múzeum tudományos titkáráként tevékenykedett. Ugyanakkor azt a szakembert is tisztelhetjük benne, aki tudását szívesen megosztja, tovább adja a fiatalabb nemzedék tagjainak. Ezért tanít az Iparművészeti Egyetem Tanárképző Tanszékén (Népi textíliák és használatuk tárgya), a Vendéglátóipari Főiskola Idegenforgalmi Intézetében (Magyar néprajz–népi építészet tárgya), valamint a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen, utóbbi intézményben művészettörténész és néprajzos csoportoknak néprajzi muzeológiát.

Eddigi életútjára tekintve a Szentírás sorai idéződnek emlékezetembe:

*„Boldog az az ember,
aki megtalálta a bölcsességet,
és az az ember, aki értelmet kap” (Péld. 3,13.)*

Úgy vélem, Szacsavay Éva ezek közé a boldog emberek közé sorolható annak tudatában is, hogy a bánat nem kerülte el őt. Születésnapján kívánunk Neki további jó egészséget, sok örömet hozó munkát, ehhez elegendő erőt, változatlan kitartást, szép eredményeket és mindezek mellet meg nem szűnő boldogságot családjában, sok-sok eljövendő unokával, hisz arról sem feledkezhetünk meg, hogy az ünnepelt több gyermekes édesanya is, amely semmivel össze nem hasonlítható örömeik forrása. Isten éltesse még sokáig kedves Éva, áldása kísérelje életedet, amelyre elmondható:

*„Az igazak ösvénye olyan,
mint a felragyogó világosság.” (Péld. 4,18.)*

S. Lackovits Emöke

Szacsvay Éva műveinek bibliográfiája

1972

Pusztai cselédek bábtáncoltató betlehemezése Somogyban = *Ethnographia* 83. évf. (2-3). 297-304., ill., kottákkal.

1975

Liebe und Heirat. Aspekte des Volkslebens in Europa [Internationale europäische Ausstellung, auf der Initiative des Europarats und des Unesco von dem Ministerium Musée de la Vie Wallone, Lüttich]. Liege, Musée de la Vie Wallone. 275 p., ill. 77-80. [Kiállítási katalógus]

1978

Beszámoló a 25. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat eredményeiről = *Honismeret* 6. évf. (2). 62-63.

A Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára és társadalmi gyűjtőhálózata = *A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Közleményei* 6. évf. (1). 28-34.

1979

Angyalok, pásztorok, háromkirályok. Karácsonyi népi színjátékok = *Élet és Tudomány* 34. évf. (51). 1615.

A szekszárdpalánki első néprajzi-nemzetiségi tábor = *Honismeret* 7. évf. (1). 16-17.

Útmutató a paraszti élet ünnepeinek és szokásainak változásvizsgálatához = *Honismeret* 7. évf. (3). 62-64.

1980

Das IX. Landestreffen der ungarischen freiwilligen Folklore- und Mundart-sammler = *Folklorismus Bulletin* (2. szám?) 38-42.

Csalog Zsolt: Parasztregeény = *Honismeret* 8. évf. (1). 60. [Könyvismertetés]

A karácsonyi bábjáték vándorútja nyugatról keletre = *Forrás* 12. évf. (12). 67-72.

1982

A karácsony a népies üvegfestészetben = *Élet és Tudomány* 37. évf. (52). 1646-1649.

A magyarországi bábtáncoltató betlehemezés. Kísérlet a hazai vallásos eredetű népi bábjátékok módszeres összegezésére = *Néprajzi Értesítő* 60 évf. [1978!] 57-102., ill., 4 ábr., bibl. 97-101., német rezümé.

1984

Az esztendő ünnepei. In *Kecel története és néprajza*. Szerk. Bárbth János.. Kecel, Kecel Nagyközség Tanácsa. 873-897.

A vallásos bábjátékok társadalmi háttere. In: *Folklór, életrend, tudománytörténet. Tanulmányok Dömötör Tekla 70. születésnapjára*. Szerk. Balázs Géza, Hála József. Bp., Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportja. 238-245.

1985

Bábos betlehemes játékok Kelet-Közép-Európában = *Ethnographia* 96. évf. (1). 42-58., ill., bibl. 56-57., német rezümé

1986

Ádám és Éva a népművészetben. = *Élet és Tudomány* 41. évf. (51). 1614. [Gyerkó Tiborral].

Szakosított tábor a budapesti úttörőknek. = *Honismeret* 14. évf. (6). 55-56.

1987

Bábtáncoltató betlehemezés Magyarországon és Közép-Kelet-Európában. Bp., Akadémiai Kiadó. 195 p. (Néprajzi tanulmányok)

Ismertetés = *Acta Ethnographica* 1989. 365-366. (Petánovics Katalin) [német nyelvű recenzió]

1988

Népművészet és jelenkor. Konferencia az Észti Állami Múzeumban. = *Néprajzi Hírek* 17. évf. (2). 65. [Györgyi Erzsébettel]

1990

Adatok Mezőkövesd 18-19. századi vallásos életéhez. = *Néprajzi Értesítő*, 67-70. évf. [1985-1988!] 101-114., bibl. 113., angol rezümé.

Üveg- és tükörképek a Kárpát-medence népeinél = Glass-paintings at the peoples of the Carpathian Basin. Békéscsaba, Munkácsy Mihály Múzeum. Oldalszámolás nélkül, 17 táblával. Ill.[Kiállítási katalógus]

1991

Bábtáncoltató betlehemezés. (A Kelet-közép-európai összehasonlítás problémái.) In *Tanulmányok a 125 éve született Sebestyén Gyula emlékére*. Szerk. S. Laczkovits Emőke. Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum. 33-39., ill., bibl. 38., német rezümé (Veszprémi múzeumi konferenciák, 1.)

Az élet szervezői = *Élet és Tudomány* 46. évf. (50). 1583-1586., ill. [Selmeczi Kovács Attilával]

Az éneklés és az énekeskönyv szerepe a reformátusok vallásosságában. In *Népi vallásosság a Kárpát-medencében I.* Szerk. S. Laczkovits Emőke. Veszprém, VEAB Néprajzi Munkabizottsága. 117-121.

Viselettörténeti adatok Mezőkövesdről, 1789-1833. In *A Duna menti népek hagyományos műveltsége.* Szerk. Halász Péter. Bp., Magyar Néprajzi Társaság. 353-355.

1992

A magyar karácsony = *Vigilia* 57. évf. (12). 931-933.

A magyar nép hagyományos kultúrája. Kalendáriumi ünnepek = *Élet és Tudomány* 47. évf. (10-12). 367-370.

1993

Ádám és Éva a népművészetben = *Magyar iparművészet* (Mutatványszám) 8-10., ill.

Barokk a magyar népművészetben. A Néprajzi Múzeum (Budapest) és a Báthori István Múzeum (Nyírbátor) kiállítása. 1993. március 12. – június 20. Bp., Néprajzi Múzeum. 56 p., ill. [Kétnyelvű kiállítási katalógus]

Barokk a vallásos népművészetben = *Néprajzi Értesítő* 75. évf. 45-53., bibl. 51-52., angol rezümé.

1994

A népi bábjáték = *Magyar iparművészet* 1. évf. (3). 36-37., ill.

A Mária-ház = *Magyar iparművészet* 1. évf. (6). 24-25., ill.

1996

A nemzetiségek a Milleniumi Kiállításon. In *Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából I.* Szerk. Eperjessy Ernő. Bp., Mikszáth Kiadó. 222-236., ill., bibl. 236., angol nyelven is.

Tárgy és kultusz. Egy kiskunsági Madonna restaurálásának tanulságai. = *Néprajzi Értesítő* 78. évf. 191-204., ill., 11 ábr., bibl. 202-204., angol rezümé [Kutas Eszterrel]

Üvegképek. Bp., Néprajzi Múzeum, Vízió Művészeti Alkotóközösség. 103 p., ill., bibl. 92-99. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai = *Catalogi Musei Ethnographiae*, 2.) angol, német rezümé.

Ismertetés = *Tabula* 3. évf. (1). 133-139. (Szarvas Zsuzsa: Tárgyak és képek. A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai)

1997

Folk culture of the Hungarians. Bp., Museum of Ethnography. 62 p., ill. [Exhibition catalogue with Attila Selmeczi Kovács]

Lengyel Ágnes, Limbacher Gábor: A Szent és a Profán. Népi vallásosság a Palócföldön című kiállítás könyvváltozata. Balassagyarmat, Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága. 243 p. [Bevezette Szacs vay Éva]

A magyar nép hagyományos kultúrája. Bp., Néprajzi Múzeum. 62 p., ill. [Kiállítási katalógus, Selmeczi Kovács Attilával]

Tolvajlás a mezőkövesdi görög boltjában – XVIII. századi perirat viselettörténeti tanulságai = *Ethnographia*, 108. évf. (1-2). 315-322., bibl. 321-322., angol rezümé

1998

A belsőépítész szomorúságáról, a Néprajzi Múzeumról és a múzeumokról = *Magyar Iparművészet* 5. évf. (3). 87.

Kalotaszeg – a népművészet felfedezése. Ünnepi kiállítás a Néprajzi Múzeum jubileuma alkalmából. Néprajzi Múzeum, Budapest, 1997. december 12 – 1998. február 28. = *Magyar Iparművészet* 5. évf. (1). 20-23., ill

A karácsony tárgyai a múzeumban. Betlehemek vándorúton = *Magyar Múzeumok* 5. évf. (4). 3-5., ill.

Konfirmáció Kalotaszegen = *Néprajzi Értesítő* 80. évf. 173-192., ill., 10 ábr., bibl. 191., angol rezümé

Mária-látomás Mezőkövesden (1883). In *Eksztázis, álom, látomás. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. Szerk. Pócs Éva. Bp., Pécs : Balassi, University Press, 123-130. (Tanulmányok a transzcendensről, 1.)

Néprajzi Értesítő. Annales Musei Ethnographiae. LXXX. évf. 1998. Bp., Néprajzi Múzeum 215 p. ISSN 0077-6599. [Szerk. Szacs vay Éva][Kalotaszeg – a népművészet felfedezése című konferencia előadásai]

1999

Hungaria Regia (1000-1800). Fastes et défis. Brepols, Turnhout [Kiállítási katalógus]. 252-253., 294 p. [Francia nyelvű tárgyleírások]

A karácsony-ünnep változásai. In *Démonikus és szakrális világok határán. Mentalitástörténeti tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára*. Szerk. Benedek Katalin, Csonka-Takács Eszter. Bp., Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézet. 617-623.

Kisjézusok = *Magyar Múzeumok* 6. évf. (4). 3-5.

Népi kultúra és turizmus = *Alma Mater* 3. évf. 109-116.

Népi kultúra és turizmus. (Kulturális érintkezés két dimenziója). In *Európai integráció és felsőoktatás. A főiskolai oktatás múltja, jelene és jövője. Jubileumi tudományos konferencia*. 1999. június 3-5. Szerk. Temesi Gábor. Bp., Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Főiskola. 24.

A szirén mint jelkép. Apokaliptikus szimbólumrendszer elemei a református ábrázolásokon. In *Hagyományos női szerepek. Nők a populáris kultúrában és a folklórban*. Szerk. Küllös Imola. Bp., Magyar Néprajzi Társaság, Szociális és Családügyi Minisztérium. 200-208., ill., bibl. 207.

2000

A látomások természetéről. In *A megfoghatatlan idő*. Főszerk. Fejős Zoltán. Bp., Néprajzi Múzeum. 197-217., bibl. 213-217.

Műtárgyak költöztetése a Néprajzi Múzeum egyházi gyűjteményében. = *Néprajzi Értesítő* 82. évf. 91-101., ill., 5 ábr., bibl. 100-101., angol rezümé [2002]
Protestáns ördöggépzetek = *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 8. évf. 164-179., ill., bibl. 178-180.

Protestáns ördöggépzetek = *Néprajzi Látóhatár* 9. évf. (3-4). 451-461., ill., bibl. 460-461., német rezümé

2001

Hozzászólás a konferencia néprajzi-antropológiai előadásaihoz. In *Népesedési kérdéseink egyházi szemmel*. A Magyar Református Presbiteri Szövetség 9. Nemzetközi Konferenciája. Debrecen, 2000. június 26-29. Főszerk. Ritoók Pál. Bp., Magyar Református Presbiteri Szövetség. 110-116.

A paraszti szentkultusz "reprezentációja" 1896-ban. A milleniumi falu enteriőrjének szentképei. In *A szenttisztelet történeti rétegei és formái Magyarországon és Közép-Európában*. A magyar szentek tisztelete. Szerk. Barna Gábor. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke. 225-246., ill., bibl. 238-239, angol rezümé.

Protestáns ábrázolások és népművészet. In *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 5/1*. Szerk. S. Laczkovits Emőke, Mészáros Veronika. Veszprém, Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága. 31-44., ill.

Protestáns ördöggépzetek. Kép és üzenet. In *Lélek, halál, túlvilág. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. Szerk. Pócs Éva. Bp., Balassi Kiadó. 100-110., ill., bibl. 109-110. (Tanulmányok a transzcendensről, 2.)

Szarvasábrázolás a magyar népművészetben In *Szarvasnyomon hét határon át*. Szerk. Erdélyi Erzsébet-Nobel Iván Tevan Kiadó. 8-18.

Szent István képek népi használatban = *Magyar Múzeumok* 7. évf. (1). 24-26., ill., angol rezümé.

2002

A művészettörténet és folklorisztika virágos kertjeiben. Verebélyi Kincső: Korok és stílusok a magyar népművészetben. Bp., Osiris, 2002. 152 p. = *Tabula*. 5. évf. (2). 291-296., bibl.: 295-296. [Könyvismertetés]

Az ördögűzés református szabályozása 1636-ban. In *Test, lélek, természet: Tanulmányok a népi orvoslás emlékeiből. Köszöntő kötet Grynaeus Tamás 70. születésnapjára*. Szerk. Barna Gábor, Kótyuk Erzsébet. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Néprajzi Tanszék. 79-92., angol rezümé

2003

Családtörténet, mentalitás és életmód, mint tárgycsoportok megszerkesztője. Kísérlet egy háztartás teljes tárgyi anyagának begyűjtésére, rendszerezésére és értelmezésére. In *Néprajzi jelenkutatás és a múzeumi gyűjtemények változása*. Szerk. Fejős Zoltán. Bp., Néprajzi Múzeum. 52-60., angol rezümé.

Fortuna Asszony. In *Imádságos asszony. Tanulmányok Erdélyi Zsuzsanna tiszteletére*. Szerk. Czövek Judit. Bp., Európai Folklor Intézet, Gondolat Kiadói Kör. 49-58., ill.

A látvány anatómiája. Beszélgetés a Terror Háza Múzeum kiállításának alkotóival = *Magyar Múzeumok* 9. évf. (2). 9-15., ill.

A magyar nép hagyományos kultúrája. [2., jav. kiad.] Bp., Néprajzi Múzeum. 67 p., ill. [Kiállítási katalógus, Selmeczi Kovács Attilával]

2004

Kegyszobrok és kultuszaik. Egy tárgy restaurálásának tanulságai. = *Magyar Múzeumok* 10. évf. (3) 39-42., ill., angol rezümé. [Kutas Eszterrel]

A máriazelli kegyszobor másolatai és ábrázolásai a magyar népi kegyességben. In *Máriazell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete. Vezető a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeumának kiállításához*. 2004. május 28 – szeptember 12.. Bp., BTM. 424-426, 435-437. [Kiállítási katalógus]

„Menjünk mi is Betlehembe...” . Karácsonyi ünnepi szokások = *História* 26. évf. (10). 3-7., ill.

Kegyszobrok és kultuszaik. Egy tárgy restaurálásának tanulságai In *Néprajzi Értesítő* LXXXVI. 127-147.

2005

History of the Custom of the Bethlehem Play and its European Connection In *Hungarian Heritage* Vol 6. European Folklore Institut Budapest 8-26.

Crèche Exhibitions and nativity Players Festivals In *Hungarian Heritage* Vol 6. European Folklore Institut Budapest 64-68.

Ismeretlen mester: Ezüst oltár In: szerk. Zsámbéky Mónika, *A Batthyániak évszázadai* [Kiállítási katalógus], Szombathely-Körmend 2005. 245-247

2006

Mentalitástörténeti adatgyűjtés – törekvés a „klasszikus források” kiegészítésére (Kutatási beszámoló, Mezőkövesd, 1980-as évek) In szerk. Viszóczky Ilona, *Eredmények és feladatok a matyótság néprajzi kutatásában* Miskolc-Mezőkövesd, Herman Ottó Múzeum 120-130.

„...Isten ditsősegere adta...” Református egyházművészet-népművészet 73-83. In szerk. Selmeczi KovácsAttila *Lélek és élet Ünnepi kötet S. Lackovits Emőke tiszteletére* Veszprém 73-83.

Múzeumi „leletmentés”. A magyarkomjádi görög katolikus ikonosztázion restaurálása, konzerválása és rekonstrukciója [Kutas Eszter – Puskás Bernadett – Terdik Szilveszter szerzőkkel], In *Magyar Múzeumok* 2006/2 Vol.12.N.2. 3-7.

Tér, emlékezet, identitás. A kalotaszegi konfirmáció tere és szimbólumai In *Krizsa János Néprajzi Társaság Évkönyve*, Kolozsvár 226-248.

Protestant Devil Figures in Hungary In: *Christian Demonology and Popular Mythology Vol II. Demons, Spirits, Witches* Ed.Éva Pócs-Gábor Klamiczay CEU-Press, CD.

Néprajzi filmekben közreműködött

Szakértőként

A kölcsei bábtáncoltató betlehemes / rend. Vitézy László. 1967.

Bábtáncoltató betlehemezés Balatonberényben / rend. Raffay Anna. 1983.

A viselet változásai Mezőkövesden. (Györffy István emlékére) / rend. Lehel László. 1986.

Keresztelő / rend. Lehel László. 1989.

Lakodalom / rend. Lehel László. 1989.

Temetés / rend. Lehel László. 1989.

Operatőrként

Bábtáncoltató betlehemezés / rend. Rozsnyai Aladár. 1991.

A mezőcsáti templom festett belső berendezése / rend. Rozsnyai Aladár. 1991.

Nepomuki Szent János kultusza / rend. Rozsnyai Aladár. 1991.

I. Vallástörténet, egyház történet, kisegyházak

Gáspár Dorottya

A Saturnalia tanulságai

A Saturnalia Saturnus ünnepe. A legáltalánosabb meghatározás szerint Saturnus ősi itáliai istenség. Mélyebb ismereteket nevének elemzése révén nyerhetünk. A szó gyöke *sat-*, az ehhez járuló képző az *-urnus*. A szógyök jelentése: *lenni, ami van, a valóság, az igazság, a lét* ontológiai értelemben. *SAT-urnus* pedig annyit jelent, hogy *Sat* idejéből való, vagyis aranykori.¹ Vergilius az eljövendő Augustus-i korszakot jellemzi így: „Eljön a Szűz ismét, már jön Saturnus uralma.”² Saturnus epithetona: Nagy, Szent, egész világ Létrehozója. Templomot számára a Mons Capitolinus lábánál az utolsó Tarquinius építtetett.³ E templom alatt helyezték el Róma pénztárát az *aerarium Saturni*-t. Sajat ünnepe december 17-től 23-ig tartott. Ez idő alatt mindennemű munka szünetelt, a háborút elhalasztották. Azok a fantasztikumok, amelyek az ünnep tartozékai voltak, az aranykort szimbolizálták. Az emberek megajándékozták egymást; mindenféle apróságot adhattak, de főleg viaszgyertyát és agyagbabákat, amelyek neve *sigilla*. Innen az ünnepet sigillariának is nevezték. A társadalom különböző szintjén állók mind egyenrangúként ünnepeltek, a rabszolgák is szabadként. Ez és minden más rítus is azt a célt szolgálta, hogy az aranykort mintegy visszahozza.⁴ Saturnus uralma idején nem voltak rabszolgák és nem volt magánbirtok.⁵ A rabszolgák azonban nem egyszerűen szabadok lettek, hanem uraik átadták nekik a parancsolás és a törvénykezés (*ius dicere*) hatalmát, így vált minden otthon szinte kicsinyített állammá.⁶

December 17-én a templom előtt lakomát rendeztek *io Saturnalia* felkiáltások közepette.

Ekkor nem *togát* viseltek, hanem *synthesist*, a fejükön pedig *pileust*. Előírás volt, hogy a téli napforduló napjára véget kellett vetni az ünneplésnek. A legfőbb szórakozás a kockázás volt, amelyet egyébként törvény tiltott.⁷ Pénzben, vagy fiúgyerekek módjára, dióban játszottak. Így választottak *rex bibendi*-t. Ennek volt a feladata, hogy mindenféle bolondos dologgal a derűtségről gondoskodjon. Ő a Saturnalia király, akit – Frazer szerint – a kezdetek idején megöltek, de a későbbiekben az eredeti igen szigorú, mondhatni kegyetlen bánásmód enyhült. Augustus korára a királygyilkosság biztosan eltűnt.⁸ Ettől kezdve a Saturnalia királyt soha nem ölték meg, ő valóban nem volt több mint *rex bibendi* és mókamester. De erősen valószínű, hogy a Saturnus ünnepet ilyen formában csak Róma városában ülték meg. Vannak ugyanis adatok, amelyek azt látszanak bizonyítani, hogy a Birodalom területén állítottak királyokat, akiket általában Kronos-Saturnus királynak neveztek, őket mindenképpen feláldozták, olykor azonban még meg is kínozták. Ez vallási szokás volt és ezek a királyok rituális

királyok. Egy ilyen esetet ír le Dasius vértanú aktája.⁹ Dasius a legio XI Claudia¹⁰ katonája Durostorumban¹¹, Moesiában. A katonák közt gyakrabban előfordult a Kronos ünnep keményebb megünneplése; itt is erről volt szó, amelynek értelmében harminc nappal megelőzően királyt választottak, aki e hónap folyamán királyként élhetett, bármit megtehetett, sőt szegyeteljes dolgot is véghez kellett vinnie, olyanokat, amelyeket a napi életben tiltottak.¹² Az egy hónap elmúltával azonban fel kellett áldoznia magát Kronos oltára előtt. A királyválasztás feltétele, hogy az illető csinos és fiatal legyen.¹³ Jelen esetben Dasiusra esett a katonák választása, aki azonban megtagadta a királyságot. Ezért először bebörtönözték, majd lefejezték a parancsnok, Bassus parancsára, akinek rangja az *acta* szerint ληγάτος. Dasius szenvedéstörténetének néhány adata vitára adott lehetőséget. Egyik ilyen adat a mártíromság oka,¹⁴ a másik pedig idejének megjelölése.¹⁵ A kivégzés keltezése pontos: november 20, az előkészület napja¹⁶, a hold 24. napjának 4. órája. Az évszámot – különböző érvek alapján – különbözőképpen határozták meg a modern feldolgozások: 292,¹⁷ 303¹⁸. John Helgeland okfejtése igen logikus, amely szerint a kivégzés napja valóban 303. november 20. szombat. Azt azonban hozzá kell fűzni, hogy az eddigi kutatások figyelmen kívül hagyták,¹⁹ hogy Dasius bebörtönzése és a következő napon való előállítás²⁰ megelőzte a harminc napos királykodást. Kiválasztották november 19-én. Minden bizonnyal 20-án kellett volna elkezdenie a királyságot. Ehelyett 20-án kivégezték. Ha azonban a királyságot vállalta volna, és kitöltötte volna a kiszabott időt, akkor az áldozatbemutatás kérdéses napja december 22-re esett volna. A holdhónap 28 napos az utolsó hónapot kivéve, amely 30 napos.²¹ Tehát novemberből még hátra volt 8 nap, így esett volna a Saturnus-Kronos ünnep december 22-re Durostorum táborában. Ez pedig megfelel a római Saturnalia ünnepének, amely ünnepet – ahogy ezt fent említettem – december 23-ig be kellett fejezni.²² Itt tehát nem az a kérdés, *mit* ünnepeltek Durostorumban, hanem az, hogy *milyen* rítus szerint ünnepelték. A rítus, vagyis a harminc napos királyság és az ezt követő kivégzés távol áll a Róma városi Saturnáliától.²³ A Birodalom peremterületén, félreesőbb helyeken megőrizték az újév ünnepének kegyetlenebb, ősi formáját.²⁴ A kutatás egyik célja tehát annak kiderítése volt, hogy milyen szokás szerint ünnepeltek a katonák.²⁵ Az esemény ugyan Moesiában zajlott és Dasius neve is megfelelt e terület névadásának²⁶, mégis van keleti vonás a rítusban. Stefan Weinstock a kivégzést tartja keleti szokásnak, a Sakaia ünnepre gondol, amelyről a példát vették. Ez ötnapos ünnep, amely alatt a rabszolgák parancsolnak uraiknak. Egy bíró királynak öltözve ünnepi módon eszik, iszik. De az ötödik nap végén levetkőzteszik, megostorozzák és felakasztják.²⁷ Renate Pillinger ugyanerről az ünnepről írja, hogy a perzsa – szkíta Sakaia újév ünnepe, Anaitis tiszteletére ülik, a szír-föníciai naptár szerint november 18-án.²⁸ Dasius erekeit a későbbiekben, Iustinianus

idején Anconába vitték.²⁹ A katedrálisban került elő egy fehérmárvány szarkofág, rajta görög felirat, amely elmondja, hogy itt fekszik a szent Dasius vértanú, akit Durostorumból hoztak.³⁰ Athos hegyéről egy szerzetes, név szerint Dionysios, egy festőkézikönyvben írt szent Dasiusról: ὁ ἅγιος Δάσιος νέος ἀγένης. Megadta kivégzésének időpontját is, amely pontosan egyezik az *acta*-ban olvasható időponttal.³¹ Az, hogy ennek az eseménynek ennyi említése van, minden bizonnyal annak köszönhető, hogy katonai táborban katonák állítottak Saturnus királyt, aki ezt a királyságot nem vállalta. A polgári életben, főként a földműves világban megszokottabb a rituális király állítása, ahol nem keltett volna ekkora feltűnést. Ezek a királyállítási rítusok, bár lényegüket tekintve megegyeznek a római Saturnalia ünnepével, de nem tartoznak a Saturnaliához.³² Egyrészt visszaemlékeznek a boldog aranykorra, másrészt bűnbakot állítanak, akire rádobálják az egész közösség vétkeit. Amikor pedig a bűnbakot így vagy úgy megölik, az magával viszi a vétkeket. A bűnbaknak keményen szenvednie kell. A közösség ennek érdeméért kezdheti tisztán az újévet. Az ilyen embernek, a bűnbaknak avagy királynak mágikus hatalmat, isteni hatalmat tulajdonítanak. Az ilyen bűnbakállítás vagy rituális királyság a zsidók számára sem volt ismeretlen. Artur Drews azt írja, hogy nem csak hogy a Sakaia ünnepről volt tudomásuk, hanem saját maguk is állítottak bűnbakot a Purim nevű ünnepük alkalmával.³³ Paul Wendland vetette fel annak ötletét – éppen Dasius esete miatt – hogy Jézus Krisztus Saturnalia-király volt.³⁴ Mint hasonló esetet, leírja az alexandriai zsidók körében lejátszódott történetet, amelyet Philo örökített meg. A történet Caligula uralkodása alatt 38-ban történt, amikor I. Agrippa, Judaea királya Alexandriába érkezett. A zsidóellenes tömeg számára megérkezése idegesítő volt, így mind a király, mind a tömeg viccre fogta a dolgot, és pantomim játékkal jelezték érzelmeiket. Volt egy értelmi fogyatékos ember, akinek a neve Karabas, őt kinevezték csúfság királyának és hirtelenjében fel is öltöztették ennek megfelelően.³⁵ Drews szerint ez az esemény nem egyedi dolog volt, hanem leírása a Purim ünnepkor évenként ismétlődő rituális királyságnak. Drews véleménye szerint a Karabas név nem tulajdonnév, hanem a mindenkori rituális királynak a neve, amely név a *Barabbas* héber név romlott formája. A Barabbas jelentése pedig az „Atya Fia”.³⁶ Tehát állíthatjuk, hogy mind a tényleges történelmi helyzet, mind az újabkori kutatás Jézus Krisztust, mint Saturnalia királyt nézte. Ennek az elméletnek kifejtését és egyúttal összefoglalását Stefan Weinstock tanulmányában olvashatjuk.³⁷ Az evangélisták leírása bizonyítja, hogy a katonák Jézussal valóban mint Saturnus királlyal bántak el. A katonák a praetoriumba vezették, ott saját ruhái helyett bíbor palástot adtak rá, tövissel megkoronázták, jobbája pedig nádszálat adtak.³⁸ Mind a három dolog felségjelzés. Leköpdösték: ezzel a vétkeket rakták rá. Térdet hajtottak előtte, és királyként üdvözölték, így gúnyolva ki a Saturnus

királyt. Az apokrif Péter evangélium még azt is említi, hogy trónra ültették és biztatták az ítékezésre.³⁹ Ezután lehúzták róla a bíborpalástot és ráadták saját ruháit. Bár a leírás teljesen megfelel az újév ünnep rítusának, mind Wendland, mind Weinstock úgy véli, hogy Jézus Krisztus esetében mégsem az újév ünnep szabályos rítusáról van szó.⁴⁰ A katonákat a körülmények emlékeztették erre az ünnepre. A körülmények pedig az alábbiak: saját közössége nyilvánította Jézust királynak, és egyúttal halálra is ítélték. Az időpont megfelelt a Purim idejének, és még egy *Barabbas* is szerepelt az eseményekben. Joggal hitték azt, hogy rituális királyról van szó.

Nézzük most Jézus Krisztus perét a Római Birodalom szemszögéből!

A terület, ahol az események zajlanak, Iudaea, amelyet Kr. e. 63-ban Pompeius Syria provincia alá rendelve bevont a Római Birodalom érdekszférájába.⁴¹ A Gabinius helytartó igen szigorú rendet vezetett be, amelyen Iulius Caesar Kr. e. 47-ben enyhített. Iulius Caesar ekkor II. Hyrkanos főpapot a római nép barátjának és szövetségesének nyilvánította. Magas beosztású hivatalnokoknak polgárjogot is adományozott. A terület irányítását pedig zsidókra bízta, nevezetesen Phasaelre és Herodesre. A partusok támadásakor Phasael meghalt, Hyrkanos fogságba esett, Herodes pedig Rómába menekült. Itt történt egy senatusi ülésen, hogy Iudaea királyává nyilvánították. Királysága Kr. e. 37-ben Jeruzsálemben kezdődött és tartott Kr. e. 4-ig. Császári jóindulatot élvezett, amelynek eredményeképpen – területek egyesítésével – egy egész birodalmat birtokolt, amelyet halála után fiai felosztottak. Archelaost despotikus uralkodása miatt Augustus száműzte. Iudaea mint procuratori provinciát római lovagrendű helytartó irányítására bízta, akinek titulusa *praefectus*, székhelye pedig Caesarea volt. 3000 auxiliaris katona állt rendelkezésére. Bár közvetlenül a császárnak tartozott számadással, mégis Syria provincia helytartója felügyelte. Ez a procuratori status Kr. u. 6-tól 66-ig állt fenn. Pontius Pilatus 26–36 között volt itt helytartó. Vitellius, Syria provincia helytartója rendelte őt számadásra Rómába, majd letétette.⁴² I. Herodes Agrippa⁴³ volt az, aki egyesítette az egykori Nagy Herodes birodalmát.⁴⁴ Agrippa halála után Claudius császár az egész területet római fennhatóság alá vonta és helytartóinak a *procurator* címet adományozta.

A sors úgy hozta, hogy előkerült egy felirat, amely közlése óta Pilatus-feliratként ismert.⁴⁵ A felirat a következő: *[Nauti]s Tiberiéum / [-Po]ntius Pilatus / [praef]ectus Iudae[a]e / [ref]é[ci]t*,⁴⁶ vagyis Pontius Pilatus, Iudaea előjárója a *Tiberiéumot* a hajósok számára újjáépítette. Caesarea Iudaea fővárosa volt. Herodes a város kikötőjét, mintegy Augustus oltalma alá helyezendő, impozáns tervek szerint akarta kiépíteni. A háttérben Augustus templomával, a parthoz közel pedig két világító toronnyal, hogy a hajósoknak utat mutassanak. Az egyik világítótorony a *Druseum* nevet kapta Drusus iránti tiszteletből. A másik kapta volna a

Tiberiém nevet Tiberius iránti tiszteletből. Csakhogy közben (Kr. e. 6.) Tiberius önkéntes száműzetésbe ment Rhodos szigetére, ezért a *Tiberiém* építése abba maradt, és minthogy Herodes Kr. e. 4-ben meghalt, az építkezést későbbiekben befejezni nem tudta. Pilatus viszont, aki Iudaea városainak felvirágoztatására törekedett, a világítótornyot is befejezte. Ezt adja hírül a felirat.⁴⁷ Ezzel kapcsolatban meg kell említeni, hogy Pontius Pilatus valóban barátja⁴⁸ volt Tiberiusnak, aki jóindulattal volt iránta. Ezt a jóindulatot pedig Pontius Pilatus elveszteni semmiképpen nem akarta.⁴⁹ Ezzel kapcsolatban eléggé elterjedt vélemény Pilatus zsarolhatósága. Eltekintve attól, hogy ez etikai kérdés és nem történelmi, azt állítani, hogy csupán zsarolhatósága miatt hozta meg ítéletét, a megváltói tervnek és az eseményeknek is olyan fokú leegyszerűsítése, hogy az már hamisítássá válik.⁵⁰ A királyság a Római Birodalom számára nem idegen. A kliens királyok a közigazgatás elfogadott uralkodói. Ilyen volt Herodes is. Ezért elég alapos a gyanú és ezért hipotetikus felvethető, hogy jelen esetben a zsidók kihasználták a „király” fogalom kétértelműségét. Ők tudták, hogy a kiszemelt bűnbak azaz Barabbas, az elítélt őrizetben van. De íme, itt van valaki, aki a szerepet átvállalja, mert egyébként miért mondaná, hogy ő az Isten Fia? A zsidók nem magyarázkodtak, hagyták, gondoljon Pontius Pilatus, amit akar. Azt ők is tudták, hogy a jelenlévő ártatlan. Nem a bűne miatt kell kivégezni, hanem mert az Isten Fiának mondta magát. Csak erre hivatkoztak. Ez pedig vallási ügy és nem jogi.⁵¹ De azt is tudták, hogy Pilatus csak jogi úton ítélni lehet. Itt van az ügy folyamatában a kettősség, ha úgy tetszik a 'csúsztatás'.

Nézzük Jézus Krisztus személyét!

Jézus Krisztus szabadszületésű személy, akinek nincs római polgárjoga, tehát Róma szempontjából *peregrinus*, azaz idegen. Számára mint idegennek a halálbüntetést a keresztre feszítés jelentette.⁵² Bár a zsidóknak volt lehetőségük és bizonyos mértékig joguk arra, hogy saját törvényeik szerint ítéelkezzenek, főleg, ha vallásukat érintő ügyről volt szó, Jézus Krisztus esetében mégis úgy vélekedtek, hogy átadják a római helytartónak. Általában véve, a zsidók a római fennhatóságot nehezen viselték.⁵³ Pilátusnak pedig már volt konfliktusa velük, pontosabban Herodes fiaival. Pilatus meg akarta tisztelni Tiberiust, ezért egy aranyozott pajzsot, mint Tiberiusnak szánt áldozati ajándékot helyezett el Herodes palotájában. Ez ellen tiltakoztak Herodes fiai. E tiltakozásban a fiúknak adtak igazat. Tiberius ekkor a pajzsot Caesareába vitette, Augustus templomába.

Egy helytartó feladata a rend fenntartása volt. Ha szükséges, akkor a rendbontó felelősségre vonása illetve megbüntetése.⁵⁴ Ha egy városban, közösségben a rend felborult, akkor akár életek feláldozása árán is, de helyre kellett állítani azt. Amit Kaifás tanácsolt a zsidóknak: „Jobb, hogy egy ember haljon meg a népért” (Jn 18, 14) római közjogi fogalom. Az állam érdeke ugyanis előbbre való, mint

a magánérdek. A római *ius publicum* szempontjából Pilatus ítélete jogos volt, és nem önkényeskedés. Ha a bűnbak oldaláról nézzük a dolgot, akkor is csak egy embernek kell meghalni, de az mindenkiért meghal.

Minden helytartó hivatali kinevezésével megkapta a hatalmat és a velejáró kötelezettségeket az adott területre. Itt rendelkezett a bíraskodás jogával, a katonaság feletti felügyelet jogával és a végrehajtó hatalommal. Hivatali idejének lejártá után azonban számot kellett adnia arról, hogy intézkedései az állam érdekét szolgálták-e. Róma szemszögéből Pilátus intézkedése az állam érdekét szolgálta, hiszen a rendet és a nyugalmat állította helyre.

Miután a zsidók átadták Pilatusnak Jézus Krisztust, neki nem maradt más választása, mint a pert lefolytatni.⁵⁵ Pilatus megkérdezte a zsidókat, mi a vád. A zsidók nagyon tudták, mit kell mondani, hogy a rómaiak szemében is bűnösnek látszódjon Jézus Krisztus: „Tanításával fölizgatja a népet egész zsidó földön, Galileától kezdve idáig.” (Luk. 23, 5.) Róma szemében az izgatás és a lázítás az a bűn, ami magánál a lázadásnál is súlyosabb. Pilatus azután kihallgatta Jézus Krisztust. Semmi vétket nem talált benne. De a zsidók zavargása és nyugtalansága nem szűnt volna meg, ha a keresztre feszítés elmarad.⁵⁶ Pilátusnak tehát nem volt választása. Nem a bűnösség miatt, hanem a nyugtalanság lecsillapítása érdekében mondta ki az ítéletet. Kézmosással jelképezett ártatlansága igaz. Ezt a zsidó nép sem vonta kétségbe. Magukra vállalták a vérontást.

A hatalom kérdése. Pilátusnak nem lenne hatalma, ha fentről nem kapta volna. A fent – természetesen – nem a császárt jelenti Pilatus számára sem. Megfogalmazódott az, ami a császárkultuszban visszatér, hogy ti. minden hatalom az Istené.⁵⁷ Pilátus ekkor újra kezdetett azon töprengeni, ki állhat előtte. Már annyiszor hallotta, hogy az Isten Fiának tette magát, most meg a metafizikai hatalomról beszél neki. E valaki tehát Isten? Félelmét ez okozhatta. A római ember félelemmel tisztelte az isteni hatalmokat. Ha valamitől igazán félt, az az Isten megjelenése. Jézus Krisztus nem felel a vádakra, ami meglepte Pilatust. Vádra valójában nehezen lehet felelni. Pilátus ennek ellenére várta a választ. Augustus ugyanis elég jelentősen egyszerűsítette a peres eljárást. Azzal kellett kezdeni, hogy a vádlottat megkérdezzük, igaz-e amivel vádolják, vagy nem. Ha beismerő vallomást tett, akkor már csak az ítéletet kellett meghozni. Ha tagadta a vádat, akkor folytatódott az eljárás.

Amikor Pilatus látta, hogy a keresztre feszítés nem akadályozható meg, elrendelte Jézus Krisztus megostorozását. Általános szokás volt ugyanis, hogy az elítéltet keresztre feszítés előtt megostorozták, ami nem annyira szenvedéseinek növelését szolgálta, hanem az ütésekkel való elkábítást. Jézus Krisztus esetében azonban ezt a műveletet túl buzgón hajtották végre a katonák és ezért nem felelt meg eredeti rendeltetésének, hanem azzal ellentétesen, növelte kínjait. Itt ismét

felvethető az a hipotézis, hogy a katonák nem kívánták kímélni a rituális királyt, hiszen annak éppen szenvednie kellett, hogy a bűnököt elvigye. Ugyancsak szokás volt a lábszárak megtörése. Ez is irgalmas dolognak számított, hiszen ha nem teszik, hosszabbították volna, és súlyosbították volna a felfeszített vergődését. A két lator felfeszítése történt a szokásoknak megfelelően, ahogy ez a bűnözőknek kijárt.

Itt kell az eseményekbe kapcsolnunk a fentiekben már említett megkoronázást. A katonák nem vadságból, kegyetlenségből teszik, amit tettek, hanem – ha furcsán is hangzik – vallásos mentalitásból. Ha már egyszer egy rituális királyt rájuk bíztak, akkor ez csak vigye el valamennyiük bűnét. Minden köpdösés újabb és újabb büntetést rakott rá. Minél inkább tisztelték, azaz gúnyolták királynak, annál inkább ráruházták a büntetést. Annál nagyobb lett mágikus hatalma. Minél inkább verik, annál több büntetést képes magával vinni. És miközben ezt tették, nem sejtették, hogy most az egyszer minden nagyon igaz és valódi; még az Éden is helyre áll.

Azon talán elgondolkozhatunk, milyen különös elrendelésből állt össze a szeposztás, amelyben a zsidók átadták Jézust Pilatusnak, követelve keresztre feszítését. Önmagukat pedig megátkozták mondván: „Vére rajtunk és fiainkon!”⁵⁸ Pilatus a lehető leghatalmasabban hajtotta végre a jogi eljárást, szabályosan hozott ítéletet. Személyes meggyőződése az volt, hogy ártatlant végeznek ki, de engedelmességet a törvénynek. A keresztre feszítés valóban nagy szenvedéssel járó kivégzés, mégis eltörpül ez a fájdalom a katonák kínzása mellett. Épp ez a kínzás az, ami nem hivatalos gyakorlat, hanem népszokás: önkéntes buzgalomból a bűnök rárakása.

Jegyzetek

1 Ugyanilyen módon képezhetjük a sötétséget: nox – noc-turnus.

2 Vergilius: Eklogák IV, 6. In: Vergilius összes művei. Budapest 1967. ford. Lakatos István; Verg. Ecl. IV, 6. Vergilii Eclogae. [Auctores Latini XIV] Ed. Havas László Budapest, 1971. 73.

3 Ezt a véleményt Dionysios Halicarnassos hagyományozta ránk, Aronen, Jaakko: Saturnia, Saturnius mons. In: Lexicon Topographicum Urbis Romae = LTUR. Roma Vol. IV. 1999. 233-234; Coarelli, Filippo: Saturnus aedes. In: LTUR. Roma Vol. IV. 1999. 234-236; Más auktorok nem osztják Dionysios Halicarnassos véleményét, Nilsson, Martin Persson: Saturnalia. In: Pauly's Wissowa Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft = RE Stuttgart, 2A 1923. 202.

4 Seyffert, Oskar: A dictionary of antiquities mythology, religion, literature and art. With additions by H. Nettleship, J. E. Sandys. London, New York é.n.: Saturnus 559.

5 Frazer, James George: The Golden Bough. London, 1922. Ch. 58, § 3, 583; Nilsson M. P. i. m. 205.

6 Seneca: Erkölcsei levelek 47, 14. Kurcz Ágnes fordításában: „Ünnepnapot létesített, nem azért, hogy csak azon étkezzenek együtt az urak s a rabszolgák, de akkor aztán

mindenképpen; megengedték nekik, hogy a házban tisztéseket viseljenek, ítélkezzenek; azt tartották: a ház kicsiny állam.” Budapest 1980. 292. Vö. Nilsson M. P. i. m. 208; Weinstock, Stefan : Saturnalien und Neujahrfest in den Martyrerenacten. In: Mullus. Festschrift Theodor Klauser [Jahrbuch für Antike und Christentum. Ergänzungsband 1] Münster Westfalen, 1964. 392.

7 Augustus (Kr. e. 31– Kr. u. 14) tiltotta meg.

8 Frazer J. G. i. m. Ch. 58, § 3, 586.

9 Cumont, Franz: Les actes de S. Dasius. In: *Analecta Bollandiana* 16 1897 5–16; Magyar fordítása: Vértanúaktrák és szenvedéstörténetek [Ókeresztény írók 7] Fordította Vanyó László Budapest, 1984 206–209; Cumont, Franz: Le tombeau de S. Dasius de Durostorum. In: *Analecta Bollandiana* 27 1908 369–372; Delehay, Hippolyte: Les origines du cult des martyrs. Bruxelles, 1912a. 284–285; Delehay, Hippolyte: Saints de Thrace et de Mésie. In: *Analecta Bollandiana* 31 1912b 264–268; Leclercq, Henri: Dasius. In: *Dictionnaire d’Archéologie Chrétienne et de Liturgie* IV/1 1920 272–283; Helgeland, John: Christians and the Roman Army from Marcus Aurelius to Constantine. In: *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, Berlin, New York II 23/1 1979 783–784; Frutaz, Amato Pietro: Dasios. In: *Lexikon für Theologie und Kirche = LThK*, Freiburg 3 1986 171 szerint a Passio legendaszerű a kritikusok véleménye alapján. Ismerteti a kivégzés időpontjára vonatkozó különböző adatokat. Továbbá tudomásunk van translációjáról, hogy ti. a 6. század második felében, az avar támadáskor Anconába szállították csontjait, ahol a katedrálisban egy szarkofágba helyezték: Pillinger, Renate: Dasios. In: *LThK Nova Editio* 3 1995 31–32; Amore, Augustino: Dasio. *Bibliotheca Sanctorum* IV. Roma 1964 484; Pillinger, Renate: *Das Martyrium des Heiligen Darius*. Wien, 1988. Musurillo, Herbert: *The Acts of the Christian Martyrs. Introduction, Text and Translations*. Oxford, Vol. II. 2000 xl-xli, 272–279; Weinstock S. i. m. Caesarius diakonus actájával együtt tárgyalja. *Gift of the Relic of St Dasius by the Church of Ancona to the Holy Father, Homily of Archbishop Leonardo Sandri*. Ancona 2002. www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/documents/rc_seg-st_doc_20020504_sandri-ancona_en.html Halálának 1700. évfordulóját ünneplendő emlékeztek meg az egykori eseményekről. Rövid életrajza olvasható.

10 Ritterling, Emil: Legio. RE XII 2. 1925. 1360: Moesia inferior legioja; 1365: Először 111-ben említik, mint itteni legiót; 1366: folyamatosan itt volt még Diocletianus alatt is. 1691-1699: kitüntető jelzői, vexillatioi mikor, hol csatáztak.

11 Patsch: Durostorum. RE V 1905 1863–1864; Burian, Jan: Durostorum. In: *Der Neue Pauly* 3 1997 851: ma Silistra Észak-Bulgáriában. Egykor vámállomás a Marcianopolisból kiinduló és a Deltát összekötő út mentén. A canabae Marcus Aurelius alatt kapott municipium rangot, Diocletianus alatt pedig Sythia fővárosa lett. Gazdag az ásatási anyag, amely egyrészt bizonyítja a lakosság jólétét, másrészt azt, hogy a település a 4. században Scythia Minor keresztény centruma.

12 Frazer, J. G. i. m. Ch. 58. § 3, 585. A szexuális erkölcsatlenség ikonográfiai jelentésével Klaniczay Gábor foglalkozott – Klaniczay Gábor: *A középkori orgiavádak nyomában*. In: *A szerelem kertjében. Erotikus jelképek a művészetben*. Budapest 1987 58–74. Tanulmányában főleg a középkorral foglalkozik, de megállapításait ókori vonatkozásban is elmondhatjuk. A szexuális kicsapongásnak ez az egyik magyarázata.

A másik magyarázatot Mircea Eliade adta, aki a paradicsomi állapot visszaidézésére való törekvésként értelmezi, akár még az újkori megnyilvánulásokat is. Eliade, Mircea: Okkultizmus, boszorkányság és kulturális divatok. Összehasonlító vallástörténeti tanulmányok. Budapest 2002. Tévedések elkerülése végett hozzáfűzöm, hogy itt nem az erkölcstelenség társadalmi elismeréséről van szó, hanem éppen ellenkezőleg, annak el nem ismerése folytán, ikonográfiai értelmezéséről. Az ókorban az ilyen királyság rítus volt, amely egy kereszténység előtti korszak rituáléjának a folytatása később nem keresztények között, ezért – még ha keresztény érzületünket sérti is – nem mondhatjuk sem erkölcstelennek, sem mocskosnak, sem egyéb hasonló jelzővel nem illelhetjük.

13 Frazer, J. G. i. m. Ch. 58. § 3, 585.

14 Kérdés: azért fejezték le, mert visszautasította a királyságot, vagy azért, mert visszautasította az áldozatbemutatást a császárok imago-ja előtt? Nagyon is úgy tűnik, hogy ez utóbbi volt az ok. De mindenképpen igaz, hogy a szenvedéstörténet leírása nem felel meg a megszokott vallatási jegyzőkönyveknek. A halál időpontjának igen pontos megadásán túl több olyan részlet van a szenvedéstörténetben, amely még arra is lehetőséget adott, hogy Dasius történetiségét kétségbe vonják. E hosszadalmas vitát itt most mellőzöm. Megírtam viszont a Magyar Nemzeti Múzeum által szervezett nemzetközi konferenciára: Eid und Bestrafung bei dem römischen Heer – Oath and Punishment with the Roman Army. In: The Roman Military Equipment Conference 15 2005 nyomtatás alatt.

15 Azon nem kell csodálkoznunk, hogy ilyen pontos a kivégzés idejének megjelölése. Katonai táborban katonát végeznek ki. A pridianumok és más dokumentumok kiadása a katonai adminisztráció nagy pontosságáról tanúskodik. Lásd: Fink, Robert O: Roman Military Records on Papyrus. Cleveland 1971. A kutatás számára az egyik kérdés, miért nem adta meg az ismeretlen szerző az évet is? További kérdések, miért írja, hogy Bassus legatus, holott Gallienustól (260–268) kezdve egy legionak nem legatus-a, hanem praefectus-a volt. Vitás magának Bassusnak a személye is, Helgeland, J. i. m. 783.

16 A szöveg παρασκευη szava annyit jelent, hogy előkészületi nap. Ezt néhányan pénteknek határozták meg a zsidó szokásnak engedve, (Pillinger, R. i. m. 29.) másik viszont szombatnak a keresztény szokásoknak megfelelően. (Cumont, F. i. m. 1897 8; Helgeland i. m. 783, 287. jegyzet). Boeft, Jan den – Bremmer, Jan: Notiunculae Martyrologiae. In: Vigiliae Christianae 35 1981 52: a szombat soha nem volt a παρασκευη jelentése.

17 Pillinger, R. i. m. 40.

18 Cumont, F. i. m. (1897) 8; Helgeland, J. i. m. 783. Itt megemlítem, hogy a hitelességgel kapcsolatban Dasius hitvallása is kérdésként merült fel. Ugyanis Dasius egy olyan formulával válaszolt Bassus kérdésére, amely formulát a niceaeai zsinaton (325) fogalmaztak meg. Vanyó László fordításában idézem: „Én kereszténynek vallom magamat, mint ezt már igen sokszor megtettem, de senki másnak nem engedelmeskedem, csak a szeplőtelen örök Istennek, az Atyának és Fiúnak és Szentléleknek, akinek három neve, személye, de egy lényege van.” Vanyó L. i. m. 208.

19 Pontosabban azt lehetne mondani, hogy szándékosan nem vették figyelembe a harminc napot, mondván, ennyi várakozás lehetetlen. Csak egy hét fogadható el a királyság leghosszabb időtartamának. Helgeland, J. i. m. 784. Ha a Saturnalia ünnepétől

eltekintünk, akkor a rituális királyok állításának szokásaiban hosszabb időt is találunk, mint harminc napot, akár egy év is lehet.

20 Les actes de S. Dasius 5: ... αὐτὸν ἐν σκοτεινῇ φυλακῇ κατέκλεισαν, καὶ τῇ ἑξῆς ἡμέρα ... Cumont, F. 1897 13.

21 John Helgeland ezzel a módszerrel számította ki Dasius kivégzésének évét, i. m. 783, 287. jegyzet.

22 Vö. Premerstein, Anton von: Lex Tappula. Hermes 39 1904. 343.

23 V. ö. Pillinger, R. i. m. 36.

24 Frazer, J. G. i. m. Ch. 58. § 3, 586.

25 Cumont még azt is megjegyzi, hogy Hadrianus minden emberáldozatot megtiltott, amely nem fontos vallási vonatkozású. I. m. 1897. 9, 3. jegyzet. John Helgeland is hivatkozik erre a rendelkezésre (i. m. 784).

26 Mócsy András: Pannonia and Upper Moesia. A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire. London, Boston, 1974. 65.

27 Weinstock, S. i. m. 393.

28 Pillinger, R. i. m. 33. Továbbá azt is írja, hogy a geták is megünnepelték november 18-át Zalmoxis tiszteletére. Sőt ez az ünnep a mai napig követhető. Manapság a lefejezést a megkoronázás jelképezi; i. m. 36–37.

29 Cumont, F. i. m. (1908) 367.

30 Cumont, F. i. m. (1908) 368: ἐνταῦθα κατὰκειται ὁ ἅγιος μάρτυς Δάσιος ἐνεχθεὶ ἀπὸ Δωροστόλου. Delehaye, H. i. m. (1912b) 265. Delehaye e munkájában más moesiai vértanúkról is ír, akik között Dasius is van Axiopolisból (Cernavoda). A Dasius név írásmódja változatos: Dasi, Taxi, Taxii, Dasilae – Delehaye, H. i. m.

(1912b) 259. Az axiopolisbeli Dasiust megemlíti Renate Pillinger is: i. m. 40, 48–49.

Pillinger itt azzal is foglalkozik, hogy Dasiust tévesen tartották axiopolisi püspökönek.

31 Pillinger, R. i. m. 40. A 75. jegyzetben a korábbi irodalom ismertette van.

32 Drews, Arrur: The Suffering of the Messiah. Részlet 1910-ben megjelent könyvéből (The Christ Myth). www.positiveatheism.org/hist/drews/4.htm; vö. Geffcken, J.: Die Verhöhnung Christi durch die Kriegsknechte. Hermes 41 1906. 220–229.

33 Drews, A. i. m. 3/8–4/8. Ugyanitt ír a 'május királyról', a Saturnaliáról, Dasiusról. A Purim történetét részletezi. Erről még Mertens, Henrich A. is ír: Kleines Handbuch der Bibelkunde. Düsseldorf, 1969. 300. Eszter könyvének részlete a forrás az ünnepre; Est. 9, 20–32. A bűnbakállításra a 9, 25. vonatkozik: „Miután azonban Eszter bement a királyhoz, az levélben rendelte el, hogy a csapás, amelyet ő a zsidók ellen gondolt ki, zúduljon az ő fejére, végre is őt magát, meg fiait bitófára szegezték.”

34 Wendland, Paul: Jesus als Saturnalien-Koenig. Hermes 33 1898 175–179.

35 Wendland, P. i. m. 176.

36 Drews, A. i. m. 4/8. Drews szerint akár a babiloni Sakaia, akár a perzsa 'Beardless One' ünnepe helyet kapott a zsidók körében a babiloni fogság idején. A zsidók megőrizték ennek nem csupán az emlékét, hanem a gyakorlatát is, annak ellenére, hogy a fogság után szerveződő új állam ezt tiltotta. Annyira megőrizték a gyakorlatot, hogy még a Kr. u. 2. században is voltak zsidó körök, akik Jézus szenvedését ide sorolták és állították, hogy a Messiás a népek bűnéért halt meg.

37 Weinstock, S. i. m. 393.

- 38 „A katonák a helytartóság belső udvarába vezették őt és összehívták az egész csapatot. Aztán bíborszínű ruhát adtak rá és tövisből font koronát tettek fejére. Majd így köszöntötték: 'Üdvözlégy, zsidók királya!' Közben náddal verték a fejét, leköpdösték és térdet hajtva hódoltak előtte.” Márk 15, 16–20.
- 39 Péter evangélium töredékei (ún. „Akhmim” töredékek) III, 7. In: Apokrifek. Budapest 1980. 264.; 'Fosszuk meg ruháitól Isten Fiát, mert hatalmunkban van.' Bíbort borítottak rá, bírói székbe ültették és azt mondták: 'igazságosan ítélj Izrael királya.' „ (fordította Vanyó László). – Die Apokryphen Schriften zum Neuen Testament. Ed. Michaelis, Wilhelm. [Sammlung Dietrich Bd. 129] Bremen 1958². 52. (Az Kr. u. 2. században keletkezett. A mű görög szövege elveszett, kopt fordításban maradt meg. Ez a rész Jézus szenvedéseit írja le Pilatus kézmosásától a feltámadásig.)
- 40 Wendland, P. i. m. 178; Weinstock, S. i. m. 393.
- 41 Wagner-Lux, Ute: Iudaea. In: Reallexikon für Antike und Christentum, Lief. 146 Stuttgart 1998. 63–130.
- 42 Minden magistratus számon kérhető volt hivatali idejének lejárta után, hogy intézkedései az állam érdekét szolgálták-e. Zlinszky János: Ius publicum. Római közjog. Budapest, 1994.
- 43 Nagy Heródes unokája, aki Tiberius császár alatt Rómában nevelkedett. Claudius teszi királlyá.
- 44 Az egyesített birodalom királya 41–44 között volt. Uralma halálával ért véget. Uralkodni 37-ben kezdett, 39-ben újabb területet csatolt királyságához, amely korábban Antipas tetrarchához tartozott, majd 41-ben Archelaos egykori területét csatolta birodalmához. Ő az, aki járt Alexandriában.
- 45 Az editio princeps Antonio Frova műve. Alföldy Géza a felirattal kapcsolatos közleményeket összefoglalta, a töredékes feliratot kiegészítette és történelmileg értékelte: Pontius Pilatus und das Tiberieum von Caesarea Maritima. Scripta Classica Israelica vol. XVIII 1999 85–108. A népi vallásosság szempontjából fontos, hogy e feliratot lelkipásztori tevékenységben használják; Szigeti Jenő: „Szenvedett Poncius Pilátus alatt”. In: Lerúnt korok, régi titkok. [Bibliai felfedező]. Budapest, 1999. 339–344.
- 46 Alföldy G. i. m. 106.
- 47 Alföldy G. i. m. 102-103. Drusus Tiberius testvére, aki sokkal korábban meghalt. Ők ketten annyira összetartozóak voltak, hogy mintegy Castor és Polluxként emlegették őket. Sőt concordia sidera az irodalmi említésük.
- 48 Jn 19, 12: „Ettől fogva Pilatus azon volt, hogy elbocsássa őt. A zsidók azonban fenyegetőzve kiáltották: 'Ha elbocsádot, nem vagy a császár barátja. Mindaz, aki királlyá teszi magát, ellenszegül a császárnak.'
- 49 Alföldy G. i. m. 103.
- 50 Az 'egyszerűsítés' ellen hasznos könyv Bond, Helen K.: Pontius Pilate in history and interpretation. Cambridge 1998. Keresztény felekezeteknél megfigyelhető az a tünet, hogy megbélyegző ítélettel sújtják az általuk 'pogány világnak' nevezett történelmi periódus uralkodóit, embereit, városállamait, birodalmait. Ez a megbélyegzés ugyanakkor szinte soha nem állja meg a helyét. Inkább rágalom, mint valóság. Éppen a keresztény felekezetek ne tudnák, hogy az ítélet és az igazságszolgáltatás nincs az emberek tulajdonában? Mintha elhangzott volna egy figyelmeztetés, hogy 'ne ítélj!' Ennek horizon-

tálsan is működni kell, hiszen Isten, aki a figyelmeztetést adta, nincs kiszolgáltatva az időnek. Janssen, L. F: „Superstitio” and the Persecution of the Christians. *Vigiliae Christianae* 33 1979 155: a Pilatus elleni másik vádat cáfolja; ti. azt, hogy cinikus, amikor megkérdezi mi az igazság. – Rightly interpreted, Pilate’s somewhat rhetorical question is not an illustration of his harsh cynicism (as most theologians would have it,) but a keen appreciation of the import of Christ’s message.

51 A saját törvényükre hivatkoztak: ‘Nos legem habemus, secundum legem debet mori, quia Filium Dei se fecit.’ „Hoc potest congruere ei quod Lucas commemorat in accusatione Iudaeorum dictum, ‘Hunc invenimus subvertentem gentem nostram,’ ut adjungatur, ‘Quia Filium Dei se fecit. Sequitur itaque Joannes, et dicit: Cum ergo audisset Pilatus hunc sermonem, magis timuit: et ingressus est praetorium iterum, et dicit ad Jesum? ‘Unde est tu?’ Jesus autem responsum non dedit ei. Dicit ergo ei Pilatus: ‘Mihi non loqueris? Nescis quia potestatem habeo crucifigere te, et potestatem habeo dimittere te?’ Respondit Jesus: ‘Non haberes potestatem adversus me ullam nisi tibi datum esset desuper. Propterea qui tradidit me tibi, majus peccatum habet.’” – Augustinus Hipponensis: *De consensu Evangelistarum*. In *Patrologia Latina* CD-ROM Vol. 34. Col. 1180–1181. (Törvényünk van, amely szerint meg kell halnia, mert Isten Fiává tette magát. Ez megfelel annak, amit Lukács említ, hogy a zsidók a vádjukban mondták: – ‘Úgy találtuk, hogy ez felforgatta népünket’ – majd hozzáfűzi – ‘Mert Isten Fiává tette magát.’ És jön János, ezt is mondja: ‘Mídonn tehát Pilatus hallotta ezt a beszédet, még inkább félt: ismét bement a praetoriumba, és mondta Jézusnak: – Honnan való vagy? Jézus azonban nem válaszolt. Mondja tehát neki Pilatus: – Nekem nem felelsz? Nem tudod, hogy hatalmam van megfeszíttetni téged, és hatalmam van elengedni? Jézus felelt: – Semmi hatalmad nem lenne fölöttem, ha főntről nem adták volna. Ezért annak, aki átadott engem neked, nagyobb a bűne.) Ez utóbbi mondat indokolja azt a felfogást, amely az ókor Jeruzsálem pusztulásával kapcsolatban vallott, hogy az büntetés Jézus Krisztus keresztre feszítése miatt. – Cadoux C. John: *The Early Christian Attitude to War*. London 1919.

52 A karddal való lefejezés csak római polgárnak járt, legalábbis a korai császárkorban. Római büntetésekről: Zlinszky János: *Római büntetőjog*. Budapest, 1991.

53 Gnilka, Joachim: Jézus perének jogtörténeti rekonstrukciója. Előadás: Nemzetközi Biblikus Konferencia, Szeged 2005. szeptember 4–7. Az előadás mindenek előtt a zsidók jogairól szólt. E jog szempontjából elemezte a történeteket.

54 Példát erre az Apostolok cselekedetéből is láthatunk, amikor Demetrius ezüstműves zavargást indított el. Keresete a keresztény térítés következtében megcsappant, mivel kevesebb Artemis szobrocskát tudott eladni. Pál ellen épp az volt a vád, hogy Artemis tisztelete megfogyatkozik a tanítás hatására. Erre a tömeg is fellázadt. Lecsendesítése a helytartóság feladata volt. Megmagyarázták a tömegnek, hogy ez a csödület törvénytelen, s ha a proconsul elé kerül az ügy, nem Pált, hanem Demetriust fogják megbüntetni. Erre oszlott el a tömeg. *ApCsel* 19, 23–40.

55 A szinoptikusok leírása alapján tárgyalja Jézus perét Sherwin-White, Adran Nicholas: *Roman Society and Roman Law in the New Testament*. Oxford 1973 24–47.

56 Sály Pál: *Keresztre feszítés az ókorban*. Budapest 2004.

57 Ezt a császárok is nagyon jól tudták. Saját magukat, mint Istentől rendelt uralkodó-

kat tekintették. A császárkultusz nem más, mint ennek a ténynek az elismerése. Ebből a szempontból Augustus a példakép, aki megteremti a birodalmi egységet, amelynek isteni jog szerinti uralkodója ő maga.

58 Mt 27, 26.

Varró Tibor

A Szent Patrik kultusz magyarországi vonatkozásai

Szent Patrik Írország védőszentje az V. században élt, és az ő tevékenysége révén az ír nép nagy része felvette a kereszténységet. Írországban ugyan már Patrik előtt is jártak misszionáriusok, sőt érseknek kinevezett egyháziak, azonban ők csak az – addig még pogány – írek kisebbik hányadát tudták megtéríteni.

Írországban Szent Patrik nevéhez kapcsolódóan számos búcsújáró hely alakult ki, ahová a világ minden tájáról érkeznek ma is zarándokok, hogy ott feloldozást nyerhessenek bűneik alól virrasztással, nagyobb távolság gyalogos megtételével, egy hegy megmászásával, illetve böjtöléssel. A két jelentős búcsújáró hely, amelyek Szent Patrikkal kapcsolatban állnak: 1. Croagh Patrick hegye Mayo megyében és 2. Lough Derg tava Donegal megyében. E két búcsújáró hely közül az egyiknek – Lough Dergnek – magyar vonatkozása is van.

Lough Derg földrajzi elhelyezkedése Írországban

Lough Derg tava, amelyet régebben Szent Patrik purgatóriumának (Saint Patrick's Purgatory) is hívtak Írország északi részén Donegal megyében található 4 mérföldre északra Pettigo nevű településtől. Kis hegyek veszik körül a tavat, amelyen több mint 20 sziget helyezkedik el. Nem maga a tó a búcsújáró hely, hanem a tavon található egyik sziget, melynek neve Station Island (a „station” szó jelentése vezeklési hely, tehát a helynév jelentése a vezeklési hely szigete, a „station” szót azonban tágabb értelemben egy összetett vezeklési folyamatra is értik, amit a zarándok a szigeten végez).¹ A zarándoklat élő hagyomány, amikor 2003. nyarán Írországban jártam, felkerestem Lough Dergtet, ahol több tucat zarándok várta, hogy a szárazföld és a sziget között közlekedő hajó átvigye őket a szigetre.

A zarándokhely keletkezését a Breviarum Romanum 1522-i velencei kiadásában található Lectio propria után Toldy Ferenc² így mondja el: „Miótán Szent Patrik a vad íreket megtéríteni nem tudta... Isten maga vezette ki szentjét egy magányos helyre, s neki setét vermet mutatott mondván: amely igazhitű és őszinte vezeklő e verembe leszállván, ebben egy nap és egy éjig időzni fog, s minden bűneitől feloldatik, azon átmenvén, nemcsak a gonoszok kínjait, hanem a jóknak boldogságát is látandja.”³

Lough Derg kultuszának kialakulásában természeti és emberi tényezők egyaránt nyomon követhetők. A középkorban létezett egy barlang a tó egyik szigetén, amelyet Saints Island (Szentek szigetének neveznek jelenleg is). Úgy

vélték az emberek, hogy ez a barlang kapu a túlvilágra. Ebbéli elképzelésüket erősítették azok a lovagok és nemesek, akik felkeresték a barlangot, és azután élményeiket szóban és írásban megosztották a többiekkel. Magyar emberek is el látogattak Szent Patrik purgatóriumába, és látogatásukról írásos emlék is maradt ránk. Jelenleg úgy tudjuk, hogy két magyar vitéz felkereste a barlangot, hogy megszabaduljanak bűneiktől: György vitéz Nagy Lajos korában és Tar Lőrinc Zsigmond uralkodása idején. A két zárandok elmesélte, hogy milyen látomásaik támadtak a Purgatóriumban.

Kis kitérőként szeretném megjegyezni, hogy a látomásos irodalom az alvilági leszállást ismerteti. Két fő ága van: egyházi ág és világi ág. Az egyházi ág azon látomások leírásával és magyarázatával foglalkozik, amit egyházi emberek léleekben éltek át. A világi ág képviselői azon főrangúak alvilági leszállásának a történeteit mesélik el, akik testi valóságukban szállnak alá, hogy hírnevüket nagyobbítsák⁴. A látomásos vagy más néven vizionárius irodalomnak már voltak korábbi képviselői. Az első feljegyzések egyike a purgatóriumban tett látogatásról Owen (vagy Oenus) lovaghoz kapcsolódik, akinek történetét Henry Saltrey jegyezte le 1153-ban. Owen lovagról biztosan lehet tudni, hogy kitalált személy, Arthur király⁵ és a Kerekasztal lovagjaival⁶ hozzák kapcsolatba. A Kerekasztal lovagjai között az Ywain nevet viselte, aki Uriens királynak volt a fia. Henry Saltrey műve a víziókon alapuló irodalom őstípusa lett, amiből a következő századok írói is merítettek.⁷

A látomásos irodalom világi ágához tartozó egyik nemesnek, a magyar György vitéznek történetét Toldy Ferenc ismerteti a melki és bécsi kódexek alapján.⁸ Georgius Ungarus Crissaphan comesnek a fia 1329-ben született, Nagy Lajos se regében harcolt, és több város parancsnoka lett. 24 éves korára már több mint kétszázötven gyilkosságot is elkövetett. A király haragja elől menekülve Rómába, a pápai udvarba ment gyalog, egyetlen szolga kíséretével, hogy bünbánati utakat tegyen onnan. Spanyolországba ment tovább, ahol 6 hónapig remeteként élt Szent Jakabnál Santiago de Compostellában. Ezen a helyen hallott Szent Patrik purgatóriumáról. A spanyol zárandokhelyről gyalog indult tovább, és sok napi gyaloglás után érkezett Írországba. A látomásait egy ismeretlen ágostonos szerzetes⁹ jegyezte le 29 fejezetben. Az első tíz látomás valóban György vitéz látomása lehetett, de a tizenegyedikről a huszonharmadikig inkább Owen lovagé.

Ahhoz, hogy valaki bejusson Szent Patrik purgatóriumába számos engedéllyel kellett rendelkeznie, és egy sor bünbánó gyakorlatot kellett tartania. Ezeknek a szigorú előírásoknak az lehetett az oka, hogy ne mindenki juthasson le a barlangba, csakis a legkiválóbbak, azok, akik valóban szilárdan elhatározták, hogy bűneiket azon a szent helyen szeretnék levezekelni. Több százan pusztultak el mégis az idők folyamán a kéngázos barlangban, mert eltévedtek a labirintusban. A Hungarusnak tartott György vitéz purgatóriumban tett látogatásáról pecséttel hitelesített levelek tanúskodnak: Armagh püspökének, Richard FitzRalphnak a

levele, Clogher püspökének Nicholas MacCathusaigh-nak a levele, ezeken kívül a purgatóriumjárás dokumentációjához tartozik Pál testvérnek, az ágostonos kanonokrendi monostornak és János testvérnek, a jeruzsálemi ispotályos johannita rend testvéreinek írországi főperjelének levele. Mindezekről az egyházi vezetők-től kapott engedélyt ahhoz, hogy beléphessen a purgatóriumba.

A belépés előtt a következő szertartást kell elvégeznie a bűneiktől megtisztulni vágyóknak: meg kell gyónni, és feloldozást kell kapni Szent Patrik egyházában egy erre kijelölt gyóntatótól, akit erre a pápa felhatalmazott. Ezután 15 napig kell egyfolytában böjtölnie korpás kenyéren és vízen. A böjt után öt napon át halotti zsolozsmát mondanak érte, mintha meghalt volna: Szent Patrik egyházának közepén elhelyezik a fekete lepellel letakart ravart, s rajta a purgatóriumba készülő zarándokot, mint egy halottat, és papok állnak mellette, mint ahogy a halottak mellett is állnak. Azután misét mondanak, feloldozzák a zarándokot, és meghúzzák a harangot, ahogy a halottakért is szokták. Ugyanígy telik a következő négy nap.¹⁰

A szertartás után Györgyöt elvitték arra a szigetre, ahol a barlang is található. Ezen a helyen található a purgatórium külső leírása: „Ezen a szigeten egy nagyon kicsi kápolna van, és a kápolnában van a bejárat, amelyik egy kút szájához vagy egy pincelejárathoz hasonlít... Az ajtó hosszúsága négy arasz, szélessége pedig három arasz. Fölötte három nagy követ találtak, ezek bármelyike legalább hét vagy nyolc mázsa súlyú volt...”¹¹ A három követ György Isten segítségével elmozdította. György három tunikát viselt öv és csuklya nélkül, mezítláb volt és fedetlen fővel. Miután bement a barlangba, a perjel rázárta az ajtót, és elmondta, hogy 24 óra múlva tér vissza, hogy kinyissa az ajtót. Ahogy belépett a purgatóriumba bal kezéhez erősítette Szent Patrik keresztjét egy erős szalaggal. Elindult a lépcsőkön lefelé, amelyeket tornyok és harangtornyok kanyargó csigalépcső módjára készítettek el, és másfél mérföld mélységbe szállt alá. Egy mezőn keresztül egy hófehér kápolnához jutott. Imádkozott, mire három aggastyán jelent meg előtte, akik nagyon hasonlítottak egymásra. Az aggastyánok elmondták neki, hogy miképp űzheti el az ördögöt, ha látomása támadna.

Ezek után következik a víziók leírása, amelyekben az ördög különféle alakot öltve kísérti Györgyöt, aki diadalmaskodik felettük az aggastyánoktól hallott Ige segítségével. Az ördög megtestesülési formái között a következőket találhatjuk: vadállatok (oroszlán, medve), lovasok és lovak, asszonyok, kalmárok és kalmáraszonyok, dominikánusok és minoriták, klerikusok és kanonokok, György atyja és testvérei. A 9. látomásban az ördög hölgyek szépe alakjában jelenik meg. Ebben a részben is találhatunk utalást Szent Patrikra, amikor György a ruházatról beszél, és a következőket mondja: „Nem illik egy buzgó zarándoknak, aki Isten tiszteletére tett fogadalmát teljesíti fényűző világi díszeket magára

venni. Inkább hitvány rongyokba kell öltöznie a világ megvetésére, ahogy az a Szent Patrik rendelkezett, akinek nyomdokain járok.”¹² Az ördög megtestesülési formáival vívott harc után György találkozik Mihály arkangyallal, aki a Paradicsomba vezet. A 17. és 18. látomásban egy-egy utalást találhatunk Szent Patrikra. A 17. látomásban György talál egy óriási lábast, amely a Purgatórium legnagyobb lábasa volt, és Mihály arkangyal elmondása alapján Patrik ebben tartotta bűnbánatát hét éven át. A 18. látomásban Györgyöt Szent Patrikhoz hasonlítja a szerző, mivel mind Patrikot, mind Györgyöt Isten kegyelme őrizte meg a haláltól. A huszonnyolcadik látomásban Györgyre több küldetést is rábíznak, amelyeket nem részletez a szerző, csak azt tudjuk meg, hogy kiknek kell üzenetet vinnie: Richard érsekhez, Írország akkori prímásához, Eduardhoz, Anglia királyához, és anyjához, a királynéhoz, Franciaország királyához, Jánoshoz, VI. Ince pápához (1352–1362) és Babilon szultánjához. Az utolsó fejezetben Mihály arkangyal kivezeti Györgyöt a Paradicsomból a purgatórium kijáratához, ahol nagyon megörülnek neki.

György vitéz története nem azért született, hogy a középkori polgárokat szórakoztassa. Ezt az állítást két tény is alátámasztja: latin nyelven íródott, és a stílusa sem a könnyen olvasható művek közé emeli. György vitéz vízióit az író kiszíne-síti, sőt néhol kommentárokat fűz az elbeszéléshez. György hatodik látomásának leírásakor, amely a dominikánusok és minoriták ördög alakjában történő megjelenéséről szól, a szerző így ír: „Teljes szívével meg volt győződve arról, hogy ezek ruházatuk ellenére nem szerzetesek, hanem gonosz és önhitt ördögök... De ez nem is csoda, mert az ördög, a Sátán angyala olykor a fény angyalává változik... Azután az én időmben is megtörtént Franciaországban, Tours városában, hogy az ördög megjelent egy nagyon vallásos férfi előtt.”¹³ A kommentárokkal és kiszólásokkal a szerző nem leplezi azt a szándékát, hogy a mű célja az, hogy leírja a hitbéli kételyeket. A mű keletkezésének idején a keresztény egyház nem állt túl szilárdan a lábán, mivel ekkor kezdték felütni a fejüket olyan mozgalmak, amelyek támadták az egyház alapvető tanait. Különböző vallási dogmák kerültek a felszínre, mint a beginizmus, amely ki akarta vonni magát a szerzetesi fegyelem alól vagy a flagellánsok, akik tagadták a pápai tekintélyt. Maga György is kételkedett, ezért volt az, hogy amikor az ördög apja és testvérei alakjában jelent meg, igen elgondolkozott azon, hogy megtagadja-e Krisztust annak érdekében, hogy megmenthesse testvérét.

György vitéz személyére vonatkozólag nincs semmiféle történelmi bizonyíték. Nevét nem említik a krónikák, és apja családneve sem szerepel egyetlen feljegyzésben sem. György vitézről csak a pokoljárás története maradt fenn. A másik híres magyar purgatóriumjáróval, Tar Lőrincsel kapcsolatban léteznek történelmi feljegyzések, mind személyével, mind családnevével kapcsolatban. A

XVI. századból 2 irodalmi forrás is maradt fent, amelyek azt igazolják, hogy Tar Lőrinc neve és cselekedetei igen erősen benne voltak az akkori köztudatban. Az egyik forrás 1520 körülre datálható, egy ismeretlen szerző műve, amely magyar fordításban így hangzik: „Így szól hát a neves Tar Lőrincről ez az írás: Hős volt és katona és Szent Szeverjánus utóda, Ráthold magvából, s a földet körbebolongta Szárazon és vízen, megjárta a szent helyeket mind. Ázsia, Afrika jól ismerte nevét s Európa, India szintén. Edesszát odahagyva, Noénak Bárkájához elért, és látta a Sínai csúcst, És Jeruzsálemet is mint hős s szentföldi zarándok. Járt Krétán, s Szent Miklós, Péter, Pál, Jakab és Szent Antal kegyhelyeit mind érintette az útja. Szent Patrik titkát megtudta az óceánon túl, Gádeszt, Herkulesét, megjárta sietve gyalog, s azt a szigetet, melytől fényesen elzárta Apolló.”¹⁴ Ebben a verses összegzésben azt láthatjuk, hogy az ismeretlen szerző meglehetősen kiszínezi Tar Lőrinc utazásainak történetét. Erős túlzásba esik, amikor Ázsiába és Afrikába is eljuttatja hőst. A vers alapján azonban kitűnik, hogy Tar Lőrincet, mint létező személyt írja le, még akkor is, ha a megnevezett helyek többségében valószínűleg nem járt.

Tar Lőrinc világméretű bolyongásaival kapcsolatban Fest Sándor¹⁵ rámutat, hogy azok leírása nem új keletű az irodalomban.¹⁶ Egy XIV. században keletkezett angol elbeszélés, John Mandeville utazásainak a története lehet az irodalmi alapja ennek a rövid versnek. Mandeville leírja, hogy 1332-ben átkelt a tengeren, hogy három világrészt járjon be. A könyv első részében a Szentföldön tett utazását ismerteti, hogy felkeltse iránta azok érdeklődését, akik még nem jártak ott, a második rész ázsiai utazásának a leírását tartalmazza. Mandeville műve nem eredeti alkotás, hiszen több ókori szerzőtől (Plinius, Solinus) vesz át teljes részeket. A mű a későbbi korokban mégis alpművé válik, amiből sok szerző merít, és több nyelvre lefordítják (francia, olasz, német).

Fest Sándor írásában még arra is keresi a választ, hogy az angol mandeville-i motívumok miképp kerülhettek be a Tar Lőrinc-mondába. Szerinte kétféle lehetséges út kínálkozott.

Az egyik szerint a gyöngyösi ferencesek hatására. A korabeli ferencesek tartományfőnöke Pécsváradi Gábor 1514-ben tett látogatást a Szentföldön. Pécsváradi szentföldi leírása sok hasonlóságot mutat Mandeville művéhez. Pécsváradi tehát szinte biztosan ismerte Mandeville művét. A gyöngyösi ferencesek összeállítottak egy könyvet, amely már tartalmazta Tar Lőrinc vándorlásának 14 soros latin nyelvű összefoglalását. A feltevés szerint ez a 14 soros vers egy nagyobb mű része lehetett. Tar Lőrinc spanyol és ír zarándoklata történelmileg ismert volt, a bővített változat olyan embernek lehetett a munkája, aki széleskörű földrajzi és tudományos ismeretekkel rendelkezett. Ezen okoknál fogva feltételezhető, hogy maga Pécsváradi Gábor a szerzője a 14 soros versnek.

A másik lehetséges út azon alapulhat, hogy a gyöngyösi ferencesek egy olyan irodalmi művet találtak, ahol együtt volt a purgatóriumjárás elbeszélése és a világműködési út leírása. Egy szintén történelmi személyiségnek a purgatóriumjárásában találhatunk erre példát, akit úgy hívtak, hogy Beaujeu lovag.

A másik irodalmi forrás Tinódi Lantos Sebestyénnek 1552-ből származó verse, melynek címe „Zsigmond király és császárnak krónikája”. A versből idézek néhány versszakot: „Énekben hallottam, vagy volt, vagy nem volt, Tar Lőrinc, hogy pokolba bément volt, Egy tüzes nyoszolyát ő ott látott volt, Négy szeginél négy tüzes ember állott volt. Szózatot ott Tar Lőrincnek adának, Az nyoszolyát tartják Zsigmond királynak, Érsek, püspök, két paraszturnak voltak, Az négy ember hamis urak voltak... Nagy sok csodát Tar Lőrinc látott volt, Egy tüzes kádferedőt ott látott volt, Zsigmond császár hogy benne feredett volt, Mária király leányával ott forgódik volt.”¹⁷

Az, hogy Tar Lőrinc valóban élő, történelmi személyiség volt többek között Kropf Lajos¹⁸ is bizonyította.¹⁹ A Taar és a Pászthói rokon családok voltak, mindketten a Ráthold nemzetségből származtak. 1454-ben Taari György megegyezett a Pászthóiakkal, hogy családjaik egyikének kihaltával egymás birtokait örököljék. A Taariak ekkor nemcsak Taarnak, hanem Pászthónak is a földesurai voltak. Kropf Lajos még azt is közli, hogy Magócsy István, a gyöngyösi barátok gvardiánja, 1836-ban egy colligátumot hozott Döbrentei Gáborhoz, amelyben megvolt két levélen a „Tar Lőrinc vándorlása” egyik változata, valószínűleg latinul.²⁰ A kötet később elveszett. Budai Ferenc a Polgári Lexikonban²¹ említi, hogy egy Tar Lőrinc nevű főúr fiával részt vett a Constanzi zsinaton. A Tar család címerében ugyanaz a hárslevél található, mint a Rátholdiak címerében. A közös címer közös eredetre mutat.²²

Tar Lőrinc pokoljárásának kéziratát Kropf Lajos találta meg a British Museum levéltárában latin nyelven. A kézirat azt a jegyzőkönyvet tartalmazza, amelyet James Yonge dublini jegyző készített Tar Lőrinc purgatóriumjárásáról. Mind a jegyző, mind Zsigmond király Rátholdi Lőrincnek emlegeti a vitézt. A jegyzőkönyv előszavában a jegyző is leírja a szent hely keletkezését: „Ezt a helyet maga az Atya Isten mutatta meg Szent Patriknak az írek vak hitetlensége miatt, hogy óvakodjanak bűneiknek szolgálni; nehogy amikor eljő a bűnösök gonoszsága miatt haragvó Úr, és rettentő ítélőszékére ül ... nehogy akkor a többi kárhozatra szánt lélek között a nyomorult írekre is ráolvassa az írást.”²³

A kézirat első részében a jegyző leírja, miként érkezett Lőrinc Dublinba, majd közli a magyar király levelét. Dublinban a vitéz felkereste azt az ereklyét, amelynek „Jézus botja” a neve, és úgy tartják, hogy Jézus adta át Szent Patriknak, aki Írországból kikergette a kártékony állatokat. Zsigmond leveléből megtudhatjuk, hogy Lőrinc étekgógó mester és fősáfár volt, nemesi származású, gyerekkorától a

királyi udvarban neveltetett, és mindig hűséges volt a királyhoz. A vitéz elhatározta, hogy ellátogat Santiago de Compostellába és Szent Patrik Purgatóriumába. Zsigmond 1408-ban íródott levelében arra kér mindenkit, aki a levelet kezébe veszi, hogy szabad utat biztosítson Lőrincnek, és mindenben segítségére legyen, amit csak szeretne. Arról nincs információ, hogy Tar Lőrinc miért csak 1411-ben indult útnak. Zsigmond levelét még a vitéz zárandokútjának leírása követi Dublin városába, ahol álmában megjelenik neki Szent Patrik, és „zárandoklásának jövődő sikeres eseményeit föltárta előtte.”²⁴ A perjel elmondta neki, hogy sokan veszték oda a purgatóriumban, mások örökre meghibbantak, megint mások testtül-lelkestül eltűntek. A vitéz azonban tántoríthatatlan maradt, mégis a szokásos 15 nap helyett csak 5 napig böjött Krisztus öt szent sebének a tiszteletére.

A szigetről igen bőszéges leírást ad a jegyző. A tó neve Loherge, ami azt jelenti, hogy Vörös-tó. A sziget hossza százharminc lépés, a szélessége nem haladja meg a húsz lépést. Két részre oszlik, a nagyobbik neve Kernagh, azaz Kiáltás szigete. Ez a sziget bővelkedik gyümölcsökben, sok fa van és rengeteg ragadozó madár. Az a hiedelem, hogy ezt a szigetet örök jogon a sátán lakja. Él itt egy démon, Cornu, olyan, mint egy tollatlan kócsag, és amikor hangot ad ki, egy zárandok halálát jelzi. A sziget kisebbik része az angyalok szigete. Hossza harminc lépés, szélessége pedig öt és fél lépés. Számos fajta és énekesmadár található itt. A sziget délnyugati részén van egy Szent Patrik tiszteletére állított kápolna, ide ment be a vitéz. Ugyanazt a szertartást végezték el, mint György vitéznél, és aztán Lőrinc vitéz is leereszkedett a barlangba.

A barlangban négy látomása volt. Az első látomásában két gonosz lélek húzta vissza, és megrongálták a ruházatát. A második látomásában egy hosszú szakállú ősz ember jelent meg, a harmadikban az ördög egy gyönyörű fiatal nő képében mutatkozott, a negyedik víziójában Mihály arkangyal tűnt elő, aki átvezette a purgatóriumon, majd a kijáratához másnap reggel. Miközben az angyal a kijáratához vezette Lőrincet, a vitéz hálát adott Szent Patriknak, hogy épségben megjárta a zárandokutat.

A XVII. századból származik egy fordítás egy ismeretlen szerző tollából, amely részletes leírást tartalmaz a zárandoklatról. A zárandoklat leírása során egy érdekes utalást is találhatunk Szent Patrikra: „... göröngyös úton mennek egy márványkőhöz ... Azon márványkőnek ez az ereje és virtusa (melyen Szent Patricius gyakran nyugodott és azon lábnyomát hagyta, mely a mai napig is megtetszik), hogy ... annyira megfrissíti s megújítja a zárandokoló emberek lábait, hogy készen volnának mindjárt hasonló processziókat és járásokat elkezdni...”²⁵

Egy egész más műfajban – egyházművészeti területen is létezik a Szent Patrik kultusz magyarországi kapcsolódása, ez pedig a híressé vált győri vérrel könnyező Szűzanya tisztelete.²⁶

A győri székesegyházban található egy Mária kép, amely 1697. március 17-én reggel 6 órától 9 óráig vért verejtékezett. Az esemény leírása: „Akkor történt az a rendkívüli és természet szerint nem magyarázható tünet, hogy éppen Mártzius 17-én, Szent Patrízus Püspök, Irlandia Apostolának ünnepén, reggeli hat óra tájban, a midőn számos nép a szent Misét halgatná, egyszerre vevődött észre, hogy e boldog Asszony képe könyvez; oda tódult azonnal a sokaság... levették a képet a falról; a fal száraz volt, a kép pedig nem csak tovább könyvezett, hanem véres verítékkal is ázott; a tsepeket tiszta fehér gyólttsal letörölték; de a vászonra festett kép újra könyvezett... Három óráig tartott ez a látmány...”²⁷

A kép könnyezésének oka az utólagos vélekedés szerint az, hogy abban az évben utasították ki Írországból a hitükhöz hű katolikus papokat. Március 17-e Szent Patrik halálának általánosan elfogadott napja.²⁸ A vérrel verejtékezés eseményének több szemtanúja is akadt, és egy törlőruhát is megőriztek ereklyeként, amivel a kegyképet letörölték. A szemtanúk tanúvallomása ugyan eltűnt, mégis maradtak fenn olyan jegyzőkönyvek, levelek, amelyek igazolják, hogy az illető emberek valóban tanúi voltak a vérrel könnyezés eseményének. Írásos feljegyzés található még egy naplóban, egy gazdasági naplóban és egy céh pénztárkönyvében.

Mit tudunk a képről? A kép ihletője az amszterdami Wierix-féle rézmetszetű képek egyike. Alkotója egy ismeretlen XVI. századi festőművész. A képről a XVIII. század óta készülnek reprodukciók, amelyek több európai városban megtalálhatóak, pl. Ringelai-ban (Németország), Bécsben. A reprodukciók számos magyar városban is fellelhetők, többek közt Szombathelyen, Pápán és Celldömölkön. A győri képet az 1860-as években restaurálták.

A Győri székesegyházban található kép magyarországi története Walter Lynch, Clonfert menekülő ír püspökével kezdődik. Ő hozta magával Magyarországra, amikor az angolok elől menekült. A források ugyan megoszlanak azzal kapcsolatban, hogy a püspök honnan hozta a képet, lehetséges, hogy közvetlenül Írországból, Galwayből, Clonfertből vagy útközben valahol Európában jutott hozzá, amikor menekült. Walter Lynch-et 1655-ben hívta Győrbe Püsky János akkori megyéspüspök. A clonferti ír püspök Győrött halt meg, és a városnak adományozta a magával hozott szentképet.

Keresztély Ágost herceg volt a győri püspök, amikor a vérrel könnyezés történt, azonban nem tartózkodott akkor Győrött. Miután visszatért Győrbe, kivizsgáltatta, hogy valóban megtörtént-e a vérrel könnyezés. A vizsgálatról készült jegyzőkönyv eltűnt, de annyit lehet tudni, hogy a püspök hét év vizsgálat után engedélyezte, hogy a kép számára oltárt emeljenek.

A kegykép körül kultusz alakult ki, amelynek különböző megnyilvánulási formái ismertek. Zichy Ferenc püspök 1767-ben márványoltárt készíttetett a kép-

nek. A régi faoltárt cserélték ki. Majd ezüst keretbe foglaltatta a képet. Sajnos az ezüstöt azóta beolvasztották.

Zichy püspökkel veszi kezdetét az a gyakorlat, ami később hagyománnyá vált. A hagyomány szerint az oltár elé temetkeznek a papi méltóságok. Zichy Ferenc még életében elkészítette latin nyelvű sírfeliratát, és sírboltot készíttetett. A győri püspök halála óta többen is a kegykép elé temetkeztek. Szokássá vált, hogy végrendeletekben pénzt adományoztak a kép javára. Sokan alapítványokat hoztak létre, hogy miséket mondjanak a kegykép előtt az év egy adott napján. Többen is – az írek legnagyobb ünnepére, Szent Patrik halálának évfordulója alkalmára – a március 17-i ünnepségek fedezésére szánták adományaikat, megint mások gyertyatartót, örökmécsest állíttattak a szentkép elé. A kultusz harmadik megnyilvánulási formája abban teljesedik ki, hogy búcsújáró helyé vált a győri székesegyház.

1897-ben a vérrel könnyezés 200. évfordulója kapcsán Zalka János győri püspök felvette a kapcsolatot a clonferti püspökséggel, amelynek hatására megélenkült az érdeklődés a kegykép iránt Írországból is. A kultusz mára Európán is túlmutat, hiszen Toledóban (USA, Ohio) is oltárt állíttattak a győri Szűzanya tiszteletére a győri kép másolatával. 1996-ban II. János Pál pápa is felkereste a győri kegyképet és imádkozott előtte.

IX. Pius pápa 1874-ben teljes búcsút engedélyezett a székesegyháznak Szent Patrik ünnepére (március 17) és Gyümölcsoltó Boldogasszony napjára (március 25). Ezt a kiváltságot 1968-ban VI. Pál pápa kiterjesztette mindazokra, akik az év bármely napján zarándokként keresik fel a győri székesegyházat, s a vérrel verítékező Szűzanya kegyképét. Fő búcsúja: március 17.²⁹

Szent Patriknak a harmadik magyar vonatkozása a szent élettörténetével áll kapcsolatban. Igen kevés tény áll rendelkezésre Szent Patrik életútjának megrajzolásához. A biztos információ két Szent Patrik mű alapján tudható, a Vallo-másokból (Confession) és a Coroticusnak írott levélből (Letter to Coroticus). A VII. századtól fogva azonban születtek Szent Patrik életrajzok, amelyek közül néhányban található utalás Szent Patrik anyjára, aki állítólag rokonságban állt Szent Mártonnal.

Szent Patrik egyik legkorábbi életrajzírója, Muirchú a VII. században még csak megemlíti, hogy Patrik anyját úgy hívták, hogy Concessa.³⁰ A XI. században keletkezett Háromrészes életútban (The Tripartite Life of Patrick) azonban már a következőket olvashatjuk: „Az apja neve Calpurnius, főesperes volt. Potitus volt a nagyapja neve, szerpap volt. Az anyja neve Concessa volt: frank származású, és Mártonnak volt a nőrokona.”³¹ A XIII. századból származó Leabhar Breac (On the Life of Saint Patrick) még tovább megy, amikor azt állítja, hogy Concessa Ochbas lánya, francia származású, és Mártonnak lánytestvére volt.³²

Valószínű, hogy Patrik több éven (akár harminc) keresztül élt Galliában, ott tanult és lett pappá. A századforduló környékén született életrajzok arra is utalnak, hogy Patrik Szent Márton tanítványa volt. Ezt alátámasztandó Morris³³ egészen addig elmegy, hogy Patrikról teljesen komolyan és bizonyossággal azt állítja, hogy 120 évig élt. Szent Márton ugyanis 397-ben halt meg, és Morris ennek megfelelően egy olyan kronológiát állít fel Patrik életútjával kapcsolatban, hogy beleférjen néhány év, amikor Márton Patrikot taníthatta. Morris szerint Patrik 372-ben született, így nemcsak találkozhatott Mártonnal, hanem a tanítványa is lehetett. De azért azt is meg kell jegyezni, hogy a lexikonok szerint Szent Márton 316–397 között élt és Szent Patrik pedig 387–461 között.

Jegyzetek

- 1 A „station” szó az ófrancia „station” szóból származik 1280-ból, és jelentése „egy olyan hely, amit valaki rendszerint elfoglal”, a latin „statio” szó jelentése „pozíció, poszt, állás”, kapcsolódik a „stare” igéhez, amelynek jelentése „állni”, 1380-ból származik az a jelentés, hogy „zarándokok által sorban felkeresett szent helyek mindegyike”. <http://www.etymonline.com/index.php?term=station>
- 2 Toldy Ferenc (1805–1875) irodalomtörténet-író. 1827-ben végezte el az orvosi kart. Versek, novellákat, irodalomtörténeti és kritikai dolgozatokat adott ki, és külföldi utazásokat tett, járt Bécsben. Franciaországban és Krakkóban. Ismeretségbe került a kor nagy irodalmáraival és közéleti alakjaival, többek között Kisfaludy Károllyal, Szemere Pállal, Kölcseyvel, Széchenyivel és Kazinczyval. Sokat fordított német nyelvből. Az Akadémia titkáraként is dolgozott, ő nyitotta meg az Akadémia könyvtárát. Kazinczy és Kisfaludy Károly műveit is kiadta, szerkesztett egy kritikai lapot Vörösmartyval. Összeállította a magyar irodalom és költészet történetét, és nyelvtudománnyal is foglalkozott. <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/egyeb/lexikon/pallas/html/101/pc010132.html#5>
- 3 Csorba András: Magyar-ír kapcsolatok 1867-ig. Debrecen, 1944. 10–11.
- 4 Tar Lőrinc pokoljárása. Budapest, 1985. 12–13.
- 5 Arthur király mondabeli brit király, a legjelentősebb középkori mondakör és regények főszereplője. A hagyomány szerint 500 körül élt, és a szigetre benyomuló szászok ellen aratott győzelmeket. Magyar Nagylexikon. Budapest, 1999. II. kötet 432.
- 6 Arthur kerek asztalát a király legkiválóbb 12 lovagja alkotta. Az udvari ünnepeken egy kerek asztalnál ültek, ami mindnyájuk egyenlőségét jelképezte. Arthur udvarából a lovagok az összes országba kivonultak, lovagias feladatuk volt a nőket megvédeni, az elbűvölteket megszabadítani, az óriásokat és a törpéket megfékezni. E kalandok leírása képezi a mondakör számtalan költeményének tartalmát. Révai Nagy Lexikona. Budapest, 1992. II. kötet 132.
- 7 Leslie, Shane: Saint Patrick’s Purgatory. London, Burns Oates and Washbourne, 1932. XVIII–XIX.

- 8 Tar Lőrinc pokoljárása. 48.
- 9 Az ágostonos szerzetesek apostoli munkát végző szerzetesek, IV. Sándor 1256. bullája alapján. Itáliában több remetetársulás egyesült, nevüket az ágostonos reguláról (Szent Ágoston szerzetesi szabályzata) kapták. A rend már a 13. században elterjedt Európában. A teljes szegénységet nem tudták következetesen megvalósítani, mivel számos kolostoruk magányos helyen állt. Sokan tanultak és tanítottak egyetemeken. Magyar Katolikus Lexikon. Debrecen, 1993. I. kötet 84.
- 10 Tar Lőrinc pokoljárása. 49.
- 11 I. m. 74–75.
- 12 I. m. 88.
- 13 I. m. 94.
- 14 I. m. 250. Imre Flóra fordítása.
- 15 Fest Sándor (1883–1944) irodalomtörténész, filológus. Az MTA 1. tagja. Többször is hosszabb időt töltött Nagy Britanniában és az USA-ban. 1938–44-ben a debreceni egyetemen az angol nyelv és irodalom tanára. Főként az angol-magyar irodalmi és történelmi kapcsolatok régebbi korszakaival foglalkozott, a történelmi párhuzamokat és kapcsolódásokat kereste. Új Magyar Életrajzi Lexikon. Budapest, 2001. II. kötet 664.
- 16 Fest Sándor: Angol irodalmi hatások a Tar Lőrinc mondában. Irodalomtörténet, 1936. 72–81.
- 17 Tar Lőrinc pokoljárása. 251.
- 18 Kropf Lajos (1852–1939) történész, mérnök, az angol-magyar kapcsolatok első kutatója. A Műszaki Egyetem elvégzése után Londonban mérnökként dolgozott. Eleinte színes tudósításokat küldött onnan, később szakfolyóiratokban közölt forrásértékű tanulmányokat. Feltárta a British Museum régi magyar anyagát, és ismertette a kéziratos anyagát több magyar folyóiratban, így a Magyar Könyvszemlében, a Századokban, a Turulban és a Budapesti Szemlében. Angolra fordította Kossuth emlékiratainak 1. kötetét. <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/egyeb/lexikon/eletrajz/html/ABC07165/08847.htm>
- 19 Kropf Lajos: Pászthói Rátholdi Lőrincz zarándoklása 1411. Századok, 1896. 717.
- 20 I. m. 716.
- 21 Polgári Lexikon. Pest, 1866. III. k. 267–269.
- 22 Turul. VIII. 29.
- 23 Tar Lőrinc pokoljárása. 221.
- 24 I. m. 226.
- 25 I. m. 257.
- 26 Herény János: A győri vérrel könnyező Szűzanya kultusztörténete. Néprajzi Tanszék, Szeged, 2000.
- 27 Jordánszky Elek: Magyar országban 's az ahhoz tartozó részekben lévő Bóldogságos Szűz Mária kegyelem képeinek rövid leírása. Budapest, 1988. 56.
- 28 A halál évének dátumáról megoszlik a kutatók véleménye.
- 29 <http://bucsujaras.hu/gyor>
- 30 Muirchú's Life of St Patrick in Paor, Liam de: Saint Patrick's World. Blackrock, Four Courts Press, 1993. 177.

- 31 The Tripartite Life of Patrick. in *Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland during the Middle Ages* edited by Whitley Stokes. London, 1965. 9.
- 32 Leabhar Breac (On the Life of St Patrick) translated by Stokes, Whitley in <ftp://ftp.ucc.ie/pub/celt/texts/T201009.txt> 5
- 33 Morris, W. B.: *The Life of Saint Patrick*. London, Burns and Oates, 1898. 75-86.

Varga Éva Teréz

Remete Szent Pál fiai Pápán

Ordo Sancti Pauli primi eremitae

A magyarok által kezdetől fogva nagy népszerűségnek és szeretetnek örvendő pálos rend a XIII. században a remeteélet elterjedésének köszönheti eredetét.¹ A Mecsekben élő remetek nagyobb csoportját 1225-ben burgundi Bertalan pécsi püspök Patacs mellett az „ireghi” Szent Jakab hegyen épített kolostorban telepítette le,² s regulát is adott nekik. Ezzel megalapította Magyarországon az első remetekolostort. Később az erdők által borított pilisi hegyek barlangjaiban lakó remeteket Özséb esztergomi kanonok csodás álma hatására gyűjtötte maga köré: az írott hagyomány szerint szerte az erdőben apró lebegő lángocskákat látott, amelyek hatalmas tűzgömbbé egyesültek. Az apró lángocskák a külön-külön élő remeteket, a tűzgömb a renddé egyesülést szimbolizálta. Özséb a tatárjárás után 1246-ban³ a pilisszántói völgy hármás barlangjához vonult. Körülötte telepedtek le szerzetestársai. 1250-ben a Szent Kereszt tiszteletére a mai Pilisszentkereszten szerény kolostort emeltetett, kicsiny templommal. Ez a Szent Kereszt kolostor a Pálos Rend bölcsője. Általános szerzetesi regulául a patacsi kolostor szabályait fogadták el, s később egyesítették a két kolostort. Az újnak fejévé Özsébet választották a szerzetesek, s ugyanakkor elhatározták a rend megalakítását. A perjel 1262-ben néhány társával Rómába ment a pápai jóváhagyás elnyerése végett. Ott IV. Orbán pápa jóváhagyásával a rendjét a Kr. e. III. században a Thebais pusztaán remetéskedett Szent Pálról nevezte el. A Szentszék 1308-ban engedélyezte az ágostonos regulát és pápai jogú renddé nyilvánította a pálosokat. XXII. János pápa 1319-ben megadta a rendnek a generális prior választásának a jogát is.⁴

Az első remete: Szent Pál Egyiptom alsó Thebais nevű tartományában született 230 körül. Szüleit korán elvesztette, s tizenöt éves kora körül nagy vagyon birtokosa lett. Ennek egy részéből a szegényeket támogatta, maga pedig tanulmányokat folytatott. Nem nézte ezt jó szemmel gonosz és irigy sógora, kinél szülei halála óta lakott. Rá akarta tenni kezét az ifjú vagyonára. A Decius-féle keresztényüldözések idejében Pál elrejtőzött, de félt sógorától, hogy elárulja holétét. Nekivágott a sivatagnak, ahol hamarosan egy hegy alatt mély barlangot talált éltető forrással, előtte ételmet adó pálmáival. Ezt a helyet választotta lakásául, melyet úgy megszeretett, hogy az üldözések megszűnése után sem hagyta el többé. Napjait Istennel töltötte imádságban és elmélkedésben. A pálmafa leveleiből készített magának köntöst, a forrás vize italául szolgált. Étellel a pálmafa látta

el és egy holló, aki naponta fél kenyeret vitt neki. 113 éves korában már 90 évet töltött a pusztában, anélkül, hogy emberrel találkozott volna. Ekkor Szent Antal remete álom útján értesült arról, hogy más remete is van a pusztában. Elindult a meglátogatására. Két napi bolyongás után egy szomjas farkas vezette el Szent Pál barlangjához, aki azonban nem akarta bebocsátani őt. Végül megnyhült, s Istennek hálát adva áhítatos beszélgetésbe kezdtek. Délben a holló a szokottól eltérően nem fél, hanem egész kenyeret hozott. Egymás iránti előzékenységből egyikük sem akarta azt megszegni. Végül együttesen törték ketté. Másnap reggel Szent Pál kijelentette, hogy nemsokára Krisztushoz megy. Kérte Szent Antalt, hogy holtteste betakarására hozza el azt a köpenyt, melyet Szent Athanáztól kapott. Útban visszafelé a köpönyeggel Szent Antal angyalok, próféták és apostolok társaságában látta szent Pál lelkét a mennybe felszállni. Mikor pedig Szent Pál barlangjához visszaért, holtan találta a remetét, térdelve, égnék emelt fővel, kiterjesztett karokkal, mintha imádkoznék. Szent Antal beburkolta a testet a köpönyegbe, elénekelte felette a temetési szertartást. Mikor hasztalanul nézett szerszám után, mellyel sírt áshatna, szilaj iramodással két oroszlán vágatott elő a pusztából. Bögve és nyöszörögve járták körül a testet, majd mellső mancsaikkal sírt ástak. Ezután Szent Antal elé mentek, s miután áldását vették, visszairamodtak a pusztába. Antal eltemette a testet, cserébe Szent Athanáz köpönyegéért magával vitte Szent Pálnak pálmalevelekből összerótt köntösét. Élete hátralévő idejében legdrágább díszruhaként húsvét és pünkösöd ünnepén ezt hordta.⁵

A halála utáni 101. esztendőben Gelasius pápa szentté avatta Pált.⁶ Remete Szent Pál volt tehát az első remete, a remetesség megalapítója. Testét a XII. században Konstantinápolyba, majd 1240-ben Velencébe vitték.⁷ Innen Nagy Lajos királyunk a turini békekötés alkalmával (valószínűleg a hadisarc egy részeként kapva) hozta haza Magyarországra 1382-ben. Az ereklyét a Budaszentlőrincen épült pálos kolostorban helyezték el. Kezdetől fogva csodás események sora történt körülötte. A török terjeszkedés idején, Budaszentlőrinc 1526. évi pusztulása után a szent testet Trencsénbe menekítették. Sajnos, a háború ide is utána ment, s 1527-ben, a vár ostroma alatt elégett. A hagyomány szerint három ujja már a Magyarországra hozás előtt Cluny kolostorába került.⁸ „Az anachoréták előharcosa, a kísértésbe esők menedéke, a lesújtottak reménye, a haldoklók üdvössége, a pálosok fehér családjának atyja és Pannonia híres országának védő patrónusa”- írta róla 1732-ben Fuhrmann Mátyás.⁹ Szent Pál életének történéseiből erednek a Pálos Rend címerének alakjai. Középpött a pálmafa a hollóval, mely szájában kenyeret tart. A fatörzs két oldalán a két oroszlán, amelyek a szent sírját megásták.¹⁰

A pálos kolostorok számának növekedése már Özséb kormányzata idején megkezdődött., s 1270-ben bekövetkezett halála után is tovább folytatódott.¹¹ A XIII. század végéig hazánkban összesen 12 kolostor alapításáról van tudomá-

sunk. A vezető szerep a pilisszentkereszti kolostoré volt. Ennek perjele mint a rend tartományfőnöke rezideált. Az első három rendfőnököt: Özsébet, Benedeket és Istvánt ide temették. 1294-ben kiadott szabályzata a *vita communis* szabályozta életüket. Magánvagyonra senkinek sem lehetett. Az ajándékba kapott élelmet közösen fogyasztották el. A szerzetes az ajándékba kapott ruhát csak a perjel engedélyével viselhette. Szigorúan szabályozott volt a rokonlátogatás is. Csak egy társa kíséretével mehetett haza a szerzetes, s a megadott időre vissza kellett térnie. A betegek kivételével mindenkinek a közös hálóteremben kellett aludnia, beleértve a perjelt is. A betegek külön szobában voltak elhelyezve, s külön ápoló gondozta őket. Megszigorodott a rendbe lépés feltétele is. Egy év novíciátusi idő alatt a jelöltnek ki kellett alakítania végleges szándékát. Az idő letelte után vagy letette a fogadalmat, vagy távozott a renházból. Mindenkinek abban a kolostorban kellett laknia, ahol a fogadalmát letette. Csak a ház perjelének és a provinciálisnak az engedelmével mehetett át másik kolostorba. A regulák ellen vétőket exkommunikálták. A szökevényeket elfogták, bebörtönözték, ruházataikat elvették, vagy csuklya nélkül, csonka kámzsában kellett járniuk.¹²

A XIV. és XV. század a pálosok életében a megerősödés és virágzás kora. Magyarországon nem csak számban, hanem életszentségben is gyarapodtak. A Szentszék és az uralkodó támogatása, pártfogása a rendnek általános tekintélyt szerzett. Igazi népszerűségüket, mely az ország minden társadalmi rétegét áthatotta, a rend tagjai a maguk erényeinek, példaadó szerzetesi életrvitelüknek és széleskörű, fáradhatatlan karitatív tevékenységüknek köszönhették. A folytonos háborúskodás, a természeti csapások, a pestis, a lepra nyomorúságaiban már magukban is isteni segítség keresésére utalták a szenvedő népet. A világi elemmel való gyakori érintkezés megszüntette a pálos rendben az elzárkózott, magányosságra törekvést. Bekapcsolódtak a haza dolgainak intézésébe, oktatással, tanácsal és útmutatással hatottak a társadalmi viszonyok fejlesztésére. Minden módon arra törekedtek, hogy az embereknek hasznára és segítségére lehessenek.¹³

Az a hallatlan emelkedés, amely a rend anyagi és erkölcsi helyzetében az Anjouk alatt észlehető volt, a Nagy Lajos halála után beállott trónutódlási zavarok idején, Zsigmond, Albert, I. Ulászló és V. László uralkodása alatt, ha kissé megcsappanva is, de tovább folytatódott. Mátyást, a nagy reneszánsz fejedelmet bőkezűsége, lelki derűje, szívós akaratereje és tudományzomja szinte predestinálta arra, hogy az egyetlen magyar eredetű és szívéhez annyira közel álló rendet emelje és fejlessze. Uralkodása alatt a kolostoralapításnak és adományozásnak újabb szakasza következett. A budaszentlőrinci kolostor Mátyás halálakor valószínűleg bővelkedett fekvőségekben, műrecekben és szellemi javakban. A rend tagjai között pedig kiváló szobrászok és festők akadtak, akik minden tudásukat és szabad idejüket a kolostor, főleg azonban a templom díszítésére fordították.¹⁴

A Mátyás király halála után bekövetkezett politikai bizonytalanság következtében hanyatlás állt be. Az erkölcsi állapotok is lezültek. Ezek a szomorú közállapotok a kolostorok életében is erőteljesen éreztették hatásukat. A leggonoszabb ellenőrzés mellett is több oda nem való, káros elem került be a növények közé. A legkirívóbb eset Márianosztrán történt, ahol az egyik novícius egy pásztorral szövetkezve éjnek idején hurcolta el a Nagy Lajos adományozta értékek jó részét.¹⁵ A török háború idején a katolikus egyház és vele a szerzetesség helyzete főleg a törökdúlta területeken hanyatlott rohamosan. A protestantizmus terjedését a leigázott területeken a török a katolikusok rovására bizonyos mértékig támogatta. Az egyházi kormányzat által elhanyagolt hódoltság területeken a pálos atyák hősi lélekkel, rendi ruhájukat levetve, titkon jártak. Hol álruhában, hol a szultántól nyert oltalomleveleik birtokában teljesítették súlyos missziójukat, közben folytonosan a török hódoltság hatósági személyeinek és az útonállóknak támadásainak kitéve. Ebben az időben, az általános felfordulásban pusztultak el a régi, híres pálos kolostorok, köztük a budaszentlőrinci is. A renházak száma tucatnyira apadt. A török kártétele mellett több főúri család erőszakoskodása miatt is rengeteg szenvedés érte a pálosokat.¹⁶ Az ellenség folytonos előnyomulása, a zavaros állapotok, a közbiztonság- és főként az élelem hiánya miatt a szerzetesek a század utolsó harmadában még meglévő monostoraik nagy részét is elhagyták. Az így lakatlanná vált renházak birtokait a rendfőnökök, hogy legalább azt mentsék, ami menthető, bérbe adták. Ez a törekvésük azonban gyakran nem járt kellő eredménnyel. Bérlőkkel több esetben csak néhány éves szerződést kötöttek, ami a birtokok kiéléséhez vezetett. A kikötött bérleti díjakért gyakran évtizedekig kellett pereskedniük. A bérlőknek nem egyszer az volt a céljuk, hogy alattomos módon a rend tulajdonjogát idővel feledésbe juttassák, s a birtokokat a sajátjuknak tekinthessék.

A magyar király és erdélyi fejedelem joghatósága alá tartozó területeken a pálosok csekély számuk miatt nem tudtak gazdálkodni. Kénytelenek voltak ezernyi veszélynek kitett birtokaikat bérbe adni olyanoknak, akik ilyen körülmények között képesek voltak gazdálkodni, s egyben a szerzetesek szerény megélhetését biztosító bérleti díj megfizetésére is hajlandók voltak.¹⁷ Birtokaik bérbeadásából, főleg pedig a birtoklási joguk feledésbe merüléséből származó bonyodalmak miatt a pálosoknak hosszan kellett pereskedniük a későbbiekben.¹⁸

A XVI. század végén megmaradt pálos kolostorok közül csak néhány volt életképes (Lepoglava, Remete, Csáktornya, Máriavölgy, Elefánt, Sátoraljaújhely). A többiek jó része romokban hevert, s a rend szellemi haladása sem volt kielégítő. Elenyészett a régi szellem, felbomlott a szigorú fegyelem a pálosok soraiban is. A pálos generálisok: Temavay István, Barautlich Simon, Zaicz János és Biell Rudolf mindent megtettek a régi fegyelem visszaállítása érdekében, de fáradozásait

nem koronázta siker. Ezért V. Pál pápa 1619. április 20-án a jezsuita Pázmány Pétert nevezte ki a pálosok apostoli vizitátorává. Ő azonban ezzel alig tudott valamennyit foglalkozni az ellenreformációban betöltött vezéri szerepe miatt. Az 1629-ben megtartott nagyszombati zsinatra már teljes felkészültséggel ment el. Összeírta a pálos kolostorokat, szám szerint 122-, de ekkor döntés még nem született. Pázmány 1632-ben végül azt határozta, hogy vagy töröljék el a rendet, vagy helyezték a domonkosok felügyelete alá. Végül ezek egyikére sem került sor¹⁹ s a XVII. század közepén már több új kolostort is építettek. Lelkipásztorkodást, tanítást, s a hittudomány művelését tűzték ki céljukul.²⁰ A XVII. század első fele egyenletes fejlődést jelentett, virágzásnak indult a rend. A folyamatot először Mária Terézia megszorító intézkedései akasztották meg. Többek között összeíratta a szerzetesek jövedelmét, s annak tizedét várerődítésre fordíttatta. Megtiltotta a szerzetesi fogadalomnak a 24. életév betöltése előtti letételét (ez eddig 17 év volt). Előírta, hogy eddig az életkorig bárki kiléphet a kolostorból anélkül, hogy a rend rá fordított anyagi kiadásait meg kellene térítenie. A már meglévő tanulóközösségek fennmaradhattak, de az újak létesítését királyi engedélyhez kötötte. Korlátozta a misék díját, s a szerzetesek nyugdíját is. Ezen az úton haladt tovább fia II. József. Először jött rendeleteinek özöne, majd azután 1782-től hét éven keresztül minden évben újabb rend esett áldozatául romboló kedvének. A pálosok e korszak elején még jobban igyekeztek tagjaikat nem csak a jámborságban, hanem a tudományokban is kiképezni. Jó néhány helyen ők tanítottak a gimnáziumokban. Sajnos, minden fáradozásuk hiába való volt, mert II. József 1786. február 7-én kiadta jogtalan rendeletét, melyben eltörölte a rendet. A királyi megbízottak hamarosan megjelentek a kolostorokban, összeírták a rend ingó és ingatlan vagyonát, melyet aztán a vallásalap javára lefoglaltak.²¹

1866-ban történt kísérlet a pálosok visszatelepítésére. Szcitovszky János bíboros, esztergomi érsek az Esztergom megyei Szent Keresztre Lengyelországból négy pálos szerzetest telepített le. Szerette volna a rendet Magyarországon újra visszaállítani. Eleinte úgy tűnt, siker koronázza az ügyet, végül a következő prímás szükkeblősége miatt az atyák Lengyelországba távoztak.²² Hazánkba 1934-ben települtek vissza a pálosok, s a rend működése hamarosan újra virágzásnak indult. A II. világháború utáni kommunista diktatúra 1950 őszén több rendet, köztük a pálosokét is erőszakkal megszüntette. A pálos szellemiség ismét illegálisba kényszerült. A rendszerváltozás után négy kolostorban: Pécsen, Budapesten, Márianosztrán és Petőfiszálláson indult újra a pálos élet.²³

A török hódítással egy időben indult el Magyarországon a hitújítás mozgalma. A reformáció gyors elterjedését Pápán nagyban előmozdította az, hogy Zápolya János a várost 1528-ban a protestáns Thurzó Eleknek adta. Pápa 1612-ben már a dunántúli református egyházkerület központja volt. Presbitériuma pedig első-

ként alakult meg az országban. 1623-ban a katolikus Esterházyak birtokába került a város és azt az ugyancsak katolikus gróf Csáky Lászlónak adták zálogba.²⁴

Pápa város pálos kapcsolatai a török hódoltság előtt és után is egyaránt jelentékenyek voltak. A porvai pálos rendháznak a középkorban a városban háza, telke és a Tapolca patak vizén a város határában két malma volt. Több környékbeli pálos rendháznak a birtokai is a város közelében voltak.²⁵ A katolikus újjászületés megkezdését és irányítását Csáky gróf a kapcsolatokon kívül azért is akarhatta a pálosokra bízni, mivel a rend missziós tevékenysége és a visszatérítés eredményei országszerte feltűnést kelthettek. A város földesura már 1633-ban kezdeményezte a pálosok Pápara telepítését, a tervek azonban csak öt év múlva valósulhattak meg a szerzetesek alacsony száma miatt. 1633-ra ugyanis a törökdúlás viharaiából csak tizenkét kolostor maradt fenn, amelyekben mindössze hatvan szerzetes működött. 1638. június 21-én a rend Pápara küldött tagjai, P. Skotniczky Alfonz János, P. Vistóki György és P. Mikulicz Miklós vették át új otthonukat. Gróf Csáky a Hosszú utcában Koczkás György és Pesthy vajda szomszédságában egy ezer aranyért vásárolt kőházat adott a betelepülőknek.²⁶ A főúr oklevelében arra is ígéretet tett, hogy Gyümölcsoltó Boldogasszony tiszteletére templomot épít. A rendház mellett, a jelenlegi helyén hamarosan elkezdődött az új istenháza felépítése. Ezidőben a Fő téren levő ősi plébániatemplom protestánsok kezén volt. A pálosok számára épített templom nagyon hamar elkészült. 1638. november 14-én már megtörtént a felszentelése és az első szentmiseáldozat bemutatása. A fennmaradt adatok szerint gr. Csáky csak kisebbszerű kápolnát építtetett. Erre utalnak azok a pálos feljegyzések, amelyek Capella néven emlegetik. Sajnos, a belső berendezéséről nincsenek leírások. Valószínű, hogy az oltárkép, a čechstohovai Szűz Mária képe eredetileg a Capellába kerülhetett, majd onnan a jelenlegi templomba.²⁷ Ugyancsak az első kápolnából származhatott a ma „Szercesen Krisztus”-nak hívott, művészi szépségű, nagyméretű feszület²⁸ is, amely a korpusz sötét színéről kapta a már említett nevet.

Az anyakönyvi adatok szerint a Capella alatt temetkezési hely is volt. Például ide temették 1697-ben Jakasich Katalint, Bezerédi István pápai várkapitány feleségét is.²⁹ Annak idején a Capella építése elég hamar befejeződött. Egyes feltevések szerint nem is volt egészen kőből. Már 1633-ban olyan rozoga állapotban volt, hogy attól lehetett félni: a mennyezet egyik nap a pap és a hívek fejére szakadhat. A folyamatos javítgatások mit sem segítettek. 1737-ben Orosz Ferenc, az akkori tudós, történész perjel leromboltatta, még az alapokat is kiszedette. Az építkezést rövidesen megkezdték. Az alapkövet Sajghó Benedek pannonhalmi főapát szentelte meg. Dezső, Bonifác, Prosper, Viktor szent vértanúk ereklyéjét, XI. Kelemen pápa által megáldott két kisebb érmét, Szent István és Szent László magyar királyok ércből való képét, és egy 1736-ban kibocsátott garast helyeztek bele.³⁰

A templom megtervezése feltehetőleg Wittwer Márton győri karmelita építész nevéhez fűződik.³¹ Miután ő 1732-ben meghalt, valószínűleg azt a győri építészt keresték meg a kivitelezéshez, aki annak idején Győrben Wittwer templomát megépítette. Lehet, hogy ugyanaz a személy volt, akit a források mint a győri erődítmények első mesterét említik és feltehetőleg a Katonai Építési Hivatal architektusa volt.³² Kellő anyagi fedezet hiányában lassan haladt az építkezés. Ugyanakkor a templom hiánya miatt a lelkipásztori munka sem lehetett kielégítő. Ezért Acsády Ádám pápai születésű, veszprémi püspök, aki korábban a pálosoknál folytatott humán tanulmányokat,³³ pápai kötődései és a pálosok iránt érzett hálája miatt nehezen viselte el a rendezetlen helyzetet. 1739. július 9-én 500 forintot adományozott a munkálatok meggyorsítására, valamint a további támogatásokat is kilátásba helyezte.³⁴ 1741. elején Acsády püspök elvállalta az építkezés további költségeit, egészen a befejezésig. Ekkor az épület tornya, szentély- és hajórésze körös-körül 17 lábnyi magas volt.³⁵ A fentiekben már említett, ismeretlen nevű győri építész végezte el a templom épületének, a sekrestyének, a toronynak a felépítését, továbbá a toronynak fehér bádoggal való fedését, a tetőzet és a rézcsatorna elkészítését, a sekrestye és a templom márványkövel való lerakását. A templom alatti kriptá, ajtók, ablakok, kórus és minden más elkészítését, az oltárokat kivéve, 14.000 forintért elvállalta. Acsády püspök az összeg felét azonnal kifizette, kikötötte azonban, hogy a templomnak 1742. nyarára el kell készülnie. A győri építész a munkával gyorsan haladt, mert már 1741. őszén az épület tető alatt állott³⁶ s a kialakult határidőre el is készült. 1742. július 24-én került sor a felszentelésére.³⁷ A következő években folyamatosan pótolták a berendezések hiányosságait. A költségekből Acsády Ádám derekasán kivette a részét. Mellette még mások kisebb-nagyobb adományokkal támogatták a templom megszépülését.³⁸ A pápai pálosok között több kiváló művész is található, így fr. Bobics Ferenc és fr. Pollinger Antal festők, fr. Hasenmüller János, fr. Tatirek Félix, fr. Rucsman Antal kiemelkedő faragók mellett még többen is voltak, akiknek a nevét, sajnos nem ismerjük. Alkotásaik azonban ma is őrzik művészetüket a templom épen megmaradt berendezéseiben.³⁹ A Remete Szent Pál életének egyes mozzanatait megörökítő padok 1753–55 között készültek. Országosan egyedülálló szépségűek. Ebben az időben érte el a templom berendezése barokk kori végleges formáját.⁴⁰

A pálosok mindjárt a letelepedésük évében az alapítólevélben vállalt kötelezettségüknek eleget téve iskolát is alapítottak.⁴¹ 1647-ben a rendi nagykáptalanhoz beterjesztett iratukban már szó esett studentekről. Egy 1666-ban készült pápai lakó- és telekösszeírásban ez olvasható: „a Hosszú utcában van a pálosok klastroma, 18 szerzetes lakik benne, mellette a schola házban 100 diák tanul.”⁴² Valószínű, hogy az első tanítók filosofiát végzett növendékek voltak. Az első

ismert tanító fr. Csuklich Mihály volt.⁴³ A ház tagjai 1669-ben kérelmet intéztek a káptalanhoz, hogy az iskolába alkalmas tanítót küldjön, aki egyben presbyter (misés pap) is. Nagyon hangsúlyozzák a kérés teljesítését, mert megengedhetetlen, hogy a szónoknak kell az iskolamester dolgát is elvégeznie. A káptalan a tagok csekély száma miatt nem tudta a kérést teljesíteni. 1772-ben a pálosok következő kérvénye is eredménytelen maradt. Csak 1698-ban nyílt mód az óhaj teljesítésére. Ekkor Turóczy Bertalant küldték Pápára iskolamesternek. A schola valószínűleg az előkészítő osztályon kívül az I. és II. osztályokat, esetleg az algimnáziumot is magába foglalhatta. Mindezt egy tanár a scholarum magister vezette. Az algimnáziumról határozottan csak 1721-ből van adatunk. Ekkor Szigethy Antal, aki már 1716-tól az iskolát vezette, lett a syntaxis, fr. Marton Hilácion pedig a parva magistere. Ettől az időponttól egészen 1761-ig mindig két tanára volt az iskolának. Ekkor a meglévő négy osztályhoz még kettőt: a poetikát és a retorikát csatolták. Ezeket egy tanár tanította, s ettől az időtől vált az intézet nagygyimnáziummá. 1761-ben az iskolaépület bővítésére is sor került, három osztályteremmel. Ezekben tanította 16 éven át három pálos tanár a hat osztályt. 1777-ben Mária Terzia Ratio Erducationis-ának bevezetésekor⁴⁴ a pápai hat osztályú gimnáziumot három osztályos grammatikai iskolává minősítették vissza. Ez nem kis problémát jelentett a tanulók számára, akik így el lettek zárva tanulmányaik folytatásától. A pálosok kísérletet tettek az igények kielégítésére.⁴⁵ A helyzetet tovább súlyosbította a német oktatási nyelv és a tandíj bevezetése. II. József megszüntető rendelete végül mindent keresztül húzott.

A pálosok a tanulók tudásának és emlékezetének fejlesztése mellett tanításukban mindig is nagy hangsúlyt fektettek a magyar nyelv művelésére. Mindegyik osztály köteles volt évenként egy színielőadást tartani. Az első és második osztály egy-egy vígjátékot magyarul, a harmadikosok két latin deklamációt mutattak be. Ezekon kívül farsangi alkalmakkor egy vagy két vígjátékot adtak elő a tanulók.⁴⁶ A kiemelkedő oktatási gyakorlat mellett külön említésre méltó hogy a Pápai philosophiai és theologiai iskolában hetenkénti, hónapos, év eleji és év végi vitatkozásokat tartottak. Ez utóbbiakra a bakonybéli bencés tanárok és növendékeik jöttek Pápára vitatkozóknak. A Bakonybéli vitatkozásokra viszont a pálosok mentek ki.⁴⁷

II. József rendelete nyomán 1786-ban a pálosok iskoláját bezárták. A pápaiak mindent megtettek ennek megakadályozása érdekében, az épületet mégis katonák szálláshelyül jelölték ki. Szerencsére katonák nem jöttek Pápára, végül a város megkapta elemi iskola céljára. A megszüntetett gimnáziumnak a város lakói hamarosan nagy hiányát kezdték látni. A vármegyétől kieszközölték, hogy néhány szobát a volt pálos kolostorban elkülöníthessenek. Itt kezdődött meg a gimnáziumi oktatás. Kelemen György a felsőbb, Rikóty Pál az alsóbb osztályo-

kat kezdték tanítani. Az 1788. május 25-én fellobbanó lángok elhamvasztották a kolostort, s vele együtt a kis magán gimnázium is megszűnt.⁴⁸ 1794-ben Ferenc király engedélyével Kelemen György igazgató vezetése alatt Molnár Elek, Kemény Antal és Szuday Egyed expaulinusok megkezdték a gimnáziumi tanítást.⁴⁹ Ekkor már új korszak kezdődött a pápai gimnázium életében, melyet a Szent Benedek Rend neve fémjelez.

1786-ban a vallásalap lefoglalta a pálosok jól működő birtokait, gazdaságait, minden ingó és ingatlan vagyonát. Ezeknek csak egy töredéke került később a visszaállított bencés rend tulajdonába. A pálosokkal együtt felszámolásra került a korábban oly jól működő Rózsafüzér Társulat is. Ez utóbbit később a ferencesek felújították és a lelképásztori munka szolgálatába állították.⁵⁰ A volt pálosok: Szuday Egyed, Bálintfy Ágoston, Molnár Elek, Nagy Imre sok szép alapítványt hagytak a pápai katolikusoknak.⁵¹

A pálos rend szelleme a város kulturális életében és örökségében mély, kitörölhetetlen nyomot hagyott. A rend tagjai közül sokan örökre Pápán maradtak. A néhai pálos, majd bencés, napjainkban világi templom főhajójában, nagyjából az első padok vonalában a járósinten egy félig betonnal kipótoltt vörös márványlap fekszik. Rajta még jól kivehető Remete Szent Pál címere a csőrében kenyeret tartó hollóval. Valaha innen indult tizenhárom lépcsővel a templom alatti hatalmas, ódon kripta egyik lejárata. Egy nehéz vasajtó hátulról, a gimnázium udvaráról vezet ugyanide. A föld alatt az egész templomhajó szélességében a kórus alatti részig elnyúlva boltíves kriptahelyiség húzódik. Ennek végén falazatbeékelődést látunk, mely a mennyezetet is tartja, ugyanakkor üregébe temetkezések is történetek. Erre utalnak az építmény falára festett, többnyire még nem értelmezett feliratok. A legfelül látható szöveg valószínűleg az 1822-ben elhunyt expaulinus Alexius Molnár szónokra utal.⁵² A kriptahelyiség közepén egészen a tetőig nyúlva ovális építmény, az ossarium emelkedik. Ez volt hivatott arra, hogy az időközben megsemmisült koporsók csontanyagát magába fogadja. Egy idő után csak ilyen módon vált lehetővé az újabb temetkezések megvalósítása. A szentély alatti széles, folyosó-szerű rész közepén felirat nélküli, kettős, erős tölgyfakoporsóban nyugszik a fundátor: Acsády Ádám veszprémi megyéspüspök. Körülötte 23 pálos szerzetes tetemei pihennek.⁵³ A hajó alatti ovális körjáratban világiak nyugszanak. A későbbi időben a bencés szerzetesek közül tizenötön választották e helyet végső pihenőjükül.⁵⁴ Több mint 120 éven át használták a kriptát. Néhány a legnevezetesebb halottak közül: Acsády Ádám veszprémi megyéspüspök, majd a pálosok közül: R.P. Lander definitor generális, Marton Hilárion pápai prior, Fieredroth Gergyely provinciális, gr. Esterházy (József) Imre vicarius provinciális, Mózer Boldizsár pápai prior, Országh Lőrinc pápai prior, vicarius generális, Némethi Elek túskevári perjel. A bencések közül: Höcker Ábel pápai prior, gimnáziumi

igazgató, Petykó Jenő gimnáziumi igazgató.⁵⁵ A világiak közül: Bezerédi István pápai várkapitány és neje Jakasich Katalin. Pápa egyik jelentős személyisége: Csuzy Pál. Lászlófalvai Eördögh Pál alispán felesége Martonfalvai Martonfalvay Róza, Makl Zsuzsanna Odonel ezredes felesége,⁵⁶ báró Teifenbach Emánuel a Batthyány ezredből, Nemes Percell Ferenc veszprémi főszolgabíró... és még folytathatnánk a sort. A pálosok közül kettőnek még megőrződött a neve. Egyikük Szuday Egyed, aki a pálos rend eltörlése után 27 évig volt a ferences rendház lakója, 1835 szeptember 26-án tették Barabás expaulinus rendtársa mellé, aki akkor már egy évtizede volt a ferencesek kriptájának lakója.⁵⁷ A volt pálos templom kriptájában elhelyezett utolsó halott Nagy Norbert bencés gimnáziumi tanár volt, aki 1863. február 17-én hunyt el. A föld alatt békében múlt el a XIX. század hátralevő része és a XX. század eleje is. Az 1919-es kommün idején feltörték, s kifosztották a koporsókat.⁵⁸

Már a pálosok idejében is tudott volt, hogy a hely különleges klímájának köszönhetően természetes mumifikáció jött létre. Viszonylag épen megőrződtek a tetemek, ruházatok, a koporsóikba helyezett tárgyakkal együtt. A rend feloszlatása miatt nem maradt fenn korabeli feljegyzés a kolostor kriptájában tapasztalatról. Mária Terézia rendelete következtében már a XVIII. század végén tilossá vált a templomokba való temetkezés.⁵⁹ A 110 koporsót magába foglaló kriptát 1920-ban Barcza Leánder bencés főgimnáziumi tanár és Jankó László bejárták. A fellelhető feliratok és az anyakönyvek segítségével megpróbálták azonosítani a halottakat. Kutatásuk eredményét Jankó László közzé is tette a Pápa és vidéke c. lap 1920 szeptember 19., 26. és október 3-i számában. A publikáció tartalmazza az általuk összeállított névsort, valamint kitér a koporsók díszítményeire, a holttestek mellé tett tárgyakra, a halottak ruházatának jellegzetességeire. Megállapításai a néprajztudomány számára is több érdekességgel szolgálnak. Példaként említhetjük meg az 1780-ban elhunyt 16 éves ifjú nemes Paraicz Ferenc fején látott díszes halotti koszorút.⁶⁰

Az 1920-as évektől kezdve a kripta állapota folyamatosan romlott. A következő évtizedekben feltehetően többször kifosztották, s az iskola udvaráról bedobált törmelék a koporsókat megrongálta. Az anyag pusztulását gyorsította, hogy a helybeliek szerint „a koporsókat pénzért mutogatták”. Ekkor fedeleik felcserélődtek, s az állandó levegőmozgás nagyban hozzájárult a pusztulás fokozódásához.⁶¹

A második világháború alatt a gimnázium természettudományi szertárának anyaga a koporsók között vészelt át a bombázásokat. Ezt bizonyítja néhány ottfelejtett kísérleti eszköz. Ismeretlen úton-módon hatalmas mennyiségű szemét vándorolt le a föld alá. 1973-ban Katona Imre az Acta Paulinorum és a vonatkozó halotti anyakönyvek összevetésével írt tanulmányt, ahol egy részletes és korrekt halotti névsort is közölt. Munkájának elsődleges célja azonban a mumi-

fikálódás problémaköre volt. 1979-ben dr. Mithay Sándor pápai múzeumigazgató felkérésére az Iparművészeti Múzeum munkacsoportja végzett nagyarányú felméréseket a kriptában. Ennek köszönhetően 57 koporsóról készült szakszerű leírás és fotó. László Emőke osztályvezető kihangsúlyozta, hogy a művelődéstörténet szempontjából mennyire fontos volna a kriptá anyagának megmentése.

Mindez pusztába kiáltott szónak bizonyult. Az azóta eltelt csaknem három évtized alatt visszafordíthatatlanul megindult az anyag végső pusztulása. Az 1920-as években a csintalan gyermekek kártételei ellen a szellőző nyílásokra szerelt dróthálók tönkrementek. Ennek köszönhetően 1985 körül lelkiismeretlen építőmunkások nagy mennyiségű építési törmelékkel zúdítottak le a kriptába. Esterházy Imre koporsója alig látszik ki belőle. Ugyancsak a 80-as évek közepén csőtörés volt a gimnázium épületében, s a kiömlő folyadék a legmélyebb pont felé igyekezett, egyenesen a kriptába. Az ennek kapcsán történt múzeumi terepbejárásakor azt tapasztaltuk, a polgári koporsók egy jelentős része kettésével a hátsó lejárattal szembeni folyosó közepén többé-kevésbé rendben volt elhelyezve. Különös figyelmet érdemel az ossariumhoz közelebbi részen, a kettős sor jobb felén levő sérült koporsó. A benne nyugvó, még halálában is szép arcú fiatal nő ölében parányi, selyem gyermekcipőcske nyugodott. Mára sem ennek, sem a középső kettős sornak nincs nyoma. A polgári koporsók – többjük szétesve - az ossarium körüli körjáratban található. Nagyobbik részük rendszertelenül egymásra halmozva.⁶² Időközben napjaink szemete is lejutott a koporsók közé. 2005. nyarának hatalmas felhőszakadása végleg tönkretették a lejáratot, s lassan minden az enyészeté lesz. Egykori jótévedőinek, pálosoknak, bencéseknek, s a város jeleseinek így fizet a hálátlan utókor.

Jegyzetek

- 1 Kisbán Emil: A Magyar Pálosrend története. I. köt. (1225–1711) Bp, 1938. 15.
- 2 Kisbán E. i. m. 16. Fejér György: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Buda, 1829–1844 által idézett forrás 1215-re teszi a kolostor alapítását. Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban. Veszprém, 1929. alapján, Bp-n, 1985-ben megjelent utánnomása, 71. Bakonyvári Ildefonz: A Pápai Kath. Gymnasium története a Pálosok idejében Pápa, 1896.11. szintén 1215-re teszi.
- 3 Kisbán E. i. m. 17. Bakonyvári i. m. Pápa, 1896. 11 ennek ellentmond, mert ő 1270-re teszi az építés időpontját.
- 4 Bakonyvári I. i. m. 12.
- 5 Szentek élete az év minden napjára / szerk. Schütz Antal I. Bp., 1932. 58–61.
- 6 Kisbán E. i. m. 11.
- 7 Schütz A. i. m. 61.
- 8 Kisbán E. i. m. 12–13.

- 9 Fuhrmann Mátyás: Decus solitudinis, Wienae, 1732. bevezető.
- 10 P. Borsos János József a Magyar Pálos Rend tartományfőnöke szíves szóbeli közlése.
- 11 Kisbán E. i. m. 20. Bakonyvári I. i. m. Pápa, 1896. 12.
- 12 Kisbán E. i. m. 22.
- 13 Kisbán E. i. m. 72–89. Bakonyvári I. i. m. Pápa, 1896. 13.
- 14 Kisbán E. i. m. 123, 137.
- 15 Kisbán E. i. m. 151.
- 16 Kisbán E. i. m. 168–174.
- 17 Kisbán E. i. m. 195.
- 18 Kisbán E. i. m. 201. Bakonyvári I. i. m. Pápa, 1896. 13.
- 19 Bakonyvári I. i. m. 14–15.
- 20 Karácsonyi J. i. m. 181.
- 21 Karácsonyi J. i. m. 418., Bakonyvári I. i. m. Pápa, 1896. 30–32.
- 22 Bakonyvári I. i. m. 23. lábjegyzet.
- 23 P. Borsos János József Osppe tartományfőnök szíves szóbeli közlése.
- 24 Emlékkönyv Gerevich Tibor születésének hatvanadik fordulójára. Bp. 1942. 152.
- 25 Molnár István: A fehér barátok Pápán. Pápa, 1942. 4.
- 26 Molnár I. i. m. 5., Csáky László oklevele a pálosok pápai kolostorának megalapításáról MOL. E 153. Fasc. 248. N.o.4. folio 16. Közli ifj. Hermann István: Lapok Pápa történetéből. Pápa, 1998. 50. Kiss István: A pápai plébánia története. Veszprém, 1908. 30. Az időpontot hibásan közli Karácsonyi J. i. m. 1929. nyomán 1628-nak. Ennek ellentmond a pápai plébánia irattárában található Pálosok anyakönyve kezdő időpontja, valamint több más forrás is. Az eredeti oklevél hátulján az évszám javított. Bakonyvári Ildefonz így minősíti ezt: „Valamely avatatlan kéz az 1638. évet 1628-ra javította. ....,holott a Fragmen Panisban és az Acta Paulinorumban határozottan 1638 áll. Bánffy Kristóf 1633-ban kelt, s a pálos generálishoz intézett levelében A kolostorról mint csak alapítandó beszél.... A javító a Tricesimus T és r betűit V-nek nézte. Kár az okiratokon a jót jobbítani akarni! Kár tudósnak feltűnni, mikor valaki nem az!” Bakonyvári I. i. m. 1896. 50.
- 27 Molnár I. i. m. 6.
- 28 Molnár István: Pálosok Pápán. In: Pápa város múltjából és jelenéből. Pápa, 1941. Közli: Lapok Pápa történetéből. 1997. 14.
- 29 Katona Imre: A pápai bencés templom kriptája. In: Orvostudományi Közlemények. 1973. 111.
- 30 Molnár I. i. m. Pápa, 1942. 13.
- 31 Molnár I. i. m. Pápa, 1942. 14.
- 32 Voit Pál: Martin Wittwer, a győri Karmelita templom építész. In: Voit Pál: A barokk Magyarországon. 1970. 216–217.
- 33 A Veszprémi Egyházmegye történeti névtára (1630–1744.) 11.
- 34 Molnár I. i. m. Pápa, 1942. 15.
- 35 Angol láb-ban számolva ez 5 méter, 15 centiméter.
- 36 Molnár I. i. m. Pápa, 1942. 17.
- 37 Molnár I. i. m. Pápa, 1942. 18.
- 38 Az építkezés felügyelője Dubniczay István veszprémi kanonok is 11.000 forinttal

- segítette a pálosok templomépítési munkáját. Molnár I. i. m. Pápa, 1942.15.
- 39 Molnár I. i. m. Pápa, 1942. 24–25.
- 40 Gyéressi Béla Ágoston: Pálos faragások mesterei. In: Művészettörténeti Értesítő 1973. 212–213. Molnár I. i. m. Pápa, 1942. 26.
- 41 Ennek jogutódja a ma működő Türr István Gimnázium.
- 42 Pontos hivatkozás nélkül közli: Mészáros István: A Pápai Bencés Gimnázium [s.l.] 1988.10. (A kötet sérült, ezért nem deríthető ki a megjelenés helye).
- 43 Bakonyvári I. i. m. Pápa, 1896. 157. Mészáros I. i. m. [s. l.] 1988. 15. Forrásra nem hivatkozva Csuklich Gáspár nevét közli.
- 44 Ahány tanár van az iskolában, csak annyi lehet az osztályok száma.
- 45 Bakonyvári I. i. m. 57–59.
- 46 Bakonyvári I. i. m. 62–63.
- 47 Bakonyvári I. i. m. 68.
- 48 Bakonyvári I. i. m. 70.
- 49 Bakonyvári I. i. m. 76.
- 50 Molnár István: Pálosok Pápán. In: Pápa és Vidéke 1941. január 19. Közli: Várostörténet és közműveltség. Helytörténeti írások a régi pápai sajtóból. Pápa, 2001. 163.
- 51 Bakonyvári I. i. m. 72. lábjegyzet.
- 52 Hasonlóan oldja fel a feliratot: Jankó László: a pápai „fehér barátok” templomkriptája In: Pápa és Vidéke 1920. Közli: Lapok Pápa történetéből 3. Pápa, 1997. 9.
- 53 Jankó L. i. m. 10. Ez nem azonos a kriptába temetett, ismert nevű pálosok számával. Katona Imre kriptaleírása a halotti anyakönyvekre támaszkodik. Eszerint 29 a kriptában nyugvó pálosok száma. Katona Imre: A pápai bencés templom kriptája In: Orvostörténeti Közlemények 66–68. Bp., 1973. 12–23.
- 54 Katona I. i. m. 12–23.
- 55 Prior, v. újabban perjel az egyes rendházak főnöke, definitor generalis a (magyar pálos) tartomány képviselője a generalis prior (rendfőnök) munkáját segítő testületben (definitorum generale), valamint a provincialissal együtt a capitulum generale (rendi v. nagy) káptalanban. Vicarius generalis a rendfőnök (generalis prior) helyettese.
- 56 Pápán a XVIII. sz. végén állomásozó francia haderő ezredtulajdonosa Odonel volt. Azt még nem sikerült eddig kideríteni, hogy neki, vagy valamelyik családtagjának volt a felesége Makl Zsuzsanna. Nagy István hadtörténész szíves szóbeli közlése.
- 57 Molnár István: Egy elfelejtett és befalazott lakóhelyen Pápa és vidéke, 1942. nov. 8. Közli: Várostörténet és közműveltség. Helytörténeti írások a pápai sajtóban Pápa, 2001. 206.
- 58 Molnár István: Pálosok Pápán. Pápa és vidéke, 1941. január 19., 26., február 2., 16., 23., In: Várostörténet és közműveltség. Helytörténeti írások a régi pápai sajtóból Pápa, 2001. 167.
- 59 Katona I. i. m. Bp., 1973. Orvostörténeti Közlemények 126.
- 60 Jankó László: A pápai „fehér barátok” templomkriptája közli: Lapok Pápa történetéből 3. Pápa, 1997. 10–11.

61 Idézet László Emőke az Iparművészeti Múzeum osztályvezetőjének 1979. július 24-én kelt feljegyzéséből. Gr. Esterházy Károly Kastély- és Tájmuzeum Történeti Adattára. 86. 129. 1.

62 Babos János fényképész 1995-ben készült felvételein már nincs meg a középső sor. Láthatók: Lapok Pápa történetéből 3. 1997-ben megjelent számában.

Coroi Artur

Altorjai Márton Miklós deák feljegyzései, 1702–1734

Altorjai Márton Miklós deák 1702 és 1734 között vezetett, de a korábbi idősza-
kokra utaló feljegyzéseket is tartalmazó jegyzetfüzetét Gábor Zoltán plébános
úr találta meg az 1980-as évek elején, az altorjai plébánia tetőzetének javíttatása
során. Veszely Károly az altorjai plébánián őrzött XVII–XIX. századi iratokról
ad hírt, amelyek e plébániára, a háromszéki, majd Kézdi-Orbai katolikus főes-
perességre vonatkoznak.¹ Napjainkban az altorjai plébánia irattárának legrégebbi
darabja Altorjai Márton Miklós deák jegyzetfüzete.² A többi, Veszely által em-
lített irat ismeretlen helyen lappanghat, és a türelmes kutató talán hollétükre
vonatkozó utalásokat találhat a plébánia 1840 és 1958 között keletkezett, ma
is meglévő irataiban, jegyzőkönyveiben. Egy részük az 1916-os vagy inkább az
1944-es meneküléskor pusztulhatott el vagy kerülhetett ismeretlen helyre, mint
a XIX. század végétől kezdve vezetett, nem túl értékes, 1944 ősze óta senkitől
sem látott *Domus Historia*.³ A régi iratokat azok az állambiztonsági vagy rendőri
szervek is elvihették, akik az 1956-ban elkövetett állam- és rendszerellenes szer-
vezkedés vádjával Ábrahám Árpád plébánost 1957-ben letartóztatták.⁴ (Úgy tű-
nik, Altorjai Csoboth János egészen 1939 karácsonyán bekövetkezett elhunytáig
még tanulmányozhatta azokat.)⁵

A közönséges cérnával összevarrt, házilag előállított füzet fedőlapja több ma-
gyar és latin nyelvű kézirat és egy latin nyelvű nyomtatvány papírlapjaiból ké-
szült, melyeket lisztcsirizzel ragasztottak össze, gerincére és élére erősítésül egy
pergamenre írt, latin nyelvű kódexlap csíkokra vágott darabjait ragasztották: a
nyomtatvány és a pergamen egyaránt valamilyen teológiai munka vagy szertar-
táshoz használt kézikönyv töredéke.⁶ Jegyzetfüzet voltára vall a folyamatosság hi-
ánya, az emlékeztető jellegű vagy nyersfogalmazványnak tekinthető feljegyzések
szerkezete és elrendezése, a feltehetően utólagos lapszámozás megszakadása stb.
(A per kikiáltásakor, a *proclamata*kor felolvasandó, a per tárgyát, a perre okot adó
ügy, eset, esemény időpontját, a pereskedő felek nevét / leánynevét, családi álla-
potát, társadalmi állását, az idéző bírói fórum és a prókátorok nevét, a tárgyalás
helyét és időpontját⁷ kötelező módon tartalmazó idézésnek például alig néhány
eleme található meg.)

A feljegyzéseket készítő Márton Miklós deák (1660–1735)⁸ kézírását más ira-
tokból jól ismerjük, róla magáról is elég sokat tudunk: a jegyzetfüzetben néhány-
szor előfordul a saját neve is, a fedőlap készítéséhez használt levelek egyikét ő írta

alá, az utolsó feljegyzések pedig az elhunytát megelőző évben, 1734-ben készültek. A teljesnek tekinthető, negyvenhat levél terjedelmű jegyzetfüzet nyolcvan-kettedik lapja üres, lapjai között mindkét oldalán teleírt kisméretű papírlapot találtunk. A feljegyzések keletkezése a kor szokása szerint latin, szövege magyar nyelvű, a lapszámozás egy idő után elmarad. A későbbi feljegyzések egy része a korábbiak alá, a félig-meddig üresen maradt lapokra íratott, a többször is felújított *registumok*, *lajstromok*, *fittyet* hányva az időrendnek, többnyire eleve üres lapokra kerültek: ezekre általában később sem írtak egyebet. (A nyelv- és írástörténeti forrásként is értékes feljegyzéseket mellékeljük előadásunkhoz.)

Az altorjai római katolikus egyházközség életében személyes rátermettségéből és tisztségeiből kifolyólag évtizedeken át kulcsfontosságú szerepet játszó Márton Miklós deák – egyébként nem folyamatos és mennyiségileg is egyenetlen⁹ – feljegyzései zömükben a megyeszékén, az egyházközség bírói székén folyó peres ügyek tárgyalásán elhangzottak emlékeztetőszerű tartalmi kivonatai, de a jegyzetfüzet más természetű feljegyzéseket és mindenféle adatokat is tartalmaz. Ilyenek:

- a templomra, a kápolnára, a templomerődre, az egyházi emberek bennvalóira, az iskolaházra, a temetőkre és az egyik temetőkapuban álló filegóriára vonatkozó adatok
- az egyházközség tagjainak az előbbieknél és appertinenciáiknak az építésére, javítására, karbantartására, bekerítésére stb. való beosztása (tizedlési *lajstromok*)
- a templom berendezésére, felszerelésére, szertartási eszközeire, kellékeire vonatkozó adatok
- a templomozás rendjére, a templomi ülésrendre, a búcsújárók sorakozási rendjére vonatkozó utalások
- a „megye” és a falurészek gyűléseire és szerepükre, hatáskörükre vonatkozó feljegyzések
- a „megye” gyűlései által elfogadott egyházi és világi rendtartások és több országos rendtartás teljes vagy részleges szövege
- az altorjai társadalom rendi (nemesek, lófők, szabad emberek, jobbágyok, zsellérek, béresek, szolgák), etnikai (magyarok, oláhok, cigányok és mások) és foglalkozásbeli (gazdálkodók, pásztorok, mesteremberek, kereskedők, korcsmárosok, fogadosok, kertészek) összetételére vonatkozó feljegyzések, utalások és adatok
- az egyházi személyekre (vikárius, esperes, plébánosok, deákok), az altorjai egyházközség világi tisztségviselőire (megyebírák, gondviselők, szentegyházfiak, ülnökök, falu elei), a megyeszéke pereinek prókatoraira, Három-

- szék főkapitányára, Kézdiszék vicekirálybírójára, Altorja bírójára és hűtöseire vonatkozó feljegyzések, utalások és adatok
- Altorja topográfijára (Alszeg, Középszer, Felszeg, Csikafalva, Szász utca, ország útja, nemesi udvarok), a falun kívüli világgal való kapcsolataira, a közlekedési viszonyokra és a szállítóeszközökre vonatkozó feljegyzések és adatok
  - a hétköznapi tevékenységekre (trágyázás, szántás, ültetés, aratás, kalanyálás, káposztaültetés, tubákszedés, szénacsinálás, erdőlés, erdei és kerti gyümölcsök szedése, kertelés, házfedés, sütés-főzés, pálinkafőzés, tilolás, fonás, szövés, matollálás stb.) és többnyire ünnepnapra vonatkozó feljegyzések
  - a templom birtokaira (Templom földje, Templom erdeje), az egyházközség jövedelmeire (föld és erdő jövedelme, misealapítványok kamatai stb.), kiadásaira, gazdasági szervező tevékenységére, pénzügyeire (magánszemélyeknek kamatra kölcsönzött pénzeire stb.), az egyházi személyek jövedelmeire (gabona-, szalad-, pénz- és fabér) vonatkozó feljegyzések és adatok
  - pénz- és mértékegységeket tartalmazó, számolási módokat szemléltető feljegyzések
  - járványokra való utalások
  - a *császár szolgálattya*t végző altorjaiakra vonatkozó adatok
  - feljegyzések a megyeszékén folytatott perek mozzanatairól, a megyeszéke határozatairól stb.

A bőség zavarától azonban nem kell tartanunk, mert bár a tartalmi felsorolás hosszú, az egy csoportba tartozó adatok viszonylag gyérek, szórványosak, hiányosak és néha pontatlanok: más források adatai nélkül nem sok hasznukat vesszük, illetve esetenként értelmezhetetlenek.

Az altorjai római katolikusoknál a peres ügyek során elhangzottakban bukkanunk rá a népi vallásosság megnyilvánulásai közé sorolható azon jelenségekre, amelyeket alább bemutatunk. Elsősorban az altorjai hívek belső mindennapi életére, mentalitására, egyházzal és világiakkal szembeni magatartására koncentráltunk, ezen vizsgálódások közt kiemelt szerepet szánva az altorjai Tölcséres családról szóló bejegyzéseknek.

1711. III. 11-én Mike Lőrincz megyebíró Sikó András prókátor által azért szólította a megyeszéke elé *Tölcséres Jánosnét Rebekkát relictát*, mert az, „Impregnáltatott Személy lévén Templumba bé ment Ecclesia követetlen titkonn, jóllehet Pater Ülkeij Uramtól adatott vólt olyan szabadsága hogy kövessen Ecclesiát de nem cselekedte, ... insuper diffamálódott olyan szitkokkal salva veniá Ördög

Volt az Lelke mind Papnak, Deáknak, Megye Biráijnak, miért nem bizzák Istenre mit Istentelenkednek.” Egy héttel később a perbeli halasztással és mindenféle kifogással élő asszonyt a megyeszéke elmarasztalta.¹⁰

1716. III. 20-án Mike Lőrincz ugyanazon prókátor által ismét perbe fogta Tölcséres Jánosnét. A megyeszéke a megyebírátnak a következő ülésen való bizonyítására kötelezte, hogy figyelmeztette Tölcséres Jánosnét, „üllyön alá az Székbe mivel el esett Személy” és hogy az asszony „az Templumban mást taszigált”, a késve megjelent asszonyt pedig utasította a vád elleni védekezésre. 1716. VII. 3-án a megyeszéke megállapította: „Világosan comprobálá Mike Lőrincz Uram ... hogy Tölcséres Jánosné Rebekka, a Templomban taszigálodott, a' Taszigálás pediglen volt az admonitio után, ergo visum est juri convincálódik ... mind az elé ülésért, s-mind az Taszigálódásért. Interim semel pro semper admoneáltatik az Constitutio szerént, hogy többé elé ne ülljön.”¹¹ (Nem derül ki, régebbi vagy újabb vétkéért számított elesett személynek Tölcséres Jánosné¹² és az sem, hogy a figyelmeztetés pontosan mely egyházi szabályzatra utal. A constitutio ugyanis lehetett egy általánosan használt, de egy helyi egyházi szabályzat, rendtartás is. A főoltárhoz legközelebb – elől vagy fent – az egyházi emberek és tisztségviselők, a nemesek, a patrónusok, vagyis az egyház fenntartására legtöbbet áldozók és a többi előkelők foglaltak helyet, a főoltártól távolodóban a lófők, a gyalogok, a jobbágyok és végül a zsellérek, legtávolabb pedig – hátul vagy alatt – a megbélyegzettek: az ülésrend egyébként a rendi társadalom pontos tükrére volt. A nők, a leányok és a férfiak ezen ülésrenden belül ugyancsak el voltak különítve egymástól, a fiúk és legények helye pedig a karzaton volt, már amely templomban egyáltalán volt karzat. (A szolgálólányok kivételt képeztek, ők úrnőjük mellett térdepelhettek.) Az altorjai római katolikus plébániatemplom karzatát először 1711. IV. 22-én említik.¹³

Tölcséres Jánosné feltehetően altorjai születésű, a római katolikus vallásban nevelkedett asszony volt és a szabadokat megillető templomi helyhez ragaszkodhatott: menyei egyikének megszólítása - *asszonyom* - nem illette meg a nem szabadrendűeket. Tölcséres Jánosné már 1710-ben is özvegy volt, mert az „Alsó Temető Czinteremnek a bé kerítéséről” 1710. IX. 14-én készített tizedlési lajstrom margóján a következő megjegyzés olvasható: „Az második tízből restál Az Tölcséresné.”¹⁴ 1717. VI. 2-án „az Pater háza körül való Megye Kerteit Tizedlék fel.” + *Tölcséres Jánosné* keresztnévét a lajstromon áthúzták és fölé odaírták a + (*Tölcséres*) *Péter* nevét.¹⁵ A legalább két fiút nevelő asszony szeretőt tartott, akitől teherbe is esett és talán azért maradt özvegyen, hogy el ne veszítse a férje vagyona fölötti rendelkezés jogát. Nagyobbik fia, Péter, 1717 táján már helyette viselte a közterheket, de hamarosan megnősült és feltehetően a legénykorában felépített, a középszeri *össből* kiszakított telken álló házába költözött.¹⁶ Kisebbik fia, az

anyjával egy fedél alatt lakó János 1720 táján lépett az önállóan gazdálkodó legények vagy férfiak sorába, régi székely szokás szerint örökölte a szülői házat és a pestisjárvány áldozatai új temetőjének 1720. V. 13-án készült tizedlési lajstroma arra enged következtetni, hogy ő temettette el az 1717–1719-es nagy éhínség és pestisjárvány első hullámának áldozataként elhunyt Tölcséres Jánosnét. Márton Miklós semmi mást nem jegyzett fel róla.

A XVI–XVIII. századi Erdélyben mesterségnévből keletkezett Tölcséres családnév¹⁷ eddigi ismereteink szerint először 1710-ben bukkant fel Altorján, a XX. század végén már csak egy képviselője, Illyés Andrásné – leánynevén Tölcséres – él a faluban. A család talán az Apor udvarház 1690-es évekbeli nagy átalakítása és a templom 1692-es *renoválása* vagy az altorjai templom 1702-ben elkezdett, hosszantartó átalakítása során került Altorjára.¹⁸ A Tölcséres név nem fordul elő az 1713-as homagiális lajstromban,¹⁹ mégsem biztos, hogy az Altorján oly gyakori, nem szabad állapotú mesteremberek közé tartozó család tagjai viselték.

Tölcséres Péter – ismeretlen leánynevű – első feleségét szintén az éhínség és a pestisjárvány áldozatának véljük: 1722. IV. 17-én feljegyeztetett, hogy Tölcséres Péter és mások „Etszaka Gusalyoskodtak és A' Bér adó Emberekről való Regestum” (1722. VI. 3.) a középszeri özvegyek közé sorolta Tölcséres Pétert, aki 1725. III. 16-án azzal vádoltatott, hogy „két innepen dolgozott”, 1734. XI. 27-én pedig azzal, hogy „a' Temető körül való kertet pusztította hordotta.”²⁰

Tölcséres Péter 1722 és 1730 között újránősült, de a neki négy leányt és két fiút szülő második felesége leánynevét sem ismerjük.²¹

1730. VII. 15-én a megyeszéke előtt „3 bizonyosság feleli hogy Tölcséres Péterné Innep napokon Mise előtt korcsomálkodott nem csak áldomásban, hanem egy néhányszor adott ki Egett bort.”²²

1731. I. 17-én a megyeszékén „Tölcséres Péterné exmissióra kívánkozik hogy Boldog Aszszony fogontatása napján égett bort nem főzött.”²³

1731. V. 26-án a megyeszékén elhangzik a vád, hogy „Tölcséres Péterné Aszszonyom hogy Innepen dolgozott volna, de csak egy infámis persona extradálta volt absolvitur ab extradatio.”²⁴

1732. XI. 8-án a megyeszéke így határozott: „Comprobállya Tölcséres Péterné futura Sede, hogy az mely Vasárnapra virradóllag az nálla lakó leány öcscse kérekedett hogy azon étszaka egett bort főztek, akkor nem egett bort főztek hanem azon hajnalban az Urát készítette az Erdőbe. ... az Vasárnapi Mise előtt való korcsomállás felől, világos bizonyosságok extradáltak ... Extradata lévén szitkozódása káromkodása felől is.”²⁵

A Tölcséres család többi tagjának – altorjai viszonylatban egyébként igen jelentéktelen – bűnlajstroma (éjszakai guzsalyoskodás; tilalmas időben való pálinkafőzés, korcsomálkodás és dologvégzés; szitkozódás, káromkodás; a teme-

tökert pusztításának, hordásának vádja) eltörlül Tölcséres Jánosné mellett, aki nem készítette / készítette el idejében a temetőkert ráeső részét; nem vetette alá magát az impregnálás (házasságon kívüli teherbeesés) bűne alóli feloldozást eredményező ekléziakövetésnek és tisztátalanul, titkon ment be a templomba; diffamálta az egyházi embereket és az egyházközség választott világi tisztségviselőit; figyelmen kívül hagyta az utóbbiak intését, hogy az elesett személyeknek kijelölt alábbvaló templomi helyre üljön, mi több, taszigálódással próbálta elfoglalni az őt korábban talán megillető, de megbélyegzettként meg nem illető helyet a templomban.

A kérdés az, hogy Tölcséres Jánosné magatartása és a mögötte kirajzolódó mentalitás kirívóan egyedülálló-e, vagy sem. A válaszhoz vissza kell térnünk a megyeszékén 1711. III. 11-én, 1716. III. 20-án és VII. 3-án, valamint más alkalomkor elhangzottakra.

Kimondottan impregnáltatott személlyel, akinek magatartása ráadásul pontos mása a Tölcséres Jánosnéénak, csak egy 1711. III. 18-án kelt feljegyzésben találkozzunk: „Jakabos Sára Differáltatni kévánta volt causáját Tijsztelendő Pater Ülkeij Uramtól, hogy Testimoniálist hoz, máij Lévatáig, ... impregnáltatott Persona lévén Ecclesiát nem követett máig is ... az Templomban Ecclesia követetlen bé járván, Qua ratione ő tudgya.”²⁶

Talán egy csupa női nevet tartalmazó, 1714. XI. 24-én kelt feljegyzés is impregnáltatott személyekről adhat hírt: „Ecclesiát követtek Dobos Ilona Sánta Péterné Bodó Anna Mites Borka Benkő Miklósné.”²⁷ Kettőjük esetében feltevéssünk megerősíti két, 1716. III. 20-án kelt feljegyzés is: „Constál az Szék előtt hogy az Admonitor Szent Egyház fiának is azt mondotta Benkő Miklósné hogy ő nem bánynya ha hatra ül is, mert ott is Isten háza vagyon, engedelmes vólt; Baricz Anna Sánta Péterné, Judit, az constitutio szerént Admoniták lévén hogy az Templumban üllyenek az Alsó székekbe hátra, nem engedelmeskedtek.”²⁸ A két utóbbi asszony magatartása a Tölcséres Jánosnéval szinte azonos, de a jámboran viselkedő Benkő Miklósné mentalitása is hasonló. A magatartás és a mentalitás hasonlósága egy szintén törvényes házasságban élő és törvényes férjétől fogant gyermeket szülő személynél is kimutatható:

1711. III. 18. „Borbándi Györgyné Templomba Vasár napokon, jnnepeken nem járt, Quod majus, az mikor ment is 4 esztendőktől fogva magzatott adván Isten néki be nem avattatta magát s-ugy ment az Templomba, Insuper mox et defacto sub eadem poena avattattassa bé magát.”²⁹

Potenciálisan impregnáltatottsághoz vezethettek a megyeszékén tárgyalt alábbi esetek is:

1722. III. 6. „Bimbo vagy Márton János Gusalyoskodott, Regulariter Gombás Annoknitt hever éjjel nappal, Innepen és Vasárnapokon, mások botránkozására

Imponáltatik ha többször Gombás Annokhoz megyen eo facto incaptiváltassék, ha akarja vegye el szabad, ne járjon oda sokaknak botránkozására.”³⁰

1728. VI. 12. „Veres András Suspecta personához járogatván Uras Aszszonyhoz másokot botránkoztatott admoneáltatván, nem supersedeált, azért convináltatik mind azzal az Száraz István Molnárnéval in duplici poena flo 6.”³¹

1728. VI. 19. „Tasaly Thamásné Aszszonyom Szolgája és Jobbágya egy Özvegy Aszszony ágyában fekütt egy ingben s-lábravalóban két szabad személy látta, admoneáltatott Megye Bira Uramtól azon Szolga Pál János hogy oda ne járjon, s-az admonitióval sem gondolt Az Scandalumért 3tribus vicibus per lengérbén vonattassék.”³²

1732. XI. 8. „Simon Lőrincz és Tasaly Anna admoneáltattak mind Tisztelendő Esperest Uramtól s-mind Fő Megye Bira Uramtól hogy másoknak botránkozására egy mással ne társalkodgyanak éjjel nappal.”³³ (Száraz István molnárnénak, Pál Jánosnak és Simon Lőrincznek nem ez az első és utolsó vétke, amellyel a megyeszéke elé került.)

A „társalkodás” túlzásba vitelét már jóval keményebben büntették:

1731 I. 17. „Vaszi Margith az ő rut átkozódásiért kurvaságáért per lengéreztesék meg.”³⁴

A diffamálás, a(z) Isten ellen való) káromkodás, a szitok, a szitkozódás és az átkozódás a megyeszékén és általában Háromszéken szinonim értelemben használt szavak.³⁵ *Ördöggel és lélekkel* való káromkodás önmagában, együttesen és más káromkodásokkal együtt is gyakran elhangzott Altorján (Isten ellen való szitkokkal szitkozódott dühös lelkűvel; szidkozodott hogy mit csinál az Lelkinek; szitkozódott ördög agyából s-Disznó hasából születettével, mivel kisebb szitoknak látjuk az adtával Teremtettével való szitkozódásnál; az Urának a' Lelkit gazlotta Ura ellen káromkodott; menykő teremjék az Lelkibe; rutul káromkodott, ördög teremtettével szitkozódott, mellyel még a' fát sem szabad átkozni; adtával káromkodott, Lelkit rutul gazlotta Feleségének; ördög teremtettével káromkodott, s-azt is mondván hogy az Szabad Ember Lelkit olybá tartom mint az kutyámat, s-az kutyámnál is alább valónak; rut káromkodásáért ördög teremtettével Huncz fut teremtettével; ördögtől s-Disznótól lelkezettell káromkodott; rutul káromkodott ördög adtával teremtettével; azt is megmondotta a Tisztartónak mit csinál az Annya Lelkének; Huncz fut teremtettével kutya teremtettével ördög teremtettével gyakorta adtával is káromkodott; ördög adtával, Menykő ördög teremtettével, Menykő teremtettével káromkodtak; ördög adtával teremtettével szidta az juhokot; káromkodott adtával s-Teremtettével kutya s-ördög Teremtettével, Baszsa meg a' Menykő az lelketet száma kül pedig kutya ördög Teremtettével) és Tölcséres Jánosné nem egyedülként használta a kettő kombinációját: 1711. III.

11-én elhangzott mondása ezek szerint azt jelenti, hogy az ördög adta-teremtette vagy szállta meg az őt ekléziakövetésre ítélő pap, deák és megyebírák lelkét.

A jelek szerint a faluban általánosan elfogadott lehetett az a hivatalos vallási nézet, hogy Isten szuverén módon, közvetítők nélkül rendezi a világ dolgait (lásd fentebb Borbándi Györgyné esetét), amire még két példát találtunk:

1718. I. 28. „Az Temetőben Felszegi reszen valóban résse lévén Botos Andrásnak igazat fogada hogy fel teszi mihelt az Isten az földet meg engeszteli.”³⁶

1730. VII. 15. „Tasaly Mihályné . . . az oktalan állatokat se szidgya ördög teremtettének mert az Isten teremtett mindeneket.”³⁷

Tölcséres Jánosné mondása rávilágít az özvegynek arra az elképzelésére is, hogy a világ dolgait közvetítők nélkül rendező Isten ugyancsak közvetítők nélkül, személyesen ítéli meg a benne hívők cselekedeteit és személyesen is bünteti őket, tehát a közvetítők ténykedése istentelenség. (Hangsúlyozzuk, hogy Tölcséres Jánosné a római katolikus vallásban nevelkedett, hívő katolikus asszony volt.) Valaki (sajnos kilétére nem derül fény) épp ezt a gondolatmenetet folytatva juthatott arra a sajátos következtetésre, hogy enyhén szólva káromló, sőt szentségtörő imájával is közvetlenül Istenhez fordulhat:

1703. „Olyan mocskos Szókkal, hogy az Klastromhoz járat azon könyörgött az Istennek keze fel emelve hogy Salva venia az ő mezittelen seggit valagát rágam az más világon is, mert úgy mond te szentes aszszonynak tartod magadot te hamis Lelkü.”³⁸

Altörján ugyancsak asszony szájából hangzik el egy általában csak hivatalos aktusok során megkövetelt és kimondott eskü is:

1718. V. 20. „Szász Györgyné kezdette mondani Kovács Mártonnének hogy hol a' lelked hogy aval vádlottál bé hogy nállunk ittak vólna mert nállunk nem ittak, s-arra mondotta vólna Kovács Mártonné hogy Isten ugy segéllyen az Felső Torjaij Egett bort töllem hordatátok és hozzátok, s-azt meg ivátok, s-arra hamisgatta Szász György Kovács Mártonnét.”³⁹ (Kovács Mártonnének is volt ez-az a rovásán az évek során.)

A cinterembeli, a templombeli és a búcsújáró menetbeli helyekért folytatott veszekedésekre, taszigálódásokra csak egy-egy példát hozunk fel:

1703. „Comprobállya Kovács Danielné Szabó Ferenczné ellen hogy az mint az Czinteremben, veszekedtek egy mással, mindeneknek indító oka Szabó Ferenczné volt. E contra Szabó Ferenczné is comprobállya, hogy nem ő volt az indító oka az veszekedésnek, hanem Kovács Danielné, kés sem volt nálla, ha mit mondott pedig Kovács Danielnének, ő is Taliót adott néki. E contra az Actrix is comprobállya hogy taliót nem adott. Azt is comprobállya az Actrix, hogy más helyeken is illetlen szókkal diffamálta az Incta, és hány helyeken.”⁴⁰

„1703. III. 21. Az mint Baricz Andrásné litjált Szabó Péternével juniorem hogy az Templomban meg taszigálta volna, azért az bizonyságok relatiójokból ki tetszik, hogy Szabó Péterné nem vólt az oka, nem vára bé az Actrix az Incta juramentumát ergó az mint Megye Bira Uraimék proclamatájok volt mindenik ellen az Incta Megye Bira Uramék keresetitől absolváltatik deponálván juramentumát hogy haragból nem taszigálta Baricz Andrásné Baricz Andrásné pedig mivel az Divinuss Cultus alatt Mise alatt olyan botránkozást tött, hogy ott dörgölődött, az Templomban, s-az mely székben állott csak haton álván, sem bé nem bocsátotta Szabó Péternét sem elégséges helyet nem adott néki, ő vólt indított oka az Veszekedésnek.”⁴¹

„1707. VI. 27. Mivel maga sem tagadgya Szabó István leánya Kata, hogy az mint az klastromhoz mentek processióval kereszt alatt, maga helyit el hatta, s-mások eleibe ment, és ugyan az mint az fassiókból ki tetszik másokkal azon processióban haza jövet tépelődött, azért illyen botránkoztatásért convincáltatik in flo. 3.”⁴²

Végül az altorjai egyházi személyekkel, az egyházközség választott világi, valamint a szék tisztségviselőjével szembeni ellenérzést szemléltető esetekből mutatunk be kettőt:

„Anno 1711. die 11 Martij. Mike Lőrincz Uram Megye Birája mint Inctus proclamáltatá per Andream Sikó Pécsi Balást mint Actort, ambae partes Kézdi Székiek Alsó Torjajak, Két rendbéli zállagját vette ki Törvényre kezesen Megye Bira Uraim eleibe adóss lévén az Ecclesiának denarum 90. Kértem s-meg nem adta, meg Zállagoltattam, a' kivétel indébité, s-az kilenczven pénzt ab Anno 1703 Interessivel edgyütt cum dupló, meg kévánom. Az másik rendbéli Zállagját is Törvényre vette ki. azt azért zállagoltattam vólt meg. Templomba s-Vasárnapokon s-Innepeken nem jött, s-ollyan szót is mondott mikor intettem vólna hogy Templomba mennyen, fogadgyunk ollyan Mestert a' kit ő szeret s-el megyen, annak ki vétele is indebitán. Az Mester ellen való bestelen szaváért flo 3. Az Templomba nem menésért singillatim flo. 3. Ugyan ezen zállag mellett illyen láttatásom vagyon Mise előtt s-Mise alatt Vasárnapokon s-innepeken korcso-málkodott, s-veszekedtenek is házánál maga is edgyet értvén az Ivókkal ivutt, ezekért singillatim flo. 3 kévánom convincáltatni. Coram Latius protestatur et de remedio. Pro A[ctore] nemo. Deliberatum convincitur in omnibus. prohibita eodem die.”⁴³

„Anno 1725 die 9 Martij Deliberatum Török András Uram, Török Miklós, és Török Sámuel Templomba nem jövésekért külön külön convincáltatnak in flo 3. Török Sámuel Uram pedig azt mondotta, hogy mig Mihálcz Mihály Uram Megye Birája lészen, és Kálnoki Mihály Uram Király Biró lészen soha Templomba nem jó. per non venit Deliberatum.”⁴⁴

Tölcseres Jánosné tehát csak egyike volt azon altorjai római katolikus személyeknek, akik nem mindig teljesítették az egyházközség tagjaira háruló kötelezettségeket, kétségbe vonták az egyházi személyek és az egyházközség választott világi tisztségviselői illetékességét bizonyos kérdésekben, nem törődtek bele a megyeszéke általi megbélyegzettségükbe, elvetették a hivatalos egyház – közvetve tehát a szinte színekatolikus faluközösség által is – szentesített rendet, normákat, szertartásokat és elképzeléseket, miközben rendi besorolásukat illetően teljes mértékben elfogadták a székely faluközösség világi értékrendjét. Talán nem kellene túl nagy merészség ahhoz, hogy egy hitű katolikus asszony megnyilvánulásait férje gyanítható, de egyelőre nem bizonyítható polgári származásával és / vagy a protestáns eszmék befolyásával próbáljuk összefüggésbe hozni, de ez a kérdés kívül esik témánk keretén.

(Altorja a XVIII. század első harmadában - mint ma is - gyakorlatilag színekatolikus község volt. Márton Miklós deák az akkor még minden valószerűség szerint ortodox (görögkeleti) valláson lévő oláhokon kívül mindössze három nemkatolikus személyt említ: egyikük ráadásul friss jövevény. A XVIII. század első harmadában Altorja lakosságának kb. 8–10%-át sorolták az oláhok közé. Az oláhnak tartott görögkeleti vallású zsellérek csoportja a faluban élő reformátusokéhoz hasonlóan az altorjai megyeszéke jurisdictiója alá tartozott. Az „oláhoknak” és a kálvinistáknak a katolikusokéhoz hasonló megnyilvánulásaira és mentalitására is találunk példákat Márton Miklós deák feljegyzései között. Az oláhokat a nevük alapján lehet azonosítani, a reformátusoknál Márton Miklós feljegyezte a felekezeti hovatartozásukat, csupán a szintén biztosan nemkatolikus Kerekes Istvánról nem tudjuk, melyik felekezethez tartozott.)

Melléklet

Márton Miklós deák feljegyzései⁴⁵

1660

[34. lap.] *Anno 1660 die 5 Aprilis* Végeztetett, mivel az leg belső Caemiterium az kő kerítésen belől kárára vagon mind Templomunknak, s-mind az kő kerítésnek, azért a' modo deinceps senki az leg belső temető helybe ne temetkezzék hanem ha egy forintot le tészen az Templum számára, de úgy az is hogy közél Sirt ne ássasson az kő falhoz Sub poena fl. 12. Ezt az Ecclesia prothocolumából írta[m] ki.⁴⁶

1695(?)

[89. lap.] 9. Proprietas Scamnorum, Sediumque Templi penitus Tollitur, cum hac tamen declaratione, Quod d[omi]ni Magnates, Patroni reales, Nobiles, Judices Ecclesiarum, primores, ac honoratiores Sessionum anteriorem locum teneant, secundum status suos, Ancillae Viliores Nobilissarum, sedes post tergum D[omi]narum suarum proximas non occupent, Sed vel juxta in terra genu flectendo, vel remotius intra Communem plebem, si poterunt, sedes capiendo Divina audiant. Virgines seu Puellae Plebeorum Sedes prae matronis non occupent, si sedes non sufficiant stantes, aut flectentes extra sedes Divina audiant. Mares autem juvenes chorum teneant, non separati tamen, Infames personae ultimum locum capiant, aeditui invigilent Quique hunc Ordinem non observaverit, primó in flo. 12, secundo in flo. 24, tertio a' Templo excludantur tales.

10. Puellae Virgines in Templis, Processionibus, capita sua non velent, quod si velaverint vela de capitibus earum per aedituos detrahantur ipsorumque sint. Praeterea pro inobedientia flo. 1 mulcentur. pro necessitatibus Ecclesiarum.

11. Nemo in Processionibus arma deferat Sub poena amissionis armorum, excipitur ad Dobo vulgo dicta, et alia similia longinqua loca, ubi ab Haereticis vel Praedonibus timeri potest. In his tamen absque necessitate non explodant. Item in Nocte Resurrectionis nemo in Templis, aut intra angusta Templorum septa explodat sub eadem poena.

12. Serio inhibetur abusus ille in feria 2[secunda] Paschatis vulgo Vízbe Vetés Item Apro Szentekézés sub poena flo. 3. Similiter nundinae Circa Tempa, et Capella tempore Divinarum, dum est Concursus Populorum ex Processionibus, ante et post Divinae emi, vendique poterunt necessaria. Crematum vulgo Pálinka, Égett Bor, absolute nec ante nec post Divina vendantur. Si potus hic, aut potantes ibidem depraeherentur, potus per Aedituos, et Judices Confiscentur. Potantes vero in flo. 3. puniantur. Horum duae partes Ecclesiae, tertia Judicum et Aedituorum est.

13. Valachi et Haeretici in Parochiis Catholicis degentes in festis Catholicis, laborare non sinantur.

14. D[omi]ni Judices nulla tenus praesumant, in Saltibus Juventutis dispensare, Hoc est in Potestate Reverendorum Plebanorum cum discretione, et honestorum Virorum ad invigilandum talibus Ordinatione, ne excessus a Juventute committantur, excedentes in flo. 3 puniantur.

15. Nubentes copulari volentes in Missa et Contione una cum sibi assistentibus adsint, secus non copulentur serio mandatur D[omi]nis Plebanis.

[90. lap.] 16. D[omi]ni Nobiles et Patroni Ecclesias et Doms Parochiales, Caemeterij hortos pro parte sua sicut caeteri aedificare teneantur. Ita et Valachi

degentes in fundis, unde quondam Ecclesiae, domus horti[um] aedificabantur, aut merces Ecclesiar[um] Ministris dabatur.

17. Cum sit in ruinam evidentem muror[um], in Templis Sepelliri absoluté nemini concedit[ur] nisi fornicem formata[m] criptam habentibus, quae aedificare Solis Patronis licet.

18. Extra Templu[m] prope parietes Turriu[m], muror[um] Templor[um], Caemeterij intra unam majorem Orgiam Sepulturae non fiant sub poena flo 12.

19. D[omi]ni Nobiles admoniti, ut suor[um] Subditor[um], Famulor[um], Ancillar[um], inio Filiorum ac Filiar[um] excessus et defectus scandalosos puniant, si neglexerint, nec Ecclesiae puniendos tradiderint ab ingressu Ecclesiae p[ro]hibeantur, si secús compelli non poterunt.

20. D[omi]ni item Nobiles et alij etia[m] cujuscunq[ue] Conditionis homines non P[rae]sumant ullo modo ad jus fori Saecularis attrahere Judices, et Aedituos Ecclesiar[um] in causa et negotio Ecclesiae officiu[m] suum facientes, alias ipsi D[omi]ni Nobiles ad forum Ecclesiae puniendi pro hoc attrahentur.

21. Meretrices, qualescunq[ue] ad consveta[m] Ecclesiae Poenitentia[m] Compellantúr similit[er] et Latrones sive Fornicarij, Impeditores, si Nobiles fuerint puniantur, si secús non potuerint, etia[m] ab ingressu Ecclesiar[um] p[ro]hibeantur.

22. Si D[omi]ni Judices Ecclesiar[um] negligentes fuerint in Officio suo, videlicet in procurandis rebus, et negotiis Ecclesiar[um], in aedificandis Templis, Domib[us] Parochialib[us], Rectificatione et administranda mercede D[omi]nor[um] Parochor[um] et Magistror[um], item in puniendis Excessibus, et, defectib[us] Parochianorum á D[omi]nis Brachiis Ecclesiar[um] Constitutis severé puniantur.

23. Si Casu quo reperientur tales Contumaces, quos videlic[et] Nec D[omi]ni protectores, sive Brachia Ecclesiar[um], nec Ecclesia ipsa compescere posset, mox D[omi]n[us] Protector una cum Ecclesia Illustrissimo ac R[everen]dissimo D[omi]no D[omi]no Episcopo aut Vicario de talib[us] significant, ut hi nimir[um] apud Inclytu[m] Guberniu[m], vel Statu[m] Catholicu[m] contra tales remedi[um] implorare possint.

Puncta quae P[ro]cesserunt publicanda et communicanda sint etia[m] Saecularibus quae subscripserunt cum sigillor[um] suor[um] appressione D[omi]ni Magnates Joannes Haller, Ladislaus Gyulaffi, Stephanus Apór, Michael Mikes Ladislaus Mikola, Michael Száva

1697

[29. lap.] Anno + 1697 In Szent Katolna. Az Méltóságos Úr Mikes Mihály Ur[am] Nemes Háromszék Fő Capitányának Háromszéki Romano-Catholicusok főeb-bik Patronussának az Ecclesiában lévő dolgokról végezési, melyekre ő N[agysá]ga az Catholicus Statustól rendeltetett volt Anno 1695

Resolutio ad primum punctum Végeztetett az Bér quantuma felől, hogy ebben az esztendőben, a' kinek 20 Kalongya Gabonája leszen egész bért adgyon. Az pedig injungáltatik az Megye Biráijnak hogy elejkebe adandó instructió szerént böcsülettel bé szolgáltatassák egy héten két vagy három nap, a' kinek 12. 13. 14. 15. 18. (20)⁴⁷ kalongyája leszen mint adgyon, ki tetszik az elejkebe adandó instructiókból, mit adgyanak, a' kinek pedig 8 kalongyán alól leszen pénz bérrrel tartozik az régi usus szerént. 36 pénznel.

Ad 2[secun]dum punctum resolutio. Az Innep s-Vasárnap meg Szegőköt, hogy az Pater az böcsületes Megye Biráijval edgyütt meg büntesse concludáltott, úgy mind az által, hogy abban ő K[e]g[ye]lme az Proprium Interessit ne keressék, hanem két részsze Templum számára, egy részsze az Megye Biráijnak cedállyon, az büntetés pedig 3 forint legyen. Ide értvén azokat is kik Innep napon, s-Vasárnapon kétszer az Templomba nem mennek, s-méltó okát nem adhatyák, elsőben egy forint, másodsor kettő, harmadszor három forint minden Vasárnap így observáltassék. Az Vicarius Uram Pecsétinek in Ecclesiasticis hogy mind Nemes Ember, s-mind Nemtelen engedgyen végeztetett. Az⁴⁸ [30. lap.] Az Kurvát, Latrot, és példás vétekben élő Embereket az Vicarius Pecsétire tartozzanak, mind Nemes Emberek, s-mind Parasztok ki adni, és a' Pater s-Megye Biráij ki adására az Vice Király Birák sub amissione honoris tartozzanak meg büntetni.

3. A' kik pedig Vasárnapokon vagy Innep napokon Mise előtt, vagy Mise, és Vecsernye alatt tánczolnak, azon képpen ha Egett bort bort, sert innának vagy árulnának is Korcsomákon azon poena alá rekesztessenek mint az Innep szegők.

4. Az Bért hogy egy héten két vagy 3 nap bé vigyék az Megye Biráij Urainknak injungáltatik, és mikor az bért be viszik mindenkor az Megye Biráij rendre, és Egyház Fiaij jelen legyenek. Hogy ha pedig az hagyott idő alatt az bért valaki bé nem viszi az mi kárt vall az böcsületes Pater és Mester, azon non obtemperans Ember tartozzék meg fizetni, azon kívül szofogadatlanságokért az Megye Birák meg büntetni tartozzanak. Hogy az Megye Biráij Uraink és az Falu Eleij adgyák számba annuátim az Embereket végeztetett.

5. Erről is vagon conclusum, Megyek (sic!) Birák vállasztattak, s-meg esküdenek, kik annuatim Számot adgyanak az Templum Bónumiról, és jövedelmiről.

6. Az Özvegy Aszszonyok iránt az Megye Birája, és a Pater ő k[e]g[ye]lme Lelkek szerént tegyenek itiletet limitatiót, és limitatió szerént exigállják az bért, Az mely Özvegy Aszszony Nötelen Fiával egy kenyéren vagon az nem tartozik két

bérrel + Az koros, és tehetős Iffú legények nőtelenek, hogy egész bért adgyanak végeztetett.

[31. lap.] Az kik Patronusok[na]k tartják magokat, és nem adnak többet, sőt annyit is mint egy közönséges bér adó Ember, tartozzék az olyan annyit adni mint egy bér adó Ember, de Patronusnak nem tartatik.

7. Az Szalad iránt végeztetett hogy a' ki micsodás szaladot csinál magának, olyant adgyon az böcsületes Papnak Deáknak is, mind azon által az Megye Birák ő K[e]g[ye]lmekek investigállják meg jól, hogy a ki árpát vét magának Szaladot is árpa Szaladot adgyon Paternek Mesternek.

8. Az Tavasz Gabona vetés iránt concludáltatott, hogy az mi féle Tavasz Gabonája terem olyant adgyon, hogy ha az Ősz Gabona alá való földeit tavasz Gabonával occupállja, nem lévén Ősz Gabonája, ősz Gabonája helyén, s-tavasz Gabona helyén is, tavasz Gabonával contentállja az Egyházi Embert a' minéműt vét olyannal.

9. Hogy az Megye Bira Urajnk az Megyeket (!) mind Szalad és Fa- iránt három felé osszák annuatim, végeztük ugy hogy az Bér adó Embereknek két részze mind Szaladot, s-fát az Paternek adgyon, s-harmada az Mesternek igasságoson esztendőnként el kell osztani.

10. Hogy kiki, mind Gabona bér adó, mind pénzes marhás Emberek ki hány marhákon erdől magának, annyi marhán tartozzék fát egy egy szekérrel vinni az Paternek vagy Mesternek az mint hová rendeltetik, jó Szekérrel, minden Házás Ember és marhás özvegy egy egy szekérrel végeztetett.

1702

[3. lap. (1)] *Anno 1702 die 29 Junij Levata Causa Coram Generosis D[omi]nis Michaele⁴⁹ Mihálcz Seniore, Gregorio Bodo et Joanne Benkő uti Judicibus Ecclesiae Al Torjensi[bu]s (!) cum caeteris assidentibus in Schola Al Torjensi*

Del[i]b[eratu]m. Az mint Orbán István Sz[ent] Egyház Fia az Megye Bira Uramék ő k[e]g[ye]lmekek meg Parancsolták vólt, hogy minden házból egy egy kádat vitessen ki ki az Templumhoz az Mész Oltására Való Viznek.⁵⁰ Azért az Parancsolat szerént el járván az Embereket; Kos Ferenczhez⁵¹ menván, Ő nem adott kádat, kiért mint A[ctor] p[ro]clamáltatván előttünk az engedetlenségért, keresi flo. 3. Szidta illetlen szókkal, azért is külön az Megye Törvénye szerént flo 3. convincáltatik az I[nctus] C[oram] L[atius] p[ro]testatur Mivel nem compareál, convincáltatik az I[nctus] 46 p[ro]hib[ita] e[odem] d[ie]⁵²

Levata eodem anno 6 X[decem]br[is], Cor[am] P[rae]scriptis G[enerosis] D[omi]nis ut sup[ra] in aedib[us] Stephani Csupor Judicis pro tempore Al Torjensis

Del[i]b[eratu]m. Szabó János Szász utszai convincáltatik Megye Birája N[e]mz[ete]s Mihálcz Mihály Ur[am] sen[ior] ellen flo 3. és az más két Megye Biráj ellen in homagio, ugy mint Benkő János és Bodo Gergely Ur[am] ellen.⁵³ p[ro]h[ibita] e[odem] d[ie]⁵⁴

Levata eodem anno, 9X[decem]br[is] Cor[am] P[rae]scriptis eis d[em] G[enerosi] D[omi]nis ut supra in aedibus Gen[erosi] D[omi]ni Gregorij Bodo.

D[e]l[i]b[eratu]m. Az mint Orbán István mint A[ctor] p[ro]clamáltattya Kos Ferenczet mint I[n]c[tus]t p[ro]hibitára, és nem compareál, az elébbi Törvénye marad helyb[en] C[oram] L[atius]

1703

Mihálcz Mihály sen[ior] mint A[ctor] p[ro]clamáltatá per Steph[anus] Nagy Szabó Péternét Clárát (az Ura volt Néhaj Szabó András Fia)⁵⁵ mint Inctat ez el múlt közelebbik esztendőb[en]⁵⁶ Karácson Innepib[en] veszekedtél Baricz Andrásnéval, hol⁵⁷ [4. lap. (2)] hol lakik s-neviről p[ro]testálok. Azért mivel az Templumb[an] olyan illetlen dolgot és botránkozást cselekedtél, ante omnia azt kívánom hogy maradgy flo. 3. et p[ro]testat[ur] ha remediálsz salvum legyen azokat is declarálnom, mivel illetlen való cselekedetidért meg zállagoltattunk volt uti Megye Birák, és azt vetted ki Törvényre. Mivel nem compareál az Incta az ki vétel jndebite és Actióm szerint kívánom convincáltatni. et C[oram] L[atius] p[ro]testatur p[ro]hib[ita] e[odem] d[ie]⁵⁸

D[e]l[i]b[eratu]m. Comp[ro]bállya Kovács Danielné futura sede mint A[ctri]x Szabó Ferenczné, mint Incta ellen hogy az mint az Czinteremben, veszekedtek egy mással, mindenek[ne]k indító oka Szabó Ferenczné volt. E contra az Incta Szabó Ferenczné is comp[ro]bállya, hogy nem ő volt az indító oka az veszekedésnek, hanem Kovács Danielné, kés sem volt nálla, ha mit mondott pedig Kovács Danielnének, ő is Taliót adott néki. E contra az A[ctri]x is comp[ro]bállya hogy taliót nem adott. Azt is comp[ro]bállya az A[ctri]x, hogy más helyeken is illetlen szókkal diffamálta az Incta, és hány helyeken. Törvént is kérnek utrinque, fiat futura sede. Liceat et fusius. Ingessio p[ro] utraq[ue] parte⁵⁹

Mihálcz Mihály Ur[am] Sen[ior] mint A[ctor] p[ro]clamáltatá per Steph[anus] Nagy Jakabos Sára aszszonyt mint Inctát, ambae Partes Kézdi Székiek Alsó Torjaijak et dicit A[ctor]. Az el múlt közelebbik esztendőb[en] de die p[ro]testat[ur] az Templumb[an] itt Alsó Torján illetlen módon cseleküdt veszekedett Szabó Sigmondné Aszszonyommal Judith aszszonnyal taszigálta. Ergo mivel az Templumb[an] veszekedett flo. 3. convincáltassék. C[oram] L[atius] p[ro]testat[ur] D[e]l[i]b[eratu]m. p[ro] I[n]cta nemo convincit[ur] p[ro]hib[ita] e[odem] d[ie]⁶⁰

Szabó János az Megye végezése Szó fogadatlanságért submittálá magát az mint végezhet

Mihálcz Mihály Ur[am] sen[ior] mint A[ctor] per Matthiam László p[ro]cl[amál]tatá Ratione Officij Baricz Andrásné mint Inctát Alsó Torjajjak, leány nevéről p[ro]testálok, az el múlt esztendőb[en] de die p[ro]test[at]ur az Templumban veszekedtek illetlen képpen kissebb Szabó Péternével Clárával. Azért flo 3. convincáltassék p[ro]hib[ita] e[odem] d[ie]⁶² ha⁶²

[5. lap. (3)] Ollyan mocskos Szókkal, hogy az Klastromhoz járatt azon könyörgött az Istennek keze fel emelve hogy Salva venia az ő mezittelen seggit valagát rágjam az más világon is, mert úgy mond te szentes aszszonynak tartod magadot te hamis Lelkű. Ergo azt kívánom hogy külön külön duplex 3 forintonkon maradjon, s p[ro]testálok is ha tovább megyen salvu[m] légyen homágium szerént való contumeliákot is láttatnom, melly szavait ha négálná annak idejében kész lészek comp[ro]bálnom, s-magamnak is a' Törvényt kérnem. Mivel most nem compareál ezeken kívánom convincáltatni C[oram] L[atius] p[ro]testat[ur] D[e]l[i]b[eratu]m. Pro Incta nemo, ideo convincit[ur] in Actione Actricis⁶³ p[ro]hib[ita] e[odem] d[ie]⁶⁴

Szabó Ferenczné Judith mint Incta p[ro]clamáltatá per Antedictu[s] Kovács Danielnét mint Actrixot, ambae partes mostan Kézdi Székiek Alsó Torjajjak, et dicit Incta p[ro]hibeálta vólt Causámot cum p[ro]testatione meg várnám mivel nem comparéál az Actrix remediumja corruállyon cum poena jndebitae és az elebbeni deliberatió szerént az absolutiót meg várom, s-protestálok ha remediál salvum légyen remediumja ellen contendálnom C[oram] L[atius] et p[ro]testat[ur] D[e]l[i]b[eratu]m. p[ro] Actrice nemo ideo convincit[ur] A[ctrix], et absolvit[ur] Incta

D[e]l[i]b[eratu]m. Comprobállya az A[ctix] Baricz Andrásné Szabó Péterné junior ellen hogy az Templumb[an] nem veszekedett, illetlen Szókkal haragból nem illette és azon álló Székben hely nem vólt hogy el férjen. E contra az Incta comp[ro]bállya, hogy az Actrix az Templumb[an] veszekedett véle, s-illetlen szókkal illette haragból, s-azon székb[en] hely is vólt elérhetet vólna, s-nem adott helyt. Mind ketten Törvény kérések.

Mihálcz Mihály mint A[ctor], Ratione Officij mint Megye Biraja p[ro]clamáltatá per Matthia[m] László Szabó Mihályt seniort, és Fiát Pétert mint I[ncti]ket, Alsó Torjajjak, de die et anno p[ro]testat[ur], az el múlt közelebbik Vicarius Ur[am]⁶⁵ ő k[e]g[ye]lme Visitatiójakor, akarván Visitator Uraimék ő k[e]g[ye]lme az j-nep Szegésért az Innepszegőköt háborgatni, melyből obviáltunk mi Megye Birák, hogy mi értük először. Interim az Ecclesiához Conferálták ő k[e]g[ye]lme, hogy mi mint Megye Birák p[ro]sequálljuk [6. lap. (4)] lyuk⁶⁶ az Ecclesia Számára, velünk akkor conveniálván submittálták magokot egy egy font viaszra. Az Alsó Torjaj Szent Egyház Fia kérte az viaszszat s-nem adták meg ugyan Léva Péter kérte mostani Sz[en]t Egyház fia, s-Törvényre tartották magokot. Azért inde-

bité, az viaszszat cum duplo et flo. 3. et cum poena calumniae fizessék megh. mivel nem comparálnak convincáltassanak C[oram] L[atius] p[ro]testa[tur] D[e]l[i]b[eratu]m. pro I[ncti]k nemo ideo convincuntur in acquisitione Actoris. Submittálván magokot promittálák az Viaszszat. p[ro]hib[ita] e[odem] d[ie]⁶⁷

Levata coram P[rae]scriptis Generosis D[omi]nis Ecclesiae Aedituis Judicibus Anno eod[em] die 21 Martij in aedibus Generosi D[omi]ni Gabrielis Abafi⁶⁸

D[e]l[i]b[eratu]m. Az mint az p[ro]hibitára Szólytyta az A[ctri]x Veress Gergelyné az Inctát, László Andrásné futura sede az A[ctri]x comp[ro]bályon futura sede az Incta is p[ro] defensione sua.

D[e]l[i]b[eratu]m. Mivel az Actrixot az bizonságok ki fogása szerént nem tartják meg hogy az Incta Szabó Péterné jun[ior] meg taszigálta volna, visu[m] est juri Actore non comp[ro]bante reus absolvitur jurályon mind azon által az Incta exmissiója szerént hogy haragból nem taszigálta. Interim nem várá ki juramentumát az Actrix az Inctának, ideo absolvit[ur].

D[e]l[i]b[eratu]m. Az mint Baricz Andrásné litjgált Szabó Péternével junior[em] hogy az Templomb[an] meg taszigálta volna, azért az bizonságok relatiójokból ki tetszik, hogy Szabó Péterné nem volt az oka, nem vára bé az A[ctri]x az Incta juramentumát ergó az mint Megye Bira Uraimék (adigerálták)⁶⁹ p[ro]clamatájok volt mindenik ellen az Incta Megye Bira Uramék keresetitol absolváltatik deponálván juramentumát hogy haragból nem taszigálta Baricz Andrásné Baricz Andrásné pedig mivel az Divinuss Cultus alatt Mise alatt olyan bo- [7. lap. (5)] tránkozást tött, hogy ott dörgölődött, az Templumb[an], s-az mely székb[en] állott csak haton álván, sem bé nem bocsátotta Szabó Péternét sem elégséges helyet nem adott néki, ő volt indító oka az Veszekedésnek ergo convincitur in acquisitione D[omi]nor[um] Aedituor[um] flo. 3.

(Szabó Ferenczné aszsz[ony]om békeségre fogá dolgát Megye Bira Uraimék ellen való causájából p[ro]mittálá hogy conveniál solvit totu[m])⁷⁰

D[e]l[i]b[eratu]m. Az mint Mihálcz Mihály Ur[am] ratione officij keresi Kovács Danielnét Borbárát Templumb[an] való veszekedésiért mivel nem compareál in tota Actione convincitur.

[33. lap.] Anno D[omi]ni 1703, die 11 Julij Egybe gyűjtetvén T[e]k[i]nt[ete]s N[e]mz[ete]s Apór Péter Uram Nemes Alsó Torját az Méltóságos Gróff Apór István Ur[am] ő N[agysá]ga Parancsolattya szerént, melly Gyűlésben az Iskola házban jelen lévén Apór Péter Uram ő K[e]g[ye]lme is tön az Megye Alsó-Torja ő K[e]g[ye]lmevel edgyütt ilyen végezéseket.

1. Midőn valami Szükséges dolgaiban, akarják Megye Biró Uraim vagy az Falus Biró egyben gyűjtetni az Falút, el hivattatván kiki, ha valaki el vesztegléné azon Gyűlésbe menetelt, bizonyos és jó ratióját nem adhatván vagy igaz méltó

okát Gyűlésbe nem menetelnek, a' Biró egy forintig meg büntesse az olyan Embert toties, quoties.

2. Mikor valami hasznos és Szükséges dologról, vagy Templum építésiről, vagy Falu határa, és egyéb dolgáról, akarnának Patronus Uraink, Megye Biró Uraink, Hűtös Uraink mind az Biróval és Falu Elejvel edgyütt valami jó rendelést és végezést tenni, vox kérdettetvén, Mind Patronus Urainktól, Megye Biró Urainktól, Hűtös Urainktól, Falu Elejtől, és a' Birótól a' mellyik voxon nagyobb részs meg áll, az, tartassék megh, de ha valaki az végezés után vakmerő képpen bestelenül ellenne mondana azon jó végezésnek, az olyan contrarius és esz vesztő Embert egy forintig büntesse meg Biró Uram, mely pénz Templum számára adattassék toties quoties Tertio⁷¹

[34. lap.] Tertio tőnek ő K[e]g[ye]lmeik ilyen végezést: Hogy senki a' kinek mostan az Templumban Temető börtos pinczéje nincsen /: mivel csak az Méltóságos Gróff Apór István Uram[na]k ő N[agysá]gának és ő N[agysá]ga Maradvájjanak vagyon börtos temető helye:/ senki ne temetkezzék soha, senkinek a' Templumba való Temetése meg ne engedessék

Quarto. Valamig egész Alsó Torja Megyéje edgyező consensussa, mind az Ecclesiával edgyütt, az nem lészen, hogy az Templumban az álló helyek fel osztassanak, addig senki se Nemes, se Lofő, se alább való rendek közül magának széket csináltatni, vagy bé tenni ne merészellyen. Ezt az végezést az után az Leveleim között találtam⁷²

1705

[7. lap. (5)] A⁷³ Levata coram P[rae]scriptis Generosis D[omi]nis Ecclesiae Aedituis Anno 1705 die 10 Martij in aedibus Ecclesiae Scholae.

(D[e]l[i]b[eratu]m.)⁷⁴ Az mint Megye Bira Uraimék keresik per Michaelem Mihálcz az Alsó Torjai Megye Biró Uraimék úgy mint Bodó Gergely Ur[am] ő k[e]g[ye]lme Fő Megye Birája többekkel edgyütt nevekről p[ro]testat[ur]. A Pap és Deák bérinek meg nem adásáért Kovács Márton mint I[n]ctus, Alsó Torjai kisb Könczei András jobbágyát ki is az igazítottokra támadott nevekről p[ro]testat[ur] azért azt kívánom detineáltassék, az 1699 esztendőbéli die 15 Mensis Augusti Sárfalvi Kézdi széki végezés szerént és Deliberatum szerént homágiomon, és maga detineáltassék, mivel éktelen szitkozódásokkal szitkozodot, kő teremtettével és egyébbel is, a' mit comportálnak az igazítottok salvum légyen comp[ro]bálnom ha compareálna, mivel nem compareál convincáltassék C[oram] I[atius] p[ro]testatur D[e]l[i]b[eratu]m. Pro I[n]ctus nemo ideo convincitur in Actione tota Actor[is]

D[e]l[i]b[eratu]m Mivel világon constál s-az bizonyságok meg tartják hogy az Igazítottokra támadot Kovács Mártonné Anna kisb Könczei András Ur[am]

jobbágya, és ki vonta a' keziből az Zállagot az igazittónak azért az Kézdi széki Sárfalvi Accorda szerént detineáltatik és homágiummal váltya meg magát, a' bért adgya megh.

[8. lap. (6)] Mihálcz Mihály (mint A[ctor])⁷⁵ sen[ior] proclamátatá Mint Alsó Torjai Megye Biráijnak képiben ugy mint procurátora N[e]mz[ete]s Bodó Gergely Uram[na]k és több Alsó Torjai Megye Birák képéb[en] mint (A[ctoro]k)⁷⁶ I[ncti]k nagyob Borbándi Pétert, Györgyöt, Varga Mihályt mint (I[ncti])⁷⁷ A[ctoro]kot Pap és Deák bériért igazittók mentek vólt az házakhoz, törvényre tartották, mivel nem compareálnak singillatim az Törvény tartás, flor. 3. és az bért cum duplo infra 15 dies adgyák megh. C[oram] L[atius] p[ro]testatur D[e]l[i]b[eratu]m. pro A[ctoro]k nemo ideo convincuntur in acquisitione tota I[nctibus] I⁷⁸

D[e]l[i]b[eratu]m. Mivel Mike György maga sem tagadgya hogy nem vólt Árpája sőt vólt Annyi hogy Papnak Déák[na]k bért adhatott volna és mind edig nem végezett azért Megye Bira[m]⁷⁹ Uraink ellen convincáltatik flo. 3. a' bért adgya megh. Mihálcz Mihály Ur[am] tekintetiért egy font viaszra hagyák Megye Bira Uraim.

[35. lap.] Anno 1705 die 10 Martij.⁸⁰

Tasaly Jakabné nem mere jurálni, ergo fél bérrel tartozik

Mivel Tisz[te][ete]s Vicarius Uram fa bérre iratta Szabó Mojsesnét, és magát is fával az Apja tartya, semmi marhája nincsen, fával nem tartozik.

Szabó Péterné senior is nem tartozik fával mert csak egy ökre vagyon, ez előtt való esztendőbeli fával az Ura életib[en] ha adóssá maradott fával végezzen

Imreh Ferenczné pro Anno 1703. és mig a' Fiával nem lakott ha addig buzája vólt annyi hogy a' bért meg adhatta, az accorda szerént adgya meg az bért.

Mivel Istók Miklósné még az bért is mikor adhatott más Ember marháján küldötte meg marhája nem vólt fával nem tartozik, fél fél bért adott, s-az szaladot is tartozik meg adni, két két vékát, valahány esztendőb[en] adott bért, most 36 pénzel tartozik mert nem⁸¹ volt buzája 12 kál[ongya]

Balog Gergelyné Annuatim tartozik 24 pénzel⁸²

1707

[32. lap.] Causa Levata cor[am] G[enerosis] D[omi]nis Michaelé Mihálcz seniore, et Joanne Benkő Aedituis Ecclesiae Al Torjens[is] cum caeteris aedituis ejusd[em] Eccl[esiae] et alijs Assijdentibus 1707 die 27 Junij

N[e]mz[ete]s Benkő János Ur[am] Kézdi Széki Alsó Torjai Megye Birája mint A[ctor] p[ro]clamátatá per Andr[eam] Sikó Jakabos Sámuel Ur[am] két léányát Sárát és Ilonát mint I[ncti]ket ambae partes Kézdi Székiek Alsó Torjaiak, ezért kellett certificáltatnom ugyan in hoc Anno P[rae]senti de die p[ro]testat[ur] Mikor jöttek vólna az Klastromtól, de loco p[ro]testat[ur] ők tudgyák micsoda

ratióra nézve az kereszt alatt támadást tettek, tépelődtek, s-vonakodtak s-szitkozództak is, mellyekért Singillatim külön külön 3 forintokon convincáltassanak cor[am] l[atius] p[ro]test[at]ur et de remedio. P[ro] I[n]cti] nemo D[e]l[i]b[eratu]m Convincunt[ur]

D[e]l[i]b[eratu]m. Mivel maga sem tagadgya az I[n]cta] Szabó István leánya Kata, hogy az mint az klastromhoz mentek processióval kereszt alatt, maga helyit el hatta, s-mások eleibe ment, és ugyan az mint az fassiókból ki tetszik másokkal azon p[ro]cessiób[an] haza jövet tépelődött, azért Megye Birája N[e]mz[ete]s Benkő János Ur[am] ellen ilyen botránkoztatásért convincáltatik in flo. 3.

N[e]mz[ete]s Benkő János Ur[am] mint A[ctor] p[ro]clamáltatá per Andrea[m] Sikó Néhaj Szász Thamásné leányát Annát mint Inctát ambae partes Kézdi Székiek, Alsó Torjaijak, de die Anno et loco p[ro]testat[ur] mert ugyan mikor az Klastromhoz jártanak jöveté menet é ő tudgya, Ist[e]n ellen való szitkokkal szitkozódott, dühös lelküv[e]l, és egyéb insolentiát cselekedett, ergo azt kívánom mind az szitkozódásért s (sic!) s-egyeb rosz cselekedetiért singillatim 3 forinton convincáltassék. Cor[am] latius p[ro]testat[ur] et de remedio. Interim comparuit D[e]l[i]b[eratu]m Mivel azzal menti magát ez a' személy, hogy nem veszekedésből, sem haragból mondotta azt mások[na]k, hogy dühös lelkűek nám csak elejekbe állótok mások[na]k azért convincáltatik flo 1//50 kezes lön Mike Lőrincz Ur[am]

N[e]mz[ete]s Benkő János Ur[am] mint A[ctor] p[ro]clamáltatá per Andrea[m] Sikó Szabó Lászlót mint I[n]ctus]t ambae partes Kézdi Székiek Alsó Torjaijak, de die Anno et loco p[ro]test[at]ur mert klastromhoz menvén, az kereszt alatt kit ki taszigált helyéből az Léányok közül, s-mást állitot helyébe s-kinek kezét fogta, seriessiből el huzta, és más seriessib[en] állította, mely cselekedeti elunescálnak az bizonyságok vallásából, ergo azt kívánom, mind[en] cselekedetiért, mivel tölle indultatott mások között az többi között való veszekedés is. Singillatim 3 forintokon kívánom convincáltatni, p[ro]testálok mivel ma in facie Sedis jelen vólt salvu[m] legyen remediuma ellen contendálnom. P[ro] I[n]ctus] nemo D[e]l[i]b[eratu]m convincit[ur] C[oram] L[atius] P[ro]testatur]

1709

[8. lap. (6)] *Levata coram P[rae]scriptis D[omi]nis Aedituis, nimiru[m] D[ominus] Joanne Benkő Joanne Botos Laurentio Mike et Valentino Csobot in domo Parochiali Scholae Anno 1709 die 25 Augusti*

D[e]l[i]b[eratu]m. Az mint Benkő János Ur[am] mint Megye Birája keresi Birtalan Thamást mint bér igazított, Szó fogadatlanságáért flo. 3. marhája el vételiért potentián flo. 3. ex gratia sedis edgyütt convincáltatik flo. 3. mind szó fogadatlanságáért s-mind marhája el vételiért

D[e]l[i]b[eratu]m. Hasonló képpen cseleküdvén kisseb Márton Mihály is mint fellyel Birtalan Thamás convincáltatik ut supra flo. 3. magát is bé eresztvén, és engedelmeskedvén, nem is tagadgya.

N[e]mz[ete]s Benkő János Ur[am] mint A[ctor]. Megye Birája proclamáltatá Pánczél Istvánt mint I[n]ctus[t], ambae partes Kézdi Székiek Alsó Torjaijak de die et Anno p[ro]testatur az P[ate]r ő k[e]l[e]lme bériért igazittatni akarván hozzája mentenek az igazittók zállaglani, ő k[e]l[e]lme zállagot nem adott azon engedlenségért Megye Bira Törvénye szerént flo. 3. kévánom convincáltatnj Mivel nem compareál az I[n]ctus[t]. D[e]l[i]b[eratu]m, convincitur in Actione D[ominis] Actoris. Conveniálnak Megye Bira Uraimékkal, az Templom számára adnak egy font viaszszat⁸³

Ezen két meg irt emberek Birtalan Thamás és Márton Mihály diffamálván az Zállaglókot Bartha Pétert és Szabó Pétert Alsót meg kö- [9. lap. (7)] veték ő k[e]l[e]lme az Zállaglókot, és viszzá mondák az mint lopast mondtak vólt mi előttünk Megye Birák előtt.⁸⁴

[93. lap.] Anno 1709. Mikor az Asztalost ennek előtte való esztendőben haza vitték, akkor vetettek vólt minden személyre egy egy pólturát, melyről így adának számot az Szent egyház fiaij Felszegen László István percipiált 29 pólturát, mellyet Mike Lőrincz Ur[am] kezibe adott restál még 37 póltura felszedésre Közép szerben Imreh Miklós percipiált 43 pólturát, restál még 18 poltura Közép Szerben Az Alszegen adtak Szabó Miklósnak 36 polturát. Restál 37 poltura felszedésre

Nota bene. Imreh Miklós kezibe az öcsccsivel szekeresek lévén több ment mint kellett vólna Őt Sustákkal, azt tartoznak meg adni az öt Sustákból vett Imreh Miklós Templom számára viaszszat három pólturával a többi restál ugy mint 35 póltura in summa Az három Sz[en]t Egy[ház]fiúnál in summa flo 3//24⁸⁵

126		126	40			
<u>8</u>	40	<u>6</u>	<u>3</u>	350		
1008	<u>4</u>	756	120	<u>56</u>		
<u>160</u>	160	120		294		
1168		flo 8//76	18			
			NB 9 poltura 70 ⁸⁶ Márton ⁸⁷ Péter 9 poltura ⁸⁸			

	126 <u>9</u> 1134 <u>2</u> 1334 7	64 <u>21</u> 4 ⁸⁹	1168 76 4 7 4	8 4 7	<u>4</u> (166 ⁹⁰) 42	8
4(7 ⁽⁹¹⁾	63 <u>56</u> 7	Probatio ⁹²	(1804) (1904 ⁹³) 39 <u>9</u> (351) 356 ⁹⁴ <u>54</u> 410	1134 <u>2</u> 1334 356 9	40 <u>5</u>	
Probatio						

1710

[25. lap.] Anno 1710 14 7[*septe*]mbr[is] kezdvén Az Alsó Temető Czinterem[ne]k bé kerítettéséről el kezdvén az Filegorián tull mellette dél felé menvén nap keletre. Az Tizedesek X el jездettek

Váradí Márton	1 Mike Bóldisár X	6 Halász Imreh X ⁹⁵
1 (Menyhárt János) ⁹⁶	Kelemen	7 Rácz András +
2 Menyhárt András	2 Mike (István) ⁹⁷	8 Szabó Miklós
3 Farkas István X	3 Lőrincz István	<u>9 Léva Gergely</u> ²⁸
4 Szabédi Péterné	4 Lőrincz Jánosné	1 Darvas Mihály
5 Mike Péter jun[ior] +	Incze István [senior? né?]	Fekete ⁹⁹
6 Istók Péter +	5 (Szabó Imreh +) ¹⁰⁰	2 Birtalan Tamás -
7 Istók András +	6 Lőrincz András	3 László Gergelyné -
<u>8 Pécsi Balás + X</u>	7 Varga Mihály +	4 Baricz András -
1 Balás Pál +	8 Mike Péter sen[ior] +	5 Bocsó Ferencz -
2 Török Andr[ás] Ur[am]	<u>9 Ferencz András X</u>	6 Nagy Péter -
3 Mike Mihály jun[ior] X +	(10) ¹⁰¹ 1 Lőrincz Ferencz	7 Nagy György X -
4 Mike Balás X + mi ¹⁰²	(1) 2 Mólnár Péter X	8 Bálinth (György) ¹⁰³ Mihály X -
5 Mike Máté sen[ior] O+	(2) 3 Antal Péter	1 Bálinth István -

6 Incze Istvánné +	(3) 4 Léva Mihályné +	2 Mihalykó István X -
7 Mike Mihály sen[ior] +	(4) 5 Pál Thamásné	3 Bokor János.X -
8 Mike Demeter +	Birtalan Gergely	4 Jakabos Sámuel -
9 Mike György	6 (Jakabos Ferencz +) ¹⁰⁴	5 Istók György -
<u>10 Mike Jánosné felső.</u>	(6) 7 Márton Mihály sen[ior] +	6 Márton György X -
	8 Finta István	7 Veress György X -
	9 Nagy Györgyné sen[ior] ¹⁰⁵	8 Birtalan György -
	(9) 10 Baricz György X	9 Kádár István -
	<u>11 Lőrincz Mihályné Árváji +¹⁰⁶</u>	<u>10 Márton Gergely -</u>
	12 Fodor Péter ¹⁰⁷	1 Mihály Deák -
	1 Vizi Mihály X	2 Darvas Péter -
	2 Kovács Mihály	3 Szabó Ferenczné -
	3 Léva Péterné	4 Az Kovácsné - ¹⁰⁸
	4 Oláh Simon +	
	5 Márton Mihálj jun[ior]	
	Márton Thamásné. ¹⁰⁹ .	

[26. lap.]

5 Baláska Péterné + ¹¹⁰	3 Antal Mihály X	Restantiák
6 Kovács Ferencz	4 Danka Péter Ur[am]	Az Tizekből marattak
7 Kovács István	5 Danka László -	ki nagyobb részszet
8 Vas János X	6 Vizi Péterné -	tévéen némellyek
<u>9 Istók András X</u>	7 Thamás János	Az első Tizből
1 Gombás János X	8 Kis Imreh	Mike Lőrincz Ur[am]
2 Bartha Péter 8 ¹¹¹	(8) 9 Szabó István	Küs János jószágá
3 Pál Miklós	(9) Kis Imreh) ¹¹²	Az második Tizből
Sámuel ¹¹³	<u>10 Szabó János</u>	Mike Pál
4 (Bálint István) ¹¹⁴ Balog	1 Márton Miklós Deák	Az Tölcséresné ¹¹⁵
5 Jakabos András	2 Bodó Ferencz.	Az 3 dik Tizben nem
6 Bálint Deák ¹¹⁶	3 Szabó Mojsesné	maradott senki el.
7 Szász Miklós	4 Bodó Gergelyné Aszsz[onyom] ¹¹⁷	Az 4 dik tizben

8 Barta István	(4) 5 Szabó Péter Ur[am]	(Az Lőrincz Mihály Árváij) ¹¹⁸
9 Léva István X	(5) 6 Veress Péter(né) jun[ior] ¹¹⁹	(Fodor Péter) ¹²⁰
10 T[ekintetes] N[emzetes] Apór Farkas Ur[am]	(6) 7 Szabó Péterné	Jakabos Ferencz ¹²¹
1 Jankó Györgyné Asz[szonyom]	8 Veress András	(Birtalan Gergely) ¹²²
2 Szabó Péter alsó X.	(8) 9 Veress Péter sen[ior] X ¹²³	Az 5 dik Tizben
3 Kádár János	<u>(9) 10 Szabó Péter jun[ior] X</u>	Léva András nem tött. ¹²⁴
4 Szabó Balás	(10) 1 Imreh Miklós	Az 6 dik Tizb[en]
Szakács Sándor	(1) 2 Imreh Mihály -	(Nagy Györgyné sen[ior]) ¹²⁵
5 (Balog Sámuel) ¹²⁶	(2) 3 Szász Miklós - ¹²⁷	Az Szilágyi Árváij ¹²⁸
6 Sandi Mihály	(3) 4 Imreh Ferencz	Szántó János
7 Birtalan Györgyné	(4) 5 Fekete Mártonné,	Az 7 dik Tizb[en]
8 Balog István jun[ior] X -	(5) 6 Baricz Ferencz,	Baricz Györgyné
9 Csáki András -	(6) 7 Mike Máthé jun[ior]	Az 8 dik Tizb[en]
<u>10 Balykó István -</u>	(7) 8 Bajcsi János X	Keresztes István
1 Danka Ferenczné -	(8) 9 Veress Balás X	Ugronné Aszsz[onyo]m
2 Vizi Miklós -	(9) 10 Csupor István X	(Balog István sen[ior]) ¹²⁹
		Az 9 dik Tizb[en]
		(Balog István sen[ior])
		Az Tizedik mind fel tette
		Az 11 dik is mind fel tette
		Az 12dikb[en] (Bodó Gergelyné Aszsz[onyo]m) ¹³⁰
		Az 13dikb[an] Imreh Máténé

[36. lap.] *Anno D[omi]ni 1710 die 24 X[decem]bris* Memoriale Az mint az Istenben el nyugott Méltóságos Gróff Apór István Ur[am] ő N[agysá]ga hagyott vólt az Torjajj Templom és¹³¹ Szegények számára bizonyos summa pénzt, mely summa pénz[ne]k az Interesséből jött kezünkbe, abból mit hová költöttünk és kinek mit adtunk így következik. mely[ne]k két esztendőre való Interest[e] flo 200. 1. Az mely lón utánna jártak azon interes pénznek, azért fizettünk Ung. flo - 4. Három Executornak a' ki fel hajtotta azon pénzt flo Rhen 3. Item Karácson Innepire most osztottunk ki ezen Interest pénzből az Szegények[ne]k flor hung 5.

1711

[28. lap.] *Anno 1711. die 11 Martij* Az kik el estenek vólt és Ecclesia követéssel s-viaszszal végeztek

Szabó Ferenczné végzett két font viaszszal¹³² Kezes Nimet János solvit

Köncze Istvánné egy font Kezes Váradai Lőrinczné Aszsz[onyo]m¹³³

Simon Borka egy font kezes Botos János¹³⁴

Jakabos Sára hozzon Testimoniálist hogy kinek mit adott.

Sofi végezett egy font viaszszal kezes Szabó Ilona Szászutszaj Szabó Péter Ur[am] leánya. Solvit¹³⁵

Léva László (egy)¹³⁶ két font viasz solvit

Baricz Annok egy font viasz kezes Lőrincz István. solvit¹³⁷

Borbándi György fél font viaszszat Templu[m] számára, és az Megye Birák[na]k //12 kezes Kajcsa István¹³⁸ solvit

Veress Gergelyné és Vizi Péterné ketten fél font viasz Templu[m] számára¹³⁹ Item az Megye Birák részére //den[arum] 12. az pénzt meg adák.

Innep Szegésért végezének Baricz Györgyné és Jakabos Samuelné Aszsz[onyom] ketten egy font viaszszal.¹⁴⁰ sol[vunt]

Veress Péter Ur[am] jun[ior] fél font viasz

Kajcsa István Borbándi Ferencz ketten fél font viaszszat.¹⁴¹

Csupor László az szolgáljéért ad fél font viaszszat. veszsző vágásáért.¹⁴²

Pécsi Balás is bé bocsátotta magát fél font viaszszat ad.¹⁴³

Veress Péter jun[ior] Sz[ent] Filep Sz[ent] Jakab napján gané rakásért fél font viasz az Megye Birák résziről fél ejtel egetbor.

[9. lap. (7)] *Levata Coram P[rae]scriptis D[omi]nis Aedituis G[eneroso] D[omi]no Joanne Benkő, Joanne Botos Laurentio Mike et Valentino Csobot in domo Parochiali Praesente Adm[od]u[m] Rever[endo] D[omi]no Patre Michaele Cseh Anno 1711. die 11 Martij.*

Mike Lőrincz Ur[am] Megye Birája mint I[n]ctus p[ro]clamáltatá per Andrea[m] Sikó Pécsi Balást mint A[ctor]t, ambae partes Kézdi Székiek Alsó Torjajjak, Két rendbéli zállagját vette ki Törvényre kezesen Megye Bira Ura-

im eleibe adóss lévén az Ecclesiának den[arum] 90. Kértem s-meg nem adta, meg Zállagoltatta[m], a' kivétel indébité, s-az kilenczven pénzt ab Anno 1703 Interessivel edgyütt cum dupló, meg kévánom. Az másik rendbéli Zállagját is Törvényre vette ki azt azért zállagoltatta[m] vólt meg. Templomba s-Vasárnapokon s-Innepeken nem jött, s-ollyan szót is mondott mikor intettem volna hogy Templomba mennyen, fogadgyunk ollyan Mestert a' kit ő szeret s-el megyen., annak ki vétele is indebitán. Az Mester ellen való bestelen szaváért flo 3. Az Templumb[a] nem menésért singillatim flo. 3. Ugyan ezen zállag mellett illyen láttatásom vagyon Mise előtt s-Mise alatt Vasárnapokon s-innepeken korszomálkodott, s-veszekedtenek is házánál maga is edgyet értvén az Ivókkal ivutt, ezekért singillatim flo. 3 kévánom convincáltatni. C[oram] Lat[ius] p[ro]testat[ur] et de remedio. Pro A[ctore] nemo. Deliberatu[m] convincitur in omnibus. p[ro]h[ibita] eod[em] die¹⁴⁴

Mike Lőrincz Ur[am] mint Megye Birája mint A[ctor] p[ro]clamáltatá per Andream Sikó Istók Pétert, és Istók Miklósnét mint I[ncti]ket, Borbárát relicát, ambae partes Kézdi Székiek, Alsó Torjajak, de die et Anno protetatur (!) rám támadtak ugyanitt Kézdi Székb[en] Alsó Torján az Ország uttyán Balás Pál Ur[am] kapuja táján, marháját fogtam vólt meg salvum sit, melynek Szöriről protestálok potentia mediante el vették, mivel az P[ate]r és Mester Bérinek igazítottója vólt, s-bérről is vólt adóss, az rám támadásért, és marhának el vételiért singillatim flo 3 kévánom convincáltatni, mivel igazítottó vólt s-fel nem igazította azért is flo. 3. külön. Mise előtt és Mise alatt részeges-¹⁴⁵ [10. lap. (8)] Reszegekedett, Templumba nem jött, rut szitkokkal szitkozodott és veszekedett ezekért is singillatim flo három kévánom convincáltatni mivel nem compareál convincáltassék Cor[am] latius Pro I[ncti]k nemo D[e]l[i]beratu[m] convincuntur. P[ro]h[ibita] eod[em] die¹⁴⁶

Mike Lőrincz Ur[am] mint A[ctor]. p[ro]clamáltatá per Andrea[m] Sikó Mike Pétert Seniort mint I[nctus]t, ambae partes Kézdi Székiek Alsó Torjajak certificáltatta[m] vólt az el múlt közelebbik esztendőb[en] de die et Anno p[ro]testat[ur]. Templomban az el múlt esztendőb[en] sem Vasár nap sem Innep nap nem jött, azért singillatim valahányszor el mulatta három három forintokon kévánom convincáltatni. Ezen Certificatio mellett illyen keresetem is vagyon az Mester Bérit szaladgyát pro Anno 1708¹⁴⁷ meg nem adta azt is cum duplo meg kévánom. Mivel Törvényvel kell keresnem, azért is flo 3. convincáltassék. Cor[am] latius protestat[ur] et de remedio Pro I[nctus] nemo Deliberatu[m] Convincitur.

Mike Lőrincz Ur[am] mint A[ctor] proclamáltatá per Andrea[m] Sikó Török András Uramot mint I[nctus]t, ambae partes Kézdi Székiek Alsó Torjajak Certificáltatta[m] vólt az I[nctus]t, sem Vasárnap sem Innepen Templomban nem menésért, zállagért is küldöttem vólt. Azt fogadta hogy conveniál Megye

Bira Uraimékkal, azért singillatim az Templomba nem menésért flo 3 fogadása szerént hogy meg nem békéltett, azért is singillatim flo 3. mivel nem compareál convincáltassék Cor[am] Lat[ius] protest[atur] de remedio P[ro] I[nctus] nemo Del[iberatu]m convincitur¹⁴⁸

Mike Lőrincz Ur[am] mint A[ctor] proclamáltatá per Andrea[m] Sikó Mike Jánosné Margitot seniort relictat mint I[ncta]t ambae partes Kézdi Székiek Alsó Torjajak ab Anno 1708 mind eddig fat (!) bért, és szalad bért meg nem adott. ezeket cum duplo meg kívánom jóllehet a' fa bérért meg zállaglottam volt, zállagját nem eliberálta ennyi időök alatt azt kívánom ugy mint egy féjszójét amitálya, mivel törvénnel kell keresnem flo 3. convincáltassék Cor[am] Latius p[ro]testatur V- Pro I[ncta] nemo Delib[eratum] Convincitur.

[11. lap. (9)] V- Mike Lőrincz Ur[am] mint A[ctor] proclamáltatá per Andrea[m] Sikó Mike Balást mint I[nctus]t ambae partes Kézdi Székiek Alsó Torjajak a Paternek, és Mesternek egész bért nem akarván adni, az felit meg adta azt nem keresem, az más felit hogy meg nem adta cum dupló meg kívánom. Mivel Törvénnel is kell keresnem flo. 3 convincáltassék, mivel nem compareál. Cor[am] Latius protestat[ur] D[e]l[i]b[eratum] convincit[ur]¹⁴⁹

Mike Lőrincz Ur[am] mint A[ctor] p[ro]clamáltatá per Andrea[m] Sikó Verness Pétert juniort mint I[nctus]t, ambae partes Kézdi Székiek Alsó Torjajak olyannal vádoltatott, Vasárnap nap az Erdőre ment komlót szedett, s-haza is hozta, Zállaglót küldöttem volt, zállagját törvényre tartotta, azért Indebité az komló szedésért olyan szent számos nap flo. 3. kívánom convincáltatni, mivel nem compareál Cor[am] latius p[ro]testat[ur] et de remedio. Pro I[nctus] nemo Delib[eratum] convincitur. p[ro]hib[ita] eod[em] die¹⁵⁰

Mike Lőrincz Ur[am] mint A[ctor] proclamáltatá per Andrea[m] Sikó Gombás Sámuel mint I[nctus]t, ambae partes Kézdi Székiek Alsó Torjajak certifiáltattam volt, sem Vasárnap sem Innepen templomba nem jött azért valahányszor el mulatta flo 3. singillatim kívánom convincáltatni mivel nem compareál Cor[am] Latius p[ro]test[atur] et de remedio P[ro] I[nctus] Nemo Deliberatu[m] Convincitur.

Mike Lőrincz Ur[am] mint A[ctor] p[ro]clamáltatá per Andrea[m] Sikó Balog Istvánt seniort, mint I[nctus]t, ambae partes Kézdi Székiek Alsó Torjajak, sem Vasárnap sem Innepen Templomba nem jő s-nem jött ezért valahányszor el mulatta singillatim flo 3. kívánom convincáltatni, mivel nem compareál Cor[am] latius p[ro]test[atur] et de re[me]dio P[ro] I[nctus] nemo Delib[eratum] Convincitur.

Mike Lőrincz Ur[am] mint A[ctor] p[ro]clamáltatá per Andrea[m] Sikó Darvas Mi¹⁵¹ [12. lap. (10)] vas Mihályt mint I[nctus]t, ambae partes Kézdi Székiek Alsó Torjajak Templomba sem Innepen sem Vasárnap nem jött s-nem jő,

ezért singillatim valahányszor el mulatta flo 3 kévánom convincáltatni. Mivel nem comparéal Cor[am] latius et de re[me]dio p[ro]test[atur] Pro I[nctus] Nemo Delib[eratum] Convincitur.

Csobot Bálint Deák Ur[am] mint A[ctor] proclamáltatá per Andrea[m] Sikó Halász Imrehet mint I[nctus]t, ambae partes Kézdi Székiek Alsó Torjaijak. Egész béres lévén mind az Paternek s-az Mesternek a' mit verificálsz hogy meg adta azt nem keresem. Azmit meg nem adott, azt cum dupló meg kévánom, mivel törvény-nyel kell keresnem flo. 3 convincáltassék, és mivel most jelen vagyon a proclama-takor s-nem felel convincáltatni kévánom. p[ro]testatur de remedio. Pro I[nctus] Nemo Delib[eratum] Convincitur.

Csobot Bálint Deák Ur[am] mint A[ctor] p[ro]clamáltatá per Andrea[m] Sikó Szilágyi Jánost mint I[nctus]t, ambae partes Kézdi Székiek, Alsó Torjaijak. Az fa bért az Paternek ő K[e]g[ye]lmének meg nem adta, az el múlt esztendőre az fát cum dupló meg kévánom insuper flo. 3 convincáltassék mivel nem comparéal Cor[am] Lat[ius] p[ro]testat[ur] et de remedio. Pro I[nctus] Nemo Delib[eratu]m Convincitur.

Csobot Bálint Deák Ur[am] mint A[ctor] p[ro]clamáltatá per Andrea[m] Sikó Keresztes Istvánt mint I[nctus]t ambae partes Kézdi Székb[en] Alsó Torján lakók Fát nem vitt az el múlt közelebbik esztendőben a' Pater[ne]k ő k[e]g[ye]lmé[ne]k az fát cum dupló kévánom insuper flo. 3. convincáltassék. Mivel nem comparéal Cor[am] Lat[ius] p[ro]testat[ur] D[e]l[i]beratu]m Pro I[nctus] nemo convincit[ur]

Mike Lőrincz Ur[am] mint A[ctor] p[ro]clamáltatá per Andrea[m] Sikó Tasaly Bóldisárt mint I[nctus]t ambae partes Kézdi Székiek Alsó Torjaijak. Templomb[an] részegen jött azért flo 3. convincáltassék. Szitkozódott is Isten ellen való szitkokkal azért is flo 3. mivel nem compareál convincáltassék Cor[am] Latius et p[ro]testat[ur] de remedio. P[ro] I[nctus] nemo Deliberat[um] Convincitur.

[13. lap. (11)] Mike Lőrincz Ur[am] mint A[ctor] p[ro]clamáltatá per Andrea[m] Sikó Tölcséres Jánosnét Rebekát relictát mint Inctat, ambae partes Kézdi Székiek Alsó Torjaijak Impregnáltatott Személy lévén Templumba bé ment Ecclesia követetlen titkonn, jóllehet Pater Ülkeij Uramtól adatott volt olyan szabadsága hogy kövessen Ecclesiát de nem cselekedte, valahányszor bé ment az Templomba singillatim 3 forinton kévánom convincáltatni, insuper diffamálódott olyan szitkokkal salva veniá Ördög Vólt az Lelke mind Papnak, Deáknak, Megye Biráijnak, miért nem bízzák Istenre mit Istentelenkednek, ezért is Singillatim flo. 3 kévánom convincáltatni. Mivel nem compareál convincáltassék C[oram] L[atius] p[ro]testatur et de remedio. Pro I[ncta] nemo D[e]l[i]b[eratu]m Convincitur. P[ro]hib[ita] eod[em] die.¹⁵²

Levata coram P[rae]scriptis D[omi]nis Aedituis ut supra praesente Adm[od]u[m] R[everendo] D[omi]no Patre Michaelē Cseh in eodem loco ut supra *die 18 Martij 1711.*

Deliberatu[m]. Mivel Pécsi Balás p[ro]hibeálta volt causáját, és ad reddendam rationem(1) nem(3) compareál(4), prohibitionis(2)¹⁵³ az p[ro]hibita indebité, és az elébbi A[c]tio Szerént ujobb[an] convincáltatik per totu[m].

Deliberatu[m] Mivel Istók Miklósné Aszso[nyom] Borbára relictā, és Istók Péter is prohibeáltak volt causájokat, ezek is ad reddendam rationem prohibitionis nem compareálnak, az prohibita singillatim indebité, és az elebbi A[c]tijo szerént singillatim convincáltatnak per totu[m] ut supra.

Deliberatu[m]. Comprobállya Veress Péter jun[ior] mint I[nctus] futura sede, hogy Császár szolgálattya miatt nem compareálhatott az törvényre, s-meg is izente az Certifficator Szent Egyház fiától Nagy Györgytől hogy nem compareálhat mert Császár szolgálattyára kell menni; ezt comp[ro]bálván törvény kérése is mehet. P[ro]hibitája nem corruál hic et nunc ha comp[ro]bállya hogy Császár Szolgálattya mulatta el a' Törvényt, másként corruálni kellene, mivel p[ro]hibita az Certificatio mellett nem jár. E contra az D[omi]nus A[ctor] is a mit lehet comp[ro]bállyon.

[14. lap. (12)] Deliberatu[m] Mint hogy Tölcséres Jánosné Rebekka relictā prohibeálta volt Causáját, és ad reddendam rationem prohibitionis nem compareál, az prohibita indebité, és convincáltatik in Actione per totu[m] ut supra. Interim Supervenit.

Mike Lőrincz Ur[am] Megye Birája mint A[ctor] proclamáltatá per Andrea[m] Sikó Felszezi Szabó Jánost I[nctus]t, ambae partes Kézdi Székiek Alsó Torjajak, adóss lévén az I[nctus] az Alsó Torjaj Ecclesiának flo 4//2.¹⁵⁴ 1705 esztendőttől fogva való jnteressivel edgyütt, mellyért zállagért küldöttem volt, s-törvényre tartotta zállagját, az el tartás indebité az adósságot jnteressivel edgyütt cum duplo meg kévánom, mivel nem compareál convincáltassék Cor[am] latius et de remedio. Pro I[nctus] nemo D[e]l[i]b[eratu]m Convincitur.

Mike Lőrincz Ur[am] mint A[ctor] Megye Birája p[ro]clamáltatá per Andrea[m] Sikó Demién Pétert mint I[nctus]t, ambae partes Kézdi Székiek Alsó Torjajak, adóss lévén az Alsó Torjaj Ecclesiának flo 1//20 ab Anno 1703. jnteressivel edgyütt cum duplo meg kévánom, protestálok ha annyi érő szabadon való jószága nem találtatnék, az zállagoshoz is cum Aestimatione hozzá nyúlhassak a' kicznél találtatik mivel nem compareál convincáltassék Cor[am] latius protestatur. Pro I[nctus] nemo Deliberatu[m] Convincáltatik.

D[e]l[i]b[eratu]m. Az mint Mike Lőrincz Ur[am] mint A[ctor] Megye birája perli középszeri Szabó Jánost, Csupor Lászlót, Veress Andrást mint I[ncti]ket, az I[ncti]k ő K[e]l[gye]lmekek közép szernek maga mellé hívására kévánkoznak abból

hogy az Templum gabonáját kilenced fél (költött)¹⁵⁵ köbület el költöttek közép-szer patkó pénzibe ab anno 1706, mellyet mind jnteressivel edgyütt cum duplo keresvén, és az hozzá nyúlásért három három forintokon Visum est juri idő adattatik ő K[e]g[ye]lme[k]ne[k] hogy futura sede magok mellé híván közép szert, ratiócinállyanak azon el kült Ecclesia buzája felől.

[15. lap. (13)] D[e]l[i]b[eratu]m. Mivel László Ferencz Ur[am] maga sem tagdgya sőt vallyá hogy Vasárnapokon Mise előtt, és Mise alatt korcsomároltatott, Visum est juri az D[omi]nus Actornak Actioja szerint convincáltatik ha meg akar békélleni Megye Birája Urammal szabad, mind a két dologról, ugy mint Templomba nem menetel felől is.

D[eli]b[eratu]m Vizi Péternét relictát felszegit hasonlóképpen keresvén Megye Birája Mike Lőrincz Ur[am] mint fellyeb László Ferenczet, és Templomba nem jövetelért is. Submittállyá magát, mind az két dologról.

D[e]l[i]b[eratu]m Veress Gergelyné is relictát hasonlóképpen mind korcsomállásért, -s-mind Templomba ne[m] jövetelért flo 3 convincáltatván submitálja magát hogy meg békéllik, ha pedig meg nem békéllenének, a törvény fenn marad. Vegeztek¹⁵⁶

D[e]l[i]b[eratu]m. A mint Megye Biró Mike Lőrincz keresi Borbándi Györgynét hogy Templomba Vasár napokon, jnnepeken nem járt, Quod majus, az mikor ment is 4 esztendőktől fogva magzatott adván Isten néki be nem avattatta magát s-ugy ment az Templomba, Visu[m] est juri, az Templom nem gyakorlásáért convincáltatik flo 3. hogy bé nem avattatta magát 4 esztendők alatt, azért is singillatim 3 három forinton convincáltattatik Insuper mox et defacto sub eadem poena avattattassa bé magát.

Mike Lőrincz mint A[ctor] ut Megye birája p[ro]clamáltatá per Andream Sikó Pécsi Balásné Annát, mint Inctát, ambae partes Kézdi Székiek Alsó Torjaijak, vádoltatott az Incta, ugyan in hoc Anno P[rae]senti ebben az Szent Bőjtben, ő K[e]g[ye]lme Papista Religión lévén szalonnát őtt, Gyermekeivel is étette, ha jó rátiókkal magát nem defendálhattya, singillatim mind maga és Gyermekeij szalonna meg ételiért, és meg adásáért flo 3 kévánom convincáltatni; mivel nem comparéal convincáltassék p[ro]testat[ur] de remedio. Pro I[n]cta nemo. Delib[eratum] Convincitur.

Mike Lőrincz Ur[am] ut Megye Birája mint A[ctor] p[ro]clamáltatá per Andrea[m] Sikó Jakabos Sárát mint Inctat, ambae partes Kézdi Székiek Alsó Torjaijak, diffe-¹⁵⁷ [16. lap. (14)] Differálatni kévánta volt causáját Tijiszt[elendő] P[ate]r Ülkeij Uramtól, hogy Testimoniálist hoz, máij Lévatáig, ha el hozta volna s-exhibeálná meg várnám, mivel nem exhibeállyá, in Actione kévánom Convincáltatni, mely ez volt, imp[re]gnáltatott Persona lévén Ecclesiát nem követett máig is. az Templomb[an] Ecclesia követetlen bé járván, Qua ratione ő tudgya, ergo

singillatim flo 3 kévánom convincáltatni, mivel nem compareál, Cor[am] Lat[ius] p[ro]test[atur] et de remedio. Pro I[ncta] nemo D[e]l[i]b[eratu]m Convincitur.

Delib[eratu]m. A mint Megye Birája Mike Lőrincz Ur[am] kereste Tölcséres Jánosné in Anno 1711 die 11 Martij, nem lévén jelen Tölcséres Jánosné p[ro]hibeálta volt eod[em] die Causáját, viszont e' maij Levátáb[an] rá szállitván az p[ro]hibitára, jelen nem vólt, mind azon által ante dilationem superveniált s-exmissióra kévánkozván, az A[ctor] ő K[e]g[ye]lme láttat ellen s-remediumját corruáltatni kévánnya, mivel certificatione mediante folyt az Causa, Visum est juri Corruál az Tölcséres Jánosné Aszsz[onyo]m (caus)¹⁵⁸ remediumja az elebbeni Actio helyb[en] marad.

Levata coram P[rae]scriptis D[omi]nis Aedituis ut supra praesente Adm[odum] Rev[erendo] D[omi]no Michaele Cseh Parocho et Judice Ejusdem Ecclesiae ut supra die 22 Aprilis. Anno 1711.

Mivel kisseb Veress Péter Kézdi Széki Alsó Torjaij Exmissióra fogott vólt mint I[nctus] az Megye Birája Mike Lőrincz Ur[am] mint A[ctor] ellen való causából ha mit comp[ro]bálna meg várnám per antedictu[s] P[ro]curatorem, mivel exmissiója szerént nem comp[ro]bál remediumja corruállyon cum poena indebitae, az elebbi Deliberatumot in vigore kévánom maradni. Pro I[nctus] nemo D[e]l[i]b[eratu]m Convincitur, cum poena indebitae corruál az remediumja. Executa¹⁵⁹

Mike Lőrincz mint A[ctor] ut Megye Birája p[ro]clamáltatá per antedictu[s] P[ro]curatorem Szász Utszaj Szabó János Uramot, Csopor Lászlót, és Veress Andrászt ambae partes Kézdi Székiek, Alsó Torjaijak, középszernek melléjek hívására kévánkoztak vólt, ha Sístálnák meg várná(k)m,¹⁶⁰ alioquin mivel nem Sístállják, in Actione Kévánom convincáltatni et p[ro]testat[ur] de remedio Cor[am] Latius p[ro]tesat[ur] Pro I[ncti]k nemo, D[e]l[i]b[eratu]m Convincunt[ur] in acquisitione D[omi]ni Actoris per totu[m]

[17. lap. (15)] Mike Lőrincz Ur[am] mint A[ctor] mint Megye Birája p[ro]clamáltatá per Andrea[m] Sikó Kissebb Veress Pétert mint I[nctus]t, ambae partes Kézdi Székiek Alsó Torjaijak et dicit A[ctor] Azért kellett certificáltatnom, vádoltatott az I[nctus] most az el mult közelebbik Nagy Pénteken, részegeskedett tobzódot[t], holott nagyobb alázatossággal kellett vólna lenni Christu Urunk kénszenvedésirül meg emlékeztvén, ha jó ratiókkal magát nem Defendálhattya 3 forintokon kévánom convincáltatni, mivel nem comparéal convincáltass[ék] coram latius p[ro]testat[ur] et de remedio. Pro I[nctus] nemo Delib[eratu]m Convincitur

D[e]l[i]b[eratu]m Az mint Mike Lőrincz Ur[am] ut Megye Birája keresi Szabó Jósefet mint I[nctus]t hogy az karból le pökdösöt, az leányokra flo. 3. az I[nctus] tagadgya, azért mivel exmissióra kévánkoz(nak)ik¹⁶¹ A[ctor].¹⁶² Comp[ro]bállya az A[ctor] és az I[nctus]nek (!) is exmissiója¹⁶³ adatik törvény(t)¹⁶⁴ (is)¹⁶⁵ kér(vén)ése¹⁶⁶ fiat futura sede.

Mike Lőrincz Ur[am] mint A[ctor] ut Megye Birája p[ro]clamáltatá per Andrea[m] Sikó Antal Mihály Uramot mint I[nctus]t, ambae partes Kézdi Székiek Alsó Torjaijak, Vádoltatott az I[nctus], olyannal hogy most az közelebbik el mult Nagy Csütörtökön vecsernye tájától Nagy Péntekre Virradóig főzette az egett bort, ergo ha jó ratiókkal magát nem defendálhattya, in flo 3. kévánom convincálatni, mivel nem compareál kévánom convincálatni, cor[am] latius et p[ro]testat[ur] de remedio. Pro I[nctus] Nemo, Delib[eratum] Convincitur.

D[e]l[i]b[eratu]m Comproballya Mike Lőrincz Ur[am] Megye Birája mint A[ctor] futura sede, hogy Nagy Ferencz mint I[nctus] rut szitkokkal szitkozódott, s-rut részeg volt Husvét Másod napján E contra Nagy Ferencznek is exmissió adatik ad sua[m] defensionem.

D[e]l[i]b[eratu]m Mivel az I[nctus] Kajcsa István maga sem tagadgya hogy az el mult közelebbik Gyümölcs Ólto Boldog Aszszony napján estve szénát rakott s-hozott bé Kászonba, vitt bé, visum est juri convincálatni az D[omi]nus Actor Mike Lőrincz Ur[am] keresetin in flo. 3. Conveniála Megye Bira Urammal.¹⁶⁷

D[e]l[i]b[eratu]m Mike Lőrincz Ur[am] mint Megye Birája ut A[ctor] ante latam et pronunciatam sententiis deponálya p[ro]clamatáját Kisseb Veress Péter ellen mint I[nctus] ellen totius onere deposito, alia via akarom keresni.

D[e]l[i]b[eratu]m Comprobálya Mike Lőrincz Ur[am] Megye Birája mint A[ctor] futura sede, Hogy (D?L?)¹⁶⁸ Szabó László is mint I[nctus] rut szitkokkal szitkozódott, s-rut részeg volt Husvét Másod napján, e contra Nagy Ferencznek(!)¹⁶⁹ is exmissió adatik ad defensionem.

1712

[18. lap. (16)] Anno 1712 die I[pr]ima Aprilis Az mint Anno 1711, az Pater ő K[e]g[ye]lme Restantia Béreijnek fel igazittására igazittókot rendeltenek volt, az Alszegeb[en] történt volt ilyen dolog; Diffamáta volt T[ek]i[nt]et[es] N[emzetes] Mihálcz István Ur[am] jobbágya Bálint János, mind Megye Bira Uraméket, mind igazittókot, mind Szent Egyház Fiait és Szabad renden lévő böcsületes Embereket, azért T[ek]intet[es] N[emzetes] Mihálcz István Ur[am] munkálódván benne hogy engedelmeskednének, minnyájon ő K[e]g[ye]lme az fenn meg irt Bálint Jánosnak ne néznék gorombaságát, azért ő K[e]g[ye]lme tekintvén Mihálcz István Uramot ő K[e]g[ye]lmet, arra condescendálanak, hogy kövesse meg Közönségesen mind ő K[e]g[ye]lmeket, és a' mit rosszul mondott azt mondgya viszsza, ha ez után olyan dolgot követne el, s-az Földes Ura nem tenne rólla, mind az mostani cselekedete is fenn maradgyon, Mellyet Mi előttünk végben vün, re(f)vocálá¹⁷⁰ minden rossz szavait s-meg követé ő K[e]g[ye]lmeket minnyájon az Iskola házban. Coram nobis P[ater] Michaelae Cseh. et Nicolao Már-

ton m[anu] p[ro]pria] Michaele Mihálcz m[anu] p[ro]pria] Danka Péter m[anu] p[ro]pria] 2005.

D[e]l[i]b[eratu]m Mivel világosan Constál maga relatiójából¹⁷¹ hogy Istók Andrásnak Gabonája vólt annyira való hogy az Accorda szerént egész bért adhattott vólna, és nem adott hanem zállag(ot)ját¹⁷² (sem adott az igazittók[na]k)¹⁷³ ki vette Törvényre a' ki vétel indebité, az egész bért pedigh adgya megh:

D[e]l[i]b[eratu]m¹⁷⁴

1713

Levata coram D[omi]nis Aedituis R[everendo] Patre Michaele Cseh Parocho Al Torjensi et Spectabili D[omi]no Volffgango Apor, Laurentio Mike, et caeteris D[omi]nis Aedituis Ecclesiae Al Torjensis Anno (die)¹⁷⁵ 1713. die 21 Januarij in aedibus ejusdem Ecclesiae.

[19. lap. (17)] Mike Lőrincz Ur[am] mint A[ctor] Megye Birája p[ro]clamáltatá per ante-dictus Szabó János Uramot mint I[nctus]t et Inhibenst, Megye Birák sententiával mentünk vólt réaja, inhibeált, ha okát adná meg várnám, mivel nem compareál, remediumja corruállyon cum poena Indebitae, és az elebbeni sententiát in vigore kévánom maradni. Cor[am] latius protestat[ur], et de remedio. Pro I[nctus] nemo D[e]l[i]b[eratu]m Convincitur.

Deliber[atun]m Az mint Mike Lőrincz Ur[am] mint A[ctor] Megye Birája keresi Lázár Jánosné Inctát hogy Sz[en]t Karalin Aszsz[o]ny napjan Eget bort főztek az házánál vagy jószágán doceállya futura sede Lázár Jánosné¹⁷⁶ hogy harmad nappal az előtt ment vólt Rétyre honn nem létiben hire s-akarattya ellen főztek Három széki Katáék.¹⁷⁷ Doceálá exmissiója szerént és absolváltatik az A[ctor] keresitől.

Mike Lőrincz Ur[am] mint I[nctus] Megye Birája p[ro]clamáltatá per Andrea[m] Sikó Szabó Istvánt mint A[ctor]t közép szerit. zállagját vette ki Törvényre Megye Bira Uraimék eleibe, mivel szántani hivattam (a)¹⁷⁸ Vólt az Megye Bira Uraim eleibe s-el nem ment meg zállagoltatta[m], Törvényre vette ki, Megye Bira Uraim eleibe, ha mit mondana meg várnám, mivel nem compareál az kivétel indebité és flo 3 kévánom convincálatni. C[oram] L[atius] prot[estatur] et de remedio Pro A[ctore] nemo D[e]l[i]b[eratu]m convincit[ur].

Mike Lőrincz Ur[am] mint I[nctus] Megye Birája p[ro]clamáltatá per Andrea[m] Sikó Szabó Péter Uramot mint A[ctor]t Seniort zállagját vette ki törvényre Megye Bira Uram eleibe, ha mit mondana meg várnám, mivel szántani hivatta[m] vólt az Megye Törvénye szerént, s-el nem ment, az ki vétel indebité insuper flo 3. kévánom convincálatni, azt kévánom az szántás duplicáltassék, (ha)¹⁷⁹ az zállagot (nem)¹⁸⁰ is eliberállya. C[oram] L[atius] p[ro]testatur] et de remedio.

Deliberat[um] Az mint Mike Lőrincz Ur[am] mint I[nctus] keresi Nagy Ferenczet mint A[ctor]t Innep szegéséért mivel maga sem tagadgya egyszeri dolgozását Vecserye után convincáltatik in flo 1. mivel pedig emberséges Emberek referállják hogy el igyekezett jöni az Templumba mikor lehetet hic et nunc az meg engedtetik ugy mind az által hogy ez után szorgalmatosabban el jöijön.

D[e]l[i]b[eratu]m Az mint Mike Lőrincz Ur[am] Megye Birája keresi Orbán Istvánt hogy az házánál tánczoltak, nem lévén olyan táncz, mellyért büntetést érdemlene visum est juri hac via absolváltatik, mind az által másszor a' féle dorbézolók[na]k szállást ne adgyon, mert el nem kerüli az büntetést. Solvit az Tisztaságot.

[20. lap. (18)] Delib[eratum] Az mint Mike Lőrincz Ur[am] Megye Birája keresi Fekete Mihályné az Zállagjának törvényre való meg tartásáért Indebitán, és az Innep szegéséért in flo 3 Convincáltatik.

Jakabos Samuelné Aszsz[onyo]m bé bocsáttya magát az mint Mike Lőrincz Uram tánczolásért keresi in flo. 3. végezésre hasonló képpen Mike Balásné Aszsz[onyo]m is az Ura képiben bé bocsátta magát meg békélnek az Ecclesiával.

Mólnár Jóseph is bé bocsátta magát az mint Karáczon napján templomba nem jött volt, hanem részegeskedett végez az Ecclesiával.

D[e]l[i]b[eratu]m Az mint Mike Lőrincz Ur[am] Megye Birája keresi Mike Bóldisárt Innep szegéséért az I[nctus] azzal menti¹⁸¹ magát, hogy akkor az egész Megye ki volt bocsátva, arra exmissiót kíván hogy comprobállya és doceállya hogy akkor az egész Megye ki volt bocsátva. Comp[ro]bál s-jurála is hogy az a' nap ki volt bocsátva absolvit[ur].

Vizi Péterné nem mere jurálni hogy Mise előtt, s-Mise alatt az házánál nem ittak vólna ergo convincáltatik in flo 3.

Deliber[atum] Az mint Mike Lőrincz Ur[am] mint Megye Birája Innep szegéséért keresi László Ferenczet mint A[ctor]t, in flo 3. Visum est juri azon hitre melyre meg eskütt az Megye Biraságra arra az hitre mondgya megh Mike Lőrincz Ur[am] hogy látta hogy Erdőből jött haza Innepen László Ferencz. Jurála is. Mivel László Ferencz Ur[am] Mike Lőrincz Uram[na]k Megye Birájának hütit bé várá s-azt mondgya az után in facie Sedis hogy tagadgya azt hogy Nappal jött vólna Erdőből haza, ergo homágiomán vagyon convincálta[tva?]¹⁸² Mike Lőrincz Uram[na]k.

Mike Lőrincz Ur[am] mint A[ctor] Megye Birája p[ro]clamáltatá per Andrea[m] Sikó Márton Thamásné relictát Margitot mint Inctát, ambae partes Kézdi Székiek Alsó Torjaijak, de die et Anno p[ro]testat[ur], Zállagért küldöttem völt az Inctához, az zállagot el vette, az Zállaglótól maga s-Fia Ferencz.¹⁸³ Az Zállag el vételért flo 3 convincáltassék, Innep szegéséért akarván meg zállagoltatni, hogy az el mult Kis Aszszony napján dolgozott s-dolgoztatott azért is flo 3. kívánom

convincálatni. C[oram] L[atius] p[ro]testat[ur] et de Remedio. Pro I[ncti] nemo. Delib[eratum] Convincuntur.

Deliberatum Az mint Mike Lőrincz Megye Birája keresi Nemzetes Jankó Györgyné Aszsz[onyo]mot hogy az Templum földinek szántására el nem küldött volt ő K[e]g[ye]lme, zállagját ki vétette ő K[e]g[ye]lme az jobbágyának Megye Birájj Uramék ő K[e]g[ye]lmelek elejbe, mivel most azzal menti ő K[e]g[ye]lme Jankóné Aszsz[onyo]m magát hogy [21. lap. (19)] nem tudta hogy tartozik é vagy nem szántatni, másunnét jöven és származván ide,¹⁸⁴ noha mint az Megye Bira Uraimék nimelleyk referályák ez előtt való esztendőb[en] szántatott ő K[e]g[ye]lme, melyre Jánkóné Aszsz[onyo]m nem emlékezett. Visum est juri mivel egy lánzc három forint érő, másuvá vezett eliberályák ő K[e]g[ye]lmelek (négyen)¹⁸⁵ Haton a' kik szántani nem küldöttek: egyeb poenán hic et nunc ex gratia sedis ő K[e]g[ye]lme nem marad. hogy ha pediglen ennek utánna valami igasságát producálhattya hogy nem tartozik ő K[e]g[ye]lme szántatni salvum lészen: nyólcz sustákkal tartoznak eliberálni. Ezek tartoznak ő K[e]g[ye]lmevel eliberálni az Lanczot Szabó Péter Ur[am] sen[ior], Danka Balás Ur[am] Szabó István Bodo Gergelyné Aszsz[onyo]m. Mike Péter jun[ior].

D[e]l[i]b[eratu]m Mivel Felszegi Szabó János Ur[am] inhibéált legitima Sen[ten]tiával ra-menvén, az Inhibitionak onussát le nem téski s-még is de merito maga mentségire szóll, az Megye Birák remediumát cum poena calumniae kívánnyák corruálni, visum est juri convincitur in acquisitione Actoris és Remediuma corruál. Novu[m]¹⁸⁶

Tasaly Thamás Ur[am] bé bocsátotta magát usq[ue] ad flo 3.¹⁸⁷ hogy végez Solvit¹⁸⁸

NB Nagy Ferencz az Ecclesia avagy Templu[m] számára ad fél font viaszszat, végezzen Megye Bira Uraimekkel az ő K[e]g[ye]lmelek részére az harmadára egy forintnak az Indebitát le téve. Az viaszszat az Nagy Héten meg adgya. Solvit.¹⁸⁹ Benkő Péter[ne]k adta¹⁹⁰

NB Fekete Mihályné az Templu[m] számára conveniála ad egy font viaszszat ezen kívül végezzen Megye Bira Uraimék részéről Conveniála solvit utrumq[ue]¹⁹¹

NB Mólnár Jóseph conveniála per totu[m] az Templu[m] Nagy Ajtajára egy tisztességes Ajtót csinál, ad Deszkát Apór Farkas Ur[am] ő K[e]g[ye]lme, ha meg nem csinálná annak idejébe, fenn marad az büntetése.

NB László Ferencz más fél font viaszszat ad Husvétra az Nagy hétre.¹⁹² solvit¹⁹³

NB Jakabos Samuelné Aszsz[onyo]m az Templum számára ad Virág Vasárnapra egy font viaszszat ezen kül végezzen az Megye Bira Uraimék részéről. végeze az Megye B[irákkal]¹⁹⁴ solvit¹⁹⁵

NB Tasaly Thamás Ur[am] ad Virág Vasárnapra egy font viaszat az Templum számára. az Megye Birák részére végezzenek. solvit.¹⁹⁶

NB Mike Balás ad egy font viaszat az Nagy Hétre kezes Veress András, végezzen az Megye Birák részéről.

Az Lázár Jánosné Tisztaságáért¹⁹⁷ kezes Tasaly Thamás Ur[am]¹⁹⁸

[24. lap.] Anno 1713 ban Az Mester Kertit így tizedlék fel El kezdvén az Udvar Kapujától fogva ki dél felé

Márton Ferencz	V- Az Csür Szeginél az Pater Kapuja felé	NB. Az <u>Csürkert kapu</u>
Márton	Borbándi Ferencz a ¹⁹⁹ Tizedes ²⁰⁰	<u>ja két felin pedig²⁰¹ és</u>
(Bíró Péter) ²⁰² Simon	László Mihályné b	az Istálló megett közön-
Sándor István	Horváth György Tizedes	ségesen teszik fel.
(Orbán István) ²⁰³ Tizedes	(Csüdörné helye) ²⁰⁴ b	Az Istálló felől az Csür-
Veress János	(Várad Márton Tizedes) ²⁰⁵	kert kapujától Lőrincz Ger-
Simon (János) Lőrincz Tizedes ²⁰⁶	(Várad Lőrincz) helye Keresztes	gely teszi Kos Jánossal.
Vizi Mihály	Miklós ²⁰⁷	Más felől belől Háromszéki
László Ferencz	(Cukás István) Nagy János ²⁰⁸	György
László Andrásné	(Thóbi Máté). ²⁰⁹ c.	Bokor Péter sen[ior]
Botos János	Kos János junior	Szabó Mihályné
<u>Botos András Tizedes²¹⁰</u>	(Szász György) ²¹¹ Szabó (Péter) György	Benkő András Tizedes ²¹²
Mites Balás	Szabó (János) László Tizedes ²¹³	Benkő János
(Szabó István Tizedes) ²¹⁴	(Szabó Ferencz) a Sándor Ferencz ²¹⁵	Benkő István

László István Tizedes	<u>Barta István</u> <u>Iószága</u> ²¹⁶	Benkő Bálinth
Bernárd István Tizedes ²¹⁷	Péter Mihály Tizedes	Benkő Ferencz Tizedes
Kos István	Zölde István	Nagy Ferencz
Lázár István	Tasaly Gergely	<u>Benkő Péter</u> ²¹⁸ Mike Demeter Tizedes
(Lázár Péter) Bartos László ²¹⁹	Tasaly Jakab	Borbándi György
Bernárd Sándor (Márton Pét) ²²⁰	Kajcsa István	Borbándi Péter
Kos Ferencz Márton Péter	Lázár (Péter) György ²²¹ kisebb Tizedes	
(Három Széki János) ²²²	Lőrincz György Tizedes ²²³	
<u>Köncze Mihály Csobot házárol</u> ²²⁴	Tasaly Thamás Tizedes ²²⁵	
Köncze Imreh Tizedes	Pánczél Ferencz	
Bartos András	(<u>Ráduly</u>) <u>Komán</u> <u>Mihály</u> ²²⁶	
Balog Ferencz ²²⁷		
(Szabó János junior) ²²⁸		
Küs István Tizedes ²²⁹		
Kötél István		
Borbándi Bóldisár		
Csupor Mihály (Tizedes) ²³⁰		
Nagy János (Tizedes) ²³¹		
(Farkas László) ²³²		
Háromszéki János ²³³		
Kovács Márton		
(Szabó Mihály) ²³⁴ V-		

1714

[22. lap. (20)] *Levata* Cor[am] P[rae]scriptis D[omi]nis Aedituis ut supra
P[rae]sente Adm[od]um R[everendo] D[omi]no Patre Michaele Cseh Parocho
et Iudice ejusd[em] Ecclesiae 10 Martij 1714.

D[e]l[i]b[eratu]m A mint keresi Mike Lőrincz Ur[am] Megye Birája Felszegi Szabó János Uramot 4 forintokért, mely is Templum pénze volt Sistálá Szabó János Ur[am] akkori középszer Gondviselőjét Szabó Istvánt ki is ore fateálá hogy 18 sustákat egy póltura héjján adott volt kezibe Szabó János Ur[am] néki, s-az Fő Megye Birája Bodó Gergely Ur[am] parancsolattjából adta az Pater Istállójának árrába Szabó István, melyről is mox et defacto juráljon hogy oda adta, Szabó János Ur[am] pedig az más hátra maradt résziről ratiocinállyon és a' kinek adta futura sede Sistállya, akkor Törvény kérése is mehet, Az Delib[eratu]m szerint Szabó (János)²³⁵ István Ur[am] jurála.

D[e]l[i]b[eratu]m Az mint Mike Lőrincz Ur[am] mint Megye Birája keresi Léva Gergelyt hogy hármán, Léva Gergely, András, és az Annyok részéről csak egy rész kertet tettek hárman, holott tartoztak volna külön külön, zállagját törvényre tartotta, azért az törvényre tartás indebité, és az mint egy (korivák?)²³⁶ vettetett volt egy rész kertért, meg nem adta, azt cum duplo fizesse meg, ezeken convincáltatik.

D[e]l[i]b[eratu]m Az mint Mike Lőrincz Ur[am]²³⁷ keresi Bartha Péternét mint Megye Birája hogy azzal vádlották hogy Karácson Innepib[en] Egett bort forrázott bé, azért convincáltatik in flo 3. mivel nem compareál convincáltatik, az Zállagja el tartása indebité.

Az mint Kisseb Veress Péter Uramot keresi Mike Lőrincz Ur[am] Egett bor-nak való bé forrázásért, bé bocsáttá magát békeségre ő k[e]g[y]lme

Jakabos Samuelné Aszsz[onyo]m ujjobb[an] bé bocsáttá magát az Léánya képib[en] Egett bor forrázása felől. Baricz Györgyné senior hasonlóképpen

D[e]l[i]b[eratu]m Borbándi Ferencz Jndebité tartotta el az zállagját az kert fel nem tételért az Iskola ház körül²³⁸ insuper flo. 3. convincáltatik Conveniála az Megye Birákkal.

[23. lap. (21)] D[e]l[i]b[eratu]m Az mint Péter Mihály Ur[am] mint Megye Birája keresi László Ferencz Uramot, hogy tapasztani nem küldött az Iskola ház-ba mivel bé bocsátotta magát az böcsületes Felszeg Gyűlésib[en] ilyen formán hogy akár küldgyön zállagért Megye Bira Ur[am] s-akár ne[m] törvényre el tartya az zállagját, s-még is azon excipiál hogy sem zállagért nem küldött se nem certificáltatta, sőt mód nélkül Indebitát láttat László Ferencz Ur[am], Azért Calomniosé excipiál László Ferencz Ur[am], Indebitán nincsen Megye Biró Ur[am], az felső particulát hogy igazat fogadott vagy bé bocsátotta magát sufficienter comp[ro]bálá Péter Mihály Ur[am]

D[e]l[i]b[eratu]m Az mint forum ellen contendála László Ferencz Ur[am], és tetszett in prima instantia hogy magát bé bocsátotta, sőt Indebitát is láttatott, azt ut supra meg nem itilvén az Megye (Bira Ur[am]) Törvénye²³⁹ appellálni akarván az böcsületes Felszegi Patronus Uraimék ő K[e]g[y]lmelek eleibe, non transmitti-

tur, mivel Fő Megye Biró Uram képe is, úgy mint Tiszt[elendő] Pater (m)²⁴⁰ Mihály Ur[am] jelen vagy, s-nem az Sz[en]t Székre az hol (Vólna)²⁴¹ Uttya vólna appellál, hanem egyebüvé. appellál ergo convincit[ur] per totu[m].

D[e]l[i]b[eratu]m Az mint perli Pécsi Balás Ur[am] mint Sz[en]t Egyház fia kiszeb Mike Jánosnét az Pater Ur[am] ő k[e]g[ye]lme bérinek zállaglására indulván bé nem bocsátotta, azért keresi potentián, item in flo 3. Pro i[n]ctā nemo ideo convincit[ur].

[28. lap.] *Ecclesiát követtek 1714 die 24 Nov[embris]* Dobos Ilona Sánta Péterné Bodó Anna Mites Borka Benkő Miklósné. Sánta Péterné solvit flo 1.

1715

[23. lap. (21)] *1715 die 17 Maij* Conveniálá az Vasárnapi dolgozásából Szabó Mojses ád a' Templu[m] számára egy font Viaszzat, azon küvül Megye Bira Uraimmal végez ugyan Szabó János Ur[am] (P[ate]r)²⁴² kezességén.²⁴³

Szabó Jánosné Benkő Bálinth Ur[am] jobbágya végéz (!) 6 sustákkal ad Quindenam kezes Kajcsa István²⁴⁴

1716

[37. lap. (22)] *Levata coram D[omi]nis P[rae]scriptis Aedituis praesente R[everen]do Patre Michaele Cseh Anno 1716 die 20 Martij*

Mike Lőrincz Ur[am] ut Megye Birája p[ro]clamáltatá per Andrea[m] Sikó Tölcséres Jánosnét Rebekát relictat mint Inctat, ambae partes Kézdi Székiek, Alsó Torjajjak, et dicit A[ctor] azért kellett certificáltatnom de die et Anno p[ro]testat[ur] Interim comparuit

D[e]l[i]b[eratu]m Futura Sede doceállya Mike Lőrincz Ur[am] hogy Tölcséres Jánosné az Templumb[an] mást taszigált, e' contra az Incta is maga ártatlanságáról.

D[e]l[i]b[eratu]m Futura Sede Mike Lőrincz Ur[am] doceállya azt is hogy admoneáltatta hogy Tölcséres Jánosné ülljön alá, az Székbe mivel el esett Személy,²⁴⁵ e' contra Tölcséres Jánosné is hogy nem admoneáltatott.

Mike Lőrincz Ur[am] mint A[ctor] Megye Birája p[ro]clamáltatá per Andréám Sikó Pécsi Balásnét Annát mint Inctat, ambae partes Kézdi Székiek Alsó Torjajjak de die et Anno p[ro]testat[ur] ő K[e]g[ye]lme az el mult közelebbik esztendőb[en] arról is p[ro]testálok mellyik Innepen Mise alatt korcsomára ment s-részegeskedett, azért azt kívánom, ha jó ratiókkal magát nem defendálhattya, flo 3 kívánom convincáltatni C[oram] L[atius] p[ro]testat[ur] et de Remedio. Pro I[n]ctā Nemo Delib[eratu]m convincitur Incta in acquisitione Actoris. Supervenit²⁴⁶

D[e]l[i]b[eratu]m Futura Sede Comp[ro]bállya,²⁴⁷ Constál az Szék²⁴⁸ előtt hogy az Admonitor Szent Egyház fiának is azt mondotta Benkő Miklósné hogy

ő nem bánynya ha hatra ül is, mert ott is Isten háza vagy, engedelmes volt ergo absolváltatik.

D[e]l[i]b[eratu]m A mint Mike Lőrincz Ur[am] mint Megye Birája keresi Sandi Mihályt Darvas Pétert Szántó Jánost azért hogy Ur Szine Változása Innepin Mise alatt részegeskedtek, el mulatták az Isteni szolgálatot is, ergo visu[m] est juri hogy convincálatnak singillatim in flo 3. (Pro)²⁴⁹

D[e]l[i]b[eratu]m A mint Mike Lőrincz Ur[am] uti Megye Birája keresi Kovács Mihályt seniort, a' fiát Kovács Istvánt, ugyan az fiát Kovács Jánost Bocsó Fe- /38. lap. (23)] renczet, és Dani Istvánt azért hogy Szent Kereszt napján a' mely nap erdőbe mentek, azon napon rakodva haza is jöttek erdőből ergo az Innep Szegésért convincálatnak singillatim in flo. 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Comp[ro]bállya Mike Lőrincz Ur[am] futura sede hogy Pécsi Balásné ez el mult esztendőb[en] Innepen Mise alatt korcsomára ment, s-részegeskedet Templumba sem ment, azt is mellyik Innepe[n] et fusiis. Az Incta Törvényt kér magának

D[e]l[i]b[eratu]m A mint Mike Lőrincz Ur[am] Ratione Officij keresi Baricz Annát Sánta Péternét, Juditot, mivel az constitutio szerént Admoniták lévén hogy az Templumb[an] üllyenek az Alsó székekbe hátra, nem engedelmeskedtek ergo convincunt[ur] in flo 3. singillatim.²⁵⁰

D[e]l[i]b[eratu]m Comp[ro]bállya[a]on Mike Lőrincz Ur[am] hogy Vizi Miklósné Aszsz[onyo]m Innep nap Mise alatt korcsomálkodott, Törvényt kér magának Vizi Miklósné Asz[szony] fiát futura sede. Liceat comp[ro]bálni is maga ártatlanságáról.

D[e]l[i]b[eratu]m Comp[ro]bállyának futura sede az Megye Birák, hogy azt mondotta Donáth István hogy igen rá szomjuhoztak az Megye Birák de abb[an] bizony nem isznak, e contra az I[nctus] is maga ártatlanságáról, hogy nem a' Megye Birák[na]k mondotta a' mit mondott. Convenit²⁵¹

D[e]l[i]b[eratu]m A mint Donáth Istvánné hütös Megye Birája ellen exmissióra kívánkozik non datur exmissió, convincitur az Innepszegésért in flo 3. mivel szemivel látta az Megye Birája hogy innepen Mise előtt Erdőre ment convenit.²⁵²

D[e]l[i]b[eratu]m Comp[ro]bállya a' Megye Birája hogy Innepen főzté(k)²⁵³ az Egett bőrt Lőrincz Panna, e contra Lőrincz Panna is ártatlanságáról hogy még tűzők sem volt hasonlóképpen István Mesterné is Törvényt is kérnek az I[ncti]k.

[28. lap.] 1716. die 20 Martij Donát István conveniála mind a' két dolog felől az Templum[na]k ad két font viaszszat, Megye Bira Uramék[na]k (flo) Den (1) . . 72²⁵⁴ A Prókátornak is meg fizet edgyiket meg adta.

Eod[em] die Pécsi Balás Ur[am] mind[en] eddig való maradságiért végze az Ecclesia részéről (flo)²⁵⁵ 3. font viaszszal edgyiket Husvétra az más kettőt Pünkösdre.

[38. lap. (23)] *Levata coram praescriptis D[omi]nis Aedituis praesente Adm[o]d[um] R[everendo] D[omi]no Michaelae Cseh Anno 1716 die 3 Julij*

Mike Lőrincz Ur[am] Megye Birája mint A[ctor] p[ro]clamáltatá per Andream Sikó Török András Uramot mint I[nctus]t ambae partes Kézdi Székiék Alsó Torjaiak, az el mult közelebbik esztendőben az Böcsületes Paternek s-Mesternek buza bérinek bé hordására napot P[rae]figáltunk vólt, a' mellyet jóllehet béküldött Fiától, neviről p[ro]testát[ur], fellyel lévén egy néhány kéve jócska, a' Fia le²⁵⁶ [39. lap. (24)] le hányván erővel, az melyhez a' P[ate]r ő K[e]g[ye]lme melléje nem állottak(!) meg is izenték hogy vigye haza, s-hozzon mást jobbat nem cselekütte mivel semmire kellő csak léha vólt, azt kívánom a' buza bér²⁵⁷ cum duplo a' Paternek s-Mesternek (cum duplo)²⁵⁸ adgya megh cum poena flo. 3. mivel nem compareál convincáltassék C[oram] L[atius] p[ro]testat[ur] et de remedio. mivel differáltatni kívánta vólt az előbbeni Levátáról.²⁵⁹ Pro I[nctus] nemo Del[i]b[eratu]m Convincitur Török Andr[ás] Ur[am] per totum.

Mike Lőrincz Ur[am] mint A[ctor] Megye Birája p[ro]clamáltatá per Andrea[m] Sikó Imreh Istvánnét Relictat mint Inctat leány neviről p[ro]testálok, Zállagért küldöttem vólt, azért hogy Szent János napján sütöt, az Zállagot el vette az Egyház Fiától ugy mint Donáth Istvántól, az Zállag el vételért flo 3 az zállagnak böcsűjin valora facit flo 1 - az Innep meg Szegésért flo 3. mivel nem compareál convincáltassék. C[oram] L[atius] p[ro]testat[ur] et de Remedio. Pro I[ncta] Nemo D[e]l[i]b[eratu]m Convincitur Incta in tota actione.

Péter Mihály Ur[am] ut Megye Birája mint A[ctor] p[ro]clamáltatá per Andrea[m] Sikó Orbán Istvánt mint I[nctus]t és kezest, ambae partes K.²⁶⁰ Alsó Torjaiak de die et Anno p[ro]testat[ur] kezes lévén az I[nctus] ugyan Kézdi Széki Alsó Torjaiak Borbándi Péterért N[e]mz[etes] Bodó Ferencz Ur[am] jobbágyáért, (mely)²⁶¹ f[lo?] orinto?²⁶² k²⁶² 5 mellyért salvu[m] sit marháját fogatta[m] az kezesnek, szőriről p[ro]testat[ur] jóllehet ő is fogott vólt marhát ugy mint az adóssét, mellyet Törvényre adott ki az Megye Birák Törvénye eleibe ha jelen vólna s-p[ro]cedálna, meg várnám, kihez képest hozzám Jővén az I[nctus] mint kezes ugy kérte ki az marháját az mig itt az Megye előtt hadd p[ro]cedállyon mivel nem p[ro]cedál az öt forint/ok[na]k/hot/okor?²⁶³ cum duplo meg kívánom öt esztendőtlől fogva való circiter Interessivel edgyütt Számot vetvén velle, a' kit meg adott azt nem keresem, mivel Törvénnyel kell keresnem, kezes lévén be nem szolgáltatta, azért flo 3. a' kezességet ad tertiu[m] szolgáltatassa bé. C[oram] L[atius] p[ro]testat[ur] et de Remedio. Pro I[nctus] Nemo. D[e]l[i]b[eratu]m Convincitur. (Inc)²⁶⁴

(D[e]l[i]b[eratu]m Világoson constá Comp[ro]bálá Mike Lőrincz Ur[am] exmissiója Szerént Megye Bi) rája hogy²⁶⁵

[40. lap. (25)] Péter Mihály Ur[am] mint Megye Birája mint A[ctor] p[ro]clamáltatá per Andrea[m] Sikó Kos Ferenczet mint I[nctus]t. Törvényre tar-

totta Zállagját. azért küldöttem vólt zállagért az el mult közelebbik esztendőb[en] de die p[ro]testat[ur] egy innep napon salva venia marhájával szekerivel erdőbe ment, leányát is magával el vivén havasi Megybe,²⁶⁶ ha jó ratiókkal magát nem defendálhattya singillatim in flo 3. convincáltassék az Zállagot törvényre tartotta azért Indebitán, olytant is mondott, nem nyughatnak az Megye Biráij, de olytant mond hogy az Torja vize el nem mossa azért homágiumon mivel nem compareál convincáltassé[k] C[oram] L[atius] p[ro]testat[ur] et de Remedio.

Gál Gergelyné relictá Borbára mint A[ctri]x p[ro]clamátatá per Andream Sikó Istók Pétert közepszerit, mint I[nctus]t, ambae partes Kézdi Székiek Alsó Torjajjak, az el mult közelebbik esztendőben de die p[ro]testatur ugyan itt az K[é]zdi Széki Alsó Torjajj határon Szegény Szer nevű helyb[en] lévén egy földem Vic[inussa] ab una László Ferencz ab altera p[ro]testatur, melynek Szántására pénzel fogadtam Embert úgy mint Bocsó Ferenczet, nem ismervén a' földemet, közép szernek kellett vólna az Ecclesia földit szántani, az enyim helyyibe azt szántotta az fogadott Ekésem, én észre vévén Mike Lőrincz Ur[am] Megye Birája lévén kellett requirálnom hogy ő k[e]g[ye]lme szántatna mást az szántatásom helyyéb[en] ő k[e]g[ye]lme azt fogadta (egybe)²⁶⁷ öszsze gyűjti Közép Sziert s-mást szántat, jóllehet szántottak is nimely Emberséges Emberek részekről, de az I[nctus] ő k[e]g[ye]lme is oda lévén rendelve, mi óktól viseltetvén semmit sem szántott a' mi részire el maradt, vólt benne mais parlagul áll magam is admoneálta[m] hogy szántsa meg kárt ne vályyak Károm facit flo. 3. meg kévánom rajta, a' földet (reszszit)²⁶⁸ mivel árron kellett meg szántatnom szántson mást; mivel Törvénnyel kell keresnem költésem fáratságom facit flo 1. azt is meg kévánom. C[oram] L[atius] p[ro]testat[ur] et de remedio. Pro I[nctus] Nemo Delib[eratu]m Convincitur in Actione Actricis.

D[eli]b[eratu]m Világoson comp[ro]bálá Mike Lőrincz Ur[am] ut Megye Birája exmissiója szerént, hogy Tölcséres Jánosné Rebekka, a Templomb[an] taszigálodott, a' Taszigálás pediglen vólt az admonitio után, ergo visum est juri convincálódik in Acquisitione Actoris singillatim flo. 3. mind az elé ülésért, s-mind az Taszigálódásért. Interim semel pro semper admoneáltatik az Constitutio szerént,²⁶⁹ hogy²⁷⁰ [41. lap. (26)] hogy többé elé ne ülljön. NB Interim az Ecclesia résziről két font viaszra hagyaték Tölcséres Jánosné, az Megye Birák dolgán s-részin kívül, Az Megye Birák condonálák részeket pro Deo Executa.

Levata coram D[omi]nis P[rae]scriptis Aedituis praesente Adm[od]u[m] Reverendo D[omi]no P[at]re Michaelé Cseh Anno 1716 die 27 9[novem]bris.

D[eli]b[eratu]m Mint hogy az Néhaj Tasaly Péter jószágáról házáról az Temetőben kert vólt, mellyet az Tizedléskor rend szerént vetettek vólt Tizedesek alatt azon jószágra hic et nunc keziben lévén Váradí Lőrincz (Ur[am]nak)né Assz[onyo]m[na]k²⁷¹ és az ő K[e]g[ye]lme gondviseletlensége miatt el pusztult

azon kert, jóllehet ha fel nem Tizedlették volna, avagy ha akkor mikor az tizedlés volt ha akkor ő k[e]g[ye]lme kezínél lött volna az az jószág, arra kertet nem vetettek volna, de hogy akkor más birta, s-az kert el pusztult az ő k[e]g[ye]lme gondviséletlensége miatt, az az kert másra mind addig nem szállhat valamigh más tizedlés nem leszen az Szaporodások pedig egyebüvé a' mire kívántatnak az újabb tizedlésig rá vettetnek. ha ez az tizedlés most fel bomlanék egészen pusztulásra jutna az Temető hely, mert mások[na]k is birják ilyen színű jószágokat, Azért tartozik infra octavum fel tetetni ő k[e]g[ye]lme, hogy pediglen eddig fel nem tétette ő k[e]g[ye]lme admonita lévén convincitur in flo 3. Váradí Lőrinczné Kata mint I[ncta] causam p[rae]sentem appellat eo quo mos et antiqua consuetudo requirit. pro majori revisione et discussionis gratia. A[ctor] dicit non tenet Appellatio söt(?) indebite appellat onnetis Cum poena indebitae viszsza kívánhassa[m] D[e]l[i]b[eratu]m Transmittitur.

D[e]l[i]b[eratu]m Mivel az Néhaj Csüdör Lászlóné Aszsz[onyo]m Alsó Torjai jószágáról mindenkor az Templu[m] számára az Ecclesia szántó földinek colálására eddig is contribuáltak mint mások az szerént, az Gyalog szeresek pediglen magok jóakarattok szerént mint sem tapasztszanak, mindenben közönségesekké tették²⁷² [42. lap. (27)] tették magokat, most pediglen buzát vetettek az Templum földibe, mivel meg fogyatkozott az buza, azon kívül építésre való fára is kellett erőltetni, tartozott volna az Néhaj Csüdör Lászlóné Aszsz[onyo]m jószágában lakó sellér vagy kertész is mint más és hogy nem cselekedte hanem az mostani Asz[szo]nya Törvényre vette ki az zállagját, indebité az ki vétel insuper convincáltak in flo 3. mert az kertész bőribe öltözöt ő k[e]g[ye]lme, a' felett tartozik mint más szegények colálni azon földeket és contribuálni mint mások. az ő K[e]g[ye]lme sellére vagy abb[an] az jószágban lakó jobbágya.

Imponáltak felszegei Megye Biró Uram[na]k Péter Mihály Uram[na]k hogy a többit is valakikkel magyar jószágot oláh jobbágyokkal vagy sellérekkel biratattanak tartozzék adigálni, hasonló képpen, ha szót nem fogadnak zállagoltassa, s-törvényre is húzza attrahálja.

D[e]l[i]b[eratu]m Mint hogy az Szent egy ház fia sem látta hogy ha Váradiné Aszsz[onyo]m házához el vitte é éppen alá az Innepen az fát vagy nem, jurállyon Váradiné Asz[szonyo]m hogy nem vitte az Innepen ő K[e]g[ye]lme házához a' fát s-meg is hatta volt hogy az Innepen haza ne mennyen,²⁷³ jurállván absolváltak Megye Biró Ur[am] keresetitol. Absolváltak.

D[e]l[i]b[eratu]m Az mint Szász Miklóst Szent egy ház fiát keresi Mike Lőrincz Ur[am] mint Megye Birója szo fogadatlanságáért, hogy parancsolta volt ő k[e]g[ye]lme hogy mennyen zállagolni, s-ha zállagot nem adnak certifiállya, hogy nem - cselekedte, sem nem certifiállta, sem meg nem panaszlotta mingyárt

Mike Lőrincz Uram[na]k mivel járt, azért az Szófogadatlanságért convincáltatik in flo. 3. az törvényre ki vétel indebité.

D[e]l[i]b[eratu]m A' mint ugyan Szász Miklósnak meg parancsolta volt Mike Lőrincz Ur[am] hogy Sz[en]t Márton napján Misére Templumba nem menésért tizen ötig való Embert meg zállagollyon, mellyet nem cselekedet senkit meg nem záll-²⁷⁴ [43. lap. (28)] zállaglot azért convincáltatik in flo 3. (Ho)²⁷⁵ Azt pedig hogy vádolta Mike Lőrincz Uramot azok előtt kiket meg kellett volna zállagolni, futura sede comp[ro]bállya Mike Lőrincz Ur[am].

D[e]l[i]b[eratu]m Az mint az másik Egy ház fiát Léva András is keresi Mike Lőrincz Ur[am] hogy ő k[e]g[ye]lmének is meg parancsolta volt hogy el mennyen s-Szász Miklóssal meg zállagollya a' kit mondott azzal menti magát hogy Szász Miklós nem ment el, nem elég mentség, mert mingyárt meg kellett volna jeleníteni Mike Lőrincz Uram[na]k s-hogy nem cselekedte az szó fogadatlanságáért convincáltatik in fl. 3.

Pécsi Balás mint A[ctor] p[ro]clamáltatá per Andream Sikó Veress András mint I[nctus]t ambae partes Alsó Torján lakók, certificáltatta[m] volt az I[nctus]t de die et Anno p[ro]testat[ur] úgy mint Közép Szer eleit akkorit lévén én adóss az böcsületes Megyének buza árába den[arum] 90 mellyet rajtam meg vett az I[nctus] a' melyről restantiára iratott engemet, mellyért Megye Bira Mike Lőrincz Ur[am] convincált engemet, jóllehet per non venit; azt mondom engem restantiára nem irattathatott volna, holott én az I[nctus]vel (!) conveniáltam volt, azt kívánom az három forinton convincáltassék; és az 90 pénzt Interestivel edgyütt meg kívánom, ab annis 12. Calumnián is mivel conveniáltam volt, mivel nem compareál convincáltassék et p[ro]testat[ur] de remedio C[oram] L[atius] Interim superveniált²⁷⁶ Pro I[nctus] nemo Delib[er]at[ur] Convincitur in acquisitione tota.

D[e]l[i]b[eratu]m Doceállya futura sede az A[ctor] hogy az mivel adóss volt buza árrával az Templum[na]k plené et integré meg fizetett Veress András Uram[na]k²⁷⁷ 2[secun]do se törvényt is kér, e' contra az I[nctus] is törvényt kér magának hogy plené et integré meg nem fizetett, azért iratta restantiába:²⁷⁸ Licet cum omnibus congruis circumstantiis.

Levata coram D[omi]nis Aedituis P[rae]sente Adm[od]u[m] R[everendo] D[omi]no Michaele Cseh Anno 1716 die 4[quar]ta Decembris

D[e]l[i]b[eratu]m Amint Péter Mihály Ur[am] Megye Birája keresi Kos Ferenczet mint akkori²⁷⁹ [44. lap. (29)] akkori az időbéli Felszeg Eleit, azért hogy akkori időben, az Templum pénze felől való Regestumb[an] vonogatás esett, s-kissebbitette valaki az Summát, egy néhány helyt, s-kezességet is ki vont, járallyon Kos Ferencz mind Feleségestől cselédestől a' mint maga kívánnya, hogy soha az ő akarattyából s-cselédinek akarattyából nem vonogálták, s-nem is adták

senki kezibe egyéb kor, hanem mikor az Böcsületes Felszeg kívánta s-jelen vólt, ő k[e]g[ye]lme k' kikre bizták, csak azok[na]k adta keziben, az böcsületes Felszeg Előtt, az ő házánál senki keziben nem forgott az Regestum. Jurála Kos Ferencz az Deliberátum szerint.

D[e]l[i]b[eratu]m Amint Pécsi Balás Veress András kereste exmissiób[an] lévén dolgok mivel most nem compareál Veress András, kész lévén Pécsi Balás doceálni, azért ujjobb[an] convincáltatik in totali Actione Actoris Veress András Novizála.²⁸⁰

D[e]l[i]b[eratu]m Constál két bizonyság[na]k relatiojából, hogy mikor Mike Lőrincz Ur[am] Szász Miklóst zállagolni küldötte, Szász Miklós olyan Szókkal beszéllett Mike Lőrincz Uram ellen, az mely Szókból világosan ki tetszik hogy vádolása vólt, s-az is hogy Mike Lőrincz Urammal egybe vesztésre s- neheztelésre való szokot szollot, arra való alkalmatosság vólt, ergo convincitur in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Mivel Istók Susa az Szent egy ház fia keziből el vette az zállagot mikor az öcscse gondviseletlensége miatt az P[ate]r ő k[e]g[ye]lme kertinek Tizedességib[en] azon Tizinek kerti el romladozott, s-fel nem tétette²⁸¹ ergo convincitur in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Mivel Lőrincz Gergely az P[ate]r Ur[am] ő k[e]g[ye]lme Csűrre vettetett vólt mint más böcsületes Ember, hogy hét ől bornát hozzon az Bardóczáról, mellyet nem cselekedet, ergo convincitur in flo 3. és az hét ől bornát hozza megh infra octavum. et p[ro]testat[ur] de remedio.

1717

[92. lap.] Anno 1717 die 19 Maij Brassóba küldött Alsó Torjaij Templum edgyet-mássi

atlaból egy abrosz

3 Fekete Casula ketteinek Stoláij Manipulusi.

3 Fejér Casula 3 Stola manipulussival.

3 Veres Casula manipulussival. Stoláijjal

1 kék Casula manipulus. Stolával edgyütt

1 zöld Casula manipulus Stolával

1 Pluviale két Missale

3 Abrosz negyedik az kit fellyeb meg irtunk

3 Alba humerálával

Egy Drága Monstrantia

Egy szép kis Korona cum

Ada-mante P[rae]tioso

hat purificatoriu[m]

hét Corporale

két kendő

Egy tarka lepedőcske

1 sárga Sellyem Antipendium

1 hosszú mappa Apór Istvánné Asz[szonyom] adta

8 kehelyre való velum

Egy tarka ruhába takart kehely

Pataena 2. Bursa 1. két pálla Corporale purificatóriu[m]
 3 Fátyol Velúmb[ól] való
 4 keszkenyő, Arany fonallal edgyik
 Két Mantile
 Egy szép kötött varrott, reczés elő ruha
 Két gyapot bőjt
 (Két)²⁸² Négy ezüst ampolna
 Másik kehely is bursa nélkül, cum accidentijs
 Egy reczés rongyos elő ruha
 Egy hitván kendő Egy hitván keszkenyőcske
 Két ezüst Gyertya tartó egy hitván kendőbe takarva
 Egy paraszt hoszszú mappába takarva egy ezüst Lámpás
 Egy régi Monstrantia forma kehely tornyos. Egy ezüst kereszt [pánt?]²⁸³
 ..... egy Gyöngyös ..... és egy bursácska . . . lila palást²⁸⁴

[85. lap.] Anno 1717. die 2[secun]da Junij Ez Szerént Tizedlék fel az Pater háza körül való Megye Kerteit

Vizi Mihály	0- Bálinth Mihály	0= Istók György jószága
+ Rácز János	Szebeni György	Istók András
0+ Halász Imreh	László Gergelyné	Szász Mihály
Szabó Miklósné	Nagy György	<u>Keresztes István</u>
Léva Gergely	Nagy Péter	Mihálcz István Ur[am]
Léva Péterné	+ Jakabos Mihály	0+ Bálinth András
Léva András	Darvas Mihály	Veress Mihály
Márton Thamásné	+ Birtalan (Thamás) ²⁸⁵ Mihály	Maurerné Aszsz[onyo]m
+ Márton Mihály	Baricz András	Kovács István
Oláh Simon	0+ Mihalykó Miklós	+ (Szilágyi) ²⁸⁶ Simon János
Kurta György	Bokor János	Baláska András
Kovács Mihály	Baricz György	(Mihálcz Miklós Ur[am]) ²⁸⁷
+ Fekete Mihály	Deák István háza	Jakabos András
- Szilágyi Árváji	Mihály Deák jószága	Baláska Péterné
Darvas Péter	Pál György	0 Balog Samuel
Fodor Péter	+ Léva László	+ <u>Vas + János</u>
Kovács János	Márton Mihály sen[ior]	Apór Lázár Ur[am] jószága

Szép Márton	Márton István jószága	Mihálcz Mihály Ur[am]
Kölcsár Péterné	+ Kádár István	Kovács Mihály jun[ior]
Csáki András	Kádár Péter	+ Gombás János
+ (Bocsó Ferencz) ²⁸⁸	Dani István	Bálint Deák Ur[am]
Szántó János	<u>Jakabos Ferencz</u>	Szabó Ferenczné Asz[szonyom]
Lőrincz Mihály Árváij	Birtalan György	0+ Léva István
Lőrincz Gergely	Márton György	Pál Miklós
Finta Istvánné	Máttyus Jánosné	Szász Miklós
<u>Antal Péter</u>	0- Jakabos Samuel	+ Bálinth János
0 Balykó Istvánné	Baricz Péter	<u>Barra János</u>
Szabó Péter Alsó	+ Kovács István alsó	+ Bálint István
Balog István helyye	+ Veress György 0=	Vas Miklós
Sandi Mihály		Kovács Ferencz
Apór Farkas Ur[am]		Thamás Imreh 0=
+ Birtalan Mihály		
<u>Szabó Balás Ur[am]</u>		
<u>Középszer</u>		
Jankóné Aszsz[onyo]m		
0+ Kádár János		
Vizi Péterné		
+ Thamás Andr[ás]		
Danka Balás Ur[am]		
Danka Péter Ur[am]		
0+ Danka László		
Antal Mihály		
+ Szabó István		
Szabó Thamás		
<u>Vizi Miklósné</u>		
Bodó Ferencz Ur[am]		
Bodó István Ur[am]		
Szabó Péter jun[ior]		
Szabó Péterné		
Szabó Mojses jószága		
+ Veress (Ferencz) ²⁸⁹		
Lőrincz		
Veress András		

Szabó Péter Ur[am]		
+ Baricz (Ferencz) ²⁹⁰		
Thamás		
0+ Szász Miklós		
<u>Bajcsi János</u>		
Imreh Pál		
Imreh Istvánné _		
Imreh Miklós 0=		

[86. lap.]

Imreh Balásné	0- Varga Mihály
Imreh Ferencz	Mike Bóldisár
Csupor László	Mike Péter
Bartha Péter	Ferencz János
0+ Veress Bóldisár	Ferencz András
Mike Péter	<u>Szabó János</u> .
+ Pécsi Balás	
+ <u>Veress Péter</u>	
+ Mike György	
0+ Farkas István	
Thamási Péter	
Csató Mihály	
Istók Péter	
+ Istók András	
Mike Lőrincz	
Balás Pál	
Menyhárt János	
Menyhárt András	
<u>Török András</u>	
Mike Jánosné	
Péter ²⁹¹	
+ Tölcséres (Jánosné) ²⁹²	
Mike Mihályné	
Mike Balás	
+ Mike Mihály	

0+ Mike Máthé sen[ior]	
Incze Istvánné	
0+ Lőrincz András	
Lőrincz István	
Lőrincz Jánosné	
Mike Jánosné sen[ior] 0-	

[88. lap.] Anno 1717 die 2 Junij Őszsze gyűlvén az Böcsületes Megye az P[ate]r ő k[e]g[ye]lme háza földözására Bástyá Ajtajára lakatra s-egyéb apróságra vetettünk minden Emberre egy egy polturát melyről ratiocinállyanak Megye Bira Uraim. Minden két Ember egy szál fát három ölest hozzon Csere vagy Szilfát, melyet Czérnára ki faraghassanak egy elő arasznyira, mind[en] Ember két két szép igyenes léczet, két öl fát ugyan két Ember. az folyosó alkalmatosságára.²⁹³

[44. lap. (29)] *Levata coram P[rae]scriptis D[omi]nis Aedituis G[eneroso] D[omi]no Michaelé Mihálcz Sup[re]mo Judice Eccl[esi]ae P[rae]sente Adm[odum] R[everendo] D[omi]no Michaelé Cseh Anno 1717 die 13 9[novem]br[is].*

[45. lap. (30)] D[e]l[i]b[eratu]m Mivel az Felszegi Szabó János Ur[am] adósságáról ennek előtté constál az D[e]l[i]b[eratu]m, de mivel annak utánna jött kezibe arról az adósságról való Regestum az Megye Birájának²⁹⁴ hogy maradt volt adóss Szabó János Ur[am] flo 2//97 ab Anno 1695 cum Interesse tartozik ő k[e]g[ye]lme meg fizetni. az derék summa lévén flo 2//97. Annak 22 esztendőktől fogva való Interesse sex per centu[m] facit ex gratia sedis flo 4//16. mely in tota summa facit flo 7//13. melyet (ha meg)²⁹⁵ fize(t)ssen²⁹⁶ meg ő k[e]g[ye]lme infra Quindena[m] Symplicit[er], alioquin cum duplo Mivel pedig ezen adósságból fogott volt Incze Istvánnéra Szabó János Ur[am] hogy az Néhajj Urának kezibe adta volt mint akkori Középszer Gondviselőjének, és csak maga hitivel akarja állítani, non sufficit mint hogy sem bizonyossággal, sem Regestummal nem comprobálhattya Szabó János Ur[am] azért Incze Istvánnéra nem viheti, Incze Istvánné meg szabadul; jurálván azon Incze Istvánné maga kívánsága szerént hogy soha egy pénzt sem vitt bé az életibe s-házához hire nélkül,²⁹⁷ se kezibe nem ment Incze Istvánnak a' kit tudtára nem adott volna az szegény Ura Incze István, és így soha nem mondotta hogy Szabó (István)²⁹⁸ János Ur[am] adott volna valami pénzt kezibe. Interim jurála Incze Istvánné.

Mike Lőrincz Ur[am] ratione Officii mint A[ctor] proclamáltatá K[ézdi] Széki Alsó Torjaij Mike Pált mint I[nctus]t et dicit A[ctor]. In Anno 1695 adóssodott volt megh ő k[e]g[ye]lme az Alsó Torjaij Ecclesiának Közép szer résziről flo (2)²⁹⁹ 4 melynek kettét az Regestumból ki vonatta kinek adta ő k[e]g[ye]lme maga tudgya, azért arról ratiocinállyon kinek adta, azon kívül az más két forintot ab Anno

1695 Interessivel edgyütt fizesse megh, symplciter, alioquin cum duplo ha az két forintról is jól nem ratiocinálhat, azt is hasonló képpen cum Interesse tartozik megh fizetni ab Anno 1695. C[oram] L[atius] et p[ro]testat[ur] de remedio. Pro I[nctus] nemo Delib[eratu]m Convincitur I[nctus] in acquisitione Actoris.

Mike Lőrincz Ur[am] ratione Officii mint A[ctor] proclamáltatá K[ézd]i Széki Alsó Torjaij Szántó Jánost T[ekintetes] N[emzetes] Apór Farkas Ur[am] Jobbágyát mint I[nctus]t et dicit A[ctor] Az Szent egy ház fiát Lőrincz Gergelyt a' mint Sendely szegre vetett pénzt kérte tőlle rutul diffamálta ugy szólván nem szégyenled a' kutyától majd adok én neked zállagot salva venia majd szarik a' kutya neked zállagot, azért az diffamatio flo. 3. C[oram] L[atius] p[ro]testat[ur] de remedio. Pro I[nctus] nemo D[e]l[i]b[eratu]m Convincitur. Executa et Sopita végben ment.

[46. lap. (31)] Mike Lőrincz ratione Officij mint A[ctor] p[ro]clamáltatá K[ézd]i Széki Alsó Torjaij Bálinth Andrászt Mihály Deákné Aszsz[onyo]m jobbágyát mint I[nctus]t az mint az Szent egy ház fia által hivatta[m] az Megye Gyűlésibe igen rutul diffamálta Gyülekezetünköt salva venia meg mondotta oláhosan³⁰⁰ mit csinál az Gyűlésünk[ne]k ergo azt kívánom convincáltassék in flo. 3. Cor[am] L[atius] et p[ro]testat[ur] de remedio. Pro I[nctus] Nemo Deliberatum Convincitur I[nctus] in acquisitione Actoris.

1718

Levata coram G[eneroso] D[omi]no Michaelé Mihálcz uti Sup[re]mo Judice Ecclesiae, et caeteris Aedituis et Substituto R[everendi] P[at]ris Michaelis Cseh Nicolao Mihálcz. die 28 Januarij 1718.

Az mint Kovács Mártonné könyörög mindenik vétkiért, mind Vasár nap Innep nap Templum nem gyakorlásért, korcsomállásért, most fél font viaszat ad ad 15 ennek utánna pedig ha comperiáltatik e féle vétkekb[en] mind tánczolásb[an] is három három három forint lészen singillatim.

D[e]l[i]b[eratu]m Az mint Mike Lőrincz Ur[am] mint Megye Birája keresi Orbán Istvánt mint I[nctus]t az Innepen az házánál való Tánczolásért in flo 3 mivel maga sem tagadgya convincitur. Interim az Templom részire conveniála fél font viaszszal ha 2[secun]do comperáltatik három forint irremissibiliter legyen.

Parascia dolgozik a' Templum számára egy forintra. mivel Vasár nap dolgozott volt.³⁰¹

Mike Lőrincz Ur[am] Megye Birája mint A[ctor] p[ro]clamáltatá Csukás Istvánt mint I[nctus]t ambae partes Kézd]i Székiek Alsó Torjaijak Adoss lévén ab Annis 28³⁰² az I[nctus] az Templum pénzivel mind Interessivel edgyütt tagadgya comprobálom Instante az Regestummal meg is bizonyítottom hogy soha nem fizetetett ergo Infra octavum mind azt az négy forintot Interessivel edgyütt fizese-

se meg alioquin cum duplo. C[oram] L[atius] et p[ro]testatur de Remedio. Pro I[nctus] Nemo D[e]l[i]b[eratu]m Convincitur.

D[e]l[i]b[eratu]m Mivel világosan constál az Sz[en]t Szék könyviből hogy valamely Magyar jószágon akár Sellérek akár jobbágyok akár oláh s-akár Czigány lakjék tartozik mindenik az Megye házát építeni az Megye házánál s-Templom építéskor: az Templomnál is dolgozni, azért Márton Ferencz Ur[am] Sellére is tar-³⁰³ [47. lap. (32)] tartozik contribuálni és dolgozni, az szó fogadatlanságért most convincáltatik in flo 3. hogy az zállagját Márton Ferencz Ur[am] maga el tartotta az Sellérinek úgy mint Bodó Ilonának és Horvát György(nek)ét³⁰⁴ azért indebitán convincáltatik Concessa. Executa causa.³⁰⁵

Mike Lőrincz Ur[am] Megye Birája mint A[ctor] proclamáltatá Kádár Jánost mint I[nctus]t ambae partes Kézdi Székiek Alsó Torjaijak, de die et Anno p[ro]testat[ur] káromkodott az I[nctus] Adtával Terempttével, rut egyéb éktelen szitkokkal, zállaglani küldöttem s-igazat fogadott hogy ma meg békéllik, admoneáltatta[m] az Egyház fiával hogy most az ideje jöjjön ki, s-azt mondotta hogy ő bizony nem jó se zállagot nem ad vagyon neki Ura, az Megye Birák Törvényire soha nem jó, ergo az éktelen káromkodásért singillatim convincáltassék in flo 3 zállag nem adásért is (in flo)³⁰⁶ indebitán mivel igazat fogadott s-nem P[re]stálta calumnián. C[oram] L[atius] p[ro]testat[ur] de remedio Pro I[nctus] Nemo Delib[eratu]m Convincitur. Interim comparuit et.³⁰⁷

Az Temetőb[en] Felszegei reszen valóban résse lévén Botos András[na]k igazat fogada hogy fel teszi mihelt az Isten az földet meg engeszteli. Kezes Botos János Ur[am].

Caus[a] Levata Coram Adm[odum] R[everendo] D[omi]no Michaelē Cseh et Supremo Judice Ecclesiae G[eneroso] D[omino] Michaelē Mihálcz et Caet[eris] D[omi]nis Aedituis *die 29 Apr[ilis] 1718.*

D[e]l[i]b[eratu]m Az mint Mike Lőrincz Ur[am] Megye Birája keresi Borbándi Ferenczet hogy Részegeskedett s-Templomba sem jött Innep napon futura sede comp[ro]bállya Mike Lőrincz Ur[am].

D[e]l[i]b[eratu]m Szász György Uramot is hasonló dologból keresi Mike Lőrincz Ur[am] azt is futura sede, utrinq[ue] comp[ro]bállyák ő k[e]g[ye]lme-
[...]

NB Végeze Vizi Péterné a' Fia káromkodásáért Templu[m] el mulatásáért részegeskedésiért ad Templu[m] számára egy font viaszszat Megye Bira Uramék résziről is contentála szegény

Causa Levata coram adm[odum] R[everendo] D[omi]no Michaelē Cseh et Supremo Judice Ecclesiae G[eneroso] D[omino] Michaelē Mihálcz et Caeteris D[omi]nis Aedituis *die 6 Maij 1718.*

D[e]l[i]b[eratu]m A mint Mike Lőrincz Ur[am] mint Megye Birája keresi Borbándi Ferenczet és Szász Györgyöt hogy részegeskedtek volna, Innep napon, s- Templomba sem jöttek volna sufficientibus Testibus nem comp[ro]bálható Mike Lőrincz Ur[am] készek valának meg eskünni, hogy ártatlanok, ergo absolvuntur utrinq[ue]

D[e]l[i]b[eratu]m A mint Mike Lőrincz Ur[am] mint Megye Birája keresi Nagy Kovács Mihály(nét? seniort?)³⁰⁸ hogy el vette volna az Igazítottóktól zállagját, tagadgya, futura sede comp[ro]bállyanak utrinq[ue]. Interim az Igazítottók comparálának és mivel magok fa- [48. lap. (33)] tealák hogy nem adta oda az zállagot mellyet el (fo)³⁰⁹ akartak vinni az bér Restantiájáért el nem foghatta volna az zállagját, ergo convincitur in flo 3. az zállag el vétel indebité.

Levata Coram Adm[odum] R[everen]do D[omi]no Michaelae Cseh et D[omino] Supremo Judice Ecclesiae D[omino] Michaelae Mihálcz cum caeteris D[omi]nis Aedituis Eccl[esi]ae die 20 Maij Anno 1718.

D[e]l[i]b[eratu]m Lucide constál hat bizonság világosan comportállya hogy minap az Törvény napján³¹⁰ hogy Kovács Mártonné ki ment az házból az Ereszben Szász Györgyné kezdette mondani Kovács Mártonnének hogy (mert)³¹¹ hol a' lelked hogy aval vádlottál bé hogy nállunk ittak volna mert nállunk nem ittak, s-arra mondotta volna Kovács Mártonné hogy Isten ugy segéllyen az Felső Torjaij Egett bort töllem hordatátok és hozzátok, s-azt meg ivátok, s-arra hamisgatta Szász György Kovács Mártonnét hogy hamissan mondgya. Visum est juri mivel maga Szász Györgyné adott okot, s-fel vetette hogy nem igazán mondotta. s-Szász György arra hamisgatta, homágiomán convincáltatik Kovács Mártonnének in flo 3. Szász György. Interim conveniála Szász György az Templu[m] részire ad 4 sustákat Megye Bira Uraim[na]k két sustákat ad, kezes Antal Mihály Ur[am].

[91. lap.] Anno 1718 die 11 7[septe]mbr[is] Fogadók meg kupás tégla készíteni Kis Kászoni Ambarus István Uramot kissebbik Csüdör András Uramot igirtünk Ezeriért flo Ung. 3//den[arum] 84 ugy hogy jól készítsék ha pedig roszzul készitenék, rajtok maradgyon és az ő k[e]g[ye]lme[k]ne[k] adott pénzünköt duplummal vehessük meg mind[en] Törvény nélkül, kilencz ezerre Tiszt[elendő] P[ate]r Mihály Ur[am] Mihálcz Mihály Ur[am], Péter Mihály Ur[am] Szabó Balás Uramék előtt

[84. lap.] Anno 1718 Felszei Uraimék őrizteték az koporsót egy étszaka extra ordinem

1720

[86. lap.] Anno 1720 die 13 Maij Az Pestisben Meg hólt Szegény Atyánk Fiaijnak Temetőjököt így Tizedlék fel az uj Temetőt

Alszeg	0- Botos Andrásné	Középszer ³¹²
Barra János	Dani István	0=
Rácز János	Istók Susa	Czerjék Ferencz Ur[am]
+ Léva András	Szász Mihály	+ Thamás András
Fekete Mihály	Baricz Péter	Danka Lászlóné / Danka Péter Ur[am] ³¹³
Márton János	Bálint András	Antal Kata
Vizi János	<u>Kádár István</u>	+ Szabó István
Kovács Mihály	Márton György	Szabó Thamás
Szántó György	+ Jakabos Samuel	Bodó István Ur[am]
+ Kovács János	N[emzetes] Mihálcz István Ur[am]	Veress András (. . .) ³¹⁴
<u>Lőrincz András</u>	N[emzetes] Mihálcz Mihály Ur[am]	<u>Szabó Anna</u>
Szép Márton	+ (Szilágyi) ³¹⁵ Simon János	Veress Lőrincz ³¹⁶
+ Finta Ferencz	Baláska András	Szabó Péter Ur[am]
Antal Péter	0+0+ Jakabos András	+ Baricz Ferenczné
Lőrincz Gergely	T[ekintetes] N[emzetes] Apór Lázár Ur[am]	+ Imreh Pál
Baricz György	Vas János	+ Bajcsi János
+ Léva János	<u>Bálint Deák Ur[am]</u>	Istók Péterné
+ Márton (Bóldisár) Mihály sen[ior] ³¹⁷	Léva István	Váradi Mojses
Nagy Pál	Pál Miklós	Mike Máté
Jakabos Mihály	Bálint ³¹⁸ János	Barta Péter
<u>Kóris Péterné</u>	Barra Péter	Veress Péter
Baricz Anna	Kovács Ferenczné	<u>Mike György</u>
Kólcásr Péterné	+ Balykó Istvánné	Istók András
+ Mihalykó Miklós	Szabó Péterné	+ Menyhárt Gergely
Botos János	T[ekintetes] N[emzetes] Apór Farkas Ur[am]	Balás Pál Ur[am]
+ Jakabos Ferencz	+ Birtalan Mihály	Mike Lőrincz Árváij

+ Léva Gergely	<u>Szabó Balásné</u>	Török András Ur[am]
0-	0=	+ Tölcséres János
		Mike Mihályné
		Mike Mihály
		Incze Istvánné
		Mike Jánosné
		0=

[87. lap.]

0= + Mike István senior	0-Csupor Mihályné
Varga Mihályné	Nagy János
Mike Bóldisár	Szabó László
Szabó János	Benkő Ferencz
Váradai Lőrincz	+ Borbándi Bóldisár
+ (Rápóti János) ³¹⁹ György Mihály	+ Benkő Mihály
Rápóti János Ur[am]	Benkő Ferencz
Kos János	Kis István Ur[am]
+ Márton Ferencz	Bartos András
Benkő János Ur[am] ³²⁰	Kis Gábor
===== ³²¹	Lukács András
+ Veress János	<u>Lukács Mihály</u>
Lőrincz Ferencz	Kovács János
Vizi Mihály	Márton Gy[örgy] ³²²
László Ferencz	
+ Zölde Thamás	
Botos János	
Benkő Ferenczné Aszsz[onyom] ³²³	
Szabó István	
László István	
<u>Benkő Pál Ur[am]</u>	
Köncze Imreh	
Háromszéki János	
Bernárd Balás	

+ Bernárd Sándorné	
Tasaly Thamásné	
+ Lázár Péter	
Kajcsa István	
Zölde István	
Péter Mihály	
Mike Demeter	
0-	

[83. lap.] Anno 1720 die 15 Junij az Folyosó Cserepezésin dolgozának ezek

Felszeg		Alszeg	Maradtak el
Borbándi Boldisár.	1 nap	Barra János	Márton Mihály
Benkő Mihály	1 nap .	RácZ János.	Lőrincz András
Borbándi Ferencz	1 nap .	Léva András,	Baricz György.
Benkő Ferencz	1 nap .	Fekete Mihály	Bokor János
Benkő Bálintné	1 nap .	Szántó György	Szász Mihály
Benkő Istvánné	1 nap .	Szép Márton .	Baricz Péterné
Küs István Ur[am]	1 nap .	Finta Ferencz.	<u>Bálint András</u>
Csupor Mihályné	1 nap .	<u>Nagy Péterné</u>	
Kovács Márton	1 nap .	Kovács Mihály	
Mike Demeter	1 nap ³²⁴	Márton János	
Lázár Péter Pánczél jóságáról ³²⁵		Szilágyi Borka	
Lázár György magokért ³²⁶		Kolcsár Péterné	
Tasaly Thamásné		Kóris Péterné	
Bernárd János		Lőrincz István leánya ³²⁷	
Lázár Péterné		Jakabos Mihály	
Bernárd Balás,		Mihalykó Miklós	
Köncze Imreh .		Jakabos Ferencz	
Háromszéki János		Botos Andr[ás]né	
Szabó István		Dani István	
<u>László István</u>		Jakabos András	

Kajcsa István		Léva János	
Zölde István		Márton Bóldisár	
Zölde Thamás		Kádár István	
Botos János		Kádár Péterné	
László Ferencz		Kovács János	
Lőrincz Ferencz		Márton György	
Veress János		Mátyusné	
Márton Ferencz		Istók Susa	
Kos János		Vas János	
		Gombás Annók	
Restál[na]k		Szabó Ferenczné	
		Marosiné	
Bartos András		Szilágyiné	
Kis Gábor		Baricz Annók ,	
Lőrincz Györgyné			

1721

[91. lap.] Anno 1721 die 14 Maij Fogadók meg kupás téгла és borítottó téгла készit-
teni Kőmives Mihályt Kozmásón lakót, és Joannes Jacobus Marcz Uramot hét
ezer téгла csinálásra igirtünk, (ezeri)³²⁸ hét ezer cserépert flo hung 22. a' mellé
ennik innyok, dolgosokot melléjek valamenyi kévántatik, ha pediglen több tég-
la kévántatik azon az árron többet csinálnak proportionaliter ugy hogy mind
azon által hogy ha jó téglát nem csinálnának uti supra rajtok maradgyon azon
alkolom szerént (a' mint)³²⁹ az előtt vólt.³³⁰ Adtunk Szent Miklós pénzibe ő
k[e]g[ye]lmek[ne]k hat Máriást.

1722

[24. lap.] A[nno] 1722

Szaporodás

(Balog Ferencz)

(Szabó György)

Küs Gábor

(Háromszéki János)

(Háromszéki György)³³¹

[48. lap. (33)] *Levata* coram Adm[od]u[m] R[everen]do D[omi]no Michaele Cseh et D[omi]no Supremo Judice Ecclesiae Michaelis Mihálcz cum caeteris D[omi]nis Aedituis Ecclesiae Al Torjens[is] Anno 1722 die 6 Martij.

D[e]l[i]b[eratu]m Az mint az Fiscus ratione Officij proclamállyá Mike Bóldisár Uramot hogy az Templum Erdeiben erdőlt, pártim nem is tagadgya ő k[e]g[ye]lme convincitur in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m N[e]mz[ete]s Mihálcz István Ur[am] az mint Szitkozódott adtával teremttével mellyet maga sem tagad ő k[e]g[ye]lme 2[secun]do hogy Innep napokon s-vasárnapokon az Templumból praedicióról ki jött ő k[e]g[ye]lme azért minden dolgáról convincáltatik singillatim in flo 3. Interim az Templomból való ki jövésről most admoneáltatik, és az condonáltatik, de többször ő k[e]g[ye]lme azt ne cselekedgye hogy praedicióról ki jöjjön mások botránkozására.

[49. lap. (34)] Bárdij Gáspár Ur[am],³³² Bodó Ferencz Ur[am] Kis Gáspár Mike György (senior)³³³ Veress Péterné, Török Sára, Szabó István leánya Mártha, Vizi Boricza, Kovács András Jakabos János Hegyes Jakab Extradati az Praedicióról ki futtak Baláska András adtával, teremttével káromkodott D[e]l[i]b[eratu]m Convincuntur in flo 3. singillatim.

D[e]l[i]b[eratu]m Az mint extradatus Vizi Mihály hogy Innep napokon s-Vasárnapokon csak egy lova lévén az erdőn töltötte az időt, egy holnapig is, az erdőről nem hozta haza az P[at]er fáját³³⁴ azért onvincit[ur] in flo 3. (az)³³⁵ Az Szilva fát is vagdalta.

D[e]l[i]b[eratu]m Kötél Mártonné is Szitkozódván Hunczfut teremttével, a mellyet két bizonyság világosan comprobál convincitur in flo 3.

Kovács György és Jakabos István káromkodtak, ergo convincuntur in flo 3 singillatim.³³⁶

Mihálykó Miklós káromkodott, Mátyus Ferenczné, Mátyus Ferencz, Donát Mihályné Szent Simon Júdás Apostolok bőjtin, Item Nagy Pál, Jakabos Pál hust ettek, ugyan akkor ergo convincuntur Singillatim in flo 3. Item Mátyus Ferenczné hamisgálta az Tizedlőköt az (is flo 3?). Singillatim.³³⁷

Márton Mihály jun[ior] káromkodott, Bodó István Ur[am], Mihálcz Péter Ur[am], Praedicióról ki jöttek. Bálint András káromkodott. Ergo Convincunt[ur] Singill[atim] in flo 3.

Czikken János³³⁸ extradatus káromkodott és az Ecclesia jószágán való kertet, hordotta, Szilva fát ki vágott s-el vitte ergo convincit[ur] in flo 3 Singill[atim]

Veress Péter Templumba nem járt, részegeskedett olyan kor, s-Templum előtt is ergo singill[atim] convincit[ur] in flo 3.

Váradí Lőrincz részegeskedett, Templumba nem jött Innep napokon s-Vasárnapokon, ergo convincit[ur] singillatim in flo 3.³³⁹

Baricz Tamás, Lőrincz Miklós, Antal Tamás, Balykó Moyses, Jakabos István, Kovács György, Márton Péter, Török Ferencz extradati hogy Gusalyoskodtak tilalom ellen ergo convincunt[ur] Sing[illatim] in flo. 3.

Nagy Pál extradatus káromkodott, részegeskedett, Gusalyoskodott ergo convinc(un)itur³⁴⁰ singillatim in flo 3.

[50. lap. (35)] Bimbo vagy Márton János extradatus Gusalyoskodott, Regulariter Gombás Annoknitt hever éjjel nappal, Innepen és Vasárnapokon, mások botránkozására ergo convinc[itur] in flo 3. Imponáltatik ha többször Gombás Annokhoz megyen eo facto incaptiváltassék, ha akarja vegye el szabad, ne járjon oda sokak[na]k botránkozására.

Kajcsa István Adventbe Innep napon Mise előtt részegeskedett ergo convincit[ur] in flo 3.

Farkas László extradatus sokszor mulattya el Innep napokon, s-Vasár napokon az Isteni Szolgálatot, sokszor részegeskedett, ergo convincáltatik in flo 3.

NB (Mátyus Ferencz.)³⁴¹ Feleségestől ad mind a két részre flo 1, abból a' mivel Miklós Deák adóss volt Mátyus Ferencz[ne]k.³⁴² solvit.

Megye Birája Antal Péter Ur[am] extradatus hogy Innep napon fát vitt az Városba csütörtökön lévén az Innep ergo convincit[ur] in flo 6.

[62. lap.] Anno 1722 die 6 Martij Az Extradatusok conveniáltak.

N[emzetes] Mihálcz István Ur[am] ad Templu[m] számára fél font viaszszat. Meg is adá.

Bimbó³⁴³ vagy Márton János Templo[m] számára ad flo. 1. Kezes Bálint Deák³⁴⁴ Ur[am] az Megye Bira Uraimék részével edgyütt.

Vizi Mihály Templum részire ada Tiszt[elendő] Pater Mihály³⁴⁵ Ur[am] kezibe den[arum] 66 Exec[uta].

Mike Bóldisár ada Templu[m] részire den[arum] _ _ _ 68 Execut[a]

Antal Péter Uram[na]k mint hogy Csütörtökön lőtt a' fa vitel most pro semp[er] condonáltatik.

Czikóért Tiszt[elendő] Pater Mihály Ur[am] Viaszszat ad egy fontot Item Eget bort is egy fél ejtelt.³⁴⁶

[50. lap. (35)] *Levata Coram Adm[o]d[um] R[everen]do D[omi]no Michael Cseh et D[omi]no Supremo Judice Ecclesiae Michaelae Mihálcz cum caeteris D[omi]nis Aedituis Ecclesiae Al Torjensi[s] Anno 1722 die 17 Aprilis.*

D[e]l[i]b[eratu]m Mivel Léva János Uram Vizi Jánosnak sem nem Tutora, sem Plenipotentiarius, még is az mint Bálint Deák Ur[am] perli Vizi Jánost belé szoll, altercalodik absq[ue] ulla constitutione, azért convincáltatik Léva János Ur[am] in flo 1.

D[e]l[i]b[eratu]m A' mint Bálinth Deák Ur[am] keresi Vizi Jánost hogy az Néhaj Attyának adott volna Vizi Mihály[na]k Anno 1715³⁴⁷ hat Máriást mel-

lyet cum Interesse keress, Tertio se Futura sede jurállyon Bálint Deák Ur[am] s comp[ro]bállyon is maga Actiója szerént.

D[e]l[i]b[eratu]m A' mint Bálint Deák Ur[am] meg szollittá Szilágyi Jánost ki menvén künn olyan szót mondott Szilágyi János Ur[am] hogy fel nem hajtya azt az adósságot hanem meg adgya a magáéból, de meg veszi ez fenyegetésnek alkolmatossága injuria[n?]³⁴⁸ Ergo Indebité fenyegetődzik Szilágyi János.

D[e]l[i]b[eratu]m A mint Bálinth Deák Ur[am] keresi Szilágyi Jánost és Gombás Annokot [51. lap. (36)] nokor³⁴⁹ hogy az mint vettetett vólt az Alszezb[en] tizen öt öt pénz az Pater ő k[e]g[ye]lme g[ranarius]³⁵⁰ Gabonás háza építésire, s-Tizedesek is rendeltettek edgyik Tizedben Nehajj Gombás János és Szilágyi János voltak ketten Tizedesek s-maradott el abban az Tizedben den[arum] 46 ezt az Restantiát ketten Szilágyi János és Gombás Anna igazítsák fel cum Interesse vagy fizessék meg, vagy ha Szilágyi János az maga részit fel szedte ha akar litigállyon Gombás Annával. De mivel edgyütt hajtották fel azért tartoznak edgyütt az többit is fel szedni. Ugy Léva Gergely Oláh Simonnal az 4.5 pénzt igazítsa fel. Léva János den[arum] 15. Istók Andrásért³⁵¹ Léva Jánosné Kovács Jánossal den[arum] 44. Kovács Mihály sen[ior] Molnár Péterrel den[arum] 45 (48?) ezeket Interessel szedgyék fel ezek az Tizedesek is vagy maradvájok.

D[e]l[i]b[eratu]m Mivel hogy Vas János maga sem tagadgya hogy Szent János napján Isteni szolgálat előtt részeg nem lett vólna, s-azon kívül káromkodot is ergo convincáltatik in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Comp[ro]bállya Megye Bira Ur[am] Szász Andrásné Aszsz[onyo]m hogy Szállást adott mások[na]k kik Gusalyosba mentenek, másokot is oda kerített, e contra pro sua defensione liceat az I[nctá]nek (!) is Hasonló képpen Bokor Ferencz és Vizi János is exmissióra bocsáttattnak azon formán.

D[e]l[i]b[eratu]m Comp[ro]bállya ratione Officij Szabó Thamás Ur[am] hogy Mike Mihály Uramnit Etszaka Gusalyoskodtak, Tölcséres Péter s-Imreh Pál, Mike Jóseph is Gusalyosb[an] jártak étszakának idején.

D[e]l[i]b[eratu]m Bálint János részegeskedett, káromkodott, mást is botránkozására másoknak hurczolt ergo convincáltatik in flo 3.

[...]

[59. lap.] Anno 1722 die 3 Mens[is] Junij A' Bér adó Emberekről való Regestum.

Al Szeg kilencz pénzesek				Közép Szer
Rácz János	sol[vit]	N[emzetes] Mihálcz Mihály Ur[am]	sol[vit]	Czerjék Ferenczné Aszsz[onyo]m
Léva Gergely	sol[vit].	Mihálcz Péter Ur[am]	sol[vit].	Thamás András ,
Léva András	sol[vit].	Szilágyi János, ³⁵²	sol[vit].	(Danka Lászlóné) ³⁵³
Fekete Mihály	sol[vit].	Bálint András,	sol[vit].	Danka Péterné
(Léva Istvánné) ³⁵⁴		Baláska András,	sol[vit]	Mihálcz Balás Ur[am]
Márton János	sol[vit].	Jakobos András	sol[vit].	Szabó István
Márton Mihály	sol[vit].	Apór Lázár Uram	sol[vit].	Szabó Thamás
Kovács Mihály	Szekeres	Barra János	sol[vit].	Bodó István Ur[am]
Mólnár István	sol[vit]	Vas János -	sol[vit]	Bodó Adám Ur[am],
Szántó György	sol[vit].	Bálint Deák,	sol[vit]	Veress András
Kovács János	Szekeres	Léva István	sol[vit].	Máttyus Ferencz
Halász Imreh den[arum] 5	sol[vit]. ³⁵⁵	Pál Miklós	sol[vit]	Szabó Péter Ur[am]
Szép Márton	sol[vit].	Bálinth János.	sol[vit].	Bajcsi János
Lőrincz András	Szekeres	Kovács András		Mike Máthé
Finta Ferencz,	sol[vit]	Szabó Mihály	sol[vit].	Bartha Péter
(Léva) ³⁵⁶ Antal Péter	sol[vit]	Apór Farkas Ur[am]	sol[vit].	Mike György
Baricz György	sol[vit].	Csáki András	sol[vit].	Veress Péter
Léva János	sol[vit].	Birtalan Mihály	sol[vit].	Istók András
Márton Bóldisár	sol[vit]	Szakács Sándor	sol[vit].	Balás Pál Ur[am]
Jakobos Mihály	sol[vit].	<u>49</u>		Török András Ur[am]

Mólnár Bálint	sol[vit].			Mike János
Baricz Péter	sol[vit].	Özvegyek hat pénzesek		Mike Mihály
Kádár István	sol[vit].			Lőrincz Balás
Bálint Mihály	sol[vit]	Léva Péterné	sol[vit].	Mike István
Bokor János	Szekeres	Léva Istvánné	sol[vit].	Szász György
Jakabos Ferencz	sol[vit]	Kóris Péterné	sol[vit]	Varga Mihályné Asz[szonyom]
(Mihálykó Miklós) ³⁵⁷		Nagy Péterné	sol[vit].	Mike Bóldisár.
Dani István	Szekeres	Mátyus Jánosné,	sol[vit].	Bálint Mihály
Márton György	sol[vit]	Botos Andrásné	sol[vit]	Menyhárt Gergely
Jakabos Samuel	sol[vit]	Istók Anna.	sol[vit].	28
Mihálcz István Ur[am]	sol[vit]	Gombás Annok,	sol[vit].	
		Szabó Ferenczné,	sol[vit].	
		Balykó Istvánné	sol[vit]	
		Marosiné.	sol[vit]. ³⁵⁸	
		11		

[60. lap.]

Özvegyek	Péter Mihály	Benkő Bálintné	
	Zölde István	Benkő Istvánné	
Danka Lászlóné	Donát István,	Borbándi Péter,	
Vizi ³⁵⁹ Miklósné	Mike Demeter	Szabó György	
Imreh Pál	Borbándi Ferencz	Balog Ferencz.	
Kovács Miklósné	Benkő Mihály	Szabó István,	
Ferencz Andrásné	Borbándi Bóldisár	<u>11</u>	
Oláh Gáborné	Benkő Ferencz.	Summa Virorum 126	

Mike Györgyné	Nagy János	Summa Viduar[um] (37) ³⁶⁰	
Tölcserés Péter	Kis István Ur[am],	40	
Mike Mihályné	Kis Gábor,		
Lőrincz Ferenczné	Váradi Mojses.		
Incze Istvánné	Szabó László.	Felső Torjajak és Karatnaijak	
Bodó Mihály	Kovács Márton	Voláliak.	
Szőcs István .	Köncze Imreh	Lukács András	
Lőrincz Ferencz.	Háromszéki János	Lukács Mihály.	
Mike Jánosné .	Bartos András,	Lengyel András	
15	Bernárd Balás	Katona András	
	László István.	Katona Mihály	
Fel Szeg	Benkő Pál Ur[am]	Bimbó Márton	
	Benkő Ferenczné Asz[szonyom]	Gábor András	
Váradi Lőrincz .	Tasaly Thamásné	György Mihály	
Az Ur ő N[agysá]ga. ³⁶¹	Zölde Thamás	Zölde János	
Benkő János Ur[am]		Bartos Andrásné	
Kos János	(38) ³⁶² 39	Háromszéki György	
Mihálykó Miklós ³⁶³		Özvegy Fazakas György	
Márton Ferencz.	Özvegyek	Lukács Istvánné	
Veress János		Sollyom Györgyné.	
Lőrincz Ferencz.	Farkas László.		
Vizi Mihály	(L) ³⁶⁴ Czikó János	Oláhok egy egy poltúrások	
(Lőrincz) ³⁶⁵ László Ferencz	Lázár Péterné	Opra István	sol[vit].
Botos János	Tasaly Gergelyné	Opra	sol[vit]
Márton András	Kölcsár Istvánné	Vaszi	sol[vit].
Bernárd János		Szőcs Gyurka.	sol[vit]

Lázár György		János Csizmadia	sol[vit].
Lázár Péter		Vas pergelő	sol[vit]
Kajcsa István			

[61. lap.]

Vaszi ³⁶⁶	
Barbuly	sol[vit]. de Alszeg.
Petrikó	
Timár János	
Ráduly Bokor	
Péter Czigány	
Lázárkáné	
Lengyel Szócs	
Stephán	
Urszuly	
(B) ³⁶⁷ Pipó Andor	
László Jakab.	
Korbuly	
Lászlóné	
Zágori házáb[an] lakó ³⁶⁸	
Öreg Timár.	
Kisseb Bokor Péter	
Gergely Jancsi	
Tala Bokor	
Öreg Bokor Péter	
(Iffiu Bokor Pet) ³⁶⁹	
Karácsonné Ura.	
Raduly	
Bács János	
Bárbuly	
Vaszilák	
Bokor Csizmadia.	
Pipó László.	

[88. lap.] Anno 1722 die 12 X[decem]br[is] Mike György mint Megye Birája irattya fide mediante.

Szabó Boricza Vasárnap ment kenderére Mise előtt az folyó vizre.

Danka Péter Ur[am] szekere Innepen 4 lón vitt a' Tóra kendert,

Veress Péter háromszor is dolgozott, szórt Innepen, salétromot is főzött.

A Nimetné Pálné Bartha Péternit Innepen estig főzte az Egett bort Boldog Aszszony Fogontatása napján.

Vasárnap erdőlték Mátyus Ferencz, Szabó Simón, Bodó Gergely Ur[am] két Béresse.

Mike Mihálynit Advent első Vasárnapján tánczoltak.

Az Veress Péter leánya Annok Sz[en]t Simón Judás Ap[ostolok] Innepin estig szótt.

Probatio³⁷⁰

1723

[93. lap.] A[nno] 1723 die 16 Julij Adott T[isztelendő? iszteletes? ekintetes?] P[ate]r Mihály³⁷¹ Ur[am]

1725

[51. lap. (36)] Levata coram Adm[on]strat[or]um R[everen]do D[omi]no Michaele Cseh et D[omi]no G[eneroso] Stephano Bodo Sup[re]mo Judice Eccl[esi]ae Al Torjens[is] cum caeteris D[omi]nis Aedituis ejusd[em] Ecclesiae A[nno] 1725 die 9 Martij.

D[e]l[i]b[eratu]m Mivel Donát István maga sem tagadgya hogy az Templum Erdejyből három cséphadarót nem vágott volna, de más azt fateállya hogy erdőle egyéb fát is ergo convincáltatik in flo 3. 3 kerek fejet vágott Innepen, convincitur in flo 3. (és az más több is fenn marad?)³⁷²

D[e]l[i]b[eratu]m Mivel Veress János is a mint az Valló feleli az Templum erdejben erdőlt a' mint maga is mondotta annak, s-nem is vólt ott közel olyan erdő más, ahol erdőlni meg állott vólt melyben erdőlhetett volna, ergo convincitur in flo 3. Templumba ritkán jöveteliért, és a Felesége is singillatim convincáltatnak in flo 3. ezek p[er] non venit az Templomb[an] nem jövésekért és az más dologról³⁷³ absolváltatott az Erdő dolgáról.³⁷⁴

[52. lap. (37)] D[e]l[i]b[eratu]m Tala Bokor mint hogy Innep nap dolgozott Convincitur in flo 3 -³⁷⁵ meg fizetett.³⁷⁶

D[e]l[i]b[eratu]m Sándor István szitkozódót egy nehány izben adtával Huncz fut teremtettével Convincitur in flo 3. per non venit.

D[e]l[i]b[eratu]m Bárbulyné Innep³⁷⁷ napon dolgozot Vasárnap kendert vetett ki maga sem tagadta Convincitur in flo 3. per non venit Convenit D[omi]n[us] ejus

D[e]l[i]b[eratu]m László Jakabné³⁷⁸ rútkáromkodó Isten ellen való szitkokkal szitkozódott convincáltatik in flo 3. Conveniált.

D[e]l[i]b[eratu]m Keresztes Miklósné Isten ellen való rútkáromkodó szitkokkal szitkozódott Convincáltatik in flo 3. Templomba is ritkán járt Convincáltatik ezért similiter in flo 3 per non venit.

D[e]l[i]b[eratu]m Tasaly Mihály (szitkozó)³⁷⁹ Innepen kender hozott haza Convincáltatik in flo 3 rútkáromkodásáért is Convincáltatik in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Tasaly Gergelyné és az³⁸⁰ leánya Margit singillatim convincáltatnak rútkáromkodásokért in flo 3. solvit az Templum részről. Rest[ál] az Megye Birák része.

D[e]l[i]b[eratu]m Korbulyné a Fia Illyés és Román, ennek a fiai koronkodó (!) szitkozódásokért Az Annyok kender ki vetésért singillatim convincáltat[na]k in flo 3. per non venit.

D[e]l[i]b[eratu]m Vizi Mihályné³⁸¹ éget bor Tisztálásért Innepen convincitur in flo 3. conv[enit].

D[e]l[i]b[eratu]m Mivel két bizonság feleli Szabó Simón Uramot hogy (vasárnap)³⁸² Innepen le vágott egy fát az Erdőn s-más nap el vitte haza ergo Innep szegésért conv[incitur] in flo.³⁸³

D[e]l[i]b[eratu]m Timár János jun[ior] Benkő János Ur[am] jobb[ágya] rútkáromkodó Isten ellen való szitkozódásért convincáltatik in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Sándor Ferencz Benkő Pál Ur[am] szolgálja Templum Erdeit erdölte convincáltatik potentian, és erdölésért Singillatim, flo. 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Török András Ur[am], Török Miklós, és Török Sámuel Templomb[a] nem jövéséért külön külön convincáltatnak in flo 3. Török Sámuel Ur[am] pedig azt mondta, hogy míg Mihálcz Mihály Ur[am] Megye Birája lézen, és Kálnoki Mihály Ur[am] Király Biró lézen soha Templomba nem jó. per non venit D[e]l[i]b[eratu]m.³⁸⁴

D[e]l[i]b[eratu]m Mihálcz István Ur[am] az praedicatorol sokszor ki meneteleért convincáltatik in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Kajcsa István praedicatoról ki jövetelért convincáltatik simil[iter] in flo 3. convenit.

D[e]l[i]b[eratu]m Kovács Mihály sen[ior] Erdőn Innepeken dolgozásáért Misére nem jövéséért³⁸⁵ convincáltatik in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Várad Lőrincz Templum sok absentálásért Convincáltatik in flo 3. singill[atim] per non venit.³⁸⁶

D[e]l[i]b[eratu]m Benkő Ferencz Ur[am] Innepen vad almázásáért fa vágásért Conv[incitur] in flo 3. p[er] non v[enit].

D[e]l[i]b[eratu]m Kús István Ur[am] Szekere Sz[en]t Mihály napján erdőről haza jövéséért Terhes szekér. convincáltatik in flo 3.

[53. lap. (38)] D[e]l[i]b[eratu]m Szabó László,³⁸⁷ solvit³⁸⁸ Mike Demeter,³⁸⁹ Mike Demeterért kezes Péter Mihály Ur[am] p[ro] (flo?) 1 (solvit)³⁹⁰ Balás Pál Ur[am] Mihálcz István Ur[am]³⁹¹ Innepen erdölésekért Convincáltatnak in flo 3. singillatim.

D[e]l[i]b[eratu]m Kólcás Istvánné Templumba ritkán jó az Templomba azért Convincáltatik Non Certificatur.

D[e]l[i]b[eratu]m Jakabos Pál³⁹² solvit³⁹³ Isten ellen való szitkozódásáért convincáltatik in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Dani István Innep szegésért, s-Templomba nem jövedeéért singill[atim] Convin[citur] in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Halász Imréné Isten ellen való rút káromkodásáért convincáltatikin flo 3 p[er] non v[enit].

D[e]l[i]b[eratu]m Pakocz György Isten ellen való rút káromkodásáért convincáltatik in flo 3 p[er] non v[enit].

D[e]l[i]b[eratu]m Kovács János Isten ellen való káromkodásáért convincált[atik] in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Kisseb Kovács³⁹⁴ Mihály Isten ellen való káromkodásért conv[incitur] in flo 3. solvit.

D[e]l[i]b[eratu]m Mihálcz Péter³⁹⁵ Ur[am] Isten ellen való káromkodásért convincit[ur] in flo 3. sol[vit].

D[e]l[i]b[eratu]m Bálinth András Isten ellen való káromkodásáért convin[citur] singill[atim]³⁹⁶ in flo 3. szitkozódott³⁹⁷ adtával terempt[ettével].³⁹⁸

D[e]l[i]b[eratu]m Baka István Innepen kaszálásért convincit[ur] in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Köncze³⁹⁹ Mihály hasonló dologb[an] találtaték submittálá magát Conveniála.

D[e]l[i]b[eratu]m Czikó János is Innepen kaszált convincáltatik in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Bálinth Mihály Isten ellen való rút káromkodó szitkozódásáért conv[incitur] in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Lázár⁴⁰⁰ Péter Templumb[an] ritkán menéséért convin[citur] in flo 3. Conveniála.

D[e]l[i]b[eratu]m Cum Poena Indebitae vexationis absolváltatik Köncze Imreh az Lőrincz Gergely certificatiójától, mivel azért huzta az haját az Templumb[an] hogy fel serkenyen az álmából Interim supervenit.

D[e]l[i]b[eratu]m A mint Megye Birája Márton György keresi Mihálcz István Uramot hogy az mint Néhaj Balog István sen[ior]⁴⁰¹ adósságáért (a mint)⁴⁰² az kezes(nek)⁴⁰³ meg fog(ta)ott⁴⁰⁴ marhájáját (!) az ő k[e]g[ye]lme Jobbágyának ő k[e]g[ye]lme törvényre ki vette az ő Jobbágya marháját. Az Attya Fiaiinak maga mellés(ére kev)⁴⁰⁵ (!) hívására kívánkozik fiat futura sede akkor Sistállya ő k[e]g[ye]lme az Attyafiaijt ugy mint Test vér Attyafiait.⁴⁰⁶

Kötél Mártonné Innep szegésért solvit.

Tasaly Thamásné hasonló képpen solvit.

Benkő János Ur[am] mind maga s-mind cseledgye. Templom vesztegléséért, káromkodásokért, Innep szegéséért convincált[atik] flo (2? 4?)⁴⁰⁷ ad solvendu[m].⁴⁰⁸ Solvit totu[m].

Levata Coram Adm[o]d[u]m R[everen]do D[omi]no Michaele Cseh et G[eneroso] D[omi]no Stephano Bodo cum Caeteris D[omi]nis Aedituis ejusd[em] Ecclesiae Al Torjens[is] Anno 1725 die 16 Martij.

D[e]l[i]b[eratu]m Nagyob Jakabos János adtával teremttével szitkozodott convincit[ur] in flo 3. pro I[nctus] nemo.

D[e]l[i]b[eratu]m Kovács András Innepen fát vontatott convincit[ur] in flo 3. p[ro] I[nctus] nemo.

D[e]l[i]b[eratu]m Pakocs György adtával teremttével szitkozodott convincit[ur] in flo 3. p[ro] I[nctus] nemo.

[54. lap. (39)] D[e]l[i]b[eratu]m Lőrincz Ferencz Alszegei adtával teremttével szitkozodott convinci[tur] in flo 3 p[ro] I[nctus] nemo.

+ D[e]l[i]b[eratu]m Mólnár Bálinth⁴⁰⁹ innepen erdőlt convincitur in flo 3. adest.

D[e]l[i]b[eratu]m Jurállyon Antal Péter kívánsága szerént 3[ter]tiose hogy 3 esztendőől fogva sem Vasár napokon sem Innep napokon nem kaszált se nem dolgozott jurála 3[ter]tiose.

D[e]l[i]b[eratu]m Márton⁴¹⁰ Mihály jun[ior] Innepen kaszált convincit[ur] in flo 3. adest.

D[e]l[i]b[eratu]m Zölde István Innep napon terhes szekérral erdőről haza jött conv[incitur] in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Barta Péter Innep napon erdőlt conv[incitur] in flo 3. adest

D[e]l[i]b[eratu]m Sorbán adtával teremttével szitkozódott, A Templum Erdeit is hordotta erdőlte singillatim convincit[ur] in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Szántó Marczi ad or (?).⁴¹¹

D[e]l[i]b[eratu]m Szász Mihály a' mint vad almát hozott Innepen, kaszált is Innepen convincit[ur] in flo 3. sing[illatim], a' mint rúv szitkát is felelik arról jurállyon hogy nem szitkozódott jurála hogy nem szitkozódott.

D[e]l[i]b[eratu]m Az mint C(z)sizmadia⁴¹² Szabó Istvánt Szitkéért, s-Templomba nem jöveteliért hic et nunc ex gratia sedis absolvátatik, ugy mind azon által ez után el jó a' Templomba, s-adtával Teremttével nem szitkozódik.

D[e]l[i]b[eratu]m Mike István és Mike Miklós Az Templum(b[an])[na]k⁴¹³ Erdeit erdőlték még Zabszalmát is adtak volt az lovak[na]k singillatim convincunt[ur] in flo 3.

+ D[e]l[i]b[eratu]m Menyhárt Gergely az Templum Erdeije erdőlésről exmissióra kívánkozik fiat futura sede.

D[e]l[i]b[eratu]m Leg kisebbik Mike Gyurkát Néhajj Mike Lőrincz Fiát hogy Innepen erdőlt # 2⁴¹⁴ Erdőből Innepen jött haza convincitur in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Istók András Innepen kaszált maga sem tagadgya convincit[ur] in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Mike Bóldisár egy Innepen Egett bor itala miatt a Templomot el mulatta edgyik Megye Birája is recognoscállya, s-más is felelte, ergo convincit[ur] in flo 3.⁴¹⁵ solvit.⁴¹⁶

D[e]l[i]b[eratu]m Balás Pálné Aszsz[onyo]mot ki adták hogy Innep napokon buzát mosott s- egyéb dolgot is vitt végbe' convincitur in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Szabó Boricza Vasár nap kendert hordott haza convincit[ur] in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Simón Lőrincz Evictorra fog Mihálcz Balás Uramra, Danka Péter Uramra, és Danka Péterné Aszsz[onyo]mra hogy ő k[e]g[ye]lmek parancsolták hogy Innepen dolgozzék karó fát hegyzett, s-fel is kertelték Sz[en]t Bertalan napján Sistállya Jurálának hogy Sz[en]t Miklós napján volt nem Sz[en]t Bertalan napján + s-csak egy néhány karót⁴¹⁷ absolvit totu[m].⁴¹⁸

D[e]l[i]b[eratu]m Veres Márton Innepen erdőlt convincit[ur] in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Mihálcz Balás Ur[am] Innepen karó fát csinált convincit[ur] in flo 3.

[55. lap.] D[e]l[i]b[eratu]m Veress Péter szitkozódott convincit[ur] in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Bartha András Innepen erdőlt convincit[ur] in flo 3. per non venit.⁴¹⁹

D[e]l[i]b[eratu]m Sándor Ferencz az Templum Erdeit erdőlte convincit[ur] in flo 3. insuper az kárt fizesse meg.⁴²⁰

D[e]l[i]b[eratu]m Oláh János is az Templom Erdeit (fogl)⁴²¹ erdőlte convincit[ur] in flo 3. Insuper az erdőb[en] való kárt fizesse meg per non venit.

D[e]l[i]b[eratu]m Mólnár Simon Innepen erdőlt convincit[ur] in flo 3. per non venit.

D[e]l[i]b[eratu]m Az Öreg Timár a' Templom erdeiben az fákat hántotta, erdőlte is Singillatim convincitur in flo 3. Singillatim, mind fák hántásért (!) mind erdőlésért, insuper a' Templom Erdeinek kárát fizesse meg.

D[e]l[i]b[eratu]m Tölcséres Péter két innepen dolgozott Megye Birája mondgya, azért Törvény kérése nem lehet, nem is akkor volt, mikor ki bocsátotta volt Tiszt[elendő] Pater Mihály, ergo convincitur singillatim in flo 3. végezett⁴²²

D[e]l[i]b[eratu]m Comprobállya Megye Biró Ur[am] Imreh Pál ellen futura sede, hogy Imreh Pál azt mondotta ő k[e]g[ye]lmének, ne légy olyan rosszsz Ember Mike György, e contra Imreh Pál azt hogy nem ugy mondotta, hanem csak

azt mondotta hogy aval jobb Ember nem léssen k[e]g[ye]lm[e]d ha el hajtya is a marhámot végezett.⁴²³

D[e]l[i]b[eratu]m Váradi Moyses Templomba ritkán jött, Innep napon dolgozott, singillatim convincitur in flo 3.⁴²⁴

[62. lap.] Anno 1725 die 16 Martij végezének az el maratt Személyek ez szerént

Márton Mihály jun[ior] végeze. Baka István is végeze.

Szász Mihályért kezes Mike György Ur[am] p[ro] den[arum] 2l. solvit pro duabus Paeris.

[91. lap.] Anno 1725 die 13 7[septe]mbr[is] NB. Halász Imreh az mint az Templom[na]k két forintyával és 44 pénzével volt adóss egyik forintya a' mint az Templumba kar oszlopnak adott volt egy szál fát egy forint defalcálódik, marad ad solvendum flo 1/44 pénz, mellyért kezes N[e]mz[ete]s Mihálcz Péter Uram ugy az Böcsű pénzért is ő k[e]g[ye]lme kezes.

1726

[55. lap.] Levata coram Generoso D[omi]no Supremo Judice Ecclesiae Stephano Bodo et D[omi]nis Judicib[us] et Aedituis Ecclesiae Michaelé Péter Georgio Mike et Joanne Léva cum caeteris D[omi]nis assidentibus Anno 1726 die 16 Januarij

D[e]l[i]b[eratu]m Szász Mihályné Kata Czerjék Josephné Aszsz[onyo]m jobbágya adtával teremptettével szitkozódott Sz[en]t Kereszt fel magasztalása napján Tubakokot szedet. Singillatim convincáltatik in flo 3. pro I[n]cta nemo.

D[e]l[i]b[eratu]m Török Sámuel Ur[am] és Török Miklós Templumot nem frequentállyák azért singillatim convincáltatnak in flo 3. Török Samuel Ur[am] pedig hogy azt mondotta hogy mig Tiszt[elendő] Pater Mihály Ur[am] ebben az megyében lakik fel fogadta hogy Templomb[a] nem megyen Homágiumon convincáltatik pro I[n]ctik nemo pro I[n]ctik nemo (!)⁴²⁵

D[e]l[i]b[eratu]m Mike István Bóldisár fia extradatus hogy Innepen mogyorót szedett azért convincáltatik in flo 3. pro I[n]ctus nemo.

D[e]l[i]b[eratu]m Szabó István junior extradatus Templumot nem frequentállyá azért convincitur in flo 3. pro I[n]ctus nemo.

[56. lap.] D[e]l[i]b[eratu]m Darvas Péter extradatus Isten ellen való szitkokkal szitkozodot, Templumba nem jött, részegeskedett olyankor, Innepen dolgozott, singillatim convincáltatik in flo 3. pro I[n]ctus nemo Supervenit.⁴²⁶

D[e]l[i]b[eratu]m Antal Kata Innepen varrott, Sz[en]t Thamás böjtib[en] kolbászt ött Singillatim convincáltatott in flo 3. magát bé bocsáttya.

D[e]l[i]b[eratu]m A mint hallomásból extradálta egy bizonyosság Mike Mihályt hogy Mise előtt Innepe napon égett bort adtak az házánál törvényt kért az ellen Mike Mihály hogy pénzre s-részezségre valót nem ittak, hanem ha jó akarattýából egy italt adott valakinek, az Templumot el nem mulattatta, jurállyon azon. Interim jurála absolvitur,

D[e]l[i]b[eratu]m (Darvas)⁴²⁷ Veres Péter Templomba nem jött, részezeskedett Isten ellen való rútszítkokkal szitkozódott adtával huncz fut teremttével ergo singlaritatem convincunt in flo 3. p[ro] I[n]c[us] nemo.

D[e]l[i]b[eratu]m Mivel Balás Pál Uram extradatus hogy Szent Mihály napján reggel Mise előtt ment fel az családgya az Erdőre negyed magával, három bizonyosság comportállya hogy ő k[e]g[ye]lme vad almát komlót szedetett Szombaton lévén Sz[en]t Mihály napja Vasárnap haza hozatta délután, maga is azt mondá hogy más nap hozatta haza, az a' más nap Vasárnap volt, ő k[e]g[ye]lmének törvény kérése nem sufficiens, convincunt mind az Innepe szegésen in flo 3. singlaritatem hogy Misét nem halgatott. s-az Innepet meg szegte.

D[e]l[i]b[eratu]m Az mint Menyhárt Gergelyné extradata hogy Innepen végezte el az égett bor Főzést jurállyon hogy idejin korán nem jutott az üst, s-eléggé igyekezett hogy Innepen ne légyen az tisztulása, de soha külömb[en]⁴²⁸ nem lehetett, innepe napra szánt szándékkal nem kérte, interim jurála absolváltatik.

D[e]l[i]b[eratu]m Raboka Judka égett bort főzött Innepen, s-tanczola is ergo convincunt in flo 3. p[ro] I[n]c[us] nemo.

D[e]l[i]b[eratu]m A mint Háromszéki Jánost felelik hogy Innepen erdől az azal menti magát hogy részibe cséplett, s-az Temető kert⁴²⁹ [57. lap.] (. . . . .)⁴³⁰ tartotta innepen hozni a Temető kertre, mert nem lehetett mives nap. ez nem elég mentség, a' Patertől ő k[e]g[ye]lmitől kellett volna szabadságot kérni, convincunt in flo 3. Az Karácson harmad napján az házánál tánczoltak azért is convincunt in flo 3. D[e]l[i]b[eratu]m Comp[ro]bálá hogy nem tánczoltak, abból eliberálód(i)ék.⁴³¹

D[e]l[i]b[eratu]m Pászkuyl Huncz fut teremttével szitkozódott convincunt in flo 3. p[ro] I[n]c[us] nemo.

D[e]l[i]b[eratu]m Czikó János Templumb[a] nem jó ritkánn convincunt[ur] in flo 3. p[er] non venit.

D[e]l[i]b[eratu]m Tasaly Mihály zállag nem adásért convincunt[ur] in flo 3. p[er] non venit.

D[e]l[i]b[eratu]m Háromszéki Jánosné s-az leánya Judith ugy felelték, hogy nincsen olyan szitok a' mellyel nem szitkozódtak convincunt[ur] in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Tartozik Kis Gábor Ur[am] mind Házás Társával edgyütt az Alsó Torjai Fő Megye Bira Ur[am] előtt meg felelni, mivel Catholicus Emberek

s-ide adnak bért, mint hogy Néhajj Benkő Bálint Ur[am] és Thuri Uramékis ide tartottak s-innen dependeáltak.

D[e]l[i]b[eratu]m A mint Kis Gáborné Szolgájával ment mogyoróba, Törvényt kér hogy soha Innepen Mise előtt nem ment, hanem Ebéd után kendert látni ment akkor ha az Tónál valamit szaggatott, de az Innepet meg nem szegte jurállyon.

D[e]l[i]b[eratu]m A mint extradata Köncze Mihályné hogy szitkozódott ördög agyából s-Disznó hasából születettével, mivel kisebb szitoknak látyuk az adtával Teremtettével való szitkozódásnál, convincáltak in flo 1. Az Alma szedésből tertio se ha jurál hogy fél véka almánál többet nem szedtek azt is hajgállólag estve fele⁴³² abból absolváltak. Az fa hozás felől is jurállyon similiter hogy eltölt volt éj félkor mikor az Erdőben furdalták a fákat, s-hajnal felé értek haza véle, nem volt innep akkor. Könczé Imreh Ur[am] jurállyon 2[secun]do se,⁴³³ hogy magának mondotta a' mint vádoltatott hogy⁴³⁴ [58. lap.] az Kis Gábor kertib[en] az Disznait bocsátotta hogy (ha ő)⁴³⁵ mondotta s- gondolta üsse meg a' Menykö az ő maga száját juravit.

Deliberat[um] Szakács Sándor, Mátyás⁴³⁶ Bálint István extradáltattak hogy innep napon szénát takartak fel raktak s-haza is hozták singillatim convincuntur in flo. 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Halász Imréné Nagy B[oldog] Aszszony napján kendert áztatott, Isten ellen való szitkokkal adta teremtetével szidkozódott Urával edgyütt convincáltak singillatim in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Bálint Mihály Alszeji Barra János extradáltattak Bálint Mihály Sz[en]t Miklós napján kertelt, adtával teremtettével szidkozodott Barra János is similiter szidkozodott convincunt[ur] singillatim in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Barta Péter Templumot nem frequentál, mikor vólt is az Templomban praedicatióról ki jött, Szántó György Innepen fát vágott erdőlt vad almát szedett convincuntur singill[atim] in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Márton Joseph Gyermekek igen rutul szidkozodott az Attya sub poena flo 3 meg fenyitse vesszőzze.

D[e]l[i]b[eratu]m Jakabos Pál az Böjt meg szegésért convincáltak in flo 3. submittálá magát.

D[e]l[i]b[eratu]m A' mint extradáltattak Antal Thamás az öcscsivel hogy mogyoróba almáb[an]⁴³⁷ voltak, azzal mentik magokat s-bizonyások is vagyon hogy kevés mogyorót szedtek egy ejtelnit, s-egy egy Tarisznya almát szedtek haza jötökben absolvunt[ur] ab acquisitione kés keresni mentek vólt.

D[eli]b[eratu]m Kovács György szidkozodott mit csinál az Lelkinek, Kovács András Nagy B[oldog] Asz[szony] napján fedett, convincunt[ur] in flo 3 singillatim p[er] non v[enit].

D[e]l[i]b[eratu]m Finta Ferencz adtával teremtettével szidkozod(tak)ot⁴³⁸ conv[incitur] in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Szabó Andrásné Szidkozodott Menykövel conv[incitur] in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Darvas Péter superveniált és nem menti magát el ment convincit[ur] in flo 3.⁴³⁹

[62. lap.] Anno 1726 die 16 Jan[uar]ij Az Megye Bira Uramék részéről ezek végezőnek ezek. a' Templum része fenn marada.

Antal Kata, Jakabos Pál Mike István jun[ior]: az Templu[m] része restál.

Küs István Ur[am] végeze fél font viasszal. meg adgya hamar.

Mike István jun[ior] el végeze Templu[m] részszit ad den[arum] 24. solvit.

Balás Pál Ur[am] Megye Birái Ur[ai]mék részéről kétszeri dologról conveniála. solvit.⁴⁴⁰

Donát István is ő k[e]g[ye]lmek részéről conveniála solvit.

Mike Miklós és István conveniálának Megye Bira Uraimék részéről sol[vunt] Lőrincz Gergely conveniála az Indebitáról ad pro templo den[arum] 12. Megye Bira Uraimék[na]k den[arum] 6. de most differálódik az Solutiója.

Dani István conveniála Megye Biráij Uramék részéről sol[vit].

Mike Miklós az Templum részére igiré hogy Husvét előtt meg adgya az egy font viasszat, ha meg nem adná cum duplo adgya meg.

Kovács András Megye Biraimékkal (!) conveniála sol[vit] Rest[ál] a' Templu[m] része.

Váradi Mojses végeze Megye Biráij Uramékkal sol[vit] Rest[ál] az Templu[m] része.

Köncze Mihályné végeze Megye Biráij Uramékkal sol[vit] R[estál] a' Templu[m] része.

[84. lap.] A[nno] 1726 die 16 Janu[ar]ij A mint Istók Andrásné appellalta vólt Causáját egész Megye eleibe s-most nem compareál ezért cum poena Indebitae redeál bene Judicato male appellato.⁴⁴¹

[63. lap.] Anno 1726 die 8 Martij. Az Büntetések hic et nunc e képpen lesznek azoknak, kiket convincáltak.

Az adtával teremtettével szitkozódók. Templum számára adnak egy font viasszat, az Megye Bira Uraimnak den[arum] 30.

A kik az Templum Erdeijben erdöltek Templum részire egy font viasszat adnak, az Megye Bira Uraimnak den[arum] 30. ugy mind azon által hogy ha ez

után valaki erdölne benne, csak egy Ember által meg bizonyosodnak sine omni misericordia három forint lészen büntetések toties quoties.

Az hus Evők, tudva kik bőjtőt szegtek. Templu[m] számára adnak singillatim egy egy font viaszszat.

A kik részegségek miatt Innep napokon Vasárnapokon Templumba nem jöttek, Templum számára adgyanak egy font viaszszat az Megye Bira Uraimékkal végezzenek külön, exceptus Veress Péter és Nimet Gergely kik egy forintot adnak.⁴⁴²

Veress Péternek háromszori maratságáért condescendála az Szék hogy két font viaszszat ad cum ea conditione, hogy ha ennek utánna csak egy Emberséges Ember által meg bizonyosodik hogy ha részegeskedik s-szitkozodik káromkodik az több része is utánna vétetődik expleáltatik az három forint.

Az Innep napokon s-Vasárnapokon Templu[m] el veszteglése, ha bizonyos mentsége nem lészen mint az Innep szegése Templu[m] számára adgyanak egy font viaszszat.

[87. lap.] 6 NB.⁴⁴³ Anno 1726 die 3 Junij Kis Gábor Uram cum protestatione most az Kerek dombon fel tézsi az kertet tali conditione hogy el romolván ezek az kertek, mikor ennek utánna Uj Tizedlés lészen mivel közep szeri Ember volt az ő k[e]g[ye]lme eleje, ő k[e]g[ye]lme ennek utánna oda az Közép szer és Alszeg Czinteremibe akarja tenni, mivel ezen Alsó Temető helybe is temetkeztek mind eleji s-maga is ő k[e]g[ye]lme halottait oda temettette az (szegény halottait).⁴⁴⁴

[83. lap.] 1726 Az Temető körül uj kertek Dél felől el kezdvén Alszeg felől

	Kóris Péterné	Mólnár Bálinth	0= Apór Lázár Ur[am]
	Baricz Péter	Bálint István	Mátyus Ferencz
	Jakabos Ferencz	Bálinth János	Bodó (Gergely) ⁴⁴⁵ Ferencz Ur[am]
	Szép Márton	Baricz Mihály	Szabó Péter Ur[am]
	Antal Péter	Nagy Péterné	Szabó Thamás Ur[am]
	Jakabos Pál	<u>Márton Böldisár</u>	Szabó István
	Bokor Ferencz	0 - Bálinth Deák ⁴⁴⁶	Thamás István
	Mátyus Jánosné	Csiki Márton	Bodó (Gergely) ⁴⁴⁷ Ferencz Ur[am]

	Márton György	Barra János	Szabó Péter Ur[am]
	Szabó Ferenczné	Léva István	Szabó Tamás Ur[am]
	Székely István	Miklós Deák ⁴⁴⁸	Szabó István
	Márton Mihály Jun[ior]	Czerjékné Asz[szonyo]m	Thamás István
	Márton János	Szabó Péterné	
	Fekete Mihály	Kádár János	
	Rácz János	Birtalan György Uram/sen[ior]/ né ⁴⁴⁹	
	Vizi János	Mike András	
	Léva András	Kovács János	
	Léva Gergely	Pakocs György	
	Kádár István	Birtalan Mihály	
	Szilágyi János	Jakobos Mihály	
	Szász György	Lőrincz András	
	Baláska Péter	Finta Ferencz	
	Vas János	Szakács Sándor	
	Istók Anna	Lőrincz Miklós	
	Gombás Anna	Szabó Balás	
	Mihálcz Péter Ur[am]	Kovács Mihály	
	Pál Miklós	Szántó György	
	Bálint András	Mihálcz István Ur[am]	
	Jakobos András	Bálint Mihály	
	0- Báli	Mihálcz Balás Ur[am]	
		Danka Péter Ur[am]	
		T[ekintetes] N[emzetes] Apór Farkas Ur[am]	
	Dani István ⁴⁵⁰	0=	

1728

[63. lap.] *Causa Levata* Coram Adm[o]d[um] R[everen]do Archid[iacono] Michaele Cseh et Sup[re]mo Judice Eccl[esiae] Stephano Bodó cum caeteris Aedituis ac D[omi]nis Generosis Assidentib[us] Anno 1728 die 12 Junij.

D[e]l[i]b[eratu]m Az mint Néhaij Márton György Megye birája kereste Anno 1725 N[e]mz[ete]s Mihálcz István Uramot az Néhaij Senior Balog István adósságának meg fizetésiért mellyel adóss volt az Templum[na]k kívánkozott volt test Vér Atyafiajnak maga mellé hívására, de az Test Vér Atyafiak mivel most ő k[e]g[ye]lme mellé nem álnak, convincáltatik az régi Actio szerént és az Templum adósságát cum Interesse ab Anno 1718⁴⁵¹ ő k[e]g[ye]lme infra 15 fizesse meg alioquin cum duplo.⁴⁵² az flo 4//66 Item 2. 44.

[64. lap.] D[e]l[i]b[eratu]m A mint Fiscus Ur[am] Imreh Deák Uram keresi Thamás Andrást és Istvánt az Templum Erdeijben való erdőlésekért, Thamás István Ur[am] tagadgya hogy nem a' Templum Erdeijben erdőlt, s-bizonyságra is fog exmissio adatik fiat futura sede, Fiscus Uram is verificállya.

D[e]l[i]b[eratu]m Mint hogy Thamás András jelen nincsen, és Barbuly Karacsit is ugyan azon erdőlésért keresi Fiscus Ur[am] in flo. 3 singillatim az fa le vágásáért. flo. 3. insuper Potentián. A kárt is fizessék meg. Convincu[n]t[ur].

D[e]l[i]b[eratu]m A mint két Emberséges Ember feleli hogy Háromszéki János egy böcsületes Ember Gabonájából kalongyát rakott fel convincit[ur] in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Kis Gábor Ur[am] s-Lófő János szitkozódta káromkodtak adrával teremptettével singillatim convincunt[ur] in flo 3. Pro I[n]ctese]k nemo.

D[e]l[i]b[eratu]m A mint p[ro]clamáltattak Kos János és Benkő Pál Ur[am] szolgája, és Háromszéki János az Testis inhabilis lévén absolvuntur.

Mihálcz Péter Ur[am] Mihálcz Balás Ur[am] superveniálának az Mihálcz István Uram causájából. D[e]l[i]b[eratu]m Az mint superveniálások után N[e]mz[ete]s Mihálcz Péter Uram, és Mihálcz Balás Uram N[e]mz[ete]s Mihálcz István Uram mellé állának, de ő k[e]g[ye]lme nem akarván részszek szerént az Balog István adósságát fizetni, azzal is mentegetik magokat hogy az több Atyafiakot is melléje kellett volna hini Mihálcz István Uram[na]k, Mihálcz István Ur[am] azt allegállya hogy ő k[e]g[ye]lme is szintén ugy volt az Néhaij edes Anya Tutelája alatt akkor mikor Néhaij Balog Istvánnak res mobilissa edes Anya kezibe ment, az edgyik (salva venia) ökrit az szolgája béribe fizette is, mivel egy kenyéren voltak ő K[e]g[ye]lme hárman visum est juri, hárman fizessék meg ő k[e]g[ye]lme azt az Balog István adósságát #⁴⁵³ és ha akarják ő k[e]g[ye]lme hárman keressék az több Atyafiakot ha azok tartoznak belé fizetni # ha tetszett ő k[e]g[ye]lme[ne]k Mihálcz István Uram mellé állani. I[n]cti]k Mihálcz Péter és Mihálcz Balás Ur[am] ezen Causát cum tota sua serie[m] et p[ro]cessibus appellállyák az T[ekintetes] (P[ate]r)⁴⁵⁴ Sz[en]t Székre. A[ctor] dicit non teneo (tenet?).⁴⁵⁵ Az Appellatio Con-

tumeliosé I[ncti]k et cum protestatione. A[ctor] dicit nec sic. D[e]l[i]b[eratu]m Transmittitur haec causa.

[65. lap.] D[e]l[i]b[eratu]m V⁴⁵⁶ Mike Demeter és Lázár György Sz:[ent] Mária Magdolna Aszszony napján Misét nem hallgattak, hanem az Erdőre mentek, szénát hoztak. convincuntur in flo 3 singillatim mint hogy magok sem tagadgyák.

D[e]l[i]b[eratu]m Kis Gáborné Aszsz[onyo]m Sz:[ent] Jakab Apostol napján dolgozott szótt convincitur in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Borbándi Miklós Menykö teremtetével szitkozodott káromkodott mivel nem authentice vagon, ellenbe két bizonyság vagon hogy nem szitkozódott adtával teremtetével absolvitur.

D[e]l[i]b[eratu]m Az Bartos András szolgáját Bálintot⁴⁵⁷ a mint Innep napon szénát hozott egy Ember fateállya, az Gazdájával egy kenyéren lévén akkor, ketten egy személt tesznek, azért nem elégségesek az fatens ellen ideo convincitur in flo 3. az Megye Bira Uraim résziről conveniált.

D[e]l[i]b[eratu]m Mivel Sándor Ferencz mikor Megye Bira Uraim oda mentek hozzája valósággal az Csűrbe igazította ő k[e]l[ye]lmeket, de meg sem mozdult hogy meg mutatta volna mellyik az ő Gabonája a Csűrben, sőt haraggal mondotta hogy eredgye(nek)tek⁴⁵⁸ lássátok meg. Meg kellett volna böcsülleni az Megye Birákot, s-tartozott volna meg mutatni az Gabonáját ideo convincit[ur] in flo 3. s-pro poenitentia adgyon kalongya bért az el mult esztendőre. fél bért.

D[e]l[i]b[eratu]m Mihály Pista Vaszi Uszkát Czigányok káromkodtak convincunt[ur] in flo 3. singillatim.⁴⁵⁹

D[e]l[i]b[eratu]m Antal Thamás szitkozodott adtával s-nem mer jurálni, submitálni látszik magát convincitur in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Finta Ferencz szitkozodott egy bizonyság comportállya convincit[ur] in flo. 1//50.

D[e]l[i]b[eratu]m Kerekes István Nagy Pénteken sem a' miénken, sem az övéken nem tartotta meg, az Innepet dolgozott⁴⁶⁰ + Kádár Gergely Sz[en]t Mihály napján mogyoróba volt + Török Sámuel Templomba ritkán járt V Mike Györgyné kisebb Templomba ritkán járt (Imreh Pálné)⁴⁶¹ Innepen dolgozott convincunt[ur] in flo 3. .Singillatim + István Mólnárné az száraz Mólnárné Isteni szolgálat előtt korcsomállkodott azért convincáltatnak Singillatim in flo. 3.

[66. lap.] D[e]l[i]b[eratu]m Veres András Suspecta personához járogatván Uras Aszszonyhoz másokat botránkoztatott admoneáltatván, nem supersedeált, azért convincáltatik mind azzal az Száraz István Molnárnéval in duplici poena flo 6. Singillatim.

D[e]l[i]b[eratu]m Az mint Botos János kezes lótt volt az Templum adosságába az fiáért Néhaj Botos Andrásért, most keresi a' Menyit Botos Andrásné hogy fogadása szerént vessen más kezest helyette,⁴⁶² mert ő erőtlen öreg ember, erre

azt allégállya az Menye hogy a' mint fogadta hogy adgya ki az Néhajj Ura bonumit integré, s-kész vagy meg fizetni, vagy kezeset adni azon Templum adósságáért, mivel Botos János Ur[am] azt mondgya hogy mindeneket ki adott a' mi a' Néhajj fiát illette, és az Menye tagadgya ezt,⁴⁶³ s-Botos János Ur[am] azt is mondgya hogy az mely jószágát Márton Ferencz Ur[am] vette vólt⁴⁶⁴ meg annak is az árrát az Botos András (jósztat)⁴⁶⁵ adósságába fizette, azért mind ketten futura sede doceállyanak cum omnibus congruis circumstantijs mindenekről.⁴⁶⁶

Deliberat[um]. Szabó Simon // // és Adam⁴⁶⁷ Vasár Nap részegen reggel Templum előtt cum magno scandalo Populi kardoskodtak ideo convincunt[ur] singillatim in flo 3.

Similiter Köncze Mihály⁴⁶⁸

Del[i]b[eratu]m Váradi Mártonné Sz[en]t Háromság Vasár napján káposztát ültetett, Szabó Boricza Isteni szolgálat előtt részegkedett.

[84. lap.] 1728 die 12 Junij Románné⁴⁶⁹ Templu[m] számára ad fél font viaszszat.

Lófő János[na]k kell adni[a] egy font viaszszat Templum számára.

Conveniálának Megye Bira Uraimmal ő k[e]g[lye]lmekek részire ezek:

Szabó Ádám és Simón Ur[am], Antal Thamás, Veress András R[estál] a' Templomé.

Bartos András is conveniála.

Antal Péter Ur[am] tartozik adni fél font viaszszat. Megye Bira Uramék[na]k részszit meg adá.

[66. lap.] *Causa levata* Coram Adm[o]d[um] R[everen]do D[omi]no Archidiacono Triu[m] Sediu[m] Michaele Cseh et Michaele Péter Constituto Sup[re]mi Judicis p[rae]notati Stephani Bodo cum caeteris D[omi]nis Aedituis ac G[enerosi] D[omi]nis Assidentibus Anno 1728 die 19 Junij.

V D[e]l[i]b[eratu]m Mivel az Tasaly Thamásné Asz[szonyom]⁴⁷⁰ Szolgája és Jobbágya egy Özvegy Asz[szony] ágyában fekütt egy ingben s-lábravalóban két szabad személy látta, admoneáltatott is Megye Bira Uramtól azon Szolga Pál János hogy oda ne járjon, s-az admonitióval sem gondolt azért convincáltatik in flo 3. az admonitióval nem gondolásért pariter in flo 3. Az Scandalumért 3[tri]bus vicibus perlengérben vonattassék. Pro I[n]c[tus] nemo D[e]l[i]b[eratu]m convincitur.

D[e]l[i]b[eratu]m Mivel Thamás István és András exmissióra kívánkoztak és jelen nincsenek ujjobb[an] convincáltatnak singillatim ut supra. Supervenit⁴⁷¹ Delib[eratum]⁴⁷²

[67. lap.] D[e]l[i]b[eratu]m Danka Péter Ur[am] a' mint ki adták innep Szegésért, sub mittálá magát, conveniál az Ecclesiával.

D[e]l[i]b[eratu]m V Szabó Ferenczné extradáltatott hogy innep napokon koldusok[na]k Egett bort adott Mise előtt convincitur in flo 3. per non venit.

D[e]l[i]b[eratu]m Halász Imreh káromkodott Menykö Teremtettével Mihálcz Péter Ur[am] Huncz fut teremtettével, Simonfi Ferencz innep nap dolgozott, Csáki An- V⁴⁷³ drás más ember kaszálását szekerire fel tette, Halász Imréné az Urának a' Lelkit gazlotta Ura ellen káromkodott Léva Gergely Sz[en]t Háromság Vasár napján erdőlt. Hegyes Jakab káromkodott, (Mih)⁴⁷⁴ mind ezek singillatim convincáltat[na]k in flo 3. Mihálcz István Ur[am] simil[i]ter káromkodott Conv[incitur] in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Léva János Mihálcz Balás Ur[am], praedicióról (flo)⁴⁷⁵ ki jöttek convincáltat[na]k in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m A mint Botos Andrásné Aszszonyomot kényszerítte Botos János Uram hogy az Templum[na]k járó adósságot cum Interesse mely tézen flo 7 den[arum] 18, mellyért kezes volt Botos János Ur[am], vagy fizesse meg Botos Andrásné Aszsz[onyo]m, vagy vállallya magára s-adgyon más kezest róla, de mivel az Csika falvi jószágocskájából mely ő k[e]g[ye]lmének Annyától maradt volt,⁴⁷⁶ Item az házán kívül való két földből is még két véka férő földel tartoz(ik)ván⁴⁷⁷ Botos János Ur[am], ezeken kívül egy ágyát szekerit hordó Lajtorjait is Botos János Ur[am] ki nem adta, azért visum est juri, vagy ezeket adgya meg Botos János Uram Botos Andrásné Aszsz[onyo]mna, meg adván fizesse meg Botos Andrásné Aszsz[onyo]m vagy más kezest adgyon ő K[e]g[ye]lme, Avagy ha ezeket az fellyeb meg irt jószágocskának harmadát, két véka férő földet, Szeke- ret, Agyat meg nem adgya és az Lajtorjákat, Botos János Uram ő k[e]g[ye]lme fizesse meg azt az Templum adósságát Interessivel edgyütt. A[ctor] appellat cum tota sua serie, eo quo mos et antiqua consuetudo requirit az Szent Székre. Incta dicit non tenet appellatio jó Deliberatu[m] p[ro]nunciáltatott azért az Appellatio contumeliosé. A[ctor] et ad haec cum p[ro]testatione. Incta dicit nec sic D[e]l[i]b[eratu]m Transmittitur.

[68. lap.] Deliberatu[m] Az Thamás András és István superveniálások utan exmissió adatván ő k[e]g[ye]lmek[ne]k, az mely bizonyságokat bé küldének por- ka havat emlegetnek hogy akkor esett volna, de mivel hirt adtanak az Megye Bira Uram[na]k, s-mingyárt sietve ment alá Thamás István és András Uramék után meg ismérte, hogy kétség nélkül az Templum tilalmas erdejiből erdőlt fákat visznek volt # # ellegyesen-,⁴⁷⁸ mellyet jó lelki ismérte szerént mond Megye Bira Ur[am], ergo potentián, flo 3. az fa le vágásért és kárért singillatim convincuntur in flo 3. nem is volt akkor porka hó hanem sárocska.

Levata coram Adm[o]d[um] R[everen]do D[omi]no Archid[iacono] Triu[m] Sediu[m] Michaele Cseh, Item Supremo iudice Eccl[esi]ae G[eneroso] D[omi]no Stephano Bodo, Michaéle Péter, Matthaeo Balási, et Mihaele Jakabos. Anno 1728 die 13 8[octo]bris

D[e]l[i]b[eratu]m Az mint p[ro]clamáltatá Balás Máthé Ur[am] mint Megye Birája Kádár Gergelyt hogy mikor ő k[e]g[ye]lme az Templum Gabonáját arattatta, akkor ő k[e]g[ye]lmét diffamálta és azt is mondotta hogy nekem nem parancsolsz Balás Máthé, s-az ő k[e]g[ye]lme Annyát is rutul gazolta, futura sede utrin[ue] comp[ro]bállyanak cum omnib[us] circumstantij(ij)s⁴⁷⁹ (Interim)⁴⁸⁰ coram sede conveniála Kádár Gergely az székkal meg követvén.

D[e]l[i]b[eratu]m Az mint keresi Jakabos Mihály Ur[am] mint Megye Birája Nagy Léva Istvánné Asz[szonyo]mot neviről p[ro]testat[ur], hogy ő k[e]g[ye]lmit s-az Istenb[en] el nyugutt Attyát diffamálta hogy maga is roszsz ember s-az Néhaj Attya is Rosz Ember volt, quod majus, salvo honore te huzó vonó Disznó Picsájából ki esett illy rut szókkal diffamálta ergo az N[éhaj] Attya ellen mortuu[m] homagiomon s-maga ellen simplex homágiumon convincáltatik Léva Istvánné Aszsz[ony] Vargyasi Anna Aszsz[o]ny (per non venit).⁴⁸¹ Convenit cum D[omi]nis aedituis.⁴⁸²

D[e]l[i]b[eratu]m Fekete Mihályt is keresi Jakabos Mihály Ur[am] hogy meg zállagoltatta volt szó fogadatlanságáért, secundario is meg akarván zállagoltatni törvényre tartotta 2[máso]dik zállagját,⁴⁸³ azt mondotta Jakabos Mihálynak Fekete Mihály Ur[am] hogy ő k[e]g[ye]lménél az zállagja s-meg éri az a' zállag s-nem adott zállagot, magát most azzal menti Fekete Mihály Ur[am] hogy az Császár szolgálattýára volt akkor, mikor meg zállaglották, Jakabos Mihály Ur[am] Törvényt kér hogy az zállaglás előtt egy nehányszor admoneálta hogy tizedes lévén p[ro]curállya az kertet, s-az Sánczot⁴⁸⁴ is, de szót nem fogadott, erről jurállyon Jakabos Mihály Uram vagy mondgya meg fide mediante és convincáltatik Szó fogadatlanságáért Fekete Mihály in flo 3. hogy disznónak részeges rosz Ember[ne]k szidta (Ja)⁴⁸⁵ az Megye Biráját azért homágiumon convincáltatik, ha mit nem túrhet Fekete Mihály más uton keresse meg Jakabos Mihály Uramot.

[69. lap.] D[e]l[i]b[eratu]m A mint Botos Andrásné Kata zállagot nem adott, sem meg nem adta az Megye fel vetett Tiszt[elendő] Pater Ur[am] kemenczére szede(tt)ndő pénzét,⁴⁸⁶ hanem az Egyház fiát rutul diffamálta (meg mondotta)⁴⁸⁷ salvo honore Szart a' szájába, quod est majus az Megye Birák Törvényibe is rutul gazlott, mellyet kész vólna comp[ro]bálni Jakabos Mihály Uram sufficientib[us] testibus dato termino, de mivel nem compareál az Incta, külön külön homágiumokon convincáltatik, az zállag nem adásért is⁴⁸⁸ convincit[ur] in flo 3 p[er] non V[enit]. p[ro]hibita eod[em] die.

1730

Levata coram D[omi]no Generoso Paulo Benkő Supremo Judice Ecclesiae cum Caeteris D[omi]nis Aedituis Petro Bartha, Francisco Benkő, et Michaele Jakabos Anno 1730. die 7 Julij

D[e]l[i]b[eratu]m Mint hogy nem constál Tasaly Thamásné Aszsz[onyo]m[na]k eddig való Patrociniumja, sőt Anno 1728ban is szaladdal vólt adóss, fával pedig még annak előtte való esztendőre is adóss vólt, adóss lévén mind fával s-mind szaladdal Tasaly Thamásné Aszsz[onyo]m, jobbagya lévén ő k[e]g[lye]lmének, Pál János oda kellett menni zállagolni az Igazittók[na]k, s-hogy Pál János zállagot nem adott, sőt Cseber rúddal resistált a' mint az Igazittók relációjából constál azért visum est juri az Igazittókra való támadásért és szó fogadatlanságért az Megye Birák Törvényin convincáltatik in flo 3. insuper az praetensio szerént az bér restantiát mox et defacto tartozik s-adgya meg plené et integré.

D[e]l[i]b[eratu]m Mivel Léva György a' mint az bizonságok világosan comportályák Miklós Deák Uram írása ellen azt mondotta hogy nem igaz irás, nem igazán irta, az pedig lucidé constál hogy igaz iráss vólt, menti magát hogy ittas vólt de az nem elég mentség visum est juri convincitur Léva (Geregely) György⁴⁸⁹ in (flo)⁴⁹⁰ contumelia flo 3.

Interim Miklós Deák Uramot meg követé és ő k[e]g[lye]lme ugy condonálá hogy Tisz[te]l[ete]s Esperest Ur[am] sufficiens[ne]k itili ő Atyasága P[rae]sentiája nélkül való követését, ugy Böcsületes Megye Bira Uraim is az magok részszit⁴⁹¹ condonálák exceptó az Procuratorral conveniállyon az Prókátorral is conveniála.

D[e]l[i]b[eratu]m A mint p[ro]clamálta vólt Megye Bira Jakabos Mihály Ur[am] Botos Andrásné Aszsz[onyo]mot diffamációért Zállag nem adásért, Sufficientib[us] Testib[us] comp[ro]bálá Botos Andrásné Aszsz[onyo]m hogy senkit nem diffamált, kész vólt az fel vetett Pénzt is meg adni, ergo absolváltatik Jakabos Mihály Ur[am] keresetitől.⁴⁹²

[70. lap.] *Levata (Coram)*⁴⁹³ P[rae]sente⁴⁹⁴ Adm[o]d[um] R[everen]do D[omi]no Michaele Cseh Item D[omi]no G[ene]roso Supremo Judice Paulo Benkő, Francisco Benkő Seniore, Petro Barta et Michaele Jakabos Aedituis *Anno 1730. die 15 Julij.*

D[e]l[i]b[eratu]m:⁴⁹⁵ Pál János káromkodot igen éktelenül convincitur in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Lakatos Bálint külön helyyeken igen rutul káromkodott, többet érdemlene, de most pro semper elsőbben convincáltatik in flo 3. ha ennek utánna iterállya Többel convincáltatik.

//⁴⁹⁶

D[e]l[i]b[eratu]m Szabó György most bizonyos okokra nézve, nem convincáltatik mind azon által intetik hogy ennek utánna, Gyermekiej között se káromkodgyék mert az Apjától tanól az Gyermeké káromkodást, Szabó Györgyné

is admoneáltatik hogy Innepen ne dolgozzék, mert ha bizonyosan meg tudatik convincáltatik másszor.

D[e]l[i]b[eratu]m Mike Demeter Innepen terhes Szekérrel haza jövetelért convincit[ur] in fl. 3. melyet maga sem tagad.

D[e]l[i]b[eratu]m Szabó Istvánné felső káromkodásáért convincitur in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Mivel Péter Mihály csak az kapu helyét az kertinek, kertelte fel, s-Dió verésiről sincsen sufficiens Testis most nem convincáltatik.

D[e]l[i]b[eratu]m László Jakabné Templumb[a] nem jövésiért convincitur in flo 3. p[er] non v[enit] p[ro]h[ibita] e[odem] d[ie].⁴⁹⁷

D[e]l[i]b[eratu]m Tasaly Mihályné admoneáltatik hogy az oktalan állatokat se szidgya ördög teremtettének mert az Isten teremtett mindeneket, most nem convincáltatik.

D[e]l[i]b[eratu]m Borbándi Istvánné sem convincáltatik most Templumba nem jövésiért mind azon által intetik hogy gyakrab[an] jöjjön az Templumba.⁴⁹⁸

D[e]l[i]b[eratu]m Kis Gáborné extradata hogy Gyümölcs óltó B[oldog] Aszszony napján Egett bort főzött két bizonyság fateállya convincáltatik in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Tala Bokorné admoneáltetik hogy ne káromkodgyék, mert másszor convincáltatik most absolváltatik.

D[e]l[i]b[eratu]m Mivel az Kocsisné azzal menti magát hogy történet szerént lőtt az Egett bor főzése (Innepen) nek⁴⁴⁹ végezése, most nem convincáltatik.

D[e]l[i]b[eratu]m Veress Péter Templumból praedicióról ki jövetelért most nem convincáltatik.

D[e]l[i]b[eratu]m Szántó Istvánné is most nem convincáltatik.⁵⁰⁰

D[e]l[i]b[eratu]m Kólcásár Mójses Adventben Tánczoló[na]k tomboló[na]k szállást adott convincitur in flo 3.⁵⁰¹

D[e]l[i]b[eratu]m Mihálcz István Ur[am] extradatus hogy gyakran jött ki az Praedicióról, a' mint azzal menti magát (veg)⁵⁰² hogy egyedül vagyon, admoneáltatik hogy vegyen feleséget⁵⁰³ most absolváltatik.

[71. lap.] D[e]l[i]b[eratu]m Mihálcz Péter Uram sokszor jöven ki praedicióról admoneáltatik hogy mások botránkozására többször ne cselekedgye; most absolváltatnék ha compareálna de mivel nem compareál convincáltatik.

D[e]l[i]b[eratu]m Mivel Szabó Ádámot Csak egy Testis felelte most, absolváltatik, ugy mindazon által, hogy admoneáltatik hogy többször ne káromkodgyék, mert ha másszor is extradáltatik másszor convincáltatik.

D[e]l[i]b[eratu]m Mivel 3 bizonyság feleli hogy Tölcséres Péterné⁵⁰⁴ Innep napokon Mise előtt korcsomálkodott nem csak áldomásban, hanem egy néhány-szor adott ki Egett bort convin[citur] inflo (!) 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Mint hogy Kelemen Margit maga sem tagadgya hogy nem káromkodott, s- nem átkozódott volna convincáltatik in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Kölcsár Istvánnét extradálta 2 bizonyság hogy káromkodott convincit[ur] in fl (!). 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Szigeti Istvánné absolváltatik most de admoneáltatik, hogy többször ne káromkodgyék, mert ha másszor csak egy bizonyság feleli is convincáltatik.

D[e]l[i]b[eratu]m Szöcs Istvánné, Vizi Simonné, Tót Andrásné, noha külömb[en] p[ro]clamatában voltak, similiter admoneáltatnak, de most absolváltatnak.⁵⁰⁵

D[e]l[i]b[eratu]m Török Samuel Ur[am] extradatus hogy káromkodott, s- Templumb[a] is ritkán jó convincit[ur] in flo 3. per non venit.

D[e]l[i]b[eratu]m Léva György Káromkodott 2 bizonyság comportállya, s- Templomban is részeg volt azért convincáltatik singillatim in flo 3. in flo 3.⁵⁰⁶

D[e]l[i]b[eratu]m Halász Imréné is káromkodott adtával teremptettével 2 bizonyság feleli convincitur in flo. 3. per non venit.

D[e]l[i]b[eratu]m Mivel Fili Czigány ámbár reformata religióban vagyon is, igen rutúl káromkodott, azért Falunkban lakik s-töllünk kell dependeálni, többet érdemlene, de pálczáztassék meg most másszor perlengérbe csapattassék Tiszt[elendő] Esperest Ur[am] előtt legyen pálczáztatása alioquin, ha nem obtemperálna perlengérbe csapattassék, s-ott veretessék meg.

D[e]l[i]b[eratu]m Mivel Iffibb Szabó Thamást egy bizonyság extradálta, hogy káromkodott admoneáltatik, hogy ha másszor ki felelik convincáltatik, most absolváltatik.

D[e]l[i]b[eratu]m Fekete Mihályné azzal menti magát hogy ki bocsátotta volna Esperest Ur[am] azon Innepen az Embereket, mellyen az kemenczéjét kellett reficiálni, félvén attól hogy valami gyulást teszen, ideo absolváltatik.

D[e]l[i]b[eratu]m Fintáné Aszsz[onyo]m is hic et nunc absolváltatik.⁵⁰⁷

D[e]l[i]b[eratu]m Antal Thamás Uram is admoneáltatik ne káromkodgyék, mert ha másszor extradállyák el nem kerüli az büntetésit.

1731

[72. lap.] *Causa levata coram Adm[o]d[u]m R[everen]do D[omi]no Michaele Cseh Archidiacono Trium Sedi[u]m et D[omi]nis Generosis Ecclesiae All Torjensis Aedituis A[nno] 1731 die 17 Januarij.*

D[e]l[i]b[eratu]m Mivel Sollyom György az mint Megye Bira Uram meg akarta zállagoltatni az Temető helyen való kertnek nem restauráltatásáért, zállagot nem adott, ergo convincitur in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Az mint Zölde Thamást az fa meg nem vitelért akartá(k)⁵⁰⁸ meg zállagoltatni Megye Bira Uram, készen lévén a' fája s-meg is vitte más nap absolváltatik.

D[e]l[i]b[eratu]m Az mint Donát Jánosné Aszsz[onyo]m azzal mentegeti magát hogy Karácson napja előtt vasárnap ment Fia látni, s-az Árva Jobbágyinak is repetáltat(va)ni,⁵⁰⁹ nem Sufficiens ratio, mert Karácson nap előtt való⁵¹⁰ Vasárnap is tartozott volna Misét halgatni, annál inkább Christus Urunk Születése Innepin, meg találta volna az Jobbágyit is annak utánna Uj esztendő napig még el mehetett volna, de mivel annak előtte való Innepeken is sokszor el mulatta Vasárnapokon s-Innep napokon az Templumot, ezek pedig másoknak botránkozására voltak, az sem elég mentsége ő k[e]g[ye]lmének hogy Kőrös patakon akart volna Isteni szolgálatot halgatni, az bizonytalan volt mivel ott lakó Pater nincsen, ergo (Singillatim)⁵¹¹ convincáltatik in flo 3. noha singillatim meg érdemlené hogy convincáltatnék.

+ D[e]l[i]b[eratu]m A mint Márton Jánost Seniort keresi Megye Bira Ur[am] Vasárnapon vagy Innepen való erdölésiért, tagadgya az I[nctus] exmissióra kívánkozik hogy nem erdült semmit csak fejsze fokkal ütött egy fát, datur exmissió futura sede comp[ro]bállya Törvény kérése is a' miben illik.

D[e]l[i]b[eratu]m Most Kis Gábor Ur[am] admoneáltatik , hogy többször az Praedicatióról ki ne jöjjön nisi urgente magna necessitate. Absolváltatik.

D[e]l[i]b[eratu]m Mivel extradatus Kádár Ferencz hogy Kutya Menykö Te remptettével szitkozódott káromkodott, azzal menti ugyan magát hogy nem ugy mondotta, hanem valami délczeg marhája az mint hurczolta, annak mondotta hogy menykö teremjék, az Lelkib[en], de mivel jó lelki ismeretű Ember fateállya s-nem is valami injuriosé ergo convincitur in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Az mint extradata Botos Jánosné hogy tüzes teremttével szitkozódott, az ki extradálta az is apró Szót nem hall, az utánna jövő nem hallott olyan szót⁵¹² (extr)⁵¹³ absolváltatik Botos Jánosné mind azon által intetik igen; hogy Szavaijra vigyázzon ennek utánna s-az káromkodástól az nyelvét meg fogja.

D[e]l[i]b[eratu]m Az mint Veress János extradatus hogy rutul káromkodott, maga sem tagadá in facie sedis hogy ördög teremttével szitkozódott; mellyel még a' fát sem szabad átkozni, ergo convincitur in flo. 3. Az Templum el mulatásáról jurállyon hogy mikor az Felesége az Templomb[an] volt, csak olyankor maradott el a Templomból hogy az házat s-Gyermekeit ugy nem hagyhatta, egyebkor mindenkor jelen volt.

D[e]l[i]b[eratu]m Az mint Birtalan Györgyné szitkozódott s-Menykövel ütette az Gyermekeit, igen rúv Czigány szitok az attól fogja meg az nyelvét, most absolváltatik.

[73. lap.] D[e]l[i]b[eratu]m Jurályon Varga Judith, hogy nem tudta (hogy nem tudta)⁵¹⁴ hogy Innepep vagy on s-nem dolgozott hogy meg mondták az után ne[m], absolváltak.

D[e]l[i]b[eratu]m Váradi Márton adtával káromkodott, Lelkit rutul gazlotta Feleségének convincitur in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Tölcséres Péterné exmissióra kívánczik hogy B[oldog] Aszszony fogontatása napján égett bort nem főzött futura sede comp[ro]bállya, s-juramentuma is meg engedtetetik.

D[e]l[i]b[eratu]m Kocsisné mind[en] keresettől absolváltak.

D[e]l[i]b[eratu]m Vaszi Margith az ő rut átkozódásiért kurvaságáért perlen-géztessék meg.

D[e]l[i]b[eratu]m Török Miklós Uram exmissióra kívánczik hogy mikor valami idegen böcsületes Emberek szállóji nem voltak el jött az Templomba el nem mulatta az Isteni szolgálatot ha az Templomba néha be nem mehetett az Templumon kívül is meg halgatta az Isteni szolgálatot Conceditur futura sede.

D[e]l[i]b[eratu]m Török Samuel Ur[am] és Török Ilona per non venit convincáltak hogy Templumba ritkán jönnek, s-most sem compareálnak, seorsin et singillatim in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Török Sára Aszszony praediciót ritkán halgat convincitur in flo 3. per non venit.

D[e]l[i]b[eratu]m A mint Megye Bira Ur[am] Birtalan Mihály Uramot keresi hogy az Megye kertit az részze szerént fel nem tötte, zállagot nem adott, sem fel nem tette az része szerént való kertet, ergo singillatim convincáltak in flo 3. per non venit convincáltak.

D[e]l[i]b[eratu]m A mint Kovács Jánosné extra casum necessitatis varrott fol-dozott Innepen⁵¹⁵ Convincit[ur] in flo. 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Kos Demiénné dolgozott Innepen mások botránkozására convincit[ur] in flo 3. maga relatiójából is constál.

D[e]l[i]b[eratu]m Ex parte Constálván Megye Bira Uraimék előtt hogy Márton Mihályné jun[ior] és Márton Jánosné ex injuria extradáltak ergo absolvuntur.

(D[e]l[i]b[eratu]m)⁵¹⁶

Causa Levata Coram Supremo Judice Generoso D[omi]no Paulo Benkő et D[omi]nis Vice Judicibus et aedituis Ecclesiae, Anno 1731 die 26 Maij.

D[e]l[i]b[eratu]m Tala Bokorné Anna az 40 napi Böjtbe Virág Vasárnap előtt való Vasárnap mikor az Templumból Haza mentek az Sütő Kemenczének tüzit égette, convincitur in flo 3. per non venit p[ro]hibita.⁵¹⁷

D[e]l[i]b[eratu]m Czikó János igen ritkán gyakorollya az Templumot Vasárnapokon és Innepep napokon, ergo convincitur in flo 3. per non venit.

D[e]l[i]b[eratu]m Mike Sándorné Tasaly Kata, az Öcséje Anna jóllehet hirdetése volt azon napon Mike Sándornénak, akkor az praedicatiót nem halgatták meg, meg halgathatták volna az praedicatiót, és hogy az praedicatiót el végezték, az Mi Atyánk alatt ki jöhettek volna, ha nem akarták hallani az hirdetést, ergo singillatim convincuntur in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m A mint az Böcsületes Felszeg Nagy Ferenczet Fel Szeg Elejnek választotta volt, harmadszor is csak meg állott ő k[e]g[ye]lmen az Fel szeg elejeség, azzal menti magát hogy Benkő Mihály Ur[am]on lett volna az Series,⁵¹⁸ azt is comp[ro]bálni akará hogy volt Felszeg Eleje, egy bizonyság meg tartá azzal hogy volt Felszeg Eleje, az is⁵¹⁹ [74. lap.] az is az bizonyság Borbándi Ferencz fassióját felelé, Unus Testis nullus Testis, bővebben kellett volna bizonyságot jártatni, a' mellé Törvény kérése, de arra nem bocsátta a' Törvény, mert azt kellene comprobálni hogy mellyik esztendőben volt Fel Szeg Eleje, de azt sem comp[ro]bálá hogy Benkő Mihály Ur[am] az után hogy ő viselte az Felszeg Elejeséget nem viselte ergo convincáztatik az Böcsületes Felszegi Usus szerint // d[enarum] 90 és tartozik az Böcsületes Felszeg Elejeséget el viselni.

D[e]l[i]b[eratu]m A mint Néhaj N[e]mz[ete]s Benkő Ferencz Ur[am] Árvájának jobbágyát Sándor Ferenczet Felszeg Elejnek vállasztották, mivel az Nemes Udvarban benn lakik Sándor Ferencz, és mint egy Birája ugy vagyon az Árvának, nem tartozik az Felszeg Elejeséget viselni, mikor az Nemes Fundusról ki megyen lakni tartozik akkor el viselni az Felszeg Elejeséget.

D[e]l[i]b[eratu]m Márton János a' mint kéri az Törvénytől hogy két böcsületes Személyt adgyon egy beteg bizonyság[na]k fassiójának recipiálására, mivel exmissioja volt eddig elég jdeje volt inquirálatásának, lett volna vigilens készült volna rea, convincitur (ut supra)⁵²⁰ in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Mihálcz István Uram ördög teremttével káromkodot, s- azt is mondván hogy az Szabad Ember Lelkit olybá tartom mint az kutyámat, s-az kutyámnál is alább valónak. convincitur in flo 3. p[ro]hib[ita].⁵²¹

D[e]l[i]b[eratu]m A mint extradata volt Tölcséres Péterné Aszsz[onyo]m hogy Innepen dolgozott volna, az Megye Bira Barta Péter Ur[am] relatiójából csak egy infámis persona extradálta volt absolvitur ab extradatio.

D[e]l[i]b[eratu]m A mint Mike István Mike Bóldisár fia rutul káromkodott, azzal menti magát hogy a' mint meg támadták ex furia káromkodott, minden káromkodás inkább ex furia szokott lenni, nem elégséges excusatioja convincit[ur] in flo 3.

+++++

Causa levata coram Sup[re]mo Judice Eccl[esi]ae Generoso D[omi]no Paulo Benkő et D[omi]nis Vice Judicibus seu aedituis Ejusd[em] Ecclesiae Torjensis Anno 1731. die 9 Junij.

D[e]l[i]b[eratu]m A mint Tala Bokorné convincáltatott Innep szegéséért in flo 3. p[ro]hibeálta vólt, most per non venit ujobb[an] convincáltatik in Indebita.

D[e]l[i]b[eratu]m A mint Veress János extradatus ujobban rut káromkodásáért, exmissióra kívánkozik, hogy injuriából extradálták, fiat futura sede, s-Templumból is el maradásáért hogy edgyik[ne]k ott honn kellett maradni, hogy pusztán az házat nem hagyhatták.

D[e]l[i]b[eratu]m Czikó János rut káromkodásáért ördög teremtettével Huncz fut teremttével való szitkáért convincáltaték in flo 3. de mivel igen injuriosé élnek azokkal az Testisekkel, most absolváltatik, ugy mind azon által hogy ha ennek utánna extradállják meg duplicáltatik akkori poenája.

[75. lap.] D[e]l[i]b[eratu]m Korbuly Urszuly rut káromkodásáért ördög teremtettével való szitkáért convincáltatik in flo 3. per non venit.

D[e]l[i]b[eratu]m Kissebb Bács János is káromkodásáért convincáltatik in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Jurállyon nagyobb Bács János hogy sem maga, sem fia, az Templum Erdeijben egy ág szálat sem vágta le az kecskéjek[ne]k vagy akárminek is, sőt még fejszét sem vittek oda a végre hogy ott vágjon⁵²² mikor az kecskéjekkel ott keresztül mentek, hanem csak ki s-bé jártak ott az kecskéjekkel. Jurálván absolváltaték.

D[e]l[i]b[eratu]m Mint hogy Lőrincz Gergely in Facie Sedis az Bizonyáság ellen szollott hamissan mondta hogy felelt, ergo convincitur In humagio Litis intermedio. in flo 3 Insuper az átkozódásáért is convincitur in flo 3. a' Felesége.

D[e]l[i]b[eratu]m A mint Lőrincz Gergely ördögtől s-Disznótól lelkezettell káromkodott, (convincitur)⁵²³ exmissióra kívánkozik, hogy soha sem Alszezb[en] sem Felszezb[en] azzal az szitokkal nem szitkozódott⁵²⁴ fiat futura sede.

D[e]l[i]b[eratu]m Gergely Jánosné Vasárnapokon s-Innep napokon Mise alatt korcsomárkodott ergo convincitur in flo 3. Pro I[ncta] nemo per non venit p[ro]hib[ita] e[odem] d[ie]⁵²⁵

D[e]l[i]b[eratu]m A mint exmissióra kívánkozott vólt ennek előtte Török Miklós Uram hogy restsége s-vakmerősége miatt el nem mulatta Innep napokon s-Vasárnapokon az Isteni szolgálatott, juramentumát most az Ecclesia condonállya, mind azon által szépen admoneáltatik, hogy gyakorollya az Isten házat ennek utánna, ne legyen mások[na]k rossz példa adója s-botránkozatója.

D[e]l[i]b[eratu]m Most admoneáltatik Felső Mike Jánosné Assz[onyo]m hogy ennek utánna el ne mulassa az Isteni szolgálatott Innep napokon s-Vasárnapokon, kivált képpen, hanem, gyakorlatossággal el jöjjön az Templumban, s-bé mennyen mikor egésége lészen, az Templumba, ha ennek utánna ki adnák templumba nem jövésiért, ez is fenn maradgyon, és akkor fel olvastassék, kettős leszz a' büntetése.

D[e]l[i]b[eratu]m Az el mult Nagy Pénteken részeg vólt, s-azon napon az Atytyát is rutul szidta káromlotta, ilyen rut másokot botránkoztató életiért convincáltatim in flo 3. # Mike István Mike Bóldisár fia.

D[e]l[i]b[eratu]m Simón Péter mind Feleségivel edgyütt exmissióra kívánkozik ártatlanságáról hogy nem káromkodtak. Fiat futura sede.

D[e]l[i]b[eratu]m Kissebb Mike Györgyné exmissiót kíván az Templum gyakorlása felől. Fiat futura sede.

D[e]l[i]b[eratu]m Bernárd Miklós maga kérése szerént hogy Ur napján két Ágast vágot, az nem vólt szabad. convincitur in flo 3. p[ro] I[nctus] nemo p[er] non venit.

D[e]l[i]b[eratu]m Czikó János az ellenne felelt Testist in Facie Sedis hamisgatá convincitur in flo 3. mivel nem doceállya annak hamisságát az Testisnek.

[76. lap.] D[e]l[i]b[eratu]m Huncz fut teremtettével való szitkozódásáért Kólcár Istvánné convincáltatim in flo 3. Pro I[ncta] nemo per non veni[t].

D[e]l[i]b[eratu]m Mike Benedek rutul káromkodott ördög adrával teremtettével convincitur in flo 3. per non venit Interim Supervenit. Manet idem Deliberatum mivel több bizonyságok comportálták.

D[e]l[i]b[eratu]m (Szabó Thamás junior per non venit, Feleségestől, Thamás István Feleségestől),⁵²⁶ Thamás András, Menyhárt Gergely Feleségestől, mint hogy pecsét hi[va]tálnak nem engettek convincuntur in flo 3. singillatim.

D[e]l[i]b[eratu]m T[ekintetes] N[emzetes] Mihálcz István Uram, Finta Ferenczné káromkodtak, szitkozódtak adrával, teremtettével, még azt is megmondotta a Tisztartónak mit csinál az Anna Lelkének.

D[e]l[i]b[eratu]m Halász Imrenéh káromkodott rutul , convincitur in flo 3. per non venit

D[e]l[i]b[eratu]m Kádár István tüzes Menykö teremtettével szitkozódott convincit[ur] in flo 3. p[er] non v[enit] p[ro]h[ibita] e[odem] d[ie].⁵²⁷

D[e]l[i]b[eratu]m Sánta Moyses azzal menti magát hogy soha azzal az káromkodással nem szitkozódott, mellyel ki adták exmissióra kívánkozik fiat futura sede

D[e]l[i]b[eratu]m (Szakács Mátyás)⁵²⁸ Kovács András, Csiki Márton, Székely István, Léva János, (Finta Ferencz)⁵²⁹ (ková)⁵³⁰ Kovács Mihály, Ezek az pecsét hivatalra nem jöttek el convincuntur singillatim in flo 3.

(Mi)⁵³¹ Finta Ferenczné superveniálá causáját mely mellett exmissióra kívánkozik s-Törvényt is kér ártatlanságáról fiat futura sede.

[...]

Causa Levata coram Supremo Juce Eccl[esi]ae Generoso D[omi]no Paulo Benkő et D[omi]nis Judicibus seu Aedituis ejusd[em] Eccl[esi]ae Torjensis Anno 1731 die 30 Junij.

D[e]l[i]b[eratu]m mint hogy Lőrincz Gergelyt az melly személy extradálta, és felelte rut szitkáról a' kivel látszik világon injuriosé felelni, mellyből excusál-

ván magát Lőrincz Gergely hogy soha sem Alszegeb[en] sem Felszegeben azzal az rut szitokkal nem szitkozódót melyet bizonyságokkal is comp[ro]bála, kik vallák hogy soha olyan szitkát nem hallották, maga kívánsága szerint jurállyon Lőrincz Gergely hogy soha azzal az szitokkal nem szitkozódott, mellyel ki felelte az a' személy. Interim jurálván absolváltatik.

D[e]l[i]b[eratu]m Mivel suspicio láttatik az Veress (Gergely)⁵³² János ellen való fatensben hic et nunc pro ulteriori ilyen conditioval absolváltatik, hogy ha ennek utánna, más személy ilyen káromkodását ki felelné ez az mostani ellenne való felelés is meg ujttatik, és convincáltatik érette. Azonb[an] (!) admoneáltatik solemniter hogy meg békéllődgyék mint keresztyén Ember az veszekedő Társa, mikor meg akar békélleni, s-haragot ne tartson, ne veszekedgyék mások[na]k botránkoztatására mert büntetelen (!) nem marad, az Templomból sokszor el maradása felől pedig jurállyon, hogy csak akkor maradott honn Innep nap s-Vasárnapokon, mikor egyedül volt az házánál.

D[e]l[i]b[eratu]m Mike Györgyné a' mint exmissióra kívánczozott volt hogy az Templumb[an] el jött, az bizonyságok ugyan⁵³³ [77. lap.] ugyan comportállják hogy látták az Templumnál, de nem mindenkor felelik, azért most admoneáltatik hogy Innep napokon s-Vasárnapokon az Templomba való jövetelt el ne mulassa, mikor egészségben léssen el ne mulassa az Isteni szolgálatot pro hic et nunc absolváltatik,

D[e]l[i]b[eratu]m A mint Simón Péterné exmittáltatott volt hogy comp[ro]bállya hogy nem káromkodott, comprobálá 3 bizonyságokkal, absolváltatik, Simón Péter pedig magát submittálá, s-nem tagadá csak azzal menté magát hogy részeg volt nem tudgya káromkodott e vagy nem. Convincáltatik.

D[e]l[i]b[eratu]m Az Finta Ferenczné Aszsz[onyo]m ellen való Fatensek felől Suspicio lévén, hic et nunc absolváltatik. Finta Ferenczné Aszsz[onyo]m, de vi-gyázzon magára hogy ennek utánna mások ki ne felellék.

D[e]l[i]b[eratu]m Gergely Jánosné Törvény kérése szerint jurállyon hogy Vasárnapokon, s-Innep napokon Mise Alatt nem korcsomállott senkinek, részegségre, h[anem] kik Idegen Emberek uton járván bé mentenek egy egy italt adott azok[na]k is, ott nem részegeskedtek, Torjai Emberek[ne]k pedig Mise alatt Vasárnapokon s-Innep napokon Egett bort nem adott, jurálván absolváltatik.

D[e]l[i]b[eratu]m Sánta Mojseszt az melly Fatens extradálta suspicio lévén a' felől is hic et nunc absolváltatik jurálván exmissiója szerint hogy soha azzal az káromkodással nem élt.

D[e]l[i]b[eratu]m Kádár István mivel olyan bizonyságokkal akarja bizonyítani hogy nem káromkodott, a' kik az akkori veszekedésekben jelen sem voltak, sőt hiteles bizonyságok comportáll(yák)ták⁵³⁴ káromkodását, ergo convincitur in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Kovács Mihály a' mint azzal menti magát hogy az Ura hivata, s-nem merete el mulatni, Megye Biró Uramhoz kellett volna jó reggel menni s-meg kellett volna jelenteni, estve is meg felelhetett volna, de vakmerőségre vetén magát, el mulatta az pecsét hivatalt convincitur in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Felső Torjai Batka⁵³⁵ István Innep nap dolgozott, Nagy börtben hust evett, káromkodott is, convincitur in flo 3. singillatim per non venit.

D[e]l[i]b[eratu]m Katona Mihály, Katona András, Innep nap sokszor jöttek terhes szekérel az Erdőből, Katona Andrásné Ur napján sütött, András Istvánné Ur napján Matolált, ergo convincuntur singillatim in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Kádár Péterné mivel azzal menti magát, hogy az Ura[na]k a mint Udvarba kellett más nap menni ugy varrott egy harisnyára való foltot fel (varrott)⁵³⁶ absolvitur Kovács Mártonnét pedig (felel)⁵³⁷ két bizonyságok felevlén Innep szegésiről egy néhány Innepeken, convincáltatik in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Mint hogy Kovács Mártonnét két bizonyság világosan feleli, hogy Innep napokon dolgozott azért mives napokon ne keringjen imitt amott hanem dolgozzék mives napokon, Innep napokon pedig ez után ne dolgozzék, hanem üllye meg az Innep napokat, ha(nem)⁵³⁸ másszor ki felelik Innep szegéssel, ez az mostani is meg büntetettetik, hic et nunc absolváltatik.

D[e]l[i]b[eratu]m Noha Veszprényi Jánost fateállya két bizonyság, hogy Innep nap dolgozott s-káromkodott is, hic et nunc admoneáltatik hogy ennek utánna, az Innep napokon ne dolgozzék s-ne káromkodgyék, az Bört napokat meg börtöllye, mert ha másszor ki felelik, ez az mostani dolgaért is convincáltatik, hic et nunc ex Gratia Sedis condonáltatik absolvitur.

D[e]l[i]b[eratu]m Keresztes András is admoneáltatik , hogy ennek utánna ugy vigyázzon magára, hogy ennek utánna az Szent Börtököt meg tartsa, s-az több parancsolatit az Anya Sz[en]t Egyház[na]k absolvit[ur].

[78. lap.] (D[e]l[i]b[eratu]m)⁵³⁹ Bodó Gergely Ur[am] az Benkő Bálint Uram resziről, Tisztartó Uram, László György, Katona András, admoneáltatnak infra octavum fedgyék meg az Temető kertet, alioquin convincuntur in flo 3. post octavum ha fedetlen találkozik.

1732

Causa levata coram Supremo Judice Ecclesiae Generoso D[omi]no Paulo Benkő Et D[omi]nis Judicibus seu Aedituis caeteris Ecclesiae Al Torjensis A[nn]o 1732 die 8[oct]ava Novembr[is]

//// D[e]l[i]b[eratu]m a' mint extradata Pál Jánosné hogy Huncz fut teremtével kutya teremtével ördög teremtével gyakorta adtával is káromkodott, convincit[ur] in flo 3.

/// D[e]l[i]b[eratu]m A mint Nagy Ferencz extradatus hogy egy Vásárnap Templumba nem jött Isteni szolgálatra Misére, hanem Határ pásztor lévén égett bort ivutt, mellyet maga sem tagad, szitkozódott részeg lévén, atkozódott is teremttével, s- meg mondotta mit csinál a Lelkinek világos bizonyságok referállyák, ergo convincitur singillatim in flo 3. mind templum el mulatásért, részegeskedésért, káromkodásiért, singillatim ut supra.

/ D[e]l[i]b[eratu]m Mivel constál coram sede judiciaria ex relatione alior[um] hogy Korbuly Románne szü tojásban vagyon azzal az egy személlyel, a ki extradálta hogy káromkodott, ergo jurálván absolváltatik, nem jurálván convincitur in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Mint hogy András Jánost két személy extradálta, hogy azon személyeket szidta, káromlotta vólna, azon személyek nem acceptáltathatnak mert ex inimica domo non sunt Testes admittendi, hanem azok az személyek keressék meg in foro competenti, pro hic et nunc pedig jurállyon András János hogy nem káromkodott, jurálván absolváltatik.

/ D[e]l[i]b[eratu]m Pál János extradatus hogy az Felesége meg hólt Annyának mondotta mit csinál ergo convincitur in flo 3.

// 1 D[e]l[i]b[eratu]m Kertész (Imréné)⁵⁴⁰ Istvánné káromkodot, mely két világos bizonyság[na]k relatiojából constál ergo convincitur in flo 3.

1 D[e]l[i]b[eratu]m Albu János káromkodot adtával teremttével convincitur in flo 3.

//⁵⁴¹ D[e]l[i]b[eratu]m Háromszéki János jun[ior] ki adatott hogy mondotta öcscsinek s-hugának az Annyoknak mit csinál Apját Annyát nem böcsüllí convincitur in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Simon Lőrincz és Tasaly Anna admoneáltattak mind Tiszt[elendő] Esperest Uramtól s-mind Fő Megye Bira Uramtól hogy másoknak botránkozására egy mással ne társalkodgyanak éjjel nappal, mellynek hogy nem engedtenek convincuntur singillatim in flo 3. Az Emberek botránkoztatásáért is in flo 3. singillatim.

D[e]l[i]b[eratu]m Birtalan Györgyné extradata hogy Vásárnap Mise előtt korcsomállott Egett bort, s-maga is panaszkodott hogy a' miatt az Misét is el mulatta ergo convincitur in flo 3. singillatim, a' Templom el mulatásért külön, s-a Mise előtt való korcsomállásért D[e]l[i]b[eratu]m.⁵⁴²

[79. lap.] D[e]l[i]b[eratu]m Extradata Török Ilona Aszszony hogy igen ritkán jó Templumba Misére Vásárnapokon ergo convincit[ur] in flo. 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Tót Andrásné olyan Személy extradálta hogy káromlotta, a' mely magát felelte hogy szidta káromlotta, annak fassiója nem acceptáltatik mert ex inimica domo non sunt Testes admittendi, hanem az a személy competenti

foro keresse meg, interim jurállyon Tót Andrásné hogy nem káromkodott jurállván absolváltatik nem jurála.⁵⁴³

Item Vizi Simónné extradata hogy az Gyermekait szidta adtával teremtettével ergo convincitur in flo 3.

Item Szöcs Istvánné káromkodott szidta az Gyermekait mondván üsse meg az Tüzes Menykö a' kutya adta kölykeit ergo convincitur in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Bernard Ferencz, Nyerges János káromkodtak, Bernard Ferencz adtával teremtettével, János ördög adtával, ergo singillatim convincunt[ur] in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m - Kelemen Jánosné Vasár napokon s-Innep napokon Sert bort egett bort korcsomállott Isteni szolgálat előtt convincitur in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Petrikó Istvánné, s-Kászoni János Czigánné káromkodtak Menykö ördög teremtettével, másokat Menykö teremtettével káromkodtak convincuntur in flo 3 singillatim.

D[e]l[i]b[eratu]m Comprobállya Tölcséres Péterné futura Sede, hogy az mely Vasárnapra virradóllag az nálla lakó leány öcscse kérkedett hogy azon étszaka egett bort főztek, akkor nem egett bort főztek hanem azon hajnalban az Urát készítette az Erdőbe. A mint pedig extradata az Vasárnapi Mise előtt való korcsomállás felől, világos bizonságok extradáltak ergo convincit[ur] in flo 3. Extradata lévén szitkozódása káromkodása felől is convincitur in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Lázár Ferencz T[ekintetes] N[emzetes] Mihálcz Péter Ur[am] Szolgája káromkodott Disznó Teremtettével, Szász András Vasárnap veszszőt erdőlt az erdőn ergo convincuntur singillatim in flo 3. per non venit.

D[e]l[i]b[eratu]m Szakács Mátyás és Vas János kissebb extradati hogy két Vasárnap egymás után halászni mentek ergo convincunt[ur] singillatim in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m N[emzetes] Mihálcz István Uram in facie sedis maga sem tagadgya hogy az szolgálóját nem szidta, mert az Agarát meg forrászta vólt,⁵⁴⁴ káromkodván rut szitkozódással ergo convincitur in flo 3.

D[e]l[i]b[eratu]m Dani István az Gyermekait adtával káromlotta.

D[e]l[i]b[eratu]m Poroszka János ördög adtával teremtettével szidta az juhokot ergo convincitur in flo. 3.

[80. lap.] D[e]l[i]b[eratu]m A mint Kelemen Jánosné Calvinista lévén azzal menti szépen magát hogy ő nem lévén Pápista soha nem tudta s-nem hallotta hogy Vasárnapokon s-Innep napokon nem szabad sert bort éget bort reggel Isteni szolgálat előtt korcsomálni idegen lévén itt,⁵⁴⁵ Tetszett az Törvénynek jurállyon azon, s-absolváltatik, ez után pedig Vasárnapokon s-Innep napokon ne korcsomállyon reggel Isteni szolgálat előtt. Pro hic et nunc, admoneáltatik Kelemen Jánosné hogy ez után Vasárnapokon Innep napokon reggel Isteni szolgálat előtt ne korcsomállyon, mert ha comperiáltatik ennek utánna való korcsomállása

Innep napokon Vasárnapokon Mise előtt való korcsomállása ez az + mostani poenája is fenn marad.

[...]

1734

Causa levata coram Generoso D[omi]no Paulo Benkő Sup[re]mo Judice Ecclesiae et D[omi]nis minoribus Judicibus aedituis die 27 Novembris Anno 1734

Márton András Uramot azzal adták ki hogy Vasár nap erdőlt s-ugy is felelték hogy maga is meg vallotta hogy két öl fát hányt össze, mellyet in facie sedis maga is nem tagada, azért az Sz[ent]: Székkal az Megye Bira Uramék részire végeze az Templum részét kéré Tiszt[elendő] Esperest Ur[am] p[rae]sentiájára. concessum est.

Kertész Istvännét extradálták azzal, hogy Tüzes Terempttével szitkozódott maga sem tagadá hogy az Gyermekait szidta de adtával, nem szitkozódot Terempttével, de adtával sem kellett volna szitkozódni azért convincálódik in flo 3. kezes Tisztartó Ur[am] Márton Mihály Uram az Ecclesia résziről Megye Bira Uraimot contélá (!) elengedé az Ur ő N[agysá]ga Tekéntetére.⁵⁴⁶

Bálint István extradatus hogy szitkozódott, de mivel szitkozódott nem tudták, azért ezt nem convincálhattya az Törvény.

Josa Istvänné extradata hogy káromkodot Menykö Terempttével kutya teremttével azért convincitur in flo. 3.

Háromszéki János egy szeredán esett innepen fát hozott az erdőről noha magát azzal defendállya hogy nem az Erdőről hanem hogy Tengellye el törött volt Dávid Jakabnül hozta az fát, de mind erre is szabadsága dispensatiója nem lévén, convincitur in flo. 3 Interim adgyon kezes. Adá kezesnek László Istvánt.

Sándor Ferenczné András Istvänné Relicta azzal extradáltattak hogy kokozába jártak Innepen ergo singillatim convincuntur in flo 3 mivel Misét az nap nem halgattak.

Sollyom Ferencz extradatus hogy Sz[en]t Máté Evangélista napján erdőbe járt, convincitur in flo 3. conveniált Megye Bira Uraimék résziről.⁵⁴⁷

(Bernárd)⁵⁴⁸ Váradi Mártonné extradata hogy Sz[en]t Ersébet napján dolgozott tilólt,⁵⁴⁹ varrott is convincitur in flo 3. conveniála Megye Bira Uraimmal.⁵⁵⁰

Tölcseres Péter extradatus hogy a' Temető körül való kertet pusztította hordotta convin[citur] in flo V V 3⁵⁵¹ Interim azzal defendálván magát hogy a' kápolnán fellyül talált egy léczet, soha nem hordotta az Temető körül való kertet, ergo jurállyon hogy találta az uton s-ugy vette fel, soha nem hordotta, Int[erim] jurála és absolváltatik Conveniált Megye Bira Ur[aim]mal /=.⁵⁵²

[81. lap.] /= Kis János extradatus hogy szitkozódott Menykő Teremtettével ergo convincit[ur] in flo. 3. kezest adgyon. Kis Gáspár Uram lón kezes. Interim complánálá Mind Megye Birákot s-mind Ecclesiát.⁵⁵³

A mint Vizi Simon extradatus hogy az Templum Erdejéből erdőlt, sőt most az Ereszben az Megye Bira Kis Gáspár Uram előtt és Jakabos Mihály előtt⁵⁵⁴ ore fateálta hogy nem tagadgya hogy olyan aszszú ágat fel nem tett azért convincáltatik in flo 3. melyre hitet kívánván Kis Gáspár mind Prókátorával Jakabos Mihálllyal azért jurállyon mind Jakabos Mihálllyal edgyütt. Interim kész vala Kis Gáspár Ur[am] jurálni mind Prókátorával, nem várá bé juramentumát (azért)⁵⁵⁵ Vizi Simon ergo convincáltatik keresete szerint; kezes lón Balás Pál Ur[am] Conv[enit].⁵⁵⁶

Jakabos Pál extradatus hogy (Innep)⁵⁵⁷ Vasárnap kalongyált, maga sem tagadgya hogy a' mint az szél az kalongyáit el hánta vólt, nem tagadgya hogy valami kévéket fel nem tött, de egész kalongyát nem rakott, sem nem gyűjtött, de mint hogy Dispensatiója nem vólt convincáltatik in flo 3. Megye Bira Uraim részt meg adá.⁵⁵⁸

T[ekintetes] N[e]mz[ete]s Mihálcz István Uram extradatus hogy káromkodott ő k[e]g[ye]lme adtával s-Teremtettével kutya s-ördög Teremtettével, Baszsza meg a' Menykő az (lelkit)⁵⁵⁹ lelketet száma kül pedig kutya ördög Teremtettével ergo convincitur in flo 3.

T[ekintetes] N[e]mz[ete]s Mihálcz Péter Ur[am] is extradatus hogy káromkodott adtával s-teremtettével. ergo ő k[e]g[ye]lme is convincáltatik in flo 3.

Bárbuly Czigánné is káromkodott Teremtettével szidgya vólt az Urát convincitur in flo. 3.

Léva András extradatus, hogy fát hasogatott az Erdőn Innepen, el kezdette az fa hasittását s-hogy szállították ugy hadta el, ergo convincitur in flo 3. Megye Bira Uraimot contentálá részokről.

Csiki Márton Vasár nap Mise előtt Innepen is korcsomált Egett bort, nem vólt szabad azért convincáltatik in flo 3.

Dani István káromkodott adtával Teremtettével ergo convincáltatik in flo 3. Megye Birákot contentálta.

Simon János Adtával teremtettével káromkodott convincáltatik in flo. 3. conveniála Megye B[ira] U[raimmal].

Lázár Ferencz is adtával, teremtettével szitkozódott convincáltatik in flo 3. conveniála Megye B[ira] U[raimmal].

Mivel Bernárd Jánosné aval extradáltatott hogy Innepen kendert áztatott, ugy mint Sz[ent] Máthé Apostol napján, de egy bizonság abban tartya meg hogy az Specificalt nap vélle edgyütt ment az Tóhoz kenderinek meg látására, s-akkor az kendere készen el aztatva vólt, azért visum est juri, hogy az nap kenderit nem

asztatta vólt el, jurályon egy bizonyása mellett jurálván absolváltatik. jurála és absolváltatik, contentálá Megye Bira Uraitot ő k[e]g[ye]lmekek részekről

[94. lap.] Anno (1)4 7[septe]mber[is] Az Temető hely

Tasaly . . .	Köncze . . .
Tasaly György	Köncze . . .
	Csobot (Imre?)
	D(onát?) (János?)
Tasaly . . .	(Balás Pál?)
Péter Mihály	(Török?) Mihály
	.....János
.....Mihály	
.....Tizedes	
.....Böldisár	
.....János	
.....Ferencz	
(Barta?) Péter ⁵⁶⁰	

[1. az elülső fedőlap előlapján.] ... Mindenek . . . Márton Mik . . .

[2. az elülső fedőlap hátlapján.] Salutem

132

16

116

[95. a hátsó fedőlap előlapján.] Re . . .

... m[anu] p[ropria]

[97. lap.] (a füzetben lévő papírszelet előlapján)

In Felső Torja Nagy Személy N[ume]ro 78 /

Kicsin Személy N[ume]ro 57 /

135

Olá 31 Kálvinista 82 Apostata Kis Ágnes, Gál Ilona, Pipa Ilona Kis Borbara

[98. lap.] (a füzetben lévő papírszelet hátlapján)

Papista lett kalvinistából Biro Annok Olából pópista lett Szöcs Mihály, Szöts János, Szöts István, Szöts Jánosné Ilona

15 /

16 /

31 3//76⁵⁶¹

[27. lap.] Az Kerek dombon az Tizeket is vissza nap nyugott felé kezdvén kerülni, az kis kapun túll, dél felé (négy)⁵⁶² öt rész vagyon dél felé⁵⁶³ az Benkő János Uram Tiziben az kis kapuig azokon el kezdvén így megyen. Az X Tizedest téssen.

Balog Ferencz vejvel Kádár Ferenczel.	Katonák
(Thamási Péter) ⁵⁶⁴ Jankóné Aszsz[onyo]m házától X.	(Márton András)
(Veress Joseph) Lőrincz Gergely	(Tasaly Péterné) ⁵⁶⁵
(Balykó Ferencz) ⁵⁶⁶ János	Tasaly Jánosné
Benkő Miklós Ur[am] ⁵⁶⁷	Lázár Péter
Benkő Bálint Uram.	Lázár Jánosné
Benkő János Ur[am].	2 (Zölde János és Ferencz)
Az Úr Apór Péter Ur[am]	(Kakas János Mólnár) ⁵⁶⁸
Kos János	1 Váradí (Ferencz) ⁵⁶⁹ Mojses
Márton Ferencz	Kos István, X
Biró László	Solymok
Váradí Lőrincz	(Lőrincz Ferencz.) ⁵⁷⁰
	Pánczélók
László Ferencz. X	Lőrincz Ferencz
Mítes Balás	Bernárd Sándor. X
Botos János	
László István	Tasaly Györgyné
László Andrásné	Tasaly Jakab .
Vizi Mihály X	Márton Péter
Nem[zetes] Benkő Ferencz Ur[am]	(Kos Ferencz. X) ⁵⁷¹
Köncze András,	Tasaly Thamás X
Veress Gergelyné	Szabó János sen[ior]
Nagy János .	Lukács András.
	Tasaly Gergely

	László Mihályné
	Csupor György
	Lázár (Péterné) ⁵⁷² Andrásné
	Andrásné
Horvát János kertet nem tött	

Zölde (Thamás) ⁵⁷³ István ⁵⁷⁴	
(Benkő Péter) ⁵⁷⁵ Mike Demeter	
Péter Mihály X	
Szabó Mihályné	
Benkő Ferencz X	
Benkő János	
Borbándi Bóldisár	
Kovács Márton	
Benkő Bálinth	
Benkő István	
Benkő Thamás	
Borbándi György	
Borbándi Péter	
(Sollyom Ferencz senior?)	
(..... András Fel Torjai.)	
Márton András ⁵⁷⁶	
Borbándi Ferencz	
Kis István Ur[am]	
2 Zölde János Ferencz A Mólnár	
(Simon Ferencz) ⁵⁷⁷ (Háromszéki György)	
Bernárd István , X	
(Köncze? Katona? Istvánné?)	
(Köncze Mihályné?) ⁵⁷⁸ Andr[ás]	
Köncze Imreh X	

Orbán István	
Zádori György Ur[am]	
Csobot Imréné	Nagy (János) ⁵⁷⁹ Ferencz
Czikó János ⁵⁸⁰	
Küs Gábor	
Oláh János és Imreh	
(Barta István) ⁵⁸¹	Bartos Pál
Simón János	X Tizedes

Jegyzetek

- 1 Schematismus . . . pro anno MDCCCLXXXII. Albae Carolinae, 1882. 97.
- 2 A továbbiakban: *MM jf.* 1702–1734.
- 3 Erről az 1944-ben Altorjáról elmenekült, az 1980-as években bekövetkezett haláláig a dunaparti bukovinai székelyek egyik lelkiatyja, Csató Gyula plébános úr levele tájékoztartott bennünket.
- 4 Ábrahám Árpádot a temesvári hadbíróság halálra ítélte és ki is végezték, altorjai elítéltségei – Farkas Pál, Farkas Ferenc, Baróthi Pál, Szörcei Elek – az 1960-as évek elején szabadultak.
- 5 Altorjai Csoboth János kéziratgyűjteménye Csoboth Zita tulajdonában Budapesten. Itt mondunk köszönetet Csoboth Zitának, amiért szíveskedett betekintést engedni A. Csoboth János iratgyűjteményébe és megengedte, hogy az egész anyagról fénymásolatot készítsünk.
- 6 A Kárpát-medence több levéltárának székely családi levéltári állagaiban számos ilyenforma, különféle rendeltetésű, tartalmú és méretű, XVII–XIX. századi füzet található.
- 7 Veszely Károly: Erdélyi egyháztörténelmi adatok. Kolozsvárt, 1860. 30–33. A mű Háromszékre vonatkozó adatainak egy része talán épp az altorjai plébánia irattárából való.
- 8 Coroi Artur: Adalékok Altorja és Háromszék történetéhez. Székely falvak 1. Az Erdély-történelmi Alapítvány kiadása, Debrecen, 2001. 167–169, 180–181. (A továbbiakban: Coroi – Adalékok.); Coroi Artur: Altorja - a római katolikus egyházközség története. Csíkszereda, 2000. 192–193. (A továbbiakban: Coroi - Altorja.); Adalékok Háromszék iskolatörténetéhez. Cs. Bogáts Dénes bejegyzései Berecz Gyula: Háromszék-vármegye népoktatási intézeteinek története című könyvébe. Közzéteszi: Coroi Artur. Erdélyi Tudományos Füzetek 225. Az Erdélyi Múzeum-egyesület kiadása. Kvár. 1998. 11; és Sándor Imre: A csíkszentmihályi Sándor család levéltára. Kvár. 1914. 224–228. Ugyanezen munkákban a jegyzetfüzetben szereplő más

- írastudókról, egyházi, egyházközségi és világi tisztviselőkről is találunk adatokat. 9 1702-ben, 1705-ben, 1707-ben, 1709-ben, 1710-ben, 1712-ben, 1714-ben, 1716-ban, 1720-ban, 1721-ben, 1723-ban és 1734-ben jóval kevesebb feljegyzés készült, mint 1703-ban, 1711-ben, 1713-ban, 1715-ben, 1717-ben, 1718-ban, 1722-ben, 1725-ben, 1726-ban, 1728-ban, 1730-ban, 1731-ben és 1732-ben. 1704-ben, 1706-ban, 1708-ban, 1719-ben, 1724-ben, 1727-ben, 1729-ben és 1733-ban egyetlen feljegyzés se készült. A fedőlapon olvasható írásokon és a kisméretű lapon lévő töredékeken kívül egy regestum is keltezetlen.
- 10 MM jf. 1702–1734. 13 (11); 14 (12); 16 (14).
- 11 MM jf. 1702–1734. 37(22), 40 (25); 41 (26).
- 12 Lásd az 1711. III. 18-ai végzést a 10. jegyzetnél.
- 13 MM jf. 1702–1734. 17. (15.)
- 14 MM jf. 1702–1734. 26.
- 15 MM jf. 1702–1734. 86.
- 16 Altorja részei: Alszeg, Középszer, Felszeg, Csikafalva, Szentilona. A XVIII. század első harmadában a Tölcséres család minden tagja Középszerben lakott.
- 17 A tölcseres olyan bádogos, pléhes és ablakkészítő üveges mesterember, aki ón- vagy ólomkeretbe foglalja az üvegtányérokat, elkészíti a házfedelek vízhányóit, szélvitorláit, a fedél- és toronygombokat, pléhből vagy ónból tölcser, sípot, islógot készít, esetleg üveggel kereskedik. Az ablakráblát annakidején ónba vagy ólomba foglalt kerek üvegorongok alkották: e korongokat nevezték üvegtányérnak. (Bunta Magda – Katona Imre: Az erdélyi üvegművesség a századfordulóiig. Bukarest, 1983. 32–36.)
- 18 Coroi - Altorja. 32, 38, 41–42, 44–59, 66–67, 70, 85, 99–100, 110.
- 19 Apor Művei. II. 629–631. Az 1713-as homagiális lajstrom a 12 éven felüli fiúk nevét is tartalmazza. A jobbágyok és a zsellérek száma ismeretlen.
- 20 MM jf. 1702–1734. 80.
- 21 Az altorjai római katolikus egyházközség eredeti anyakönyvei I. másolati kötetének bejegyzései szerint Ágnest 1724-ben, Magdolnát 1727-ben, Annát 1731-ben, Katalint 1734-ben, Pált 1738-ban, Gáspárt 1740-ben keresztelték.
- 22 MM jf. 1702–1734. 71.
- 23 MM jf. 1702–1734. 73.
- 24 MM jf. 1702–1734. 74.
- 25 MM jf. 1702–1734. 79.
- 26 MM jf. 1702–1734. 15 (13).
- 27 MM jf. 1702–1734. 28.
- 28 MM jf. 1702–1734. 38 (23).
- 29 MM jf. 1702–1734. 15 (13). Annakidején beavatásnak nevezték a keresztelést is, de a jelek szerint a gyermekágyból felkelő anya is alá kellett vesse magát valamilyen hasonló szertartásnak.
- 30 MM jf. 1702–1734. 50 (35).
- 31 MM jf. 1702–1734. 66.
- 32 MM jf. 1702–1734. 66.
- 33 MM jf. 1702–1734. 78.
- 34 MM jf. 1702–1734. 73.

- 35 Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött, a sepsiszéki, zömében reformátusok lakta falvak 1679-ben, 1690-ben, 1693-ban és 1701-ben tárgyalt peres ügyeinek jegyzőkönyveit tartalmazó Fol. Hung. 953. jelzetű kézirat a továbbiakban felsoroltakkal azonos és azokhoz hasonló káromkodásokat is rögzített.
- 36 MM jf. 1702–1734. 47 (32).
- 37 MM jf. 1702–1734. 70.
- 38 MM jf. 1702–1734. 5 (3).
- 39 MM jf. 1702–1734. 48 (33).
- 40 MM jf. 1702–1734. 4 (2). Az asszonyok az övükön lógó tokban kést és villát hordtak. Altorjai báró Apor Péter Munkái. Pest, 1863. 326.
- 41 MM jf. 1702–1734. 4 (2).
- 42 MM jf. 1702–1734. 32.
- 43 MM jf. 1702–1734. 9 (2). Az utolsó három szót e bekezdés mellé, a margóra írták.
- 44 MM jf. 1702–1734. 52 (37). Ezt a fölöslegesen megismételt szót kihúzták.
- 45 A feljegyzéseket betű- továbbá a lehetőségek szerint a lapokon való elhelyezkedésüknek megfelelő formában tesszük közzé.
- 46 Márton Miklós feltehetően egy konkrét eset kapcsán kereste ki a Protocollumból a templom körüli temetkezésre vonatkozó helyi szabályozást.
- 47 Az általunk zárójelbe tett számot az eredetiben kihúzták.
- 48 Őrszó: itt a szöveg folytatásának a következő lapon található első szava.
- 49 Ezt a nevet következetesen az *e* fölött két ponttal írják, hasonlóképpen a Samuelt is.
- 50 1702-ben az altorjai templom nagyobb mérvű építési-javítási munkálataira kötöttek szerződést. (MOL. P 970.)
- 51 Kos Ferencz Felszegen lakott.
- 52 Ezt a három szót e bekezdés mellé, a margóra írták.
- 53 Az ügy ismeretlen előzményeit egy másik jegyzetfüzet tartalmazhatta: a Protocollumba is bekerülhetett.
- 54 Ezt a három szót e bekezdés mellé, a margóra írták.
- 55 Ezt a hét szót az eredetiben is zárójelbe tették.
- 56 Az 1702-es évről van szó.
- 57 Őrszó.
- 58 Ezt a három szót e bekezdés mellé, a margóra írták.
- 59 Ezt a négy szót e bekezdés mellé, a margóra írták.
- 60 Ezt a három szót e bekezdés mellé, a margóra írták.
- 61 Ezt a három szót e bekezdés mellé, a margóra írták.
- 62 Ez az őrszó nem található meg sem a következő, sem más lapon.
- 63 Az 5. lap elején olvasható feljegyzés nem kapcsolódik az előző lapokon lévőkhöz, de hiányzó vagy beillesztett lapnak nincs nyoma. A többi ügy és a személyek azonossága a feljegyzések folytonosságát jelzi. Több más lévata is lehetett 1702. XII. 9-e és 1703. III. 21-e között.
- 64 Ezt a három szót e bekezdés mellé, a margóra írták.
- 65 Szebelébi Bertalan.
- 66 Különleges helyzetű őrszótag.
- 67 Ezt a három szót e bekezdés mellé, a margóra írták.

- 68 Az Abaffi család tagjai Altorján és Karatnán laktak. (Sándor Imre: A csíkszezsimsimoni Endes család levéltára 1544–1848. Kvár. 1910. 76–77.)
- 69 Az általunk zárójelbe tett szót kihúzták, följé beszúrták a következőt.
- 70 Az általunk zárójelbe tett bekezdést kihúzták. Az előző ügy kapcsán lehetett pere Szabó Ferencznének a megyebírákkal.
- 71 Őrszó.
- 72 Márton Miklós feltehetően valamely egyéb ügy iratait keresve bukkant rá a végzésekre.
- 73 A lap tetején lévő A-val (az *Anno* rövidítése) egy másik feljegyzést akarhattak kezdeni.
- 74 Ezt az általunk zárójelbe tett szót kihúzták.
- 75 Ezt az általunk zárójelbe tett két szót kihúzták.
- 76 Erre az általunk zárójelbe tett szóra írták rá a következőt.
- 77 Erre az általunk zárójelbe tett szóra írták rá a következőt.
- 78 Az I megduplázása talán az elmarasztalt személyek valamilyen további *actio*jának szándékát jelzi, amelyről aztán letettek.
- 79 Az általunk zárójelbe tett betűre írták rá a következő szó kezdőbetűjét.
- 80 Itt úgynevezett *limitációk*, vagyis a felsoroltak béradási kötelezettségének a plébános által jóváhagyott mérsékelései következnek.
- 81 Ezt a szót az előtte lévő fölé szúrták be.
- 82 Az asszony igen szegény lehetett.
- 83 Ezt a mondatot függőlegesen írták a margóra a szöveg mellé, érinti mindhárom előző deliberátumot.
- 84 Az igazítók a rajtuk esett zálogszedést mondták lopásnak.
- 85 A feljegyzést ugyanazon kéz, ugyanazon tintával és tollal folyamatosan írta. Az alább következő számítások nem kapcsolódnak ehhez az elszámoláshoz.
- 86 Elmosódott, bizonytalan olvasatú szám.
- 87 Elmosódott, bizonytalan olvasatú név.
- 88 Elmosódott, bizonytalan olvasatú szám és szó.
- 89 A művelet értelmezhetetlen.
- 90 Az eredetiben is ilyenszerű zárójel van.
- 91 Az eredetiben egy, mindkét számjegyet összefogó ilyenszerű zárójel van.
- 92 A jobbszélen lévő utolsó számok és számítások után olvashatatlanságig elmosódott újabbak következnek.
- 93 A felső, általunk zárójelbe tett számra ráírták az általunk alája írottat. Az eredetiben is ilyenszerű a zárójel.
- 94 A felső, általunk zárójelbe tett tényleges szorzási eredményre ráírták az általunk alája írottat.
- 95 Az előző oszlop sorszámozása itt folytatódik.
- 96 Az általunk zárójelben tett nevet kihúzták, följé utólag beszúrták az otlélvót.
- 97 Az általunk zárójelbe tett keresztnévet kihúzták, följé utólag beszúrták az otlélvót.
- 98 Nem aláhúzás, hanem a többi tízes között is jól megfigyelhető választóvonal.
- 99 Utólag beszúrt keresztnév nélküli név.
- 100 Az általunk zárójelben tett nevet kihúzták, följé utólag beszúrták az otlélvót, melynek folytatása, vagy az utána írott szó bizonytalan olvasatú.

- 101 Az általunk zárójelbe tett számokra ráírták a mellettük lévőket.
- 102 Az odaírt szótag vagy szókezdet jelentése ismeretlen.
- 103 Az általunk zárójelbe tett keresztnévre ráírták a mellette lévőket.
- 104 Az általunk zárójelben tett nevet kihúzták, föléje beszúrták az ottrévót.
- 105 Ezt a nevet utólag szúrták be ide.
- 106 Ezt a nevet utólag szúrták be ide.
- 107 Ezt a nevet utólag szúrták be ide.
- 108 Nem tudjuk a család- és keresztnévét, lehet valamelyik kovácmester felesége, özvegye is.
- 109 Ezt a nevet utólag szúrták be ide.
- 110 Ugyanaz a táblázat folytatódik a következő oldalon.
- 111 Az ideírt nyolcas talán a megfelelő sorszámom szereplő Barta Istvánnal hozható kapcsolatba.
- 112 Az általunk zárójelbe tett nevet kihúzták, majd megváltoztatva a számozást is, utólag a 8. helyre szúrták be.
- 113 A vezetéknevét a kéziratban nem szerepel.
- 114 Az általunk zárójelbe tett, a 7. tizesben is szereplő *Bálint Istvánt* előbb *Balog Istvánra* javították, majd az *Istvánt* is kihúzták, mert az illető 1710. IX. 14. és 1711. XI. 1. között elhunyt, a (Balog) *Samuelt* (aki eredetileg a 10. tizesben szerepelt) pedig beszúrták föléje. *Balog Sámuel Balog István* legkisebb fia lehetett, aki a szülői házat és a rajta fekvő terheket örökölte, bár neki saját háza is lehetett, amelyről *Szakács Sándor* szolgált. Balog István özvegye, Kata, 1711-ben özvegy Mihálc Miklósné, Sándor Borbála jobbágya. (Sándor Imre: A csíkszentmihályi Sándor család levéltára. Kvár. 1914. 224–228.)
- 115 Talán Tölcséres Jánosné.
- 116 Csobot Bálint deák.
- 117 Ezt a nevet utólag szúrták be ide.
- 118 Az általunk zárójelbe tett nevet kihúzták, majd az előző lapra szúrták be.
- 119 Az általunk zárójelbe tett szótagot kihúzták, utána odaírták a következő szót.
- 120 Az általunk zárójelbe tett nevet kihúzták, majd az előző lapra szúrták be.
- 121 Nevét azért szúrták be ide, mert nem tett kertet: az előző lapon ezért volt áthúzva.
- 122 Az általunk zárójelbe tett nevet kihúzták, mert kertet tett, majd az előző lapon beszúrták *Jakabos Ferencz* ott kihúzott neve fölé.
- 123 Ezt a nevet utólag szúrták be ide.
- 124 Nem tett fel kerítést.
- 125 Az általunk zárójelbe tett nevet kihúzták, mert kertet tett és az előző lapra szúrták be, bár nem a hatodik, hanem a negyedik tizesbe.
- 126 Az általunk zárójelbe tett nevet kihúzták és beszúrták az előző lapra, itt föléje beszúrták a *Szakács Sándorét*.
- 127 Ezt a nevet utólag szúrták be ide.
- 128 Talán Szilágyi Jánoséi.
- 129 Az általunk zárójelbe tett, mindkét helyen kihúzott nevet a 8. tizesbe tévedésből, utólag írhatták be a 9. helyett. Balog István junior, a 10. tizes tizedese is az ő fia lehetett. Lásd a 77. jegyzetet is.
- 130 Az általunk zárójelbe tett nevet kihúzták, mert tett kertet, majd beszúrták

ugyanerre a lapra.

131 Ezt a négy szót a *völt* fölé szúrták be.

132 Ezt a hat szót kihúzták: Szabó Ferenczné végezett ekléziakövetéssel és viasszal.

133 Apor Péter édesanyja, leánynevén Vajna Katalin. Második férje Váradai Lőrincz feltorjai lófő volt. (MOL. P 970. 1708. IV. 1; 1722. VI. 20; 1724. II. 4; Altorjai Báró Apor Munkái. Kiadja Kazinczi Gábor. Pest, 1863. 59, 119; és Apor Művei. I. 364, 377; II. 3, 63, 118, 127.)

134 Ezt a sort ugyanannak jeléül húzták ki, mint a Szabó Ferencznére vonatkozó szavakat.

135 Ezt a bekezdést ugyanannak jeléül húzták ki, mint a Szabó Ferencznére vonatkozót.

136 Az általunk zárójelbe tett szóra írták rá a következőt.

137 Ezt és a megelőző sort ugyanannak jeléül húzták ki, mint a Szabó Ferencznére vonatkozót.

138 Ezt a bekezdést idáig ugyanannak jeléül húzták ki, mint a Szabó Ferencznére vonatkozót.

139 Ezt a bekezdész idáig ugyanannak jeléül húzták ki, mint a Szabó Ferencznére vonatkozót.

140 Ezt a bekezdést idáig ugyanannak jeléül húzták ki, mint a Szabó Ferencznére vonatkozót.

141 Ezt és a megelőző sort ugyanannak jeléül húzták ki, mint a Szabó Ferencznére vonatkozót.

142 Ezt a sort ugyanannak jeléül húzták ki, mint a Szabó Ferencznére vonatkozót.

143 Ezt a sort ugyanannak jeléül húzták ki, mint a Szabó Ferencznére vonatkozót.

144 Ezt a három szót e bekezdés mellé, a margóra írták.

145 Őrszó.

146 Ezt a három szót e bekezdés mellé, a margóra írták.

147 Az általunk feltételezett 1708-as *Regestumból* tudhatták, ki, mivel maradt el.

148 A Pro-tól kezdve utólag beszúrt sor.

149 A szót utólag szorították be.

150 Ezt a három szót e bekezdés mellé, a margóra írták.

151 Őrszótagok.

152 Ezt a három szót e bekezdés mellé, a margóra írták.

153 Az eredetiben az általunk zárójelbe tett számokat a megfelelő szavak fölé írva jelezték azok helyes sorrendjét.

154 Vagy 4 forint 2 dénár, vagy 4 forint 20 dénár a tartozás.

155 Az általunk zárójelbe tett szóra írták rá a következőt.

156 Ez a margóra írt szó a házánál szintén korcsomát tartó Vizi Péternére és Veress Gergelynére vonatkozik.

157 Őrszó(tagok).

158 Az általunk zárójelbe tett szóra írták rá a következőt.

159 Ezt a szót e bekezdés mellé, a margóra írták.

160 Az általunk zárójelbe tett betűre írták rá a következőt.

161 Az általunk zárójelbe tett szótagra írták rá a következőt.

162 A leírt *A[ctor]* rövidítést a továbbiakban figyelmen kívül hagyták.

- 163 Ez a szó az eredetiben is alá van húzva.
- 164 Az általunk zárójelbe tett betűt kihúzták.
- 165 Az általunk zárójelbe tett szót kihúzták.
- 166 Az általunk zárójelbe tett szótagra írták rá a következő betőcsoportot.
- 167 Ezt a mondatot talán utólag szűrták be.
- 168 Az általunk zárójelbe tett betű olvasata nehéz, mert arra írták rá a következő szó kezdőbetűjét.
- 169 Figyelmetlenségből a két, részegen szitkozódó személyt összekeverték.
- 170 Az általunk zárójelbe tett betűre írták rá a következőt.
- 171 Ezt a két szót a *Constál* fölé szűrták be.
- 172 Az általunk zárójelbe tett betűcsoportra írták rá a következőt.
- 173 Az általunk zárójelbe tett szavakat kihúzták.
- 174 Így áll önmagában, a határozatot nem írták le.
- 175 Az általunk zárójelbe tett szót kihúzták.
- 176 Ezt a nevet a *futura sede* fölé szűrták be.
- 177 A nevezett asszony családja, esetleg Lázár Jánosné más jobbágysai vagy pénzen fogadott emberei értendők.
- 178 Az általunk zárójelbe tett betűre írták rá a következő szó kezdőbetűjét.
- 179 Az általunk zárójelbe tett szót kihúzták.
- 180 Az általunk zárójelbe tett szót kihúzták.
- 181 Ezt a szót egy ezzel immár olvashatatlaná tett másikra írták rá.
- 182 Ezt a szót a *vagyon* fölé szűrták be: enélkül is érthető, hogy László Ferencz vagyon Mike Lőrincz *homágyumán* elmarasztalva.
- 183 Márton Ferencz még feltehetően nőrlen volt és/vagy egy kenyéren élt az édesanyjával.
- 184 A zágoni eredetű Jankó családból való Jankó György felesége valamely közeli Fehér vármegyei katolikus faluból származhatott Altorjára. (Sándor Imre: *i. m.* 224-228.) Karatnán és Volálban ma is élnek a család leszármazottai.
- 185 Az általunk zárójelbe tett szóra írták rá a következőt.
- 186 A *novum* szót e bekezdés mellé, a margóra írták.
- 187 Ezt a sort azért húzták át (utólag) idáig, mert Tasaly Tamás fizetett.
- 188 Ezt a szót a sor fölé szűrták be utólag.
- 189 Az itt végződő bekezdés ferde vonalakkal van áthúzva. Nagy Ferencz végezett a megyebírákkal, letette az *indebita* díját, a viaszt is megadta.
- 190 Ez a három szó utólag volt odaírva. A viaszt (az egyházközségi tisztséget viselő?) Benkő Péternek adta át.
- 191 Ez a bekezdés ki van húzva. Fekete Mihályné végezett a megyebírákkal, a viaszt is megadta.
- 192 A sor idáig át van húzva, annak jeléül, hogy László Ferencz megadta a viaszt.
- 193 Ezt a szót utólag szűrták be.
- 194 Ez a bekezdés át van húzva. Jakabos Sámuelné végezett a megyebírákkal, megadta a viaszt is.
- 195 Ez a szó Jakabos Samuelné ügye elé van írva, feltehetően utólag: csak arra is vonatkozik.

- 196 Bizonytalan kézzel elkezdték kihúzni ezt a kekezést is. Tasaly Tamás végezett a megyebírákkal, megadta a viaszt is.
- 197 Tasaly Thamás Lázár Jánosné *tisztaságáért*, tehát *maradsága (tartozása)* megfizetéséért kezeskedik.
- 198 Ezt a sort áthúzták.
- 199 Az utólag beírt *a, b és c* betűk talán sorrendjelzők.
- 200 Ezt a szót utólag írták a név mellé.
- 201 Ezt az öt szót az eredetiben is aláhúzták.
- 202 Az általunk zárójelbe tett nevet kihúzták, följe utólag szúrták be a fölötte lévő családnevet és mellé az ott lévő keresztnévet.
- 203 Az általunk zárójelbe tett nevet kihúzták, följe utólag szúrták be a fölötte lévő.
- 204 Az általunk zárójelbe tett nevet kihúzták, helyére nem írtak mást.
- 205 Az általunk zárójelbe tett nevet kihúzták, helyére nem írtak mást.
- 206 Az általunk zárójelbe tett keresztnévet kihúzták, utólag melléírták a következőt meg a *Tizedes*-t.
- 207 Az általunk zárójelbe tett nevet kihúzták, utólag, részben a *helye* szóra, mellé és alá írták a következőt.
- 208 Az általunk zárójelbe tett nevet kihúzták, utólag melléírták a következőt.
- 209 Az általunk zárójelbe tett nevet kihúzták, helyére nem írtak mást.
- 210 Nem aláhúzás, hanem a tizedeket elválasztó vonal.
- 211 Az általunk zárójelbe tett nevet kihúzták, följe utólag szúrták be a fölötte lévő, mellé pedig az otlévőt, amelynek az általunk zárójelbe tett keresztnévére aztán más keresztnévet írtak rá. Lehet, hogy a fölötte lévő az előzőnek a helyére írták, bár ez nem volt szokás.
- 212 Ezt a hullámvonallal aláhúzott szót talán utólag írták a név mellé.
- 213 Az általunk zárójelbe tett keresztnévet kihúzták, utólag melléírták a következőt meg a *tizedes*-t.
- 214 Az általunk zárójelbe tett nevet kihúzták, helyére nem írtak mást.
- 215 Az általunk zárójelbe tett nevet kihúzták, utólag melléírták a következőt.
- 216 Ezt a szót utólag írták ide. Szintén a tizedeket elválasztó vonal.
- 217 Ezt a szót utólag írták a név mellé.
- 218 Ezt a nevet az eredetiben is aláhúzták, a mellette lévő pedig egyszerűen – és egyidejűleg – melléírták.
- 219 Az általunk zárójelbe tett nevet kihúzták, utólag melléírták a következőt.
- 220 Az általunk zárójelbe tett nevet utólag írták ide, majd áthúzták és alább újból beírták Kos Ferencz mellé, talán az alatta lévő, kihúzott, és általunk zárójelbe tett Háromszéki János helyett.
- 221 Az általunk zárójelbe tett keresztnévre utólag írták rá a következőt. Előbb Lázár Péter *kiséb* volt a tizedes.
- 222 Az általunk zárójelbe tett nevet kihúzták, helyére nem írtak mást.
- 223 Talán más szóra van ráírva utólag a *tizedes*, amelyet hullámvonallal aláhúztak.

- 224 Ezt a nevet utólag írták be, más név törlése nélkül, a *Csobot (Bálint) házáról*-t még utóbb: a deákot szolgáló jobbágy, vagy zsellér neve lehet. Szintén a tizeseket elválasztó vonal.
- 225 Talán más szóra van ráírva utólag a *tizedes*.
- 226 Az általunk zárójelbe tett családnevet kihúzták, utólag melléírták a következőt. Szintén a tizeseket elválasztó vonal.
- 227 Atáblázatba beékelte szövegrész, feltehetőleg a 3. tizedre vonatkozik: „Ennek a Tiz[ne]k kerti az káposztaföld alsó végén vagyon ki”.
- 228 Az általunk zárójelbe tett nevet kihúzták, följé utólag szúrták be a fölötte lévő.
- 229 Ezt a szót utólag írták a név mellé.
- 230 Az általunk zárójelbe tett szót utólag írták a név mellé, majd áthúzták.
- 231 Az általunk zárójelbe tett szót utólag írták a név mellé, majd áthúzták.
- 232 Az általunk zárójelbe tett nevet kihúzták, helyére nem írtak mást.
- 233 A korábban már beírt és áthúzott nevet utólag szúrták be ide, más név törlése nélkül.
- 234 Az általunk zárójelbe tett nevet utólag írták be, majd ki is húzták.
- 235 Az általunk zárójelbe tett névre írták rá a következőt.
- 236 Az általunk zárójelbe tettük szó javítva is volt, olvasata bizonytalan.
- 237 Ezt a szót a *Mike Lőrincz* fölé szúrták be.
- 238 Borbándi Ferencz a *mester kerti tizedlésének* egyik tizedese.
- 239 Az általunk zárójelbe tett két szót kihúzták, így a *Megye Törvénye*, a megyeszéke értendő.
- 240 Pater Cseh Mihály. Az általunk zárójelbe tett betűre írták reá a következő szó első betűjét.
- 241 Az általunk zárójelbe tett szót kihúzták.
- 242 Az általunk zárójelbe tett rövidítést – nem tudni, miért – a sor fölé szúrták be. A Szabó János talán elírás, Szabó Mojsesnek pedig a pater a keze.
- 243 Ezt a bekezdést ferde vonalakkal áthúzták. Szabó Mózes végezett a megyebírákkal és a viaszt is megadta.
- 244 Ezt a bekezdést vízszintes vonalakkal áthúzták. Szabó Jánosné megadta a 6 susrákot.
- 245 Valamely újabb vétkéért számíthatott elesett személynek. (Lásd az 1711. III. 11-ei végzést.)
- 246 Ezt a szót e bekezdés mellé, a margóra írták.
- 247 Ezt a három szót, annak jeléül, hogy nem veendő tekintetbe, aláhúzták.
- 248 A(z egyház)mege Székéről van szó.
- 249 Az általunk zárójelbe tett szót kihúzták.
- 250 Talán elesett személy voltuk miatt kellett hátul ülniük.
- 251 Ezt a szót e bekezdés mellé, a margóra írták.
- 252 Ezt a szót e bekezdés mellé, a margóra írták.
- 253 Az általunk zárójelbe tett betűt, a többszám jelét utóbb törölték.
- 254 Az általunk zárójelbe tett rövidítésre írták rá a következőt, az általunk zárójelbe tett számjegyre egy olvashatatlan betűt vagy számot és egy olvashatót.
- 255 Az általunk zárójelbe tett rövidítést kihúzzák.

- 256 Őrszótag.
 257 Elhagyták a tárgyeset jelét.
 258 Az általunk zárójelbe tettük két szót kihúzták.
 259 A jegyzetfüzetből hiányzik az a Leváta, amelyre hivatkoznak.
 260 Feltehetően *Kézdi Székiek*-et akartak odaírni, de csak az egyik kezdőbetűt írták le.
 261 Az általunk zárójelbe tett szót kihúzták.
 262 Elmosódottsága miatt nem dönthető el, hogy a rövidítést vagy a szót írták-e oda.
 263 Egymásraírt betűk miatt a szó vége olvashatatlan.
 264 Az általunk zárójelbe tett szótöredéket kihúzták.
 265 Az általunk zárójelbe tett szavakat kihúzták, a *constá*-t külön is. Ez a szöveg a [40. (25.) lap] alján szó szerint ismétlődik.
 266 Eldönthetetlen, hogy egy ilyen nevű erdőről, hegyről, esetleg vadmeggyről vagy piros áfonyáról van-e szó.
 267 Az általunk zárójelbe tett szóra írták rá a következőt.
 268 Az általunk zárójelbe tett szót kihúzták.
 269 Az előírás feltehetően mint elesett személyre vonatkozott Tölcséres Jánosnéra.
 270 Őrszó.
 271 Az *Uramnak*-ot javították ki *Aszszonyomnak*-ra. Váradai Lőrinczné Vajna Katalin és Tasaly Péter viszonyáról semmit sem tudunk.
 272 Őrszó.
 273 Ha Váradiné néhai Tasaly Péter házában lakott, ahhez a házhoz vihette valaki a fát, ünnepnapon, Váradiné meghagyása, tilalma ellenére.
 274 Őrszótag.
 275 Az általunk zárójelbe tett betűcsoportra írták rá a következő szót.
 276 Ez a szó talán utólag íratott oda.
 277 Ezt a nevet és az utána következő szót a *fizetett* fölé szúrták be.
 278 Az ügyet már tárgyalták 1711. III. 11-én és 18-án.
 279 Őrszó. Nem tudjuk, mikor volt Felszeg eleje Kos Ferencz.
 280 Ezt a szót e bekezdés mellé, a margóra írták.
 281 Talán Istók Andrásról és az 1710. IX. 14-ei tizedlésről van szó.
 282 Az általunk zárójelbe tett szóra írták rá a következőt.
 283 Elmosódott, bizonytalan olvasatú szó.
 284 A kipontozott részek olvashatatlanok. A lajstrom baloldali tételeit két függőleges hullámvonallal áthúzták.
 285 Az általunk zárójelbe tett keresztnévre utólag írták rá a következőt.
 286 Az általunk zárójelbe tett családnévre utólag írták rá a következőt.
 287 Az általunk zárójelbe tett nevet kihúzták, föléje utólag szúrták be a fölötte lévő.
 288 Az általunk zárójelbe tett nevet kihúzták, föléje utólag szúrták be a fölötte lévő.
 289 Az általunk zárójelbe tett keresztnévre utólag írták rá a következőt.
 290 Az általunk zárójelbe tett keresztnévre utólag írták rá a következőt.
 291 Feltehetően keresztnév, előtte kihagyták a vezetéknev helyét.
 292 Az általunk zárójelbe tett keresztnévet kihúzták, föléje utólag beszúrták a fölötte lévő, a fiát.

- 293 A *bástya* a templomerőd része, a *folyosó* az 1718-ban újjáépített vívófolyosó. (Sávai János: A székelyföldi katolikus plébániák levéltára. I-II. Szeged, 1997. 914.)
- 294 Ezt a három szót a *Regestum* fölé szúrták be.
- 295 Az általunk zárójelbe tett két szót kihúzták.
- 296 Az általunk zárójelbe tett betűre kezdték írni a következő betűcsoportot.
- 297 Ezt a két szót a *házához* fölé szúrták be.
- 298 Az általunk zárójelbe tett keresztnévre írták rá a következőt.
- 299 Az általunk zárójelbe tett számjegyre írták rá a következőt.
- 300 Nem valószínű, de nem is kizárt, hogy Bálint György és fiai (János, Mihály, István és András), 1705-ben id. Mihálcz Mihály jobbágysági oláh származásúak. (SzOkl. VII. 132–133.)
- 301 Paraszka kovácsmester 1711-ben Mihálcz Péter jobbágysági leánya is volt. (Sándor Imre: i. m. 224–228.)
- 302 Tehát 1690 óta.
- 303 Őrszótag.
- 304 Az általunk zárójelbe tett szótagra írták rá a következő betűcsoportot.
- 305 Ezt a két szót e bekezdés mellé, a margóra írták.
- 306 Ezt a két szót áthúzták.
- 307 A folytatás elmaradt.
- 308 A név után következő betűk elmosódtak, olvasatuk bizonytalan. Kovács Mihály senior nevével még találkozunk.
- 309 Ezt a szótagot kihúzták, *fogtakot* akarhattak odaírni.
- 310 Az előző törvénytörvényről (1718. V. 6.) van szó.
- 311 Ezt a szót kihúzták.
- 312 Ez az oszlop az eredetiben az előző lap jobboldalán állt és helyhiány miatt került ide.
- 313 Danka Péter Uram az eredetiben is ilyenformán van odaírva Danka Lászlóné mellé.
- 314 A szó vége elmosódott. *Uram*, vagy *né* lehetett odaírva.
- 315 Az általunk zárójelbe tett családnévre utólag írták rá az azt követőt.
- 316 Ezt a nevet más név törlése nélkül, utólag szúrták be ide.
- 317 Az általunk zárójelbe tett keresztnévre utólag írták rá az azt követőt és a *seniort*.
- 318 Ezen a családnéven javítás nyomai látszanak, de nem valószínű, hogy eredetileg *Balás* lett volna odaírva.
- 319 Részben az általunk zárójelbe tett névre írták rá, talán egyidejűleg a következőt.
- 320 Ezt a nevet utólag valamilyen módon kihúzták.
- 321 A dupla vonal, úgy véljük, a felszegieket, a karatnaiakat és a voláliakat választja el a középszeriektől.
- 322 Kovács János és Márton Gy[örgy] nevét a tizedlést körbejárva ismételtelen beírták, majd észrevéven a tévedést még akkor el is mázolták.
- 323 A később boszorkánysággal vádolt Benkő Anna anyja akkor már özvegy volt.
- 324 Feltehetően mindenki egy-egy napot dolgozott, de a többi név mellé ezt már nem írták oda.
- 325 Lázár Péter a Pánczélók valamelyikének fejekötött jobbágysági lehetett.

- 326 Lázár György a családja kötelezettségét teljesíti, de talán maga is jobbgyságra kötötte magát, ha ezt a tényt külön fel kellett jegyezni.
- 327 Előbb csak az apa nevét írták oda, megfélekedzvéen arról, hogy már nem él vagy munkaképtelen.
- 328 Nyilván azt akarták előbb odaírni, mennyit ígértek ezer cserépért.
- 329 Elmosódott lévén, olvasata bizonytalan.
- 330 Utalás az 1718-ban kötött, ugyanazon a lapon lévő feljegyzésre.
- 331 Az általunk zárójelbe tett szaporodások nevét az eredetiben kihúzták, talán mert az illetők már korábban elkezdtek viselni a rájuk háruló terheket, vagy épp akkor osztattak be valamely tizesbe.
- 332 Karatnán lakott még 1733-ban is. (Sándor Imre: A csíkszentsimoni Endes család levéltára 1544–1848. Kvár. 1910. 77.)
- 333 Ezt az általunk zárójelbe tett szót kihúzták.
- 334 Ezt a nyolc szót a sor fölé szúrták be.
- 335 Ezt az általunk zárójelbe tett szót kihúzták.
- 336 Ezt a szót a helyét mutató sorvégi // jel ismétlésével, a sor fölé szúrták be.
- 337 A Mátyus Ferencznéről szóló részt talán utólag szúrták be ide, az általunk zárójelbe tett rész olvasata elmosódottsága miatt bizonytalan.
- 338 Később Cziko János néven szerepel. A Cziko talán ragadvány, nem pedig családnév. (czikken arany = czikó = császár arany)
- 339 Felesége, Vajna Katalin, Apor Péter anyja akkor már valószínűleg betegeskedett.
- 340 Előbb többesszámban íratott, majd kijavítottatott.
- 341 Ezt a nevet kihúzták, ami a tartozás kiegyenlítésének a jele lehet.
- 342 Márton Miklós Deák a Mátyus Ferenczszel szembeni adósságából rója le az összeget, amelyben hitelezője kiegyegyzett a bírakkal. Kivételesen az egyház és a megyebírák is 1–1 forintot kapnak.
- 343 A Bimbó, mint családnév ma Altorján él, bár eredetileg feltorjai név lehetett. (Apor Művei. I. 406.)
- 344 Csobot Bálint deák.
- 345 Cseh Mihály plébános.
- 346 Czikónak adósa lehetett a Pater.
- 347 Léva János talán rokona volt Vizi Jánosnak.
- 348 A szó vége elmosódott. A következő deliberátumhoz vezető ügyről lehet szó.
- 349 Őrszótagok.
- 350 Az eredetileg odaírt *gerendás* szóra ezt a latin szót írták rá.
- 351 A jegyzetfüzet és más források szerint egyértelműen két, egymással nagyobbrészt kortárs Istók András élt Altorján. Léva Jánosné talán valamelyikük leánya és egyedüli örököse volt.
- 352 A jegyzetfüzetben korábban Szilágyi árváit említik, feletehetően ezek egyike.
- 353 Az általunk zárójelbe tett nevet kihúzták és átírták a középszeri özvegyek névsorába.
- 354 Az általunk zárójelbe tett nevet kihúzták és átírták az alszegi özvegyek névsorába.
- 355 Más szolgálattal érdemelhetette ki, hogy csak 5 dénárt fizessen, vagy pedig később hátralékot fizet.

- 356 Az általunk zárójelbe tett családnevet kihúzták, majd ráírták a következőt. Léva Péterné az özvegyek között szerepel.
- 357 Az általunk zárójelbe tett nevet kihúzták, mert viselője Felszegbe költözött.
- 358 Keresztneve ismeretlen.
- 359 Az elmosódott családnév *Vas* is lehet.
- 360 Az általunk zárójelbe tett számot kihúzták és alája odaírták az alatta lévő.
- 361 Apor Péter.
- 362 Az általunk zárójelbe tett számjegyet átjavították a következőre.
- 363 Eredetileg Alszegben írták fel, onnan kihúzták és ide szúrták be, utólag.
- 364 Az általunk zárójelbe tett betűre írták rá az utána következő (család)név kezdőbetűjét.
- 365 A két Lőrincz Ferencz közül a felszegit harmadszor is beírták, majd kijavították László Ferenczre.
- 366 Az oláhok folytatása. A két Vaszi közül egyik a Stéfán fia, Mihálcz Anna jobbágya lehetett 1711-ben. (Sándor Imre: A csikszentmihályi Sándor család levéltára. Kvár. 1914. 224–228.)
- 367 Az általunk zárójelbe tett betűre írták rá a családnév kezdőbetűjét.
- 368 Zágori (máshol Zádori) György az 1713-as homagiális lajstromon az altorjai nemesek közt szerepelt. (Apor Művei. II. 629–631.)
- 369 Az általunk zárójelbe tett nevet *Kissébként* már lajstromba vették, ezért itt kihúzták.
- 370 Ez a szó azt jelentheti, hogy a felsorolt kihágások további bizonyítékait vagy tanúit is keresték.
- 371 Cseh Mihály plébánosról van szó, de nem tudjuk, kinek, milyen célra, mit adott a Pater.
- 372 A 3 *kerektől* kezdődő részt utólag szúrták be. Az általunk zárójelbe tett szavak olvasata elmosódottságuk miatt bizonytalan.
- 373 Átlósan áthúzták az egész bekezdést, aminek oka a per lezárása lehetett.
- 374 Ezt a négy szót a bekezdés elé, a margóra írták, nyilván azért húzták át a bekezdést.
- 375 Kihúzták az egész sort, mert a bírság megfizetésével zárult az ügy.
- 376 Ezt a két szót a *Tala Bokor*-ra vonatkozó végzést tartalmazó sor fölé szúrták be.
- 377 Ezt a három szót kihúzták, mert az ügy megbékéléssel zárult.
- 378 Ezt a három szót kihúzták, mert az ügy megbékéléssel zárult.
- 379 Ezt a szót kihúzták.
- 380 Ezt az öt szót kihúzták.
- 381 Ezt a három szót kihúzták, mert az ügy megbékéléssel zárult.
- 382 Az általunk zárójelbe tett szóra írták rá a következőt.
- 383 Az összeget nem írták oda.
- 384 Ezt a – talán fölöslegesen megismételt – szót kihúzták.
- 385 Ezt a három szót a *dolgozásáért* fölé szúrták be.
- 386 Ezt a három szót utólag írták a sor alá, magyarázatul. Váradí Lőrincz ekkor már özvegy volt, talán ezért járt gyéribben a templomba.
- 387 Ezt a nevet kihúzták, mert viselője megfizette a bírságot.
- 388 Ezt a szót *Szabó László* neve fölé szúrták be.
- 389 Ezt a nevet kihúzták, mert viselője kezését megnevezték.

- 390 Ezt a két nevet, öt szót és egy számjegyet *Mike Demeter* neve fölé szúrták be (a *solvit* alig olvasható).
- 391 Ezt a nevet kihúzták, vagy mert viselője megfizette a bírságot, vagy mert valaki kezeskedett érte.
- 392 Ezt a nevet kihúzták, mert viselője megfizette a bírságot.
- 393 Ezt a szót utólag szúrták be.
- 394 Ezt a három szót kihúzták, mert a megbírságolt személy kifizette a bírságot.
- 395 Ezt a három szót kihúzták, mert a megbírságolt személy kifizette a bírságot.
- 396 Ezt a szót utólag szúrták be a sor fölé.
- 397 Ezt a szót utólag írták a sor végére.
- 398 Ezt a két szót utólag írták a sor alá, magyarázatul.
- 399 Ezt a két szót kihúzták, mert a megbírságolt személy megbékélt.
- 400 Ezt a két szót kihúzták, mert a megbírságolt személy megbékélt.
- 401 Ezt a szót *Balog István* neve fölé szúrták be.
- 402 Ezt az általunk zárójelbe tett két szót az *adósságáért* fölé szúrták be, majd kihúzták.
- 403 Az általunk zárójelbe tett szótagot kihúzták.
- 404 Az általunk zárójelbe tett szótagra utólag írták rá a következő betűcsoportot.
- 405 Az általunk zárójelbe tett szótagokat és betűcsoportot kihúzták.
- 406 A szék engedélyezi, hogy az alperes a testvéreit maga mellé hívja. Az ügy alább folytatódik.
- 407 Elmosódottsága miatt a szám olvasata bizonytalan.
- 408 A bekezdést idáig kihúzták, mert a megbírságolt személy a bírságot kifizette.
- 409 Ezt a három szót kihúzták, mert az alperes a bírságot kifizette, vagy legalábbis megjelent a megyebírák előtt.
- 410 Ezt a két szót kihúzták, mert az alperes a bírságot kifizette, vagy legalábbis megjelent a megyebírák előtt.
- 411 Az egész sort kihúzták. A bejegyzés befejezetlen maradt, nem tudni, mit akartak odaírni.
- 412 Az általunk zárójelbe tett betűre írták rá a következőt. (Más forrásban a *Czizmazia* forma is előfordul.)
- 413 Az általunk zárójelbe tett rövidítésre írták rá a következőt.
- 414 A szám előtt ismeretlen jelentésű jel vagy két függőleges vonallal áthúzott szám áll. (Talán kétszer erdőlt?)
- 415 A bekezdést idáig kihúzták, mert megbírságolt személy a bírságot megfizette.
- 416 Ezt a szót a sorvégek közé írták.
- 417 Ezt az öt szót feltehetően utólag írták oda.
- 418 Ezt a két szót e bekezdés mellé, a margóra írták.
- 419 Ezt a sort végig kihúzták.
- 420 Ezt a sort végig kihúzták.
- 421 Az általunk zárójelbe tett szótöredéket kihúzták.
- 422 Ezt a bekezdést kihúzták, mert a perbefogott személy *végezett*.
- 423 Ezt a bekezdést is kihúzták, mert a perbefogott személy *végezett*.
- 424 Ezt a bekezdést is kihúzták, bár nincs megjegyezve, hogy a megbírságolt személy *végezett* volna.

- 425 Indokolatlan ismétlés.
- 426 Ezt a szót e bekezdés mellé, a margóra írták.
- 427 Az általunk zárójelbe tett családnévre írták rá a következőt.
- 428 Az eredetiben is *m*-mel írva.
- 429 Elmosódott a szó vége. Háromszéki János felszegi lévén, talán a Kerek dombon lévő temetőről van szó.
- 430 Alig néhány betű olvasható.
- 431 Az *eliberálódik*-at, mivel a szabadulás korábban történt, múltidejűre módosították.
- 432 Ezt a két szót a *hajgállólag* fölé szúrták be.
- 433 Ezt a két szót a *jurállyon* fölé szúrták be.
- 434 Idáig az egész bekezdést áthúzták.
- 435 Az általunk zárójelbe tett két szó olvasata elmosódottságuk miatt bizonytalan.
- 436 Minden valószínűség szerint Szakács Mátyás.
- 437 *Hazajötökben* vadalmát, de kertit is szedhettek.
- 438 Az általunk zárójelbe tett szótagra írták rá a következő betűcsoportot.
- 439 Ezt és az előző négy deliberátumot halványan áthúzták.
- 440 Ezt a szót a sor fölé szúrták be.
- 441 Az egész megye gyűlése talán épp január 16-án volt.
- 442 Veress Péter igen izgága (székelyesen: zelegor) ember lehetett.
- 443 Talán a Prothocolumból vagy egy iktatott és számozott iratból másolták ide ezt a panaszt.
- 444 Az általunk zárójelbe tett két szót kihúzták.
- 445 Az általunk zárójelbe tett keresztnévre írták rá a következőt, talán Bodó Gergely valamelyik fiát.
- 446 Csobot Bálint Deák.
- 447 Az általunk zárójelbe tett keresztnévre írták rá a következőt, talán Bodó Gergely valamelyik fiát.
- 448 Márton Miklós Deák.
- 449 A név mellé többször (?) egymásra írt szó (vagy szavak) halványak és olvashatatlanok.
- 450 Ezt a nevet oldalt, függőlegesen írták oda, viselőjének lakóhelye szerint is ott a helye.
- 451 Idősebb Balog István adósságára talán csak 1718-tól számítottak kamatot.
- 452 Ezt a szót beszúrták a két sor közé.
- 453 A # jel a hasonló jellel kezdődő, ponttal záruló részre vonatkozik, amelyet folytatásul ide kellett volna írni.
- 454 A *Pater* rövidítésére írták rá a *Szent* rövidítését. A tollbotlás érthető: az esperesi székhez lehetett fellebbezni.
- 455 Az egyébként igen tisztán olvasható szó végén eredetileg talán *t* állt.
- 456 A V jel megismétlődik. Jelentése talán az, hogy a következőnél olvasható ügynek sorrendben meg kellett volna előznie az első után következőt.
- 457 Ezt a nevet e sor fölé szúrták be.
- 458 Az általunk zárójelbe tett szótagra írták rá a következőt.
- 459 Ezt a szót utólag szúrták be a sor alá.

- 460 Kerekes István bizonyára nem volt katolikus.
- 461 Az általunk zárójelbe tett nevet kihúzták. A további vádak *Mike Györgyné kisebbre* is vonatkozhatnak.
- 462 Ezt a szót a *kezest* fölé szúrták be.
- 463 Ezt a szót a *tagadgya* fölé szúrták be.
- 464 Ezt a szót a *vette* fölé szúrták be.
- 465 Az általunk zárójelbe tett szót kihúzták.
- 466 Az ügyet alább valóban tovább tárgyalják annak alaposabb bizonyítása után.
- 467 Ezt a két szót a *Simon* név fölé szúrták be, // jellel.
- 468 Ezt a sort áthúzták. Az illető nyilván ugyanazon vétekben leledzett, mint az előző két személy.
- 469 Románét Korbulynéval véljük azonosnak.
- 470 Ezt a szót a *Thamásné* fölé szúrták be.
- 471 Ezt a szót feltehetően utólag írták be, mert az ügyet a léváta végén tárgyalják.
- 472 Örszó.
- 473 Ezt a v betűhöz hasonló jelet feltehetően utólag írták a sor elejére.
- 474 Az általunk zárójelbe tett névtörödéket kihúzták: Mihálcz István nevét akarhatták odaírni.
- 475 Az általunk zárójelbe tett rövidítésre írták rá a következő szót.
- 476 Botos András anyai örökségéről van szó.
- 477 Az általunk zárójelbe tett szótagra írták rá a következőt.
- 478 Ezt a szót e bekezdés mellé, a margóra írták, ugyanazzal a jellel, amely a szövegbeli helyét is mutatja.
- 479 Az általunk zárójelbe tett betűket kihúzták.
- 480 Az általunk zárójelbe tett szót kihúzták.
- 481 Az általunk zárójelbe tett három szót áthúzták.
- 482 Ezt a két szót beszúrták értelem szerinti helyükre, a sor alá.
- 483 Ezt a négy szót a *zállagoltatni* fölé szúrták be.
- 484 Fekete Mihály tizedes volt a *pater háza körül való megye kertje* tizedlésében. A másodszeri záloglásnak nem veti alá magát, mert az első alkalmával nem volt otthon és nem élhetett jogorvoslattal.
- 485 A megyebíró nevét kezdték leírni, majd kihúzták.
- 486 Az általunk zárójelbe tett betűcsoportra írták rá a következőt.
- 487 Az általunk zárójelbe tett két szót kihúzták.
- 488 Ezt a szót az *adásért* fölé szúrták be.
- 489 Az általunk zárójelbe tett keresztnévre írták rá a következőt. Léva Gergely feltehetően még élt, vagy György rokona (apja?) lehetett.
- 490 Az általunk zárójelbe tett szótagot kihúzták.
- 491 Az eredetiben is hosszú *sz*-szel írták.
- 492 Az 1728-ban elkezdett ügy itt ért véget. A Jakabosok és a Botosok felszegiek voltak.
- 493 Az általunk zárójelbe tett szót kihúzták.
- 494 Ezt a szót a *coram* fölé szúrták be, mintegy helyette.
- 495 A szó eme szokatlan rövidítését a lap szélére szorították.
- 496 Ennek és néhány korábbi jelnek a szerepét nem ismertük fel.

- 497 Ezt a három szót e bekezdés mellé, a margóra írták.
- 498 A szék az egész ülés során engedékeny: többnyire csak a bírák előtt meg nem jelenteket bírságozzák.
- 499 Az általunk zárójelbe tett szót kihúzták, a *főzése főzésé*-re javítottat és *nek*-el egészített ki, ebben az elrendezésben.
- 500 Talán ő is kijött a prédikációról.
- 501 A mondat második felét utólag szúrták be.
- 502 Az általunk zárójelbe tett szótagot kihúzták: a *vegyen*-t akarták itt kezdeni.
- 503 Mihálcz István, bár önállóan gazdálkodik és házanépe van, még legényember.
- 504 Ezt a nevet a *hogy* fölé szúrták be.
- 505 Talán ők is káromkodtak.
- 506 Megismétlik a bírság összegét, bár ezt egyértelműen jelzi a *singillatim* szó.
- 507 Fintáné is dolgozhatott valamit, de az emberek azon az ünnepen valóban *ki voltak bocsátva*.
- 508 Az általunk zárójelbe tett betűt kihúzták.
- 509 Az általunk zárójelbe tett szótagra írták rá az utána következőt.
- 510 Ezt a szót az *előtt* fölé szúrták be.
- 511 Az általunk zárójelbe tett szót kihúzták.
- 512 A nagyothalló a bevádolt személy szájáról olvashatott: a mögötte járó ezért nem hallott semmit.
- 513 Az általunk zárójelbe tett szótöredék olvasata bizonytalan: ráírtak és ki is húzták.
- 514 Az általunk zárójelbe tett, indokolatlanul megismételt szavakat kihúzták.
- 515 Ezt a szót a helyét mutató // jellel a sor fölé szúrták be.
- 516 Az általunk zárójelbe tett szót kihúzták, mert aznap már nem hoztak újabb végzést.
- 517 Ezt a szót e bekezdés mellé, a margóra írták.
- 518 Nagy Ferencz felszegi lófő, Benkő Mihály karatnai nemes.
- 519 Őrszavak.
- 520 Az általunk zárójelbe tett szavakat kihúzták.
- 521 Ezt a szót e bekezdés mellé, a margóra írták.
- 522 Ezt az öt szót az *oda* fölé szúrták be.
- 523 Az általunk zárójelbe tett szót kihúzták.
- 524 A jelek szerint Alszegben és Felszegben is birtokolt, ezért hivatkozik mindkét falurészre.
- 525 Ezt a három szót e bekezdés mellé, a margóra írták.
- 526 Az általunk zárójelbe tett neveket kihúzták.
- 527 Ezt a három szót e bekezdés mellé, a margóra írták.
- 528 Az általunk zárójelbe tett nevet két hullámos vonallal áthúzták.
- 529 Az általunk zárójelbe tett nevet két hullámos vonallal áthúzták.
- 530 Az általunk zárójelbe tett névkezdetet kihúzták, utána újra leírták.
- 531 Az általunk zárójelbe tett szót vagy szótagot kihúzták.
- 532 Az általunk zárójelbe tett keresztnévre írták rá a következőt. A két személy talán apa és fia.
- 533 Őrszó.
- 534 Az általunk zárójelbe tett betűcsoportra írták rá a következő szótagot.
- 535 A karatnai *Baka* családnév elírása.

- 536 Az általunk zárójelbe tett szót kihúzták.
- 537 Az általunk zárójelbe tett szót kihúzták.
- 538 Indokolatlanul megismételték volna a *hanem* szót, ezért az általunk zárójelbe tett szótagot törölték.
- 539 Az általunk zárójelbe tett szót kihúzták.
- 540 Az általunk zárójelbe tett szóra írták rá a következőt.
- 541 Az itt és az előző lapon a sorok előtt látható „ / „ jelek és számozás értelmét nem tudtuk megfejteni.
- 542 Őrszó.
- 543 Ezt a két szót annak jelével szúrták be a sor alá, hogy a fölötte lévő szöveg utolsó sorához tartoznak.
- 544 Forró folyadékkal öntötte le, vagy forró étellel etette.
- 545 Ezt a négy szót az *előtt* fölé szúrták be.
- 546 A bekezdés utolsó sorát utólag szúrták be a két bekezdés közé.
- 547 Ezt az öt szót utólag szúrták be ide.
- 548 Az általunk zárójelbe tett szót kihúzták.
- 549 Ezt a szót a *dolgozott* fölé szúrták be.
- 550 Az utolsó négy szót utólag szúrták be ide.
- 551 Ezt a számot szabályszerű hiányjellel a két sor vége közé szúrták be.
- 552 Ez a jel az őrszó helyén áll.
- 553 Az *Interim*-től kezdve a szavakat utólag szúrták be.
- 554 Ezt a négy szót az *előtt* fölé szúrták be.
- 555 Az általunk zárójelbe tett szót kihúzták.
- 556 Ezt a szót utólag szúrták be a sor végére.
- 557 Az általunk zárójelbe tett szóra írták rá a következőt.
- 558 A *Megye* szótól kezdve a többi utólag szúrták be.
- 559 Az általunk zárójelbe tett szóra írták rá a következőt.
- 560 Elmosódott a tizedlés esztendeje, a tizedlésre fogott temető neve és a személynevek többsége is.
- 561 Nem tudni, milyen eredetű vagy rendeltetésű pénzösszeg.
- 562 Az általunk zárójelbe tett szót kihúzták, föléje beszúrták a következőt.
- 563 A *dél felé* ismétlődése azt jelzi, hogy a tizedlés keleti kiindulási pontjától délre még van öt rész.
- 564 Az általunk zárójelbe tett nevet kihúzták, föléje utólag szúrták be az otlévöket.
- 565 Az általunk zárójelbe tett nevet kihúzták, föléje utólag szúrták be az otlévőt, amelyet a következő oszlopba is utólag írtak be, innen pedig kihúztak.
- 566 Az általunk zárójelbe tett nevet kihúzták, föléje utólag szúrták be az általunk zárójelbe tett szintén kihúzottat, amely mellé ugyancsak utólag beszúrták a következőt. *Balykó Ferencz* neve mellé utólag írták oda a nem tudni hova tartozó keresztnévet.
- 567 Ezt a nevet utólag szúrták be az alatta lévő fölé.
- 568 Az általunk zárójelbe tett nevet kihúzták, föléje utólag szúrták be az általunk zárójelbe tett szintén kihúzott kettőt, amelyeket beszúrtak a következő oszlopba. A 2-es valamilyen későbbi ráírás jele, vagy azt jelentheti, hogy két személyről van szó.

- 569 Az általunk zárójelbe tett keresztnévre utólag írták rá a következőt. A 1-es valamilyen későbbi ráírás jele.
- 570 Az általunk zárójelbe tett nevet kihúzták, majd alább és utólag újra beírták, föléje pedig utólag szúrták be a fölötte lévő családnevet.
- 571 Az általunk zárójelbe tett nevet kihúzták, a fölötte lévő utólag ráírták.
- 572 Az általunk zárójelbe tett keresztnévre utólag írták rá a melléte lévő, majd azt alatta megismélték.
- 573 Az általunk zárójelbe tett keresztnévre utólag írták rá a melléte lévő.
- 574 Az itt kezdődő oszlop az eredetiben a 27. lap jobboldalán van.
- 575 Az általunk zárójelbe tett nevet kihúzták, az utána következő utólag írták mellé.
- 576 E fölé a második oszlop elejére utólag beszúrt és ott ki is húzott név fölé szúrták be az általunk zárójelbe tett, bizonytalan olvasatú nevet és az olvashatatlan vezetéknevű feltorjai személy nevét, majd mindkettőt ki is húzták.
- 577 Az általunk zárójelbe tett nevet kihúzták, majd utólag szúrták be föléje a fölötte lévő és mellé a melléte lévő, mely általunk zárójelbe tett utóbbit is kihúzták, talán mert 1713-ban vagy később a *mester kerti* tizedlésébe már beírták mint szaporodást.
- 578 Az általunk zárójelbe tett nevet kihúzták, a fölötte lévő ráírt és a melléírt, bizonytalan olvasatú nevek sorrendisége megállapíthatatlan.
- 579 Az általunk zárójelbe tett elválasztott keresztnévre utólag írták rá az alatta lévő.
- 580 Ezt a nevet utólag szúrták be ide, talán a Kűs Gáborét is.
- 581 Az általunk zárójelbe tett nevet kihúzták, fölé utólag beszúrták az ottlévő kettőt.

Paál Zsuzsa

Egy historia domus vallásnéprajzi tanulságai: Tüskevár

A hivatalos vallás népi gyakorlatának tanulságos kis tükrői a plébániatörténetek. A plébánosok a XIX. században még jobban ismerték az anyahelyet, együtt éltek az akkoriban még buzgóbb hívek közösségével. Autentikus résztvevő megfigyelők voltak, lehetek. A plébániatörténet megírására való püspöki előírás pedig sokuk számára kiváló lehetőségnek bizonyult e megfigyelések rendszerezésére és utódaiknak való továbbadására. A plébánosoknak a személyes jelenlétüknél fogva, és a közvetlenül megszerezhető tudás birtoklásán túl minden más is, így a plébánia területén található épületek, tárgyak, iratok és az ott élő tisztségviselők és hétköznapi emberek rendelkezésére állt a jó leírás elkészítéséhez, mindezek együttesen képezték számukra a „terepet”. Elődeik plébánián található feljegyzéseitől kezdve az élőszóval elmondható és saját szemmel látható dolgokig minden. Egy hatalmas élő archívum állt a rendelkezésükre. Ha volt még hozzá lehetőségük is, vallásnéprajzilag, vallásantropológiailag releváns tanulmányt készíthettek. Kezemben egy igényes historia domussal kérdezem, vajon tudjuk-e, hogy némely XIX. században elkészült plébániatörténet milyen, szaktudományunk szempontjából is jelentős értéket, összehasonlító kutatásra alkalmas anyagot rejt magában?

Házy Alajos plébános (1825 Székesfehérvár - 1909 Lovasberény) karakteres munkája, *A tüskevári plébánia története* eredeti szándéka szerint helyi hitélet-történet. ¹ Házy Alajos kézírata azonban nem csak gondosan összeállított és jól olvasható, precíz, belső használatra szánt plébánia- és helytörténet, hanem néprajzi forrásként is jelentős. A helyi viszonyokat, a hitéletet és tárgyi környezetét meg lehetőségen gazdagon mutatja be. Rendkívüli erénye a mindennapi megfigyelések sokasága. A népi vallásgyakorlat helyi formái saját mindennapi papi gyakorlatának szigorú rendjében és a népről alkotott általános képbe foglalva olvashatók. Mindemellett annyira bensőséges hangvételű, hogy a papi hivatását konokul gyakorló szerző rendszerető és szikár egyéniségét is láttatni engedi. Házy Alajos írása, az itt bemutatandó historia domus, egyházi iratféleségeként nem csupán bővíti a megélt vallásosságra vonatkozó eddig felhalmozott néprajzi ismereteinket, hanem jócskán rejt magában szakmai szempontú, módszertani tanulságokat is. A Somló-környékén folytatott terepmunkám során fedeztem fel értékes monográfiáját. ²

A katolikus egyház nem hozott egyetemes rendeletet plébániatörténet elkészítésére, ebből következően nem minden nemzeti egyház területén tartanak ma számon historia domusokat. Például, a majdhogynem színtiszta katolikus Olaszországban a plébánosokat az egyház nem szólította fel történeti távlatokat átfogó, a hivek életmódját és szokásaikat, hétköznapi ügyes-bajos dolgaikat is ábrázoló história megírására. Keletkeznek ugyan szép számmal jelentések és híradások, naplók az olasz egyházi vezetésben, mint például a *canonica visitatio* vagy annak tömörített változata, a *relatione ad limina*, és számos más hasonló egyházi levéltárban (és nem a plébánián) őrzött iratféleség is. De kimondottan a plébánosok tollából származó, helyben született és helyben őrzött, helytörténeti vonatkozásokat is gazdagon magukba foglaló munkák nincsenek. Következésképpen a historia domusok tapasztalatai egyedülálló értéket képviselnek a magyar katolikus népelet és vallásosság kutatása során.

Hogy mennyire a laikus vallásosság alapvető színterei az egyes egyházközségek, plébániák és fliák, azt ezek a papi összefoglalások is híven tanúsítják. Egy-egy plébánián írott krónika számos eddig ismeretlen forrást szólaltat meg: társulati jegyzőkönyveket, évkönyveket, tagnévsorokat, ájtatossági kiadványokat, anyakönyveket és tárgyi emlékeket, de a közelben élő szerzetességi központokról is beszámolhat. Előfordulhatnak a plébánia iratai közt a közeli kegyhelyekre és a kolostorok életére vonatkozó iratok is. Mint ez történt Tüskevár esetében, melynek határában a pálosrendiek nyomaira letek és Házy Alajost követően ez más papokat és történészeket is kutatásra serkentett. Azóta a pálosok múltjából több kérdést tisztáztak is. A szekularizáció folyamatát és a vallási szféra napjainkra történő megváltozását is árnyaltabban fogjuk látni egy XIX. századi plébániatörténet elolvasása után.

A kézirat tartalma és szerzője áll tanulmányom középpontjában. A szöveg bizonyos pontjait mások azóta vitatták, sőt két évvel a kézirat lezárását követően maga a szerző is túlhaladottnak tartotta (éppen a pálosrendiek Nagyjenő-Tüskevári kolostorának története vonatkozásában):

„... e könyvet, habár némelyekben hibás adatokat tartalmaz, nem semmisítettem meg, hanem fenntartani kérem az utókornak, hadd lássa, mily tökéletlen minden emberi mű, minden szaktudomány tökéletesíthető. De azért is fenntartani kérem, mert ebben igen sokat utódaim magán tájékozódására is feljegyeztem. Ilyenek az általam megalapított rend, ilyen a nép jellemzése, ismertetése, és más nem a világ elé tárandó adatok, események. „

Már több mint egy és negyed század is eltelt azóta, hogy Házy Alajos a kézirat utolsó lapján e szavakkal búcsúzott. Kellőképpen hosszú idő ahhoz, hogy a „világ elé tárhatók” legyenek adatai. A plébános históriája elsősorban tapasztalaton és megfigyelésen alapuló egyedülálló teljesítmény és mint ilyen, hiteles

összefoglalója a korabeli túskevári életmódnak. És ezzel saját maga is tisztában van. Igaz, hogy Házy Alajos némi írott forrást is megszólaltat, de ezzel szemben művében kétségbevonhatatlanul dominálnak a táji-, regionális mentalitásról, életmódról, hitéleti szokásokról tett sajátos megállapításai. A művelt, és jó szemű Házy Alajos, aki a történelmi tények iránt mindenkor feltétlen tiszteletet tanúsít, elválaszthatatlan kéziratától.

1. A túskevári plébániáról

A Dunántúl többségében katolikus vidékén, a Somló-hegy közelében és a 8-as országúttól nem messze fekszenek a Túskevári Plébánia községei. A plébánia az 1777-ben lezajlott rendezés óta a Veszprémi Főegyházmegyén belül helyezkedik el, az ott ma található 346 katolikus plébánia egyike. Sümegi Főesperesség, Sümeg Esperesi Kerületének 27 plébániája egyikeként tartja számon a katolikus egyház. A plébániát 1717-től követhetjük nyomon, megalapítása 1731-ben következett be. A Túskevári Plébánia fiáinak száma öt, ezzel Túskevár egyedül áll a főegyházmegyében. A hat község az elmúlt mintegy 130 év alatt jelentős változásokon ment keresztül. A korabeli és mai viszonyokat röviden vessük össze, már amennyire az a túskevári hitélet és mentalitás bemutatásához szükségesnek látszik. A fiák többségének elnevezése is megváltozott. Házy Alajosnál előforduló (és a mai) elnevezések a következők: Kis-Jenő (Somlójenő), Kis-Berzseny (Kisberzseny), Karakószörcsök, Torna (Apácatorna), Torna-Pinkóc (Veszprém-pinkóc).³

Az ismert demográfiai értékek birtokában a plébánia községeinek lélekszáma Házy írásának idején volt a legnagyobb. Mintegy 100 évvel előtte és utána is jóval kevesebben éltek a hat faluban. Túskevár község lélekszáma az 1870-es összeírás szerint 1028 fő volt - ebből 1002 katolikus hívő -, 2005-re pedig visszaállt a XVIII. század végi állapotra, ma mindössze 574 fő él itt.⁴ Kövessük nyomon Túskevár községének adatait Házy Alajost idézve.

„Az 1779 évi egyházlátogatáskor 411 gyónó és 212 nem gyónó, összesen 623 kátholikus és 5 zsidó volt. – 1781 évi összeíráskor 410 felnőtt 410 kiskorú, 146 házaspár, összesen 820 volt a lélekszám. – 1782 évi összeíráskor 425 felnőtt, 332 kiskorú, 147 házaspár, összesen 757 volt a lélekszám.”⁵

Házy adatait figyelembe véve Túskevár, Somlójenő, Kisberzseny és Apácatorna négy község lakosságának zöme katolikus. A felekezetek közti arány mára sem változott különösebben. A katolikus hívek összlélekszámhoz viszonyított aránya 2005-ben csak Túskeváron mutat nagyobb negatív irányú eltérést, a fiákon viszonylag kisebb a Házy-féle adatoktól való eltérés.

Tüskevár és filiáinak lélekszáma a következőképpen alakult 2005-re:

Tüskevár	2101 fő	ebből 1393 katolikus, 66 %
Somlójenőn	312 fő,	ebből 260 katolikus, 83%
Kisberzsényben	111 fő,	ebből 96 katolikus, 86%
Karakószörcsökön	327 fő,	ebből 222 katolikus, 67% ⁶
Apácatornán	189 fő,	ebből 153 katolikus, 80%
Veszprémpinkócon	134 fő,	ebből 88 katolikus, 65% ⁷

A vallásos társulatok eltűnése ellenére a katolikus felekezethez tartozás tartósan bizonyult. A katolikus plébánia területén az 1860-as években már nyomát sem leli a plébános a XVIII. században még dokumentált két vallásos társulatnak – a „kordások”⁸ és az oltáriszentség imáadására alakult társulatoknak. A plébánia alapítása óta eltelt mintegy 150 év során, felvilágosodás és a jozefinista eszmék terjedése ellenére azonban a családok megmaradtak a katolikus hitben, miként azt prédikatori modorban Házynál leírva találjuk⁹: „Midőn plébániám anyahelyén hitéleti adatokat keresek, édes öröm és megnyugvás közt jegyezhetem fel, hogy Istennek legyen hála, sem itt, sem a fiókközségekben, mióta e plébánia áll, senki a katolika hittől el nem pártolt.(...) A hívő nyáj Isten kegyelmét fölhasználva, hitének isteni eredetét fölismerve, az üdvösség elnyerésére egyedüli útnak hiszi és tartja, ezért becsülte, szerette és hozzá ragaszkodott. Ellenben írott jegyzetek igazolják, hogy anyatemplomunkban eddig, a protestántizmust letéve, 55 tették le ünnepélyesen a római kátholika hitvallást, sőt a zsidóságból egy anya két gyermekével együtt megkeresztelkedett, amint ez Kis-Berzsény fiókközség történetében részletesen meg lesz írva.”¹⁰

Jelenleg Somlai Péter a tüskevári *Kisboldogasszony Plébánia* plébánosa. A Somló-hegy tövében, Dobán született 1951-ben, 1978-ban szentelték fel, tíz éven át a főegyházmegyében több felé teljesített szolgálatot. Majd 1988-tól a sümegi kerület esperese, 1996-ban pedig érseki tanácsos lett, 1990-től van Tüskeváron. A kéziratba történő bejegyzések érkezése előtt, az 1986-os évre való utalással és aláírás nélkül szűnnek meg, Somlai Péter plébánosnak bejegyzése nincs.¹¹

2. Házy Alajosról

A reformkor és a romantika nevelte, fiatalon annak levegőjét szívta magába Házy Alajos. Az 1848-as forradalmat és az 1849-es zűrzavart 23 évesen, végzős kispapként élte át, a Bach-korszak nyomott légkörét is megszenvedte, nem csoda hát, hogy a későbbiekben a nagy történelmi események helyi kihatásait mindenkor nagy érdeklődéssel követte. A népies alkotások és a népszokások iránt pedig kimondottan tartós érdeklődést tanúsított, legyen szó akár vallásos népénekről, szájhagyomány útján terjedő történetről, egyedi tárgyfeliratról, viselkedésről, családi életről vagy népviseletről. Megalapozott latinus műveltségéről tanúskod-

nak a kéziratban elszórtan, de mégis mintegy rendszert alkotva álló, szinte oldalról oldalra felbukkanó latin nyelvű, főleg biblia, keresztény filozófiai és zsoltaéros eredetű idézetei. Legtöbbször a homília stílusában és latinul fogalmazza meg a végső tanulságot, miközben oktat, nevel, prédikál, tanácsot ad, vagy éppen egy megtörtént eseményt ad elő.

A Házy Alajos felbukkanása különböző plébániákon, hosszabb-rövidebb ideig teljesített szolgálatai megérdemelnek egy rövid áttekintést. Útja során írásos és egyéb nyomokat hagyott maga mögött. Fiatalságában első szentmiséjét Igalon tartotta 1849-ben, innen rövid idő múlva áthelyezték Marcaliba, ahol 1853-ig tartózkodott káplánként. Papi pályájának jelentős állomásaként említi meg a marcali éveket és dicséri a plébános egyéniségét, aki azon nehéz időkben példaképe lett: „szigorú pap volt, az egyház jogainak védelmében pedig tántoríthatatlan”. Sok sérelem érte Házyt ezekben az években. A Bach-korszak volt ez, mikor a kémkedés a „templomi prédikációkra is kiterjedt”. Őt is megvádolták 1852. évi karácsonyi beszédjéért, a vádat ugyan elejtették, és „a kaposvári törvényszéknél ügyét fényesen megnyerte”, Házynak már nem volt maradása Marcaliban. Kérvenyezte püspökétől a mielőbbi távozás engedélyezését. Marcaliból Kapornakra, „azon időben leggonoszabb hírű káplánságra rendeltetett”, ahol rossz közérzetén különféle hasznos dolgok gyűjtésével és lejegyzésével igyekezett javítani. Ekkor fogott hozzá a vallásos népének gyűjtéséhez és tanításához, melyek legkedvesebb maga választotta feladatai lettek. Káplánkodott még Gelsén, Szentgróthon, Pápán és Keszthelyen is. De voltak dicsőséges időszakai is. Pápán Szabó Imre felső-iszkázi esperes plébános mellett korteskedett a képviselőválasztáskor és „fényes győzelmet” aratott. 1867-ben, a krónika megírásakor ezt tartotta élete legjelentősebb eseményének. Pápán oly nagy népszerűsége tett szert, hogy 1862-ben, mielőtt Keszthelyre áthelyezték volna, *szerenádosan* búcsúztatta őt Pápa város hozzá leghűségesebben ragaszkodó 4–5000 polgára. Mikor 1863-ban Tüskevárra érkezett, hamarosan investuálták mint plébánost.¹² Házy Alajos itt végre megállapodott, több mint 16 évig volt Tüskevár plébánosa. Házy Alajos keserű hangot ütött meg a plébániatörténetbe tett utolsó bejegyzésekor, itt magát olyan emberként jellemezte, „kit az élet eseményei feltűnően lesújtottak”.¹³ Majd jóval később, Lovasberényben halt meg 1909-ben.¹⁴

3. A szakavatott 'historia domus'-író és tüskevári kézírata

A kéziratról és szerzőjéről szólva előjáróban le kell szögeznünk, hogy bár hivatalos felszólításra készült a história, nem rótt terhes kötelezettséget a plébánosra, és távolról sem állította őt megoldhatatlan helyzet elé. Kimondott tehetséget és vonzalmat érzett magában az aprólékos helytörténeti kutatáshoz. Nagy lendületet véve fogott hozzá az adatok gyűjtéséhez. De ezúttal nem kapkodta el, tanult

korábbi kutatómunkáiból és jó tíz év gyűjtés és megfigyelés után fogott hozzá saját plébániájának gazdag bemutatásához. Műveltségét és olvasottságát, kitartását egészséges önbizalommal kezelte. És hogy nagyobb hangsúlyt adjon mondanójának, seminarista felkészültségéből eredő tudását mindvégig meggyőzően forgatja és előszeretettel rejt el latin közmondásokat és idézeteket a szövegben. Élvezetes stílusa folytán írása nem nehézkes, nem terjengős és nem is dagályos, annál inkább könnyed, sajátosan kiegyensúlyozott és jól követhető, lényegretörően informatív, de mégsem száraz. Házy Alajos tehát láthatóan örömet lelte e feladat végzésében, azonnal felismerte célját, mellyel egyet is értett. Ezen túlmenően, a kutatáson alapuló közzétételben az egyéni kibontakozás és a tudós értekezés lehetőségét látta, a történelem iránti érdeklődését és a tények iránti tiszteletét szabadon kibontakoztathatta. Így történhetett, hogy szolgálati helyek sűrű váltakozása és az évek múlása Házy Alajos munkájának a javát szolgálta, a tapasztalat megedzette. Úgy alakultak a dolgok, hogy a historia domusok összeállításában eközben gyakorlatra tett szert. Konkrét jártasságot 1854-től szerzett, mikoris Gelsén a meghalt plébános kutatásai és jegyzetei alapján „egy foliáns kötetű könyvbe” írta meg a plébánia történetét, melyhez a néhai plébános életrajzát már maga fogalmazta és mellékelte. Közben írói készségét is fejlesztette, 1856-ban daltanítás céljából egy egyházi énekkönyvet állított össze és adott közre a hívek rendelkezésére. „Szent-Gróthon” volt már ekkor és ott is elkészítette a plébánia egyházi szempontú történetét, ez alkalommal azonban saját kutatásaira alapozva és kitérve az élet nem vallásos aspektusaira is. Majd a négy szentgróthi évet követően, Pápán leginkább közéleti tevékenységet folytatott kápláni minőségében. Egyéni aspirációi és gyűjtő-rendszerező hajlama végett kellő írói tapasztalatot így szerzett 1863-ig. Mire Tüskevárra helyezték, már jól tudta, hogy fogjon hozzá egy historia domus megírásához. Saját írói- és gyűjtői tevékenységéről maga is röviden beszámol a kéziratban ott, ahol a tüskevári plébánosok életét összefoglalja.¹⁵ Itt tudjuk meg, egybek közt azt is, hogy 1853-ban a Szent István Társulat felhívására magyar nyelvű egyházi énekgyűjteményt készített, melynek elfogadásáról „jegyzőkönyvileg elismerést” is nyert. Házy Alajos tevékenységének további nyomait elszórta találgatunk több dunántúli megyei levéltárban és múzeumban, kiadványban.

Nem derül ki az írás olvastán, vajon milyen pap volt Házy. Azt viszont megtudhatjuk, milyen kívánt lenni. Továbbá az is kiderül, milyen egyéni – plébánosi mivoltán túlmutató – ambíciói voltak. Saját magáról Házy Alajos olyan képet alkot, mint a közösségért saját képességeit kibontakoztató plébános, aki mozgósítja tehetségét és a hely elsősorban lelki-hitbéli felvirágoztatására törekszik. És Krisztust ekként szolgálja méltón, tudását így kamatoztatva. Házy megtalálja

annak módját, hogy az olvasó kellőképpen tájékozódjon a plébániája javára végzett egyéni teljesítményeiről.

A kézirat olvasása közben mindvégig lehetőségünk nyílik tehát arra, hogy megismerjük hivatásos papi életét, de legalább annyira egyéni aspirációit is. Esetében ez a közéleti szerepvállalást és a különösen a népének gyűjtését és betanítását jelenti, valamint a történeti jellegű kutatások iránti fogékonyságot. A kézirat tanúsága szerint a közösséget bizonyos fokig sikerült is megszerveznie és az áhítatot népszerűsíteni a hívek körében, és nem csak Tüskeváron, hanem már előző állomáshelyein is. A vallásos érzés és hit táplálója és az Istennek tetsző élet, viselkedés hív őrzője. A papnak persze mindez tanult feladata és kötelessége is. Ám a hitbuzgalomhoz kellő nevelői érzék is kell párosuljon ahhoz, hogy minden rendelkezésre álló módon képes legyen hozzásegíteni a híveket a katolikus hit mélyebb értelmének megismeréséhez. Nem hagyható figyelmen kívül az a körülmény sem, hogy egy felszentelt pap ír egy civil közösségről. Ekként bizonyos távolságot tarthat, egyházi személy lévén felül is emelkedhet a mindennapi történéseken, a múlton és bizonyos fokig a jelenen is, a hitéletet objektíven ítélni meg.

Házy Alajos képességeinek legjavát és egyéniségét egyaránt beleadja az írásába. Tagadhatatlan, hogy Házy Alajos működése a plébánia anyagi és szellemi gazdagodását eredményezi. A politikai színtéren való szereplési kedvét és tehetségét inkább Pápán bontakoztatja ki, még korábban, mint erről részletesen be is számol a kéziratban. De már Tüskevár plébániája lesz az a hely, ahol jogi ismereteinek és gazdasági tudásának veszik hasznát és a vallásos népi énekek gyűjtését is a tüskevári köz javára fordítja, korábbi gyűjtéseinek is ők válnak haszonélvezőivé. Az egyéni teljesítmény és tudás elismerése legalább olyan hangsúlyos értékrendjében, mint hite. A plébánia anyagi jellegű rendezése kétségtelenül komoly teljesítmény, annak nyíltan és büszkén ad hangot a kéziratban, bár mindvégig ügyelve arra, hogy a tárgyilagosságát megőrizze. A plébániát sanyarú állapotok közt találta, a helyzetet elődei nemtörődömségével magyarázza, léha pénzkezelésüket nem vonakodik részletekbe menően ecsetelni. Az általuk okozott károkat és hiányosságokat felderíti, nem sajnálva az időt és fáradságot, a plébánia anyagi állapotán mindenképpen javítani szeretne. Ez utóbbi ügyeket csakis szívós és kitartó munkával és jogi-gazdasági ismereteinek mozgósításával képes megoldani. Neki köszönhető, hogy miután feltárta a zavaros pénzügyeket, azok rendezése megnyugtatóan le is zárult. Házy egyéni érdeklődéstől hajtva sok időt szán a népének gyűjtésére, kiadásukra, sokszorosításukra és a népéktanításra. Az évtizedek alatt gyűjtött vallásos népénekeket mintegy visszaforgatva a hívek mindennapjaiba, vallásosságuk és a hitbuzgóságuk megerősítésén munkálkodik mindegyre.

Házy Alajos tehát 1863-ban érkezett meg Tüskevára és ott 1879-ig, összességében 16 év és 3 hónap plébánosi szolgálatot teljesített. Ezalatt részletes és alapos helytörténeti monográfiát írt. A kézirat közvetlen előzményeként Ranolder János megyéspüspök 1850-ben kelt levele szolgált. A körlevél nagy vonalakban azokat a szempontokat tartalmazta, melyek az egyházlátogatások alkalmával váltak ismertté és benne kötelezte a plébánosokat a történet elkészítésére. Az előírás szerint fel kellett jegyezni az utókor számára a nevezetesebb eseményeket, a templom, a plébánia és az iskola állapotát és körülményeit, a jótékonykodók családneveit és még sok minden mást is, ezekről alább még szó lesz.

Először anyagot gyűjtött és ismerkedett a közösségekkel, majd csak tíz hosszú év elteltével, miután már minden elérhető adatot összegyűjtött és megfigyeléseiről feljegyzést készített, kezdte összeállítani a fejezeteket. Két éven át dolgozott a szövegen és csak 1876 nyarán fogott hozzá az íráshoz. Nyugalmas és elmélkedésre alkalmas helynek a Somló-hegyen fekvő, a plébánia tulajdonában lévő szőlő bizonyult, itt vetette véglegesen papírra a plébánia monográfiáját. 1877 február 19-én e szavakkal tette le a tollat: „Amiben hibáztam, javítsa ki az utókor, de egyet kérek: ne vétkezítsen, mert jó akarattal dolgoztam. Csak az adatok keresésén 12 hosszú éven át fáradtam, míg az írásbeli dolgok két évetem vették igénybe, e könyvbe pedig leírtam nyolc hónap alatt.”¹⁶

Az összesen 247 oldalas kézirat azonban magába foglalja a további két év szórványos és rövid kiegészítéseit, melyekre utal az „Utójegyzet”-ben, 1879 június 27-én. Ezen a napon tette meg bevezetőmben röviden idézett utolsó bejegyzését a kéziratba és majd 30 éves kápláni és plébánosi szolgálat után nyugállományba vonult.

A mai szövegfilológiai elvárásoknak természetesen nem minden szempontból felel meg Házy monográfiája, azonban korának megfelelő színvonalon és igényesen hagyta az utókorra. Írott és nyomtatott forrásokban nem bővelkedik Házy, mindent neki kellett összeszednie, utalásai sokszor körülbelüliek vagy hiányosak. Az egész monográfiában, annak minden részében tulajdonképpen kétféle fontos forrással élt. Egyrészt az egyházi hivatalok iratait, 1730-as és 1779-es egyházlátogatási jegyzőkönyveket, a lélekösszeírásokat és a plébániairatok közt talált jegyzeteket szolgáltatta meg. Ami ezek közül a plébánia iratait illeti, a falvak bemutatását megelőzően egy rövid bevezetőben összegzi az ott éppen számításba vehető „kútfők”-et. Ezek jobb híján a nemesi adománylevelek, peres iratok és elszórtan felbukkanó dokumentumok lehetnek, a *speculum ecclesiae paurinensis*, a *schematismusok* és az évkönyv. Második és fontosabb forráscsoportját saját megfigyelései és gyűjtései teszik ki, ezek hozzáadása nélkül leírása nem csak rövidebb, de érdektelenebb, szárazabb és néprajzi szempontból kevésbé releváns lenne. Lássuk, hogy ír erről saját maga: „Plébániám történetének megírására a

jelen idő volt tehát a legszerencésebb pont, mert az iratok még felhasználhatók, a 70-80 éves öregek egy egész évszázadról tudnak beszélni. – Hogy ily kútfők után hat községnek történetét összeállítani nem csekély fáradságba került, azt ki ki elgondolhatja.”¹⁷ Anyaggyűjtési módszere következetes és a kor színvonalán álló. Szisztematikusan és rigurózan gyűjtögetett évekig és mindent alaposan megfigyelt. Régészeti igénnyel közelített például a templomi épületekhez. De előre maga sem számított rá, mi minden lesz majd képes leírni: „Midőn én plébániám története megírásába kezdettem, nem hittem, hogy a múltból ennyit felfödözhetek. Ami nekem nem sikerült, azt más végezheti.”¹⁸ Alkalmasint a tereptárgyakon található részletek sem kerültek el figyelmét, például a harang feliratát is lejegyezte, és a szájhagyomány útján terjedő eseteket sem hagyta ki a leírásból.

A kézirat részletezése előtt ejtsünk pár szót annak utóéletéről is. Házy távozását követően a krónika majd negyven évre elnémul. Egészen addig, míg Porkoláb István 1928-ban kölcson nem kéri Kasza Vilmos túskevári plébánostól a nyilván értékesnek tartott kéziratot. Porkoláb önzetlen szándéka az volt, állítása szerint, hogy kiigazítsa a kézirat téves adatait és az írást átdolgozva fokozatosan közzétegye a Veszprémi Hírlapban, megossa a nagyközönséggel és a veszprémi helytörténetírás monografikus irodalmát gazdagítsa vele. Helytörténeti izgalomtól hajtva és a mű egyedülálló értékének felismerésétől vezérelve Porkoláb a kézirat egy lapjának aljára nem röstellte buzgón odavésni: „Folytatom tehát, elmondom, amit Házy nem mondott el”¹⁹ Majd hozzá is fogott, 1928 július 1-i és a július 8-i számokban meg is jelentetett részleteket. Azonban Kasza plébános megvonta korábbi bizalmát Porkolábtól és visszahozatta tőle a kéziratot, a következő bejegyzést téve: „e munkát ... átadtam átolvasás végett Porkoláb úrnak, de csak egy hónapra. A munkát 3 hónapig magánál tartotta, leveleimre nem válaszolt. Kénytelen voltam egy megbízottammal elhozatni tőle a kéziratot”.²⁰ Az eljárás sértette Porkolábot, Kasza Vilmos pedig a reábizott kézirat elkallódásától tartott. A kézirat eredeti helyére ekkor visszakerült, a hírlapi közlések pedig elapadtak. Időközben Kasza Vilmos majdhogynam olvashatatlan macskakaparással hozzáírt a kézirathoz mintegy 10 oldalt az addig eltelt események összefoglalásául, és talán azért is, mert Porkoláb megszakadt munkáját illőnek tartotta valamelyest pótolni. Majd újra elhallgat 45 évre a krónika és legközelebb 1973-ból van egy oldalnyi bejegyzés Gyarmati Ervin tollából. Végezetül pedig alig 3 oldalnyi 1989–1990-ből, szintén összefoglalóan megfogalmazva, aláírás nélkül. Nem egyedülálló tehát a túskevári história történetében, hogy a jelenlegi plébános mindeddig nem érzett késztetést a História folytatására. Molnár István egykori plébános idejében szintén néma volt a krónika. Pedig Molnár István tudós pap hírében állott, ráadásul túskevári születésű is volt és egyedülállóan hosszú ideig, 1947-től 1972-ig teljesített Túskeváron szolgálatot. Jelentős mennyiségben

publikált helytörténeti tanulmányokat és saját szerzeményeiből megalapította az érdeklődők előtt ma is nyitva álló túskevári helytörténeti gyűjteményt. Gyarmati elismerően így ír elődjéről: „Püspök atyánk azért emelte a maga közelébe, hogy tudós, történelmi munkásságát irodalmilag feldolgozhassa, mentesülvén a lekipásztori munka erősebb kötöttségeitől.”²¹ Leginkább tehát Molnár István lett Házy kéziratának szellemi örököse, de nem a historia domus lapjain tette közzé újonan szerzett ismereteit.²² Egyébiránt a kézirat margóján rendszeresen három különböző kézírás tűnik fel, helyesbitő vagy kiegészítő szándékkal. A megjegyzések egy részét még utólag Házy rötta a kész lapok szegélyére. A másik kézírás felismerhetően Porkolábé, a harmadik leginkább az 1973-ban bejegyzést tett Gyarmati plébánoséhoz hasonlít.

A kézirat szerkezetét általánosságban a világos, átlátható tárgyalási mód jellemzi. A plébániatemplom székhelye részesül a legnagyobb figyelemben, az első 110 oldal csak és kizárólag az anyahelyet, Túskevárt tárgyalja. Azt követően Kis-Jenőről 37 oldalban, Kis-Berzsenyről 14 oldalban, Karakószörcsökéről 31 oldalban, Tornáról 24 oldalban, Torna-Pinkócról 6 oldalban számol be Házy Alajos. A hitéletre vonatkozó részeket községenként külön fejezetben helyezte el.

Házy az anyahely bemutatásával kezdi tehát munkáját, kitér a népeletet meghatározó momentumaira, így a népviselet múltjára és az elmúlóban lévő helyi szokásokra, az egykori és korabeli lakóházak állapotára, családi élet valamikori és aktuális voltára, a községet ért tűz és elemi csapásokra, vásárjogra, a tagosítás könnyű lezajlására, a határ használatának múltjára és jelenére, a legeltetési jogra, az erdei munkákra, a „korcsma” és a jegyzőség helyzetére, a vasútépítésre, a falu címerére és pecsétjére, a közvagyonra, a fő történelmi események (mindenekelőtt Napóleon és nyomában az osztrák seregek, majd a 48-as forradalom) helyben okozott megrázkódtatásaira, és a nép műveltségére, viselkedésére. A Túskevárra vonatkozó bemutatást követi a filiák hasonló módon történő részletezése. A községekről szóló fejezetek elején mindig a helyre jellemző általános információkkal kezd: Túskevár esetében a keletkezése, a község malma, kocsmája, határszabályozások, a korábbi plébánosok és káplánok felsorolása, a plébánosok fizetése és kötelezettsége a filiákban valamint az anyahelyen, továbbá az egyházi vezetéssel való kapcsolatok jellemzése áll. A leginkább vallásnéprajzi szempontból érdekelő részek pedig falvanként *...története másodszor egyházi tekintetben*-című fejezetben olvashatók, mely rész a *... polgári tekintetben* írt első részt követi. Az első fenti fejezetekben található vonatkozásokon kívül itt a másodikban részletesen ismerteti az általa kialakított „rendet”, egyebek közt a stólapénzt, misebort, szól a pap meghívásának szabályozásáról, továbbá közléseit olvashatjuk az ünnepekhez, a búcsúhoz és misézéshez kötődő alkalmakról és konkrét eseteket is bőséggel tár fel, valamint a plébános járandóságának részleteit is megosztja az utókorral.

Tanulmányomban nem térek ki rá, de Házy igen sokat és alaposan is foglalkozik a szent épületekkel, azok művészi színvonalú kialakításának részleteivel és történetükkel, megsemmisülésük esetén múltjukkal és satnya állapotuk ecseteléséről sem feledkezik meg: a templomok belső berendezési tárgyairól (szónoki szék, tabernaculum, oltár) így részletes, az adományozót vagy készíttetőt és költséget is megemlítő kimutatást kapunk. A kőből, üvegből és fából készült kisebb tárgyak, úgy mint az ablakok, szobrok, gyertyatartók, padok, burkolatok díszítettségét is elmagyarázza, érzékelteti és művészileg is minősíti. A templom esztétikai megjelenését is szíven viselte és gazdagítására költött: „Feltámadási képszobor 1863 évig soha nem volt, ekkor husvétra Gratzból hozattam a mostanit 48 ft. – Husvéti nagy gyertyatartó előbb kisszerű volt, a mostani magas oltárhoz épen nem illett. A mostanit 1867 évben Kőszegen vettem 18ft. „²³

4. A „nép jellemzése” és viselkedése

Házy azt igéri „sem túl szigorú, rideg bíró, sem mindent lanyhán, közönyösen néző” nem lesz a plébánia lakói hitéletének megítélésekor. Nem tudni, mennyire sikerült objektív képet adnia szerzőnknek, annyi azonban bizonyos, hogy nem egyszer lesújtó képet nyújt át a viselkedésükről. A viselkedésről és erkölcsről írott gondolatai gyakran átcsapnak a hitéleti kérdések taglalásába, vagy viszont.

A nemkívánatos viselkedés nem ritka jelenség a XVIII–XIX. században a templomban és a családi életben egyaránt. A plébánián talált feljegyzések közt (évszám nélkül) megemlít Házy egy esetet, mely nem éppen a templomban való viselkedés jó példája. Képzeljük csak el magunk elé a következő jelenetet: „... némelyek szűrbe burkolódzva, a templom talaján feküdtek, fintorításaik és taglejtéseikkel a körüllevőket nevetésre, botrányra indították. A legények vagy egymás ölébe ültek, vagy egymás hátára nehezdedve ájtatosság nélkül vannak a templomban. Imádkozni, énekelni sokan szegyenlenek, fennszóval beszélgetni, nevetni közönséges dolog, (...). Tudok esetet, hogy a prédikáció alatt marhán alkudoztak. – Ha ezek megszüntetésére a lelkipásztor az előljáróktól segítséget kér, megtagadják, volt eset, midőn a bűnöst az előljárók a büntetés elől megszőktették. Ha pajkos egyén előljáróvá lesz, azzal büntet, hogy szóval és példával valami nyilván vallásellenes botrányt idéz elő.“²⁴ „Elég ily szomorú adat van az évkönyvekben” – teszi hozzá.

A plébános bizakodása lankadatlan és hisz az emberi természet hibái kijavításának papi feladatában: „... Hja de így volt ez mindig. Szükséges, hogy botrányok legyenek, mondá Krisztus Urunk! A papság feladata a bűnt írtani, az Isten országát terjeszteni, ez a mi fáradságos feladatunk, erre vállalkoztunk.”

Házy Alajos felfigyelt egy, a papságot rossz színben feltűntető rigmusra is, melyet utódainak okulására ad közre: „Hogy a népköltészet minden alkalmat

felhasznál a szúró csúfolódásra, a túskevár kápolna fölszentelése is bizonyítja. Hagyomány szerint a szentelésre megjelent papokat a község megvédte, azonban a mesterekről megfélemlítettek, vagy talán szándékosan mellőzték, mire azután e következő verseket faragták:

«Kis kápolna nagy kápolna,
Hábor István csináltatta,
A papokat jól tartotta,
A mestereket éhen hagyta.»

Házy népjellemzése olykor elnagyolt, és tudománytalan, de egyszersmind tanulságos is. A „nép jelleme ingatag”²⁵ ilyen és ehhez hasonló kategorikus kijelentésekkel is találkozunk. E kifejezések a korra jellemző kioktató hangneműek, túlzóan csengenek, mondhatjuk, hogy valóban csak „belső használatra”, utódai eligazítására szolgálnak. Elragadtartása és szubjektivitása azonban érzelmeket és számos igazán jó megfigyelést sejtet. Lássuk például Kisjenő lakóit miképpen jellemzi: „... Jelenleg a nép elcsenevész, szegényül, minek főoka a terjedő iszákosság. (...) Különbözik a nép értelmi felfogása elég világos. Tudományos pályára, kézművességre a köznép nem szánja magát. Hajdan a Jeney családban tanult egyének voltak, mert a legrégebbi iratokban «magister litteratus» címmel vannak bejegyezve. 1777-ben a túskevári zárdában Jeney Márton nevű paulinus élt.”²⁶ És a kisberzsényiek: „A nép jelleme általában csendes, békés. Vagyoni tekintetben hajdan jobban állottak, legújabb időben eladósodtak. A könnyelműség terjed. Némelyek marha kereskedés végett eljárnak az Alföldre, sőt egész Szerbiáig hatottak, szép nyereséget szereztek. – Házaik hajdan fából épültek, de mióta az erdőt kipusztították, más anyagra szorultak, most már célszerűbben építkeznek. Gyümölcsért élnek halnak, de azért gyümölcsfát még sem tenyésztenek. – Észjárásuk tiszta és könnyű felfogás, kár, hogy iskoláztatás által tovább nem képeztetnek, sok jövedelmségű egyén került volna. Irni, olvasni egy két kivétellel mindenki tud.”²⁷

A karakószörcsökiek jellemzéséből is nézzünk meg egy részletet: „... volt és van minden családnak elég pörirata. A berzsényiekkel folytatott viszálykodásait fenntartja a «pörös dűlő» elnevezés. – Hogy mulatság kedvelők, azt néhány családnak tönkrementén kívül az is bizonyítja, hogy a közbizonyon jövendelmét rendszeresen elmulatták, például a pap és mester föld aratásakor az egész katolikus rész a korcsma jövedelméből áldomásozott, ami a községnek többre került mint a pap és a mesternek tett összes munka haszna ér. De az becsületükre válik, hogy amikor ez számtanilag nekik kimutatott, azóta más irányba tértek. – Mily harcias szellem volt köztük, azt nemes társaik temetésekor is kimutatták. Katonának öltözött ilyenkor mindenki aki tehetett, kardosan, katonai dísszel kísérték elhalt nemes társukat a temetőbe, s diszlovést adva búcsúztak el sírjától, a fejköszvény pedig fekete zászló lengett. – Értelmiség tekintetben könnyű felfogás,

tiszta egyenes észjárás egyik szép tulajdonuk, sok jó észtehetségű egyén volt és van köztük, írni, olvasni tud mindenki, a helybéli iskolázást felhasználták, időnként felsőbb iskolázásra is mentek, ügyes, szorgalmas tanítóikat szeretik, hálával emlegetik. Fájdalom, hogy most a tanulás hanyatlik ...”²⁸

A tornaiakról a következő jellemzést adja: „Torna község lakói általában értelmes, tiszta, egyenes észjárásúak, könnyű felfogásúak, józan ítélőképességgel bírnak, a tudományos képzettséget becsülik. Mint tősgyökeres nemesek, vendégszeretők. Hajdan jobbágyaik munkájára támaszkodva, nem annyira dolgozók mint felügyelők voltak. Kiváltságolt állapotukra büszkék, némelyek könnyelműek s pazarlók voltak, az ilyenek alásülyedtek, de a józan gondolkodásúak a jobbágyi viszony változást baj nélkül átúszták. (...) Jelenleg a községben valóságos anarchia van, senki felsőbbségre, tekintélyre nem vergődhet, emiatt a közügy hátrányt szenved. Különben a korcsmázás, részegeskedés ritkaság.”²⁹

A jellemzésekhez a történeti magyarázatokat és következtetéseit minden esetben hozzáfűzi Házy. A jellemzést kifejezetten belső, papi használatra szánta, az utódai könnyű eligazodására.

5. Mentalitás, hitélet, életmód, erkölcs kérdései

A plébánia hitéletének tárgyalásakor van igazán elemében Házy. Minden esetben magasztos, fennkölt feladattudattal, oktató hangnemben és kifejezett aprólékos-sággal fog a hitélet bemutatásához. Szemmel láthatóan nagy örömet leli a vallásos társulatok és a képszobrok, keresztek, a hit tárgyainak bemutatásában. A következőképpen kel a vallásos társulatok és a katolikus hit védelmére: „...A mostani kor szelleme is ellensége a vallásos társulatoknak, ezért dül fül ellenök, majd nevetség tárgyává teszi, sőt ahol teheti, anyagi hatalmát is ellene fordítja. De mikor ezt teszi ellentmond önmagának (...) Egyfelől ellenzi a vallásos társulatokat, másfelől pedig százféle cím alatt gyűjti az embereket különféle szellemi és anyagi célú társulatokba, hogy tagokat egy eszmének megnyerje, anyagi és szellemi erejüket az eszme létesítésére egyesítse. Nézzük a vallásos katolikus társulatokat, ezeknek tagjai szinte egy sz. eszméért lelkesülnek, ezért imádkoznak, arra ajánlják még az anyagi segélyeszközöket is. Igenám! De ez a máteriális és racionalistikus korszellemnek nem tetszik, de mi azzal ne törődjünk, annál erősebben tömörülünk. Ezt irigyli a korszellem, azért akar cselfogásaival minket aláaknázni, feloldott kévéné tenni, hogy még mi megoszlanánk, addig ő tömörülve ránk vethesse magát, hogy szétmorzsolja egyéni hitünket, felrobbantsa egyházunkat. (...) E meditáció nem tartozik ugyan történetíráshoz, de a vallásos társulatokról elmélkedve tollam alá jött, ezért megszívlelésül leírtam.” A hitélet dicséretével kezdi: „Mint hogy a keresztyén katolika hit oly isteni erény, mely lelkünket teljesen átharván, elménket, szívünket és akaratunkat szabályozza: e szerint a híveknek cselekedeteik

az ő hitőknek működését bizonyítják. Az Isten ígéje azon mennyei fény, mely elménket megvilágítja, hogy az elméleti és gyakorlati igazságokat megismerhesse. A szentségek mindannyi malasztforrások, melyekből a lélek erőt merít, hogy a megismert igazságot elfogadja, szeresse és gyakorolja, hogy örök üdvét, melyre teremtettet, elnyerhesse. Az anyaszentegyház intézkedései pedig, mint édes anyai gondoskodás szabványai útba igazítsanak, kellő korlátok közt vezetnek, az igazúton megtartanak. – Ezen theologicus alapelvek nyomán kell a hitéleti adatokat keresnünk, akkor nem szigorú, rideg bírák, sem mindent lanyhán, közönyösen nézők nem leszünk. Ezek előbocsátása után lássunk a dolgokhoz.” E szavakkal vezeti be a hitéletre vonatkozó túskevári megfigyeléseit. Majd tovább így részletezi: „Ünnep és vasárnapokon a templomban számosan megjelennek, Karácsony és husvételra a szentségekhez elegen járulnak, a Rózsafűzér társulati tagok ezen kívül többször részesülnek a szentségek ben. Ádventban hajnali misére szeretnek eljönni. Ha a külső munka szünetel, köznapokon is elegen eljárnak misére – Valamely általános romlottságot sem az 1779 évi egyházlátogatás nem említ, sem azóta nem tapasztaltatott. – Az egyház által rendelt ájtatossági gyakorlatok, nyilvános körmenetek rendszeresen megtartatnak. A böjtöt hajdan szigorún megtartották, most a pápai fölmentvény után elegen nem élnek a kedvezménnyel, szombati böjtös pedig a nők közt számos. – A hitélet fenntartása a múltban egyrészt ama fegyelemnek tulajdonítható, melyet szigorúbb házi nevelés és a családi pátrárkális viszony eszközölt, más részt a polgári törvény az egyházzal, általában a vallással kezelt fogván, az erkölcsi vétséget is büntetvé, így ha a község talán tágitott volna is, de a lelkipásztor a vármegyei tisztviselőknél támogatást nyert. De hogy maga Túskevár község is gátolta a rosszat és hajdan fegyelmet tartott, mutatja az, hogy az éjjeli tivornyázás szigorúan tiltva volt. Egy bizonyos férjezett nő elvetemedvén, házába esténként a férfiakat édesgette, és hogy az ablakon át ne láthassák, ablakát befödé. A bűn felfödözése után törvény hozatott, mely este az ablakok befüggönyözését szigorúan tiltotta. A bíró és az előljárók a fonóházakra ügyeltek, a káromkodók javíthatatlan nyílt bűnösök pellengérré állítottak, nyilván büntetettek. – Ne mondja erre senki, hogy ez bárbarizmus volt. Azon idő szelleme a mienktől különbözött. Akkor az állam vallásos volt. Ami a lélek a testben, az volt a vallás az államban. A katholicismus az embert az elvadulástól megóvjá, tanítása által magasabb rendeltetésére oktatja, erkölcsi törvényeivel vezérli, intézményei által fegyelemben tartja, az állam tehát önfenntartási érdekből utalva volt arra, hogy a vallásosságot segítse, pártolja, hogy így polgári erényesek levén, mindazt kerüljék, ami a közbékét, jóban való haladást gátolja, sőt mindazt teljesítsék, ami a közjólét és művelődésre szükséges.”³⁰

A kisberzsenyiek hitéletéről, erkölcsének problémáiról a következőket írja, javaslatot is adván utódainak a helyzet javítására: „... a hit cselekedetek nélkül

holt. Az élő rózsafűzér társulat 1868 óta él, igaz kevesen vannak, de ezek szilárdan fenntartják magukat, vasárnap délutánokon a templomban nyilván mondják az olvasót, új hold csütörtökön miséztetnek. – Karácsonyi, húsvéti gyónást számosan végzik, templomba vasárnapokon elegen eljárnak. De vala mint mindenütt, úgy itt is a búza konkolylyal vegyesen terem, van itt is a közerkölcsiségnek szenyfoltja, aránylag sok a romlott, megesett nő, törvénytelen születés ritka évben hiányzik, rendesen a szolgálatba menő hajadonok buknek el, s haza jöven, itthon büntársat keresnek, találnak is, mert szülei fegyelem laza. Ha valahol, itt szükséges a vasárnapi tanítás, azért a lelkipásztor ne kímélje fáradságát, legalább minden negyedik évben télen járjon ki vasárnap délutánokon hittanítást tartani, köznapokon az iskolásokat oktatni.”³¹

A következőképpen foglalja össze a karakószöröcsökiekről - az ott élő evangélikusság említésével - és hitéletükről vallott véleményét: „Vegyes házasság ritkán kötött, de mindég a katholocizmus előnyére. 1872 évben Orbán János lutheránus, katolikus nővel kelt házasságra, szavát adta, hogy mindkét nemű gyermekét kath. hitben fogja nevelni, de megcsalt, mert fiát (?) küldte kereszteltetni, csak leányait küldte hezzánk. Ilyen a lutheránus becsületszó.”³² A tornaiak hitéletéről a következőket írja: „Örvendetes adatul szolgál az, hogy Tornán a válásujítás be nem fészkelhette magát. (...)... ősi hitökben állhatatosak maradtak. (...) Valahányszor isteni szolgálat van náluk, számosan megjelennek, Karácson, husvétkor a szentségben részesülnek, az anyahelybe misére számosan eljárnak. (...) papjaikkal időnként pörlekedtek (...) – Húsvéti gyónásról itt sokan elmara doznak, vagy vidékre mennek. – Romlott nő elég van. A törvénytelen szülöttek ről az anyakönyv tanuskodik. – Mikor az iskolaközösítési mánia dívott, Tornán a kath. jellegű iskola megtartásáért a nép tehetsége szerint áldozott, nemcsak a mesteri fizetést emelte, de iskola szobát is ujat épített. – A nép itt csekély kivétellel irni és olvasni tud, a hittanban eléggé jártasak.”³³

Pinkócon a „karácsoni, húsvéti gyónatásra egy nap kimegyünk, különben kevesen jönnének gyónni, sok a ruhátlan, nem szabad őket elhanyagolni, ugyis kevésszer juthat hozzájuk a lelkipásztor. – Sok itt a gyülevész nép, ezeknek az erkölcsi érzése igen alantas. A törzs lakosok eléggé vallásosak. Nagyot vesztett a község Antal János és Berta Imre halálával, kik a hitélet emelésén fáradtak, ezeknek köszönhetik a mise nyerést, a templomi ügyek berendezését. Isten legyen jutalmuk!”³⁴

Kitér mindenkor, filiánként részletezve, a templomi jövedelem gyarapodására illetve annak állapotára is. Az anyagi felügyeletet és a plébánia pénzmozgását a plébánia élete elengedhetetlen részeként kezeli. E részletező leírásokból is álljon itt egy ízelítőül Pinkócról: „A plébános fizetése az 1779 évi egyházlátogatás szerint minden külön kenyéren lévő házaspártól fél mérő rozs, 17 kr. pp. a stóla az

anyahelylyel egyenlő. Azonban ez önkényűleg megváltozott és gabona helyett beletudva a párpénzt is, 1 ft. Fizettek. 1864 évi szerződés szerint a papi fizetés 1 ft. 30 kr., az özvegyek felét, a három ünnepi miséért 6 ft, bucsunapi járandóság 4 ft, fuvarbér minden kimenetelkor 50 kr. A betegek gyóntatására és halottak temetésére kocsit küldeni tartoznak.”³⁵

A családi élet hétköznapi durvaságairól is tudomást szerez a plébános: „Emlegetnek esetet, hogy a fiú atyját verve az udvarra kihúzza, s midőn őt felnőtt fia hasonló sorsban részesítette, így szólt hozzá «ne húzz tovább, én is csak eddig vertem apámat».”³⁶ A szülőkkel való bánásmód, a fiatalok kilengései és a tisztelet hiánya, mind olyan téma, melyekről didaktikus célzattal ír. A katolikus (keresztény) erkölcsiség hiányosságait nem hagyja szó nélkül. A laza erkölcsök sem számítottak ritka jelenségnek: Tüskeváron „ritkaság ugyan a hajadonok teherbeesése, de ennek oka a fogamzás gátlása. Az ifjúság korcsmázni, kártyázni kezd, hogy erre pénze legyen, szüleit lopja meg.”³⁷ Az egykori családi életről így ír: „Hajdan a családi élet pátriárkális volt, az atya felnőtt fiait megházasította, velük együtt lakott, élt gyermekei és unokái közt ő volt a parancsoló tekintély, halála után az idősb testvér kormányzott. A földbirtokot rendesen a figyermekek örökölték, a leányok férjhez menetelkor ágyneműt, egy láda vászonruhát, tehenet kaptak, szülei halála után azoknak végrendelete szerint valamely csekély pénzt örökölték.”³⁸ Majd a megszólítás módját, a családon belül uralkodó további rendet részletezi.

A hitéleti körben említi azokat az adatokat is, melyeket a néprajz népszokásokként tart számon. Az egyházi év szokásai közül számos nem él már, ezeket rendre felsorolja, mint a karácsonyi betlehemezést, a vízkereszt napi három király-járást, de a Szent Balázs-napi versmondás is kiveszett és az Úr Napján való oltár előtti tisztelgés sincs már szokásban! Azonban e megszűnt szokások bemutatására kitér, az általa gyűjtött emlékek és kikérdezések alapozva. Felidéz röviden néhány rigmust is, saját megjegyzései kíséretében, a gúnynevekből néhányat és az ifjak randalírozását. Azonban megjegyzendő, hogy nem minden esetben világos a leírás alapján, hogy az illető szokást vajon még működésében látta Ház, vagy csak elmúlt korokat idéz fel.

Ház szintén a múlt eseményeibe merül el, mikor az iparosságról ír. A falvakban az iparos céhek is katolikus jelleget öltöttek, annak ellenére, hogy összetételük vegyes vallású, és ez annak köszönhető, hogy a katolikuság van a vidéken túlnyomó többségben. A céh patrónusának napján nagy szentmisét tartottak, az egyházi öt főünnepen az oltár előtt gyertyával álltak, a körmeneten szintén gyertyákkal, zászlóikkal és lámpával kísérték a Szentséget. Holtjaikat tisztelték és testületileg elkísérték a temetőbe, sőt megannyi más módon is tanújelét adták valaha a katolikus eszmei közösséghez való tartozásnak.

A túskevári templomban tűz ütött ki 1859-ben, a templomi zene azóta hiányzik, jegyzi meg Házy. „A kántor feladata volt mindig is az ének, a népé kevésbé.” – e szavakkal menti fel a közönyös és érdektelen híveket.³⁹

Mint már tudjuk, Házy Alajos a vallásos népeket különös előszeregettel gyűjtötte. Nem sokat tépelődött hát azon, hogy miként szoktassa rá a híveit az ájtatosságra. A vallásos népekekből készített egy kisebb válogatást, azt kinyomtatta és a „mesterrel” együtt megszervezte 1863-ban az iskolai egyházi népének oktatását. Fáradalmaikat hamarosan siker koronázta: „utóbb annyira vittük, hogy két és négy hangú dalárda alakult, de ezt az ellenszegülők megbuktatták. (...) 1871-ben az «Ájtatossági káláuz» könyvem elkészülvén, ebből száz példányt ingyen elosztottam, néhány százan megvették, ekkor téli esteken az iskolába összegyűlteket énekelni tanítottuk, azóta a templomi éneklés megalapult.”⁴⁰ Nem kis büszkeséggel és a jól végzett munka örömeivel és további reményekkel így zárja le a túskevári népének ügyének kérdését: „az épületes egyházi népének (...) a hitélet egyik virágaként fog virulni.”⁴¹

6. Házy Alajos „rendje”, tanításai, utódainak szánt tanácsai

Az egyházi kezdeményezésre minden esetben odafigyeltek az emberek. Ha a plébános rendet akart tenni, azt előbb-utóbb véghez is vitte a közösségben. Az erkölcsökre és a templomi viselkedésre is hatást tudott gyakorolni, mint ezt Házy Alajos jól átgondolt és folyamatosan meghozott rendelkezései is bizonyítják. Házy az első túskevári plébános, aki elképzeléseit a köz javára és egyházi-hitéleti érdektől hajtva következetesen véghezviszi, ezzel valóban követhető rendet szab meg. Rendkezéseit minden esetben egy korábban elmaradt rendezés teszi szükségserűvé. Házy rendet tesz, mind a plébánia pénzügyei terén, mind a templomi szokásokban és a hívekkel való kapcsolattartásban egyaránt. Arról, hogy milyen kaotikus állapotok uralkodtak a plébánián, a káplán története is tanúskodik. De arra is fényt derítenek a Házy-féle leírások, hogy a felső egyházi vezetés a plébánosok mindennapi küzdelmeiről mit sem tudott, és jogi rendezést igénylő ügyeket évtizedekig hagyott tisztázatlanul. Ilyen körülmények várnak Házyra Túskevárra történő érkezésekor 1863-ban. Épp akkor helyezik ide, amikor a filiák hívei egy beadványban követelik, hogy a *kápláni állomás* működjék végre szabályszerűen, mert a jenieiek hátrányos helyzetbe hozták a többi községet azzal, hogy korábbi jogaikra hivatkozván egyszerűen kisajátították maguknak a káplánt. „Amint fentebb említém, Túskevárrott 1777 év óta folyvást voltak káplánok, de a kápláni állomás szabályszerűleg nem volt megalapítva, mert sem fizetése és tartásáról, sem lakásáról nem volt gondoskodva, az egész teher a plébános viselte, holott arra jogilag nem volt kötelezve. A jenieikkel kötött szerződésben kitett fizetés nem volt más, mint a plébánosnak egyházlátogatásban meghatározott fi-

zetése. (...) káplánának mégis kellett lenni, de a szabályszerű megalapítás 1802 évben elmulasztott, pedig akkor lett volna az ideje, mert ekkor volt a plébániák regulációja. (...) Vaisz plébános nagyot hibázott, mikor az 1802 évi összeírásakor a vallási alapból a kápláni állomás szabályszerű megalapítását nem sürgette.”⁴² A törvényes állapot helyreállítása így Házyra várt, amit részletez is a további oldalakon álló fejtegetésében.

Házy Alajos elévülhetelen érdemeket szerzett a plébánosi tevékenység szabályozásban, a korábbi plébánosoktól örökül hagyott rossz vagy hiányos működés rendbetételével. *Az isteni szolgálatnak rendje* – címmel írott alfejezete az általa „*alapított rend*” lényegét foglalja össze, ebből idézünk pár sort a továbbiakban: „A rend soha nem teher a papra vagy népre, mert mindenki tudja, mikor mi a teendője, ellenben a rendetlenség nyűg, mert egyik fél sem tudja magát tájékozni, s e miatt izetlenség támad. Ezeknek eltávolítása végett szükséges tehát, hogy minden legkisebb helyen az isteni tisztelet és szentségek kiszolgálása, valamint egyéb egyházi teendők végzése tekintetéből rend legyen, annál inkább az anyahelyben, hol a plébános lakik, hová a filiálisták bejárnak.”⁴³ Így részletezi Házy a továbbiakban oldalakon át az általa alapított rendet, különös figyelmet fordítván a szentmisék időpontjára, azok körülményeire ünnep- és hétköznapiakon.⁴⁴ Azt követően a többi községben „*alapított rend*” részleteit is elénk tárja, mindenkor a már megkötött és rosszul működő korábbi szerződések orvoslására helyezi a hangsúlyt és a filiák közti egyenlőtlenséget érzékelve, annak megszüntetésén sokat dolgozik. Míg például a jeneiek kiharcolták szerződésileg a korábbi plébánosoktól a külön kápláni szolgálatot, „1863 évig Kis-Berzseny soha rendes istenszolgálatban nem részesült, egyedül a sz. Antal és sz. Mihál napján és erre következett vasárnapon, mint templom bucsunapján volt miséjük. Fáj a híveknek, hogy így elhagyatva voltak ...”⁴⁵ Az iskolaügy terén beállt változásokat is igyekezett a katolikus hívek javára fordítani és ha kellett, segített is anyagi terheik megosztásában: „1872 évben kiállított tanítói díjlevélben kötelezték magukat 20 mérő rozs, 5 mérő búza, 15 ft. fapénz adására, 20 ft. Átlagos tandíjra és az iskolafűtésre, továbbá a mesternek átadott másfél hold hitközségi szántóföld. (...) – 1874 ben tapasztalva, hogy a katolikusok túlterhelve vannak a gabona és pénz fizetéssel, megpróbáltam a költségvetés betérjesztésekor leszállítani a rozsot 10 mérőre, a tandíjt 10 ft ra, a kormány a kárpótlást megadta.”⁴⁶ – írja a torna-pinkóciak iskolához jutásának körülményeiről.

Tanulmányommal a historia domusok összetett világára kívántam rávilágítani, és felhívni a figyelmet ritka vallásnéprajzi (de egyéb néprajzi) forrásértékükre.

Függelék

*Házy Alajos tanulmányai és szolgálati helyei felszentelésétől túskevári állomásáig:*⁴⁷

1845, augusztus 2-től a Veszprémi Egyházmegye növendékpapja.

1849, május 20-án Szombathelyen „*áldozóvá szenteltetett*”, május 21-én ideiglenes káplánságba kerül Igalra és fizetés nélkül itt szolgál október 20-ig. November 13-tól Marcaliban káplán.

1853, október 4-től Kapornakon káplán.

1854, októberétől egészen november 14-ig Gelsén helyettesíti a plébánost. November 15-től Szentgróton szolgál.

1858, április közepétől Pápán káplán.

1862, február elejétől Keszthelyen káplán.

1863, február 19-én „*túskevári plébánossá presentáltatott*”, plébánossá február 28-án iktatták.

1879, május 29-én plébánosságáról lemondott és nyugállományba vonult.

Jegyzetek

1 A kéziratos kötet teljes felirata a következő: A túskevári plébánia története, összeírta Házy Alajos, plébános (é. n.).

Megjegyzések: Az Országos Levéltár 1970-ben mikrofilmre rögzítette a kéziratot. A kötet eredetije ezután Túskevár plébániájára visszakerült, most is ott található, és 1970 óta mindössze 15 oldallal gyarapodott. Tanulmányomban csak Házy Alajos 247 oldalas történetjével foglalkozom.

2 Apácatornán (Túskevártól mindössze 2 km-re) és környékén 2001-ben kezdtem a XX. sz-i népeleti és életmódváltozásokra irányuló néprajzi gyűjtésbe. Somlai Péter túskevári plébánossal 2002 nyarán beszélgetvén és a plébánián található iratokat lapozgatván figyeltem fel a XIX. századi plébániatörténetre. Eddig már több olyan, módszerben újszerű munka is napvilágot látott, melyben a szerző a katolikus vallásosság jellemzésére valamely egyházi forrást hív segítségül, ilyen Tomisa Ilona *Visitatio canonica*-ja az 1647–1674 közti idők vizsgálatával és további két, 2002-es és 2003-as könyve; Bálint Sándor szellemi hagyatéka és az annak nyomán született művek sora is előzményeink közé tartozik, Tüskés Gábor–Knapp Éva, Barna Gábor kiadványai, valamint Dóka Klára módszertani segédanyagai, Kiss Mária írásai és egyéb levéltári kiadványok szintén.

3 Először Veszprémpinkóc lesz a neve, 1970 óta pedig Zalagalsával történő összevonás következtében Veszprémgalsa nevet kapja az új község.

4 1870-es adat: A túskevári plébánia története, összeírta Házy Alajos, plébános, (é. n.).

30. A 2005-ös adat pedig a Katolikus Egyház hivatalos honlapjáról származik.

5 Házy A. kézirata. 30.

6 A katolikuság aránya Karakó és Pinkóc esetében Házynál is alacsonyabb, ennek oka az itt élő protestánsok aránya.

7 A filiákat régi nevükön, a Házy-korabeli formában említem a továbbiakban.

8 A ferences harmadrendűekre értendő.

9 Az „Élő Rózsafűzér” társulatot a helyi pálosrendiek működtették a 18. században, Házy már nem találkozott annak nyomaival. Azonban 1867-ben újra „életre hozta Mórocz Antal káplán”.

10 Házy A. kézírata. 55.

11 Itt teszem gyorsan hozzá, hogy maga nem írt ugyan a kézírathoz, de másnak kutatási célra, így nekem kezembe adta Házy Alajos kéziratát. Bizalmát megköszönöm ezúton is.

12 Idézetek Házy A. kéziratából. 77–79.

13 Házy A. kézírata. 247.

14 Nekrológot Porkoláb István írt róla halála után 19 évvel a Veszprémi Hírlap 1928 július 29-i számában.

15 A túskevári plébánia története, összeírta Házy Alajos, plébános, (é. n.). 70–79.

16 Házy A. kézírata. 246.

17 Házy A. kézírata. 3.

18 Házy A. kézírata. 244.

19 Házy A. kézírata. 244.

20 Házy A. kéziratának „Utójegyzet” című 247. lapján található margós bejegyzésből származó idézet.

21 Házy A. kézírata. 260.

22 A történész pap szakfolyóiratokban és tanulmánykötetekben adta közre kutatásait. Ezek közt 1942-ben Apácatornáról, majd a 70-es években a túskevári pálosrendi kolostor történetéről és barokk-kori emlékeiről is írt. A plébánia területén folytatott kutatásairól a helytörténeti kiállítóteremben is tájékozódhatunk. Kézíratait a veszprémi Érseki Levéltárban találjuk. Egyebek között Molnár István – Házy Alajos historia domusának ismeretében és azt is felhasználva – írt 1942-ben Apácatornáról egy rövid, irodalom felsorolását nélkülöző monográfiát.

23 Házy A. kézírata. 46.

24 Házy A. kézírata. 57.

25 Házy A. kézírata. 33.

26 Házy A. kézírata. 119

27 Házy A. kézírata. 147.

28 Házy A. kézírata. 179.

29 Házy A. kézírata. 202.

30 Házy A. kézírata. 55–56.

31 Házy A. kézírata. 154.

32 Házy A. kézírata. 185.

33 Házy A. kézírata. 213.

34 Házy A. kézírata. 213.

35 Házy A. kézírata. 222.

36 Házy A. kézírata. 57.

37 Házy A. kézírata. 57.

38 Házy A. kézírata. 15.

39 Házy A. kézírata. 59.

40 Házy A. kézírata. 60.

41 A népelet mindennapjairól és ünnepeiről, életmódjáról, az egykor használatos viseletről is gyűjt Házý számos olyan fontos adatot, melyek részletezésére itt nincs hely. Ezek is, mint a somlói vár eredetmondája, a „füstre tett halott” szólása, Sobri Jóska felbukkanása és annak módja, hogy rabolja ki a plébánost, és egyéb leírások a „sudriról”, farsangról, vásárról, játékokról, mind megannyi további néprajzi elemzés tárgyai lehetnek.

42 Házý A. kézírata. 83.

43 Házý A. kézírata. 100–101.

44 E tanulmány kereteiben csak részletekkel tudunk szolgálni. De a Házý-féle „rend” leírása – együtt más fejezeteiben található hitéleti és kimutatási részletezéseivel – olyannyira fontos és érdemleges dokumentum, hogy ajánlatos lenne annak teljes szövegű közreadása. A helyi vallásos élet későbbi, Házý távozása utáni korszakokban történő vizsgálatához remek összehasonlításul szolgálhat.

45 Házý A. kézírata. 150.

46 Házý A. kézírata. 220.

47 Forrás: Házý A. kézírata. 77–79.

Kovács Bálint

Az erdélyi örmény társadalom szentiszteletének rétegei az újkorban

Az örmény nép ősi kultúrája Kr.e. 2500–2000 óta létezik, a kereszténységgel már a Krisztus utáni első századokban intézményes kapcsolatot alakított ki. Az örmények hagyománya szerint Szent Bertalan és Szent Tádé apostolok prédikáltak Örményországban, működésük következtében az örmény egyház magát hivatalosan örmény-apostoli egyháznak nevezi. Örményországban a kereszténység felvétele és államvallássá tétele azonban Világosító Szent Gergely IV. század eleji tevékenységének következménye, róla nevezi magát az örmény egyház gregoriánusnak. Az egész örmény egyház feje az *etsmiadzini katolikos*, aki minden örmény legfőbb pátriárkája és katolikosza, úgy tekintenek rá, mint Szent Bertalan és Tádé apostolok utódára.¹ Az egyetemes zsinatok közül a Nikaia -, a konstantinápolyi- és az epezoszi zsinat (vagyis az első 3 egyetemes zsinat) tanítását fogadta el, ezeken képviselőik is jelen voltak. A kalkedóni (IV.) egyetemes zsinaton nem vettek részt, így a monofizitizmussal kapcsolatban itt nem nyilvánítottak véleményt. Az évszázadok folyamán a monofizitizmus tanításait egyértelműen nem fogadták el, de nem is utasították vissza, így egyházukat nem nevezhetjük teljes bizonyossággal monofizitának, jóllehet nem álltak messze ezektől a tanoktól. Célszerűbb vallásuk intézményrendszerét régi keleti egyháznak nevezni.²

Erdélyben örmény kereskedők XIV. századi megjelenéséről van már adat, brasói jelenlétükről elsősorban, de hallunk róluk más száz városok esetében is. Tömeges betelepedésük azonban a XVII. században történt Moldvából, de még a XVIII. század első felében is érkeztek újabb örmény családok. Az első időkben Besztercén, Gyergyószentmiklóson, Petelén, Felfalun, Csíkszépvízen hallunk róluk. A hagyomány 3000 családról beszél, a népesség összeírásokból azonban egy másik kép tűnik fel, egy 1750-es adat alapján is csak 890 örmény családról tudunk, ami körülbelül 3500-4500 lelket jelenthetett.³ Erdélyben az örmények – hasonlóan a zsidókhoz vagy görögökhöz – egy gazdasági űrt töltöttek be, elsősorban kereskedelmük és iparos tevékenységük miatt. Egyre nagyobb területeken hódítottak teret tevékenységükkel, így egy idő után például a marhakereskedelemben monopolhelyzetre törtek, két városuk, Szamosújvár és Erzsébetváros kereskedelmi centrumokká fejlődtek, ahol harmincadvámszedő hivatalokat is felállítottak emiatt.

Az Erdélybe betelepülő örmények az ősi, apostoli-gregoriánus vallásukat hozták magukkal, püspökük Minas Eudoxiensis volt, aki nem csak vallási, hanem a politikai vezető szerepét is betöltötte. Őt követte a püspöki székben Oxendio Virziresco,⁴ aki az 1622-ben alapított Hitterjesztés Szent Kongregációjának (*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*) római növendéke volt, Rómából Erdélybe érkezvén rábírt az erdélyi örményeket a katolikus vallással való unióra, amely az 1780-as évek végén történt meg. Ekkor még élt Minas Eudoxiensis is, így ő is csatlakozott a katolikus valláshoz. Virzireskot, aki apostoli vikáriusként működött, az erdélyiek erőszakosnak tartották, Róma kevésbé, így az erdélyi örmények püspöke maradhatott haláláig, 1715-ig, ugyanis ebben az évben, március 10-én Bécsben titokzatos körülmények között meghalt. Halála után nem tudtak az örmények megegyezni az utódról, a Szentszék pedig nem kívánt a vitába bekapcsolódni. Az ezt követő időszakban különböző örmény katolikus misszionáriusok kezdték az erdélyi örményeket látogatni Rómából, Velencéből, Lembergől. Az 1740-es évek elejére már kezdett tisztázódni a kérdés, a gyulafehérvári püspök vette át a joghatóságot. Végül a XVIII. század második felére állandósult a helyzet és végérvényesen a gyulafehérvári püspök vette át az örmények igazgatását. Tehát az erdélyi örmények társadalmát vizsgálva örmény szertartású római katolikus népről van szó.⁵

A XVIII. századtól négy települést emlegetnek örmény kolóniaként Erdélyben: Szamosújvárt, Erzsébetvárost, Gyergyószentmiklóst, Csíkszépvizet, ezeken a településeken önálló örmény rítusú plébánia is működött, tanulmányomban ezeket a településeket vettem vizsgálat alá.

A szentek kultusza és az ereklyetisztelet a trienti zsinat következtében a XVIII. századra megerősödött a katolikus egyházban.⁶ A Kr.u. II. századtól vannak olyan hagyományok, amelyekben a keresztény mártírokat – akiket később szenteknek neveztek – megemlékezés, kultusz övezte. A barokk korban a szentek tisztelete még fontosabb volt a középkorhoz képest. Ezek érintése, tisztelete, a csodákról szóló híradások az ereklyekultusz fellendüléséről tanúskodnak. Az ereklyék az egyházi hatóságoktól a nép körébe kerülve sajátos módon hatottak az emberek életére, mindennapi cselekedeteire, így társadalomformáló tényezőként is számon tarthatóak.

A szenttisztelet kialakulása törte át a Föld és az Ég határait, az immanencia és transzcendencia valóságát. A különböző keresztény egyházak liturgiájának mindig fontos része volt a szenttisztelet, amely koronként és társadalmanként változó formában jelent meg. A szentek mindig egy történelmi korszak vallási ideálját testesítették meg. Egyes szenteknek rendi kötődéseik voltak, így a szentkultusz vizsgálatánál a kultusz terjesztőire is következtethetünk. Ereklyéje révén a szent jelen volt a társadalomban, így lehetett patrónus, protektor. A közösség termé-

szetesen ezt meghálálta: az ereklye őrzésének helyét gazdagon díszítették, oltárt építettek számára. Ennek a helynek a megkeresése a közösség összetartozását is jelentette és lehetőséget adott a keresztény erények gyakorlására (alamizsnálkodás, búcsújárás). A kultuszformák és a szentek tisztelete összefonódhatott az adott korszak ideológiai és politikai törekvéseivel is. Ezen túlmenően pedig külső modellek és példák átvétele is szerepet kapott, amely nemcsak a kiegyenlítődést szolgálta, hanem bizonyos tekintetben a kulturális közeledést és a nyelvi asszimilációt is. Így a Kárpát-medence népeinél a magyar szentek tisztelete részben a hungarus tudat kialakulását, részben a magyarosodást segíthette elő.⁷

Az erdélyi örmények esetében azt a kérdést vizsgálom, hogy szenttiszteletüket az örmény hagyományok határozták meg, vagy a magyar katolikus tradíciókba való beilleszkedéssel együtt a barokk népi vallásosság volt a jellemző.

A különböző források vizsgálatával az alábbi szenttiszteleti rétegeket vizsgáltam: 1. ereklyetisztelet, 2. különböző (oltár, plébániai) társaságok patrocíniumai, 3. búcsúk megszerzése. Természetesen a három réteg erősen kötődik egymáshoz és sok esetben nehezen szétválaszthatóak.

Az ereklyekultusz forrásai részben a még fennmaradt ereklyék, de főleg Rómában, a Szentszék által kiállított ereklyét hitelesítő igazolások, illetve a canonica visitációk. Az ereklyék száma és léte Erzsébetvárosban a legimpozánsabb, mintegy 30 ereklyehitelesítő irat több mint 50 ereklye egykori meglétét igazolja. Bár a XVIII–XIX. században gyakran előfordult, hogy egy templomot nemcsak egy, hanem több védőszent oltalmába ajánlottak, ami azt jelentette, hogy – mint esetünkben is látható – reliquiák sokaságát szereztek be, minél több, annál jobb alapon.⁸ Ekkora mértékű ereklyevásárlás azonban ritkaságnak számított.

Az erdélyi örmény egyházakban található hitelesítő iratokat általában 2 intézményben állították ki, a bíboros vikárius⁹ (a Római egyházmegye kormányzója, világi törvényszékkel is rendelkezett) és az apostoli szentély – vagyis a Szent Péter bazilika – prefektusának¹⁰ (aki a szent palotában a pápai trónálló, vagyis protokolláris, liturgikus funkciót is ellátott) hivatalában. Egyébként az ereklyék adás-vételének koordinációja miatt Rómában egy kongregáció is létrejött (Congregatione Reliquiarum et Indulgentiarum), ennek működése azonban csak időszakos volt, lényegében bizottságként tevékenykedett, nem működött úgy, mint a nagyobb hivatalok. Erzsébetváros esetében. 1803 különös év lehetett, ugyanis az egyházközség nagyon sok új ereklyét kapott, illetve vásárolt. Arra azonban, hogy miért éppen egy időpontban lett kiállítva ennyi ereklyehitelesítés, pontos forrással egyelőre nincsen. Elképzelhető, hogy az egyházközség, vagy egy nagyobb vagyonnal rendelkező polgár határozott úgy, hogy reprezentáció céljából, hála-ból vagy egyéb okból, nagyobb számú ereklyét vesz az örmény templom számára. Gondolhatunk az örmények kereskedő mentalitására is: prezentálni akarták, hogy képesek ekkora számú ereklyét egyszerre megvásárolni. Ugyanakkor a XIX.

század első éveiben, a napóleoni háborúk korában, a pápai állam anyagi nehézségekkel küszködött; így nem kizárt, hogy pénzszerzés volt az egyedüli oka annak, hogy hirtelen ekkora nagyságrendben adtak el ereklyéket Rómában. Igyekeztem az ereklyék meglétét az ereklyehitelesítő iratok mellett a canonica visitatiókban is megvizsgálni, ezzel igazolni azt, hogy az ereklyét valóban az adott templomban őrizték. Erzsébetváros esetében az 56 ereklye pontos felsorolása egy gazdag egyházközség életéről tanúskodik.

Az örménység kereskedő és iparos nép volt, így az örmény templomban megtalálható szentek ereklyéi közül több arról árulkodik, hogy az iparosok védőszentjeinek pártfogására szükség volt. Meglétükből részben következtethetünk arra is, hogy az örményeknél milyen foglalkozások voltak a meghatározóak. Rendelkezésre áll egy 1716-os összeírás¹¹ amelyben az örmények nevei mellett feltüntették a személyek foglalkozását és vagyoni helyzetét is. A felsorolásból kitűnik, hogy kereskedők /kalmárok/ mellett mészárosként, szücsmesterként, vargáként is sokan tevékenykedtek. Ennek az összeírásnak a hitelességét igazolja mintegy 180 évvel később Ávedik Lukács, aki monográfiájában leírja, hogy a nagyszámú kereskedő mellett főleg ácsok, kőművesek, csizmadiák, kocsmárosok, cipészek, szücsök, szabók kerékgyártók voltak az ipar képviselői a XIX. század végén az erdélyi örmények között.¹²

A fent felsorolt mesterségek védelmét a történelemben Európa és Magyarország közösségei az alábbi védőszentek védelmére bízták:

Utazók, úton járók: Nepomuki Szent János (Ne feledjük, az örmény kereskedő nép volt.); asztalosok, ácsok: Szent József; szücsök: Szent Bertalan; mészárosok: Keresztelő Szent János; bognárok és kerékgyártók: Szent Leó; hússütők: Szent Lőrinc.¹³

A felsorolásból – összevetve az ereklyék listájával – kirajzolódik, hogy az erdélyi örmény mesterségekhez többnyire a mesterségek patrónusainak ereklyéit is beszerezték.

Általában a tipikus, barokk korra jellemző szentek ereklyéi is megvoltak, amelyek sok esetben a római Hitterjesztés Szent Kongregációjával (Sacra Congregatio de Propaganda Fide) való kapcsolatra is utalnak, de nagy számban találunk jezsuita ereklyéket is (pl.: Loyolai Szent Ignác, Xavéri Szent Ferenc). A Habsburg-ház tisztelete juthatott szerephez akkor, amikor Nepomuki Szent János vagy Borromeo Szent Károly ereklyéjéről gondoskodtak, amely szentek a XVIII. században a dinasztikus hűséget is jelentették.¹⁴ Konkrét bizonyítékok ezekre természetesen nincsenek, elvi kérdésfeltevésekről lehet inkább szólni. Korszakunkban az ereklyevásárlás egyébként is általános dolognak számított, így minden szent esetében felesleges azon gondolkodni, hogy miért volt szükség az adott szent pártfogására Erzsébetvárosban.

Ha a társadalmi rétegek szemszögéből vizsgáljuk a kérdéskört, azt vesszük észre, hogy több társadalmi réteg igényeinek, szokásainak megfelelő szent közbenjárását is kérhették. A magyar főnemesség a XVIII. században kezdett a bécsi arisztokráciához idomulni, így ennek a társadalmi csoportnak a szentisztelete elvesztette sajátos vonásait a XVII. századhoz képest, és az uralkodóház védőszentjeinek kultusza lett számukra is a mérvadó.¹⁵ Az erdélyi örmények esetében különösen erős volt a Habsburg – házhoz való kötődés, az örmények hitelt adtak Mária Teréziának, a XVIII. században sok örmény család szerzett nemesi kiváltságokat. Az erzsébetvárosi örmény templomban Árpádházi Szent Erzsébet Mária Terézia alakjával van a főoltáron megfestve. Így teljes mértékben érthető, hogy a dinasztiahoz való hűség a kultusz szintjén is megnyilvánult. Az alsóbb néprétegek Assisi Szent Ferenc, Szent Antal, Szent Erzsébet segítségét kérhették, a városi polgárság pedig Loyolai Szent Ignácét, Xavéri Szent Ferencét, Gonzága Szent Alajosét. Ezzel a Magyarországon ekkor általánosan elfogadott normákat követték a szentisztelet során.¹⁶

A szentkultusz második rétege – amely az ereklyetiszteletre épült – a különböző társaságok által tisztelt patrónusok megjelenése. Itt kétféle csoportra gondolok: részben a céhekre és más, „immanens” célból létrejött társaságokra, részben pedig a vallásos társulatokra,¹⁷ amelyek a transzcendens valóság megközelítése miatt jöttek létre. A céhek és a kereskedelmi jellegű vállalkozások, bár gazdasági célból alakultak, mint társadalmat alkotó „sejtek” vehetők számba, hasonlóan a plébánia vallásos társulataihoz, amelyek szintén társadalmat meghatározó tényezők voltak. Az újkorban az ilyen társaságok patrocíniumának ünnepét a tagok megünnepelték.¹⁸ Konkrétan a gyergyószentmiklósi Nagyboldogasszonyról nevezett Tímár Társulatnak és Szentháromságról nevezett Legényegyletének alapító okirata maradt fenn, ahol leírják a tagok kötelességei között, hogy a társaság névadójának emléknapján kötelesek gyónni, szentmisén részt venni és áldozni.¹⁹

A társaságok másik csoportját a vallásos társulatok – idegen szóval és ahogyan a forrásokban szerepelnek – a plébániai kongregációk vagy confraternitások alkotják. Létükről rendszerint az egyházlátogatási jegyzőkönyvek adnak hírt. Nagyon érdekes összehasonlítani a 4 – egymástól viszonylag távoleső erdélyi egyházközség plébániai kongregációinak alapítási idejét és névadóját. Ezek feltűnő módon nagy hasonlóságot mutatnak. Mindegyik településen a társaságok jelentős része az 1720-as–1730-as években jött létre és mindegyik településen van 1729-ben, illetve 1730-ban alapított, Szentháromságról elnevezett társaság. Valamennyit a Lembergől ideküldött apostoli vizitátor: Stephano Stephanovics Roska alapította. Az időszak pedig meglehetősen kritikus korszak volt, az erdélyi örményeknek a katolikus egyházzal megkötött uniója után igaz 3 évtizeddel vagyunk, ugyanakkor Mártonffy György erdélyi püspök 1719-ben a Szentszék-

nél bepanaszolta 13 pontban az erdélyi örményeket, hogy megújították korábbi, eretnek szokásaikat és tanaikban sem követik egységesen a katolikus hitet.²⁰ A pontok között első helyen Krisztus két természetének tagadása szerepelt. Így különösen fontos lehetett Stephano Stephanovics Roska vizitátornak a katolikus hit egyik lényeges kérdéséhez – a Szentháromságtanhoz – kötni a kongregációkat az elnevezésükkel.

A vizitációkban a fenti adatokon túl gazdasági kimutatások szerepelnek a kongregációkkal kapcsolatosan. Mindegyik saját költségvetéssel rendelkezett, vagyunkat nemes célokra fordították. Ávedik Lukács említi, hogy az erzsébetvárosi templom építése kapcsán mindegyik társulat jelentős mértékben adományozott pénzüsszeget.²¹ A templom oltárai pedig rendszerint a társaságok patrocíniumainak tiszteletére lettek szentelve. Társadalmi szempontból érdekes megfigyelni azt, hogy ezekben a kongregációkban – amelyek a tridenti zsinat utáni egyházi megújulás szervezetei voltak a falvak és városok közösségeiben – a helyi örmények vettek részt,²² magukévá téve ezzel az egyházi megújulás eszmerendszerét. Tehát az örmények megkapták azt a közösségi segítséget, amely által ideológiai szinten is tudtak azonosulni a katolicizmussal, nem csak hierarchiai betagozódás volt számukra az unió.

A szentkultusz harmadik rétegeként a búcsúk ünneplését, megszerzését vizsgáltam. Ennek magyarázatához először a búcsú fogalmát kell megvilágítani. A búcsú – a katolikus teológia álláspontja értelmében – a már megbocsátott bűnök után fennmaradó büntetések (ideig tartó büntetések) elengedése. Az egyház Krisztus és a szentek érdemeire (*“thesaurus ecclesiae”* – a jóvátételi kincs) való tekintettel engedélyezhet ilyen búcsút. Búcsú az élő és meghalt hívek ideig tartó büntetéseinek elengedésére nyerhető, a történelemben a katolikus egyház erre nagyon sokféle lehetőséget adott.²³

Erzsébetváros és Gyergyószentmiklós esetében találtam eddig adatokat búcsú megszerzésére vonatkozóan. Erzsébetvárosban különösen sokszor, egy évben 24 alkalommal lehetett teljes búcsút nyerni. Mindkét településen kimagaslik a Mária ünnepeken való búcsúszerzés lehetősége. A magyarság mindig is Mária-tiszteelő nép volt, azonban ugyanez igaz az örménységre is. A legnagyobb szent náluk Mária, amely a legtöbb ünnepeknek a középpontjában áll. Azonban a szenthagyomány alapján tölti be ezt a szerepét, az örmény apostoli egyházban hitbéli normaként, dogmákkal nem határozták meg ezt a tiszteletet.²⁴ A Mária-tisztelet fokozott lehetőségével az örmények így a Kárpát-medence vallásos hagyományához kerültek közelebb, a hungarus tudat kialakulása így nagyobb lehetőséget kapott, és ez nyilván az asszimilációhoz is hozzájárult.

A Mária tisztelet mellett a kongregációk patrocíniumaihoz köthető búcsúkat emelem ki, így a Szentháromság vasárnapján megszerezhető búcsú a Szenthá-

romságról elnevezett kongregációk patrocíniumaihoz kötődik. Nagyböjt péntekjein – nagycsütörtökön – Szent Kereszt felmagasztalásának ünnepén, a stációk előtt imádkozóknak szóló búcsú pedig a Jézus szenvedéséről elnevezett kongregációhoz köthetőek.

Az ereklyékhez kötődő búcsúkat vizsgálva fontos megállapítani, hogy az ereklyék megszerzése volt előbb, majd ezt követte a búcsú engedélyezése. A kongregációk esetében is: először megalakulhattak a kongregációk, majd utána engedélyezhették a búcsút. Kérdéses, hogy utóbbi esetben mi játszott szerepet a búcsú engedélyének megadásában. Elképzelhető, hogy a városban lakókat akarták ezzel az adott kongregációba való bejutásra ösztönözni. Az sem kizárt, hogy anyagi okai voltak: a kongregációk nemes célokra – például a templom építésére – költötték vagyonukat. Búcsú esetén nagyobb tömeg érkezhett a templomba, több alamizsnát lehetett így begyűjteni, így az egyházközség is nagyobb vagyonhoz juthatott.

Összegzésként fontos azt megvizsgálni, hogy az erdélyi örményeknél melyik szentek élvezték a helyi társadalom tiszteletét, kik álltak a kultusz középpontjában. Nyilván az összes, templomban lévő ereklye nem élvezhette egyformán a lakosok és környékbeliek tiszteletét. A kultusz rétegeit vizsgálva azok a szentek voltak társadalmi szempontból is meghatározóak, akik a tanulmányban bemutatott szenttisztelet 3 rétegének metszéspontjában, vagy metszéspontjaiban helyezkedtek el, tehát képviselve voltak mind az ereklyék szintjén, mind a társulatokban, és teljes búcsút is lehetett nyerni az emléknapijukon. Teljes képet pedig akkor kapunk, ha az egyes települések kultuszát is összehasonlítjuk egymással, ekkor ugyanis az is kirajzolódik szenttiszteleti rétegekből, hogy az erdélyi örmény társadalom mennyire volt egységes, mennyire volt közösségi.

A fent már bemutatott Mária-tisztelet mellett Világosító Szent Gergely tiszteletét emelem ki. Mint a bevezetőben említettem, öhozá kötődik az örmény nép krisztianizálása, a hagiográfiai irodalmak a világosító mellett jelzőként tüntetik fel, hogy az örmények megkeresztelője volt. Így tisztelete – amely a Kárpát-medencében a XVII. század előtt ilyen formában nem létezett – örmény sajátosság, az örmény kultúrához kötődik. Ereklyéjét beszerezték, kongregációt neveztek el róla és emléknapiján búcsúban lehetett a katolikus híveknek részesülnie.

Szent István első vértanú tisztelete is megvalósult mindhárom szinten és a legtöbb településen. Tiszteletéhez fontos megemlítenünk, hogy a mai napig a román ortodoxok is jelentős kultuszt ápolnak vele kapcsolatban. Ereklyéjét az erzsébetvárosiak már 1729-ben beszerezték, majd később még kettő is a templomba került belőlük. Kongregációkat, temetkezési együletet is neveztek el róla, valamint teljes búcsú közvetítője is volt.

Magyarázatot nem találtam rá, de érdekes dolognak tartom, hogy Jézus Krisztus tágabb családjához, a Szent Családhoz, Jézus Krisztus gyermekkorához különösen kapcsolódott az erdélyi örmények kultusza. Szent Annáról és Joachimról több esetben is neveztek el társulatot, Szent József ereklyéjét több esetben is beszerezték, ugyanúgy Jézus Krisztus jászolának darabját. Anna, Joachim és József napján teljes búcsúban lehetett részesülni.

Tény viszont, hogy az ereklyék nagy száma meglehetősen sajátos vonás, akár adományból akár vétel útján kerültek is a templomba. Ezeknek nagy számában pedig különösen is érezni lehet az örmények kultúra- és vallásreprezentáló lelki alkatát, esetleg kereskedői mentalitását.

EREKLYÉK ERZSÉBETVÁROSBAN ²⁵	
<i>Canonica Visitatio</i> ²⁶ alapján	<i>Ereklyét hitelesítő irat alapján a beszerzés éve</i> ²⁷
Stephanus Protomartyr	1750/1768, 1729,
De ligno Sanctae Crucis ex columna Domini Nostri Jesu Christi	1803, 1837
Gregorius Illuminatoris	
De cunis infantis Jesu	1803
Anna, Mater beatae Mariae Virginis	
Joachim, pater beatae Mariae Virginis	
Elisabeth	1775, 1837
Joseph, Sponus beatae Mariae Virginis	1775, 1803, 1837
Antonius	1803, 1837
Petrus Apostolus	1803, 1837
Paulus Apostolus	1803
Aloisius Gonzaga, Clericus e Societate Jesu	1803, 1837
Joannes a Cruce	1729
Eduardus, Anglorum Rex	1729
Dionysius	1729
Anastasius	1729
Joannes Chrysostomus	1728
Zacharias	
Barbara	1730
Andreas Apostolus	1730
Blasius Episcopus Sebastensis	1766
Pius Papa	1766

Josephus a Leonissa	1766
Christina	1766
Sebastianus	
Gertrudis	
Ex sepulchro beatae Mariae Virginis	
Benedictus	1803
Athanasius	1803
Franciscus Assisi	1837
Stephanus Protomartyr	1803
Agnes Virgo	1803
Bernardus	1803
Joannes Nepomucenus Presbyter, Martyr	1803
Philippus Neri Presbyter	1803
Josephus Calasanctius	1803
Laurentius [L.]	1803, 1837
Gregorius [P.P.D.]	1803
Teresia Virgo	
Bartholomaeus Apostolus, Martyr in Armenia majore	1803, 1837
Barbara Virgo, Martyr Nicomediae	1803
Ambrosius	1803
Camillus de Lellis Presbyter	1728, 1803
Ignatius Loyolae, Presbyter	1803, 1837
Franciscus Xaverius	1803, 1837
Basilus Episcopus	1803
Gregorius Nazianzenus	1803
Joannis Baptistae	1775
Gregorius Episcopus [...]	1786
Lucas Evangelista	1786, 1837
Joannes Chrysostomus	1790
Josephus [...]	
Carolus Borromaeus, Cardinalis, Episcopus	1803
duodecim Apostoli	1803

EREKLYÉK GYERGYÓSZNETMIKLÓSON AZ EREKLYÉK HITELESÍTŐ IRATA ALAPJÁN ²⁸	év
Ex ligno Sanctae Crucis	1748
Marcellinus et Petrus Martyres	1750
Hieronymus Presbyter et Ecclesiae Doctor	1765
Petrus Apostolus	1766
Paulus Apostolus	1766
Philippus Neri Presbyter	1766
Carolus Borromaeus, Cardinalis, Episcopus	1766
Franciscus Salesius	1766
Catharina de Ricciis	1766
Margarita	1766
Laurentius	1766
Gregorius Primus, cognomento Magnus, Papa et Ecclesiae Doctor	1766
Lucas Evangelista	1766
Sanctae Crucis	1766
Andreas Apostolus	1766
Blasius Episcopus Sebastensis	1766
Anastasia	1766
Stephanus Protomartyr	1766
Laurentius Martyr	1766
Augustinus Episcopus Hipponensis et Ecclesiae Doctor	
Joannes Chrisostomus Episcopus Constantinopolitanus et Ecclesiae Doctor	
Aloisius Gonzaga, Clericus e Societate Jesu	1791

EREKLYÉK SZAMOSÚJVÁRON ²⁹
Josephus Confessor
Joachim [...]
Anna, Mater beatæ Mariæ Virginis
Lucia Virgo, Martyr
De ligno Sanctæ Crucis
Barbara Virgo, Martyr Nicomediæ
Bartolomæus Apostolus
Blasius Episcopus Sebastensis
Silvia Romæ
Marcellus Papa [...]
Clemens
Gregorius Illuminatoris

TÁRSASÁGOK PATROCÍNUMAI ERZSÉBETVÁROSBAN	év
<i>A.) Plébániai kongregációk³⁰</i>	
1. Cong. Sanctiss. Trinitatis	1729
2. Cong. Pass. Christi	
3. Cong. Sanctiss. Rosarii	
4. Cong. S. Stephani Prothomartyris	1738
5. Cong. S. Gregorii Illuminatoris	1729
6. Cong. S. Anna et Joachim	1729
7. Cong. S. Michaeli Archangeli	1729
8. Cong. Beate Maria V. in Caelos assumpta	1729
<i>B.) Temetkezési egyletek³¹</i>	
1. Szent István királyról nevezett temetkezési egylet	1780 k.
2. Szent István vértanúról nevezett temetkezési egylet	1780 k.
3. Szent Józsefről nevezett temetkezési egylet	1780 k.
4. Szent Erzsébetről nevezett temetkezési egylet	1831

TÁRSASÁGOK PATROCÍNIUMAI SZAMOSÚJVÁRON	
<i>Plébániai kongregációk</i> ³²	
1. Cong. Sanctiss. Trinitatis	
2. Cong. Nominis Jesu	
3. Cong. Sanctiss. Rosarii	
4. Cong. B. Maria V. in Caelos assumpta	
5. Cong. Joachim et Anna	
6. Cong. Gregorii Illuminatoris Armenorum	

TÁRSASÁGOK PATROCÍNIUMAI GYERGYÓSZENTMIKLÓSON	
<i>A.) Plébániai kongregációk</i> ³³	
Neve	alapítás éve
1. Cong. Sanctiss. Trinitatis	1729
2. Cong. Beate Maria V. in Caelos assumpta	1744
3. Cong. S. Stephani Protomartyris	1727
4. Cong. Passionis D. N. Jesu Christi	1727
<i>B.) „Civil” egyletek</i>	
Név	alapítás éve
Nagyboldog-asszonyról elnevezett Tímár Társulat ³⁴	1729
Szentháromságról elnevezett Örmény Legényegylet ³⁵	1729

TÁRSASÁGOK PATROCÍNIUMAI CSÍKSZÉPVÍZEN	
<i>Plébániai confraternitások</i> ³⁶	
Neve	alapítás éve
1. Confraternitas SS. Trinitatis	1730
2. Confraternitas Passionis Domini	1746

ERZSÉBETVÁROSBAN ELYNERHETŐ TELJES BÚCSÚK ³⁷
1. Jézus neve napján
2. Szent Antal remete napján
3. Szent József (J.K. nevelőapja) napján
4. Gyümölcsoltó Boldogasszony napján
5. Nagyböjt péntekjein, stációk elvégzésekor
6. Nagycsütörtök napján
7. Pünkösöd vasárnapján
8. Szentháromság vasárnapján
9. Gonzága Szent Alajos napján
10. Ker. Szent János születése napján
11. Péter és Pál apostolok napján
12. Világosító Szent Gergely ünnepén
13. Szent Anna napján
14. Szűz Mária mennybemenetele ünnepén
15. Őrangyalok napján
16. Szűz Mária születése napján
17. Szűz Mária neve napján
18. Szent Kereszt felmagasztalása napján
19. Szent Mihály és Gábrriel arkangyal napján
20. Rózsafüzér királynéja napján
21. Szent Erzsébet napján
22. Szűz Mária szeplőtelen fogantatása napján
23. Karácsonykor, J. Krisztus születése napján
24. Szent István első vértanú napján

GYERGYÓSZENTMIKLÓSON ELNYERHETŐ BÚCSÚK ¹⁸	
<i>Alkalom</i>	<i>búcsúengedély kiadásának éve</i>
Templomkerítésben lévő feszület előtt imádkozók 50 napi búcsút kapnak	1743
Templomkerítésbeli stációk előtt imádkozók	1758
Világosító Szent Gergely ünnepén	1793
Szűz Mária Születése napján	1793
Szentháromság napján	1800
Szűz Mária mennybevétele napján	1800
Szent József napján	1800
Szent István első vértanú napján	1800
Gonzága Szent Alajos napján	1800

Jegyzetek

* Tanulmányom egy folyamatban lévő kutatás részét képezi.

1 Ld. bővebben: Puskás Attila: Örmény apostoli egyház és örmény katolikus egyház identitástudata. In: Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében. szerk: Öze Sándor és Kovács Bálint. Megjelenés alatt.

2 Nagy Kornél: Örmény egyház és monofizitizmus. In: Örményország Kincsei – Titkok az Ararátról. Kiállítási katalógus. Budapest, 2002. 34.

3 Pál Judit: Armenien im Donau-Karpaten-Raum. In: Heinz-Dietrich Löwe, Günther H. Tontsch und Stefan Troebst: Minderheiten, Regionalbewusstsein und Zentralismus in Ostmitteleuropa. Köln-Weimar-Wien, 2000. 126–127. A problémáról bővebben: Pál Judit: Az erdélyi örmény népesség számának alakulása és szerkezete a 18. században. Erdélyi Múzeum 59 (1997). 104–120.

4 A püspök neve több variációban él a forrásokban és a szakirodalomban is. Dolgozatomban az általa, aláírásként leírt formát követem.

5 Vö: *Petrowicz, Gregorio*: La Chiesa Armena in Polonia e nei paesi Limitrofi. Parte terza. 1686–1954. Roma 1988.; *Lukacsy, Christophorus*.: Historia Armenorum Transilvaniae. Vienna 1859. Kovács Bálint: Kovács Bálint: Az erdélyi örmény katolikus egyház és a Sacra Congregatio de Propaganda Fide a XVIII. század első évtizedeiben.

- In: Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében. Szerk: Öze Sándor és Kovács Bálint. Megjelenés alatt.
- 6 A trienti zsinat 3. szakaszán, a 25. záróülésen (1663. december 3–4) született döntés erről. Az egyház ősi szokása alapján helyesnek tartja a szentek közbenjárásának segítségül hívását, az ereklyék, szentek képeinek tiszteletét. Bővebben: *Szántó Konrád: A katolikus egyház története. II. Kötet. Budapest, 1988. 123–136.*
- 7 *Barna Gábor: A szentek tisztelete. In: A szenttisztelet rétegei és formái Magyarországon és Közép Európában. A magyar szentek tisztelete. Szerk. Barna Gábor. Szeged, 2001. 11–16.*
- 8 Denzler Georg – Andersen Karl: dtv Wörterbuch der Kirchengeschichte. München, 1993. 513–514. (Reliquienverehrung.)
- 9 A kiállító intézmény vezetőjének teljes neve és címe: Julius Maria Tituli S. Mariae Supra Minervam S.R.E. Presbyter Card. De Somalia SS. D. N. Papae Vicarius Generalis, Romanae Curiae, ejusque Districtus Judex Ordinarius etc.. etc.
- 10 A kiállító intézményvezetőjének teljes neve és címe: Fr. Josepho Bartholomaeus Menochio Ord. Eremit. S. Augustini Dei, et Apostolicae Sedis Gratia Episcopus Porphyriensis Sacrae Apostolici Praefectus Sanctissimi. Domini. Nostri Praelatus Domesticus ac Pontificio Solio Assistens.
- 11 Connumeratio Compania Armenorum Ebesfalvensis 1716. Magyar Országos Levéltár F49 – Gubernium Transylvanicum /in Politicis/. Vegyes Conscriptio. XVI szd. 2. fele – 1809. 5/13. 8651.
- 12 Ávedik Lukács: Szabad királyi Erzsébetváros Monográfiája. Szamosújvár, 1896. 12–15.
- 13 Bálint Sándor: Népünk ünnepei-az egyházi év néprajza. Budapest, 1938. 30–31.
- 14 A Habsburg-házhoz való kötődés látható az örmény rítusú templom főoltárképén is. A kép Árpád-házi Szent Erzsébetet ábrázolja, de egyértelműen Mária Terézia arcvonásait tükrözi, mellette fia: József. A Szent Erzsébet ábrázolásokban a XVIII. század második felében nagy a hasonlóság. A prototípust Daniel Gran képe jelenti, amely a bécsi Karlskirchében található. Kostyál László: Változatok egy témára: Árpád-házi szent Erzsébet. In: A szenttisztelet történet rétegei és formái Magyarországon és Közép Európában. A magyar szentek tisztelete. Szerk. Barna Gábor. Szeged, 2001. 98-108.
- 15 Tüskés Gábor – Knapp Éva: Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században. Források, formák, közvetítők. Budapest, 2001. 184-185.
- 16 Tüskés Gábor – Knapp Éva, i. m., 185.
- 17 A XVIII. században a plébániai vallásos társulatoknak többféle formája létezett, illetve ezeket a társaságokat hívták többféleképpen is. Így beszélhetünk kongregációkról, solidaritásokról, confraternitasokról (Bruderschaft), testvérületekről, tertiarusokról (harmadrendiekről). Mindegyik típus közös jellemzője az, hogy laikusok alapították és a 18. században éltek virágkorukat.
- 18 Bálint S.: i. m., 31.
- 19 Gyergyószentmiklósi Örmény Katolikus Plébánia Levéltára. XVIII. századi csomó. Jelzet nélkül.

- 20 „Errores et abusus inter Armenos Transylvaniae vigentes.” Archivio storico della Sacra Congregazione per l’Evangelizzazione dei Popoli o de „Propaganda Fide”(Roma), Scritture riferite nei Congressi (SC) , Armeni, vol. 7. f. 40r–42r
- 21 Ávedik Lukács: i. m., 100.
- 22 Örmény nemzetiségükre családneveikből következtettem. Bővebben: Szongott Kristóf: A magyarhoni örmény családok genealógiája, tekintettel ezeknek egymás között levő rokonságára, s a vezeték- és keresztnévek etymologiai értelmére. Szamosújvár 1898.
- 23 Bár a középkori búcsúkat elemzi, és középkori szemléletes példákat vesz alapul, több esetben említ újkori párhuzamokat is: Sümegi József: Adatok a penitencia és a búcsúk történetéhez a középkori Magyarországon. In:Hermann Egyed Emlékkönyv. Szerk.: Sümegi József – Zombori István. Budapest, 1998. 87–101.
- 24 Krikorian, Mesrob, K.: Die Armenischen Kirche. Materialien zur armenischen Geschichte, Theologie und Kultur. Peter Lang, Frankfurt a. M.– Berlin – Bern [etc.], 2002. 239.
- 25 A szentek neveinek latin megfelelőit összevettem a Martyrologim Romanummal. Roma, 1922.
- 26 Gyulafehérvári Érseki és Káptalani Levéltár (a továbbiakban GYÉÉKL), Canonica Visitatio, Erzsébetváros (örmény szert. plébánia) vizitációi, 1821.
- 27 Erzsébetvárosi Örmény Könyvtár és Levéltár, ereklyehitelesítő iratok.
- 28 Gyergyószentmiklósi Örmény Katolikus Plébánia Levéltára, 18-19. századi csomó. Jelzet nélküli iratok.
- 29 GyÉÉKL, Canonica Visitatio, Szamosújvár (örm. szert. plébánia) visitatiója, 1781. f. 4-5.
- 30 GYÉÉKL, Canonica Visitatio, Erzsébetváros (örm. Szert. plébánia) visitatiója, 1766.
- 31 Ávedik Lukács: Szabad királyi Erzsébetváros Monográfiája. Szamosújvár, 1896
- 32 GyÉÉKL, Canonica Visitatio, Szamosújvár (örm. szert. plébánia) visitatiója, 1781. f. 15.
- 33 GyÉÉKL, Canonica Visitatio, Gyergyószentmiklós visitatiója, 1768.
- 34 Gyergyószentmiklósi Örmény Katolikus plébánia levéltára, 18-19. századi csomó, 1-es számú irat
- 35 u.o., 2.a-számú irat
- 36 GYÉÉKL, Canonica Visitatio, Csíkszépvíz Canonica Visitatioja.
- 37 Erzsébetvárosi Örmény Könyvtár és Levéltár, Miscellanea. Az erzsébetvárosi örmény plébánia templomban évenként elnyerhető teljes búcsuk sorrendje az örmény egyházi direktorium értelmében. Erzsébetváros, 1919. jul. 31. Alexa Ferenc plébános feljegyzése
- 38 Gyergyószentmiklósi Örmény Katolikus Plébánia levéltára alapján.

Bárth Dániel

A történeti szokáskutatás kora újkori forrásai: az unitárius szertartáskönyvek

A vallásos (nép)szokások történetének – eleddig ebből az aspektusból kevésbé hasznosított – hazai forrásait bemutató sorozatunk¹ jelen fejezetében egy XVIII. századi erdélyi unitárius agenda szövegének betűhív közlésére és művelődéstörténeti forrásértékének felvillantására vállalkozunk.

Az unitárius népi vallásosság történeti és néprajzi vonatkozásainak kutatása terén jelentkező elmaradások felszámolása nálunk az utóbbi években, évtizedekben indult meg.² A hiánypótló jellegű alapkutatások nem kerülhetik meg azokat a szerencsés módon fennmaradt történeti forrásokat, amelyek jellegüknél fogva magukban hordozzák a néprajzi-folklorisztikai szempontok érvényesítésének lehetőségét.

Noha az egyházi szertartáskönyveknek mint a történeti szokáskutatás forrása-
inak a vizsgálata nem új keletű Magyarországon, az egyes felekezetek ilyen típusú dokumentumainak átfogó, módszeres felhasználása csak mostanában vette kezdetét.³ A feltárás korai fázisában különösen fontosnak tűnik azon kéziratban maradt, ismeretlenségbe burkolózott források közzététele, amelyek a várható néprajzi szemléletű felhasználás mellett az egyház- és művelődéstörténet szempontjából is hasznosítható újdonságokat rejtenek magukban. Meggyőződésünk, hogy az alább bemutatott unitárius agenda esetében efféle dokumentummal van dolgunk.

A magyar unitárius egyháztörténeti kutatások meglehetősen széttöredezett képe, a modern, átfogó, monografikus jellegű összefoglalások hiánya nem teszi lehetővé, hogy az általunk közölt forrás történeti kontextusát a maga részleteességében felvázoljuk.⁴ Tulajdonképpen a *Modus rerum agendarum... azaz Az isteni Szolgálatnak az Erdélyi Unitaria Ekklesiákban valo vegben vitelének modja* című kézirat keletkezésének, szerzőségének és használatának kérdésére nézve is szerény mennyiségű adat áll a rendelkezésünkre.⁵ A forrás jelenlegi lelőhelye, a Gyulafehérvári Érseki Levéltár forrástengere nehezen szólaltatható meg szempontunkból. A kísérőiratok nélkül, szórványszerűen, csupán önmagában fennmaradt kézirat a más vallásúak ügyeinek gyűjtőfondjában nyert elhelyezést. Csak találgatni tudunk, hogy mikor, milyen okból és úton került az unitárius agenda a legnagyobb erdélyi katolikus levéltárba. A 28 kéziratos oldal terjedelmű doku-

mentum a szerző nevének és a keletkezés évének megjelölése nélkül maradt ránk. A láthatóan XVIII. századi kézirat (*post quem*) datálását csupán egyetlen évszám segíti a szövegben, amely alapján bizonyos, hogy a lejegyzésre 1749 után került sor. Az ebben az évben megjelent „*Isteni ditséreték, Imádságos és Vigasztaló Énekek...*”⁶ említésének módja („...*ki-botsáttottak ujjanon...*”) egy viszonylag közeli időmegjelölést sejtet. Több mint valószínű, hogy az agenda a szépmemlékezetű Szentábrahámi Lombard Mihály püspökségének (1737–1758) utolsó éveiben készülhetett. Magának a püspöknek a szerzősége sem lenne elképzelhetetlen, hiszen több egyházi munkára és imakönyv összeállítójaként tartják számon.⁷ Néhány, az unitárius egyháztörténeti irodalomban fellelhető apró nyom alapján azonban inkább arra következtetünk, hogy a kéziratot az agenda a későbbi püspök, Ágh István állította össze valamikor az 1750-es évek második felében. Az *ante quem* datálást lehetővé tevő adat Tóth György 1922-ben megjelent forrásgyűjteményének egyik eldugott lábjegyzetében szerepel. Tóth, közölve Ágh Istvánnak a torockói zsinatra készült „*Agenda in S. Synodis*” című szabályzatának szövegét, elejtett megjegyzésében utal arra, hogy ezen – 1760. június 10-ére keltezett – feljegyzés általa ismert példánya össze van kötve egy, „Az isteni szolgálatnak az Erdélyi Unitárius Eklézsiákban való véghezvitelének módja” című kézirattal. Utóbbi mű szerzőségét Tóth egyértelműen Ágh Istvánhoz kapcsolja. A kolligátum leelőhelyeként a megjegyzésben a kolozsvári Unitárius Kollégium nagykönyvtára szerepel, ahova a kézirat állítólag Simén Domokos (1836–1878)⁸ könyvtárával került.⁹ Minden bizonnyal ezen a helyen használta szertartástörténeti áttekintéséhez Boros György is az 1920-as években a kézirat egyik példányát.¹⁰

Mindezekből következően az 1749–1760 között keletkezett agenda összeállítójaként mi is az 1754-től *generalis notarius*-ként, majd 1758-tól csaknem három évtizeden át püspökként működő, kiváló műveltségű Ágh Istvánt valószínűsítjük, akinek jelentős szakírói munkásságában és az ezt értékelő áttekintésekben érthető módon eltörpült az unitárius egyházi szertartások kéziratban maradt összefoglalásának jelentősége.¹¹ A történeti szokáskutatás számára viszont annál becsesebb ez a kis munka, főként, ha figyelembe vesszük, hogy „valódi”, részletes unitárius agenda elsőként csak a XIX. század második felében jelent meg nyomtatásban. Ennek összeállítója, a kiemelkedő unitárius egyháztörténeti ismeretekkel rendelkező Ferencz József püspök – maga is felismerve ezt a körülményt – így ír 1878-ban kiadott műve előszavában: „Imakönyvek és beszédgyűjtemények kis egyházunkból is kerültek már ki az újabb időben; de ugynevezett »Agendák« eddig csak elszórtan kaphatók. E nemből közöttünk ez az első gyűjtemény, s így ha egyéb nincs is, az úttörés némi becsé megvan.”¹²

Ferencz József agendájának – magától értetődően – az általunk közölt kéziraton kívül is voltak egyéb előzményei. Az unitárius szertartáskönyvek XVI–XIX.

századi történetének kézirat- és levéltári feltárása, könyvészeti, liturgiai és egyháztörténeti elemzése azonban még nagyrészt előttünk álló feladat.¹³ A különféle egyházi tevékenységformák elvégzésének rögzített előírásai terén a széttöredezetttség, szegmentáció jelei tükröződnek a korszakban. Tudjuk, hogy már a kezdetektől kéziratok forogtak közkézen a házasságkötés formájáról¹⁴, később több egyházi vezető igyekezett egységes formába önteni az úrvacsora kiszolgáltatásának szertartásrendjét¹⁵, sőt kéziratossá prédikációskötet agenda-jellegű fejezeteiről is akadnak korai adataink.¹⁶ Nyomatott szerkönyvek hiányában előfordult, hogy az egyes lelkészek saját maguknak készítettek agendát.¹⁷ Az erdélyi unitárius könyvnyomtatás szabadságát korlátozó XVII–XVIII. századi fejedelmi rendeletek persze egyéb téren is hátrányokat okoztak.¹⁸ Noha az unitárius egyház jog kutatása terén jelentős előmunkálatok állnak rendelkezésünkre, az egyházi rendtartások, zsinati határozatok pasztorációs célzatú utalásainak összegyűjtése hasonlóképpen nem könnyű feladat.¹⁹ Mostanában indul meg az erdélyi unitárius egyházlátogatási jegyzőkönyvek szisztematikus kiadása és feldolgozása, amely forrástípustól joggal várhatunk értékes adalékokat az istentisztelet és egyéb liturgikus cselekmények mindennapi gyakorlata vonatkozásában.²⁰

Mindezen kutatási feladatok ismeretében jelen forrásközlésünk szerény adatfeltárásként kíván hozzájárulni a jövődöbéli összegző elemzések elvégzéséhez. A „*Modus rerum agendarum...*” kézírata – jellegéből adódóan – elsősorban fontos egyház- és művelődéstörténeti forrás, amely csupán a XVIII. század derekának erdélyi felekezeti viszonyrendszerében értelmezhető. Az unitárius teológia kezdetűl fogva parázsló viták övezte kérdései szükségszerű módon tükröződtek a szertartásrendben is. Ráadásul éppen ez volt az a terület, ahol az egyéb felekezetekkel való összeütközés bizonyos esetekben elkerülhetetlen volt. Elég csak az úrvacsoraosztás, a keresztelés vagy a házasságkötés legfontosabb szertartásszerű mozzanataira utalnunk, amelyek kapcsán nemcsak a kora újkorban, hanem még a XIX–XX. században is feszült figyelem övezte az unitárius vallásgyakorlatot protestáns és katolikus részről egyaránt. Érthető, hogy a XVIII. század közepi agenda készítője éppen a példaként említett témakörök kapcsán tért ki felekezeti kérdésekre. A Szentháromság tagadásából adódó konfliktusok nemcsak textológiai vitákat, hanem súlyos egyházi jogi polémiákat is indukáltak. Talán nem tévedünk nagyot, ha az általunk közölt agenda másolatának jelenlegi lelőhelyére (Gyulafehérvár) kerülése mögött – az állandó jellegű gyanakvás mellett – egy aktuális katolikus kánonjogi dilemmát sejtünk indítékként.²¹

Az általunk közzétett agenda ugyanakkor a (népi) vallásosság történeti kérdéseivel foglalkozó *történeti szokáskutatás* értékes dokumentuma is egyben. Az agenda nyolc fejezete a mindennapi és ünnepi vallásgyakorlás legfontosabb mozzanatait érinti. A köznapi és vasárnapi istentisztelet, valamint az évente négy al-

kalommal osztott úrvacsora rendje a liturgikus időben, míg a keresztelés, az esketés, a betegek vigasztalása és a temetés az emberi élet nagy szükségének sorában értelmeződik. Az erkölcsi kihágások evilági büntetésének egyik bevett válfajával, az eklézsiakövetéssel külön fejezet foglalkozik. A felsorolt témák a szokáskutatás olyan területeit jelölik, amelyek egyértelműen szoros kapcsolatban állnak a népi vallásgyakorlatot befolyásoló egyházi norma- és szabályrendszer történeti kérdéseivel. Az unitárius egyházi irányítás ilyen jellegű hatástörténeti vonatkozásairól eddig meglehetősen kevés adat állt a rendelkezésünkre. A most közzétett agenda ebből a szempontból elsőrangú forrást jelent. Különösen tanulságosak azok a finoman tálalt utasítások, amelyek az egyházi vezetés (jelen esetben a hivatkozási alapként többször megjelenő *consistorium generale*) részéről a lelkeskedő papság hívekkel szembeni attitűdjének alakítására irányultak. Ezek indíttatása mögött nem egyszer a hívek megtartásának elsődleges szempontjait figyelembevevő kis-egyházi magatartás nyomai is felfedezhetők.

A XVIII. század közepén készült unitárius szertartáskönyv történeti néprajzi felhasználása ugyan kisebb részleteit tekintve már elkezdődött²², ám ez a munka csak egyéb liturgiai és egyháztörténeti források feltárása után, átfogó elemzés keretében végezhető el. Bízunk benne, hogy mostani közlésünkkel sikerül ráirányítani a figyelmet a forrástípusban rejlő lehetőségekre. Amennyiben így van, egy lépést megtettünk a kitűzött cél felé.

Melléklet

MODUS RERUM AGENDARUM

in

Cultu Divino, apud Ecclesias per Inclytum Magnum Transilvaniae Principatum Unitarias uniformiter observandus

azaz

Az isteni Szolgálatnak az Erdélyi Unitaria Ekklesiákban való vegben vitelének modja, mellyet nevezetesen az Ekklesiákban Szolgáló Ministerek, Pap, Mester, Kántor Atyánkfiai tartoznak követni.

1mo: A' Mindennapi Isteni Szolgálatban, 2do: A' Vasárnapi Isteni szolgálatban, 3^{io}: Az Uri Sz: Vatsora ki Szolgáltatásában, 4to: A' Kereszttségben, 5to: Az Házasok öszve kelésekben, 6to: Az Eklésia Követésben vagy poenitentia tartásban, 7mo: A' Betegek látogatásában, 8vo: A' Temetésben.

ELSŐ RÉSZ

A mindennapi Isteni Szolgálatról

1. A' Szokás szerént leg először is Éneklésnek kell lenni, vagy az Isteni Ditséretekből, mellyek nem kevés jobbitásokkal 1749^{ben} ki-botsáttottak ujjanon, vagy a' Soltárokból, mellyeket Szentzi Molnár Albert vallására való különös tekintet nélkül tellyesen szerzett volt.

2. Meg lássák pedig itt az Éneklő Mesterek vagy Kántorok, hogy a' Soltárokból tsak azokat énekellyék, mellyek meg edgyeznek az Ur Jésus Kristus szelid-ségére minket kötelező Szent és igaz Tudományával; nem kell tehát énekelni amaz átkozodo Soltárokat; mert az Ur Jesus K. Tudomannya szerént még gonosz akaroinkal is jól kell tennünk, következésképpen azoknak gonoszt kivannunk nem szabad.

3. Így lévén a' dolog nem hibáznának semmit az Éneklő Mesterek és Kántorok, ha a' mindennapi Isteni szolgálatnak Reggeli és Estvéli idején énekelnék a' Ditséretekből azokat az Énekeket tsak, a mellyek Hetedszakai munkás napokra rendeltettek az 367 levéltől fogva a' Könyvnek végeig.

4. A' mi az Éneklésnek modját nézi, jól kell megtanulniok a' Kántoroknak no-táit azoknak az Énekeknek, mellyeket énekelnek, hogy az Éneklésben való Habozás miatt nevettség és Botránkozás a' Gyülekezetekben ne essék. De e mellett minden maga vetést távoztassanak a' Kántorok, ugy a' felettébb való fen éneklést is kerüllyék, hogy az éneklés helyett ne hallattassanak helytelen bögések, kiáltások, vagy ordittások, mellyek még az Emberek előtt is utálatosok.

5. Végben menvén e' szerént az Éneklés, a' szokás szerént könyörgésnek kell lenni, mellyet előll mondván az Eklésia Lelki Pásztora, követni szokták ötet az Eklésiában a' Gyülekezetnek Tagjai.

6. Lévéen azért ez közönséges Könyörgés, szükség, hogy az illetén Könyörgésekben mind a' hálaadások közönséges jokért légyenek, mind a' kérésekben ollyatén jokat kérjen Istentől az Előljáro, hogy azokat közönségesen minden Tagja az Eklésiának szivéből kérhesse, és Botránkozás nélkül az Előljáro után mondhassa, mert kinekkinek különös kívánsága különös Imádságában Isten eleiben terjesztethetik, avagy tsak különös foháskodásában is.

7. Azért szükséges a' Papoknak az illetén közönséges könyörgéseket világos és érthetendő Szokkal formálni és jól meg tanulván a Nép előtt minden maga hányás nélkül való Buzgosággal, és habozás nélkül mondani, hogy jól meg tudván és értvén a' Nép, mit mond az Imádságban a' Pap, jó és tsendes Lélekkel utána mondhassa az Ament.

8. Jó volna ugyan Sz: Irás Szavával is az illetén könyörgésekben élni, a' mint-hogy az világos dolgokban ugy is illik, de minthogy sok homályos mondások

és szok találtak a' Sz: Írásban, nevezetesen a' Profétziákban, nem hibazik a' Pap, ha az Imádságot nem mindenütt formállyá is Sz: Írásból vett szokkal, tsak másképpen, tellyesen és világosan légyen formálva az Imádság.

9. Távoztassa mindazonáltal a' Pap az igen Culinaris vagy még az alá valo dolgokban is ottan ottan elő fordulo szokot vagyis mondasokat, ne hogy illetén alá valo szokkal élven láttassék a' Pap az Imádságot, Istennel valo Beszélgetést, majd semmiben hajtani, és az Ur Istent az ő nagy Felsege szerint nem betsülleni.

10. Ezt a' hibát azok szokták többire ejteni a kik Extemporalisok, és azon igyekeznek, hogy minden könyörgésekben ujjabb szokkal, ujjabb ujjabb dolgot emleghessenek. Az illetén Extemporalis Könyörgés nem tettett a' G[ene]rale Consistoriumnak, a' mint hogy gyakorta meg is tiltotta, a' fenn nevezett hibákat látván.

11. Vagy tehát a' Papok az illeten közönséges könyörgéseket jól meg tanulják, vagyha szorol szóra meg nem tanulhatták, azon igyekezzenek, hogy az ő Imádságoknak rendit, és módját előre jól értsék, hogy mikor imádkoznak, elméjeket helyyesen mondhasák-ki, és nem botránkozato helyytelen szokkal, vagyha sem szorol szora Imádságokat meg nem tanulhatták, sem Imádságoknak rendit, és modját előre tudván, helyyesen imádságokat nem rendezhetik, meg engedi a' Generale Consistorium, hogy Eklésiajokkal előre meg edgyezvén könyörgéseket tisztességesen le írván, illendő buzgosággal az Írásból elő adják, és ugy a' Néppel edgyütt illendő buzgosággal könyörögjenek. Légyenek pedig az illetén Papoknak könyörgéseik felesen leírva, a' magokat elő adható alkalmatosságok szerint, hogy az üdőkhez és az alkalmatosságokhoz képest könyöröghessenek a' Néppel.

12. Minthogy pedig némelij Eklésiákban szokásban jött, hogy a' Pap könyörögni felálván előre egy rövid Invocatio, vagy segítséget kérő könyörgést mondjon, ezt szükségtelennek itili a Consistorium, hanem felálván a' Praedikator könyörögni fogjon egyenesen a' rend szerint valo könyörgéséhez, mellyben ha ugy tetszik segítségre hívhattya a' Predikator az Istent, hogy a' könyörgésben valo illendő Buzgoságra vezérellye, és segítse.

13. Melly végben menvén a' szokás szerint a Kántor énekléssel végezi az Isteni szolgálatot, itt arra kell vigyázni, hogy vagy Istent ditsöittő, vagy versekből álló legyen ez utolsó Éneklés.

MÁSODIK RÉSZ

A Vasárnapi Isteni Szolgálatról

1. Szokásban volt ez előtt a' Reggeli Isteni szolgálatnak alkalmatosságával az üdő és alkalmatosság szerint Antifonákat, és az Antifonák[na]k utána Rendeltetett Soltárokat, és ezeken kívül a' Molnár Albert Soltári közzül edgyet énekeltek a' Praedikatio előtt, de most ugy láttyuk, hogy sok helyyeken ezen jo szakást el

hagyták a' Kántorok meg elégedvén egy Soltárnak vagy Ditséretnek éneklésével; meljnek oka lehet hogy sokan a' Mesterek vagy Kántorok az Antifonák notáját nem tudják: de ha szinte valakik nem tudják is notáit az Antifonáknak, illendő dolog, hogy az Antifonák után valo Soltárt ezen Vasárnapi során énekellyék, és az után egy, vagy Soltárt, vagy Ditseretet, a szokás szerént.

2. Itt is reá kell vigyázni az Eneklésről fellyebb irt Regulákra, mind az Enekek válogatásában, mind az Eneklésnek modjáb[an].

3. A Praedikátorok pedig rövid, fontos, a' Nepnek értelméhez alkalmaztatott Praedikáziokat készítsenek. A' Hitnek nevezetesebb ágazatirol ottan ottan tanítsanak; de azomban tellyes igyekezettel kerüllyék a' motskolodást, ne légyenek követői a minket rutul Kárhoztatoknak és motskoloknak, had tessék ki ő benne az Ur Jésus Kristusnak Szelid Lelke, még az Ellenmondok meg tázoltatásokban is.

4. Mikor pedig az Erköltsokről tésznek tanitást a Praedikátorok feddődnek és dorgálódnak, a' Praedikátorok nagyon reá vigyazzanak, hogy senkit különösen meg ne sertsenek, erre a' végre minekutánna az Isteni parantsolatot meg mondoták, jo léssen szollaniok e-képpen: Mi ezen Eklesiának Tagjai nem igy szoktunk tselekedni, nem vigyázunk Istennek ezen parantsolattyára, eszre vehettyük melly igen hibázunk, ha kiki maga kebelében tész kezeit, s' magát meg visgállya.

5. Nevezetesen kötelesség a' Praedikátoroknak, hogy az alázatosságban, szelidségben, és egyéb Keresztyéni Virtusokban előll járjanak, mindenekben másoknak jo példát mutassanak, ha mikor boszszusággal illetetnek is az Halgatoktól, és mint Emberek meg busulnak, 's meg indulnak, örökös Regulájok légyen, hogy soha a' magok indulattyokat, ugy egyéb bajokat, és panaszokat is a' Kristus Székiben fel ne vigyék, minthogy a' Kristus Jesus Szolgai, és nem magoké; ezen kívül is kárt tesznek magoknak az illyetén Praedikátorok inkább mint hasznot, mikor a' magok Bajokat a' Praedikáló Székből akarják igazítani; annál inkább ha Boszszujokat akarják onnan állani, a' magok Bajokat egyebütt a' maga helytén igazítsák.

HARMADIK RÉSZ

A Sz: Uri Vatsorának ki-szolgáltatásáról

1. A Sz: Uri Vatsora Esztendönként négyszer szokott köztünk kiszolgáltatni: Kárátsonban, Husvétban, Pünköstben és Sz: Mihály napja előtt közlebb esendő Vasárnapon.

2. Minthogy pedig némelleyek nem a' Sz: Mihály napja előtt közlebb valo Vasárnapon, hanem Sz: Mihály Naphoz közlebb valon vigyáztak, sokszor meg esett, hogy nem egy üdőben éltenek mindenütt Uri Vatsorával, melly dolog ugy

orvoslodhatik meg, ha minden Atyafiak jól eszekbe veszik, hogy ezen Sz: Mihály Naphoz közlebb való Vasárnap, Sz: Mihály Napja előtt esendő lészen, és nem Sz: Mihály Napja után: Ha pedig Sz: Mihály Napja Vasárnap esik, ugyan azon a Napon kell Uri Vatsorával élni, a' Filiákban másképpen eshetik.

3. Az Uri Sz: Vatsora alkalmatosságával nem tsak énekelni, könyörögni szoktanak az Atyafiak, hanem bizonyos Tractát vagy Tanitást-is tésznek a' Praedikatorok, ha a Praedikatornak nem volna gondja a' Sz: Kenyérnek és Bornak kinek kinek való rendes osztogatására, ugy a' Halgatoknak is nem volna idejek a' Tanitásnak halgatására, mind meg lehetne; de minthogy a' Praedikatornak is fővebb gondjának kell lenni akkor az Uri Vatsora osztására, és az Halgatoknak, vagy a' Népek is nagyobbban kell figyelmezniek a' Dolognak mivoltára, és Istenhez, Kristushoz való buzgo háládatosságokra, helyes dolognak tartya a' Consistorium, hogy előre rövideden légyen Tanítás az Ur Vatsoranak Termeszetiről, és ezen Sz: Munka alkalmatosságáról, az Hiveknek Istenhez és Kristushoz való kötelességekről, és így az alatt míg az Uri Vatsora ki szolgáltatik, légyen Éneklés tsak, és szakaszonként Könyörgés vagy Hálaadás.

4. Léven pedig ilyen alkalmatossággal helyly az Ur Kristusnak is imádására, és Kristusunkhoz való háládatosságunknak meg-mutatására, nem kell el mulatni ottan ottan edes Jesusunknak is hálát tulajdonítani, hogy nem sajnállatta Isten akarattya szerént érettünk még életét is le tenni.

5. Arra pedig vigyázzon a' Praedikátor, hogy mikor könyörgésit ezen alkalmatossággal igazittya az Ur Kristushoz, azon könyörgése után Mi Atyánkat ne mondjon, mind rövidségnek okáért (a' melly okbol ezen alkalmatossággal az Atyához intezett rövid könyörgésünk után se szoktunk Mi Atyánkat mondani, elegendesnek tartván ekkor a leg első, és leg utolsó hosszabb könyörgéseinknek végein annak el mondásit) mind pedig azért, hogy az ollyatén formán Kristushoz igazittatott könyörgést ritkán lehet helyyesen a' Kristusrol fordítani az Atyára.

6. Tehát más alkalmatosságokkal is mikor imádjuk az Istent, a' Mi Atyánkat, a' mi Imádságunknak Beszédét mind végig igazittsuk eő Felségéhez: Ugy mikor imádjuk és tiszteljük Isten akarattya szerént edes Jesusunkat, a' mi Beszédünket folytassuk, és igazittsuk mind végig edes Jesusunkhoz, a' mint ennek példáját láttyuk az Apostolokban is.

7. Kérdésben hozatik némellyektől: hogyha velünk Unitariusokkal mások kik nintsenek a' mi Vallásunkon, akarnának Uri Vatsorával élni, lehetneé megengedni, és ellenben mi másokkal nevezetesen a' Reformatusokkal meg engedtetvén vélek egy Uri Asztalrol részesülhetnénk é? Lehet ezen kérdésre ezt felelni, hogy mind ez 's mind amaz meg lehetne, sőt ha meg volna a' Keresztyéni Szeretet a Keresztyénekben igen is szükséges volna, hogy mindnyájon mindazon egy Istennek Fiai, és azon egy Urnak szolgáljí, a' kik mindnyájon hiszik, és vallyák, hogy a' J.

Kristus a' mint el jött a' Bünösöket üdvezíteni, ugy meg is holt mi érettünk Bünösökért, a' mi Büneinkért, és a' mi üdvességünkért, szükséges volna mondom, hogy mindnyájon edgyütt Uri vatsorával élének, a' minthogy mi Unitariusok senkit is, ha velünk Uri Vatsorával akar élni, el tiltani és meg vetni nem szoktunk: erre végre a' Sz: Uri Vatsorának Cerimoniai ugy is vagynak rendeltetve mi köztünk, hogy senki a' Keresztyének közzül azokban meg nem Botránkozhatik.

8. De ha mások minket az Ur Asztalához botsáttani nem akarnak, ha nem ha mindenekben vélek egy értelemben lenni magunkat vallyuk, és Bizonyittyuk; minthogy Isten, és Emberek előtt hazudnunk nem lehet, nints miért kívánnjuk vélek azon egy Asztalrol reszesülni.

9. Annál inkább, ha azon töllünk különböző értelmü Keresztyének ugy formályák Ceremoniait az Uri Vatsorának (p[éldának]. o[káért]. ha a' Kenyeret valóságos Isten, és Ember Kristusnak itélvén, azt mint Istent kívánnák velünk imádatni) hogy Lelkünk esméreti ellen valo Dolognak itélnők vélek Uri Vatsorával élni, még ha az illetének hivnának is minket, vélek Uri Vatsorával élni nem élhetnénk.

10. Azt is lehet itt forgatni, hogy vallyon a' Kenyeret oszto Pap mikor Ur Vatsorát oszt, törjeé darabokra, vagy az előtt el vagdalva lévén ugy ossza a' Kenyeret? meg lehet így is, amugy is, azért légyen mindenütt a' szerént a'mint vagon a' szokás.

NEGVEDIK RÉSZ

A' Keresztségről, vagy a' Vizzel valo Sz: meg-mosodásról

1. Mit kellene mivelni a' Keresztség dolgában, ha valaki vagy Pogánybol, vagy Sidobol térvén az igaz Keresztyéni vallásra kívánna meg keresztelkedni, elég világosan tanittatik az Apostali Tselekedetekről irt könyvben meg iratott Historiákban; mert az illeténnek mind a' maga értelmét, az Ur Kristus Tudománya felöll közönségessé kellene tenni világos vallástétele által, mind pedig az Ur Kristus parantsolatya szerént meg kellene keresztelkedni, vagy vizzel meg mosodni.

2. De minthogy köztünk alig esik illetén példa, hanem éppen tsak a' Kisdedek, kik Keresztyén Atyáktól és Anyáktól szarmaznak kereszteltetnek meg, arrol kell értekezödni miképpen mennyen végbe a' Kisdedek Keresztsége.

3. Amint az Ur Kristus meg Keresztelkedett vagy megmosodott, a' K. Janos Keresztségével (melly a' Paenitentia tartasnak jeléül adatik vala) nem a Bünből valo meg-térésnek jelentésére, mert az Ur Kristus nem volt Bünös; hanem az ő tisztaságában, és Szentségében valo meg-maradásának jelentésére, ugy a' Kisdedek is meg Kereszteltetnek ma a Kristustol rendeltetett Keresztséggel, nem arra a végre, hogy jelentsék a' Pogány hitről vagy Sidoságbol Keresztyén Hitre valo

jöveteleket, vagy meg-téréseket; mert ők is Szentek, és ártatlanok, mint Sz: Tör-söknek Sz: ágai, sőt a' jobb és Bal kéz között különbséget tenni nem tudnak, ugy a' Kristus igaz Tudományát is nem tudják, és értik; hanem azon Sz: Kereszt-séggel, az Atyák és Anyák meg Kereszteltetik őket annak bizonyíttására, hogy a' miképpen ők magok a' Kristus Tudományát Sz: és igaz Tudománynak tartják, és a' szerént kívánnak élni, ugy azon ő Magzattyakat is azon Sz: Tudományban kívánnák nevelni, és Gyermeki alázatosságban, és tisztaságban a' mennyiben töllők lehet, meg-tartani mind végig.

4. Az illetén Küsedeknek tehát Kereszteltetések akár Háznál akár a Gyü-lekezetek helyén légyen, igen helyesen vétetett bé közönségesen, hogy előre az Atyák és Anyák s mások jelenlétekben a Pap Tanítást tégyen rövideden a' Keresztségnek Természetiről, annak utánna pedig hogy könyörögjen Istennek, melly Könyörgésben segítségül hivattatik az Ur Isten, az Atyának s Anyának jo Szándékoknak elő mozdíttására, és edgyszersmind az Isten Gondviselésében ajánltatik a' Kisdéd, hogy légyen az Istene mind éltig. Illendő itten a' Kristus Jesust is imadni, segítségül hívni, és a' Kisdedet a' Kristusnak is ajánlani mint jövendőben fő Mesterének.

5. Ezt így értvén, a mi szokásunk, vagy rendünk szerént akarván a' Pap a' Küsedet meg keresztelni legelsőbb[en] is ezen kis Invocatiót el mondja: A' mi segedelmünk a' J. Kristusnak nevéb[en] légyen az Istentől a' ki teremtette az Em-bert, és ma is az ő Anyjának méhében tsudálatosan formálja, Amen.

6. És legottan a' fennebb említett Tanítást rövideden végben viszi, azután rövideden könyörögvén az Ur Jesus Kristus Nevében a' Kisdedet az Istennek Gondviselésében ajánlja, 's az Végre a' Pap eleiben vitetvén a' Gyermek, mind jelen valo Szentségének, 's Artatlanságának jelentésére, mind annak bizonyoságá-ra, hogy az Atya 's Anya kívánnák a' Kisdedet az Ur Kristus Tudományában, és azon tudomány szerént valo Sz: és Jámbor életben nevelni, a' vizet a' fejére tölti kezével mintegy mosogatván, így szoll: Én tégedet (nevezvén akkor a Nevét) János, Péter, Anna, Klára etc. Keresztellek vizzel Atyának és Fiunak, és sz: Lélek-nek nevében. Az Ur Isten tégedet tartson meg, és nevellyen Testedben Lelkedben, Isten és Emberek előtt való kedvességben. Amen.

7. Tudjuk, hogy a' mi velünk mindenben edgyet nem értő Keresztyének pél-dájok szerént a' Kalvinistak, meg keresztelik azokat az Unitariusokat, a kik akár mi októl, és tekintetekről ösztönöztetvén, el hagyván az Unitáriusok Gyülekeze-teket, adják magokat amazoknak Gyülekezeteiknek gyakorlására, és az Hitnek ágazatirol is, az ő értelme szerént valo Vallástételre, melj példa szerént lehetne kérdést tenni: Vallyon lehetne é minékünk is Unitariusoknak szintén ugy am-azokat meg keresztelnünk, mikor ő közzüllők is némellyek hozzánk jönnek, és a' Hit ágazatirol is a' mi értelmünk szerént kívánnak Vallást tenni?

Melj kérdésre lehet így felelni: Hogyha azért lehet valakit meg keresztelni, hogy a' Keresztyéneknek edjik sectájából valaki a' másikban mégyen, és a' Keresztyén Hitnek ágazatirol is nem olyan forma Vallást téssen mint az előtt; hanem annak értelme szerént, a' mely sectához adja magát, az Unitáriusok is meg keresztelhetik azokat, a' kik ez vagy amaz Vallásrol az ő vallásokra állanak.

8. De mint hogy minden igaz Fundamentum nélkül valo dolog, hogy a' Keresztyén meg keresztelje a' Keresztényt, nem itéltetik helyesnek, hogy az Unitáriusok a' más Vallásokrol hozzájuk állókat meg kereszteljék, elég ha az ő velek valo edgyezségeket, a' vélek valo Keresztyéni Társalkodással, és a' sz: Uri vatsoval valo éléssel meg bizonyittyak.

9. De azt is lehetne kérdezni: Vallyon e' felett nem volnaé szükséges, és hasznos, hogy meg eskettetnének eröss hittel, hogy álhatatoskodnak a' mi sz: Vallásunk szerént a Hitnek ágazatirol vallást tenni, és mind holtig Keresztyéni tarsalkodásokat velünk tartani? Erre azt lehet felelni, hogy ha az illyetént a' jo Lelki esméret, melly az Igasságnak vallásához kötelezi az Embert, meg nem tartya, az Esküvés sem tartya meg, és így az illyetennek eröss hittel valo meg eskettetése nem is hasznos, nem is szükséges; hanem az illyeténekhez tsak ugy kell magunkat viselnünk mint édes Idvezitönk, mikor az ötet el hagyni szándékozo Tanitványinak azt mondotta: Vallyon tü is el akartaké hagyni? Ezen kívül is az illyetén magunk viselésére köteleztetünk az Ur J. Kristus sz: Religiojának természeti által, mellyet tellyes szabadsággal kell követni.

ÖTÖDIK RÉSZ

A házások öszve kelésekről

1. A Házasulandok egymással ismérkedvén, egymást el kötelezhetik, szoval, kézbeadással, Gyűrű és ajándekozással, a' Papok szolgálattyok nélkül; ugy meg változván egymáshoz való kedvek, és elméjek, ha mind a két félnek ugy tettzik egymáshoz valo kötelességeket, mellyet mátkasagnak hivunk, felbonthattják ugyan a' Pap szolgálattyok nélkül, és így a' mátkasagban (Agendat) vagy mit mivellyenek a' Papok nem találunk.

2. De meg lévén a' Mátkaság, az edgyütt valo lakásra készülvén az Házasulandok a' Lakadalmi solennitas előtt ki kellettén hiresedni a' dolognak, hogy ha valakinek valami ellenmondásra valo oka volna, idején ellent mondhatna; a' Lakadalom előtt vagy nyoltzad Nappal, vagy leg alább harmad nappal, a' Pap abban az Eklésiában, mellyben laktanak, és lakni akarnak az Házasulandok a' Templomban ki hirdeti, hogy t. i. Ez vagy amaz Férfi (ekkor nevét ki kell mondani, a' maga szokott illendő Titulussával) jedzette el jövendőbéli Házás Társul (ezt vagy amazt) Aszszonyi állatot, itt is nevét ki kell mondani az Aszszonyi állatnak;

ha kinek azért volna törvényes oka az ellen mondásra jó idején adja értékre azok[na]k a kiknek illik, hogy akkor, mikor a dolog foljásban indul helytelenül háboruságot ellen mondásával ne okozzon, a mint hogy ha addig halgat, akkor, és azután is ellen mondásának ereje nem leszen.

3. El jöven a Lakadalomnak ideje, és a Pap meg kerestetvén, tartozik a szokás szerént a maga idejében az Házasulandokat meg esketni, vagy esküvés által (kopulálni) öszve szerkesztteni, vagy az egész Lakadalmi Gyülekezet előtt, vagy legalább két, három vagy négy pár tanubizonyosságok előtt, akár legyen különös Háznál, akár az Isteni Tiszteletnek helyén; mert nem köttetett ezen Papi Hivatálnak végben vitele az Isteni Szolgálatnak helyéhez, mindazon által a hol vagy az Isteni Tiszteletnek különös helye, vagy a hol Templom vagy, illendő dolog hogy a Templomban mennyen végben, minthogy Istennek tiszteletivel is szokott végben vitetni.

4. Helyes dolognak itilletik tehát, hogy a hol alkalmatosság vagy, és az Esketés a Templomban szokott végben vitetni, hogy vagy az Isteni Tiszteletnek idejére, az Házasulandok fel mennyenek a Templomban, vagy idő közb[en] esvén meg az Esketés, harangozzanak a mint szoktanak harangozni az Isteni Tiszteletre, és bé menvén a Templomb[an] énekellyen a Kantor, vagy a Mester a Hívekkel, és úgy fogjon az Esketéshez a Pap.

5. Amikor leg elsőben is elő állittatván a Pap eleib[en] az Házasulandok, a Pap ezen Invocatiot: A mi segedelmünk légyen a Krisztusnak nevében az Isten-től, a ki teremtette az Embert Férfiúvá és Aszszonyi állattá, és szerzette a Sz: Házasságot, Amen el mondja: Azután egy kis Tanítást vagy Oratiót téssen a Sz: Házasságnak természetiről, és környül allo dolgairól. A melyet el végezvén, imádkozik az egész jelen lévő Gyülekezettel, áldván és ditsérvén az Istent, az Emberi Nemzettel közlött sok rendbéli jó teteményiért, úgy a Sz: Házasságnak fundáltatásáért etc: és kérvén hogy terjeszsze áldását az Isten az ujj Házasokra is, bé töltvén őket Lelki 's Testi áldomásival etc: és tartsa meg őket holtig egy más szeretetiben. Végben menvén a könyörgés, míg a Házasulandók Hittel is egyben-köttetnének, kérdést teszen a Pap, elsőb[en] a Ferfiutól ilyenképpen: Minthogy ezen Sz: Munkának Fundamentuma a szeretet, a Ferfiutól meg kérdi 1mo: Szeretetből és nem kényszerítésből veszi-e k[e]gy[el]med eö kegyelmét jövendőbéli Házastársul. 2do: Adta-e k[e]gy[el]m[e]d szavát jegyit Gyűrűjét, vagy egyéb Házasságra kötelező ajándékát másnak valakinek, ezen kegy[el]med mellett álló személyen kívül, mellynek ereje még ma is fenn volna, vagy nem adta? Es mind ezekre rendre külön külön a ferfiúnak feleletit el várja. Azután ugyan azon kérdéseket támaszsza eleiben az Aszszonyi Állatnak is ilyenképpen: (1) Szeretetből, és nem kényszerítésből megyen-e k[e]gy[el]m[e]d eö k[e]gy[el]me mellé jövendőbéli Házastársul. 2do: Adta-e k[e]gy[el]m[e]d szavát jegyét, Gyűrűjét etc.: itt is várja

el a' Pap feleletit az Aszszonyi Állatnak. Ez is meg lévén meg esketi a' Férfit előbbben (egy más kezit meg fogván a' Házások) ilyenképpen: En N. N. (a' nevít nevezni kell a' Ferfiúnak) esküszöm az élő egy igaz Istenre, a' mi Urunknak Jésus Kristusunknak Sz: Attyára, hogy ezen betsületes személyt, kinek mostan kezét fogtam, szeretem, szeretetből és nem kénszerittésből vészem magam mellé jövendőbéli Házás társul, eö k[e]g[ye]lmét sem gonosz, sem jo szerentséjében, sem egészségében, sem Betegségéb[en] el nem vetem, eö kegyelmével élek holtamiglan vagy holtáiglan. Azután hasonlóképpen mondassa el az Aszszonyi Álattal is ekképpen: En N. N. esküszöm az élő egy igaz Istenre, a' mi Urunknak J. Kristusunknak Sz: Attyára, hogy ezen Betsületes szemeljt, kinek mostan kezén vagyok szeretem, és nem kénszerittésből megyek eö kegyelméhez jövendőbéli Házastársul, eö k[e]gy[e]lmét sem gonosz, sem jo szerentséjében, sem egészségében, sem Betegségében, el nem hagyom, ö k[e]g[ye]lmevel etc.

6. Ezen Copulationak vagy Esketésnek formájával kell élni, ha mind a' két Házasulando személyek Unitáriák. De ha edjik személj t. i. az Aszszonyi Állat, Kálvinista vólna, vagy Lutherána (jollehet tellyes oka nintsen, miért nem eskhették meg az el mondott formula szerént; mert akár mellyiknek is hinni és vallani kell azt, hogy az egy igaz Élő Isten az Ur J. Kristusnak Attya, vagy a' J Kristus azon Egy igaz Istennek Fia) ha mondom az illetén személy a' maga értelme szerént kívánná a' Hitet el mondani, nints miért nem mondhattya el velle az Hitet az Unitarius Parochus ekképpen: Én Szabo Anna etc. esküszöm az egy igaz Élő Istenre Attyára, Fiura, és Sz: Lélekre, hogy ezen Betsületes etc: mert az ilyen alkalmatossággal a' Pap az illetén személynek képében szól.

7. Nem kell itt az Unitarius Papnak arra nézni: hogy mikor némely más vallásu Papok Unitaria személyt esketnek, néha kénszerittik eskünni a' Sz: Háromságra ('a mint ök az Isten felöll szólnak) mert ezeknek tselekedetek vagy tudatlanságból szarmazik, nem tudván miben állyon az Esküvés, hogy t. i. abban kinek kinek a' maga értelmét kellene követni, vagy vakmerő Buzgóságból, mely szerént azt kívánnják, hogy azon szemvillantásban az Unitaria személy a' maga Isten felöl valo értelmét meg vetvén, az ö értelmeket nem értvén is azt kételenségből is bé vegye, jollehet itt is érteniek kellene azt, hogy: a' mi Hitből nintsen vétek az.

HATODIK RÉSZ

A Paenitentiáról, vagy az Ekklesia Követésről

1. Mikor Valaki valamely Eklésiában akár Férfi akár Aszszonyi Állat valami Czégéres vétebbe elegyitti magát, ugymint: Paráznaságba, Gyilkosságba, Lopásba etc: és e' szerént gyalázattára vagyon azon Eklésiának, a' mellyben lakik, meg botránkoztattya azt, és nevezetesen meg bántya az ő jol tévő Istenét, A Külső

Magistratus által meg büntettetik az illetén Atyafi, ugymint a' ki vétett a' Közön-séges Emberi Társaság ellen, a' mellynek igazgatoja a' Magistratus, de az Eklésiák Törvények és Szokasok szerént példás külső maga viselésével az ő Jol tévő Istenét is a' kit meg bántott meg követi az Eklésiaját is a' meljnek gyalázattyára szolgált.

2. Melly Eklésia Követés a' Bünösnek mitsoda külső maga viselésével mennyen végben, és a' Papok is itten mint visellyék magokat, szükség meg irni.

3. A mi Eklésiánkban nem szokott éppen ollyatén keménységgel végben viténi az Eklésia Követés, mint nevezetesen a' Kálvinisták között. Mert mi nállunk Unitáriusoknál ki hiresedvén valakinek Czégéres vétke és a' Papnak is füleiben hatván, Eklésiát kell gyűjteni, vagy leg alább az Eklésiának Véneit, melly Consistoriumnak neveztetik, egyben kell hívni, azon Gyülésben vagy Consistoriumban, a' dolognak jól kell végére menni, hogy ha ugyan valójában ugy vagyon é az a dolog a' mint hiresítettik, melj dolog akkor megyen világosságra mikor az a' ki felöll hir vagyon vagy nem tagadja, vagy törvényesen convincaltatott azon vétekről.

4. Nem esik tehát helyyesen, ha valaki felöll hir lévén a' Templomból mindjárt ki tiltatik, meg addig mig a' dolog világosságra nem jött, és erőlttetik arra, hogy inquirálván maga ellen tisztítsa meg magát; mert a' Juristák regulája szerént: akárkit is addig jo és jámbor Embernek kell tartanunk, mig az ő Gonoszága ellene meg bizonyosodik: Unusquisque praesumitur esse Bonus, antequam doceatur esse malus.

5. Meg bizonyosodván végre a' dolog, ki tiltathatik az Eklésiának vagy a' Consistoriumnak tettzéséből a' Templomból az Egyházfiak által, vagy más, Eklésiától választatott követek által a' Bünös, ilyenképpen: Kedves Atyánkfia, nem tsak ki hiresedett, hanem ugyan meg is bizonyosodott, a' mint k[e]g[ye]l[m]e[d]-is nem tagadhattya, hogy k[e]g[ye]l[m]e[d] paráznságával etc: meg bántotta édes jól tévő Istenét, gyalázatlanban hajtotta az Eklésiát, és meg botránkoztatta, meljre nézve k[e]g[ye]l[m]e[d]et az Eklésia a' maga Gyülekezetéből a' Templomból ki tiltya, mind addig, mig k[e]g[ye]l[m]e[d] meg nem Szánnya Bánnya vétkét, meg jobbittya életét 's annak idejéb[en] mind az Istent eő Felségét, mind az Eklésiát meg nem követvén Botsánatot nyer magának.

6. Mitsoda értelemmel légyen, és mint akar az Eklésia fenytékének engedelmeskedni a' Bünös, a' Feleletiből, és maga viseléséből meg tudhatni, arra mindazon által főképpen a' Papnak és azután az Eklésiának is vigyázni kell, hogy tsak egy Tagatskája is az Eklésiának a' felettebb valo keménység miatt, az ollyatén nagy szomorúságban el ne vetemedjék.

7. Ha keményen viseli tehát a' Bünös magát nem akarván az Eklésia fenytésének engedelmeskedni, nem kell igen nagy keménységgel bánni velle, hanem inteni kell inkább és kérni, hogy magát meg alázza; időt kell adni az ollyatén meg bodult elméjü Embernek, hogy el ne romollyék, sokszor orvasolja meg az Isten

az üdövel azt, a mit meg orvosolni nem lehet vala, el jö az az üdö, hogy a' mit tellyességgel nem akar vala tselekedni a' Bünös, önként meg tselekszi, jobb is az a' paenitentia a' melj nem erőszakos.

8. Mikor osztán a' Bünös el készitti magát az Eklésia fenyítésének fel vételére, és készségét jelenti az Istennek és az Eklésiának meg követésére, az egészsz Gyülekezet előtt kell végben menni azon Sz: munkanak, a' melly ugy lehet ha végben vitettetik egy Vasárnap reggeli órán.

9. De itt is sokan az efféle Személyek szoktanak akaratoskodni, és kívánnak köznep Eklésiát követni, szabadságában mindazonáltal ne legyen sem a Parochusnak, sem az Eklésiának dispensálni, hanem vagy a' Püspök ha közel lészen, vagy az Esperes dispensállyon, de tsak az olytán személyeknek, a' kikre méltó tekintettel lenni és az olytán Eklésiákban a' mellyekben már sok példa találtott, a' Köznapi Eklésia Követésben.

HETEDIK RÉSZ

A' Betegek Látogatásáról

1. Ha az Eklésiában valaki Beteg, szükség hogy mások felett a' Parochus vagy a' Pap azt meg látogassa, mint maga Lelki Nyájának edgyik Tagját.

2. Mellyet hogy tselekedjék ollykor ugyan a' magát jól értő Betegtől hivattatik, de ha nem hivattatik is vigyázni kell a' Lelki Pásztornak, és önként jo kedvel minden panasz nélkül a' Beteghez el kell menni, nem arra a' végre hogy tsak meg lássa vagy szemlélye a' Beteget; hanem hogy a' maga Sz: Hivatallya szerént azt vigasztallya.

3. Két félék pedig a' Betegek, t. i. Lelki vagy Testi Betegek, a Lelki Betegségnek Nemét meg kell tudni, hogy azt illendöképpen orvosolhassa p[éldának]. o[káért]. Ha valaki Bünei miatt Beteg, Sir, bánkodik, azt az Isteni kegyelemnek nagyságával biztassa, és az igaz paenitentziára serkentse, söt velle edgyütt könyörögjön, hogy az Isten nékie Büneit meg bocsátván kegyelmében végye, a' Jora Sz: Lelkevel segéllye: Ugy ha valaki az igaz keresztyén vallásrol, vagy annak valamelyik ágazattya felöll kételkedik, az olytatennal igyekezzék a' Pap meg értetni a' maga jo fundamentumából az Igazságot, jól meg kell tehát érteni a' Papnak mitsoda fundamentumon áll a' Keresztyéni Tudománynak Igazsága; vagy ha tudja ugyan valaki az Igazságot, de e' Világnak szerelme, vagy hogy valami nyomoruságából ki szabadulhasson, arra hajtya szívét, hogy az igazsággal ellenkező Tudományt vallya, az az a' maga Sz: Vallásáról az ellembe valora ályon, ekkor a' Pap juttassa esziben az illetén Lelki Betegnek mitsoda Kötelessége vagy az Igazsághoz, az Istenhez és az ő Kristussához, juttassa esziben hogy nem illik söt kárhozatos Isten előtt, utálatos az Emberek előtt világi tekintetért képmutatónak lenni, juttassa

esziben hogj igen rövid e' Világi élete Embernek, annak sem jóváért, sem bajáért nem kell elvetni az örök és boldog életet.

4. De ha a' Beteg Testében Beteg, itt a' Lelki Pásztor vagy a' Pap mint Pap nem orvosolhat ugyan, de azon igyekezni kell, hogy Istenesen viselje a' Beteg a' nyavallyát, ne Békétlenkedjék, ne Zugolodjék, ne annyiban az orvosban és orvosságban, mint az Ur Istenben bizzék, a' mellyért is szükséges hogy ottan ottan rövideden a' Beteget könyörögtesse, ha a' Beteg is ugy kívánnya; mert ha nem akar haszontalan az erőszakon mondott imádság, mindazonáltal serkenteni igyekezze a' Beteget az Imádságra, és az Istenben valo Bizodalomra, eleiben tévén a' Betegnek az Istennek nagy Hatalmát, és meg betsülhetetlen Joságát, és intvén hogy el töltött idejét vizsgálja meg, Büneit keservesen bánnya meg, életének meg jobbításáról tégyen Isten előtt Fogadást, és ha meg gyógyul fogadását teljesíteni el ne mulassa.

5. Látván a' Pap hogy hasznos az ő illyetén munkája a' Beteg körül, kellete korán ottan ottan meg látogassa a' Beteget, és a' fennebb el mondott mod szerént hivatallyát tégye, meg lássa mindazonáltal, hogy hosszas múlatásával, hosszas beszédével, annál inkább heljtelen maga viselésével ne légyen terhes a Betegnek.

NYOLTZADIK RÉSZ

A' Temetésről

1. A Temetéseken szintén ugmint az egyébkori Isteni szolgálatnak alkalmazosságával szoktanak énekelni, mind az Halottas Háznál, mind a' Testnek temető helyére valo viteliben, 's mind a Temető helyen, a' mikor meg kell tartani az eneklésről fellyebb irt Regulákat; de főképpen hogy fenn ne énekellyen a' Kántor, ne hogy a miképpen az Idegeneknek fenn énekelvén tsufolkodásra, ugy az Atyafiaknak botránkozásra az Éneklés által ok adattassék.

2. A' Praedikátornak is vigyázni kell a' fenn irt Praedikállásnak Regulájira, azokon kívül pedig el kell távoztatni, hogy a könyörgés előtt nemelleyeknek heljtelen szokások szerént, előljaro Beszédet vagy hosszas Praefatiot ne mondjon, elég ha előre így szoll: E szomorú alkalmazossággal akarván meg adni utolsó tisztességét N. N. nek méltó hogy Istentől kérjünk segedelmet, 's mondjuk ezeket: és ugy imádkozzék a' Praedikator.

3. Szoktanak lenni oljkor Orátziok is a' Halottak felett, a' mikor némelleyek szokásban vették, hogy tréfákkal kedveltessék magokat az Halgatok előtt, melj heljtelen szokás még némelj praedikátorokban is meg vagyon, de mivel hogy nem Komedia hanem Isteni szolgálat mind a' Praedikatio 's mind az Oratio, tilalmaztatik a' tréfa, tilalmaztatnak a' neveltsegre inditto Szók, vagy is mondások sub paena Flor[enorum] 3. toties quoties; melly paena tartattassék meg az egyéb Excessusokban is, ha meg intetvén még is valaki, szót nem fogadna.

4. A' Praedikátor soha ne butsutzasson, ugy hizelkedő 's hazug Ditséretekkel is a' halottat ne ditsérje, mellyet az orátor is meg tartson elég ha mások példájára mindenek előtt tudva lévő Virtussit emlegeti a Meg-holtnak.

Jegyzetek

- 1 Bárth Dániel: A történeti szokáskutatás kora újkori forrásai: az evangélikus szertartáskönyvek. In: *Evangélikus múltunk – evangélikus jelenünk.* (Vallási néprajz 12.) Szerk. Veres Emese-Gyöngyvér. Budapest, 2005. 148–166.; Uő: *Telegdi Miklós szertartáskönyvének művelődéstörténeti forrásértéke.* Rálátás VI. évf. (2005) 2. sz. 8–13. Itt jegyezzük meg, hogy kutatásainkat az *MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj* támogatásával a T 49440 számú OTKA kutatási program keretében végezzük.
- 2 A hiány felszámolásában jelentős szerepe volt és van az ELTE Folklore Tanszékéhez kötődő, *Vallási néprajz* című kiadványsorozatnak, amely kezdettől (1985) fogva nagy hangsúly fektet a népi vallásosság kutatásában elhanyagolt területnek számító protestáns gyakorlat vizsgálatára.
- 3 A forrástípusról bővebben: Bárth Dániel: *Esküvő, keresztelő, avatás. Egyház és népi kultúra a kora újkori Magyarországon.* (Szövegek és elemzések 1.) Budapest, 2005. 20–29.
- 4 A kutatások jelenkori állapotát jellemzi, hogy éppen most folyik a több mint két évszázada keletkezett, ám máig kéziratban maradt erdélyi unitárius egyháztörténeti értekezés – latin nyelven már néhány éve megjelent szövegének – magyar fordításban történő kiadása. Az eredeti szöveg(ek) kiadása egyébként nemzetközi együttműködés keretében jött létre: János Kénosi Tözsér – István Uzoni Fosztó: *Unitario-ecclesiastica historia Transylvania. I–II.* Ed. by János Káldos. Budapest, 2002. Erre a műre és a XIX–XX. századi erdélyi unitárius egyháztörténeti értekezésekre egyaránt jellemző, hogy főként a XVI–XVII. század eseménytörténetére helyezik a hangsúlyt. Így pl. Veszely Károly: *Az unitáriusok Erdélyben.* Gyulafehérvár, 1887; Kanyaró Ferenc: *Unitáriusok Magyarországon, tekintettel az unitáriusok általános történetére.* Kolozsvár, 1891. Kivételt képeznek ezalól: Ferencz József: *Unitárius kis tükör, vagyis az unitárius egyház története, hitelvei, egyházalkotmánya és szertartásai rövid foglalata.* Kolozsvár, 1875; Tóth György: *Az unitárius egyház szervezete.* Kolozsvár, 1921. A kutatások széttörödeztségéhez nagymértékben hozzájárul, hogy számos kisebb-nagyobb, szakmai, félig szakmai cikk jelent meg különféle egyházi lapokban (például az 1861-ben elindított *Keresztény Magvető*-ben).
- 5 A forrás lelőhelye: Gyulafehérvári Érseki Levéltár I. 17/b. Más vallásokkal kapcsolatos iratok. 2. doboz.
- 6 Vö. Kénosi Tözsér János: *De typographiis et typographis unitariorum in Transylvania.* Bibliotheca Scriptorum Transylvanico-Unitariorum. Comp. by Ferenc Földesi. Szeged, 1991. 176.
- 7 Az „unitáriusok szeme, szíve és szája”-ként, valamint az egyház második alapítójaként aposztrofált püspök személyére: Ferencz J. i. m. 23–24., 31–32.; Kelemen Miklós: *Unitárius kislexikon.* Budapest, 1999. 114.

8 A neves teológus-tanár személyére: Kelemen M. i. m. 150–151.

9 Tóth György: Az unitárius egyház rendszabályai 1626–1850. Cluj–Kolozsvár, 1922. 195.

10 Boros György: Szerktartások és vallási szokások az unitárius egyházban. Keresztény Magvető LXIV. (1932) 30–38., 81–87., 99–108., 184–195., 245–263.; LXV. (1933) 30–35., 72–83., 185–197.; LXVI. (1934) 12–21., 71–81., 129–139. A szerző által idézett szövegrészekből következően Boros a kézirat egyik, 1780-as években készült másolatát használta. (Vö. Boros Gy. i. m. 107.)

11 Ágh István (1707–1786) személyére: Kelemen M. i. m. 12. Életrajzírója az agendát nem említi művei között: Jakab Elek: Ágh István unitárius püspök élete és kora. Keresztény Magvető XVII. (1882) 65–89.

12 Ferencz József: Egyházszerktartási dolgozatok. (Agenda.) Budapest, 1878. 3.

13 Az ilyen jellegű református és evangélikus forrásanyag különféle megközelítésű vizsgálatának már több mint egy évszázados kutatótörténeti hagyományai vannak Magyarországon. Ezekről lásd bővebben: Bárh D. i. m. (2005) 26. Unitárius részről Boros György püspök pasztorálteológiai célzatú, tudományos apparátus nélküli, nehezen hozzáférhető áttekintése csak kevésbé enyhítheti e hiányt: Boros Gy. i. m.

14 A szerző megjelölése nélkül fennmaradt, 1578 körül keletkezett, „*Formula Copulandi Conjugatos*” című, magyar nyelvű kéziratról: Kénosi Tözsér J. i. m. 163.

15 Például Valentinus Radecius, az egyházi rendtartást kiadó XVII. század eleji kolozsvári szuperintendens, vagy a XVIII. század elején ugyanezt a feladatkört ellátó (várfalvi) Pálfi Zsigmond. Műveikről: Kénosi Tözsér J. i. m. 143., 157. Személyükről: Kelemen M. i. m. 14 5., 139.

16 (Homoródszentmártoni) Ferenc Tamás 1695-ben készült kéziratára: Kénosi Tözsér J. i. m. 159–160. Személyére: Kelemen M. i. m. 62.

17 Így például a XVIII. század végén Dersi Mózes: Boros György i. m. LXVI. 15–17.

18 Vö. J. Kénosi Tözsér – I. Uzoni Fosztó i. m. passim

19 Lásd Tóth György idézett forrásgyűjteményeit, amelyek az általa szerkesztett, *Az unitárius egyház törvényeinek gyűjteménye* című sorozatban kaptak helyet. Itt kiragadott szemelvények gyanánt megtaláljuk többek között a Valentinus Radecius által összeállított „*Disciplina Ecclesiastica*” (Claudiopoli, 1626) latin szövegét, valamint az ennek felújításaként megjelent, Almási Mihály-féle egyházi rendtartás (1694) eredeti szövegét és fordítását: Tóth Gy. i. m. (1922) 1–27., 67–84., 89–110. Ugyancsak Tóth sokszorosította könyomatos formában a XIX. század derekán készült, ám – méltatlanul – kéziratban maradt egyházjogi, egyházigazgatási összefoglalást: (Bölöni) Mikó Lőrinc: Az erdélyi unitárius vallásközösség igazgatási rendszere. Kéziratként sokszorosította és előszóval ellátta Dr. Tóth György. Budapest, 1931.

20 Vö. Molnár B. Lehel: Aranyosmenti unitárius egyházközsége a püspöki vizitációs jegyzőkönyvek tükrében. Művelődés LVIII. (2005) október. 25–28.

21 Batthyány Ignác püspök efféle dilemmáira az 1780-as években lásd például: Vanyó Tihamér: Püspöki jelentések a magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről 1600–1850. Pannonhalma, 1933. 109.

22 Vö. Bárh D. i. m. (2005; Esküvő, keresztelő, avatás) passim.

Kurta József

Középkori eredetű nagyheti énekek továbbélése az erdélyi református egyházközségekben

A reformáció után a magyar protestáns gyülekezetek folytatták a középkori gregoriánumon alapuló istentiszteleti hagyományokat. Az anyanyelvre fordított, protestáns dogmatikai nézetekhez igazított gregoriánus éneklése magától értetődő természetességgel élt tovább a magyar protestáns egyházak gyakorlatában a XVII. század második feléig. A puritanizmus térnyerésével szólaltak meg először azok a vélemények, amelyek kifogásolták, nem egyszer kipellengérezték ezt a liturgikus gyakorlatot.¹ A későbbiekben több tényező is hozzájárult a magyar protestáns gregoriánus énektételek száműzéséhez. Ezek közül egyik az ellenreformáció túlkapásai nyomán feltételezhető viszolygás mindennel szemben, ami a római egyházból ered.² Azonban a korabeli dokumentumok alapján a kialakult ellenszenvhez nagymértékben hozzájárult az iskolamesterek, kántorok képzetlensége is, melynek következtében az egykor patinás énekek szánalmas, nevetséges előadása a hívekben nem áhítatot, hanem megbotránkozást keltett. Erre engednek utalni azok a kántorokat gúnyoló kéziratos bejegyzések, amelyek az 1636-os Öreg Graduál példányaiban a nagyheti tételek lapszélein olvashatók.³ Ugyanezt a kifogást írta le 1776-ban Virágh Mihály baranyai szuperintendens: „Miért szüntették meg éppúgy a passió éneklését? Felelem: 1. Mivel azok a kántorok, kiknek valamire való szép hangjuk van, a zenében való járatlanságuk következtében sokan rosszul éneklük; akiknek pedig a hangjuk is kellemetlen, hallgatóikban nem kis unalmat, sőt sok esetben nevetést váltanak ki inkább, mint áhítatot gerjesztenek. A passió történetét mégis olvassa fel a lelkész rövid prédikációs magyarázat keretében.”⁴

A korabeli dokumentumok szerint a húsvéti ünnepekörhöz tartozó nagyheti istentiszteleteken kaptak helyet azok a vitás hagyományok, amelyek bár liturgikus keretben, a templomon belül hangzottak el, mégis a hivatalos egyházvezetés rosszallását vonták maguk után. A hivatalos egyházi tiltások sora 1705-ben, a tiszántúli egyházkerület tarpai zsinatának határozatával kezdődött, és még a század második felében is gyakorta előfordult, hogy a zsinat kénytelen volt megerősíteni a tiltást, megróva azt az egyházközséget vagy egyházmegyét, ahol nem volt annak fogamatja.⁵ Mindez azt bizonyítja, hogy a tiltások ellenére még

a XVIII. század második felében is megszólaltak gregorián tételek az istentiszteleteken. Ezek mellett számos tárgyi bizonyíték is utal arra, hogy tovább élt ez a gyakorlat. A korabeli énekeskönyvek, graduálok példányait a kérdéses korban újrakötötték, és az új kötésen látszanak a használat nyomai. A kötetek lapszéleinek kopásából, a lapok elrongyolódásából következtetni lehet arra, hogy a nagyheti tételek, a *Kyrie puerorum*, a *Lamentatio* és *Oratio Jeremiae*, azaz Jeremiás siralma és imája, valamint a *Passió*, Jézus szenvedésének története azok az énekek, amelyek továbbra is használatban voltak.⁶

A graduálon alapuló istentiszteleti gyakorlat fennmaradásának egyik legfontosabb támasza a gyülekezetek igénye volt. A XVIII. század derekán, a tiltó rendelkezések után, a graduálok végleges mellőzése idején válik nyilvánvalóvá, hogy ez a gyakorlat nem pusztán hagyományörzés volt a közösségek részéről, hanem ők ezekben a szertartási elemekben hitgyakorlatuk megfelelő kifejezési formáit látták. A gyakorlati okok miatt kiszoruló, a graduálokra alapuló éneklés szokása így maradhatott meg még évtizedekig a nagyhet szertartásaiban. Erdélyben példa erre a háromszéki iskolamesterek esete, akik az 1759-es kézdivásárhelyi zsinaton panaszt tettek, hogy noha eltöröltetett a nagyheti passió éneklése, a hívek „*mégis megkívánják*”. A zsinat határozatából kiérződik a gyülekezetek kívánságának tiszteletben tartása: „ami pedig az úgynevezett passió éneklését nézi, már régen el vagon ez is az ecclesiai rendelés által törölve, melyet ha mégis azok ellen is valamely ecclesia kívánna, az alatt a két rhénes forint megfizetése alatt kívánhatja, mely azon szokást eltörölő rendelés előtt szokott járni.”⁷ Más egyházmegyéből származó, hasonló adatok alapján megállapítható, hogy a hívek igénye általános volt.⁸

1. A passió éneklése Erdélyben

A XVII–XIX. századból számos levéltári adat maradt fenn, amelyek a passió éneklését bizonyítják. Ezek legtöbbször a passiót éneklő kántor béréről való feljegyzések, hiszen ez nem tartozott hozzá a hivatalos kántori teendőkhöz, így az elszámolás is külön folyt. Az ilyen jellegű adatok közül jellegzetes a Hunyad-Zarándi Egyházmegyéhez tartozó Brád egyházközség 1800. márciusában lejegyzett számadásai között található bejegyzés, ahol a mester éves jövedelme mellé a számadó a következőt írta: „Ugyan a mesternek a Passio énekléséért 2 Hfr 40 Dr hogy többször elne fujja.”⁹

Az 1960-as évek végén Bárdos Kornél és Csomasz Tóth Kálmán a MTA megbízásából Erdélyben végzett kutatóútja során Dés, Kolozsvár (Farkas utca), Szék, Fogaras és Bánffyhunyard református egyházközségeiben kutatta fel a passiózás XX. századi hagyományának emlékeit.¹⁰ Kutatásuk folytatásaként Hoppál Péter a bánffyhunyadi egyházközség máig élő gyakorlatát tárta fel, hiányzó láncszem-

nek nyilvánítva ezt az óprotestáns gyakorlat és a mai liturgia között.¹¹ Emellett számos olyan egyházközségről tudunk, ahol a közel- vagy régmúltban szokás volt a nagyheti passió éneklése (a nyomtatott vagy kéziratossal rendelkező egyházközségeknél ilyen gyülekezet Madar Ilona gyűjtéséből Parajd, Kelemen Attila teológiai professzor szóbeli közlése alapján Siklód, Vízakna stb.). Terjedelmi okok miatt az unitárius egyház gyakorlatát nem tárgyaljuk, de meg kell említenünk a lutheránus egyház két gyülekezetét, amelyekben szintén megmaradt a passióéneklés szokása még a XX. században is. Az egyik a Szeben megyei Oltszakadát egyháza, melynek birtokában van az Öreg Graduál egyik példánya. Ebben a kötetben a nagyheti tételeket tartalmazó lapokat kézirattal pótolták a nyomtatott lapok elrongyolódása után. A Graduálban szereplő bejegyzések alapján foghíjasan bár, de 1926-ig énekeltek a gyülekezetben a passiót.¹² A másik a szintén Szeben megyei Kiskapus lutheránus gyülekezete, ahol még napjainkban is elhangzik a passió.¹³

Mivel a néprajzkutatók számbelileg is, és a terepmunka terén is előnyben vannak a liturgiátörténetekhez képest, az egykor passiót éneklő egyházközségek feltérképezésében jelentős eredményeket hozna az együttműködés.

2. Mit és mikor?

Az elmúlt évtizedekben fellendül az óprotestáns liturgiátörténet-kutatás egyelőre még kevés olyan dokumentumot tárt fel, amely alapján pontosan meghatározható lenne a korabeli istentiszteleti gyakorlat. Az biztos, hogy miképpen a református egyház istentiszteleti élete soha nem volt egységes, a szórványos adatok alapján a nagyheti tételeket sem tudjuk teljes biztossággal elhelyezni a nagyhét liturgiájában, azaz nem rögzíthető, hogy mit mikor énekeltek.¹⁴

3. Kéziratok

A reformációt követően az óprotestáns liturgiát megőrkítő graduálok, vagy graduál jellegű énekeskönyvek néhány kivételtől eltekintve kéziratossal formában terjedtek. Egyes gyülekezetekben a nyomtatott graduálok mellé másoltak egyfajta használati példányokat, amelyek leginkább a nagyheti tételeket tartalmazták. Sajnos ezekről a kéziratossal graduálokról, ill. passionálékról néhány kivételtől eltekintve ma már csak jegyzőkönyvek, leltárok, vagy más korabeli feljegyzések alapján van tudomásunk. Ennek egyik legfőbb oka, hogy ezek az énekeskönyvtípusok a használat miatt gyorsan elrongyolódtak, és legtöbbször kimaradtak a leltárokból és jegyzőkönyvekből, mivel nem a parókián őrizték őket, hanem a templomban voltak használatban.

A ma Romániához tartozó országrészről eddigi ismereteink szerint két olyan csonka kottás kézirat maradt fenn, amely a református egyház nagyheti tételeit

tartalmazza. Az 1636-ban nyomtatott Öreg Graduál felsőbányai példányában egy kéziratos lap töredéke maradt ránk, amely Jeremiás siralmának tíz sorát tartalmazza.¹⁵ A kézirat az Öreg Graduál siralmának szövegét közli, dallama viszont eltér a nyomtatott változattól, de minden valószínűség szerint az 1636-os forrásból másolták a XVIII. század első felében. Egy eddig ismeretlen kéziratos graduál, vagy passionálé töredékeként is azt bizonyítja, hogy Felsőbányán, vagy környékén továbbra is használatban volt az óprotestáns liturgia a nagyhéten.

A Küküllői Református Egyházmegye levéltárában volt található egy másik csonka kottás kézirat, amely egy egykor használatban volt passionálé maradványa.¹⁶ Egyelőre nem sikerült megállapítani, hogy melyik gyülekezet tulajdonát képezte a passionálé. A kézirat 48 oldalas, 28 x 17,5 (1–40. p.), ill. 29,5 x 19,5 (41–48. p.) cm szövegtükrű, elrongyolódott félbőr kötésben van, két kéztől származik. Beosztása a következő:¹⁷

1–40. p. *Passio*: Jézus Krisztus szenvedését egy, az 1636-os nyomtatott Graduál két passiójától eltérő szöveggel és dallammal közli. A kézirat csonka, a lábmosás jelenetétől (Jn 13, 1.) a meghalt Jézus oldalba dőféséig tartalmazza a passiót, egy gyakorlott kéz írta és kottázta le.

41. p. *Jeremiás imája*: két sort közöl, sem szövege, sem dallama nem egyezik az 1636-os nyomtatott Graduáléval.¹⁸ Más, szintén jó íráskészségű kéz írása.

41–48. p. *Jeremiás siralma*: a *Lamentatio* kezdetétől fogva a második nap második részként énekelendő rész (DAALETH) első soraiig tartalmazza a siralmat, sem szövege, sem dallama nem egyezik az 1636-os nyomtatottal. Leírója azonos az *Oratio* lejegyzőjével.

A nagyheti tételek továbbélésének nyomait kutatva a küküllői kéziratban szereplő *Lamentatio* szövegét összehasonlító táblázatban összevettem az 1590-ben megjelent Vizsolyi Bibliában, az 1636-ban kiadott Öreg Graduálban, valamint a XVII. század elejéről származó kéziratos Batthyány kódexben szereplő *Siralmak* szövegével.¹⁹

A szöveg-összehasonlítás során kiderül, hogy a liturgikus céllal használt lamentatio-szövegek elsődleges forrása nem a Vizsolyi Biblia *Siralmak*-szövege. Mivel nem ismerünk korábbi bibliafordításokat, amelyek Jeremiás siralmát tartalmaznák, feltételezhetjük, hogy ez a szövegvariáns vagy kimondottan liturgikus céllal készült, még a liturgia anyanyelvűvé válásának idején, vagy egy elvesztett bibliafordítás szövegét őrizte meg egy, a fordítás eredeti céljától talán eltérő funkcióban.

Az 1636-os kiadású Öreg Graduálban közölt *Lamentationes Jeremiae* szövegét Geleji Katona István püspök revidálta. Így ír erről: „Az Lamentatiokot, avagy az Jeremiás siralmait (mellyeket én nem tudom mi okon vettek volt fel az mi eleink hogy az Nagy Héten énekellyék) [...] egy Húsvéti üdnepre én corrigáltam vala

meg, osztan csak abban maradának.”²⁰ Ez a munkája is arra utal, amit a Graduál szerkesztésekor célul tűzött ki. Geleji a liturgikus énekek hibáit tapasztalva ifjúkorától fogva egy mintául szolgáló graduálra vágyott, „egy mindenféle énekekkel tökéletesen teljes, a sok fogyatkozásuktól pedig üres graduálra, hogy abból aztán, mint egy példányból többeket is írhatnának le.”²¹ Keserői Dajka Jánossal püspök elődjével együtt „az iminnen-amonnan városokból, még onnan kívül Magyarországból is bekéretett graduálokból” a Gyulafehérvárt használatban levő kéziratos graduál fogyatkozásait és hibáit korrigálva egy díszes kivitelezésű kötetet készítettek, azzal a szándékkal, hogy ez forrása legyen a későbbi graduálmásolatoknak. Ezt az elveszett kéziratos graduált a szakirodalom Bethlen Gábor graduáljaként tartja számon, amelynek kiegészített és kinyomtatott változata az Öreg Graduál. Noha Geleji mintagraduálnak szánta, dokumentumok hiányában nincs tudomásunk arról, hogy másolatot készítettek volna róla. Erdélyben egyelőre nem ismertek olyan gregorián tételeket tartalmazó, református provenienciájú kéziratok, amelyek egyértelműen bizonyítanak, hogy akár a Bethlen-graduálról, akár az Öreg Graduálról készültek volna másolatok. A nyomtatott Öreg Graduál szövegében kimurathatók azok a változtatások, amelyeket a nyelvész Geleji Katona István végzett.²² A Geleji Katona által revideált szöveg eredeti formájára a nyomtatott forrásnál korábbi Batthyány kódex és a küküllői kézirat egyezéseiből következtethetünk. Geleji változtatásai leg több esetben stiláris igazítások. A szöveg-összehasonlítás alapján mindössze hét esetben feltételezhetjük, hogy a küküllői kézirat lejegyzője az 1636-os nyomtatott szöveget is forrásként használta.

A küküllői kézirat és a Batthyány kódex (vagy ahogy liturgikus környezetben használatos: Batthyány graduál) XVI. századi előzményekre visszautaló szövegének viszonya kétség kívül azt mutatja, hogy a küküllői kézirat XVIII. századi lejegyzője elsődlegesen nem az 1636-os nyomtatott szöveget, hanem egy annál korábbi változatot követett. Mivel korábbi variánsok nem maradtak ránk olyan számban, hogy az összehasonlításban bőséges támpontot nyújthattának, ez esetben a XVII. század elején lejegyzett Batthyány graduál szövege adja a viszonyítási alapot.²³ A két kézirat szövegének egyezése az összehasonlító táblázat alapján szembeűnő. Az alábbiakban csak néhány kiugró esetet veszünk alaposabban figyelembe.

Az 1. 2. versben²⁴ a küküllői kézirat szövegében „*az ő könyhullatási Orczáján el le futának*” szerepel. Ez szó szerint megegyezik a Batthyány graduál szövegével, azonban a küküllői kézirat 41. oldalának alján az őrszó nem a következő, 42. oldalon szereplő első szó, azaz a „*futának*”, hanem „*fojnak*” (lásd a mellékletben). Mi lehetett az oka, hogy a szöveg lejegyzője kiírt egy olyan szót *custos*-ként, ami egyetlen variánsban sem szerepelt? Beszélhetünk-e variálódásról egy liturgikus

énektétel esetében, vagy csak egyszerű félrehallás, vagy félreolvasás eredményezte a hibát? Ennek az énektételnek az esetében természetesnek tűnne a szöveg és a dallam összekapcsolódása: a hibát ejtő jegyző, aki vélhetőleg a dallam lejegyzője is egyben, a dallam felidézését mellőzve esett hibába?²⁵ Amennyiben kántor jegyezte le az éneket, feltételezhető, hogy memoriterként ismerhette a szöveget, amelyet évente egyszer énekelt, így bizonyos fokig érthető, ha *életre kelt* a betéve tudott szöveg. Azonban bizonyosat nem mondhatunk.

Mindkét kéziratban az 1. 6. versben mind a Vizsolyi Biblia, mind az Öreg Graduál szövegétől eltérő szót találunk. A vers a latin szövegnek felel meg: „Fejedelmi hasonlatosok lőnek edelert nem talalo Kosokhoz”, „facti sunt principes eius velut arietes non inuenientes pasquam”. A Vizsolyi Biblia és az 1636-os nyomtatott szöveg is „szarvasok”-at hoz ezen a helyen, miként az összes protestáns bibliafordítás.²⁶ Hasonló eset fordul elő a 2. 1. versben, ahol viszont a kéziratok éppen a bibliafordításokkal ellenkezőleg egyeznek. A „*labai alatt való szek*”, ill. a nyomtatott forrásokban szereplő „*sámoly*” az előzőhöz hasonló kérdéseket vet fel, bár ebben az esetben érthetőbb, hogy Geleji a Vizsolyi Biblia pontos fordítására változtatta a valószínűleg előtte levő kézirat pontatlan fordítását.²⁷ Korabeli bibliafordításaink közül csak az 1685-ös Aranyas Biblia szövege fordítja újra a szöveget „*az ő lábai alatt való székről*” formában.²⁸

A szövegbeli eltérések alapján a liturgikus, és ennek értelmében dallammal továbbadott, a nyomtatott források mellett, vagy éppen azok ellenében inkább a korábbi, kéziratot hagyományra támaszkodó nagyheti énektételek esetében felvetődik a kérdés, hogy beszélhetünk-e bármilyen szóbeliségről? Az oltszakadati lutheránus gyülekezet Öreg Graduáljában, amely az egyik legtovább használatban maradt ismert példány, a 249a oldal után bekötött üres lapra jegyezték: „Pál Sámuel és Gergely M. István voltak Kántorok 1889. 1890. 1891. És tovább Gergely M. István voltam 1904-től 1908 Julius lig. [...] 1907-től a passió éneklés elmaradt és 1926ban ujból Gergely M[árton] István meg tanította András Pál Istvánt és Geréb János legényeket. 1926 Böjti napokban.”²⁹ Nem túlzás a feltételezés, hogy a passiót megtanuló legények a többi nagyheti tételt is megtanulták. Az is elfogadható, hogy a valószínűleg kottát nem ismerő fiatalok hallás után tanulták meg az énektételeket. Ha pedig ez így volt, akkor nem zárhatjuk ki a szóbeliség jelenlétét és hatását a szövegvariálódásra. Csomasz Tóth Kálmán figyelt fel arra, hogy Arany János egyik írásában megemlítette Szegedi Kis István „Szánja az Úr Isten híveinek romlását” kezdetű, a XVI. század derekán írt „jeremiádját”, mint olyan éneket, amelyet ő gyermekkorában szívesen énekelt. Viszont ez az ének utoljára az 1720-as lőcsei énekeskönyvben jelent meg, tehát több mint száz évvel Arany születése előtt!³⁰ Ez is azt bizonyítja, hogy a népemlékezet nemcsak a magánáhitatosság imáit és énekeit képes hosszú távon megőrizni, hanem a liturgia elemeiként elhangzó énekeket is:

A Lamentatiók szövegeiben előforduló eltérések, a grammatikai, stiláris megoldások, betoldások egymáshoz való viszonya arra enged következtetni, hogy annak ellenére, hogy Geleji Katona István az 1636-os Graduált a további másolatok mintapéldányául szánta, még a XVIII. században is keletkeztek olyan liturgikus kéziratok, amelyek egy korábbi, hagyományosabbnak mondható forrásnak kedveztek. Ennek a jelenségnek a háttere a szövegek összehasonlításával csak részben mérhető fel. Az írott, és a feltételezett szóbeli szöveghagyományozódás kérdéseinek a bizonyításához szükséges további források felbukkanásáig maradunk az eddig rendelkezésünkre álló adatok tanúságával.

Jegyzetek

- 1 Zoványi Jenő: Puritánus mozgalmak a magyar ref. egyházban. Bp. 1911. 356.; H. Hubert Gabriella: Lelki Éneklésről régi magyarok. (A XVI–XVII. századi protestáns éneklés adattára.) Magyar Egyházzene [A továbbaiakban MEZ] 1999/2000. 327–366.
- 2 Pálffy Károly következetesen „antipápista pszichózis”-nak nevezi ezt a jelenséget. Uő.: Az igehirdetés, istentiszteleti rend, és a gyülekezeti ének kapcsolatának története. Kézirat. Marosvásárhely 1979. 57.
- 3 Fekete Csaba: Nánási neumák. MEZ 2000/2001. 197–200.; Kurta József: Kántorok bejegyzései az Öreg Graduál erdélyi példányaiban. MEZ 2000/2001. 205–213.
- 4 Bárdos Kornél: Harcok a passió éneklése körül Magyarországon. Theológiai Szemle 1971. 299.
- 5 Bárdos Kornél idézett tanulmányában kimerítően foglalkozik azokkal a tiltó rendeletekkel, amelyek szabályozni igyekeztek a református egyház nagyheti liturgikus gyakorlatát. Vö. i. m. 296–303. 320.
- 6 Kurta József: Az Öreg Graduál századai Erdélyben. Kolozsvár 2002. 129.
- 7 Erdélyi református zsinatok iratai IV. 1790–1800. Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok 1/4. Sajtó alá rendezte Buzogány Dezső, Dáné Veronka, Kolumbán Vilmos József, Sipos Gábor. Kolozsvár 2001. 154.
- 8 Bárdos Kornél: i. m. 297–298. Bárdos Kornél ebben a tanulmányában közli, hogy hat erdélyi levéltár anyagát átnézve nem talált olyan egyházi rendelkezést, amely tiltotta volna a nagyheti tételek éneklését. Azonban a fent idézett 1759-es kézdivásárhelyi zsinat rendelkezéséből kiderül, hogy Erdélyben is rendelet törölte el ezeknek az énekeknek az éneklését.
- 9 Erdélyi Református Egyházkerületi Gyűjtőlevéltár, Hunyad Zaránd Egyházmegyei Vizitációs Jegyzőkönyv, I/5. 478. Dáné Veronka levéltárosnak köszönöm az adatot.
- 10 Bárdos K.: i. m.
- 11 Hoppál Péter: A hiányzó láncszem: a Bánffyhunyadi Passió. MEZ 1997/1998. 425–434.
- 12 Kurta József: Felekezeti kapcsolatok az 1636-os Öreg Graduál történetének tükrében. Az oltszakadati magyar evangélikus gyülekezet Öreg Graduálja. Református Szemle 2002. 97–106.

- 13 Benkóné Zonda Tímea: A kiskapusi evangélikus gyülekezet passióéneklési gyakorlata. Kézirat. Kolozsvár 2004. A passióról 2004. nagypéntekén hangfelvétel is készült.
- 14 Sápy Szilvia: A passióéneklés a protestáns felekezetek nagyheti liturgiájában. MEZ 2001/2002. 47–60.
- 15 Kurta József: A felsőbányai Lamentatio-töredék. Református Szemle 2003. 854–856.
- 16 A kézirat jelenleg besorolatlanul a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet könyvtárának kéziratgyűjteményében található.
- 17 A kézirat utólag lett oldalszámozva, a továbbiakban a hivatkozás ezt a számozást veszi alapul.
- 18 ÖG 270a
- 19 Kurta József: Az eddig ismert első erdélyi református lamentatio-kézirat szövegének forrása. Kézirat. Kolozsvár, 2005.
- 20 ÖG 9r.
- 21 ÖG 8v.
- 22 Geleji Katona István: Magyar grammatikátska. Gyulafehérvár, 1645. RMNy 2103. Geleji observatioinak a Graduál szövegében nem minden esetben volt fogantja. Ebből arra következtethetünk, hogy ezek a nyelvtani meglátások a prédikációs kötetek megjelenése nyomán, de már a Graduál megjelenése után jelentkeztek, vagy pedig az elfoglalt püspök nem nézte át a Graduál nyomdai próbalevonatát, és a szedő az addig használatos elvek alapján szedte a szöveget. Példa erre a 2. 4. versben szereplő „Vr” szó, („Meg voná az Vr az ő ijet mint egy ellenség:”), melyről a grammatikátskában így vélekedik: „...Sem az u helyett nem illik v-t írni, ilyen módon Vr, vram, vt, vtalom &c.” XIII. A. (A₃-as ív).
- 23 Graduale Ráday saeculi XVII. Kiadta és a bevezető tanulmányt írta Ferenczi Ilona. (Musicalia Danubiana 16.) Bp. 1997. 5–15.; A. Molnár Ferenc: Az Ez esztendőt megáldjad... kezdetű újévi énekünk eredetéről és szövegéről. In: uő.: Anyanyelv, vallás, művelődés. Kolozsvár 1999. 16.
- 24 A Vizolyi Biblia szövegbeosztását veszem alapul a Lamentatio sorainak jelölésekor.
- 25 „A legtöbb ritualizált szöveg rögzítési technikájához hozzátartozik gyakran a szövegnél magánál is tartósabbnak bizonyuló ritmikus megszervezettség, dallam.” Vö. Péntek János: A ritualizált szöveg. In: uő.: A nyelv ritkuló légköre. Kolozsvár. 2001. 206–207.
- 26 Az 1624-es Káldi-féle szöveg a Vulgata alapján „kosok”-at fordít, de nem valószínű, hogy a lamentatio szövegforrásául szolgált.
- 27 „...et non recordatus est scabilli pedum suorum in die furoris sui.”
- 28 Hasonló esetet mutatott fel az Öreg Graduál 6. bűnbánati zsoltárának 6. versével kapcsolatban Fekete Csaba. Uő: i. m. 120.
- 29 Sajnos az akkori legények nem élnek már, arra nézve pedig nincs adat, hogy tőlük megtanulta-e valaki a passiót. Köszönöm Orbán László szakadáti lelképásztor szóbeli közlését.
- 30 Csomasz Tóth Kálmán: A református gyülekezeti éneklés. Református egyházi könyvtár XXV. Bp. 1950. 173.

Albert András

Tofeus Mihály (1624–1684) református püspök szerepe a XVII. századi erdélyi protestantizmusban

1. Élete az újabb kutatások tükrében

Tofeus¹ (Dobos) Mihály 1624. szeptember 24-én született a Magyarország délnyugati sarkában fekvő Tofő községben. Innen nevezte magát Tofőnek. Első iskolai éveit Székelyhídon végezte el. 1636–1638 tájától egészen 1646-ig a váradi iskola növendéke volt.² Tanulmányait a Debreceni Református Kollégiumban végezte, innen indult el peregrinációs útjára 1646-ban. A hollandiai Franeker város egyetemére iratkozott be még ugyanebben az évben.³ Itt a „Deuteronomium” utolsó hat fejezetéről tartott vitatkozást. Egy év múlva beiratkozott az Utrechti Egyetem Teológiai Karára, ahol Voetius professzor vezetése alatt a „De translatione imperii a Grecis ad Francos” témáról fejtegetve sikeresen levizsgázott. Itt a híres teológus és filozófus elnöklése alatt tartotta meg disputációját. Nem sokkal később Harderwijkben folytatott tanulmányokat. Rövid harderwijki tartózkodása után 1648 december 5-én Leydenbe utazott, ahol az egyetem teológiai karára iratkozott be. Itt 1649 július 20-án Vinnius Arnold teológiai professzor felügyelete alatt tartotta meg teológiai doktorrá avató vitatkozását. Értekezésének címe *De actuali Dei providentia*. Teológiai doktori oklevelének megszerzése után visszatért Magyarországra.⁴ Nagyváradon tanári állást vállalt. Nagyváradi szolgálata alatt – 1650. február 19. – tartotta meg disputatioját, melynek címe *De perseverentia Sanctorum*.⁵ A vita aktív résztvevője Betskeházi István senior volt. 1651-től Sárospatakon foglalta el a megüresedett tanári állást.⁶ Az 1653–54-es években már Bodrogkeresztúron találjuk, ahol lelkészként⁷ munkálkodott. Ezt követően 1654 végén Diószegre ment, ahol betöltötte lelkészi állását. Innen Nagybányára hívták meg lelkésznek. Ezt a meghívást nem fogadta el, hanem Szatmárnémeti érintésével 1655-ben Erdélybe ment.⁸

Apaffy Mihály erdélyi fejedelemnek meghívását elfogadván, 1655-től udvari papként működött. 1679-ben megválasztották az Erdélyi Református Egyház püspökének. A lelkészi kar Szentgyörgyi Dávidot jelölte és támogatta a püspöki tisztre. Tofeust pedig Apaffy Mihály erdélyi fejedelem valamint a református lelkészek egy kis hányada jelölte és támogatta a püspökválasztáson.⁹ Püspöki

tiszttségét elfoglalva a Gillányi Gergely-féle hatalmas vagyont próbálta megszerezni az Erdélyi Református Egyház részére. Heves összeütközése volt Horváth András lutheránus hittudóssal. Mély meggyőződésű ortodox református lévén döntő szerepet játszott a coccejanusok és a cartesianusok elleni küzdelemben. Tofeus (Dobos) Mihály erdélyi református püspök 1684. október 23-án halt meg Gyulafehérváron, s november 7-én temették el ugyanott.¹⁰

2. Az 1673. évi radnóti zsinat

Tofeus Mihály és az ortodox irányzatot képviselők egy csoportja vádat emelt a cartesianus elveket valló Dézsi Márton, Csernátoni Pál enyedi filozófia professzorok és a coccejanus tanításokat követő és hirdető Pataki István kolozsvári professzor ellen. Tofeus Mihály állandó ösztönzésére Pósházi János sárospataki vendégprofesszor – aki maga is erősen ortodox meggyőződésű volt – pert indított ellenük.¹¹

Apafi fejedelem még a radnóti zsinat előtt a megvádolt professzorokat Fogaras várába hívatta. Április 7-én tanácskozást tartott velük és a tanácsurak jelenlétében kihallgatta őket. A kihallgatáson kiderült, hogy a tanításbeli újításoknak dogmatikai vetülete van, de a tanácsurak sem jelentek meg elegendő számban. Ez a tárgyalás így nem volt elegendő a döntéshozatalhoz. Az ügy megnyugtató rendezéséhez egy lelkészekből és világiakból álló zsinati gyűlés egybehívására volt szükség. Így került sor a radnóti *ecclesiastico-politico mixta synodus* üléseire még 1673-ban.

Tofeus Mihály udvari prédikátor oroszlánrészt vállalt az 1673. június 16-án tartott radnóti zsinaton. Ő kezdeményezte Apafi Mihály erdélyi fejedelemnél a zsinat egybehívását. Apafi fejedelem, élve a „*summus episcoposi*” jogával, összehívta a radnóti zsinatot és képviseltette magát a gyűlésen, de nem fejedelmi, hanem főpátrónusi minőségben.¹²

A radnóti zsinaton a fegyelmi ügy érdemi részének tárgyalását a lelkészek kizárólag magukénak tekintették. Ugyanakkor a világi tanácsurak szintén részt kívántak venni a fegyelmi kérdés döntéshozatalában. Végül sok vitatkozás után megegyeztek. A lelkészek a radnóti templomban, a tanácsurak pedig Apafi Mihály fejedelem radnóti várkastélyában ülészetek. A tanácskozás után mindkét csoport előadta az álláspontját és az ítéletet közösen hozták meg. A világi főurak a korábbi egyezmény értelmében jóváhagyták a „predicatori rend” dogmatikai állásfoglalását. A lelkészi kar nagyon kemény ítéletet hozott a vádlottakra nézve. A zsinat az ortodox tanok fenntartása érdekében reverzálisra kötelezte a professzorokat. A radnóti zsinat ítéleteiből ismerjük azokat a coccejanus nézeteket, amelyek ellen szót emelt Tofeus püspök. Ilyenek voltak az ótestamentumi atyák Krisztus általi megváltásának leszűkítéséről szóló tan, a parezisz és áfeszisz görög teológiai fogalmak megkülönböztetése a bűnbocsánatra nézve, az embernek Krisztus haláláig az ördögnek való kiszolgáltatása, szombati munkaszünet

kötelező voltát vitató kritika valamint a megváltás egyetemességét tagadó tanítás. (262, 585)¹³ Az ítélethozatal kapcsán ki kell emelnünk azt a figyelemre méltó tényt, hogy az elítélt nézetek között nem szerepelt Coccejusnak az Isten és az ember közti foedusról szóló tana, továbbá az ótestamentumi prófétizmusnak a jövőbelátással kapcsolatos újszerű megítélése. Mindez annak tudható be, hogy Tofeus maga is egyetértett ezekkel. A vádló Tofeus és társa Pósházi bizonyos teológiai kérdésekben maguk is coccejánusok voltak. Ezek a tények is közrejátszottak abban, hogy a radnóti zsinat csak elviekben hozott határozatot az elítéltekkel szemben. A gyakorlatban azonban nem ért el érdemi eredményeket.

Az ítéletet nem hajtották végre, mivel az üléselő főurak a vádlottakra kiszabott büntetést nagymértékben enyhítették.¹⁴ A fejedelmi tanács, amelynek nagy hatásköre volt az egyházi életben – megengedte Csernátoninak, hogy továbbra is magyarázhassa a cartesianus filozófiát. A vádlott Csernátoni Pál támogatóra lelt Bethlen János főkancellár és enyedi főgondnok személyében. Kapy György tanácsúr Dézsi Mártont Bánffy Dénes tanácsúr pedig Pataki István professzorkat védte meg.

3. A Gillányi-féle hagyaték

Gillányi Gergely Apafi fejedelem sógora és belső embere, aki 1663–1673 között tized főrendátor volt. Munkássága során hatalmas vagyontra tett szert. Gyermektelen lévén, az 1667. évben kelt végrendeletében egyetlen öccsére hagyta egész vagyonát azzal a feltétellel, hogyha az utód nélkül hunyna el, akkor az egész vagyon az erdélyi református egyházra szálljon. Ő nőtlenül elhunyván, az egész vagyont Gillányi Gergely özvegye szerezte meg. A nagy értékű hagyaték között szerepelt egy gyulafehérvári ház, a vajdaszentiványi részbirtok, borosbocsárdi és sárdi szőlők, valamint Kővár vidéki birtokok, továbbá rengeteg ingóság, ékszer és pénz.

Egy 1658. június 13-án keltezett dokumentum szerint abban az esetben, ha Hujur Jakab utód nélkül halna meg, akkor 500 forint marad a kolozsvári egyházra és református kollégiumra, továbbá 500 forint a fehérvári egyházra és református kollégiumra. Mindezekon túl halála után még 10.000 forintot szánt a kolozsvári, a fehérvári és a nagyszombati egyházakra. A kolozsvári Belső-Farkas utcában a köz mellett lévő házat is a kolozsvári egyháznak adományozta.¹⁵ A Kővárvidéki Felsőköntös és Nagykörtvélyes falvakat, a Belső-Szolnok vármegyei Káruylfalvát, valamint a magyarköblösi és cserneki porció Hujur utód nélküli elhalálózása esetén ugyancsak a fent említett három egyházközség tulajdonába került volna. A templomra 300 forintot hagyott Gillányi.

Gillányi Gergely már 1674 előtt meghalt és végrendelete értelmében a hatalmas vagyon az Erdélyi Református Egyházat illette. Az elhunyt özvegye azonban nem szolgáltatta ki a hatalmas értékű vagyont az Erdélyi Református Egyháznak.

Az évekig elhúzódó vita eredményesen végződött, amikor az 1679-ben tartott alvinci zsinat püspöknek választotta meg Tofeus Mihályt. Az erélyes és határozott püspök megindította a hagyatéki keresetet Gillányiné Apafi Anna ellen. Gillányiné javaslatát elfogadhatatlannak tartva, Tofeus a fejedelemhez apellált. Apafi Mihály fejedelem és a Fejedelmi Tanács azonban nem oldotta meg a problémát. Az ügyből hosszú időre elnyúló pereskedés lett.

Tofeus Mihály református püspök látván az ügy elhúzódását, az éppen Gyulafehérvárott ülésző országgyűlés utolsó napján (1679. június 19-én) kihallgatást kért Apafi Mihály fejedelemtől. A püspök ügyességének köszönhetően a kihallgatás eredménnyel járt. Tofeus a megjelent tanácsurak jelenlétében hatalmas fillipikát tartott az özvegy Apafi Anna és támogatói ellen. Az ellenszegülőket egyházi átokkal fenyegette meg.¹⁶ A tanácsurak véleménye az egyházi átok hallatán megváltozott és támogatták Tofeust. Ajánlatukra Gillányiné egyezséget kötött Tofeus Mihály püspökkel és a hagyaték nagy részét átadta a református egyháznak. A megegyezést és átadás emlékét egy 1679 június 19-én keltezett, épségben fennmaradt jegyzőkönyv őrizte meg. Eszerint az átadás Gyulafehérvárott történt meg Tofeus Mihály püspök, Teleki Mihály, Bethlen Miklós, Macskási Boldizsár és özvegy Apafi Anna asszony jelenlétében.¹⁷

Belényesi György Apafi Mihály fejedelem udvari aranyművese 1679 június 26-án kelt levelében beszámolt arról az eseményről, amikor özv. Gillányiné Apafi Anna felkérte őt az örökölt arany, ezüst és más átadandó ékszerek megvizsgálására és értéküknek felbecslésére.¹⁸

A megszerzett vagyonból és az abból származó pénzből Tofeus Mihály református püspök az anyagi gondokkal küszködő református lelkészek jövedelem-kiegészítését próbálta fedezni. A Gillányi vagyon megszerzése nem történt problémamentesen. Ellenségeskedést szerzett Tofeus Mihály püspök, valamint az egyházi és világi választott gondnokok között. Vita támadt akkor, amikor Tofeus a megszerzett Gillányi-örökség kezelését és felhasználását a lelkészek generális synodusára bízta. A világi gondnokokat teljesen kizárta ebből. Ők ugyanis a kollégiumokat is szerették volna részeltetni az örökségből. Tofeus terve az volt, hogy a megszerzett Gillányi örökséget kizárólag a lelkészi kar használhassa.¹⁹ A református tanácsurak 1680. június 19-én úgy rendelkeztek: „hogy az Collegium igazgatásában Püspök urammal és több Ecclesiasticus Curatorokkal megegyezett értelemmel és szép corespondentiával” működjenek együtt a világi gondnokok. Tofeus püspök megígérte, hogy a Kollégium dolgaiba nem avatkozik be és nem nyilatkozik róla. A jó viszony a lelkészi kar és a világi tanácsurak között nem állt helyre. A megromlott viszony orvoslása érdekében 1680 decemberében a világi gondnokok csoportja a Fejedelmi Tanácshoz fordult segítségért. Megoldás csak 1682-ben született, amikor a curatoratust átszervezték.

4. Az 1686-os Amsterdami Biblia kiadása

A XVII. század második felében egyre fontosabbá és sürgetőbbé vált az erdélyi reformátusok számára a Károli Gáspár-féle bibliafordítás újryomtatása. E nemes cél és terv támogatói voltak Misztótfalusi Kis Miklós – a későbbi híres erdélyi nyomdász –, Horti István prédikátor és Tofeus Mihály, a fejedelem udvari prédikátora. A Biblia nyomtatásának terve már 1668-ban megszületett, de egy évtized múlva sikerült csak kimozdítani az ügyet a holtpontról. Miután Tofeus Mihályt 1679 júniusában erdélyi református püspökké választották meg és ő még abban az évben megszerezte a Gillányi hagyatékot, lehetőség nyílt a terv megvalósítására. Az ügy másik támogatója Horti István lelkész volt, aki rávette Tofeust, hogy az örökség egy részét használják fel a Biblia kinyomtatására. Tofeus püspök készséggel támogatta az ügyet. A Biblia kinyomtatásával a Hollandiába készülő Misztótfalusi Kis Miklóst bízta meg, egyúttal utasításokkal is ellátta őt azzal kapcsolatosan.²⁰

Tofeus püspök tanácsolta Misztótfalusinak, hogy inkább biblianyomtatással és korrekcióval (kijavításával) foglalkozzék, mintsem prédikátorsággal, mivel előbbire nagyobb szükség volt akkor szűkebb hazájában, a XVII. századi Erdélyben és a református egyházban. Tofeus figyelemmel kísérte Misztótfalusi Kis tanulmányait és a Biblia kinyomtatásának ügyét. Ez tűnik ki levélváltásaikból. Tofeus püspök így állandó kapcsolatban állt a Hollandiába küldött Misztótfalusival.

A Biblia kiadását eredetileg a távoli Hollandiában tervezték megvalósítani. Időközben ezt a tervet megváltoztatták az erdélyi református rendek. Tekintettel arra, hogy nem állt rendelkezésükre a holland nyomdászok által kért pénzösszeg, a mintegy 2500 arany, ezért a Református Rendei Tanácsa 1681. augusztus 20-án úgy döntött, hogy Erdélyben nyomtatják ki a Bibliát. A rendek felkérték Tofeus Mihály püspököt, hogy hozasson Hollandiából új betűket és papírost.²¹ E határozat megszületésében része lehetett azoknak a bizakodó hangú beszámolóknak, amelyeket Misztótfalusi Kis küldözgetett Tofeus Mihály püspöknek és Pápai Páriz Ferencnek.

E döntésről a püspök Gidófalvi Balázs útján 1681-ben értesítette Misztótfalusit, aki úgy vélhette, hogy most már korszerű nyomdát szervezhet otthon és Erdély reformátussága részére megvalósíthatja régi tervét: műveltté formálni népét és a szegényebb rétegek számára is elérhetővé tenni a Biblia és más könyvek olvasását. Gidófalvi híradását azonban nem követte sem utasítás sem pénz a nyomdai kellékek megvásárlására. A terv megvalósítását megakadályozta a rendek határozatlansága és a Portának beszolgáltatott adó, valamint a hadjáratok okozta zűrzavar.²² Az Erdélyben uralkodó körülmények miatt az erdélyi református rendek és Misztótfalusi Kis Miklós között a kapcsolat egy időre megszakadt.

Az erdélyi református rendek 1683-ban az újnyomtatandó Bibliának Hollandiában való kiadása mellett döntöttek. A döntés részben azért született meg, mert a Hollandiában való bibliakiadás kitűnő alkalom volt az Erdély és Anglia valamint Hollandia közötti diplomácia kiépítésére. Az erősödő Habsburg birodalommal szemben óvatosan kellett felvenni a diplomáciai kapcsolatokat a protestáns államokkal. Erdély számára ez volt a legjobban járható út Bécs politikájával szemben. A Biblia kinyomtatását Misztótfalusi saját költségén kezdte el. A Biblia egy részének elkészítése után értesült Misztótfalusi arról, hogy a fejedelem és a református rendek megbízták Kolozsvári István professzort, hogy intézkedjék a bibliakiadás ügyében. Misztótfalusi már elkezdett bibliakiadása nagy riadalmat keltett az erdélyi rendek és a református egyház köreiből. Tekintettel arra, hogy Misztótfalusi coccejánus nézeteket vallott, félt az, hogy az általa készített Biblia soraiba és javításaiba becsempészi nézeteit is. Kolozsvári professzor meglepődve írt Tofeus püspöknek, valamint Apaffy fejedelemnek a hallottakról. A püspök a Bibliában ejtett szellemi változtatások miatt aggódott. A rendek pedig azért aggódtak, hogy a megkezdett biblianyomtatás a diplomáciai akciójukat megsemmisítheti. Az Erdélyből Hollandiába érkező diákoktól értesült Misztótfalusi Kis arról, hogy a rendek az ő teljes mellőzésével tervezték kinyomtatni a Bibliát.

Egy 1684-ben kelt levélben illetve védőiratban Misztótfalusi Kis Miklós Tofeus Mihály református püspök előtt tisztázta a bibliakiadás körüli félreértéseket.²³ Misztótfalusi Kis Miklós 1684. augusztus 15-én kelt levelében bejelentette Tofeus püspöknek és Teleki Mihálynak, hogy a már megkezdett Biblia nyomtatását befejezi. Nem volt hajlandó meghajolni a felsőbbség előtt. A szerencse azonban Misztótfalusinak kedvezett. Otthon Erdélyben pártfogói és egykori tanára, Dési Márton a szövegjavítások mellett foglaltak állást, továbbá olyan irányban befolyásolták Tofeust és Telekit, hogy a kolozsvári professzor csak akkor kezdje el az új Biblia nyomtatását, ha a Misztótfalusi által nyomtatott Kis Biblia szövege elfogadhatatlan lenne az erdélyi református egyház részére. A hangulat megváltozását döntően befolyásolta az, hogy Tofeus Mihály püspök 1684. október 23-án elhunyt. Halála után Horti Istvánt választották meg református püspöknek, aki Misztótfalusi tervének és munkájának korábbi támogatói közé tartozott.

Tofeus Mihály püspök az 1686-os Biblia kiadását már nem érte meg, de vitathatatlan az ő szerepének fontossága. Tofeus rendkívül nagy akaratereje és leleményessége 1686-ban és 1687-ben nagymértékben hozzájárult a teljes Biblia és a Zsoltároskönyv kiadásához.

5. A Szent soltárok resolútiója c. munka történeti jelentősége

Tofeus Mihály református prédikátor Apafi Mihály (1661-1690) erdélyi fejedelemnek és Bornemissza Anna fejedelem asszonynak udvari lelkészeként működött 1679-ig, amikor az Erdélyi Református Egyház püspökévé választották. Ugyanazon évben fogott hozzá zsolttár magyarázatainak megírásához. Bornemissza Anna közreműködésével 1683-ban Kolozsváron jelent meg nyomtatásban a zsolttármagyarázat *A szent soltárok resolútiója...* címmel.²⁴ E mű megjelenésében oroszlánrésze volt a nagy műveltségű Bornemissza Anna fejedelemasszonynak. A templomi istentiszteletek alatt a szószékről elhangzott zsolttármagyarázatokat egy íródeákkal jegyeztette le és készítette elő a nyomtatásra. A prédikátor neve azonban sehol nem szerepel a nyomtatványban. Feltételezhetően a szerző kérésére nem tüntették fel a nevét. A kiadók annyit árultak el róla, hogy „nagyságtok bölcs lelki tanítója” írta e művet. Ebből arra következtethetünk, hogy a szerző maga Tofeus Mihály volt.

Tofeus püspök zsolttármagyarázatai (prédikációi) egy olyan korban születtek, amelyben a protestáns értékeket, kultúrát és nemzeti hagyományokat képviselő erdélyi fejedelemség a végét járta. Mire elkészült a zsolttármagyarázat, a vallásért vívott szabadságharc reménye egyre inkább szertefoszlni látszott. A török hatalom kudarccal végződött 1683-as bécsi hadjárata, valamint az 1686-os budai vár elvesztése egy születendő új nagyhatalom kezébe engedte át Magyarországot és Erdély területét. Ez a nagyhatalom a Habsburg birodalom volt. Az 1686-os Erdélynek császári seregekkel való megszállása a rekatolizáció megkezdését jelentette. Tofeus püspök ezt a tragédiát már nem érte meg, de zsolttármagyarázataiban prófétai előrelátással hirdette a bekövetkező veszedelmet és pusztulást Erdély népeire és a protestáns egyházakra. A küszöbön álló veszedelem legyőzését – túlélését – csak egy módon lehetett volna megvalósítani meglátása szerint: a református vallás öntudatosulásának elmélyítésével, az egyház kormányzati és szervezeti felépítésének reformjával. Elgondolása szerint minél erősebb a református keresztyén hit és öntudat, annál életképebb az erdélyi fejedelemség minden intézménye: mind a polgári mind az egyházi életben.²⁵

E reformok – elképzelése szerint – a lelki megújulásban teljesedhetnek ki. A lelki megújulásból következne az, hogy az erdélyi urak véget vetnének a jobbágyaik felett való zsarnokoskodásnak. Mindezt azonban szerinte csak a szeretet útján lehet véghezvinni. Az erdélyi feudalizmus erkölcsi bírálatának forrása Tofeusnál az Ige életformáló erejéért való felelősség. Véleménye szerint a zsarnokoskodó nagyurak elnyomják papjaikat és így elnyomják a prófétai szót is. Ebből következik az a tény, hogy veszélyeztetik azt a református fejedelmi hatalmat, amely Istentől rendeltetett, hogy az Isten tanítását, a vallás szabadságát és a bölcsességet hirdesse és szolgálja. A 102. zsolttár magyarázatában mutatott rá erre a gondolat-

ra: „Isten őfelsége az Evangéliumhoz való háládatlanságunkért ostoroz és büntet, mint egy rabot úgy tartjuk az Evangéliumot, az igazat sem merjük kimondani. Alig hiszem, hogy ebben az egész Erdélyben is, az fejedelmi udvari szent Ecclesián kívül csak legyen egy Ecclesia is, az hol szabadosan lehessen szólni”, „...mert ígérte ugyan Isten örökkévaló irgalmasságát az ecclesiának, de nem a szunnyadozó... hanem vigyázó, mindenkor élő s tőle függeni akaró Ecclesiának...”, „...Azt mondotta Jeremiás az Isten népének: ne bízzanak abban, hogy köztük van az Isten temploma, mert úgy járnak, mint Siló, mintha azt mondaná: Kolozsvár, Fehérvár, ne bízzál abban, hogy reformata vagy, mert úgy jársz, mint Várad.”²⁶

Tofeus püspök a 24. zoltár magyarázatában az ószövetségi gyülekezet példáját mutatja fel az Erdélyi Református Egyház előtt. Az ószövetségi gyülekezet (Izrael népe) sorsa és története párhuzamba vonható az erdélyi protestantizmus, magyarság sorsával. A zsidó közösséget Isten áldással ajándékozta meg mindaddig, míg el nem tért tőle. Az erdélyi reformátusság is mindaddig részesedhet Isten áldásában, míg öhozzá hűséges marad. Ellenkező esetben a számkivetett zsidók és a középkorban üldözött valdensék és csehek sorsára juthat az Isten tanításától, szeretetétől elforduló erdélyi reformátusság.²⁷

Tofeus Mihály zoltármagyarázataival lezárult az erdélyi református egyház XVII. századi életének az a három nemzedéke, amelyben református fejedelmek védtek és biztosították Erdélyben a protestantizmus virágzását és a világon egyedinek számító vallási toleranciát. Tofeus Mihály püspök zoltármagyarázataival nemcsak jövődől Erdély bekövetkezendő pusztulásáról, hanem az elkerülhetetlen nehézségek leküzdésére ad választ és tanácsot. Úgy látja, hogy az erdélyi fejedelemség és vele együtt a protestáns egyházak, intézmények a megpróbáltatások időszakára felé sodródnak. Zoltármagyarázatainak vezérgondolata az, hogy miként a történelem ura az elpártolt Izráelt segítette a visszatérésben egy jobb jövődől felé, akképpen fogja segíteni, gyámolítani az erdélyi református egyházat és a többi erdélyi protestáns egyházat is az üldöztetés idején.

Az erdélyi fejedelemség romlásának, pusztulásának okait a protestáns szellem megvesztegetésében látta Tofeus. Az egyháziak csak ellenálltak és arra törekedtek, hogy amíg lehet, fenntartsák az erdélyi fejedelemség vívmányait, hagyományait és intézményeit. Idővel ők is túlléptek hatáskörükön és megváltozott életmódjukkal, gondolkodásukkal hozzájárultak ahhoz a folyamathoz, amely az erdélyi fejedelemség bukását idézte elő.²⁸

A mű korszak és korrajz egy lezáruló korszak erényeiről és bűneiről, valamint prófétikus figyelmeztetés az új nemzedéknek, hogy Erdélyt és a benne működő intézményeket, egyházakat nem a világi hatalom, az anyagi gazdagság, hanem az erkölcs, a hit és az öntudatos nemzeti összefogás tartja meg minden időben.²⁹

Tofeus püspök prófétikus látása a XVII. századvégi Erdélyről beigazolódni látszott, amikor halála után 1685-ben Antide Dunod Páter váratlanul Fogarason termett, s Lipót császár megbízásából tárgyalást kezdeményezett Teleki Mihállyal Erdélynek a török kiverése utáni jogi állapotáról a Habsburg birodalom keretében. A viszonylagos függetlenséget élvező erdélyi fejedelemség életében reálissá váltak mindazok a „próféciaák”, amelyek addig csak a zsoldármagyarázatokban voltak láthatóak. 1691-ben azonban mindezek már tényekké és a valóság részeivé váltak.

Jegyzetek

- 1 Születi Délnyugat-Dunántúlról menekültek el és Székelyhídon telepedtek le. Tofeus ott nevelkedett, de nem ott született. A későbbiekben keletkezett források is erről vallanak. Apafi Mihálynak az 1673 júliusában tartott radnóti zsinat végzéseire csatolt leiratában neve: „Michael Topheus de Tophö” formában szerepel. L. Zoványi Jenő: A radnothi zsinat végzései. In: Protestáns Közl. XIX. 1889. 344., továbbá Teleki Mihály kővári főkapitánynak írt levelében is ugyanaz a név szerepelt, azaz Székelyhídi Tofői Mihály. Ld. Gergely Sándor: Teleki Mihály levelezése. Bp. 1906–1926. V. 624.
- 2 Koncz József: Tofeus Mihály erdélyi ev. ref. Püspök élete. Kolozsvár, 1893. 6.
- 3 Hellebrant Árpád : A franekeri egyetemen tanult magyarok. In: Történelmi Tár, 1886. 607.
- 4 Herepei János: Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez II. Budapest 1966. 80.
- 5 Negyedré 16 sztl. Levél terjedelmű Disputatio Theologica „De Perseverentia Sanctorum”.
- 6 Herepei J. i. m. II. Budapest–Szeged 1966. 111.
- 7 Tofeus Mihály nevét a lelkészek névsorai között említi Herepei János. Ld. Herepei J. i. m. I. Budapest–Szeged 1965. 295.
- 8 Bod Péter történetíró szerint Tofeus Mihály „Szathmárról 1663-dik eszt. Vitetett az Apafi Mihály(1661-1691) fejedelem udvarába”. Az általa megjelölt évszám a valószínűbb mivel ekkor már I. Apaffy Mihály volt Erdély fejedelme. V.ö. Bod Péter: Magyar Athenas, Magyarigen. 1766
- 9 „A Szent Ministerium Sz(ent) Levéltára (Biblioteca Centrala a Universitatii), Josephi Comitis Kemény Collectio major manuscriptorum Györgji Dávidot akarja vala Püspökjének választani, de a Fejedelem Apaffi Mihály Tofeust mint udvari Papját insinualta, azért sok sugás bugás és consultatiok után fejet hajta Egjházi Rend a Fejedelemnek, s lön a Püspök Tofeus...” Ld. Hermányi Dénes József: Erdélyi Református Püspökök élete. 1751. Ms. Kolozsvár, I. Erdélyi Múzeum historicorum Tom. XXII. No. 6.
- 10 Herepei J. i. m. II. Budapest–Szeged 1966. 132. .
- 11 Pokoly József: Az Erdélyi Református Egyház története, II. 1605–1690. Budapest 1904. 287.

- 12 Apafi fejedelem „summus episcopus” –i jogai érvényesítése végett azt szerette volna, hogy fejedelmi minőségben küldjön képviselőt a lelkészek gyűlésére. A lelkészi kar ebbe nem egyezvén belé kompromisszumos megoldáshoz folyamodtak. Apafi Mihály fejedelem csak főpátrónusi minőségben képviseltette magát a lelkészi kar tanácskozásán.
- 13 Zoványi Jenő: A radnóthi zsinat végzései In: Protestáns Közlöny, XIX. 1889. 344.
- 14 Bod Péter: Smirnai Szent Polikarpus. 1766. 100. – Bethlen Johannes: Historia rerum transilvanicarum . Bécs, 1783. II. 388.
- 15 Koncz József: A Marosvásárhelyi Ev. Református Kollégium története. Marosvásárhely 1896. 169.
- 16 Tofeus püspök fenyegetése Ghillányiné Apaffi Anna és támogatóinak a református egyházból való kiközösítését és az Úrvacsorától való eltiltását tartalmazta.
- 17 „Mi széki Teleki Mihály és Kglms(kegyelmes) Urunk Máramaros és Torda Vármegyéknek Fősipánnya, Kővár és Huszt váraknak Főkapitánya, és Főarendator és Kisbuni Bethlen Miklós úr, és Szentmártoni Macskási Macskási Boldizsár, az méltóságos Urak törvényes táblájának hites Assesora az ( ) alább megírt dologban úgy mint fog(ad)ott közbírák adjuk emlékezősekre mindazoknak az kiket illik mind mostaniaknak mind jövődöbelieknek az mi levelünket kezében. In hoc Anno 1679. die 19. Midőn volnának Főuraságok Gyulafejérvárat. Lévéen egy felől az Asszony Tekintetes Nemzetes Apafi Anna Asszony Néhai T(ekintetes) Gillányi Gergely Relictaja. Az ő kglms(kegyelmes) Urunk , Ő Nsga (Nagysága) házában más felől Tiszteletes Székelyhídi Topheus Mihály Úr az Erdélyi Reformata Ecclesiáknak püspökje az Urunk Ő Nsga(nagysága) háza előtt való uccában., Ő maga szállásán, az mint Néhai Tekintetes Nemzetes Gillányi Gergely Úr Testamentumának dipozitioján. ...”, „... Valamennyi pénz , arany, ezüst marhák és egyéb Res mobilisi, Nevezet szerint szekerekben deponáltatott vagy egyébüt akárhol és akár mi névvel nevezetnek Bonumi. Gillányi Hujmer Jakab Urunknak maradtak , mind azokat az Asszony, asszonyi keresztényi jó lelki ismerettel való adgya át az Ecclesiáknak....” Főkonzisztórium Levéltár ES Nro. 94. – Az Erdélyi Református Egyházkerület Levéltárában, Kolozsvár.
- 18 „Én Gyula Fejervarat lakó, Belényesi György az Erdélyi Meltóságos Fejedelem Apafi Mihály kglms (kegyelmes) Urunk ő Mga (Méltósága) arany mívese adom tudtára az kiket illik ez irasomba, hogy in hoc anno 1679 die 26 hivatvan engemet az Asszony o kglme (kegyelme) Tekintetes Apafi Anna Asszonyom néhai Gillanyi Gergely Úr özvegye , ada kezembe megmérésre és meg is becsüllésre arany, ezüst, köves és követlen márkákat és gyöngyöket ez szerint, mellyet ő kglme (kegyelme) Tiszteletes Tofeus Mihály Püspök Úr ő kglme(ő kegyelme) kezében akar adni, az Ecclesia számára.” Főkonzisztórium Levéltár ES Nro. 212. – Az Erdélyi Református Egyházkerület Levéltárában, Kolozsvár.
- 19 Sipos Gábor: Az Erdélyi Református Főkonzisztórium kialakulása 1668–1713 (1736) Kolozsvár 22.
- 20 Erdélyi Féniks. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közzéteszi Jakó Zsigmond. Bukarest, 1974. 95. -Misztótfalusi a *Védekező Levél*-ben így emlékezik erről: „A megboldogult főtiszteletű Tofeus Mihály püspök úr uyanis, Krisztus nyája iránt érzett kegyes jóindulatából késztetve és

orvosolni akarván az anyanyelvünkön kinyomtatott szentírás szánakozásra méltóan szűk voltát, megbízást adott nekem, aki külföldre indultam, hogy a bibliát Belgiumban nyomtattassam ki...”

21 „Mi Erdély országban lévő evangelicus református tanács úri renden levő hívei kegyelmes urunknak őnagyságának, vallásunkon lévő ekléziák, kollégiumok s azokhoz tartozó jó curatori s esperestjei, és valakiket ezen dolog illethet, ez ide alább megírt személyek, adjuk tudtára mindeneknek, az kiknek illik, ez mi leveleinknek rendiben, hogy mi kegyelmes urunknak ő nagyságának méltóságos tetszéséből s közönséges megegyező akaratból, Istennek őfelségének segítségével akarván kinyomtatattunk a szent bibliát magyar nyelvünkön in octavo majori úgy amint Belgiumban kinyomtatatták volt, minden correctio nélkül, a nyomtatásban esett fogyatkozásokon kívül, a szent generalis ecclesia pénzéből, kinek jobb móddal való végbevitelére idehazánkba hozassunk mind betűket, mind papirosat, s itt nyomtattassuk ki, közönségesen végeztük. Minthogy pedig a szent ekléziának erre az istenes munkára deputáltott pénze tiszteletes Tofeus Mihály református erdélyi püspök uram keze alatt van, s őkegyelmének kell kiadni arra a szükségre kívántató minden költséget: assicuráljuk őkegyelmét mind magát, mind maradékát közönségesen e levelünk által, hogy valamennyi pénzt s egyéb szükséges jót költ arra a munkára tiszteletes Tofeus Mihály püspök uram, azt mind acceptáljuk, approbáljuk, hogy azért sem magának, sem maradékának őkegyelmeknek semmi bántódása nem leszen, hozzátévé az is, hogy ha erre a szükségre kívántató betűknek vásárlásában, meghozásában, vagy egyébképpen, Isten ítéletében származható szerencsétlenség miatt, valami alkalmatlanság és kár esnék: arról sem Tofeus Mihály uramat, sem a generalis ecclesiát senki nem vádolja, nem keresi, mivel csak Isten adhat olyan nagy munkának boldog előmenetelt...” Ld. Bod Péter: Erdélyi Feniks 1767. 27. jegyzet.

22 A református rendek az 1682-es évben tartott fogarasi országgyűlésen a töröknek sürgősen fizetendő adóba kölcsönkérték Tofeus Mihály püspöktől a Bibliára szánt pénzt, amit csak nagyon későre adtak vissza.. (Szerző megjegyzése)

23 Erdélyi Féniks. Misztórtfalusi Kis Miklós öröksége. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közléteszi Jakó Zs. Bukarest, 1974. 77., 89.

24 A „Szent zoltárok Resolutioja” c. munka 876 negyedrényi lap terjedelemben jelent meg nyomtatásban.

25 Juhász István: Hitvallás és türelem. Kolozsvár, 1996. 82.

26 Tofeus Mihály: A szent zoltárok resolutioja és azoknak az erdélyi fejedelmi evangelica reformata, udvari szent ecclesiára, Lélek és igazság szerént való szabása. Kolozsvár 1683. 572–578.

27 „...A református nagyobb ítéletet várhat magára, mint a pápista, a zsidó nagyobb mint a barbarusok. Így lesz ez bizonynyal, ha megtérés nem lesz.Ld. I. m. 131.

28 Pokoly József: A protestantizmus hatása a magyar állami életre. Budapest, 1910. 295.

29 Tofeus Mihály: A szent zoltárok resolutioja.... . Kolozsvár 1683. – Ld. 573:

„Gondold meg, hogy az eklézsia szabadságának és abban az Isten beszédének semmi úton módon való megrontója ne légy.”, „...Szállj magadba, s gondold meg, mely nagy kötelességed van, hogy szolgálj az ekléziának... ebben az Erdély országában járj el minden valláson levő embereket, s lásd meg, ha ajándékért, pénzért... tizesért

engednék-é valamit az ő vallásuknak jussából tenéked. Járd el a tisztességes pópista nagy rendeket. Járd el a tisztességes unitárius rendeket, s lásd meg, ha talál-sz-e vagy egyet akármelyik közül , aki tenéked az ő vallásának jussából csak egy cseppet is ígértét és adományért elengedjen. „Azért az Úr Jézus Krisztus drágalatos vérén megváltott keresztyén reformáta vallásunkon lévő erdélyi istenfélő emberek. Ne legyen senki tiközületek, aki az ő szívet megkeményítse.... Mint fogadjátok ezeket, meglássátok, Isten s az idő a dolgoknak kimenetelével megfogja mutatni, én az én lelkemet Isten előtt megmentettem...”

Miklósi-Sikes Csaba

Adatok a magyargyerőmonostori református templom történetéhez

Magyargyerőmonostor¹ Bánffyhunyadtól mintegy 18 km-re fekszik délnyugati irányba ott, ahol a Meszes és Vlegyásza hegység keleti nyúlványai a Gyalui-havasok északi lejtőjével találkozik. Kalotaszeg egyik legdélibb pontja ez, magas fekvésű (750 m) hegyi falu, tőle délre a Mócvidék szétszórt havasi települései kezdődnek. A hideg éghajlatú település „köpénzzel teljes hideg határán” a meredek domboldalak gyenge földjén „a kenyér botja szürkén virágzik” jegyzi meg az 1850-es évek közepén Téglási Ecseri József, utalva arra, hogy a falu határa alig termelte meg a létfenntartási minimumot.

A középkorban a váradi püspökség birtoka, vámszedő hellyel és nemesi udvarházakkal. Neve legkorábban az 1332–37 évi pápai tizedjegyzékben *Sacerdos de villa Monostur* formájában bukkant fel, 1423-ban *Gerewmonostor*, míg 1696-ban *Gyerő Magyar Monostor* névhasználat a tatárjárást követően állandósult akkor, amikor a megfogyatkozott magyar lakosság helyére fokozatosan betelepülő mócvidéki románság a falu területének egy részét már a magáénak tudta.

Református templomának története kilenc évszázados múltra tekint vissza. A kalotaszegi templomépítéssel talán legjelentősebb emlékének különös fontosságát az adja, hogy az Erdélyben ritka nemzeti monostoroknak egyike. A történeti Magyarországon közel 90 magánmonostorról tudunk, ezek közül Erdélyre mindössze három vagy négy jut. A magyargyerőmonostori emlék mellett, a Szilágy megyei Ákos-, a Beszterce megyei Harina temploma, s talán a közeli, 1238-ban biztosan a Borsa nemzetség tulajdonában állott Almás monostora is ezek közé tartozott. Királyi monostor is csak kettő épült Erdélyben, az 1818-ban lebontott kolozsmonostori, valamint a jobbára okiratokból ismert meszesi monostor, melyet Álmos herceg alapított 1120 körül, s amely a XV. században már romjaiban hevert.

Magyargyerőmonostoron, a XII–XIII. században, a honfoglaló Kalatha nemzetségből származó, később tudósokat, fontos közéleti személyiségeket, fedelmet adó Kabos, Radó, Kemény, Mikola, valamint a településnek nevet adó Gyerő család módos és tekintélyes tagjai korabeli hagyományoknak megfelelően egy monostort (és templomot) építettek itt, melyet az Almás monostorhoz hasonlóan, előbb a ciszterci, majd a benedekrendi szerzetesekre bízta. A nemzeti monostorról a tatárjárás előtti évtizedekről forrásértékű építészeti adatokkal nem

rendelkezünk, védőszentjének nevét sem ismerjük. Ennek ellenére biztosan állítható, hogy a templom már ekkor állott, ugyanis írott forrásainkban (Fejér-kódex), 1241-ben szó esik a tatárok itteni pusztításairól. 1275-ben a tatárok által megrongált monostor és templom felújítására „Keminius filius Mikola de Kalota” gyermektelen lévén, az elődei által alapított gyerőmonostori kolostornak adományozza a Szamoson levő malmát és az országút mentén két halastavat. Ugyanezen oklevél ír a tatárjárás alatt elpusztult korábbi templomról és az újjáépítésről. Az ekkor végzett felújítások nagyságáról és jellegéről adatokkal nem rendelkezünk, de nagy a valószínűsége annak, hogy mivel a monostor létezését az 1332–37 évi pápai tizedjegyzék már meg sem említi, Keminius adományából – Vătăşianu szerint – csak a templom felújítását és bővítését végezték, majd Szent György tiszteletére ajánlották fel. Az egykori bencés monostor helyének meghatározásához közelebb vihet Ferenczi István kolozsvári régésznek az 1960-as évek elején végzett kutatásai, aki a mai templomtól pár száz méterre kelet-északkeletre, a falu szélén a „Kápolna” (domb) fennsíkján négyszögű épületmaradványokat azonosított. A néphagyomány szerint itt volt a Gyerőfi család alapította monostor, mely épületmaradványok jellegéről és rendeltetéséről – a kutató állításai szerint – „csak szükséges ásatások eredményei dönthetnek”.

A tatárjárás után, a bencések által emelt koraközépkori eredetű épület mintájul szolgált a kolozsmonostori bencések késő román modorban emelt, Erdélyben csak igen ritka megjelenésű, egyhajós nyugati homlokzati oldalán kéttornyos, ún. „redukált bazilikája”. Később több ízben bővített és részben átépített templom alaprajza hármastagolódást (torony-hajó-szentély) mutat, épületrészek, melyek különböző művészettörténeti korok emlékeit őrzik. Bunyitay Vince szerint az osztatlan hajó a legrégebb s eredetileg – igaz csak rövid ideig – torony nélkül állt. A templomhajó építészeti sajátosságai is erre utalnak. Az alaprajz és a felépítés közeli analógiáit a felvidéki Jánosi és Bozsok bencés, illetve premontrei temploma képviseli, de közel áll hozzá a régészeti kutatásokból ismert kolozsmonostori templom és a Zsibótól északra, a Cikói-szoros déli bejárata közelében emelkedő hegyoldalon lévő egykori bencés templomrom is. A tatárjárás előtti évek emlékei a hajó nyugati felében látható falpillér-maradványok, amelyek a kegyúri karzat hajdani meglétéről tanúskodnak. A hajó 12,5 méter hosszú déli oldalfalát öt keskeny, félköríves záródású ablak töri át. A torony felőli ablak magasabban áll a többinél, mivel ez – és a nyugati falakon levő nyílhegyes-keresztküllős körablakkal – az egykori főúri karzat megvilágítását szolgálták. Két bejárata közül a délre néző – mára befalazott – félkörzáródású ajtókeret egyszerűbb kivitelezést mutat, míg a nyugati bejáró fogazott-ívű kő ajtókerete mívés korarománkori alkotás, hasonlóan a külső toronyajtóval, melynek orommezéjében vidékies, de igen változatos levéldísz övezte kereszt a középtengelyt hivatott hangsúlyozni.

A XIII. század végén – a már említett Keminius-féle adományból – a templomhajó nyugati fala elé két sudár homlokzati tornyot emeltek. A közös teret alkotó alsó szintből magasodó tornyok közül a bejáratától jobbra esőnek két felső szintje valamikor a XVII–XVIII. század folyamán leomlott. Pusztulását egyesek 1642-re teszik (a toronyalj egyik kváderkövén ez az évszám van bevésve), mások az 1765. november 3-i nagy kalotaszegi földrengés által vélik leomlani, mely földrengésről egy kortárs, Rettegi György (1718–1786) emlékiratában is említés történik. Ez utóbbi elképzelésnek mond ellen Kabos Farkas főkurátor 1762. évi számadása, melyben: „In Mense August: Ignácz Márton és István szegődttetvén meg az Ekkla, hogy ... a *Csonka Tornyot és szegélyét is meg sendelyezzék...*”, ami egyértelművé teszi, hogy már a földrengés előtt az egyháznak csak az egyik tornya volt felépítve. Az épségben maradt északi torony második emeleti ikerablakai igen finom kialakításúak. Az ablak gömbszelvényes kocka osztópillér fejezetén megjelenő kéttestű, egyfejú sárkány, a jáki templom karzattartó pilérét és a gyulafehérvári székesegyház északi mellékhajójának griffel viaskodó sárkányát idézi, s bizonyos már a tatárjárás utáni helyreállítással egykorú. Entz Géza szerint ez a délnyugat-francia területeken kedvelt díszítmény a magdeburgi dóm kórusának egyik pilléréen is felbukkan, majd követve az európai stílus keleti irányú áramlását, a bencések révén jutott el Dunántúl, illetve Erdély kőfaragó műhelyeibe: Karcsán, Zsámbékon, Magyarszecsődön, Vértesszentkereszten, Sajóudvarhelyen, stb. láthatók a gyerőmonostori temploméhoz hasonló sárkány alakok. A későrománkor emlékeit őrzi még a külső toronyajtó, melynek félkörös orommezéjét leveles-indás díszítés mozgalmas kompozíciója tölti ki.

Külön figyelmet érdemelnek a csonkatorony déli falába beépített kőszobrok. Legrégibb közülük az egy kőből faragott két, egymásnak hátat fordító fekvő oroslán között töredékesen megmaradt medúzafejet (férfiarcot?) ábrázoló emlék, melyet Torma Károly római kori halotti emlékkőnek mondott, s melynek párját a Budapest melletti Solymár helytörténeti gyűjteménye őrzi. A plasztikai dísznek gonoszűző, rontáshárító szerepe is volt egykoron. Tőle jobbra a templom patrónusának, az új hitet megszemélyesítő sárkányölő Szent Mihály fonák testhelyzete és koragótikus vonalvezetésű szobra a gyulafehérvári székesegyház déli szentélyfalát díszítő domborművel tart rokonságot. Korát a sárkánydíszes toronyablakhoz kötik. A gyerőmonostori templom legérdekesebb és legtitokzatosabb szobordísz, az 1,3 méter magas, két kígyót szoptató, vastag hajfonatú, magyaros megjelenésű nőt ábrázoló relief, a Kabay Béla neves helytörténeti kutató és fényképész által *kalotaszegi madárlány*-nak elnevezett mestermű, melyet a kutatás egyedülálló alkotásának tekint. Az ábrázolás a hét főbűn egyikét, Luxuriát szimbolizálja, analógiája teljesen egyedülálló a magyar romanikában. Magyar Zoltán 2004-ben megjelentetett gyűjtéséből ismerjük, hogy a domborműről szá-

mos helyi monda született, írásban legkorábban Pesty Frigyes 1864-ben tesz róla említést. „A magyar ref. templom egy régi épület goth ízlése, kettős tornyából, mely faragott kőből van, ma csak egyik áll, a csonka torony csak negyedfél ölnyi magas, melyen egy két emlőjéből két kígyót szoptató nő kőszobra látható a falba helyezve, két kőoroszlán közt. A népmonda szerint e nő... Gyerőfi lánya lenne, ki megcsesve az apjától félreeső helyre száműzetett, hol számára egy kolostort építettek s e lenne a mai ref. Templom.” Eredetét többen próbálták megfejteni. Témabeli párhuzamát Entz Géza a veronai San Zeno bronzkapujának bujaságot jelképező domborművén találta meg, Kabay Béla, „a keresztényi kultikus ábrázolások közé nem illeszthető” szobor szimbolikájának magyarázatát az eredetmondák világában – és csak keleten – gondolja felfedezni, míg Sisa Béla műemlékvédelmi szakember eredetét a mediterrán keresztény kultúrkörben vélte megtalálni. Ez utóbbi azt vallja, hogy a szobor a kereszténység alatt, a templom első periódusában készült.

E szobrok eredete körül sok a bizonytalanság. Az Entz Géza által megkezdett szakszerű kutatások 1946-ban közzétett összegzése már bizonyítja egy kalotaszegi központú románkori kőfaragóműhely létezését. Kalotaszeg területén szép számban fennmaradt románkori emlékek Almáson (díszesen faragott ajtóördék), Kolozson (oszlopfő), Szamosfalván (keresztelőmedence), Magyarszentpálon (oszlopfő, oltár előlap), Magyarvistan, Magyarnagykapuson és Bodonkuton (nyugati kapuk), Türen (oszlopfő), Egeresen (kaputördék), Magyarsárdon (oltárlap), stb., illetve az 1920-as, 30-as években Debreczeni László által végzett kalotaszegi feltárások számos románkori emlékek vizsgálata, a körük csoportosuló sajátosságok választ adhatnak az erdélyi művészet kezdeteire és kibontakozására, másrészt bepillantást engednek az itteni műveltségi és művelődési viszonyokra, a vidéket ért hatások jellegére és eredetére. A legkorábbi emlékek közé tartozik az almási ref. templomban őrzött, később sírkőnek használt szalagfonat díszítésű ajtó- vagy ablakkeret, amely felfogásban és kivitelezésben tökéletesen megegyezik a pécsi bazilikában fennmaradt X–XI. századi sírfedő motívumaival. A három gyerőmonostori emlék közül a „madárlány” szobra minden bizonnyal ennek a kornak származéka, amikor még a pogány és keresztény hitvilág párharca jellemzi a kalotaszegi vidéket. Ezek sorába tartozik a magyarszentpáli oszlopféjezet, melyen egy „előrehajoló női alak alsóteste látható, amint tomporát mutogatja.” László Gyula 1949-ben közölt tanulmányában, egy 1165. évi bizánci forrásra hivatkozva azt írta, hogy a faragványon a kereszténység előtti hiedelemnek a megörökítése látható.

Ezek a kiemelt példák a tatárjárás előtti idők emlékei sorába tartoznak. Lényegük az a változatos (Pécs, Bizánc, Kelet), és sokszínű (pogány és keresztény) hatás találkozása mely alakította, formálta a vidék hit és ízlésvilágát. A tatár-

járás után, 1250 körül a kolozsmonostori késő román bencés műhely építkezései már inkább normann hatásokat mutatnak. Ezek Ják, Zsámbék, stb. „érintésével” Gyulafehérváron át érkeznek a térségbe. Valamivel később a Monoszló nembeli Péter erdélyi püspök (1270–1307) előbb gyulafehérvári majd türei, gyalui, magyarfenesi, daróci, vístai, magyarnagykapusi, stb. építkezései hoznak új szint Kalo-taszeg egyházi építészetébe, illetve díszítőművészetébe. Jellege a lapos faragású, laza ritmikájú, hullámozó indavonalas, leveles, virágos faragványok, melyek már a koragótika ízlését képviselik, míg a XIII. század második felében a Rajna menti szászok e térségben történt meglepedésével, a bodonkúti, szászfenesi román-kori emlékek inkább a szász példákra emlékeztetnek.

Magyargyerőmonostor esetében a Kolozsmonostor irányából érkező normann hatás a legfontosabb. A tatárjárás utáni építkezések (a toronyablak sárkány-díszei, Szent Mihály szobra, díszesen faragott ajtókeretek) e műhely vonzásköréhez tartoznak.

A templomtorony megépülése utáni évtizedek – főleg a Kalota és a Borsa családok közötti villongások következtében – válságos helyzetet teremtettek. A kolostor elpusztult, az egyház anyagilag ellehetetlenült. 1332–37 között a legszegényebb plébániák közé sorolták, amelynek legkorábbi név szerint is ismert plébánosa, Péter, a fennmaradt összeírás hat évében csak két garas tizedet fizetett, s azt is mindössze egyszer, 1332-ben. Az ezt követő bő száz esztendőben az egyház életéről jelentősnek mondható adatokkal nem rendelkezünk. 1433-ban Kemény István az általa alapított, Szent László királynak szentelt kápolnája részére kér búcsút a pápától. Az épületről 1496-ig több okirat is megemlékezik. 1442-öt írtak, amikor az év tavaszán Kabos Tamás a régi románkori apszist lebontatta, s helyére a ma is látható gótikus, a nyolcszög három oldalával záródó, támpilléres szentélyt építtette fel. 1494-ben már „parochiális egyházát” említik, ekkor határában, a havasról lefolyó vizekben a földesúrnak jól jövedelmező aranymosó helyei voltak, míg 1478-ban Kabos Jánosnak a faluban álló udvarházát említik. A nyolcszög három oldalával záródó szentély, három mérműves ablakon át kapja a világítást; kettőnek kőrácsa örvényesen, illetve részarányosan elhelyezett halhólyagokkal ékes, a harmadik ablak mérművét négy karéj koronázza. Az ablakosztók hiányoznak. Általánosan elterjedt vélemény szerint a szentély boltíves mennyezete, a bánffyhungyadi templomhoz hasonlóan az 1765. évi földrengéskor omlott be, azután ezt követően síkmennyezettel látták el. Farkas János kurátor 1877–78. évi számadása szerint „a Templomban levő boltozatok be deszkázásáért” fizette az asztalos mestereket, míg a kőművesek 1780-ban dolgoztak a templomban. A meglévő bordatöredékek tanúsága szerint egykor trapézvégződésű bordákból álló boltozat fedte. A gótika emléke még a szentélyben látható két szentégtartó fülke, valamint a mészréteg alatt csak nyomokban megmaradt egykori

falképek is. Debreczeni László az 1930-as években a hajó külső falán egy ornamentális keretben, vörös okker és fekete színekben megfestett szent alakjának töredékeit tárta fel. Gótikus keretmustrája alapján feltételezhetően a szentély bővítése utáni időben készült, ami arra figyelmeztet, hogy a meszelések, vakolatok alatt még lehetnek középkori falképek.

A kalotaszegi templomok közül egyedül itt maradt meg a szentély északi falából nyíló sekrestye, melyet jelenleg raktárnak használnak. Érdeemes bekukkantani ide, ugyanis sok szépen megmunkált régi sírkövet és kopjafát, festett padelőt helyeztek itt el. A szentély egyszerű reneszánsz keretelésű ajtaja – az egeresi református templomnak társa – már a XVI. század első negyedének az emléke. Felirata szerint itteni egyházi Wossari Georgius készítette. Korban közel áll a szentély déli falában Debreczeni által 1936-ban kibontott papi ülőfülke maradványa, melyet mint felirata igazolja (HOC OPV... DE TASAD 1536) felfedezése előtt kereken négy évszázaddal állítatott valamely buzgó patrónus.

A XVI. század második felében Erdély-szerte végigsöprő reformáció a magyargyerőmonostori gyülekezetet is meghódította. Bekövetkeztének pontos évét nem ismerjük, azt viszont biztosan lehet tudni, hogy 1601-ben már református pap áll az egyház élén. Mihály vajda, majd főleg Basta hajdúinak rabló pusztításai, az 1658-as tatár betörés, újra megtizedelte a lakosságot, mely csak fokozatosan, bő fél évszázad múlva erősödött annyira meg, hogy templomát a kor immár barokk szellemében, tovább építse-díszítse. Igaz, ebben az időben az osztrák ellenreformáció szorítása is enyhülni látszott, a térség gazdasági és kereskedelmi élete is látványosabb fejlődésnek indult. A XVII. századból jelennek meg az első ismert tanítómesterek: Váradi István deák (1632), Ombozi Tamás deák (1641) és Vámos Pécsi Miklós (1699) személyében.

Első, név szerint is ismert református lelkésze Viski György 1703 és 1746 között szolgált a magyargyerőmonostori egyházközségben. Tevékenységéről keveset tudunk, idejéből egy 1710-es évszámot viselő ón kenyérosztó tányér maradt fenn az egyház gyűjteményében. Viskit Kolozsvári H. György (1747–1780) követte a papi tisztségbe. Az ő szolgálata alatt történt események, a megszaporodott tárgyi és írott emlékeknek köszönhetően immár részleteiben is követhetők. Az írott emlékek között itt maradtak fenn legkorábról a kurátori számadások, amelyek 1747-ben kezdődnek. Ebből kitűnik: ebben és a következő évben a templom külső javításait végzik, 1748-tól az épület belső munkálatai következtek. Ebben az évben készült „ezen Isten Házának meg avult mennyezetit” id. Umling Lőrinc (1705–1790) által, melyet utólag, a két feliratos tábla kivételével, kék színűre festettek. Ez a mennyezet a százszéki születésű Umling korai munkái közé tartozik. 1752-ben Kabos Ferenc és felesége, Sodorai Anna jóvoltából Sípos Dávid faragta díszes kőszóséket állítottak fel, a következő évben két papi széket készítetttek,

ez utóbbiak szintén az idősebb Umling munkái. Id. Kabos Ferenc 1753-ban hunyt el, végrendeletében igen jelentős összeget, 100 forintot hagyott az egyházra, melynek „jövedelmeiből az idővel következni szokott ruináit azon Templomnak és Czintermének kell építeni.” Részben ennek az alapítványnak kamataiból újult meg a „...romlásában sokáig állot Isten házának kerítése...”. A cinterem keleti falában elhelyezett, szintén Sípos Dávid által faragott címeres emléktáblán Kabos Ferenc és felesége Borsai Borbála nevei olvashatók.

1754. márciusában, Mária Terézia rendelete alapján összeállítják a Kolozs-Kalotai egyházmegye településeinek inventáriumát, ennek keretében számbaveszik a magyargyerőmonostori egyház javait is. Ekkor már a tehetős kalotaszegi közösségek közé tartozik: a falu határában szántóföldek, rétek tulajdonosa, van két taxás háza, malma, s mint ahogy Kabos Ferenc kurátor vallja „...a vásárpénz ami a monostori sokadalomban gyűl a ref. templom számára adminisztráltatik”. 1758-ban padokat, papi széket, úrasztalát és a déli bejáratra festett ajtólapot készítenek, majd az 1760-as évek közepéig a templom és a papilak épületeinek kisebb-nagyobb felújításairól szólnak a számadások. 1763-ban egy rettegi mesterrel egyezkednek harangöntés ügyében, de mivel annak ajánlatát az egyház vezetése nem fogadta el, egy név szerint nem említett kolozsvári mester volt az, aki egy négyházas harangot öntött a templom tornyába. 1765. májusában Kabos Ferenc főkurátor „az Ekklá két romladozott ezüst Poharából egyet csináltatván és ugyan azon alkalmatossággal az Úr asztalára való Tányért is amplóltatván s rectificáltatván, mindezeket aranyoztatván az ötvös recognitiója szerint fizetett T. Fő Curátor 23.45 ft-ot”. A máig megőrzött úrasztali kelyhen régi feliratok nyomai láthatók. Az 1765. évi földrengést követően a kisebb-nagyobb károk helyreállítását végzik. A templomtorony máig megőrzött négy fiatornyos, körbefutó nyitott tornácos tetőzetét is újra készítetik, melynek ácsmunkáját Mundruj Péter ács készíti, a munka bevezését jelentő áldomást 1767-ben adja Bogdán János akkori kurátor. Később az egykoron gótikus szentélyt egyszerű, dístelen síkmennyezettel látták el. 1776-ban boroskancsóval ajándékozta meg az egyházat „néhai Kabos Mihály úr özvegye, Rettegi Anna”. Két év múlva a kolozsvári Andrásófszky egy nagyharangot önt a toronyba.

1780-ban a templomhajó nyugati felében, az egykori kőkarzatot lebontva, az 1790 körül elhunyt Finta Ilona (sírköve a sekrestyében) adományából, Umling Lőrinc és János fából ácsolt, új legénykarzatot építettek, melyet 1846-ban Asztalos Varga László a hajó északi fala mentén húzódó karzatrésszel bővített. A következő évtől, 1781-től 1804-ig Dési H. István a lelkész. 1784-ben a régebbi, kisebbik harangot megnagyobbítva újra öntetik, két év múlva, abrudbányai mesterrel orgonát készíttetnek, illetve a kolozsvári Késmárki János asztalosnál szószékkoronát rendelnek a templom számára, mely 1788-ra készült el. Ezt

megelőzően, 1787-ben ifj. Umling Lőrinc – apjánál gyengébb minőségben kivitelezett – festett padokkal egészítette ki a templom berendezését, ugyanakkor a nyugati bejáróhoz festett ajtószárnyat is készített.

A XVIII. század utolsó évtizedére nagyjából kialakult a templombelső több korszakban készült mai képe. Kialakulásában jelentős szerepet vállalt id. Umling Lőrinc és fiai, ifj. Lőrinc és testvére János, Késmárki János és Varga László festő-asztalosok, Sípos Dávid kőfaragó a legismertebb nevek közé tartoznak.

Az első periódusban készült fa berendezések id. Umling Lőrinc tevékenységéhez köthetők. A százszéki származású *festő-asztalos* 1705-ben született, s valószínű, hogy a Kalotaszegen adódó sok munkalehetőség hozhatta e vidékre. 1737-ben Kolozsváron vette feleségül Maria Wagnert (+1774), 1740-ben lett a céh tagja, de csak 1742. június 23-án írták be a kolozsvári polgárok könyvébe (*Laurentius Asztalos de Szász Kézd*), amikor legkorábról ismert kalotaszegi munkáját, a nagykapusi ref. templom mennyezetét készítette. Rengeteget dolgozott Kalotaszegen, illetve Erdély-szerte, tekintélyes kort élt meg, hiszen 1790-ben, élete 85-ik évében halt meg. Magyargyerőmonostoron 1748-tól kezdődően dolgozott, előbb Kabos Ferenc és felesége Sodorai Anna megbízásából 90 kazettára osztott mennyezetet festett, 1753-ban szintén számukra két díszes kiképzésű, címeres patrónusi padot is elkészített. Öt év múlva, 1758-ban, ismét visszatért Gyerőmonostorra: az eklézsia megbízásából padokat fest, Török Márton papi széket és a nyugati bejárathoz ajtólapot, Török András egy úrasztalt készített az egyház számára. Az 1757–58. évi kuratori számadásokból kitűnik az egyház által megrendelt padokért az akkori kurátor, Kovács Mihály „...18,36 magyar forint, harminchat pénzeket ... mint hogy ennek idejében tsináltattanak a Templombéli székek egy summáját oda fizette és költötte...” Az ő munkája az eredetileg 7 táblás keleti (orgona) karzatot, melynek középső, feliratos tábláját az orgona beállítása miatt utóbb eltávolítottak. Évszám nélküli, de minden bizonytalán általa 1758-ig készített emlékek közé tartozik a bejárati ajtó, a zsoltaármutató tábla, illetve három ülőpad mellvédje is. Id. Umling Lőrinc karakteres és jó színvonalú, érezhetően szász alapokra támaszkodó életművet hagyott hátra. Gyerőmonostoron készített emlékein (is) a pontos rajzolat és az igényes képszerkesztés a jellemző. A zárt körvonalakat és felületeket aprólékos, pontozott belső rajz lazítja fel. Barokkos kompozícióiban, motívumait az olasz reneszánszból vette át: rozetták, babérkoszorú, akantuszvirág, gránátalma, olaszkorsó, stb. láthatók munkáin. Színezése erőteljes: piros, fekete, sárga és zöld dominál. Az első korszak mesterei közé tartozik *Sípos Dávid (1700 k.-1762) kidei kőfaragó*, aki gyönyörűen faragott kőszékeket készít 1752-ben az egyháznak Kabos Ferenc és felesége Sodorai Anna rendelkezésére, majd 1754-ben egy címeres emléktáblát is készít a cinterem kőfalának befejeztével. Sípos korának legnevesebb szobrászai

közé tartozott, első datált munkája 1720-ból ismert, ekkor készítette a bonchidai templom szószékét, amit eddigi kutatásaim szerint közel 60 neki tulajdonítható munkája követett. Készített ajtó- és ablakkereteket, épített házat, fából stallumokat, festett szószék-hangvetőt, számos emléktáblát faragott, de legmaradandóbb emlékei kőszószékei maradtak, melyeket Szatmár megyétől a Székelyföldre 18 templom őrzött meg. Motívumvilága az idős Umlinghoz hasonlóan a reneszánszból ráplálkozik, munkamódszere az erdélyi hagyományosnak tekinthető lapos faragás módszerét követi. A győri monostori szószék a legkésőbbi datált munkája. 1748-ban Török Márton kurátor számadása szerint „... a Prédikáló-székért adott 4. Ft-ot”, ami azt jelentheti, hogy az egyház már korábban tervezte ennek elkészíttetését, de melyet anyagiak hiányában az egyház helyett végül a Kabos család valósított meg.

A második korszak Umling Lőrinc és János tevékenységéhez köthető. Lőrinc a hat Umling testvér közül a második gyermekként 1742-ben, míg öccse, János, 1753-ban, szintén Kolozsváron született. Lőrincről még annyi tudható, hogy 1764-ben nősült, a kolozsvári Anna Catherina Riemmet vette nőül, akiről 1800-ban, mint özvegyről tesznek említést. Az 1793-ban elhunyt Jánost 1772-ben vették fel a kolozsvári asztalosok céhébe. Kettejük tevékenységének elhatárolására mindaddig nem történt kísérlet. Ez azért is nehéz, mert sokat dolgoztak együtt, és stílusuk is igen közeli rokonságot mutat. Magyargyőri monostoron mindössze egyszer, 1787-ben dolgoztak, amikor a mára már átalakított nyugati karzatmellvédet, több padmellvédet, a kurátor székét, illetve Török Mártonné sz. Finta Ilona megbízásából 8+1 táblás mennyezetet festettek a bejárati portikus mennyezetére. Munkásságuk színvonala, bár apjuk munkamódszerét követik, elmarad annak tudásától, ornamentikájuk, a kompozíció és rajztudásuk határozott visszalépést mutat. Festett tábláikon a naturalisztikus, a sápadtabb színű ábrázolásmód a jellemző, s a virágok között megjelenik egy vágató szarvas, a fák ágai között különböző madarak sziluettje. Őszinte, naiv látásmódot igazolnak a képek, de hanyatló ízlést árulnak el.

A két Umling testvérral egy időben dolgozik Magyargyőri monostoron *Késmárki János*, aki a templom részére szószékkoronát készít. Az egyház képviselői 1786-ban kötik meg a szerződést, s még abban az évben kifizetik a neki járó 135.10 Ft. munkadíjat, míg a szószékkorona felállítására – felirata szerint – 1788-ban került sor. Életéről B. Nagy Margit 1970-ben közreadott kutatásai révén bővebb adatokkal rendelkezünk. Születésének éve ismeretlen. Munkássága 1791-től követhető, a Wesselényieknek Zsibón bútorokat készít, Kendilónán és Kolozsváron a Telekieknek dolgozik, az utóbbi helyen Kemény Sámuel is foglalkoztatja. 1802-ben a kolozsvári asztalos céh látómestere, 1805-ben hamis bankócédula-készítés miatt börtönbe zárják, vagyonát és szerszámaikat elárverezik. A börtönben halt

meg 1807-ben, két gyermekét Michael Honigberger rézműves és a vele többször dolgozó Frónius János asztalos nevelik. Periratából kitűnik, hogy orgona- és ol-tárépítéssel is foglalkozott, nemes fákból dolgozott. Magyargyerőmonostoron az eddig megismert legkorábbi munkáját végzi sikerrel, hiszen 1834-ben, a körösfői templom építésekor Sólyomi Ignác festő-asztalossal kötött szerződéskor kikötik „...hogyan egy szép koronát maga tsináljon az elibe adott forma szerint ..., és akit az eccla ugyan akkor el is küldött Monostorra az ottani templom koronája meg nézése végett, hogy azon forma szerint tsináltassa a koronát...”

A *harmadik korszakhoz* köthető az 1846. évi nyugati karzatbővítés, amelynek mestere a később Körösfőn is dolgozó *Varga László* volt. Az ő itteni munkája révén az eredetileg hagyományos keleti karzattal L alaprajzúra bővítette, festőstílusát tekintve a fiatal Umlingok utánzására törekedett. A karzat érdekessége, hogy egy szív alakú festett-táblán az adományozókat is külön-külön feltüntették az adakozás értékének megjelölésével.

A XVIII. század végén – mint láttuk – a templombelső képe már végleg kialakult, az épület állaga sok kívánnivalót mutat. Egy fennmaradt okmány szerint 1796-ban egy bizottság a templom és a torony romladosait vizsgálta. 1826-ban a kurátor „A Geometranak, ki a Tornyt meg oculálta, fáradsága jutalmául egy szekér szálló karót...” küldött. A következő évben hozzáfogtak a károk kiigazításához. Mivel „a templom északi oldala egész hosszában dűlőfélben lévő, meg nézetett Aedilis Director, Thallinger Úr által, akinek javaslo rendezése nyomán két, éppen a fedél alá felmenő kő oszlopok építettek, egy harmadik a Torony mellé...” írja a kurátor 1828 évi számadásában. A templomot és tornyot megvizsgáló mérnök, Thallinger Frigyes (1765–1836) elismert szaktekintély, Kolozs megye építésügyi hivatalának akkori igazgatója. A templom és a torony rossz állapotát igazolja, hogy a század elején az egyház „két nagy harangja...” a templomkertben emelt fa haranglábon álltak, s melyeket 1829-ben, az épület felújítását követően vontak fel a toronyba. Ennek ellenére a haranglábat még évtizedekig megőrizte az egyház. A két kisebb méretű haranggal felszerelt tornyot még 1866-ban is újítják, új zsindeborítással látják el. Lebontásáról, illetve licitálás útján történt eladásáról 1883-ban olvasunk.

1834-ben egy meg nem nevezett nagyváradi mesteremberrel toronyórát készíttetnek, melynek költségeit éven át törleszti a gyülekezet. A szerkezet jelenleg, leszerelt állapotban, a toronyaljban látható.

1840-ben elhunyt, s a templom cintermébe temetett Sófálvi Miklós Péter lelkész, aki 1805-től állt a gyerőmonostori egyház élén. Helyébe az írói tevékenységéről is ismert Hory Farkast (1813–1872) szilágysomlyói lelkészt választották meg, aki haláláig, 32 éven át vezette a gyülekezetet. Ő volt a falu leghíresebb lelkésze, neve fogalommal vált Kalotaszegen. Debreczeni Mártonnak (1802–1851),

a győrmónostori születésű bányamérnöknek, a jeles költőnek, az első magyar nyelvű eposz szerzőjének barátja és támogatója, az 1848–1849 évi szabadságharc és forradalom eszméinek lelkes híve. Mihálcz Elek egyháztörténész 1879-ben azt írta, hogy kezdeményezésére, a templom egyik harangja „1849-ben ágyúnak adatott...”, de anyagilag is támogatta a vidék honvédeit. Vasvári Pál és maroknyi csapata házában eltöltött pihenő után indult el végzetes útjára. A jobbágyság eltörlésének hírére 1848-ban emléktáblát helyeztetett el a cinterem falára, 1860-ban Széchenyi-gyásznapeséget tartott egyházában. Elődjének, Sófalvi Miklós Péternek sírkövet állíttatott a cinteremben. Fia, Hory Béla (1845–1909) író, szerkesztő, árvaszéki elnök, leánya Etelka, Gyarmathy Zsigáné (1843–1910) néven vonult be a magyar néprajztudomány és irodalomtörténet jelesei közzé. Az ő szolgálata kezdetén néptelenedett el teljesen a szomszédos Derite egyháza, mely évszázadokon át a győrmónostori egyház filiáléja volt. Hory Farkas idején tanított itt a szabadságharcot megjárt Nyilas Miksa (1850–1873), aki apját, Nyilas Istvánt (1824–1850) követte a mesteri tisztségben. Kettőjük tevékenysége révén a falu elrománosodás felé haladó magyar lakosságát visszatérítették szüleik nyelvéhez és hitéhez, figyelmet szentelve a népi hagyományok ápolásának, „a leányokat varrni tanítja”, megteremtve ezzel Gyarmathy Zsigáné későbbi tevékenységének alapjait.

A XIX. század második felében a templom épületén jelentősebb munkálatok nem történtek 1891-ig, amikor általános felújítást végeztek a templomon, melyet 1936-ban, majd 1970–76 között újabbak követtek, ez utóbbi kettő Debreczeni László vezetésével. A XX. század elején, az egyházközösség legjelentősebb szerzeménye 1912-ből ismert, amikor a debreceni Kerékgyártó István által készített új orgonával lecserélték az 1786-ban Abrudbányán készült régi hangszert, melyet akkor „mint megőrzésre érdemes műkincset” a kolozsvári Erdélyi Történeti Múzeumba szállítottak. Az 1980-as évek végén még darabokban volt a múzeum pincéjében, mostani helyzetéről közelebbit nem tudunk.

1. Harangok és klenódiomok:

Az egyház történetében hat harang létezéséről van tudomásunk. A legkorábbról ismert 1703-ban öntetett Viski György papsága idejében, s amelyet azután az ó-fenesi gyülekezet 1821-ben felszentelt új templomának adtak. 1778-ban Kolozsvárott Andráschofski műhelyében öntetett nagyharangja ma is megvan. 1912-ben még szerepelt az egyház javainak összeírásában egy 1784-ben „...magnagyobbítván újra öntetett..” harang mely azonos lehetett azzal a „elhasadott haranggal”, melyhez „...125 font materiáért, öntés, kerek és kovács munkáért...” Török Márton kurátor 1827-ben, 484 forintot fizetett. Mihálcz Elek 1872-ben egy „1849-ben ágyúnak adatott..” harangot említ, 1908-ban egy bizonyos Imre András „...felejtethetlen kedves lánya emlékére...” egy kisméretű harangot önte-

tett, mely később a helyi egyházi iskolának adatott át. A templom tornyában ma is meglevő második harang kolozsvári munka 1923-ból.

Az egyház legrégebbi klenódiumai is a XVIII. századból származnak. Némethi Mária 1710-ben egy kenyérosztó ón tányért készíttetett. Kívül-belül aranyozott úrasztali pohara 1765-ből az egyházközösség szerzeménye. Kabos Mihály úr özvegye, Rettegi Anna 1776-ban egy ón boroskancsót, Sombori Druzsina 1797-ben egy belülről aranyozott boroskancsót, Ignác Ferenc 1806-ban egy aranyozott ezüst kenyérosztó tányért adományozott az egyháznak, míg Hory Farkas református lelkész Béla és Etelka nevű gyermekei három úrasztali pohárral egészítették ki 1891-ben, illetve kettővel 1902-ben az egyház klenódiumait. A donátorok az úrasztali kellékek sorát több értékes kézimunkával is ellátták. 1780-ban Kabos Mihályné „árva Rettegi Anna” egy krém színű selyem, s arany szálal kivarrt terítőt adományozott az egyháznak. 1790-ben Kabos István és Tűri Klára színes fonállal és ezüsttel kivarrt gyolcsterítőt, 1883-ban Bihari Andrásné-, 1883-ban a „M. Gy. Monostori asszonyok”, „a M. Gy. Monostori leányok” 1910-ben, egy-egy úrasztali takarót, míg Török Ferencné Sinkó Erzsébet 1908-ban szószéktakarót adott az egyháznak.

Magyargyerőmonostor névszerint ismert református lelkészei voltak: Viski György (1703–1746), Kolozsvári H. György (1747–1780), Dési H. István (1781–1804), Sófalvi M. Péter (1805–1839), Hóry Farkas (1840–1872), Dobai Lajos (1873–1877), Kovács Kálmán (1879–1882), Mike Lajos (1882–1887), Csákány János (1888–1892), Péter Károly (1892–1896), Nagy Mózes (1896–1900), Paulai Viktor (1901–1908), Rácz Miklós (1909–1918), Sebesi András (1919–1921), Szabó Károly (1923–1924), Nagy János (1925–1929), Czirják Károly (1929–1931), Márkó Ödön (1937–1940), Magi János (1941–1946), Bitay Lajos (1946–1958), Kántor Artilla (1958–1969), Nagy Márton (1969–1979), Deritei György (1979–1991), Kiss Tibor (1991-)

Melléklet

Megjegyzés: a kiskapitálissal szedett adatok a templomban fellelhető tárgyi emlékek adatait rögzítik, a kurzív betűkkel szedett szövegek az írásos adatokat ölelik fel.

RÓMAI KOR. KETTŐS KŐOROSZLÁN. A déli (csonka)torony déli falán, egy darab kőből faragva.

II–12. SZ. DOMBORMŰ („Kalotaszegi madárlány”) a déli (csonka)torony déli falában.

1241. „per invasionem et rapinas Tartarorum superioribus annis non nihil deformatum, destuctunque, quinimo pretiosis etiam suis ornamentis penitus fere exutum sit” (Fejér Codex dipl. VII. 4. 162. 1; Bunyitay 1883. II. 353; Miklósi-Sikes 1999. 260.).
1275. október 3. A Kulusmunustura-i Szűz Mária-monostor konvertje előtt Kalotai Mikula fia Keminius – gyermektelen lévén – lelki üdvössége biztosítására az elődei által alapított Gewrumonostura-i kolostornak adományozza a Zumus folyón lévő malmát és a közút melletti két halastavat: „Kemenius filius Mikula de Kalota confessus est... quod quia ipse huius vitae salutio ob prolium defectum destitueretur et ipsum Monasterium in Gewru Munustura per progenitores suos pia liberalitate exstructum per invasionem... Tartarorum... penitus fere exutum sit, hinc quod solatii salutem vutaeternae et premorium particeps redderetur... molendinum suum super fluvio Zumus habitum cum omnibus usibus et emolumentis, item duas piscinas propeviam publicam habitas et existentes eidem Monasterio in laudem Dei omnipotentis et animae suae refrigerium perpetuo donaverit”. A kolozsmonostori konvert 1275-i kiadványa. Eredetije ismeretlen, kézírata: Kemény: DiplSuppl I. 85. (a kolozsmonostori konvent levéltárában volt állítólagos eredetijéről, ahol azonban ez nem található). (Bunyitay 1883. III. 355-356; Fejér Codex dipl. VII. 4. 162. 3. 11; Jakó 1997. 338; Miklósi-Sikes 1999. 260.)
1332. „Petrus sacerdos de villa Monostur solvit II grossos” (Monumenta Vaticana Historia Regnii Hungariae Illustrantia. Series I, Tom. 1-5. Budapestini, 1887-1889. I. 49; Entz Baukunst 150; Entz I. 1994. 119; Miklósi-Sikes 1999. 260.).
14. század. Freskótöredék a déli falon, annak külsején, a portikustól jobbra. Angol vörös és fekete keretelés, benne halvány és töredékesen maradt képtöredék.
14. század. Dombormű (Szent Mihály) a déli (csonka)torony déli falában.
1433. Kemény István az itteni *Szent László*-kápolna számára búcsút kér. (Lukcsics II. 86, Entz II. 1996. 369; Miklósi-Sikes 1999. 261).
1478. „Gyerewmonostori Kabos János Gyerewmonostora-i részbirtokát, ottani nemesi lakóházával együtt... 200 arany Ft-on zálogba veti Gyerewmonostora-i Kabos Jakabnál. (Jakó 1990. 2264).
1491. „Testes de possessione Derethe... fassi fuissent, quomodo in festo beati Georgii... peracta missa causa peregracionis cum plebano eorum unacum cruce ad capellam sancti Ladislai regis in campo.. habitam concepissent iter agere” látták, amint Kemény Péter „familiares Anthony Dobzay” megtámadták. (ENMLt Kemény lvt, ENTZ Baukunst 150, Entz II. 1996. 368; Miklósi-Sikes 1999. 260.).

1492. Kemény Péter Szent György napján "causa peregrinationis extra ipsam possessionem Gyerevmonostora ad capellam beati regis Ladislai iter face-re habuisset" Dobzai Antal megtámadta és megsebesítette, (ENMLt *Kemény* lvt. és OL Fényképgyűjtemény 46., Kemény Pál lvt. 8, Entz II. 1996. 368; Miklósi-Sikes 1999. 261.).
1494. „Jacobus Kabos quendam Matheum Barra iobagionem dominarum (sc. Katherine consortis Anthonii de Dobza necnon Elene et puella Barbare filiarum condam Andree Rado de Gyerevmonostora)... sepefata Gyerevmonostora commorantem, dum... ipse peractis diviniis de ecclesia parochiali versus domum suam redire habuisset" megölte. (Dl. 27079; Entz I. 1994. 119; Miklósi-Sikes 1999. 261.).
1496. Az előbbi ügy elbeszélése (ENMLt Kemény Pál lvt.; OL Fényképgyűjtemény 46. doboz, Kemény Pál-gyűjtemény 16; Entz Baukunst 150; Entz I. 1994. 119. ; Miklósi-Sikes 1999. 261).
- 1524 és 1542. Tanúvallomás: „fassus est, quod cum Monostorienses in terra Sandorszallasa fecissent frustra (!) lignea pro Silindrino" Valkai István velük egyezkedett. (Entz II. 1996. 368; Miklósi-Sikes 1999. 261).
- 1525 K. RENESZÁNSZ AJTÓKERET AZ ÉSZAKI FALBAN. Felirata: AMBROSIVS NOWAR VITRICVS ECCLESIE. (Balogh 1939. 572; Balogh 1943. 96. 207. 266.).
1536. PAPI ÜLŐFÜLKE FELIRATA: HOC OPU... DE TASAD 1*5*36.
1552. Gerewmonostora-i Kemyn László, minthogy Ferenc nevű fia számára Andrashaza-n birtokot kíván vásárolni, apjától reászállott Gerewmonostora-i (Colos vm.) nemesi udvarházát és birtokrészét 75 magyar arany Ft-on zálogba adja testvérének Kemyn Jánosnak. (Jakó 1990. II. 5118.).
16. század. Reneszánsz kőtöredék a sekrestyében. Valószínű, hogy ajtópárkány szemöldökköve lehetett. Felirata, nincs, méretei: 56 x 18 x 22 cm.
1642. VÉSETT ÉVSZÁM a torony D-Ny-i élének egyik kváderkővén.
17. század. Felirat a szentély déli, 2-ik pillérén: „JÁNOS DEÁK”.
1710. KENYÉROSZTÓ ÓN TÁNYÉR. Mérete: 24 cm. A peremén felirat: „A MAGYAR GY: MONOSTORI ECCLANAK AZ / ÚRASZTALÁHOZ HOLTA UTÁN VALO / EMLÉKEZETIRE HATTA EZ ÓN TA / NYERT NÉMETI MARIA 1710 Eszt.”
Alján, két leveles koronával zárt leveles koszorúban: N · S · / · V · M · // 1 · 7 · / · 0 · 2 · . Fenekén karcolva: „NYF”, illetve ovális mesterjegy. (Rajza és felirata: Debreczeni Vázlatkönyv 006).
1747. Török Márton kurátor számadása: „Az 1747-dik esztendőben keze alá ment cassából adott a Templom körül dolgozott Áts és Asztalos Mester Embereknek 14 Ft-ot”.

1748. Török Márton kurátor számadása: „A Torony sendelyezéséért adott 14; A Prédikáló-székért adott 4; A Pap kemencéjének fel-rakásáért adott 2; Tzinterem sendelyezéséért adott 3”.
1748. **TEMPLOMHAJÓ MENNYEZETE.** (Eredetileg id. Umling Lőrinc munkája. Mára csak egy feliratos, címeres tábla, a többi kékre festve). Felirata: EZEN ISTEN HÁZÁNAK MEG / AVULT MENYEZETIT ISTENTŐL / VÖTT JAVAIBÓL ISTENHEZ VALÓ KE / GYESSÉGÉBŐL MAGA KÖLTSÉGÉVEL / TSINÁLTATTA TETS: NEZTS MAGYARGYE / RŐ MONOSTORI KABOS FERENCZ / URAM FELESÉGÉVEL SZODO / RAI ANNÁVAL ANNO / 1748 DIEB IULY. (TOMBOR 1947. 36; TOMBOR 1968. 159; Debreczeni Vázlatkönyv 097).
1752. **KÖSZÓSZÉK.** (Kabos címerrel, Sípos Dávid munkája). Felirata: EZEN PREDIKALO SZEKET TSINÁLTATTA TKT. MAGY GYŐ MONOSTOR / IDŐSBIK. KABOS FERENCZ FELESÉGÉVEL SZODORAI ANNÁVAL ANNO 1752. Tovább bibliai idézet. (Tombor 1947. 36; B. Murádin 1994. 86. 87. 88; Debreceni Vázlatkönyv 098)
1753. **URAK SZÉKE** (festett kettős padelő) Kabos Ferenc címerével. Id. Umling Lőrinc munkája. Felirata: SZODORAI ANNA ANNO 1753. DIEBUS JUNII
1753. **URAK SZÉKE.** (festett padelő) Kabos Ferenc címerével. Id. Umling Lőrinc munkája. Felirata: M: GY: MONOSTORI KABOS FERENTZ 1753. DIE 22 JUNI. (Tombor 1947. 36; Tombor 1968. 159; Debreczeni Vázlatkönyv 098.).
1753. Kovács Mihály kurátor számadása: „Az átsoknak a portikusért adott 6 Fl; A Velum gombjáért adott 34 den.; A Velumhoz való vasért adott 1 Fl. 12 den.; Ugyan annak csinálásáért 54 den.”.
Kovács Mihály kurátor számadásai között, Id. Kabos Mihály (+1753) főkurátor adománylevele: „
- 1753.a. Kabos László főkurátor végrendeletében tett adomány, a Kovács Mihály kurátor 1759. évi számadásai között: „...Tek. N. Kabos László Ferenc, Sándor, Farkas és Mihály uramék néh(ai) Édes Atyjok holta után több levelei között Édes Atyjoknak találtak egy Contractusra, melyből még 1753. die 23-ik február, ezen Ecclának foglalt 100 magyar forintot, a Contractusra tett maga tulajdon kezével írt s tulajdon petsétjével roborált ilyen indoklással....: Én M. Gy. Monostori Idősb Kabos Ferentz ezen contractusban specificált 100., azaz száz magyar forintokat kötöm és legalom az én jó Istenhez való buzgó szeretetemből... az Magyar Gy. Monostori Ref. Templom szükségére, a melynek Capitalissához semmi idő folytán ne nyúljanak, hanem ... annak jövedelmeiből az idővel követ-

kezni szokott ruináit azon Templomnak és Czintermének kell építeni, ha pedig Istennek oly ítélete találná követni, hogy az Templom végképpen pusztulásra jusson és a község semmiképpen fel építésével nem bírna, sem egyéb fundus nem találtatván in tabi Cassa a capitalist fel vévén, abból építessek fel. Melyet mind faimnak kiket Isten közülök meghagyand és azon helynek lakosai leendnek, ez mellett Curátoroknak és azon helybeli Papoknak is lelki ismereteikre hagyom és kötöm, hogy ezen pénzt semmi privátúmrá, még annak az interesét is, ne fordítsák, hanem minden időn a Templom körül való építés kívánja. A midőn pedig építés nem lenne, azon idők alatt nevelkedő rendes interesét szaporítani igyekezzék és az Isten Házát gazdagítani tenni. ... M. Gy. Monostor Ao. 1753. die 23. febr. Gy. Monostori Idősb Kabos Ferenc”.

1754. Kovács Mihály kurátor számadása: „A Tzinterem sendelyezéséért adott 2”.
1754. EMLÉKTÁBLA a cinterem falának belső oldalán, a délkeleti kapubejáró mellett. Sípos Dávid kőfaragó munkája. Felső felén reneszánsz párkánnyal zárt, alatta a Kabos címer (a szarvas jobbra néz), alatta felirat: EZEN ROMLÁSBAN SOKÁIG ÁL / LOTT ISTEN HÁZÁNAK KERITÉSE / ISTENTÖL VÖT JOVAIBÓL ISTENÉ / HEZ VALÓ SZERETIBŐL MAGA / KÖLCSÉGÉVEL ÉPÍTETET MA / GYAR GYERŐ MONOSTORI / TES: NTES : KABOS FERENCZ / URAM FELESÉGIVEL / BORSAI / N : BORBÁRÁVAL. AO. 1754 1 JUN. (Debreczeni, Vázlatkönyv 007).
1754. Inventarium bonorum omnium ecclesiasticorum in venerabili tractu Colos et Kalota Anno 1754. március 25. A Kolozs-Kalotai Egyházmegye Levéltára, az Erdélyi Református Egyházkerület Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában. I/1.
- „... Tudjuk bizonyosan, hogy ezen M. Gyerőmonostoron vagyon a ref. ecclesiának parochiális fundusa.
1. Amelyen prédikátora tiszteletes Csengeri János úr lakik, keletről Tek. Gyerőffi Kata asszony jobbágya malmába járó sikátor, délről és nyugatról a falu utcája, északról pediglen a falu pataka regális mensura szerint széle 14, hossza 22.
  2. Melyen az oskolamestere lakik, mely a ref. templomon belől északra vagyon. Keletről és nyugatról a templomba járó utca északra is a falu utcája, délről a piac vicinitásiban reg. mens. Szerint ennek széle 4 és ½, hossza 13. A megírott parochiális funduson kívül, volt ezen ref. ecclesiának egy fundusa falunkban melyet ezelőtt zsellérei laktak. Mindnyájan úgy tudjuk, úgy is hallottuk, hogy minden konverzia nélkül bírta ezen eccla míg ezelőtt mintegy 10 esztendők tekintetes nemzetes Kabos Ferenc uram erő-

szakkal az ecclától elfoglalá és mostan is rajta commoráló Nisztra Lukács nevű jobbágyát rászállítá (...). Úgy hallottuk eleinktől, hogy ahol most falunak patakán sokszor megírt Gyerőffi Kata asszony Borla Vaszij és Borla Péter jobbágyainak nemrégén épült malma vagy on elelőtt régen azon helyen levő malomtól vámot adtanak ezen ref. ecclában szolgáló praedicátoroknak, azért: hogy a malom gátjának egyik része a P. fundusnak oldalában fundáltatott, mind ma is úgy vagy on, vízárakor nagy kárára a papnak, minden vámadás nélkül...”

- 1757 és 1758 esztendőben v. curátorságot viselvén Ecclabeli Imre István számot adott az Ecclának... a volt curátor Kovács Mihálytól által adott 18,36 magyar forint, harminchat pénzzel együtt, és mint hogy ennek idejében tsináltattanak a Templombéli székek egy summáját oda fizette és költötte, ezért külön külön mostan mindenekről nem is demonstráltat; de az Eccla bizonyítja, hogy 7 magyar forint és hatvanöt pénznél többel adósa nem tétetett, melyet is a következő v. Curátornak, Török Jánosnak át is adott.
1758. FESTETT PAD. Felirata: EZEN ISTNN (így!) HÁZÁBAN LEVŐ SZÉKEKET ÉPÍTETTE A N: M: GYERŐ MONOSTORI R: ECCLESIA TEMPLOMÁHOZ LÉVŐ NYILÓ FÖLDEKNEK JÖVEDELMEKBŐL IMRE ISTVÁN KURÁTORSÁGÁBAN ÉS DEBRECZENI JÁNOS EGYHÁZFISÁGÁBAN 1758. (Tombor 1968. 159; Debreczeni Vázlatkönyv 098).
- 1758 (A). PAPISZÉK. Id. Umling, igen szép munkája. Felirat a baldachin homlokán: „Ezen Széket tsináltatta Török Márton / Solt. LXXXIV. Vs. 5.” A hátlapján 1758-as évszám olvasható. (Debreczeni Vázlatkönyv 097).
1758. PADELŐ. Felirata: M: GYERŐMONOSTORI REF. ECCLESIA TEMPLOMÁHOZ LESŐ (?) / SIGÁBÓL ÉS DEBRECZENI JÁNOS EGYHÁZFISÁGÁBAN 1758.
- 1758 (B). ÚRASZTALA. Id. Umling Lőrinc munkája. Felirata: EZEN ASZTALT TSINÁLTATTA TÖRÖK ANDRÁS AZ ÚR ISTENTŐL VÖTT JAVAIBÓL 1758. Idézet Szt. P. Cor. XI. R. C. 23. (Tombor 1968. 159; Debreczeni Vázlatkönyv 097).
- 1758 (C). NYUGATI AJTÓ lapjának felirata: (EZEN) A(jtót) ISTENTŐL VÖTT JOVAIBOL / TSINÁLTATTA TÖRÖK MÁRTON (ÉS) HITES TÁRSA VINTZE ERSÉBET / ANNO 1758. (Debreczeni Vázlatkönyv 097.)
1759. Kovács Mihály kurátor számadása: „A Templom boltozás felett való részét újra szarufáztatván és sendelyzetetvén az Átsoknak fizettem 26 Fl. 52 den; Azon résznek tetejére vetek egy pléh gombot 2 Fl. 18 den; Azon szükségre vetek 20 ezer sendely szeget 9 Fl. 60 den”.

1760. Török János kurátor számadása: „A T. Parochus házának sendelyezéséért fizetett 1. 88; Ahhoz szükséges sendely szegéért 1.02; A sendely szeg igazításáért 0.31; A Harang tengely vasainak igazításáért 1.29; A Templomhoz meg kívántatott egy rúd vasért 1.29; A Templomon dolgozó vas miveseknek 2.26; A Mester házat építők 10.20; Ugyan azoknak fizetésben másfél étel pálinkára 0.54; Azon házra sendely szegéért 5.05; Azon házhoz meg kívántató kementze vasára, munkájára 1.45; Azon ház padlásához vett 28 fűrész deszkára 4.46”.
1762. Bogdány János kurátor számadása: „Adott a czintermen dolgozóknak 4 M. Ft; Adott a harangöntőknek 1; A harangöntéskor borra, pálinkára, szénért, fuvarért, cigányok munkájáért fizetett summa 9. 29;
- Kabos Farkas főkurátor számadása: „Mense August: Ignázt Márton és István szegődtetvén meg az Ekkla, hogy az egész Czintermet újra szarvazzák és sendelyezzék, úgy a Csonka Tornyt és szegélyét is meg sendelyezzék, azon átsoknak diversis vicibus az alku szeint fizetett 14.28; A most megírt épületre meg kívántató sendelyszegre két részen erogált 16.32”.
1763. Bogdány János kurátor számadása: „Anno 1763. die 21 Mense Majo. Öntettetett az Eccla egy Harangot, mely is lévén 4 másás és 80 fontos az ó hasadt harang 3 másás és 40 fontos, került in summa 245.82; A Mester Uram fel hozására Ao 1761. 1.20; A Harang öntéskor 68 tégláért fizetett Kolozsvárról lett hozásával 2.1;”.
- Kabos Farkas főkurátor számadása: „Anno 1763 in mense Maji az Harangöntőnek diversis vicibus amint az alkuból is kitetszik fizetett 245.82”
1764. Bogdány János kurátor számadása: „A Parochiális funduson levő házhoz ragasztván egy kisebb házat, annak építéskor mester embereknek sendelyezésével együtt adott 3.6; Azon házhoz meg kívántatott sendely szegéért 3.57; Ugyan a Parochiális két házakhoz új ablakok kívántatván, melyeket Kolosváron az üvegessel meg tsináltatott, fizetett 2.28; A fentebb írt Parochiális házakhoz kementze rakásáért fizetett 1.79”.
1765. Bogdány János kurátor számadása: „A Tornyt tsináló Átsnak az első alkalommal elő pénz 1.20; Ugyan akkor áldomásra költött 0.34; Azon átsnak alkalom szerént egy pint pálinkát 0.34; Azon átsnak az alku szerint vett 2 véka búzát 1.36; Újabb alkalom szerént azon Torony tsináló Átsnak áldomás italra vett egy veder bort 0.96; Akkor Miklós pénzt adott az Átsnak 1.20; A Toronyhoz 200 létz szeg tsinálásáért 1.20; Azon Átsnak három ízben jussa szerint adott 6.12; 29. Április. A torony tsináló Átsnak 10.20; 15. Maji. Vettem az Átsnak ifjú Török Mártonnétól egy ejtel pálinkát 034; 31. Maji. Adtam az Átsnak fizetésbe 2.04.”

1765. **ÚRASZTALI POHÁR.** Belül és részben kívül is aranyozott ezüst kehely. Méretei: 21 x 12 x 9 cm. Ajka alatt metszett felirat: A · M · GYERŐ MONOSTORI REFORMÁTA ECLESIA UR ASZTALÁHOZ VALÓ POHARA TSINÁLTATOTt ANNO 1765.

Kabos Farkas főkurátor számadása: „Ao. 1765. Die 6 Maji. Az Ekkla két romladozott ezüst Poharából egyet csináltatván és ugyan azon alkalmatossággal az Úr asztalára való Tányért is amplóltatván s rectificáltatván, mindezeket aranyoztatván az ötvös recognitíója szerint fizetett T., Fő Curátor 23.45”.

Debreczeni László szerint, a jelenlegi felirat alatt eredetileg más írás volt, egyes betűk, különösen a „pohara” szó alatt más betűk nyomai látszanak. Ötvösjegye a talp peremén van beütve. (Rajza és felirata: Debreczeni Vázlatkönyv 006).

1766. Bogdány János kurátor számadása: „A Torony tsináló Átsnak az alku szerint adtam 16; A toronyhoz 26 szarú szeg tsinálásáért tzigány Boros Mártonnak 024; Boros Mártonnak a Toronyhoz tsinált 2 nagy vastag szeg, öt karika, 40 nagy szaruszeg, 80 kisebb szaruszeg tsinálásáért és a vas lapoknak forrasztásáért mind összesen fizettem 1.29; Ugyan Boros Mártonnak ötszáz létzszeget tsinálásáért 1.29; Ismét Boros Mártonnak 13 nagy szaruszeg 50 kisebb szaruszeg tsinálásáért adtam 0.45; A Torony tsináló átsnak adott pénzt 26.52; Mikor a Toronyra a fákat fel vonta az Eccla vett egy veder bort melyért fizetett 1. 20; Idem a Torony tsináló átsnak Conventio szerint 1.02; A Toronymál levő kőműves munkáért 5.70; A Tempom kulcsa meg tsinálásáért 0.12; 7. Nov. A Toronyot tsináló Átsnak adott 8.16; 14. Nov. Ugyan azon Átsnak pénzt fizetésébe 8.16; A Torony tsináló Átsnak mikor a Toronyot elvégezte áldomásba 3 kupa bort, melyért fizetett 0.34”.

Kabos Farkas főkurátor számadása: „Anno 1766. die 10 Aug. A Torony Tsináló Mundrjú Péter nevezetű átsnak 10.20”.

1767. Bogdány János kurátor számadása: „A Torony grádsára Tsináltatván 14 nagyobb és 40 kisebb létzszegeért fizettem 0.18”.

Kabos Farkas főkurátor számadása: „Ao 1767. die 8-a Maji. Két szekér mészért az Ekkla szükségére a Torony építésekör 3.10; A Toronyra megkívántatott 19 ezer vulgo dranyitza sendely szeget, fizetvén azok árába 14.25; Ugyan azon Toronyhoz a rendes létz szegeknél nagyobb öt száz létz szeget, százát a dénár 60, fizetvén azokért 3.00; Ugyan azon Toronyhoz megkívántatott egy mása hunyadi vasért 9.00; Ugyan azon Toronyra meg kívántatott öt új pléh gombokért a kolosvári pléhesnek 34.68”.

1768. Bogdány János kurátor számadása: „A Parochiális házhoz valami foglaló vas kapcsot tsináltatván adtam 0.28”.

1773. Bogdány János kurátor számadása: „Sendely szegre, úgymint 3600 szegekre 4.08; Tizennyolcz ezer sendelyre adott 10.72;
1774. Bogdány János kurátor számadása: „Húsz ezer sendely szeget alkudván, fizetett érte 20.40; Két ejtel bort adván szeg tsinálónak áldomásba 0.30; A sendelyező Átsoknak adott egy veder bort áldomásba 1.20”.
- 1775–76. Imre György kurátor számadása: „Az 1775-ben percipiált búzából a Templomot sendelyező Átsoknak adott Conventio szerint 10; Az 1776-dik esztendőbeli búzából erogált szegek igazításáért a cigánynak 1; Tizennyolcz ezer Templomhoz való sendelyért adott 18.36; Ugyan nyolcz ezer sendelyért adott 8.16; A sendelyező Átsoknak Conventiójában 31.68; Egy rúd vasat vévén a Templom szükléretére fizetett 1.20; Öt szál deczkáért a Templom szükségletére adott 0.77; Tizenegy léczért és egy gerendáért a Templomhoz 0.98; A Parochiális háznál levő csürnek fedésére szalmáért adott 3.40”.
1776. **ÓN BOROSKANCSÓ.** Felirata: A M · GY · MONOSTORI REF. EKKLESIA SZÁ / MÁRA URASZTALHOZ MAGA KÖLTSE / GEVEL KESZITETTE ÉS ADTA EZEN / KANNÁT NÉHAI KABOS MIHÁLY ÚR / ÖZVEGYE RETTEGI ANNA 1776. ESZT. (Debreczeni Vázlatkönyv 006).
- 1777–78. Fazakas János kurátor számadása: „A Templomban levő boltozatok be deszkázásáért adott a Mester embereknek 1; A Rettegi harangöntő lovára 1 méret zabot adott; A rettegi harangöntőnek adott elő pénz, mely is az ő harangja nem acceptáltatván, oda vezett 5. 10; A kolozsvári harangöntőnek az 1778-dik esztendőben öntetett nagyobb harangért fizetett az alku szerint in summa 596.70; Ugyan az harang öntőnek két ízben lévő intertentiójára és oda tartozó egy s más apróság szükségre költött in summa 3.50.”
1778. **NAGYHARANG.** Felirata: AZ M. F. EGY Ö ISTEN NEVE TISZTELETÉRE AZ KI VAGY ANNÁL INKÁBB FEL INDITASSANAK, M. GY. KABOS FERENTZ FŐ CURATORSÁGÁBAN ÖNTETET A M. GY. M. ECCLESIA KÖZÖNSÉGES JÖVEDELMÉBŐL / ME FUDIT ANDRÁSCHOFSKI CLAUDIOPOLI A. 1778.
1779. Fazakas János kurátor számadása: „A nagy haranghoz más állást tsináltatván, fizetett 4.08; A Parochiális házhoz egy kementzét rakatván, adott az alku szerint 6.12; A Templom tornácza be deszkázásáért fizetett a mester embernek 1.36
1780. **SELYEM TERÍTŐ.** Krémszínű selyem, csipke széllal, arany szállal kivarrrva. Felirata: „A KriStUS JESUS keresztfáról levett Sz. testet ezen tiszta gyoltsal takarja M Gy Monostor / R EKKlesia urasztalán egy Arimatia beli

Jósef nyomdokát követni kívánó özvegy Kabos Mihályné Árva Rettegi Anna 1780^{dik} esztendőben”.

1780. Fazakas János kurátor számadása: „A kőműveseknek Conventiójába adott 20.00; A mész égetőknek mészért fizetett 8.00; A kőműves mellett dolgozó napszámosoknak in summa 8.42; A Templom renoválásáért a kőművesnek fizetett 49.98; Az asztalosoknak alku szerint fizetett 30.60; Az asztalos kihozataláért fizetett 0.54; Az üveges kiszállításáért a szekeresnek fizetett 0.72; Az üvegesnek fizetett az alku szerint az ablakokért 22.44; Állásnak való 15 szál deszkáért fizetett 0.90;
1781. Varga János kurátor számadása: „A Templomot sendelyező asztalosnak adott 8.00; Tíz ezer sendely szegért Boros Mihálytól 6.08; Szabó Mártonnak templom sendelyezéséért fizetett 8.16; Kolosról Tiszteletes Uram egymását hozó 3 szekeresnek 7.56; A sendelyező mellett levő napszámosoknak 1.36.
1782. Varga János kurátor számadásai között: „Anno 1782 die una januarii, jövének hozzám Instaferiptushoz az Ektor eskütjei ez okon, hogy mivel ennél előtte Incze György és Török Márton ő kigyelmek kérésekre az Eklésiától a ... megengedetett, hogy a Piatzon, az Ekkla teritoriumára az Oskola Ház mellett, vagyis annak kertje mellé Mészárszéket építsenek ő kegyelmek, úgy mind az által, hogy abból az Ekkla számára valami haszon is jöjjon: Erre nézve a múlt ősszel Incze György és Török Márton ő kigyelmek a Mészárszéket fel építették ígervén az Eklésiának esztendőnként annyi marha húst a mennyi Visitatio alkalmatossággal fog kívántatni, e mellett a harangok tengelye kenésére két kupa fagyút. Ezt pedig magok és posztezítások mind addig prezentálják, míg a Mészárszéknek fenntartanak, ha pedig deficiálnak, akkor a Mészárszéknek épületei implicité menjen által az Eklésiának... Ezen Mészárszékbeli épületek és abból az Eklésia hasznára lett megegyezések Confirmatívját a sz. Visitationak is alázatosan ajáljuk”. (Jóváhagyás: „Ezen Eklésia helyes Economiáját a Mlgos Tektes Professoratus Ejudiciuma nélkül approbálja a Sz. Vizitatio, Ao. 1783. die 5-a Febr. S. Paraki Dániel pro senior”.)
1784. Varga János kurátor számadása: „Harangöntőnek 266.22.
1784. HARANG. (Szerepel az 1912. évi leltárban). Felirata: EZ HARANG EGYEDŰL ISTEN TISZTELETÉRE A M. GY. M. REF. ECCLASIA SZÁMRA M. GY. M. KABOS FERENCZ FŐ CURATORSÁGÁBAN AZON ECCL. JÖVEDELMÉBŐL MEG NAGYOBBÍTVÁN ÚJRA ÖNTE-TETT 1784-IK ESZTENDŐBEN.
1785. Varga János kurátor számadása: „A Parochiális házat sendelyezőknak adott 8.16; 15 ezer sendely szegért 10.80.

1786. Török András kurátor számadása: „Korona csinálása felpéncz 10; A ló-ért amelyen az asztalos kijött 1.36; A Korona tsinálónak 40.00; Zetznek az asztalosnak két versbe 30.00; Zetz uramnak 100.00; A prédikáló szék karjának kiigazításáért 1.36; Orgona tsinálónak 5 font húsrá 0.20; Zetznek Kolozsvárra járván 6.42; A Templombéli első székért 2.38; Török Antalnak a torony ajtó fel állításáért 1.02; A kőművesnek a Templom belső részén való munkájáért 17.34; Zetznek 54.00; A Templombéli 3 üveg ablakért 6.18; A köoszlopért, mely a Kathedra gráditsánál vagy on 2.00; Ehhez való vas kapsokért 0.15; Török Mihálynak 3 ablak rájáért 0.68; Kúti Jánosnak Abrudbányára orgonistához való járásáért 1.20; Az orgona alá való boronáért 0.18; A Clavicordiumért és kihozataláért 8.30; A szeke-resnek a Korona kihozásáért 2.84; A Korona tsináló ládjájának el hozásáért 0.34; Késmárkinak utoljára a Koronáért 80.00; A karkőért a kőfaragók-nak 9.60; Késmárkinak differenciába 5.10; Zetznek utoljára 40.00.
1787. (Debreczeni János kurátor)
1787. KURÁTOR SZÉKE. (ifj. Umling Lőrinc munkája). Felirata: Tsináltatott e Szek az Ecclesia költségéből 1787 dik Esztendőben. (Tombor 1968. 159; Debreczeni Vázlatkönyv 098).
- 1787 (A). FELIRAT AZ ELŐCSARNOK MENNYEZETÉN: Ezen Munkát / Tsináltatta az Úr Istentől / vött javaiból Finta Ilona / Török Mártonné / Ano 1787. (Debreczeni Vázlatkönyv 097).
- 1787 k. FELIRAT A NYUGATI KARZATON. Felirata: Ez az kar készült, Debretzeni János / Kurátorságában Kolosvári Lőrintz János Által.
1788. FESTETT SZÓSZÉKKORONA. (Késmárki K. munkája). Felirata: Istennek Ditsőségére és SZ: Neve tiszt: M: GY: Mon. Idősb: T: N: Kabos Farkas Úr Fő Curatorságában és Szorgalmatosaga által : az Ecclesia jövedelmiből 1788-dik Eszt: tsináltatott K(ésmárki) J. ált. (Tombor 1968. 160; Debreczeni Vázlatkönyv 098).
1789. Török András kurátor számadása: „Sinkó Ferencnek az asztalos ládjájának Kolozsvárra viteléért 0.48; Imre Andrásnak az orgonához való székért 1.24.
1789. SÍRKŐ (Török Gáspár) a sekrestyében. Reneszánsz profilozással, igényes betűkkel vésvé. Méterei: 100 X 26 X 10-12 cm. Felirata: ÁJ MEG NÉZ E KÖRE / MEGLÁD HA / LAL TÖRE / MINT BÁNIK / EMBEREL JA(..) ÉN / TÖRÖK GÁSPÁR / ÉN GYENGE TESTEM / BEN KIT KÖVETET / ROMLÁS AKI X HÓ / NAPIG ÉLTEM EVI / LÁGBAN.
- 1789 BEN. (Debreczeni, Vázlatkönyv 007. A cinterem északkeleti sarkában állónak említi)
- 1789 (A), SÍRKŐ. (Kemény Imre). Hasáb alakú sírjel, felül profilozott, íves lezárással. Homlokoldalán a domborművű Kemény-címer alatt, mives be-

rúkkal vésett felirat: HA KÉRDED HOGY E SIR KINEK NYITTATOTT NEG / IDÖSB L: B: KEMÉNY IMRE HALD MEG / ÉLETÉT NEG UNVÁN E HÁZBAN NYUGODNI / ELVÉGSZTE S LELKÉT AZ ÚRNAK NEGADNI / EZERHÉTSZÁZNYOLCVANKILENTZ HOGY URADOT / ÁPRILIS NAPJÁHOZ 20^{AT} MIKOR ADOT / AMDÖN ÉLETÉBEN EZ HATVAN ESZTENDÖT / SZÁMLÁLNA : NÉZD T TEN MÁR Ö A JÖVENDÖT / VÁRJA DE AZ ELÖT KEDVES HITES TÁRSAT / KIVEL SZÉP IDÖT ÉLT ALMÁSI JULIANNÁT / MAGA NELLÉ TENNI OHAJTJA S ELVÁRJA / MIKOR VÉGSŐ SZAVÁT AZ HALÁL BEZÁRJA / M : GY : M : L : B : K : I : ÚR. (A szövegben több a helyesírási hiba).

- 1790 k. SÍRKŐ (Finta Ilona) a sekrestyében. Felirata: „IT VÁRJA KRISZTUS EL / JÖVÉSÉT S VÉGSŐ / TROMBITA SZONT ESTE / FELKEL ÉS ET NÉHAJI / BOLDOG EMLÉKEZETŰ / FINNA ILONA TÖ(RÖK) / MÁRTONNÉ AK... / LELKET JÉZUSSA... / KEZÉBE...” A reneszánsz profilú sírkő (78 x 42 cm.) alsó fele letörött, hiányzik.
1790. TERÍTŐ. Anyaga gyalcs, sarkain és közepén más terítőkről átpaplikált minta a XVIII. század 70-es éveiből. Különböző színű selyemfonallal és ezüstszállal hímezve. Felirata: M. GY. KABOS ISTVÁN / TÜRI KLÁRA TSINÁLTATTAK / 1790 IK ESZTENDÖBEN: / SZENT JAKAB HAVÁBAN. (Debreczeni Vázlatkönyv 006).
1790. Sinkó Péter kurátor számadása: „Vasért az Eccla számára 10.00.
1793. Sinkó Péter kurátor számadása: „A Pap és a Mester Házába két kemence fel rakásáért 2.38; a Mester háza tapasztásáért 2.04;
1797. BOROSKANCSÓ. Ezüst, belülről aranyozott. Magassága 230 mm, talpátmérője 142 mm. Alján mesterjegy: I / SZ / 13. Fedelében poncolt felirat: EZEN KANNÁT TSINÁLTATTA A MAGA KÖLTSÉGÉVEL TKTES. SOMBORI DRUSIÁNNA ÚR ASZSZONY A M : GY : MONOSTORI REF : SZ : ECCLÁNAK 1797 DIK ESZTENDÖBEN. (Rajza és felirata: Debreczeni Vázlatkönyv 006).
1798. SÍRKŐ (Imbre Ferenc) a sekrestyében. Reneszánsz profillozással, igényes betűkkel vésvé. Méterei: 130 X 32 X 15 cm. Felirata: ITT VÁRJA KRISZTUS ELJÖVETELÉT AZ NE / HAI BOLGOG EM / LEKEZETŰ IMBRE / FERENCZ AKI IS AT / TA LELKÉT JESUS / SA KEZÉBE ÉLETÉNEK / AZ 12 DIK ESZTEN / DIJÉBE AZ 1798 / 27 AUGUST.
1798. Sinkó Péter kurátor számadása: „Az 1798-dik esztendőben Templomunk körül elé fordult tetemes reparációra erogált Fl. Hu. 513. den 6. Ezt csak a pallérnak, egyéb kívántatókra Fl. Hu. 55. den. 92, mind összesen 568.98.; Sinkó Péter ökegyelme a megmaradott 79 magyar Fl-ot, a következő V. Curátornak ifj. Barta Jánosnak átadta”.

- XVIII. SZÁZAD. SÍRKŐTÖREDÉK (Paulus Laczko) a sekrestyében. Méretei: 38 X 48 cm. Felirata: HIC IACET : PAU / LUS LACZKO DEFUNCT / TI D.M.....
1800. Néhai Kemény Simon özvegyének, Kabos Klára 1800-ban tett, és 1813-ban hitelesített adományának szerződése: „Contractus Testamentariul Dispositionis Generose quondam Clara Kabos sub 20.a Maji A. 1800. Libera Regiaque Civitate Maros Vásárhely...
Vagyon meg második Contractuson is néhai Mlgs. B. Kemény Simon Úr eő Exja maradékánál 200 M. forintokról, melyet hagyok a M. Gyerő Monostori Reformata Ecclesia számára úgy kedves atyám fiai a fiak vegyék fel és adják ki interesre az Ecclesia számára, hogy az otlévő Templom ez által is nagyobb épségben tarthatassék”. (Latin nyelvű hitelesítés és aláírás: Die 7. Martii 1813. Ladislaus Lengyel et Daniel Nagy Cancellista Regio).
1806. KENYÉROSZTÓ TÁNYÉR. Ezüst, felületein aranyozott. Átmérője 18.5 cm. Felirata a peremén poncolva: „A. M. GY. M. EKLA SZÁMÁRA TSNÁLTATTA IGNÁTZ FERENCZ R. PAP MIKLÓS PÉTER IDEJÉBEN 1806 DIE 18 NOVEMBRIS.” Fenekén „HG” mesterjegy. (Debreczeni Vázlatkönyv 006).
1806. SÍRKŐ A SEKRESTYÉBEN. (Varga János). Felirata: ITT NYUGSZIK AZ URBAN / BOLDOGUL KIMULT / ÖREG VARGA JÁNOS / ANNO 1806 22 DIK / JANUAR. (A reneszánsz profilú, 70 x 34 cm nagyságú sírkő alsó fele le van törve).
1807. SÍRKŐ (Varga Kata) a sekrestyében. Felirata: ANNO 1807. / AZ AKI ITT FEKSZIK MEG / HOLT HOGY ÉLHETSSEN FÖLDE NE LÉHEDE / SEM NINTS ITT NEM IS TETT FÖL / SÖT AZ OLTA ÉL AMITÖL FOGVA / TÖRTÉNT TESTBEN HOLTA MÉRT / VARGA KATÁNAK E TSAK ÖLTÖ / ZETE AMIT A SOR IDE A SIRBA TE / METE KALO GÁSPÁR AZ Ö ÖT / HOLNAPOS FÉRJE... A sírkő (80 x 52 cm) alsó fele le van törve.
1808. SÍRKŐ (Antal György kántor) a sekrestyében. Felirata: ANNO 1808 / GYERŐ MONOSTO / RI KÁNTOR NINTSEN ITT / ANTAL GYÖRGY TSAK AZ / ÖLTÖZETE AZ AMIT A VEG / ZES E SIRBA TEMETE MELYBEN / KET ES NEGYVEN ESZTENDEIG / JÁRA MÁR MEG SZAKADOZ / ... ELETA JAVÁRA ...
1809. SÍRKŐ (Varga János) a sekrestyében. Felirata: ITT NYUGSZIK AZ URBAN / BOLGOGUL KIMULT ÖREG VARGA JÁNOS / ANNO 1809 22-IK / JANUÁR.
1812. Varga Pál kurátori számadásának iratai között található, a Főkonzosztórium leirat, melyben Szucsáki Ferencné, Kabos Klára 200. Ft-os hagyomá-

nya tárgyában, illetve az ő végrendeletének kivonata, benne: „Ez a summa... adassék ki interesre az Ekkla számára, hogy az ott levő Templom ez által is nagyobb épségben tarthassék...”

1813. Szutsáki Ferenczné, Kabos Klára hagyatéka a magyargyerőmonostori egyház javára.

„Méltóságos Groff Teleki Domokos atyámfia, mint néhai Szutsáki Ferenczné Kabos Klára Aszszony Testamentumának executora bé adván Fő Consistoriumunknak tabulare: Transumptumban az írt Aszszonyságnak Testamentumát, ki világosítva: hogy a néhai Tekintetes Aszszonyság a többek között, az ide subauthenticia zárt testamenti protocollaris extractus szerint, legalván az azon Tractusbéli m. Gyerő Monostori Ecclesiának 200 M. Forintokat; ezen summát azon Ecclesiának Curatora Kabos Sándor atyánkfiának az ide zárt recognitionalis szerént effective kifizette. Mellyhez képest a fent említett Testamenti Extractus, mind azért, hogy a néhai T. Aszszonynak neve az által is a meg nevezett legatoria exclesia előtt erős emlékezetben fenn maradhasson, mind pedig azért, hogy a Testamentumnak azon meg írt Ecclesiakat illető pontya a tractus archívuma szükségére meg tarthatassék, oly atyafiságos ajánlással közöltetik az insp. Curatorátussal és Kegyelmetekkel; hogy szorgalmatosan vigyázzanak arra, hogy az írt legatum valami más célra el ne felsékek, hanem egyenesen arra a végre fordítassék a mellyre legáltatott és valahányszor a legatum respective annak akit illet kiadattatik mindenkor a néhai T. Aszszonynak neve egész tisztelettel emlékezetbe hozassék; különösen pedig arra is ügyelettel légyenek az előljárók: hogy a visitatiok alkalmatosságával a fenn írt legatum mindenkor számba vétetettsek és hogy a cél szerint használtatik arról a visitationis protocollumban emlékezet légyen. Teleki Lajos. Martii 7., 1813.”

1818. Id. Kovács István kurátor számadása: „Egy kementzéért, melyet Gyaluban készített a fazekas, felhozással és felállítással együtt fizettem 20.18.”

1820. Imreh István kurátor számadása: „Egy új mesteri szék készített és erre a szükséges fát, létz szegek és az áts fizetése 35.35.”

1824. Imreh István Kurátor számadása: „A nagy szelek lehányván a templom sendelyezését fizetett a mesterembernek in summa 16.00; A porticus kiigazítása 3.00.”

1825. Ignázt Márton kurátor számadása: „Az orgona fúvóhoz irha és enyv 2.21; A torony emeletjei bedeszczázása került deczkával, szegekkel együtt 8.37; A cathedrara vétetett tafota és ennek postai költségei kerültek 45.25; A czinterem kerítés sendelyezésére 10.000 sendely szegért 13.58; Az átsnak eledelre, italtra adatott 3.58.”

1826. Ignácz Márton kurátor számadása: „A Geometrának, ki a Tornyot meg oculálta, fáradsága jutalmául küldtem egy szekér szőlő karót 10.00”
- 1826 (1877). HÁTSÓ CINTEREMKAPU. Ácsolt famunka. Felső gerendán felirat: ANNO 1826 DIK BAN Alatta az ajtólaapon: „EZEN AJTÓT KÉSZITETTE 1877-BEN BARTA ISTVÁN KURATOR S: G: B.”
1827. Török Márton kurátor számadása: „A templom össze omlott üveg ablakai reparációjára 11.27; Mikor az új harang fel tétetett, négy kupa bor ára 1.25; A templom oszlopait vakoló kőművesnek előre 15.00; Az elhasadott haranghoz 125 font materiáért, öntés, kerekes és kovás munkáért fizetem 484.00; Sendely szegért a szél által levert templom fedelére 1.00.”
1828. Török Márton kurátor számadása: „A templom északi oldala – egész hosszában dőlőfélben lévő, meg nézetett Aedilis Director Thalinger Úr által, akinek javasló rendezése nyomán két, éppen a fedél alá felmenő kő oszlopot építettek – egy harmadik a torony mellé – mind ezen kőművesi munka nélkül összességgel 98 Ft és 42 krc-ba, de amelyből még a múlt 1827-dik esztendő végén 15 Ft előre meg fizetvén, így maradt 83.42”; A czinteremben volt egy régi ajtó bezáratott és más alkalmasabb helyen, más nyitott – ugyan ekkor a templom ajtóra, kőműves által magasabbra emöltetett, ezen kőműves munkáért ment 11.36; A templom oldala mellé épített oszlopok vakolásakor a szükséges állásokhoz deszka vétetett 7. 96; Létz szegekre, sendely szegekre, három oszlopok és egyik porticusnak bé fedésére erogáltatott mind össze 4.00; Mind ezek befedéséért az átsnak fizetett 10.00; A templom belsősege ki meszelésére fizetett 25.00.”
1829. Török Márton kurátor számadása: „A haranglábban volt két nagy harang, a kőtoronyba fel vontatván, az egészre megkívántató elhelyezéskor vasra és egyebekre fizetett költség, áts és vas munkára ment összesen 36.11; A templom külső oldalai meg meszelésekor állásoknak nem lévén elég az Imreh Istvánnál volt 34 szál deszka, meg vétetett 48 szál 7.20”.
1830. Török Márton kurátor számadása: „Az éneklő karban szükséges mutató számokért 0.30; 40.000 sendelyért a templom fedéséhez kellőként 78.45; Létz és sendely szegért 38.000; A sendelyező áts mesternek fizetett 36.00”.
1831. Török Márton kurátor számadása: „A templomot sendelyező átsoknak fizetésbe 65.00; A pléh csatornáért a torony és templom oldala közé 6.30; A czinterem oldalait erősítő kőlábak tsinalásáért 7.19”.
1832. Vizitációs Jegyzőkönyv. „...a personálé azt adja fel, hogy a régi temető mindjárt bé telik, s nem lehet hová temetni. E tekintetben rendeli a Canonica Visitatio, hogy új helyet jelöltessenek ki...”
Török Márton kurátor számadása: „A templom félbe maradt volt sendelyezésére, 10.000 sendelyért 13.30”.

1833. Török Márton kurátor számadása: „Egy kerek mázos kementze a papi háznál került 28.61; A villám által összevont torony tetejére építőnek 48.53; Ezen torony fedésére vétetett sendelyért 10.000”.
1834. Sinkó András kurátor számadása: „Két személynek Nagy Váradra menve 3 lovas szekéren torony beli órát alkudni, onnan egy órást másodmagával Gyerő Monostorra hozatott, az óra helye ki mérése végett, és itt tartott két napokig, ismét vissza küldetett, ezen kettős út került szekér bérrrel együtt 28.16; Az elkészített órát 2 hónap múlva elhozatván a két órással együtt, került szekér bér és útiköltség összesen 19.00; Az óra felrakásakor mulatott itten a két órás 10 nap, ezen idő alatt étel-ital és gyertyára költetett 14.44; Dolgaik végezvén az órással elmentek, ekkor szekérbér 9.00; 100 tégláért, melyekkel a torony ablakai bé falaztattak 1.00; Áts munka, mely az óra háza, grádsok körül tétetett 10.00; Kolozsvárról az órához hozatott vas volt 3.15”.
1835. Sinkó András kurátor számadása: „A Nagyvárad órása maga elmaradott 200 Ft-ért jöven, adatott útiköltség, minthogy nem fizetett ki pénzzel 5.19”.
1836. Kováts János kurátor számadása: „A torony ablakait az óra mutatóknál berakott kőművesnek 12.50”.
1837. Vizitációs jegyzőkönyv: „... fel adatik, hogy a temetőben levő sírfák közül némelyek meg-vagdaltattak, némelyek egészen el égetettek...”
Kováts János kurátor számadása: „A templom székek újítására adtam 4.00”.
1838. Varga János kurátor számadása: (Új harangozó házat épít az eklézsia) „A templomhoz járó utza Pataki deszkás palló 800; A portikust sendelyező mesterembernek 4.00”.
1840. Török János kurátor számadása: „A néhai Tiszteletes számára koporsónak való deszka 3.00; Az új Tiszteletes hívásakor Somlyóra küldvén egy követet 1.40; A Tiszteletes el szállításakor szekéért 20.00”.
1840. SÍREMLÉK a cinteremben. Felirata: SÓFALVI / MIKLÓS PÉTER / SZÜL. 1772. MEGH. 1840-BEN / 35 ÉVEKIG VOLT HELYBELI PAP / FELEJTETETLEN ÉDES / APJUK TISZTELETÉRE / HÁLÁS SZÍVVEL / EMELTÉK GYERMEKEI / LEGYEN A FÖLD KÖNNYŰ / FÖLÖTTE.
1841. Kilyén Ferenc és Sófalvi Sámuel jelentése az egyház megkárosítása tárgyában: „... A Deritei, régen filiális, most deserte Ekklesiát illető dolgokat így találtuk: A Monostori Ev. Ref. Nemes Sz. Ekklesia levelei között találtunk egy hiteles Contractust, két törvényes regisuk és néhai M. Gy. Mon. Volt pap T. Dési H. István Uram özvegye N. T. Sóos Rebeka asszonynak a Deritei Parochialis telekre néhai férje által épített ház

árát. Az 1820-ik évi Curatori számadás azt bizonyítja, hogy azon sellér ház végibe az M. Gy. Monostori Ekkla költségén épített egy kamara – még az is az öreg papné hozzánk küldött levelében azon Sellér Háznak mint tulajdon férje építményének meg fizetését követeli az Ekklától, különben el bontásáról és el hordásáról gondoskodik... Fel adott nekünk az is, hogy a Deritei Filiális Ekklesia Asztali Készülékei, különösen abroszok, keszkenők, szőnyeg az ez előtt való években árverés útján el adottak némely Monostori lakosnak. Egy öreg Török Ferenc nevű ember előnkbe is hozta egy abroszt, mely azok közül vett 1. r. Forinton, az árát, a mint mondja, a Tiszteletes Miklós Péter Úr kezébe adta. De hogy a többekkel együtt hova lett, sehol sem találjuk nyomát az írások között...”

Bogdán János kurátor számadása: „Sinkó Ferencnek a papi kapu tsináláskor pálinkára 0.24; Szekér az orgona mesternek 10.00; Az orgona mester fizetsége 120.000”

1842. Bogdán János kurátor számadása: „A múlt évben orgona csinálására költsön kért összeg fizetésbe 30.00.

1843. Bogdán János kurátor számadása: „A Petri elégett rectornak 0.30; A vintzi és a nagykapusi templom számára adott 0.50”.

1844. Bogdán János kurátor számadása: „Vallató kérdések az egyház javainak összeírásában:

A templom czinterme hossza 20. m. és szélessége 15. m. = 343 q, öl.

A közönséges temető kertje hossza 78. m., szélessége 11. m.= 858. q. öl.

Vagyon a Sz. Ekklesiának Deritén a Magyar Templom útján járó öröksége: Az össze omlott templom czinterme hossza 19. m., szélessége 17. m.= 343. q. öl.

Egy sellér telek hossza 24. m., szélessége 9. m.= 225. q. öl.

Külsők:

A Bulygó fordulóban egy szántó föld hossza 57. m. szélessége

6. m. = 342. q. öl.

A czinterem felé levő fordulóban más szántó föld, hossza 22. m., szélessége

3. m. = 240 q. öl.

Más szántóföld a László-fordulóban, hossza 22. m., szélessége

3. m. = 240 q. öl.

Papi kaszáló s kender föld a László-fordulóban, hossza 42. m., szélessége 23. ½ m. = 1344. öl.

A Deritei sellér telken mostan lakó Popa Mikula a fent írt javakért fizet évenként 20 v. r. forintot taxát a Kalotaszegi terület T. Esperes Úrnak, mint filia már ki is pusztult templom egész fundusáért, ezen telek hossza

és szélessége a czinterem szomszédságában, hossza 24. m., szélessége 9. m. = 225. w. öl. Ezen deritei belső és külső Ekkla javai kinyomozására a fent írt monostori meg hűttök mellé fel esküdtek kisbíró Sur Vaszi, Nagy Mihály és Popa Mitruj unitus deákat Deritéből.

Összeállították: Kolumbán Ferenc és Hertzeg János, mindketten Kolos megyei Hűttött ülnökök.

1845. id. Bogdán János kurátor... az újonnan választott kurátor Imre Jánosnak a következő Eccla javakat átadta:

1. Contractusok tartalma szerint.
2. Az éves mezei és vakgyörgy-pataki rétekről szóló protocoli extratusokat, az 1754-diki inventáriumát.
3. Az Ecclesiái javak Conscriptiója.
4. A D. Curátori számadások
5. Egy nyaláb különböző irat.

Clenodiumok:

6. Egy ezüst kannak
7. Egy ezüst pohár arannyal futtatva
8. Egy ezüst tányér arannyal futtatva
9. Egy nagy ón kanna
10. Egy ón tányér
11. Egy selyem asztal-takaró
12. Két fejes abrosz
13. Két kivásott rojtos takaró, egyik selyem
14. Nyolcz asztalkendő, egy selyem, összesen tizenhárom darab
15. Öt darab Ecclesiái könyvek
16. Az Eccla pecsét-nyomója
17. Egy vas csokány
18. Egy kapa
19. Egy vas buzogány
20. Két hitvány vas ásó
21. Egy nagy kés. Tiszt. Kabos Gergely úr ajándéka.

Mind ezek előttünk így találtattak. M. Gy. Monostor, Jan. 18-án, 1845. Hory Farkas ref. Pap, Kabos János inspector Curátor.

1845. Imre János kurátor számadása: „Egy utazó orgona mesternek intertentióra 2.00; Az egeresi ekklának 0.50.”

1846. NYUGATI (LEGÉNY) KARZAT. Az északi karzaton (és a hajóban) gyenge, Umlingot utánzó munka. Felirata: 1846. Jul / Szent buzgóság úgy hevítse / Ifjú lángoló szívedet / Hogy ki lépve lelkesítse / Szépre jóra életed, / Néked így e földi pálya / Érjen bármi sors viszálya, / Boldog léleszen, boldog

a / Síron-túli szép haza /// Készült TKs. KABOS JÁNOS úr FÖG : / T : HORI FARKAS Pap NYILAS / ISTVÁN Kántor Id: IMRE / JÁNOS AI Gondnokságuk / ban.

A karzat egyik oszlopán felirat: VOLTYÁN JÁNOS 1 PF / (alatta szív alakú táblán, fehér virágkoszorú közepében): 4. Pengő F. / ID : KOVÁCS JÁNOS 1 PF. ÖZ : / IGNÁCZ MÁRTONNÉ / 2. Pf. BIHARI ANDRÁS 1 Pf. IFJ: / KOVÁCS JÁNOS és 1. Pf. DEB / RECZENI PÁL SEGE / DELMEKKEL, AZ EKK / LA KÖLTSÉGÉN, / ASZTALOS VARGA / LÁSZLÓ ÁL / TAL. (Debreczeni Vázlatkönyv 097).

1846. Imre János kurátor számadása: „Egy hat ölös gerendáért az orgona kar alá való gerenda pótlására 1.00; 11 szál gerenda a karba székeknek 5.30; A kar grádításhoz gerendákért 1.35; A grádítshoz 10 szál deszkáért 4.00; Az asztalosnak fizetésbe 4.80; A kar karja felállításakor a segítségnek pálnakára 2.00”.
1848. Imre János kurátor számadása: „A Nép Szabadság Emlék kövéért a kőfara-gónak 14.10; A kő haza hozásáért 10.10; A haza szükségleteire 10.00; Két nemzeti zászló készítéséért, s kitételekor puskaporra 1.32; Az ünnepélyre egy hordó seréért 16.48”.
1848. EMLÉKTÁBLA A CINTEREM FALÁBAN. Felirata: A / NÉP SZABADSÁG / EMLÉKE / JUN. 18 / 1848.
- 1849 ELŐTT. HARANG. (Mihálcz Elek 1872-ben azt írja: egy „1849-ben ágyúnak adatott...” harangot említ).
1849. Imre János kurátor számadása: „A monostori és a valkói őrsereg számára egy ceremónia alkalmából bor 5.00”
1851. Vízitációs Jegyzőkönyv: „...a cantor (Nyilas Miska – m.s.cs.) a leányokat varrni tanítja, a templom, a parochia, és a cantor háza jó állapotban vannak...”
1852. Kovács István kurátor számadása: „Kolosvári költség a Császár Eö Felsege elébe menetkor 14.41”.
1854. KAPU A RÉGI PAPLAKON. Felirata: TÉRJÜNK MEG ÉS ÉPITSÜK MEG A MI PUSZTÁINKAT : MALA I : R : 4 : V. / ÉS A RÉGI PUSZTASÁ-GOT FELÉPITIK: ÉZSA: 61 : R : 4 : V : / KÉSZÜLT 1854 BE : ÁPRI : 22-ÉN.
1855. Debreczeni Balázs kurátor számadása: „A karzat karfa tsinálónak 8.40”.
1856. Debreczeni Pál kurátor számadása: „A torony fedőnek munkadíj 80.00; A torony fedőkre költség 4.48”.
1857. Az orgona ki javításáért 95.00; A kolosvári Collégium számára segedelem 125.00”.

1858. Debreczeni Balázs kurátor számadása: „Kemény Lajos Úrnak a Parochiális helyért 275.00”.
1858. SÍREMLÉK a ref. temetőben. (Imre Istvánné). Hasáb alakú sírjel reneszánsz profillal. Felirata: 1858 / IMRE ISTVÁNNÉ / NEVEM KI E SIRBA NYUG / SZOM FÁJDALMIM / NEM ÉRZEM TSENDE / SEN NYUGSZOM MÁR.
1859. Debreczeni Balázs kurátor számadása: „A kőművesnek a templommeszelés, torony és kerítés reparálásáért 162.30”.
1860. Debreczeni Balázs kurátor számadása: „Széchenyi gyászünnepély költsége 10.30”.
1861. Bogdán Márton kurátor számadása: „ A farnosi oláh templom számára 0.12”.
1862. Varga János kurátor számadása: „Az átsnak a Papi ház fedésére 100.00; Albujnak a Papi kapu kijavítására 1.20”.
1862. SÍRKŐ A CINTEREMBEN. Felirata: „A LEGJOBB NAGYANYÁNAK / AUMÜLLER JÓZSEFNÉ / N. VÁRADI / BARANYAI REBEKA / SZ. 1790. MH. 1862. ÁPR. 1. / ÁLDÁS EMLÉKÉRE”
1865. SÍREMLÉK a ref. temetőben. (Kovács András). Gúla alakú sírjel, homlokoldalán felirat: B. F. R. A. / ITT NYUGSZIK / KOVÁCS ANDRÁS / JOGÁSZ / KI SZÜLETETT / 1842 BEN / MEGHALT ÉLETÉ / NEK VIRÁGÁBAN / 1865 BEN BÉKÉ / BEN (...) PORAI / FÖLÖTT.
1866. Varga János kurátor számadása: „A néhai pap, Miklós Péter köve felállításakor 1 kupa pálinkára 0.32; 6500 sendely a haranglábhoz 12.00; A haranglábhoz 3 deszkáért 1.20; A haranglábat sendelyezőknek 5.00”.
1867. SÍRKŐ A CINTEREMBEN. (Aumüller Józsefné). Hasáb alakú sírjel, felül íves záródással. Felirata: A LEGJOBB NAGYANYÁNAK! / AUMÜLLER JÓZSEFNÉ / N. VÁRADI / BARANYAI REBEKA / SZ. 1790. MGH. 1867. ÁPRILIS 1. / ÁLDÁS EMLÉKÉN!
1869. Vízitációs Jegyzőkönyv: „Lelkek száma: 571 fő, született: 9 fiú és 10 leány, összesen 19., meghalt 9 férfi és 7 nő, összesen 16 (+3). A templom, parochiális épületek, kerítéseket kivéve, és a régi, roskatag cantori házat jó karban vannak, biztosítva a Victoriánál. A papi lak is jó karban van, mint hogy a lelkész – Hory Farkas – saját házában lakik, ez használtatik tanítói lakul, mely gyenge és használhatatlan. Iskolaköteles van 60, nem jár iskolába 5.
1869. SÍRKŐ A CINTEREMBEN. Felirata: „A HÜNÖK GONDOS ANYÁK / EGYIK KITÜNŐ / PÉLDÁJÁNAK / REF. PAP HORI FARKASNÉ / SZÜL. / AMÜLLER RÓZÁNAK / KIT ÉLTE 46 / HÁZASSÁGA 27^{DIK} ÉVÉBEN / KÖZRÉSZVÉT KISÉRT / SÍRJÁBA / LEGYEN ÁLMA CSENDES / EMLÉKE ÁLDOTT / SZ. 1823. JULI 16 / + 1869. MÁJ. 1”

1870. Vízitációs Jegyzőkönyv: „Lelkek száma: 583 fő (293 férfi és 290 nő), született: 8 fiú és 16 leány, összesen 24., meghalt összesen 14 (+10). A tanítói lak és iskolaház avult, szűk, használhatatlan. Jelenleg az által van a bajon segítve, hogy a pap sajátjában lakik, a papi lakban van szállás a tanítónak, hol egy nagy szoba ideiglenesen iskolának van elkészítve. Iskolás van 102.”
- Debreczeni Máté kurátor számadása: „A harangtőke szaporítására Török Ferenc gondnoknak 120.00; Ugyan erre a célra átadatott 106.00”.
1871. Vízitációs Jegyzőkönyv: „Lelkek száma: 573 fő (285 férfi és 288 nő), született: 15 fiú és 6 leány, összesen 21., meghalt összesen 19 (+2). A templom, a nagyobbára elkészült papi ház meglehetősen állapotban vannak...”
- Kovács Ferenc kurátor számadása: „A szentlászlói égettek számára alalmazására 2.00”
1872. Kovács Ferenc kurátor számadása: „Elhunyt Hory Farkas tiszteletes...”
1872. SÍRKŐ A CINTEREMBEN. (Hory Farkas). Felirata: HORY / FARKAS / SZÜLETETT / 1813. OCTOB 31 / Meghalt / 1872. OCTOB. 25”
1873. Bartha János kurátor számadása: A torony karfájának be szegzésére 1.20; Tiszteletes Hory Farkas Úr emlékköve felállításakor 0.68”.
1874. Vízitációs Jegyzőkönyv: „Lelkek száma: 575 fő (283 férfi és 292 nő), született: 4 fiú és 6 leány, összesen 10., meghalt 11 férfi és 18 nő, összesen 28 (-18). A templomot kivéve, minden parochiális épületet újra kell építeni, a papi ház fedél alatt, de elkészítetlen. A tanítói lak rossz, iskolaépület nincs”.
- Varga Ferenc kurátor számadása: „A templom és a parochiális épületekre tett költség 32.69”.
1875. Batha János kurátor számadása: „Tiszteletes Hory Farkas néhai Monostori Ref. Lelkész kegy-hagyománya szükségből elköltve a múlt évi parochia építése alatt, most vissza helyezett külön kezelés alá, mint kívántatott 50.00; Tökesítés a harangtőke javára 10.00”.
1876. Vízitációs Jegyzőkönyv: „Lelkek száma: 590 fő (280 férfi és 310 nő), született: 16 fiú és 14 leány, összesen 30., meghalt 7 férfi és 6 nő, összesen 13 (+17). Az egyház épületei jó karban, a tanszoba szűk”.
- Kovács Gáspár kurátor számadása: „A zilahi főtanoda javára 1.00”.
1877. Vízitációs Jegyzőkönyv: „Lelkek száma: 587 fő (295 férfi és 292 nő), született: 8 fiú és 3 leány, összesen 11., meghalt 8 férfi és 6 nő, összesen 14 (-3). A templom és parochia jó, az iskola rossz, a templom kőkerítése zsindegy fedél alá újítatott”.

Bartha István kurátor számadása: „A templom kerítéshez zsindegy és létez 87.88; Áts munkadíj ugyan oda 16.70; Kőműves díja ugyanoda 14.70; A templom kerítésbe egy ajtó be rakatása 14.70”.

1878. Vizitációs Jegyzőkönyv: „Lelkek száma: 587 fő (290 férfi és 297 nő), született: 8 fiú és 6 leány, összesen 14., meghalt 7 férfi és 12 nő, összesen 29 (-5). Papi lak és templom jó állapotban, iskola rossz.

Sinkó Márton kurátor számadása: „Papválasztási költség (Kovács Kálmán) 11.54; Templom ablakok javítása 6.16”.

1879. Vizitációs Jegyzőkönyv: „Lelkek száma: 590 fő (291 férfi és 299 nő), született: 11 fiú és 8 leány, összesen 19., meghalt 10 férfi és 6 nő, összesen 16 (+3). Papi telken csűr és istálló újra zsindegyezése történt. A középületek jó karban vannak, kivéve az iskolát”.

1880. Vizitációs Jegyzőkönyv: „Lelkek száma: 582 fő (290 férfi és 292 nő), született: 8 fiú és 11 leány, összesen 19., meghalt 3 férfi és 4 nő, összesen 7 (+12). Az egyház épületei jó karban vannak. Nagyon alkalmas új iskola építetett zsendely fedéllel, azonban még nincs teljesen befejezve”.

Kovács Ferenc kurátor számadása: „A papi lak renovációja 16.62; 50 szál fenyőfa 20.29; 108 véka mész 42.46; Kőművesek díja 75.00; Ácsmesterek díja 204.70; 35 gerenda kifaragása 30.75; 32 ezer zsendely ára 125.60; 140 szál czolós deszka 43.10; Favágóknak, faragóknak és szekereseknek 7.44; Asztalosnak előleg 16.700... Összes kiadás építkezésre 974.08; Torony óra igazítása 1.60”.

1881. Vizitációs Jegyzőkönyv: „Lelkek száma: 571 fő (283 férfi és 288 nő), született: 9 fiú és 9 leány, összesen 18., meghalt 15 férfi és 16 nő, összesen 31 (-13). A középületek közül javítást igényel a papi ház pár fala, a kémények, és az egyik kis torony”.

1881. ÉPÍTÉSI EMLÉKTÁBLA. (Iskola). Elhelyezve a sekrestyében. Felirata: NÉH. B. KEMÉNY FERENCZ / OIVIVIT-os(?) ÁLTAL AJÁNDÉKOZOTT TELEKRE / ÉPÍTETETT 1881-BEN / az ev. Ref. egyház költségén / KOVÁCS KÁLMÁN és KOVÁCS FERENCZ / IDEJÖKBEN”. Méretei 55 x 35 cm.

1882. Vizitációs Jegyzőkönyv: „Lelkek száma: 571 fő (283 férfi és 288 nő), született: 9 fiú és 9 leány, összesen 18., meghalt 15 férfi és 16 nő, összesen 31 (-13). A középületek jók”.

Kovács Ferenc kurátor számadása: „Szószék korona feljebb emelése 0.20”.

1883. Vizitációs Jegyzőkönyv: „Lelkek száma: 589 fő (289 férfi és 300 nő), született: 14 fiú és 14 leány, összesen 28., meghalt 8 férfi és 2 nő, összesen 10 (+18). A középületek jó karban vannak”.

Kováts Ferenc kurátor számadása: „A kőművesnek a papi tornác rakásáért 13.40; Kapu tsinálásáért Fenyő Jánosnak 10.40; Harangláb licitálására a dobosnak 0.50; Az ócska haranglábból 85.10; Licitálási költség a haranglábbnál 1.50; Fenyő Jánosnak a porticus tsinálásáért 7.13”.

1883. **ÚRASZTALI TAKARÓ**, felirata: „BIHARI ANDRÁSNÉ, IMRE ERZSÉBET 1883-BAN”.
1884. Vizitációs Jegyzőkönyv: „Lelkek száma: 600 fő (297 férfi és 303 nő), született: 13 fiú és 7 leány, összesen 20., meghalt 5 férfi és 4 nő, összesen 9 (+11). A középületek jó karban vannak, kurátor Debreczeni Ferenc”.
1885. Vizitációs Jegyzőkönyv: „Lelkek száma: 555 fő (294 férfi és 361 nő), született: 13 fiú és 10 leány, összesen 24., meghalt 8 férfi és 10 nő, összesen 18 (+6). A temető körül van sáncolva, a középületek jó karban vannak, kurátor Sinkó János”.
1886. Kurátor Sinkó István.
1887. Sinkó János kurátor számadása: „Új temető foglalásért kiszállásra a Járás Bírónak 12.00”.
1887. **ÚRASZTALI TAKARÓ**, felirata: „M. GY. M.-i ASSZONYOK 1887-BEN TSINÁLTÁK”.
1889. Sinkó Ferenc kurátor számadása: „V. 16. – Templom ablakok javítása 1.60”.
1891. Vizitációs Jegyzőkönyv: „Lelkek száma: 622 fő (332 férfi és 290 nő), született: 11 fiú és 9 leány, összesen 20., meghalt 8 férfi és 8 nő, összesen 16 (+4), elköltözött 11. Az egyház épületei, kivéve a templomot, melynek megújítása most van tervbe véve, jó karban vannak, javításuk rendszeresen megtörtént”.
1891. **EMLÉKTÁBLA A TEMPLOMBAN**. Anyaga homokkő. Felirata: **ÚJÍTATOTT / 1891-ben / CSÁKÁNY JÁNOS** ref. pap / **BIHARI ANDRÁS** gondnok / idejében.
1891. **ÚRASZTALI POHÁR**. Kívül ezüst, belül arany veretű. Méretei: 23 x 12 x 13 cm. Felirata: „Édesanyja Hory Farkasné – Amüller Róza 1823 Júl. 16., mh. 1869. Máj. 17. áldott emlékére a m. gy. / monosotri ev. Ref. nők használatára adta Hory Béla / Kolozsmegye árvaszéki elnök és algondnok 1891. okt. 1.”.
1892. Vizitációs Jegyzőkönyv: „Lelkek száma: 624 fő (328 férfi és 296 nő), született: 10 fiú és 7 leány, összesen 17., meghalt 7 férfi és 2 nő, összesen 9 (+8). A középületek jó karban vannak. Az iskola körül emelendő kőkerítés egy része elkészült 21.38 Ft. költséggel. Kurátor Török Márton”.

1892. SÍRKŐ A CINTEREMBEN. (Csákány János). Gúla alakú sírjel, felirata: Itt nyugszik / CSÁKÁNY JÁNOS / Ki az Úrnak hiva / talos szolgálja volt / mh 1892 életének / 31 edik évében / E sírkövet emeltette / bánatos szülei / Béke poraira.
1893. Vízitációs Jegyzőkönyv: „Lelkek száma: 624 fő (328 férfi és 296 nő), született: 7 fiú és 11 leány, összesen 18., meghalt 8 férfi és 8 nő, összesen 16 (+2). Az egyház épületein nagyobb mérvű javítás nem történt. Jó karban vannak”.
Sinkó János kurátor számadása: „A jákótelki egyháznak segély 5.00”.
1894. Vízitációs Jegyzőkönyv: „Lelkek száma: 639 fő (335 férfi és 304 nő), született: 11 fiú és 13 leány, összesen 24., meghalt 4 férfi és 6 nő, összesen 10 (+14). A papi telken 20 öl kőkerítés építtetett. Az egyház épületei jó karban vannak”.
Bogdán István kurátor számadása: „A Hory-féle sírok megigazítására 0.40; X. 6.- Egy almási kementze a papi lakra 23.10”.
1895. Vízitációs Jegyzőkönyv: „Lelkek száma: 642 fő (340 férfi és 302 nő), született: 13 fiú és 8 leány, összesen 21., meghalt 8 férfi és 10 nő, összesen 18 (+3). A ecclesia bérháza körül kerítést húzatott 54.43 Ft. költséggel. Épületei jó karban vannak”.
Bartha János kurátor számadása: „IX. 25.- A Hory sírok gondozására 0.40; XII. 20.- A toronyóra igazításáért 10.00”.
1896. Vízitációs Jegyzőkönyv: „Lelkek száma: 641 fő (338 férfi és 303 nő), született: 9 fiú és 6 leány, összesen 15., meghalt 6 férfi és 7 nő, összesen 13 (+2). Az egyház épületei jó karban vannak”.
Kováts András kurátor számadása: „V. 16.-A Hory sírok karbantartására 0.35”.
1897. (Kurátor Sinkó Márton)
- 1898-1899. (Kurátor Sinkó István)
1899. SÍRKŐ. Református temető. (Kovács István és neje). Hasáb alakú sírjel felül profílozott, íves záródással. Alatta két oszlopban felirat. Baloldalon: SZÜLE 1824 / MEGHALT 1899 / KOVÁCS IST / VÁN VOLT A NE / VEM A MEDIG A / FÖLDÖN TÖRÖ / TEM / MOST A / SIRNAK ÜREGÉ / BE NYUGSZIK / TESTEM CSEN / DESÉGBE BÉ / KE PORAIRA. Jobb oldalon felirat: SZÜL 182(7) / BÉ VÉGEZTE / HIV PÁJÁJÁT / IT ALUSZA A / SÍRÁLMÁT / IDE VÁR HIT. / VES PÁRJÁT / S A MENYBEN / ÖRÖK JUTAL / MAT BOGDÁN / ERZSÉBET KO / VÁCS ISTVÁN / NÉ AKI FÉRJÉT / ÚGY TISZTELTE (...)
1900. (Kurátor Imre István)
1901. (Kurátor Kováts János)

1902. (Kurátor Török Ferenc)
1902. **ÚRASZTALI POHÁR.** Ezüst, belül aranyozott. Méretei: 17 x 8 cm. Felirata: **ÉDES ANYJA HORY FARKASNÉ, RÓZA EMLÉKÉRE A M. GY. M.-I NŐK HASZNÁLÁSÁRA ADTA HORY BÉLA ÁRVASZKI ELNÖK.**
- 1902 (a). **ÚRASZTALI POHÁR.** (Ezüst). Felirata: **GYÓGYULJATOK! KEDVES SZÜLŐ FALVAM BETEGEINEK NYÚJTOM EME POHARAT GYARMATHY ZSIGÁNÉ, HORY ETELKA 1902.**
1903. (Kurátor Bogdán István)
1904. Kovács István kurátor számadása: „II. 20.- Az orgona mögötti ablak anyaga, üvege 3.20”.
1904. **ÉPÍTÉSI EMLÉKTÁBLA.** Felirata: **ÉPÍTETETT TISZT PAULAI VIKTOR LELKÉSZ / BOGDÁN ISTVÁN BANDUC GONDNOKSÁGA / IDEJÉBEN 1903 ÉVBEN SINKO JÁNOS FIJUKA ÉS SINKO JÁNOS MARÓ B ÁLTAL. A REF EGYHÁZ KÖLTSÉGÉN KÖRÜLKERÍTETETT 1904-BEN KOVÁCS ISTVÁN FERKUC GONDNOKSÁGÁBAN.**
1905. Bartha István kurátor számadása: „A templom tető teljesen rossz, ablakok újítandók, czinterem kerítés újítandó”.
1906. Imre János Korpos kurátor számadása: „V.4.- Az orgona vizsgálatkor fuvar kétszer 7.80; XII. 31.- Templomtető fedésére költség 175.20”.
1907. (Kurátor Sinkó János)
1908. Imreh János kurátor számadása: „IV.26.- Orgona alaptőke kiadva 324.40; V.9.- Harangavatási költség 46.44; V.16.- Temetőkerítés munkadíja 24.64; XII.11.- A zsoboki egyháznak 5.00”.
1908. **HARANG.** Felirata: **ISTEN DICSŐSÉGÉRE KÉSZÍTETTE A M. GY. M.-I REF. TEMPLOM RÉSZÉRE IFJ. IMRE ANDRÁS FELEJTHETETLEN KEDVES LÁNYA EMLÉKÉRE 1908.**
1908. **EMLÉKTÁBLA A TEMPLOMHAJÓBAN, ANNAK DÉLI FALÁN.** (Fára festett): **IS-TEN DICSŐSÉGÉRE / AZ ILONA HARANGOT / A MAGYAR-GY-ERŐ-MONOSTORI / REF. EGYHÁZ TEMPLOM RÉSZÉRE / KÉ-SZÍTETTE / IFJ. IMRE ANDRÁS KORPOS / A FELEJTHETETLEN KEDVES / ILONA LEÁNYA EMLÉKÉRE / KI SZÜLETETT KO-LOZSVÁRT / 1898 JÚLIUS 25-ÉN MEGHALT / M. GY. MONOS-TORT 1908. JANUÁR 5-én / LEGYEN ÁLDOTT PORAI / PAULAY VIKTOR LELKÉSZ / KÓNYA PÉTER ÁLM. TANÍTÓ / ÉS KÁN-TOR IDAJÉBEN / 1908 ÉVBEN.**
1908. **SZÓSZÉKTAKARÓ,** felirata: „**TÖRÖK FERENCNÉ SZ: SINKÓ ERZSÉ-BET KÉSZÍTETTE 1908-BA**”.

1909. Kovács Márton kurátor számadása: „VI. 1.- Orgonajavítás 8.90; XII. (?).- Hory Béla temetésére 43.30”.
1909. SÍRKŐ A CINTEREMBEN. Felirata: „ITT NYUGSZANAK / NYILAS MIKSA / VOLT KÖJEGYZŐ (!) / ÉS TANÍTÓ / SZ. 1829. AUG. 18. / MH: 1909. MÁR. 20 / NEJE / AMÜLLER JOZÉ / FA SZ: 1827 NOV 9 / MH: 1887. ÁPR. 9”
1910. Kovács Márton kurátor számadása: „VII. 5.- 195 véka mész ára 209.86; VII. 8.- A kőművesnek munkadíj 600.00; 20.000 zsendelyért és más faanyagért 245.90; Porond, vízfordás, mészoltás 170.24; VIII.25.- Ácsoknak munkadíj 160.40; IX.5.- Asztalosnak templomi új székekért 357.00; Templomkerítéshez zsendelyszeg 32.64; XII. (?).- Sárvasári templomra 2.00; Gyarmathyné temetési koszorúja 20.00; Templom és kerítésjavítás összesen 1942.00”.
1910. EGY DB. ÚRASZTALI TERÍTŐ, kalotaszegi varrással: „KÉSZITETTÉK A M. GY. M. LEÁNYOK 1910-BEN”.
1911. Kovács Márton kurátor számadása: „IV.8.- Orgonakészítőnek fuvar 7.00; VII.1.- Porticus tsinálásért 0.26; XII.25.- Orgonakészítőnek előleg 500.00”.
1912. ORGONA. Felirata: Készült 1912. Javítatott T. RÁTZ MIKLÓS lelkész KOVÁCS MÁRTON gondnok idejében 1934. / KERÉKGYÁRTÓ ISTVÁN / DEBRECEN 1912. sz. 288.
1912. Kovács Márton kurátor számadása: „Orgonához a kis kar átalakítása 299.15; Orgona árának kifizetése 1900.00; Templomi nagy karba padok 27.60”.

Vagyonleltár:

- Templom és torony. 384 n. öl.
- Papi lak, udvar, telek. 910 n. öl.
- Volt iskola, jelenleg bérház. 385 n. öl.
- Volt harangozói ház, jelenleg bérház. 70 n. öl.
- Új faház. 725 n. öl.
- Ingatlanok összesen: 199 hold és 1203 n. öl.

Ingóságok:

- Egy db. Nagyobb harang 1778-ból, felirata: „AZ M. F. EGY Ő ISTEN NEVE TISZTELETÉRE AZ KI VAGY ANNÁL INKÁBB FEL INDITASSANAK, KABOS FERENC FŐ KURATORSÁGÁBAN ÖNTELTETT A M. GY. M. ECCLESIA KÖZÖNSÉGES JÖVEDELMÉBŐL”
- Egy kisebb harang 1784-ből, felirata: „EZ HARANG EGYEDÜL ISTEN TISZTELETÉRE A M. GY. M. REF. ECCLESIA SZÁMÁRA M.

GY. M. KABOS FERENC FŐ KURÁTORSA GÁBAN AZON ECCL. JÖVEDELMÉBŐL MEGNAGYOBBITTATVÁN ÚJRA ÖNTETETT 1784-IK ESZTENDŐBEN”.

- Egy kicsi harang 1908-ból, felirata: „ISTEN DICSŐSÉGÉRE KÉSZÍTETTE A M. GY. M.-I REF. TEMPLOM RÉSZÉRE IFJ. IMRE ANDRÁS FELEJTHETETLEN KEDVES LEÁNYA EMLÉKÉRE 1908”.
- Két pad kalotaszegi festéssel, 57 egyszerű fapad, 11 ablak rámával. A nagy kar különböző időkben nagyobbított, különböző feliratok vannak rajta, úgyszintén az egyes padokon is.
- Orgona, felirata: „KÉSZÜLT T. RÁTZ MIKLÓS LELKÉSZ ÉS KOLÓSI MÁRTON GONDNOK IDEJÉBEN, 1912 ÉVBEN”. (Nem pontos! M.S.Cs.)
- Szószék, felirata: EZEN PRÉDIKÁLÓ SZÉKET CSINÁLTATTAK M. GY. M. KABOS FERENC FELESÉGÉVEL, SODORAI ANNÁVAL 1752”.
- Úrasztala fából, felirata: „EZ AZ ASZTALT TSINÁLTATTA TÖRÖK ANDRÁS ISTENTŐL VŐTT JAVAIBÓL 1758”.
- Szószéktakaró, felirata: „TÖRÖK FERENCNÉ SZ: SINKÓ ERZSÉBET KÉSZÍTETTE 1908-BA”.
- Úrasztali takaró, felirata: „BIHARI ANDRÁSNÉ, IMRE ERZSÉBET 1883-BAN”.
- Úrasztali takaró, felirata: „M. GY. M.-i ASSZONYOK 1887-BEN TSINÁLTÁK”.
- Egy db. úrasztali terítő, kalotaszegi varrással: „KÉSZITETTÉK A M. GY. M. LEÁNYOK 1910-BEN”.
- 12 db. úrasztali terítő, értékesebb nincs közöttük.
- Egy db. úrasztali pohár, kívül ezüst, belül arany veretű: „ÉDES ANYJA HORY FARKASNÉ RÓZA EMLÉKÉRE A M.GY.M.-I NŐK HASZNÁLÁSÁRA ADTA HORY BÉLA ÁRVASZÉKI ELNÖK 1891”.
- Egy db. úrasztali pohár: A M. GY. M. REFORMATA ECCLESIA ÚRASZTALÁHOZ VALÓ POHÁR TSINÁLTATOTT ANNO 1765”.
- Egy db. úrasztali pohár, felirata: „GYÓGYULJATOK! KEDVES SZÜLŐ FALVAM BETEGEINEK NYÚJTOM EME POHARAT GYARMATHY ZSIGÁNÉ, HORY ETELKA 1902”.
- Egy kenyér osztó tányér, kívül ezüst, belül vert arany, felirata: „A M. GY. M. EKLA SZÁMÁRA TSINÁLTATTA IGNÁTZ FERENCZ R. PAP MIKLÓS PÉTER IDEJÉBEN 1806 DIE 18. NOVEMBRIS”.

- Egy db. ónból való kenyérosztó tányér, felirata: „A M. GY. M. ECCLESIANAK AZ URASZTALÁHOZ HOLTA UTÁN EMLÉKEZÉSIRE ADTA EZ ŐN TÁNYÉRT NÉMETHI MÁRIA 1710. ESZT”.
- Egy db. boroskancsó, belül aranyozott, kívül ezüst, felirata: „EZEN KANNÁT TSINÁLTATTA A MAGA KÖLTSÉGÉBŐL TEK. SOMBORI DRUSIANNA ÚR ASSZONY A M. GY. M.-I REF. SZ. ECCLÁNAK 1797-IK ESZT”.
- Egy boroskancsó ónból, 6 literes, felirata: „A M. GY. M.-I REF. ECCLASZÁMÁRA URASZTALÁHOZ MAGA KÖLTSÉGÉVEL KÉSZÍTETTE ÉS ADTA EZEN KANNÁT KABOS MIHÁLY ÚR ÖZVEGYE, RETTEGI ANNA 1776”.
- Egy db. cserép boros korsó.
- Két db. Károlyi Gáspár-féle Biblia. Az egyik igen régi, a másik újabb keletű, a Hory család adománya Hory Farkas emlékére 1888. március 15-ről.

Alapítványok:

- Monostori Református Iskola – Debreczeni-féle Alapítvány 172.90.
  - Hory Alapítvány, Hory Etelka 90.30.
1913. (Kurátor Bartha János).
1914. Imre Ferenc kurátor számadása: „Harmóniumra 40.00”.
1915. (Kurátor Debreczeni János).
1916. Sinkó István kurátor számadása: „Temetőkert javítás 14.00”.
1917. Bogdán István kurátor számadása: „Temetőkapu javítás 21.64”.
1918. Bogdán István kurátor számadása: „Temetőkapu csinálása 231.00”.
1919. Sinkó Károly kurátor számadása: „VI. 19.- Templom körüli oldalfedésekhez anyag és munkadíj 450.00 lej; Az orgona alá két oszlop készítése 40.00”.
1920. Sinkó Károly kurátor számadása: „Az egyik kisebbik harangot elrekviváltak”.
1922. Sinkó János kurátor számadása: „Harang alapra tökesítés 1.246.00”.
1923. Kováts István kurátor számadása: „V. 15.- Harang vétele és beszerzése 23.296.50 lej; V.28.- A templom padlásának megigazítása 100.00; VIII.1.- A harang felszentelési költsége 1.899.00 lej”.
1923. HARANG. Felirata: ÖNTÖTTE HANKA EMIL HARANGÖNTŐDÉJE CLUJ, 1923.
1924. Kováts István kurátor számadása: „VI.4.- Templom tornyának befedése és befestése 144.00”
1925. Kováts István kurátor számadása: „I.25.- Négy tábla üveg a templom ablakaira 144.00”.

1926. Török András kurátor számadása: „Korpos Andrásnak harkály lelövése a toronyból 82.00; Mész ára és meszelésért a templomnál 6.380.00; 20.700 zsendely és munkadíj 11.624.00
1927. Sinkó Péter kurátor számadása: „A kolozsvári leánygimnázium javára 1000.00; A katedra feletti cirádák kijavítása 600.00”.
1928. Sinkó Péter kurátor számadása: „A papi lak renoválására 8865.00; Új iskola építésének költsége 29.019.00”.
1929. EMLÉKTÁBLA A TEMPLOMBAN. Az első világháborúban elesettek emléktáblája. Anyaga fehér márvány, feketére festett vésett betűkkel. Felirata: 1914-től 1918-ig / A világháborúban hősi halált haltak / SINKÓ MÁRTON BÓZSA k. l. 41 éves / TÖRÖK MÁRTON FERENCZÉ k l. 39 éves / KOVÁCS FERENCZ FERKUCZ sz. v. 32 éves / BOGDÁN ISTVÁN BOGDENUCZ örv. 32 éves / KÓNYA PÉTER igz. tan. főhdn. 31 éves / KOVÁCS ISTVÁN MOLNÁR k. l. 31 éves / SINKÓ FERENCZ BÓZSA tizd. 31 éves / SINKÓ PÉTER BÓZSA örm. 31 éves / TÖRÖK JÁNOS N. ANDRÁSÉ k. l. 29 éves / KOVÁCS ISTVÁN REUCZ k. l. 28 éves / IGNÁ CZ MÁRTON tizd. 26 éves / SINKÓ FERENCZ LÁJBIS sz. v. 25 éves / SINKÓ JÁNOS LÁJBIS t. örm. 23 éves / BARTA FERENCZ PISTUKA sz. v. 23 éves / KOVÁCS ISTVÁN LISZTES k. l. 23 éves / SINKÓ ISTVÁN CZUPÉ k. l. 23 éves / BOGDÁN JÁNOS L. BALÁZS tizd. 22 éves / IMRE ISTVÁN MALOMI k. l. 21 éves / BOGDÁN JÁNOS L. ANDRÁSÉ örv. 20 éves / BUZÁS ISTVÁN k. l. 20 éves / BOGDÁN FERI ANDRIS k. l. 20 éves / SINKÓ ISTVÁN MÁTÉ k. l. 20 éves / BOGDÁN ANDRÁS PR. K. l. 20 éves / Elesett testvéreink emlékére készítette a Magyar /gyerőmonostori ref. egyház híveinek kegyellete 1929.
1931. Imre István kurátor számadása: „Jún. 20. – kiszállás a templomkerítés ügyében a Bíró részéről 60.00.; Júl. 27. – cinterem kerítéshez 1 ½ öl kő 540.00.; két zsák cement 414.00.; Aug. 1. – négy szekér kő árába és elhozatala 230.00.; Aug. 16. – kőfal rakásáért 1.150.00.; Aug. 20. – Kovács Jánosnak mészért. 70.00.
1932. Imre István kurátor számadása: Ápr. 5. – a templomkerítés tövének bevakolásáért 250.00.; Ápr. 26. – négy szekér porond a templomhoz 120.00.; Máj. 20. – 120 kg. mészért 162.00.; Júl. 26. – templomjavításért a köművesnek 300.00.
1933. Sinkó István kurátor számadása: parokiális telekre kerítés 4288.00.; Jún. 12. – egy fuvar Bélesre deszkáért 120.00.; 7500 db. zsendelyért 1.180.00.; Jún. 27. – a porticus zsendelyezéséhez szegért 180.00.; az itt végzett munkáért 570.00.

1936. EMLÉKTÁBLA A TEMPLOMBAN. Felirata: ÁLTALÁNOS JAVÍTÁST / KAPOTT / TEMPLOMUNK / A HÍVEK KEDVES ADÓ / MÁNYÁBÓL, 1936-ba.
1934. Sinkó István kurátor számadása: Máj. 10. – két darab tölgyfa a haranglábhoz 50.00.; Szept. 28. – orgonajavítás és a javítók ellátása 2.900.00.
1935. Sinkó István kurátor számadása: Jún. 10. – tizenhatezer zsendely ára 3200.; Szept. 5. – egy öl kő kitermelése és befalazása 522.00.
1937. Török Ferenc kurátor számadása: Máj. 20. – óra súlykötele javítása 30.00.; Dec. 31. – a templomjavítás költségeinek kiegészítéséül 3674.00.
1938. Imre János kurátor számadása: Toronyjavítás és apróbb javításokért 1.838.00.
1939. Imre János kurátor számadása: A templomnál végzett javítási munkálato-
kért 5.340.00.
1976. EMLÉKTÁBLA A TEMPLOMBAN. Felirata: Isten segedelmével / 1970-76-ban / végeztük templomunk / általános felújítását.
1991. KOPJAJA a cinteremben. Felirata: „DERITEI / GYÖRGY / ref. lelkész / 1943-1991. / ÖRÖK ÉLET / NEK BESZÉ / DE VAN TE / ÁLTAD / JANE 68.”
2002. EMLÉKTÁBLA a cinterem falában. Felirata: DEBRECZENI MÁRTON / 1802-1851 / A reformkori Erdély legnagyobb hatású / bányamérnökének, feltalálójának / az utolsó jelentős magyar eposz szerzőjének / születésének 200. évfordulóján / állította / Magyargyerőmonostor református népe és / a Debreczeni-család / 2002.
2003. EMLÉKTÁBLA a cinterem falában. Felirata: „GYARMAHTY ZSIGÁNÉ / SZ. HORY ETELKA / 1843-1910 / születésének 160. évfordulójára / készítette Magyargyerőmonostor / református gyülekezete / 2003. május 28.

Jegyzetek

- 1 A tanulmány megírásához a következő forrásokat használtam fel: Téglási-Ecséri József: Kalotaszeg vázolata. *Hon és Külföld* 1842. március 22. 23. sz. 85–91. Fejér György: Codex Diplomaticus Hungarie Ecclesiasticum et civilis. Budae 1839–1844. Pesty Frigyes: Helységnévtár. Kézirat a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményben. Jelzete: Fol. Hung. 1114. sz. XXII kötet, 314. a–b. A Kolozs-Kalotai egyházmegye rövid ismertetése. Névkönyv az Erdélyi Ev. Ref. Anyaegyház számára. I. rész, 1871. 26–29. Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története. É. n. III. 208–209. Thorma Károly: A limes Dacicus felső része. Pest 1882. Bunyitay Vince: A váradi püspökség története. Nagyvárad, 1883. I–III. k. (Magyargyerőmonostor: II. 353–360. 412.). Jankó János: Kalotaszeg magyar népe.

Budapest, 1892. (1993). 57–58. Malonyay Dezső: A magyarság néprajza. I. Budapest, 1907. 76–79. Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I-V. Budapest, 1913. (Erdély V.). Gerevich Jenő: Magyarország románkori emlékei. Budapest, 1938. 147. 187. Lukcsics Pál: XV. századi pápák oklevelei. I-II. Budapest, 1931–1938. Balogh Jolán: A későgótikus és renaissance művészet. Magyar Művelődéstörténet. Budapest, 1939. Szabó T. Attila: Kalotaszeg helynevei. Kolozsvár, 1942. Balogh Jolán: Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943. Entz Géza: Kolozsvári kőfaragó műhelyek a XIII. században. Kolozsvár. 1946. Tombor Ilona: Kalotaszegi templomok festett asztalosmunkái. Bölcsészettudományi értekezések. 5. Budapest, 1947. László Gyula: Varázslat egy középkori falusi templomunkban. Kolozsvár, 1947. Vataşianu, Virgil: Istoria artei feudale in Tarile Romine. I. Bucuresti, 1959. 85–86. Ferenczi István: Régészet – Helyrajzi kutatás Kolozsvárott és környékén. I. Kalotaszeg. Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Series Historica, Fasciculus 2. Tombor Ilona: Régi festett asztalosmunkák a XV-XVI. században. Budapest, 1967. Tombor Ilona: Magyarországi festett famennyezetek és rokonemlékek a XV–XIX századból. Budapest, 1968. Entz Géza: Die baukunst Transilvanies im 11–13 Jahrhundert. Acta Historiae Artium Hungariae. Tom. XIV. 1968. 127–172. Olosz Katalin – Almási István: Magyargyerőmonostori népköltészet. Bukarest, 1969. Rettegi György: Emlékezetre méltó dolgok 1718–1784. Bukarest, 1970. B. Nagy Margit: A reneszánsz és barokk Erdélyben. Bukarest, 1970. 308. 326. Kabay Béla: A kalotaszegi madárlány. *Utunk* 1972. 42. sz. Nagy Márton (lelképásztor): A magyargyerőmonostori református templom története. Kézirat (1975. augusztus 24.) a ref. egyház tulajdonában. Kelemen Lajos: Kalotaszeg történelmi és műemlékei. Művészettörténeti Tanulmányok. Bukarest, 1977. 210–211; U. az.: Kolozsvári Szemle, 1944. 97–112. Kabay Béla: Kalotaszegi műemlékek kis adattára. Korunk Évkönyv. Kolozsvár, 1981. 88–102. Miklósi-Sikes Csaba: Sípos Dávid kidei kőfaragó. Református Szemle, 3. Kolozsvár 1989. 283–290. Váradi Pál – Borbély Anikó: Kalotaszeg. Budapest, 1990. Bálint Árpád: Magyargyerőmonostor. *Kalotaszeg*. 1991. III. 7. Váradi Pál – Borbély Anikó: Erdély magyar templomai. Kalotaszeg. Budapest, 1991. Sebestyén Kálmán: Lapok Kalotaszeg múltjából. *Nyelvünk és Kultúránk*. 1992. június, 41–46. Miklósi-Sikes Csaba: Építészet Kalotaszegen. (kézirat). Szakdolgozat. BME. Műemlékvédelmi szakmérnöki szak. Budapest, 1993. Entz Géza: Erdély építésze a 11–13 században. Kolozsvár. 1994. Entz Géza: Erdély építésze a 14–16. században. Kolozsvár 1996. Dávid István: Műemlék orgonák Erdélyben. Kolozsvár–Budapest, 1966. 100. 193. Jakó Zsigmond: Erdélyi okmánytár 1023–1300. Budapest, 1997. Miklósi-Sikes Csaba: Népies és urbánus hatások Kalotaszeg egyházi építészetében. Református Szemle. Kolozsvár, 1997. 282–297. Sebestyén Kálmán: A Kolozs-Kalotai református egyházmegye népoktatásának adattára a XV. századtól 1900-ig. Budapest, 1993. 121–126. Miklósi-Sikes Csaba: A kalotaszegi falvak népi építészetéről. In: Népi építészet Erdélyben. (szerk.: Balassa M. I.). Szentendre 1999. 57–116. (Magyargyerőmonostor 106–107). B. Murádin Katalin: Faragott kőszószekek Erdélyben. Kolozsvár, 1994. Miklósi-Sikes Csaba: Egyházi építészet Kalotaszegen. A romanika és a gótika évszázadai (1540-ig). Adattár. In: Architectura religioasa medievala din transilvania. Satu Mare, 1999. 220–305. (Magyargyerőmonostor 260–261). Miklósi-Sikes Csaba: Adatok két kalotaszegi család

történetéhez. A Gyarmathy és Hory családtagok életútja a korabeli sajtó tükrében. In: Arisztokrácia, művészetek, mecenatúra. (szerk.: Czoma László). Keszthely, 2000. 100–121. Lángi József – Mihály Ferenc: Erdélyi falképek és festett faberendezések. Budapest, én. (2003). 64–65. Magyar Zoltán: Kalotaszegi népmondák. Budapest, 2004. (A magyargyerőmonostori madárlány). 199–200. Balogh Balázs – Fülemile Ágnes: Társadalom, tájszerkezet, identitás Kalotaszegen. Budapest, 2005.

V. J. Vízitációs Jegyzőkönyv.

K. Sz. Kurátori számadások.

Megjegyzés: Az egyház kurátori számadásai 1812-től maradtak fenn, a vízitációs jegyzőkönyvek 1832-ben kezdődnek. A tanulmányban jelzett utalások részletes adatai az ide mellékelt adattárban megtalálhatók.

V.J. és K.SZ. az Erdélyi Ref. Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltárában.

Magyargyerőmonostor: 20/1 csomó.

Inventarium Bonorum omnium ecclesiasticorum in venerabili tractu Colos et Kalota. 1754. A Kolozs-Kalota Egyházmegye Levéltára, az Erdélyi Református Egyházkerület Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában. I/1. Magyargyerőmonostor. 1754. március 25.

B. Nagy Margit: Templomok és más egyházi épületek építése és javítása.

Kézirat a Kolozs-Kalotai Egyházmegye kolozsvári Gyűjtő Levéltárában. A magyargyerőmonostori vizsgálat jegyzőkönyve 1979/220 szám alatt.

Papp Vilmos

A frátai református szórványtalálkozók

Fráta az Aranyosgyéres – Mocs közötti úton a Mocshoz közelebbi harmadnál hozzávetőlegesen a Mezőség közepén található. Neve már az 1002. évben István király által kiadott oklevélben is olvasható. Ebben Kolozsszal és Dobokával együtt várral ellátandó leendő székhelyként említik. Az I. világháború előtt már külön említik Magyarfrátát és Oláfrátát. Megyeszékhely ugyan nem lett belőle, de a Mezőség községei között viszonylag nagynak számít. Ma kb. 1200 lakos lakja. Ebből 120 a református magyar. A templomdombon hatalmas, szép templom ékeskedett. Mellette a hozzátartozó iskola és lelkészlak. Ez utóbbi kettőt azonban lebontották. Túlzottan meghatározták a táj képét. Tavaly a magyar tagozat is megszűnt. (1. kép)

Mezőség, Kövesdi Kiss Ferenc és mások megállapítása szerint Ciglemező, avagy Ciglamező – hatalmas kör alakú terület, melynek határát a következő városok határozzák meg: Kolozsvár, Torda, Ludas, Marosvásárhely, Szászrégen, Beszterce, Dés, Szamosujvár. E területen másfélszáz falu található. Ezek közül Kövesdi Kiss Ferenc hatalmas anyaggyűjtése 147 falu adatait dolgozta fel. Főleg a Millénium utáni 100 esztendő egyházi, iskolai, kulturális (énekkarok, színjátszó csoportok, stb.) adatait sorolja településenként. Természetesen ahol tehette István király koráig, de legalább is a XV. századig tekint vissza.

Az egykori – érintetlen őserdő jellegű, mocsaras – Tóvidék első lakóit a magyar mondavilágban szereplő Csaba népével azonosítja. 47 helyen talált cigléket, melyek az ősi katonai harcmodor gyakorlóterei. (Egyes csúcsok, hegyrészek elnevezései.) Mindenesetre rejtőzésre és megélhetésre kiváló terület. Nem csoda, ha a behatoló erők előszeretettel rabolták, és gyilkolták e terület népét. Többször tatárjárás, törökdzulás, Habsburg-járás irtotta ki a falvak sorát. A maradék rejtőzöködők azután újra és újra benépesítették e tájat. A legismertebb ilyen dúlások a Basta-járások, az 1717-es Birtalan-napi és Szék nevéhez fűződő tatárjárás. Ezek nem rabló hadjáratok, hanem kifejezetten népesség-irtó akciók voltak.

Az utolsó 300 évben – amikor is már „modern” hatékonyabb eszközökkel folyt a népirtás – a népesség már nem tudta önmagát reprodukálni. A földbirtokokra a Kárpátokon túlról telepítettek idegen munkaerőt. Ez a telepítés fokozódott a jobbágyrendszer megszűnése után. Itt nem a hatékonyság, hanem az olcsóság volt a főszempont. Ekkor indultak meg a magyar őslakosság szempontjából nega-

tív demográfiai folyamatok. Azokon a településeken, ahol valamilyen ok folytán nem került sor betelepítésre, ma is nagyjából homogén magyarjékú és református vallású lakosságot találunk. Ez kb. két tucat község, zömmel a Maros völgyéhez közelebb eső mellékvölgyekben.

A nagy többség egyre jobban szórványosodott. Amikor pedig a demográfiai viszonyok megváltoztatása államérendékké is vált, magukra maradtak. Azokat leszámítva, ahol nagylátókörű, hőslékű lelkészek, tanítók, kiemelkedő egyéniségek voltak. Amikor azonban ezek is elköltöztek a minden élők útján, a nép is magára maradt, mint az aszú szőlőlevél szüret után. Egy darabig még élt és hatott néhány kiváló „látóember”: Földes Károly, Hermann János, Kövesdi Kiss Ferenc. Utóbbi 2004. július 22.-én távozott el.

Kövesdi Kiss Ferenc (1913 – 2004). Székelykövesd – Marosvásárhely. A kettő egymástól 25 km. A világpolitika azonban gondoskodott arról, hogy élete ne legyen egyhangú. Az Osztrák-Magyar Monarchia idején Erdélyben született. A királyi Romániában végezte iskoláit és itt töltötte hivatása első éveit. Majd a magyar királyi hadseregbe vonultatták be katonának. A jugoszláv királyság Szlovénia nevű tagjában került szovjet hadifogságba. A Magyar Köztársaság járnosházi szovjet hadifogolytáborában őrizték, majd Románia Focșani településén levő hadifogolytáborból bocsátották szabadon. Ettől fogva ezen államalakulat nem akármilyen polgára volt. A Marosvásárhelyi Népújság glosszaírója elnevezte az „Egyetlen Összmagyar”-nak. A budapesti „Magyar Református Nevelés” c. pedagógiai szaklap a „Népoktatás lámpásának”, az amerikai Calvin Synod Herald „Nemzetmentő apostolnak”. Briliáns címek. Eközben szerény nyugdíjából élt. Mi igényes maiak inkább azt mondanánk, tengődött. A Marosvárhelyi Népújság (2000. július 22.) megállapítja: „Támogató helyett azonban jobbára csak tátogatót talál... Az Apostol búsul egy nagyot. Aztán, ha megjön a nyugdíj, kezdi az egészet előről. Ő az igazi összmagyar egyes egyedül.”

Kövesdi Kiss Ferenc – a Romániai Magyar Lexikon 3. kötete szerint (Vita Zsigmond cikke) 1913. június 29.-én született, édesanyja 11 gyermeke közül ötödikként. „Költő. Tanult a nagyenyedi kollégiumban, a kézdivásárhelyi tanítóképzőben, a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetemen. Magyar nyelv- és irodalom-szakos tanár. Állomáshelyei: Maroskeresztúr, Brăila, Székelyföldvár, Fintaháza, Ákosfalva, Szentgerice, Marosvásárhely.” Kétszeres Kőrösi-Csoma Sándor-díjas. Idős korában Csíkszeredában megkapta a Juliánus-díjat. Debrecenben tiszteletbeli doktorrá fogadták. 90. születésnapján Tiszakécskén a Makkai Sándor-díjban részesült. (2–5. kép)

Állomáshelyei felsorolásából kitűnik, hogy élete jelentős részében szórványtanító volt. Osztatlan iskolákban 50–80 gyermeket tanított egyszerre. Mint lévita tanító reggeli könyörgéseket végez, temet, énekkarokat szervez, színdarabokat ír

és tanít be. Néptáncsoportokat szervez, s vezet. Felnőtteknek művelődési, gazdasági előadásokat tart. Vallja, hogy a fiatalság neveléséhez mindenk előtt a falut kell nevelni. Mindebben felesége, mint tanítónő, aktívan részt vesz.

Feldolgozza a Nyárad-menti ének- és tánc körök történetét és munkásságát. Egész életében folyamatosan feltárja szűkebb szülőföldje, a Mezőség kérdéseit. Nyugalomba vonulásával minden idejét ez utóbbi feladatnak szenteli. Ötven esztendő kutatómunkával – terepjárással – összegyűjti, ami a Mezőségről tudható. Abban különbözik a helytörténet-kutatók átlagától, hogy nem egyszerűen regisztrálja a múltat. Az ő számára fontos a múlt, hogy egyrészt feltárja a hasznosítandó örökséget, másrészt feltárja és gyógyítsa a mai súlyos kérdések gyökereit. Számon tartja, hol hány gyermek van. Kinek lenne szüksége menyaszonnyra, vőlegényre. Hol segítene a helyzeten gyermekek örökbefogadása. Kit kivel kellene megismertetni, hiszen rokonok ők! Kinek kell segítséget nyújtani, mert a fizetési elmaradás miatt kikapcsolták házából az áramot. Hol kell ifjúsági találkozókat szervezni, vagy éppen népművelő előadást tartani. Szervezi a szórvány-istentiszteleteket. Nem feledkezik el magatehetetlen betegekről, öregekről, akikhez lelkeszt kell irányítani úri szentvacsoxa céljából. Gondoskodik majdani „falubölcsekről”. Öt alkalommal is visz autóbusznyi fiatalt a Mezőségről Budapestre tanulás és országlátás céljából.

Fiatalabb korában verses kötetivel jelentkezik: *Derengő tűzzel; Reménységdajkálók, Beszélgetés a csönddel*. Idős korában jelenik meg Budapesten *Még szólnak a harangok* c. kismonográfiája. Majd a *Riadóra szól a harang* címen nagymonográfiájának első kötete halála előtt hat héttel.

Mivel 1989 előtt nem volt rá lehetőség, majd utóbb nem akadt fiatalabb erő, már 85 esztendő, amikor szervezni kezdi az oly szükséges és halaszthatatlan találkozókat. Először kistérségi, s főleg ifjúsági találkozókat szervez. Ezek egynaposak, s főleg azt a célt szolgálják, hogy a közeli – de utak híján mégis egymástól elszigetelt – szórványfalvak szórványifjúsága (néha csak 2–3 fő) találkozhasson egymással. Nem titkolt célja: a családalapítás.

Egyre inkább szükségesnek látszott nagytérségi találkozó szervezése. Mikor és hol legyen az? Miután 2002-ben (még az előző évben vagyunk) esedékes István király dekrétumának ezredik évfordulója, mely Frátát Kolozsszal és Dobokával együtt megyeszékhelynek szemelte ki, Frátára gondolt. Annál is inkább, mert Fráta történelmét két esemény is színezte. Az egyik Szent László király csatája a kunokkal, ahonnan visszatérően a frátai forrásnál pihent meg. A néphagyomány „Keserűkút”-nak nevezte el e forrást. (Ezt ma már a faluközpontból mintegy másfél km-re található és a kávéval biztosított kútfőt körülölelik a házak.) A másik hagyományról Rogerius váradi kanonok 1242-es keserves énekéhez (*Carmen miserabilis*) vezet. Rogerius leírja a tatárok fogságában elszenvedett keser-

veit, majd a Mezőségen is átvezető menekülését. A frátai Gombos-hegyen levő barlangok egyikében rejtették őt szintén bujdosó magyarok. Ők a Keserű-kútból merítették vizüket.

Mindez Frátára irányította a figyelmet. Az első három ilyen találkozót ő szervezte. A negyediket elhunytá után másfél hétre rendezték – de amelyet még ő is szervezett – az utolsó már nélküle esett meg.

A vendéglátó Frátán a lakosságnak mintegy 10 %-a magyar és református vallású. A vendégek száma 150–200. A egésznapos együttlét istentisztelettel kezdődik. Mocsa, Berkenye, Méhes, Sármás, Szentmáté, Újös, Cegőtelke, Báld, de még más települések is küldik képviselőiket. Az istentiszteletet előadás követi (de még a templomban) versek hangzanak el, népdalokat énekelnek. Hol a sármási, hol a cegőtelki fúvósok is közreműködnek. Minden találkozón elhangzik a népszerű „Feri bácsi himnuszának” – komolyabban véve: a „Reménységdajkálók himnuszának” nevezett dal:

*Fölszállott a páva a vármegye-házára
Sok szegény legénynek szabadulására.*

*Kényes, büszke pávák, Nap-szedítő tollak
Hírrel hirdessétek: másképpen lesz holnap.*

*Másképpen lesz holnap, másképpen lesz végre,
Új arcok, új szemek kacagnak az égre...*

Déltájban menetben vonul a nép Szent László kútjához. A menetet a fúvósok vezetik. Az utolsó száz méteren a fúvósok elhallgatnak – az erős kaptató okán. A kúthoz érkezve először mindenki szertartásosan iszik egy pohárral a kút vizéből. Majd meghallgatták Kövesdi Kiss Ferenc történetét László királyról, Rogerius kanonok viszontagságairól. Példázatait – az öt ujj segítségével – a tökéletes családról: Én + bátyám + öcsém + húgom; az egymást segítő testvérekről és a magára maradás keserveiről. Elmondja 1–2 versét a családról, vagy az édesanyát szépitő gyermekvállalásról. Az egyes falvak rövid kis műsorral is szolgálnak. Az úti cél ezután a vendéglő, ahol a helybéli asszonyok által készített ebéd várja a megfáradtakat. Az ebédet követően a szemközti kultúrházban műsorral köszöntik a vendégeket. (Volt olyan év, amikor ez volt az egyetlen kulturális műsor.) A sármási fiatalok népszínművet adnak elő. Ludasi néptáncosok bemutatják tudásukat. Az éppen soros fúvósok tánra hívják a fiatalságot. Neves személyiségek köszöntik a közönséget.

Nem csak az egész napos program, de önmagában a találkozás is nagyjelentőségű. Mivel a mezőségi dombok és völgyek igen szeszélyesek, az utak pedig az év egy részében járhatatlanok, – a postautak négy-öttszörös kerülőt jelentenek, s ezek sem járhatók mindig – a távolban élő rokonok találkozhatnak egymással. S ezt is egyre többen használják ki. Voltak, akik évtizede nem találkoztak egymással...

A szórványlét nem olyan egyszerű, mint a róla készült kimutatások, grafikonok az íróasztalon. Eleddig inkább a szórványlét negatívumairól számoltak be. „Ez nincs, az nincs, pusztulunk, veszünk, halálunkra magunkra maradunk...” Látni kell, hogy más a tudatos szórványlét és más az elszórványosodottság állapota. A magyar kifejezés: *szórvány* sem negatív töltetű szó. Nagyon is pozitív tartalmú. A szavak azonban vagy kopnak, vagy kezdettől fogva rosszul használják őket. „Elment a magvető és szórja a magot”. Ha a magyar nyelvre – főleg annak kialakulása idején bizonyos hatást gyakorló bibliai héber és görög nyelvre figyelünk sok egyéb mellett bizonyos szemantikai hatást is érzékelünk. A *diaszpóra* – mely a *diaszperrein* igéből származik – több dolgot érzékeltet. Megmutatja pl., hogy milyen ég és föld különbség van a keleti dinamikus és nyugati statikus gondolkodás között. Emlékeztet arra a tényre is, hogy az ősfogalmaknak gyakran kettős – egymással ellentétes – jelentése van. (Ha valaki nyugaton „áll” – az azt jelenti hogy tegnap, ma és ezer év múlva is ott található. Keleten, ha valaki „áll” – az oda ment, ott található, majd valamikor tovább áll... – s mindeközben valamilyen hatást gyakorol.) Ismét más az, ha egy pohár száz darabra törik – ez szórvány a javából – belőle sohasem lesz újra pohár. Ámde a magvető is szórja a magot. A zsákban együtt lévő magból sohasem lesz étető kenyér, legfeljebb tönkremegy. A szétszórattatás után lesz belőle kalász, majd kenyér és élet.

Szórványainkat általában úgy kezeljük, mint a siralmasan eltört pohár cserepeit, a soha fel nem támadás reménytelenségében. Ha a szórványt úgy tekintenek, mint küldetést, az új élet kiindulása lehet. Erre azonban egyenként, a közösségeket is fel kell készíteni. Minden fajta szórványnak küldetése van, csak ezt fel kell ismerni, a szárba szökkenés feltételeit meg kell teremteni, s a küldetésben levőket fel kell készíteni. A Kövesdi Kiss Ferenc által szervezett szórvány-találkozóknak éppen ez volt a fő célja. Ennek volt része az önismeret, a helyismeret, a népismeret, a közös népdal, a hitélet közös gyakorlása, a színdarab tanulása, családalapításra – és nem csak a házasságra! – való nevelés.

Általában régi, összetört struktúrákat siratunk. Holott az élet változásai között új strukturák kialakítására van szükség és lehetőség. Kövesdi Kiss Ferenc „látóember” volt, aki mindezt jól tudta. S ezért is nevezte el az ifjából összeálló kis csoportját „Reménységdajkálóknak”. Azonban a reménységdajkálóknak is szükségük van dajkára. Olyan vezetőkre, akik időt, erőt, tehetséget áldozatosan mozgósítanak. Rugalmas, találékony, nehézségektől meg nem rettenő, de sike-

rektől sem elszédülő emberekre. Akik nem azt mondják, hogy ez sincs, az sincs. Nem azt mondják, hogy induljatok, hanem hogy jöjjetek utánam. Erre – mint a *Riadóra szól a harang*-ban is mondja. K. Kiss Ferenc helyben élő, a feladatokat tudatosan felvállaló, a lehetőségekkel okosan élő lelkipásztorokra, tanítókra, helyi, alkalmas és mindenképpen „Reménységdajkálásra” felkészített személyekre van szükség.

Mezőség tekintetében még strukturális tekintetben is megoldást kell – lehet – találni a megosztottság megszüntetésére. Az itteni reformátusság szervezeti szempontból öt egyházmegyéhez tartozik, ötféle érdekeltséggel. Sokat segítene a Mezőségen, ha a divergencia helyébe a konvergencia léphetne.

Szigeti Jenő

Az újprotestáns egyházak kialakulása a XIX. században Erdélyben és a Partiumban

A magyar népi kultúrában döntő változást hozott a felvilágosodás, melynek hatása a népi vallásosság történetében is maradandó változásokat idézett elő. A római katolikus barokk vallásosság fokozatosan háttérbe szorult és józanabb, polgárosultabb lelkiségnek adott helyet a jozefinizmus idején. A puritán gyökerű protestáns népi vallásosság is fokozatosan kiszorult a templomokból a házi istentiszteletek világába. A kor racionalizmusa új eszméknek, új gondolatoknak adott helyet. Ennek következtében megújult, megváltozott a társadalom struktúrája. Ez a változás természetesen az egyházakat sem hagyta érintetlenül. Ami él, az változik. Életünk sem más, mint egy folyamatos adaptálódási folyamat a bölcsőtől egészen a koporsóig. Aki képtelen lesz a változásra, az meghal. Ez nemcsak individuálisan igaz, hanem osztoznak ebben az intézmények, emberi közösségi formák és az egyházak is.

Hogyan lehet ezt a változást a vallás, a vallásosság esetében modellezni? A vallásnak van egy egzisztenciális alapja, ami Isten és az ember belső viszonyának, kapcsolatának megélése. Ezt nevezzük hitnek. Ez, több mint valamilyen tannak, állításnak vagy tagadásnak az elhívése. Ez egy belső, drámai küzdelem, vagy békés párbeszéd az Örökkévalóval. Ez minden vallás pszichológiai alapja. Ugyanakkor minden hit testet ölt a társadalomban, közösséggé, szervezetté, intézménnyé lesz. Ez a szervezet, ez az intézmény van kitéve a változásnak. Megmaradásának léte a változás. Ilyen szervezet az egyház is, amelynek szüntelenül szembe kell nézni a kor kihívásaival, az élet szüntelen változásaival, ha élő közösség akar maradni. A hit és az egyház, a társadalmiasult közösség és az egzisztenciálisan megélt valóság természetesen megkülönböztethető egymástól, de egymás nélkül életképtelen, hiszen az ember egyszerre individuum és közösségi lény is.

A felvilágosodás egyrészt egy új gondolkodási formát jelentett Istenről, világról, múltról és jövőről, másrészt egy új társadalmi szerződést, az emberi közösségek másféle rendjét, amit összefoglaló néven polgárosodásnak nevezünk. Ez az egyházak számára új kihívást jelentett intellektuálisan, épp úgy, mint spirituálisan, aminek szükségszerűen az szervezésre is hatása volt. Ez egy új konfliktushelyzetet teremtett, válságot az egyház intellektuális életében (a teológia válsága),

spirituálisan is új kihívásokat hordozott (új lelkeségi mozgalmak, ébredések), de az egyház az organikus változások elől sem zárkózhatott el. Újra meg kellett érteni a régi alapokat úgy, mint a mai ember mai kérdéseire megfogalmazott válaszokat. Ha az egyház elöregszik, egyre kevésbé lesz képes a válaszadásra. A mozdulatlan, az új kérdésekre, kihívásokra felelni nem tudó egyház meghal. Lehet, hogy állami segédlettel, mint a mindenkori hatalom hasznos támaszát, az organizációt fenntartja a társadalom, de elveszíti a lelkek feletti hatalmát. Ezt a folyamatot már több tanulmányomban igyekeztem modellszerűen bemutatni.¹ Ez a kulcsa annak, hogy megértsük a XIX. századi újprotestáns egyházak indulását a Kárpát-medencében.

A XIX. század közepén élte át a magyar protestantizmus az egyik legnagyobb szekularizációs válságát. Ennek erdélyi emlékei is, a sajtóközlemények vizsgálatával, jól kutathatók. Kiürültek a templomok, papválasztási botrányoktól volt hangos a sajtó. A nép még itt-ott hagyományőrzésből eljárt a templomba, de „gyakran előfordult, hogy a harangozás után a lelkipásztor nézte a parókiáról: megy-e valaki a templom felé. Mikor egy darabig hiába várt, üzent az egyházzal s bezáratta a templomot, ki sem lépvén lakásából. Pedig néha a hívek is a papra vártak, s midőn látták, hogy nem jön ki a paplakból, ők sem indultak el a templomba.”² Nagy botrányt váltott ki az Érmelléken található Szentjób községben történt eset. 1859. július 26-án éjjel kigyulladt a református paplak. Az egész ház a hozzátartozó gazdasági épületekkel, jószággal és takarmánnyal együtt elégett. A református hívek a tüzesetkor odafutottak az égő házhoz, de hideg tétlenséggel végignézték a pusztulást. Egyikük sem próbált segíteni. Csak a római katolikus pap híveivel és az uradalmi tiszttel együtt vett részt az oltásban.³

A szekularizáció és az elvallástalanodás veszedelme ellen különböző eszközökkel próbált megküzdeni az egyház. A hatalmi intézkedések csődje hamar nyilvánvaló lett. Az új típusú, szociálisan érzékenyebb, a bibliai elvekhez közelebb álló, és a késő-puritán elvekkal párbeszéd-képes belmissziói irányzat az egyház hivatalosai előtt gyanús volt. Ők az egyház hatalmi pozícióinak erősítésében, nem pedig azoknak lebontásában látták a megoldást. Ezek a törekvések hasonlítottak a nyugati kapcsolatokkal rendelkező, államtól függetlenül szervezkedő szabadegyházi mozgalmak tevékenységére, melyek éppen az elvallástalanodás, a templomi kegyesség kiüresedésének ellensúlyozására jöttek létre. Az újprotestáns egyházak kialakulása a történelmi egyházak hiánybetegsége. Nem jöttek volna létre, nem erősödtek volna meg, és nem virágoztak volna fel, ha a történelmi egyházak továbbra is képesek lettek volna a nép vallásos igényeit megfelelő módon kielégíteni. Éppen ezért létük úgy is felfogható, mint a történelmi egyházak néptől való elidegenedésének jele.

A népi vallásosság történetének egyik izgalmas fejezete az, hogy ez a folyamat hogyan bontakozott ki Erdélyben és a Partiumban. Az első újprotestáns közösségek a XIX. század negyvenes éveiben indultak el a nép legmobilabb rétege, a vándor iparos-legények között. A külföldet járt vándoriparosok hamar kapcsolatba jutottak Svájcban vagy Németországban a belmissziói gondolkodásmódú, szabadegyházi gyülekezetekkel, amelyek gyakran szociális segítséget jelentettek és egy, az otthonról hozott régi, puritán gyökerű hitnek megfelelő kegyességet valló, hiteles közösségnek tűntek. Elég itt a nazarénusok⁴ és a baptisták⁵ több forrásból ismert indulására utalni.

A nazarénusok első magyarországi képviselői közül való Denkel János, aki 1839 nyarán Svájcban ismerkedett meg S. H. Föhlich tanításaival. Róla tudjuk, hogy erdélyi származású lakatos legény volt, aki Pest-Budán buzgón hirdette az új tanokat. Annyit tudunk róla, hogy 1847-ben „Oláhországba utazott.”⁶ Forrásaink nem beszélnek róla többet. Az első pesti nazarénus csoporthoz tartozott egy Kertész András nevű iparos-legény is, aki Lippán és környékén terjesztette a hitet, majd Nagyszébenbe költözött és itt németesítette a nevét Gärtner-re, végül Medgyesen telepedett le, ott is házasodott meg. Vele élt még itt a városban egy Filippi nevű atyafi. Az volt a terve, hogy végképp otthagyja mesterségét, és az evangéliumot prédikálja, de ez a terve meghiúsult.⁷ Klein János nevű nazarénus Szebenben nyitott műhelyt, de munkájuk eredményéről nincsen jelenleg adatunk.

Temesvárnak is fontos szerepe volt az 1860-as évek első felében, a nazarénus misszióban. Szeberényi Lajos Zsigmond tudósításából arról értesülünk, hogy „a külföldről bejött óráskok” csempészték be ide az új hitet.⁸ A nazarénus órásmester neve Irion Keresztély volt. A nazarénus csoportnak 1864–1866 között sok üldözést kellett elszenvednie. Erről a *Szegedi Hírek* című lap 1864 decemberében ezt írta: „A nazarénusok Temesvárott még mindig mozgolódnak. Folyó hó 10-én is a városkapitány egy összejövételüknek nyomába jött, s azt szétoszlattatá. A jelen voltak, számra harmincan, vizsgálat alá vétettek, s további nyomozások rendeltettek el.”⁹ Fejes István 1866-ban azt írta, hogy a temesvári nazarénusok közül „mintegy hatvanan befogattak.”¹⁰ Az üldözések nem törték meg a temesvári nazarénus gyülekezet lendületét. Amikor 1876. február 12-én először terjesztették fel a Vallás- és közoktatásügyi miniszterhez a Krisztusban hívő nazarénus gyülekezetek hitvallását, a temesvári nazarénus gyülekezet vezetője, mint a felekezet tekintélyes képviselője, Sorg Willibald is aláírja a felterjesztést.¹¹ Temesváron, Aradon, Nagyváradon egészen napjainkig fennmaradtak a nazarénus gyülekezetek. Egy, még 1968-ban elvégzett kutatásom szerint a tagságnak kb. 60 %-a magyar nemzetiségű volt, míg 40 %-a román és kb. 3000 lélek lehetett a számuk.¹²

A baptista egyház első terjesztői is iparos-legények voltak. Erdélyben az első hírnök Rottmayer János (1818–1901), asztalos mester volt. 1865-ben Pesten

tönkre ment az asztalosipar. Ezért a református skót misszió alkalmazásába került, és mint Biblia árus,¹³ 1866. elején Kolozsvárra költözött. Ugyancsak anyagi kényszerből lett Biblia árus Novák Antal (1823–1877) is.¹⁴ Ők találkoztak először a protestáns gyülekezetekből egyre jobban kiszoruló, puritán hagyományokat ápoló házi gyülekezetekkel, amelyek különösen a Dél-Alföldön és a Partiumban éltek.¹⁵ Ennek a központja lett a nagyszalontai baptista gyülekezet, míg a legfőbb apostola pedig Kornya Mihály. Ez az egymásra találás az újprotestáns egyházak magyarországi meghonosodásának döntő fordulata.¹⁶ Ez volt a nagy baptista paraszt-gyülekezetek kialakulásának háttere. Nagyszalonta esetében dr. Kiss Ferenc visszaemlékezése alapján¹⁷ jól ismerjük ezeknek a késő-puritán házi gyülekezeteknek az istentiszteleti gyakorlatát, mely alig tér el a baptista gyülekezetektől. A református gyülekezetekből való kiszorulásukra pedig jó példa a békési baptista gyülekezet megalakulása. Kornya Mihály munkamódszeréről, életéről, missziójáról jó képet ad Kirner A. Bertalan könyve.¹⁸

De mi történt Erdély belsejében? Rottmayer János faluról falura járt és mindenütt felajánlotta a Bibliát. Hamar megtanult románul is, hogy mindenkivel anyanyelvén tudjon érintkezni. A bibliatársulatok szigorúan kikötötték, hogy ügynökeik nem folytathatnak felekezeti propagandát, ezt Rottmayer is betartotta. 1871-ben Kolozsvárott házat vásárolt, (Kandiagasse – Kinizsi Pál u. 8) és itt rendezte be a bibliatársulat raktárát. Jó kapcsolatokat épített ki a belmissziói szellemű lelképászorokkal és hamarosan köztisztületben álló személy lett a városban. Az első években egymaga járta be az erdélyi városokat és falvakat. Legidősebb fia, ifj. Rottmayer János így emlékezik vissza édesapja munkájára: „mindenütt lelkészek és tanítók szívességét kellett igénybe vennie, és ez igen örömdetes eredménnyel járt. A lelkészek ajánlatára, akik a szószékből hirdetést eszközöltek, sokan jöttek az olvasni szeretők és vásárolták az olcsó Bibliákat, valamint az Újszövetséget a gyermekeknek. Ilyenkor alkalom nyílt bizonyosságot tenni Krisztus Urunkról, s a Biblia olvasását szorgalmazni.”¹⁹ Csojné Rottmayer Mária úgy emlékezett édesapja munkamódszerére, hogy egy faluban először a beteget, a vigasztalásra szorulókat látogatta meg. Állandóan magával hordozta gyógyszeres ládikáját, amellyel önzetlenül segített, ahol tudott. Olvasott a Bibliából és imádkozott.²⁰ Egy ránk maradt jelentés szerint mindössze egy esztendő alatt 10 000 példányban terjesztette el a Szentírást.

Az első évek múlásával egy kicsit könnyebb lett Rottmayer élete. Ő a raktárt vezette és fiatal kolportőrök sora lépett a nyomába, akiknek munkája nyomán kibomlott Erdélyszerte a szabadegyházi misszió. Az első egy Gromen János (1857–1939) nevű Nagydisznódról (Heltau) származó fiatalember volt és testvérbátyja Gromen Mihály (1850–?). Ez utóbbi 1881-ben Bukarestbe költözködött – Bibliát árulni.²¹ 1876-ban költözött Erdélybe Dobrudzsából Spies Fülöp (1847–?)

1876-ban, itt Lugoson és vidékén dolgozott, de két év múlva ő is Bukarestbe ment Bibliát árulni. Ők, és a budai születésű Scharschmidt Károly (1829–?) aki 1856-ban Bukarestbe, majd tíz év múlva Iaşiba költözött, voltak a baptista egyház első hírnökei a románok lakta területeken. Ők törték át a Kárpát-medencében először a keleti típusú kereszténységet a nyugatitól elválasztó határvonalat.²² Novák Antal és felesége is Kolozsvárott lakott 1875–1877 között. Ők ugyan a Brit- és Külföldi Bibliatársulat szolgálatában álltak, de mégis, már csak a régi Pest-Budai ismeretség kapcsán is, jó segítők voltak Rottmayer munkájának. Novák Kolozsvárról járt le egészen Brassóig, ahol 1877. december 18.-án elhunyt.²³ A 80-as évek közepén Kolozsvár és környékén dolgozott Barabás Gáspár (1863–1954), aki a Maros-Torda megyében található Ehedről származott. Az ő érdeme a kolozsvári baptista gyülekezet megszervezése. Bányai feltételezése szerint a Nagydisznódról származó Fleischer György (1854–?), és Solti Dávid, aki később a Brit- és Külföldi Bibliatársulathoz csatlakozott, is ehhez a csoporthoz tartozott.

Rottmayer János már az 1860-as évek derekán vasárnapi iskolát szervezett Kolozsvárott. Pest-Budán is ő szervezte meg először ezt a később a gyermekek vallásos nevelésében nagy sikereket elérő intézményt, még 1860-ban.²⁴ Fiának visszaemlékezése szerint „maga köré gyűjtötte a gyermekeket vasárnapi iskolára a Biblia raktárban. Azután következett az istentisztelet a felnőttek részére”. Amikor a Vasárnapi Iskolai Világszövetség kiküldötte, Morse úr Magyarországra jött 1872-ben, meglepődve tapasztalta, hogy Kolozsvárott már nyolc esztendeje megszervezett vasárnapi iskola működött. Nemcsak a németek, hanem a románok és a magyarok között is folyt ez a munka.²⁵ Egy, a kolozsvári vasárnapi iskoláról ránk maradt feljegyzés szerint 1878-ban 37 vegyes nemzetiségű és vegyes vallású gyermeket oktatott a Biblia történeteire. A névsorban magyar, német, zsidó, sőt még cseh nemzetiségű gyerekek neve is olvasható. 1876-ban egy 41 énekből álló könyvecskét állított össze a vasárnapi iskolások részére.²⁶ A vasárnapi iskola hatására fényt vet egy Kosztin István nevű kolozsvári fiatalember visszaemlékezése, aki 1918-ban, harminc évesen lett a kolozsvári adventista gyülekezet tagja. Visszaemlékezésében elmondja, hogy szívébe az evangélium magvát „hat éves koromban egy öreg, szép fehér szakállú bácsi” vetette. „Még most is arcomon érzem kezét, amint jóságosan simogatott, (...) dióval, almával ajándékozott meg”. Leírja azt is, hogy ebben a vasárnapi iskolában tanulta meg a „Fel, barátim, drága Jézus” és „Az áldott orvos közeleg” kezdetű énekeket. Ez a szakállas nagyapó Rottmayer János volt.²⁷

Rottmayer János 1888-ban – hetven éves korában – a bibliaterjesztői szolgálatából nyugdíjba vonul. Körülötte eddig is volt egy kis baptista csoport, mellyel a budapestieknek nem volt felhörtlen a kapcsolata. Ezek – Bányai Jenő kutatásai alapján – nagyrészt német anyanyelvűek voltak. Meyer Henrik elég borúlátóan

ítélte meg a kolozsvári misszió helyzetét.²⁸ Rottmayer nyugdíjazása után 1889 telén két hochstadti magyar gazdával, Benkő Szász Andrással és Enyedi Szabó Istvánnal veszi fel a kapcsolatot a vasárnapi iskolában járó gyermekeik révén. Ezek arra kérik Rottmayert, hogy házuknál is tartson istentiszteletet. Ennek az lesz az eredménye, hogy mindkettőt 1891 őszén Kornya Mihály alámeríti. Erre a munkára épül fel a kolozsvári magyar gyülekezet.²⁹

Egy érdekes véletlen folytán kerül Rottmayer kapcsolatba L. R. Conradival,³⁰ az európai adventista misszió egyik úttörőjével. Ezt Conradi így mondta el: „Egy ízben egy evangélikus újságban az erdélyi szombatosokról olvastam. (...) Ezért Erdélybe mentem. Kolozsvárra érkeztem, s ott az unitáriusok szemináriumában egy Kovács³¹ nevű tanárral ismerkedtem meg, aki a főiskolán a magyar történelmet tanította. Ez az úr Angolországban is tartózkodott és jól beszélt az angolt. Mikor hallotta tőlem, hogy Hamburgból jöttem, elvezetett egy német nyelvű ismerőséhez. Ez Rottmayer a bibliatársulat lerakatának vezetője volt. A professzor magyar nyelven mutatott be neki. Láttam, hogy az öregúr részvétellel néz rajtam végig. Később beszélgetni kezdtünk, s megkért, hogy jöjsek el hozzá másnap ebédre. Meg is jelentem nála. Elmondta, hogy a professzor az előtte való nap azt mondta, hogy szombatos vagyok, s azért jöttem Hamburgból Kolozsvárra, hogy én itt unitárius legyek. Azért hívott meg ma délbe ebédre, mert nagyon sajnált, s figyelmeztetni akart, hogy ne kövessem el ezt a veszélyes lépést.”³² Conradi, aki éppen ekkor dolgozta át németre J. N. Andrewsnek a szombatünneplő felekezetek történetéről szóló művét,³³ meglátogatta Bözödújfalun a szombatosok maradványát, de Rottmayerrel is elmélyült a barátsága. Utazásai során Conradi rendszeresen felkereste Rottmayert. Mivel a Conradi vezette hamburgi adventista kiadónak egy magyar levelezőre és fordítóra volt szüksége, 1892 végén vagy 1893 elején Rottmayer legkisebb leánya, Rottmayer Mária (1864–1952) a hamburgi adventista kiadóhivatal alkalmazásába került³⁴ és itt több rövid adventista traktátust fordított magyar nyelvre, melyet Rottmayer is segített terjeszteni. Az ő révén került Conradi kapcsolatba Szalay József nagybecskereki református lelkésszel, aki E. G. White Jézushoz vezető út című könyvét magyarra fordította és az általa vezetett Első Magyar Missziói Társaság könyvterjesztőivel, elterjesztette az országban.³⁵ Természetesen ez az egyre jobban elmélyülő kapcsolat nem jelentette azt, hogy a Rottmayer család azonnal adventistává lett. 1895. május 22-én L. R. Conradi Kolozsvárra merítette be az első két magyarországi adventistát, egy férfit meg egy nőt. A férfi Kovács János (+1898 nyarán), aki Magyarvistán volt kőfaragó mester, a másik bementített német anyanyelvű nőt azonban nem ismerjük. Viszont a híradás szerint L. R. Conradi ezen a napon vette fel az adventista egyház tagjai sorába Rottmayer Jánost, feleségét és Rottmayer Máriát is.³⁶ Ezt a baptista egyháztörténészek kétségbe vonják,³⁷ vagy pedig azt állítják, hogy

Rottmayerné erőszakos készítésére színből döntött így Rottmayer, de ez témánk szempontjából másodlagos. Az angol és a német adventista lapok egyértelműen állítják, hogy Rottmayer, az első magyarországi baptista, adventista lett, bár nem elsőként, hiszen tőle függetlenül már egy brassói német hölgy 1891. január 4-én – valószínűleg Németországban – bementkezett. Feltehetőleg 1891 nyarán ő lehetett a hamburgi *Mission Schule* magyar hallgatója. A neve Rosa Essing volt.³⁸

Nem a Rottmayer ház volt a kolozsvári adventista gyülekezet bölcsője, hanem egy, Rottmayerrel jó, hittestvéri kapcsolatban álló, jobb módú polgár, Neff Ádám (1824–1904) háza (Kömáli szőlő út 2), akinek gyermekei is jártak korábban a vasárnapi iskolába. Az első adventisták nagyrészt német anyanyelvűek voltak, de missziói módszereik nagyon hasonlítottak a Rottmayer által alkalmazottakhoz. Egy W. J. Tentesch nevű adventista fiatalember kezdte a Rottmayer által alkalmazott könyvtáros módszert Brassó, Segesvár környékén, főként Erdély szászok által lakott városaiban. A XIX–XX. század fordulóján az egész Kárpát-medencében megfigyelhető a szabadegyházak életében egy nagy terepváltás. Míg korábban a szabadegyházi misszió célpontja az ecclesiolák népe volt, most a városi kisemberek között találnak területet ezek a vallási közösségek. Az első hivatalosan megszervezett adventista gyülekezet Fogarason alakult. Ennek és a meglehetősen nagy érdeklődésnek a gondozására érkezett Magyarországra Huenergardt János Frigyes, az első magyarországi adventista lelképásztor, aki Amerikába vándorolt volgai német volt L. R. Conradihoz hasonlóan. Az első dolga volt, hogy elkezdett magyarul tanulni, úgy hogy 13 hónap múlva már tudott anyanyelvünkön prédikálni.³⁹

A XIX század második felében kibontakozódó szabadegyházi vagy újprotestáns misszió néhány tanulságot kínál, ami vallástörténeti szempontból is figyelemre méltó.

1. Az újprotestáns egyházak a késő puritán, pietista vallásosság modelljét követik. A vallásos tradíciókat követő hívek bennük látták az atyák hitének folytatását.
2. A hivatalos egyház mindent elkövetett, hogy a spontán belmisszió bázisait gyengítse. Az egyházon belüli belmissziói törekvéseket gyanús szemmel nézte, korszerűtlennek és primitívnek tartotta. Az újprotestáns közösségek pedig egyházépítő szolgálatukat pontosan erre építették.
3. A XIX. század népi műveltségében megnőtt az olvasás szerepe. Ezért a Biblia, mint olvasnivaló jelent meg a bibliaárusok munkája nyomán a nép között. A puritán gyökerű olvasási gyakorlatra építve a misszió egyik fontos eszköze lett a könyvterjesztés.
4. Az újprotestáns egyházaknak sikerült a keleti és nyugati kereszténység között húzódozó felekezeti határt átlépni, ami a reformációnak, minden

erőfeszítése ellenére sem sikerült. Bennük kezdettől a nyelvi, nemzetiségi egyenjogúság eszméje élt. Ez volt a siker egyik titka.

5. Társadalmilag fontos eleme volt az újprotestáns misszióknak az, hogy az egyház hivatalosai szociálisan is sorsközösséget vállaltak híveikkel. Anyagilag önfenntartó, demokratikus kisközösségeket alkottak, amelyekben egymást segítő közösségben éltek a tagok. Felértékelődtek közöttük a puritán, dolgozó élet való értékei, amelyek a kisemberek előtt vonzóvá tették életüket.

Ezek az elemek a magyar népi vallásosság megismerése szempontjából sok értékes és érdekes tanulságot adnak, melynek összegyűjtése és hasznosítása fontos feladatunk.

Jegyzetek

- 1 Szigeti Jenő tanulmányai: A közös keresztyén tradíció szektás elszíneződései. In: Tüskés Gábor (szerk.) „És emlékezzél meg az útról...” Tanulmányok a magyarországi szabadegyházak történetéből. Bp. 1981. 235–251, 290–292.; A Dél-alföldi protestáns parasztekklóziológus válsága a XIX. század végén. In: Néprajzi Látóhatár. 2002. 1–4. 199–207.; A protestáns népi vallásosság XIX. századi válsága. In: S. Lackovits Emőke – Mészáros Veronika (szerk.): Népi vallásosság a Kárpát-medencében. 6. Veszprém, 2004./1. 175–182.; A 19. századi újprotestáns egyházak kialakulása a Kárpát-medence nemzetiségei között. In: L. Imre Mária (szerk.): Népi vallásosság a Kárpát-medencében. 3. Pécs, 2000. 295–303.
- 2 Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: A magyar református egyház története. Bp., 1949. 352–353.
- 3 Uo. 353.
- 4 Eötvös Károly: A nazarénusok. Bp., 1904., Kardos László – Szigeti Jenő: Boldog emberek közössége. Bp., 1988.; Tibori János: Az európai evangéliumi keresztség – hívő, nazarénus reformáció 19. századi története. Debrecen, 1993.
- 5 Bereczki Lajos (szerk.): Krisztusért járva követségben. 1846–1996. Tanulmányok a magyar baptista misszió 150 éves történetéből. Bp. 1996. (Irodalom ir!!!)
- 6 Bányai Jenő: Magyarországi bemenítő közösségek a szabadságharc és a Bach-korszak idején. Bp. 1965 (kézirat) 22. 27. sz. melléklet.; Kardos L. – Szigeti J. i. m. 44, 46.
- 7 Kardos L. – Szigeti J. i. m. 61–62.; Eötvös K. i. m. 274.
- 8 Szeberényi Lajos Zsigmond: Nazarénizmus. Nagybecskerek, 1888. 57.
- 9 Szegedi Hírek, 1864. dec. 21. (102. sz. 2. old).
- 10 Fejes István: A nazarénusok Hódmezővásárhelyen és másutt. Sárospataki Füzetek, 1866. 276.
- 11 Kardos L. – Szigeti J. i. m. 228–229.
- 12 Szigeti Jenő: A nazarénusok. Bp. 1969.
- 13 Szigeti Jenő: A 19. századi magyarországi bibliaárusok (2005) (kézirat). Előadás a református Doktorok Kollégiuma Egyháznéprajzi szekció ülésén 2005. augusztus 24-én.

- 14 Szigeti Jenő: Egy baptista bibliáarus: Novák Antal. In. „És emlékezzél meg az útról...” Bp., 1981. 59–68. 263–264.
- 15 Bányai Jenő: Az erdélyi és az alföldi baptista misszió kezdeti korszaka. Theologiai Szemle. 1966. 1–2. sz. 26–37.
- 16 Szigeti Jenő: A békési paraszt-ecclesiolák válsága és a baptista gyülekezet megalakulása (1890–1891). In: Tüskés Gábor (szerk.): „Mert ezt Isten hagyta...” Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Bp., 1986. 444–478.
- 17 Dr. Kiss Ferenc: Magyar parasztproféták. Bp., 1942.
- 18 Kirner A. Bertalan: Kornya Mihály krónikája. Néprajzi és egyháztörténeti emlékek. 2. kiad. New York, 1965.
- 19 Emléklapok. Jubileumi füzetek 2. szám 25–27. Bp. 1949.
- 20 Bányai J. i. m. 1966. 27.
- 21 U.o. 27.; Meyer Henrik: Mitglieder-Register der Baptistengemeinde in Budapest (1874–1890). Baptista Levéltár Bp. ; Grómen Jánosról: A Magyarországi Baptista Egyház vázlatos története. Bp., 1985. 62–92.; uő: Békehírnök (tovább: Bh.) 1989. 30. sz. 123. old.
- 22 Bányai Jenő: Az első hitvalló baptisták. Bh 1971. 8. sz. 30. old.
- 23 Szigeti Jenő: Egy baptista bibliáarus: Novák Antal. In. Szigeti Jenő: „És emlékezzél meg az útról”. Tanulmányok a magyarországi szabadegyházak történetéből. Bp. 1981. 59–68.
- 24 Szabadi F. Gusztáv: Vasárnapi iskoláink 60 éves története I–V.. Bh. 1933. 45–52. sz.; Bányai Jenő: A vasárnapi iskolák történetéből. Bh. 1971. 15-16. sz. 62. lap.; Kiss Tibor: A Vasárnapi iskola múltja, jelene és jövője. (Szakdolgozat) Baptista Teológiai Főiskola. Biharugra, 1990. 98.
- 25 Forgács Gyula: A belmisszió és a cura pastoralis kézikönyve. Bp. 1925. 211.
- 26 Bányai J. i. m. 1966. 32.
- 27 Kosztin István: Az én vasárnapi iskolám. Evangéliumi munkás. 1919. január. 12–13. oldal.
- 28 Meyer Henrik: Önéletrajz. (Kézirat) Fejér István fordítása, Bp., 1960. Baptista Levéltár.
- 29 Mészáros Kálmán: A baptista misszió megjelenése (1846–1873). In: Bereczki L. i. m. 1996. 28
- 30 Heinz, Daniel: Ludwig Richard Conradi. Missionar, Evangelist und Organisator der Siebenten-Tags-Adventisten in Europa. Frankfurt A. M. 1998.
- 31 Kovács János (1846–1905); Zoványi Jenő: Egyháztörténeti Lexikon. Bp., 1977. 338–339.; Dr. Gál Kelemen: A kolozsvári unitárius kollégium története. Kolozsvár, 1939. II. 498–499.; Kovács János Kriza János veje volt.
- 32 L. R. Conradi: Az isteni gondviselés megnyilatkozása európai oldalon. Evangéliumi Munkás. 1922. 4. 13–14.
- 33 Szigeti Jenő: Adventisták és szombatosok. In: Szigeti Jenő: „És emlékezzél meg az útról...” Tanulmányok a magyarországi szabadegyházak történetéből. Bp. 1981. 123–129.
- 34 Huenergardt J. F. 1938. szept. 25.-i levele. V.ö. Szigeti Jenő: Fejezetek a H. N. Adventista Egyház magyarországi történetéből. Bp.1985.

- 35 Szigeti Jenő: A „Jézushoz vezető út” Magyarországon. In: Szigeti Jenő: „És emlékezzél meg az útról...” Tanulmányok a magyarországi szabadegyházak történetéből. Bp., 1981. Szabadegyházak Tanácsa. 131–142
- 36 L. R. Conradi: Fortschritt des Werkes. Zions-Wachter, 1895. 39.
- 37 Bányai J. i. m. 1966. 36.; Pechtol János – Szigeti Jenő: Megjegyzések „Az erdélyi és alföldi baptista misszió kezdeti korszakai” című cikkéhez. Theologiai Szemle, 1966. 3–4. 99–101.; Bányai Jenő: Válasz Pechtol János és Szigeti Jenő megjegyzéseire. Uo. 230–232.; Mészáros K. i. m. 1996. 29–30.
- 38 Pechtol J. – Szigeti J. i. m. 99–101.
- 39 Rajki Zoltán: Egy amerikai lelkész magyarországi missziója. John Friedrich Huenergardt élete és korának adventizmusa. Bp., 2004.

Rev. Kiss Zoltán

Kik a baptisták és mióta léteznek a Kárpát-medencében?

Ebben az előadásban azt próbálom megvilágítani, ami jellemző a baptista fel-fogásra, amiben pedig egyetértnek a baptisták a többi keresztyén egyházakkal (különösen a protestáns felekezetekkel) azt szándékosan nem érintem. Ez az elő-adás nem önmagunkkal való dicsekvés, mert élete lelki minőségével senki sem dicsekedhetik, hanem csak bizonyosságot tehetünk arról, amiről meggyőződünk, amit bibliainak tartunk, és aminek hirdetésére, úgy érezzük, Istentől megbízatást nyertünk.

A tudatlanság a baptistákat sokak előtt rossz színben tüntette fel. Sokan nem tudják, kik ők. Olykor megkérdezik, hogy keresztyén felekezet vagyunk-e? Hall-ják, hogy a baptisták „tévelygők”, „újítók”; a baptista felekezet megtűrt „szekta”. Előadásom célja az, hogy a nem baptista közönségnek bemutassam a baptizmus lényegét, gyakorlatát és így megpróbáljam eloszlatni azt a ködöt, amelyet mester-ségesen a baptisták köré vontak.

Nagy megtiszteltetésnek és kiváltságnak tartom azt, amikor hitemről, és arról beszélhetek, amit Istenünk a múltban cselekedett és a jelenben is végez baptista közösségeink életében is. (Zsid. 13,8)

Előre szeretnék elnézést kérni azért, ha előadásomban lesznek olyan utalá-sok, amelyek esetleg valaki számára sértő lenne. Nem áll szándékomban egyetlen más közösséget/egyházat sem hibáztatni vagy vádolni. A múltban voltak olyan események, amelyeket a történelem feljegyzett és amiről szomorúan beszélnünk kell, többek között azért, hogy azok ne ismétlődhessenek meg többé soha a tör-ténelem folyamán.

Dolgozatomban a baptisták eredetéről, vallástörténeti háttéréről, üldöztetése-iről, vallásszabadságról, a baptizmus terjedésének okairól, baptista dogmatikáról és néhány ellenőrizhető statisztikai adatról hallhatnak.

1. A baptizmus eredete

Ahogy tudjuk, a mindenható Isten az Ószövetség utolsó prófétájául egy Já-nos nevű férfit választott és küldött el, hogy Jézus földre jövetelének útkészítője legyen. Ezt az embert bemerítő, más szóval baptista Jánosnak nevezték, mivel Isten parancsára azokat a zsidókat, akik vallást tettek bűneikről, a Jordán vízébe bemerítette. Ezt a gyakorlatot Jézus nem szüntette meg, hanem ő maga is beme-

rítkezve parancsba hagyta, hogy azokat, akik hisznek őbenne és bűneikről vallást téve, bocsánatot nyernek, és ezáltal Istenhez térnek, a teljes Szentháromság: Atya, Fiú és Szentlélek Isten nevében merítsék víz alá. (Mt. 28,19-20) Ezért is nevezzük mi a bemeztést újszövetségi, hitvalló bemeztésnek.

A baptista vallás keletkezése tehát nem fűződik reformátor, vagy más személy nevéhez. A kálvinisták Kálvinról és a lutheránusok Lutherről neveztetnek, mert a két felekezet hitelveit Kálvin és Luther fektette le. A baptista vallás történelmében hiába keresünk emberi alapítókat. Történetükben találunk vértanukat, misszionáriusokat, akik egy-egy országban elkezdtek a baptista missziómunkát. Honnan erednek hát a baptisták?

Ne tünjék szerénytelenségnek, ha azt mondjuk, hogy a baptisták az Újszövetségben találják eredetüket. Nem akarjuk azt a hitet kelteni, hogy a baptista vallásfelekezet az újszövetségi idők óta töretlen vonalban élt egészen napjainkig, még kevésbé óhajtjuk azt állítani, hogy a baptista egyháznak szerves és töretlen kapcsolata lenne az újszövetségi gyülekezetekkel. Azokat az elveket viszont, amelyeket hirdetünk, megtaláljuk az Újszövetségben és gyakorlatunk legközelebb áll az újszövetségi gyülekezetek gyakorlatához. Az egyháztörténet igazolja, hogy azoknak a bibliai igazságoknak, amelyeket különösen mi baptisták hirdetünk, a keresztyénség 2000 éves élete alatt mindig voltak hirdetői.¹

Az eddig elmondottak alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a baptisták eredete Jézus, és az első gyülekezet koráig vezethető vissza.

2. Vallástörténeti háttér

Németországban és Svájcban 1520 táján több olyan csoportosulás alakult, amely a gyülekezetek függetlenségét és a hívők azon vágyát hirdette, hogy életükben és tanításaikban a Biblia kinyilatkoztatott igazságait ábrázolják. Ezek a csoportok egymást „testvéreknek” szólították. A találkozások alkalmával Isten igéjével foglalkoztak, imádkoztak és énekeltek. Ezeken az alkalmakon a bűneikből megtérteket bemeztették. Innen származik új nevük is, amit ők maguk ugyan visszautasítottak, mivel ezt megítélésük szerint rosszindulatból ragasztották rájuk, hogy ezzel egy új szekta benyomását keltsék. Nevük, az „anabaptista” két görög szónak az összetétele, aminek jelentése „újra bemeztett”. Ez a név sokakat megtévesztett, mivel ez a hívő közösség nem újramértette, hanem bemeztette tagjait. Idővel politikai jellegű csoportokra is kezdtek ezt a nevet alkalmazni, akiknek harcias magatartásuk volt és az erőszakot is alkalmazták. A hívő gyülekezetek tagjainak ugyanakkor semmi kapcsolatuk nem volt az erőszakosak csoportjával. Abból, hogy ugyanazon névvel bélyegezték meg őket, sok baj származott. A hivatalos egyháznak ez jó ürügy volt az üldözésre. Számuk ugyanakkor oly nagymérték-

ben nőtt és tevékenységük annyira fokozódott, hogy mindez az államegyházakat, vagyis a katolikus és a lutheri egyházat komolyan nyugtalanítani kezdte.

1526-ban ezekből a *testvérekből* egy új közösség keletkezett, amely olyan gyorsan terjedt, hogy hitvallásuk és hitvalló életük szinte egész Németországot betöltötte. Szenvédéseikben tűrőknek és alázatosoknak mutatkoztak, és soha nem tanúsítottak ellenállást. A szeretetben való egység jeléül kis körökben megtörték a kenyeret, és egymást mindenben segítették, a bajban összetartottak. A testvéri közösségek nagy gonddal vigyáztak arra, hogy a gyülekezeti élet vezérfonala kizárólagosan az Isten igéje legyen, és semmiképpen ne kerüljön emberi befolyás alá. Azokat a férfiakat, akiket a Szentlélek a szolgálatra alkalmassá tett, a gyülekezetek véneiként ismerték el. Ennek a kornak gyülekezeti vezetői között különösen dr. Hubmeyer Balthazar játszott kiemelkedő szerepet.

1527-ben az akkori vallási vezetőkkel való hosszas hitviták után Ferdinánd király arra kényszerítette a hatóságokat, hogy Balthazar Hubmeyert adják át neki. A király Hubmeyert Bécsbe szállíttatta, ahol parancsára kegyetlenül megkínózták, és máglyahalál által kivégezték. Három nappal később feleségét a Dunába fojtották úgy, hogy nyakára követ kötöttek, és a hídról a vízbe dobták. Thomas Armitage történész az anabaptista tanítások elterjedését keletre és nyugatra Hubmeyer halála következményének látja. Hubmeyer mártírhalála után az általa pásztortolt gyülekezetek tagjai az egyre nagyobb üldözések miatt széjjelszóródtak és sokan közülük a nagy távolságokra levő hegyekbe és erdőkbe menekültek. Így némelyek Magyarország, Lengyelország és Erdély területére is eljutottak.²

Az anabaptista nevet tehát annak a vallásos közösségnek adták, amely jóval Luther reformációja előtt született, ami különösen a reformáció idején lett ismertté. Ebben az időben néhány anabaptista prédikátor Morvaországból, a biztos alapra való építés vágyával, felkereste Erasmus híres görög nyelvtudóst, akitől pontos magyarázatot kértek a görög újszövetség bemelegítéssel kapcsolatos tanításáról. Az ezzel a témával kapcsolatos bibliai kutatások reá is nagy hatással voltak.³

1521. december 27-én Wittenbergbe utazott három anabaptista prédikátor Zwicauból, Thomas Münzer, Nicholas Storch és Mark Thomas Stubner, akik rámutattak arra, hogy Luther reformációja megállt az Újszövetség tanításának félútján, mivel nem vette komolyan a Biblia bemelegítéssel kapcsolatos tanítását is.

1522. március 26-án ezeket a prédikátorokat Luther Wittenbergben még más négy anabaptista prédikátorral együtt vitára hívta ki, ami után eretneknek nyilvánítva őket, kiutasították a városból, hogy ne prédikálhassanak többé a templomokban.⁴

Ekkor elkezdődött az anabaptisták üldözése. Az akkori inkvizítorok sokakat máglyahalálra ítélték, míg másokat folyóvízbe fojtottak. Az üldözések miatt a testvérek menekülni voltak kénytelenek. Így jutottak el sokan a mi vidékünkre, a Kárpát-medencébe is.

3. Üldözések és vallásszabadság Erdélyben

A ránk maradt feljegyzések szerint 1527-től kezdődően tudunk arról, hogy anabaptisták telepedtek le Erdélyben, ahol előbb az akkori fejedelmek üldözték őket.⁵

Pl. 1551–1556 között kegyetlen üldözéseket éltek át Ferdinánd rendelete folytán, aki azt mondta, hogy: „Gyökereikből meg kell semmisíteni az anabaptistákat...”⁶ Ebben az időszakban tartóztatták le és vetették börtönbe Dávid Ferencet is, aki prédikációiban és írásaiban támadta a Bibliellenes gyakorlatokat. Tőle reánk maradt 26 írása közül az egyikből, amit 1570-ben Kolozsváron nyomtatott és adott ki, világosan kitűnik, hogy ő is bemerítkezett. Említett könyvének a címe: „Könyvecske az igazi keresztyén bemerítésről.”⁷

A Kárpát-medence nemcsak természeti szépségekben, de vallástörténeti értékekben is különleges helyet foglal el Európában. Ebben a térségben Isten minden lehetőséget megadott a baptista misszió előkészületére. Ami a vallásszabadságot illeti, nem ok nélkül nevezik Erdélyt a vallásszabadság klasszikus földjének. Az erdélyi országgyűlések 1568. januárjában tartott tordai országgyűléssel kezdődően, csaknem minden valláscsoportnak vallásszabadságot biztosított. Mindezek mellett a szabad vallásgyakorlatot olykor heves üldözés váltotta fel.

Az erdélyi anabaptistákra miután az osztrák hatalom alákerült, kegyetlen üldözés időszaka következett. Ezek közül csupán egyet hadd említsek.

1605. gyászos évük volt az Erdélyben élő anabaptistáknak. Írásos feljegyzések vannak arról, hogy többek között Sepsiszentgyörgyön és a környező falvakban „anabaptista tisztogatás” címen az akkor élő népegyházak (katolikus) képviselői, a katonák bevonásával tömegesen végezték ki az ehhez a közösséghez tartozókat.⁸

Az anabaptisták közül sokan halálukkal pecsételték meg hitüket. Itt is igazolódott, hogy a mártírok vére a legtisztább vetőmag a következő korosztálynak.

1613-tól, miután Bethlen Gábort Erdély fejedelmévé választották, új reménysugar gyulladt az anabaptista közösségek számára. Az anabaptisták letelepítését Bethlen Gábor a kolozsvári országgyűlésben törvényesen biztosította. Teljes vallásszabadságot és adómentességet adott nekik. Volt olyan eset is, hogy Bethlen Gábor és felesége hívására érkeztek anabaptista csoportok Alvincre, ahol a fejedelem rendeletet adott ki védelmükre. 1625 augusztus 25-én oklevelet kapnak Bethlentől, aki kiváltságokat adományozott nekik, és nyugodt életet biztosított az „udvarok” számára.⁹

Becsületes és szorgalmas munkájuk során hamarosan híressé lettek habán kerámiájukról.¹⁰ Ezért ebben az időben Európában Erdély volt az anabaptisták legbiztosabb hazája.

1763 aug. 30-án az erdélyi katolikus vezetők nyomására a bécsi királyi udvar kiadott egy rendeletet, amelyben az anabaptista közösség betiltását és az ehhez a közösséghez tartozók katolikus hitre való visszatérítését tartalmazta. Az anabap-

tisták reagálva erre, egy petíciót nyújtanak be 1763 okt. 7-én, amiben kérik, hogy tartsák fenn az állam által eddig képviselt álláspontjukat. Ennek a petíciónak az eredménye az volt, hogy nem lett a törvény azonnal alkalmazva. De ettől az időponttól sokakat az anabaptisták közül letartóztattak és börtönbe vetettek.¹¹

1767-ben az erdélyi hatóságok a katolikus egyház alárendelteiként és a katolicizálás szolgálaként azt keresték, hogy bármilyen formában is, de végezzenek az anabaptistákkal.¹²

Letartóztatásukat és elhurcoltatásukat Bajtai Antal báró katolikus püspök – aki ebben az időben az erdélyi kormány elnöke is volt – rendelte el, életbe léptetve az 1763 aug. 30-án kiadott bécsi rendeletet. Ebbe bevonta az akkori hatóságok mellett a katonaságot is.¹³

Ennek az erőteljes üldözésnek a következtében az anabaptisták Erdélyben hivatalosan megszűntek létezni. De nem tűnt el hitük, mivel meggyőződésük és bibliai gyakorlatuk titokban tovább élt. Mindezek ellenére az anabaptizmus valódi hitmozgalom maradt, ami a személyes evangélizációk során egyre inkább terjedt.

Az anabaptista nevet elsőként Zwingli változtatta baptistára amely név alatt azokat értette, akik nem fogadták el a gyermekkeresztiséget vagyis antipedobaptisták voltak.

Egyes nagy tekintéllyel rendelkező történészek úgy vélik, hogy az igazi reformációt az anabaptisták munkája váltotta ki. Az újkori baptizmusnak tehát mélyreható történelmi gyökerei vannak Erdélyben.

4. A baptizmus terjedésének okai

A gyülekezeti hierarhia hiánya. Ebben az időben a klérus aktív részt vállalt a politikában, ami miatt a köznép megvetette őket. A jezsuiták alacsonyra engedték a kegyesség mércéjét, ami a komoly embereket nagyon sértette. Ezzel ellentétben az anabaptisták, hirdetve hitüket és tapasztalataikat, magukra hívták a körülöttük élő emberek figyelmét, akik megkívánták azt az életet, amit életstílusukból láttak.

A hívők missziós célja. Akik megtértek bűnös életmódjukból, szívükben forró vágyat éreztek mások megmentésére is. Így az anabaptista közösség nagyon hamar egy ébredési mozgalommá nőtte ki magát.

Egyszerűség minden szinten. A ceremóniák, vallásos gyakorlatok, hagyományok, száraz liturgiák helyét átvette Isten igéje és annak hirdetése. A kultikus tárgyak eltűntek. Összejöveteli helyeiken a bútorzat egy szószékből és ülőszékekből állt. Különleges jellegzetességük - ami mind a mai napig megmaradt - az Istent dicsőítő éneklés lett.¹⁴

Hittestvériség a tagok között. Nem különböztették meg egymást társadalmi hovatartozásuk miatt. A theokrácia / Istenakarát mellet, az igazi demokrácia szellemisége is jelen volt a gyülekezetekben.

Puritán életmód a mindennapokban. Azt éltek, amit hittek és hirdettek. Életük tisztaságot és szentséget sugárzott. A gyülekezetben az újszövetségi rendet alkalmazták. A rendetlenül élőket fenyítették.¹⁵

5. Baptista úttörők

A világ első baptista gyülekezetét 1609-ben angol puritánok alapították meg Amszterdamban John Smidt vezetésével, ami előbb Amerika, majd Európa keleti vidékei felé is elterjedt.

Az 1829. szeptember 14-én megkötött Adrianopoli szerződés után országunk szoros kapcsolatba került az iparilag fejlettebb országokkal, amelyek közül az egyik éppen Németország volt. Ebben az időben a Bethlen Gábor erdélyi fejedelem idejéhez hasonlóan Erdély tágra nyitotta kapuit a nyugati iparosok előtt, akik közül sokan baptisták lévén magukkal hozták élő hitüket is. Munka közben készséggel tettek bizonyoságot hitükről nemcsak szavakkal de gyakorlati életükkel is. Ezen emberek bátorsága bátorságot szült azoknál, akik titokban próbáltak gyakorolni hitüket. Ezek után kezdődött a baptizmus nyílt színrelélése.¹⁶

1834. április 22-én este 8-9 óra között Barnas Sears a hamilton kollégium tanára Hamburgban az Elba folyó vizébe bemeitett hét hitvalló személyt köztük J.G. Onckent akit a „baptista misszió atyjának” is neveznek.¹⁷

1856-ban Budapestről Bukarestbe költözik Karl Johann Scharschmidt feleségével, akik több mint két hét alatt egy ökörszekérrel tették meg ezt az utat, akik még ebben az évben J. G. Oncken segítségével megalapítják a bukaresti német nyelvű baptista gyülekezetet.¹⁸

1866-ban költözött Budapestről Kolozsvárra id. Rottmayer János, aki háromnyelvű Bibliával ellátott lerakatott létesített Erdély szívében: magyar, német és román nyelvűt. Ez a Bibliakészlet lelki értelemben Kolozsvár és egész Erdély legnagyobb kincsévé lett. Bibliaterjesztő munkássága egész Erdély területére kiterjedt.¹⁹

A Kárpát-medence baptista missziójának alapítójaként Meyer Heinrich Németországból Budapestre költözött baptista prédikátort kell még megemlítenünk, aki egész Erdélyt bejárva vitte a jó hírt az embereknek nemzetiségre való különbség nélkül. Úttörő munkáját Dél Erdélyben kezdte az 1800-as évek második felében, először a német nyelvű településeken. Ez időben alapította a brassói német ajkú gyülekezetet is.²⁰

1875-ben tért meg és ugyanez év augusztus 26-án merítkezett be Békésgyulán a Fehér Körös vizében Meyer Heinrich által, a magyar baptizmus egyik legkiemelkedőbb alakja Kornya Mihály Szalontáról, akit az erdélyi baptizmus legna-

gyobb parasztprofétájának is neveztek. Meyer Heinrich mellett kezdte el ugar-törő küldetését, aki rendkívüli rátermettséggel végezte Jézus Krisztustól kapott megbízását nemcsak Erdély de Magyarország területén is. A magyarságot fel-ölelő munkássága során sokszor találjuk Székelyföldön is, ahova volt eset, hogy gyalog jött. Ebben az időszakban ő végezte nemcsak a bemerítéseket, de a lelki életre való felkészítés nem kevés fáradsággal járó munkáját is.²¹

Neves úttörőink között csupán megemlíthetjük még Tóth Mihály (1836–1931), Lajos János (1833–1900), Csopják Attila (1853–1934), Kozma Imre, Lőrík Ist-ván (1869–1946), Fancsali György, (utóbbi kettő székelyföldi) stb. neveiket is.

Már az első világháború előtt Erdély sok helységében a megtért és bemerített emberek baptista gyülekezeteket alapítottak.²²

- 1875 Nagyszalonta
- 1877 Brassó, Borosjenő
- 1882 Érszőlős, Gyanta, Pusztajlak
- 1883 Siter
- 1885 Nagyvárad
- 1886 Feketegyarmat, Száldobágy
- 1887 Bihar, Árpád
- 1888 Kalotaszentkirály, Fugyivásárhely
- 1889 Bihardiószeg, Tárkány
- 1890 Biharpüspöki, Pósalaka, Szentimre
- 1891 Kolozsvár, Szalárd, Kürtös, Görbed, Köröskisjenő, Kágya
- 1892 Szentjobb, Székelyhíd, Erdőhegy, Vadász, Bélzerind, Mezőbaj, Csatár, Hodos
- 1893 Margitta, Érmihályfalva, Érsemjén, Kalotadámos
- 1894 Torda, Berettyópoklostelek, Várasfenes, Biharfélegyháza
- 1895 Bánfihunyad, Kiskapus, Lóna, Mákófalva, Ágya
- 1896 Arad, Értarcsa, Örvénd, Vajda
- 1897 Szilágyperecsény, Nagybacon, Bikal, Márkaszék, Nagykároly, Szalacs, Méra, Érszakácsi
- 1898 Székelyderzs, Szárazajta, Agyagfalva, Telki
- 1899 Élesd, Kémer
- 1900 Berettyószéplak, Sepsibükszád, Bágyon
- 1901 Micske, Tóti, Bogyoszló
- 1902 Szilágynagyfalva, Nyüved, Magyaréc
- 1903 Homoródalmás, Hegyközkovácsi, Szilágyip
- 1904 Szilágyballa, Jánosfalva, Hegyközújlak, Szilágybagos, Szilágyborzás, Lecsmér, Zimándköz, Gyalu

- 1905 Brassó, Homoródszentmárton, Kézdivásárhely, Szilágykraszna, Bályok, Aranyosegerbegy
1906 Csernáton, Szilágysámson
1907 Zilah, Körösrév, Erked, Miklósfalva, Kovászna
1908 Hadad, Krasznaráton, Szilágyzovány, Kusaly, Székelymúzsna, Kisgalambfalva
1909 Remete, Márkosfalva
1910 Székelyudvarhely, Szilágyperecsény, Goroszló, Mezőbánd, Krasznahorvát
1911 Borszék, Pürkerec, Magyarkecel
1912 Sepsiszentgyörgy
1913 Györgyfalva
1914 Szentersébet, Kisfülpös

6. Dogmatika

Az idő rövidsége miatt csupán néhányat hadd soroljak fel ezek közül.

Mi baptisták hisszük a Szentírás Istentől való ihletettségét, ami részleteiben és egészében a legtokéletesebb isteni igazságokat közli velünk. Belőle ismerhetjük meg Istent, az örök élethez vezető utat és azokat az elveket, amelyek alapján Isten meg fogja ítélni az emberiséget. A Szentírás a keresztyén hitélet tévedhetetlen és kielégítő szabályozója, legfőbb tanácsadónk és a legtokéletesebb próbakő, amellyel minden emberi hagyományt, tanítást és gyakorlatot megvizsgálhatunk.

Hiszük, hogy van egy élő, valóságos és örök Isten, aki Atyának, Fiúnak és Szentléleknek jelenti ki magát a Szentírásban. Valljuk, hogy Isten egy valósága és kinyilatkoztatásból megismert hármassága között nem szükséges az emberi okoskodás bármely szétválasztó kísérlete, mert ezt a kijelentésbeli tényt elsősorban nem magyaráznunk kell, hanem hittel elfogadnunk.

Hiszük, hogy a bűn uralma alatt élő ember megváltása kegyelemből, Jézus Krisztusnak, Isten egyszülött fiának közbenjáró áldozata által történt. Az ember saját maga dönthet, hogy elfogadja vagy elutasítja ezt a felkínált kegyelmet.

Hiszük, hogy a megtérés által a bűnös ember a kárhozat állapotából az üdvösség útjára lép, akit Igéje és Szentlelke által Isten újjászüli, és képessé teszi az Ő akarata szerinti életre.

Hiszük, hogy a bemeletést az Úr Jézus Krisztus rendelte, ami az újjászületés jelképe. Bemeletésben csak azok részesülhetnek, akiknek életében láthatók a megtérés gyümölcsei, aki az Úr Jézusba vetett hitéről vallást tesz, és bemeletését önként kéri.

Hiszük, hogy az úrvacsorát Jézus Krisztus szerezte, amiben a vele való közösségünkkel egyidejűleg ábrázolódik és megújul testvéreinkkel való közösségünk

is. Az úrvacsora jegyei – a kenyér és a bor Krisztus megtört testének és kiontott vérének a jelképei. Ebben hitünk szerint újjászületett, hitük vallomására beme-
rettek, Istennel és emberekkel rendezett életű emberek részesülhetnek.

Hisszük, hogy a gyülekezeti fegyelem Istentől rendelt eszköz a gyülekezet Szentírásra épülő rendjének megőrzésére. A fenyítés célja: a tévelygő útbaiga-
zítása, a könnyelmű megintése, a vétkező megfeddése és az Úrral való közösség helyreállítása.

Hisszük, hogy a házasságot Isten szerezte. Az elválást – házasságtörés esetét kivéve – Isten ígéje alapján megengedhetetlennek tartjuk.

Hisszük, hogy az államhatalom Isten rendelése, akiknek engedelmességgel tartozunk, és akikért imádkoznunk kell.

Hisszük, hogy az ember élete a halállal nem ér véget. A halálban a lélek külön-
váltik a testtől, és tudatos állapotban várja a feltámadást majd az utolsó ítéletet az
elkülönítésre vagy az örök boldogságra vagy az örök gyötteleme.²³

A baptisták tana tehát abból az alapvető meggyőződésből származik, hogy a hit és a gyakorlat minden területén, a Bibliáé a végső hatalom és tekintély.

7. Statisztika

Öreg földgolyónkon jelenleg több mint 100 millió baptistát tartanak számon.

A 2005. április 30-ai adatok szerint Romániában 98.620 beme-
retett baptista tag van nyilvántartva.

Magyar baptista gyülekezeteink összesen 8.634 magyar beme-
retett lelket számlálnak. Hozzá tartozókkal (gyermekkel és rendszeres látogatókkal) együtt
12.802 személyt tartunk nyilván.²⁴

Jegyzetek

1 Dr. Udvarnoki Béla: Kik a baptisták? Budapest, 1900. 1.

2 Dr. Alexa Popovici: Istoria anabaptistilor din Romania 1527-1768, Chicago 1976.

24.

3 Dr. Alexa P. 9.

4 Dr. Alexa P. 10.

5 Dr. Alexa P. 45.

6 Dr. Alexa P. 46.

7 Dr. Alexa P.51-52.

8 Kirner A. Bertalan: Baptista krónika, Budapest 1935. 96.

9 Alvinci Kéziratok, Anabaptista kodex 3. paragrafus

10 Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési emlékek Budapest ,1882. 102 és 103.; Kirner
A. B. 70 és 113.

11 Dr. Alexa P. 139.

12 Dr. Alexa P. 179.

- 13 Dr. Alexa P. 180.
- 14 Knauz Nándor: A pozsonyi káptalanok kéziratai, Esztergom, 1870. Anabaptista énekeskönyv.
- 15 Dr. Alexa P. 61–64.
- 16 Dr. Alexa Popovici: Istoria baptistilor din Romania, 1856–1919. 13.
- 17 Szeretet: Romániai Magyar Baptisták lapja 1994. 90.
- 18 Dr. Alexa P. 17.
- 19 Szeretet, 1991. 74.
- 20 Szeretet, 1990. 46.
- 21 Kirner A. Bertalan: Kornya Mihály krónikája, Budapest 1990. 48.
- 22 Baptista levéltár Nagyvárad.
- 23 Bokor Barnabás: Baptista Hitvallás, Nagyvárad 1946. 4–31.
- 24 Romániai Magyar baptisták kongresszusi füzet, Kolozsvár 2005.

Kinda István

„...az igazságot tanították,
s azért tetszett, nem a pénzétt!”

Szektásodási tendenciák a háromszéki protestáns cigányoknál

Az erdélyi, azon belül a székelyföldi cigányság társadalmát, gazdasági helyzetét, népi kultúrájának különböző szeleteit, életstratégiáit, aspirációit számos kutatás során vizsgálták, főleg az utóbbi másfél évtized folyamán. A történeti, antropológiai, néprajzi, szociológiai elemzések¹ ellenére az itt élő cigányok életének, kultúrájának több szegmense ismeretlen maradt, illetve időközben a cigányok életében is új folyamatok indultak be, amelyek társadalomtörténet-alakító hatásaik okán érdemesek a tudományos érdeklődésre.

Ebben a dolgozatban egyetlen falu cigányainak vallási életét vizsgálom annak felfedése céljából, hogy a hátrányos etnikai alapú megkülönböztetés és egy erősen negatív megítélésű, szekta jellegű vallási csoportosulás összeegyeztetése esetén hogyan viselkedik a szűkebb és a tágabb társadalmi környezet, a két negatív aspektus összekapcsolása valóban negatív végeredménnyel zárul-e. Miközben körvonalazódik a cigányok történeti egyházon belüli, illetve a szekta tanait követő csoport vallásos élete, a mikroközösség társadalmilag-gazdaságilag és felekezetiileg körülhatárolt csoportjai közti kapcsolódási pontokra, viszonyulásokra is kitérek.

Elemzésem a háromszéki Nagyborosnyó községben megvalósított cigány célcsoportú néprajzi-antropológiai kutatás² felekezeti aspektusaira tér ki. A faluban élő cigány lakosság példáján a vallási intézményekhez való viszonyulás módzataira, a szektásodási és ellenállási tendenciákra (bekebelezési technikákra), a *református* és a *jehovista* cigány népesség együttes jelenlétének dichotómiájára (konfliktusaira) irányítom kérdéseimet. Úgy vélem, a kirajzolódó kulturális tendenciák reprezentatívak lehetnek a tágabb régió közelmúltjának etnikai síkon strukturálódó vallási-felekezeti elmozdulásaira vonatkozóan. A környező települések hitéletében bekövetkező hasonló vagy éppen azonos folyamatok körvonalazása miatt indokoltnak tartom a tágabb referenciájú utalásokat is, annál is inkább, mivel a települést az elcigányosodás és a tömegméretűvé váló szektásodás példajaként emlegetik a régió falvaiban. E dolgozat kereteiben nem térek ki a cigányok egyházon kívüli népi vallásosságára.

A vizsgált település lakossága jelenleg 1515 személy. A községközpont etnikai összetétele a népszámlálási statisztika alapján számszerűsítve: 1326 magyar, 35 román és 154 cigány.³ Ennek alapján jó 10 százalékos cigányságról beszélhetünk. A tényleges nemzetiségi arányokat eddig még senkinek sem sikerült megállapítani. A falusi (nem hivatalos) közvélemény szerint Nagyborosnyó lakosságának legalább 50–55 százaléka cigány etnikumú. A polgármesteri hivatal egyik alkalmazottja 62, egy másik 75 százalékban határozta meg a cigányság községi szerkezeten belüli létszámát.

A jelentős arányú cigányság – az országos átlaghoz hasonlóan⁴ – előrehaladott asszimilációs-beépülő fázisban⁵ van: nincs specifikus cigány viseletük, és egyetlen cigány nyelvjárást sem ismernek. Magyar anyanyelvükkel – törekvéseiknek megfelelően – viszonylag teljes a régió magyar lakosságába való beolvadásuk. A cigányok jellegzetes, hagyományos gazdasági tevékenységet folytatnak: téglavetéssel foglalkoznak. A rendszerváltozás után egy szűkebb csoportjuk külföldi (főleg magyarországi) feketemunkára vállalkozott, mellettük több család – szintén illegálisan – üzletelő-üzérkedő tevékenységet folytat. A szezonban végzett téglavetés és a külföldi gazdasági tevékenységek sikeres kombinációjával a kilépők látványos tőkegyarapodást értek el.

A posztszocialista versenyhelyzetben a nagyborosnyói cigányság gazdasági, társadalmi és felekezeti síkon jelentős mértékben hierarchizálódott. Nagy vonalakban egy szegény és egy nagyobb tőkekoncentrációt megvalósító, gazdag csoportot különíthetünk el, ez utóbbi csoport profitorientált tevékenységeinek függvényében még tovább szegmentálódik (ami főleg a megvalósított jövedelmek skáláján mutatkozik meg). A *szegény csoport* tagjai itthon tevékenykednek, legfőképpen téglavetéssel, gyűjtögetéssel (vas és egyéb, beadásra szánt hulladék; éti csiga, gomba) foglalkoznak, esetenként napszámos munkát is vállalnak. *Gazdagabbak* azok, akik külföldi munkamigrációban illegális árukereskedelemmel (kínai piaci portékák), sefteléssel foglalkoznak, ők időszakosan bekapcsolódnak az itthoni téglavetés egyes fázisaiba. Ide tartoznak azok is, akik informális szerződés alapján viszonylag stabil munkahellyel (főleg cégeknél, építkezéseknél) rendelkeznek (esetükben kisebb a jövedelem, mint az *üzletelők* esetében), és az a néhány személy, akik külföldön autók viszonteladásával foglalkoznak és egyéb, nem tisztázott eredetű jövedelmekre tesznek szert és halmoznak fel.⁶ Ők állnak a cigány lakosság gazdasági struktúrájának a legtetején. A szegény és a gazdag csoportok *felekezeti* aspektusból történő vizsgálata azt mutatja, hogy a református cigányok jelentős hányada a szegény csoportba tartozik, a Jehova Tanúi javarésze migráns, azaz a gazdagabb csoportba tartozó család tagja.

Erdélyben az 1990-es években a társadalmilag kanonizált vallásokkal szemben fellépve, újszerű világmagyarázó rendszert, új életmintát felkínáló vallási

alapú szervezkedések (szekták) jelentek meg, illetve vállalták fel a nyilvánosságban is korábbi rejtett jelenlétüket, aktivitásukat. Mára már tényként kezelendő, hogy ezek a kisegyházak jelentős sikerrel gyarapították tagságukat az erdélyi magyar falvakban, s feltűnően sok átkeresztelkedőt számláltak a cigány népesség soraiból. A vallási térítés sikere, amely számos esetben pszichés erőszakra épülő kényszerű lépések folyamata volt, a falusi kisközösségekben máig feldolgozatlan társadalmi, kulturális és mentális ütközéseket, vallási türelmetlenséget és intoleranciát gerjesztett.

A fordulóponként értelmezett rendszerváltozás nyomán olyan társadalmi, gazdasági és kulturális folyamatok ragadták el az itteni cigányságot (is), amelyek életüket gyökeresen átalakították, területileg és kulturálisan homogén közösségeket feloszlatták, a korábbi kapcsolathálót újraszabták és a társadalmi hierarchiát teljességében átdimenzionálták. Az újraértelmeződő társadalomszerkezet kiváltó okaiként egyrészt a gyors gazdasági kiugrást (amit a szimbolikusan felértékelt (presztízs) javak megszerzése, felmutatása, továbbá a vagyon reprezentációja fémjelez), másrészt a Jehova Tanúi szekta részéről történő offenzív, ennek megfelelően nagy arányú vallási konverziót eredményező hittérítést jelölöm meg. A továbbiakban a vallási meggyőződés által (is) szétszabdalt cigány etnikum református hitéletének ismertetésére, a történelmi egyházi életből kiindulva a szekta széles körű térhódításának, múltbeli és jelenbeli törekvéseinek vázolására vállalkozom.

1. A cigányok a református egyházban

A felnőtt cigány lakosság a keresztség iniciációs rítusa alapján református vallású. Nyilvános hitéletét kevés kivétellel kizárólag az emberélet nagyobb fordulói alkalmával gyakorolja, egyébként a cigányok – más falusi gyülekezetekhez hasonlóan – távol maradnak mind az istentiszteletektől, mind az egyházi közteherviselés gondjaitól. Az egyházzal szemben tanúsított passzív viszonyulása árnyalataiban változik a gazdasági-társadalmi eredők mentén meghúzott határok, a gazdasági hierarchia fokozatai és e határokon belüli családok, valamint azok tagjai szintjén. Míg a külföldet járó tehetősebb csoport tagjai nagyobb ünnepek, úrvacsoraosztás alkalmakkor kisebb arányban jelen vannak, a Cigányréten (*gödrök*) kompakt csoportban élő szegény téglavető családok úgyszólván soha nem mennek templomba. A szervezett egyházi életben való részvétel érdek- és alkalomfüggő: szokványos ünnep- és vasárnapokon a cigányság távol marad, a karácsonyi ajándékozás és a külföldi egyházi segélyek szétosztásakor a magyar lakosság szerint „felháborítóan” felülreprezentált.

A református gyülekezet a megélt református hit alapján nem szerveződik egységes egészbe, hanem az etnikai identitás által meghatározva két református

– magyar és cigány – gyülekezet körvonalazódik. A közös templomhasználat, a közös úrvacsoravétel, a közös kehely használatának riadalma a magyar lakosságot arra ösztönzi, hogy a templomba járó néhány cigány családdal szemben kizáró-eltávolító magatartást tanúsítson, és ezt nyíltan tegye.

Bár egyházon belüli vallásos élete igencsak visszafogott, annál nagyobb a cigányság hatása a belső egyházpolitikai életre. Ez a befolyás nem aktív hozzáállásban, érdemi döntésekben vagy tettekben áll, hanem hosszú távú következményekkel járó erőszakos megnyilvánulásokban konkretizálódik. Kutatásom két éve alatt három lelkész szolgált itt. A segélyként érkező kerékpárok szétosztása körül kialakult állandó feszültség és a cigány csoportok részéről érkező fenyegetés hatására 2004-ben a lelképásztor jobbnak látta távozni a gyülekezetből. Az ideiglenesen beszolgáló lelkészt cigány fiatalok károsították meg (személygépkocsijában tettek kárt). 2005 szeptemberétől a református egyházközösség fiatal papot választott. Az azóta eltelt rövid idő nem szolgál megfelelő támpontként a lelkész és a cigányok viszonyának minőségi értékelésére. A következő egy év történéseiből vélhetően kirajzolódnak azok a főbb tendenciák, amelyek meghatározóak lesznek a távolabbi jövőre nézve.

2. Jehovisták és cigányok

A „demokrácia” a Nagyborosnyón élő cigány közösségeket viszonylag nagy szegénységben és munkanélküliségben találta. A munkahellyel rendelkező keveset elsőként tették az utcára a leépülő állami vállalatok. A negatív etnikai megkülönböztetés gyenge gazdasági háttérrel és alacsony képzettségi mutatóval, valamint fokozódó munkanélküliségi rátával társult, a falusi magyar ajkú cigányok helyzete ezért a magyar lakossághoz viszonyítva a poszt szocialista versenyhelyzet küszöbén is többszörösen hátrányosnak minősült.

A történelmi egyházak életében való hátrányba kerülés és a vallásgyakorlásban is megmutatókozó társadalmi rétegződés elsődlegesen a falusi cigányokat defavorizálta.⁷ A hátrányos helyzetből a terjedő Jehova Tanúi szektá kiutat ajánlott a cigány családok számára. Lényeges magyarázó tényező az, hogy a szektába való belépésben sokan a cigányok közül asszimilációs szándékuk beteljesülését, a magyar közösségbe történő integráció kínálkozó lehetőségét látták. A nemzetiségtől elvonatkoztatott interetnikus testvéri közösség képzete ezért a meggyőzés találó érveként működött csoportjaikban, és további pozitív „intézményes” adottság volt, hogy új gyülekezetükben egyenlőségi viszonyok közt gyakorolhatják hitüket (ezt csak tetézte annak hallatlan lehetősége, hogy az új hitközösségben bármelyik hívő képzettségétől függetlenül akár alkalmi prédikátori státust is betölthet).

A vallásszociológiai szakirodalom a szekták, kisegyházak megjelenését és a tradicionális, társadalmilag domináns vallási doktrínáktól történő tömeges el-

fordulást a változó társadalmi-gazdasági körülményeknek és a társadalom szegmentálódásának tulajdonítja.⁸ A kommunista totalitárius diktatúra 1989-es összeomlásában és a modernizációs folyamatok társadalmi-gazdasági szintű gyors beindulásában a fenti feltételek teljesülésére ismerhetünk. Alapjában véve a neoprotestáns szektákat jóval korábbról tartják számon az erdélyi magyar falvakban, ezek azonban nyilvánosságukban és társadalmi méreteikben csupán 1990 után teljedhettek ki.

Erdélyben a Jehova Tanúi⁹ az egyik leghangsúlyosabban teret hódító szekta. Újabb követőket a kívülállók személyes megkeresésével és meggyőzésével, azaz *térítő munkával* biztosítanak. A szervezet életképességét hívei számának látványos gyarapodása és terjeszkedésének gyors üteme is jelzi. A XIX. században Amerikában alapított szekta az óceánt áthidalva Európában kezdett híveket toborozni, olyan ütemben, hogy – mint azt egy XX. század első felében született monografikus ihletésű történeti munka rögzíti – egyes délkelet-erdélyi falvakban már az 1930-as években követőkre talált.¹⁰

Azokat a személyeket, akik megkereszteltetésüknél fogva valamely történelmi egyházba tartoztak, és vallásukat az új tan követésével, illetve megkeresztelkedéssel elhagyták, az erdélyi magyar (átlátható) gyülekezetek kiközösítették. Az „aranykorszak” történelmi periódusában (is) a nemzeti identitás erősítését és kinyilatkoztatását, a magyarság megtartó erejét a beszűkített tevékenységű magyar történelmi egyházak jelentették. A vallás elhagyása szimbolikus síkon értelmezve a magyarság megtagadásának, kulturális eltávolodásnak negatív képzetét társította az öntudatos magyar közösségekben. Sok településen ezért a protestáns és katolikus gyülekezetek a felekezetük elhagyására buzdító jehovisták házaló-térítő akcióját a magyarság nemzeti értékeitől való megfosztásként, az identitás leépítésének közvetett szándékaként értelmezték, még akkor is, ha falubeli megkeresztelkedett magyarok (ismerősök) toboroztak új szektatagokat, és – főleg a nyilvános szférában – határozottan elutasították azokat. Ezt a közösségi tartózkodó magatartást intézményesítette és legitimizálta a történelmi egyházak mellett a kommunista államhatalom is, amely szigorúan tiltotta az efféle (vallásos) szervezkedéseket, nem csupán a marxi-lenini vallásellenes materialista elvek érvényességének jogán, hanem az ellenállásként ható dogmák betartásáért (pl. megtagadták a vasárnapi munkavégzést, a szekta férfi tagjai a kötelező katonai szolgálatot, stb.). A vallási üldöztetés során sokakat hosszabb-rövidebb ideig tartó börtönbüntetésre ítélték. A szekta vitalitását bizonyítja, hogy a faluközösségek elítélő magatartása és a hatalom megtorlásai közepette is gyakorolták hitüket, öszszejöveteleiket kisebb-nagyobb rendszerességgel magánházaknál megszervezték, és meggyőződésükben megmaradva túléltek a tiltó politikai rendszert.

A rendszerváltozás után ez a vallási közösség nagyobb erővel, megújulva lépett a szélesebb nyilvánosság elé. Egy-egy településen belül azok a családok váltak a vallási-ideológiai eszmék irányítóivá, akik a szocializmus nyomása alatt is megmaradtak hitük mellett. Ők a diktatúra bukását az ellenük korábban elkövetett vétségek isteni megtorlásaként értelmezték, meggyőződésük visszaigazolását és egyben terjeszkedő-térítő tevékenységük legitimációját látták a bekövetkezett történelmi események utáni változásokban felfedezni. Bár a vizsgált faluban nem, számos más településen ekkor jelentek meg az első házaló Tanúk, akikhez az újraeledő magyar kisközösségek meglehetősen gyanúval viszonyultak, térítő tevékenységüket környezetük folyamatos „zaklatásként” élte meg.

A szekta Nagyborosnyón az 1970-es években jelent meg magyar nemzetiségű Tanúk közvetítésével. A Jehova Tanúi közé tartozó nagyborosnyóiak – akárcsak az ország többi részein élők – a kommunizmus évtizedei alatt üldöztetést váltaltak, összefogataikat magánházaiknál megszervezve *rejtőzködő vallásgyakorlást* működtettek. Nagyborosnyón már az első bekeresztelkedők közt volt az a tég-lavető cigány család, amely a rendszerváltás után három felnőtt gyermekével és azok időközben kialakult családjával a helyi jehovista gyülekezet hajtómotorjaként vállalt szerepet. Az 1990 utáni szabad vallásgyakorlás és sikeres propagandamunka eredményeként megrugaszkodott a bekeresztelkedők száma, jelenleg a faluban a Jehova Tanúi kb. 150 tagot számlálnak. Bár az első térítők és a szekta életének kezdeti fázisában a hívek magyar etnikumúak voltak, a református egyházat fokozatosan elhagyó és Tanúnak álló (megtért) népes cigány családok közössége gyorsan túlnötte a magyarokét, így a szektához már a '90-es évek közepén a „*cigány vallás*” képzetét kezdték társítani a falubeliek. A gyülekezet elcigányosodása mára annyira taszító erőként működik a magyar lakosság körében, hogy magyarnak a helyi gyülekezetbe való belépési valószínűsége minimálisra csökkent. „Kevés a magyar közöttünk, sokan lennének, csak szégyellik, hogy a cigányok közé békeveredjenek. De ha mondjuk nem lenne annyi cigány, akkor lehet, többeket érdekelne ez az Igazság” – állapítja meg tényszerűen egy cigány nemzetiségű jehovista. Néhány évvel ezelőtt a növekvő létszámú gyülekezet Amerikából kapott kölcsönrel a falu végén imatermet épített, ahol közös összefogataikat tartják.¹¹

Az Igazság tanítása mellett a belépést elősegítendő a jehovisták meggyőző technikaként az anyagi segítségnyújtást alkalmazták a szegényebb cigány lakosság körében. Az ilyen segélyakciók során a megcélzott család nemcsak alapélelmiszereket és ruhaneműt kapott *ajándékba*, hanem jelentős pénzüsszeggel is gazdagodott. A gazdasági felkarolás szándéka ellenére számos cigány család távol maradt a vallásos összefogatalektől, a vallásgyakorlás alkalmainak sűrűsége, az addigi életvitel gyökeres megváltoztatása, az alkoholfogyasztás és a dohányzás

teljes mellőzése taszító, kényelmetlen tényezőként hatott a szabad időhasználatot és az italozó mulatozást kedvelő cigányság között. Talán ennek tulajdonítható a váltás a szekta részéről, hogy a későbbiekben igyekeztek kizárólag a biztos belépőket jutalmazni.¹² Az erősebb magyar egyházközségek tagjainak elutasító viselkedése az amúgy is kirekesztett cigányságot meggondolandó lépésre kényszerítette, ennek ellenére a jehovisták részéről megnyilvánuló erőszakos integrációs szándék számos új cigány tagot csalogatott a szekta berkeibe.

A református egyházon belüli periférikus helyzetű cigány lakosság fogékonnyabbnak mutatkozott az új értékrendet, új mentalitást és életmódot ajánló szekta iránt, annál is inkább, mivel ismeretesek voltak azok a korábbi pozitív példák előttük, amelyek rámutattak, hogy az új vallás felvételével az erkölcsi megtisztulás mellett a cigányság külföldi kapcsolatokat teremthetett, és tudták, hogy az átérés valamiféle összefüggésben áll gyors meggazdagodásukkal. Gagyí József írja le a Nyárad menti Karácsonfalva példáján azt, hogy az itt élő Gáborcigányok már az 1970–1980-as években kapcsolatba kerültek az adventista vallással, amelynek a társadalomba integráló szerepe volt számukra, és amely folyamat a '90-es években csak felerősödött. „Egy mobilis, a világot új és új kapcsolatok mentén beélő, és a halmozódó kapcsolati tőkéből élő csoportnak igen nagy támogatást jelent, ha szilárd, és mások által is elismert erkölcsi háttérrel rendelkezik.”¹³ Azt is tudjuk, hogy az integrációs lehetőség gazdasági haszonná kovácsolható nyugati kapcsolati tőkével társult, más esetben az anyagiak cigány csoportok felé irányítása direkt módon történt.

Nagyborosnyó társadalmának egyik legnagyobb hatású jelenségeként értelmezzük, hogy a kettős társadalmi kirekesztés – cigány identitásuk és jehovista felekezetük – ellenére a Jehova Tanúi szektába tartozó cigány családok a közelmúltban erőteljesebb tőkegyarapodást értek el, mint hasonló gazdasági tevékenységeket és életstratégiákat követő református társaik. A jehovisták közül sokan vesznek részt magyarországi vendégmunkában, miközben itthon időszakosan tégláégetéssel is foglalkoznak. A piacozás kínálta lehetőségek kihasználását a szekta dogmái lényeges mértékben nem befolyásolják, a gazdasági előrehaladás üdvösnek tekintett törekvés a helyiek körében, az erkölcsi kódex betartásának ellenőrzésére, *igaz hívő* státusuk felülvizsgálatára kizárólag itthoni tartózkodásuk alatt kerülhet sor.¹⁴ A falu egyik legdinamikusabban fejlődő utcáját zömében Jehova Tanúi lakják. Az utóbbi néhány évben itt a főút mellett 30–40 új ház épült, valamennyi cigány tulajdonban van, jelentős hányaduk éppen jehovista cigányoké. A vallásnak tulajdoníthatóan ezek a családok a korábbi életmodellt, ahol az alkoholnak még túlságosan nagy szerepe volt, teljességében átstrukturálták.¹⁵ Az új stratégia – „nem isznak, nem szivaraznak” – nemcsak jelentős állandó kiadás alól menti fel őket, de folyamatosan biztosítja a racionális döntés lehetőségeit is.

A puritán erkölcs és a racionális döntéseket állandósító tőkeorientált életstratégia függvényében a jövedelem folyamatos felhalmozást és újabb beruházásokat tesz lehetővé. Gazdasági helyzete ezeknek a családoknak a stabilitáson túl a református cigány családokhoz és a magyar közösséghez viszonyítva is kiemelkedően jónak mondható. Nagyborosnyón érvényesnek tűnik az a kisegyházak berkeiben működő vallásfelfogás, aminek értelmében a helyes vallásos magatartás és példászerű életforma következtében a hívők anyagi helyzete a stabilitás irányába mutat, és ennek ellentétes vonatkozása is, amikor az anyagi jólét beálltát a transzcendens vallásos élmény iránti érdeklődés fokozódása követi.¹⁶

Az egységében lenézett cigány lakosságtól való különválás, kiemelkedés „legelőkelőbb” módja Nagyborosnyón erkölcsileg-lelkileg tiszta lenni, azaz Jehova Tanújává válni. A szektatagok társadalmi pozícióját tekintve és az interjúkat elemezve arra következtetünk, hogy nem véletlenszerűen bővül a bekeresztelkedők köre, sőt megkockáztatható kijelentés: a szekta tudatosan megválogatja követőit, a megfelelési kritériumrendszer pedig elsősorban előnyös társadalmi-gazdasági, és csupán másodsorban hitbeli-erkölcsi eredők mentén körvonalazódik.¹⁷ A mentalitás és az életvitel kifinomodásának („vannak cigányok, akik finomak”) kijelölt elmozdulási iránya a cigány léttől való szimbolikus elhatárolódáson keresztül a nem cigány társadalomba való integráció lehetőségének szűk folyosója felé mutat.

A szekta megjelenésétől számítva a néhány évtized alatt kisebb-nagyobb mértékben megváltozott közvélemény alapján több, szociológiai értelemben vett sematikus attitűd (viszonyulási modell) vezethető le a felekezeti egymás mellett élés jelenségéről. A vélekedők közt főleg elfogadó és elutasító magatartás a domináns pozíció, a saját meghatározásban *közömbösnek* tartott vélemény érvek és ellenérvek felsorakoztatásával lényegében hol az egyik, hol pedig a másik pólus mellé zárkózik fel.

1. A pozitív megítélés az életvitellel kapcsolatos előrelépés tapasztalatából születik. Úgy tartják, a jehovista cigányok sokkal rendesebbek, életmódjuk, erkölcsi elvárásrendszerük a magyarokéhoz áll közelebb. A szektába tartozás cigány szempontból történő értékelése is pozitív: „nem isznak, nem szivaroznak, rendesek; ...nem részegeskednek a családba s így nyuguttabban elvégezzük a munkákat, me segített a család”. Maguk a jehovisták úgy vélik, a magyar közösség toleránsabb a jehovista cigányokkal szemben, ami a mindennapi élet cselekvéseiben is megnyilvánul: „vannak cigányok, akik finomak, s megbecsülik őket”.

2. Kutatásunk falujának narratív diskurzusában a mindennapok szintjén is jelen van a több felekezet együttéléséből adódó kulturális differenciáltság tudata, és – talán a szekta hangsúlyosabb jelenléte óta eltelt rövid másfél évtized okán – a tartós, lényegében egyirányú intolerancia állapota domináns mindkét mikroközösségben. Különösen negatív előjelű a *hívőknek* a cigány lakosság integrá-

cióját elősegítő törekvése. Bár eltérő arányban képviseltetik magukat a települések társadalmán belül, a nyilvánosságban folytatott verbuváló tevékenységük és kisebb-nagyobb mértékű számbeli gyarapodásuk miatt a református lakosság reális társadalmi veszélyként éli meg jelenlétüket, és lehetőség szerint teljes szegregációra, kizárára törekszik.¹⁸ A Jehova Tanúi közösségébe tartozó cigány családok élvitelük miatt *önként* is elkülönülnek a cigány közösségen belül, de ez a kiválás a református cigányok és magyarok részéről történő stigmatizáltsággal, társadalmi kirekesztettséggel társul. Életmintájuk teljesen elüt a református cigányokétól. A fiatal például „az alatt az idő alatt, amíg menne katonaságot csinálni, menyen hirdetni Jehova királyságát”. Visszatetsző tény, hogy éppen az analfabéta vagy alulképzett cigány lakosság hirdeti Jehova királyságát, tanítja meg a Biblia olvasására és helyes értelmezésére az iskolázottabb magyar lakosságot, miközben betanult idézeteken keresztül „hivatkoznak” a Biblia igéire. Társadalmi elszigetelődésüket fokozza a szervezet tiltása vagy nyomása a pogánynak tartott ünnepek – karácsony, húsvét –, név- és születésnap, illetve a bálványimádásnak tartott himnuszéneklés, a zászló előtti tisztelgés, a politikai párttagság, az érvényes szavazás vagy akár a közszolgálati hivatal betöltése ellen.¹⁹

3. A magyar és a nem jehovista cigány lakosság megoszlik a részleges elismerő és az elkülönítő csoportok közt. A szegényebb cigányok nagyobb arányban néznek fel a *hívőkre* (gazdasági okok miatt), a tehetősebbek inkább megvetik azokat. A magyar lakosság általában közömbösnek tartható. Véleményalkotó szituációban a pozitív álláspont mellett szól a megváltozott életmódok tapasztalata, a jehovista csoport etnikai összetétele viszont negatív tényező, és szintén az a történelmi egyházzal való szembenállásuk.

A jehovistákat méltató közvélemény valós, megalapozott és fiktív indítékok mentén szerveződik elfogadó, illetve elutasító narratív struktúrákba.

A szekta tagjainak gazdasági sikereit Nagyborosnyón sokan az amerikai központból irányított szervezet önszegélyező politikájának tulajdonítják. Maguk a Tanúk tagadják az újonnan belépőknek nyújtott anyagi segítség meglétét. Az alábbi interjú egy olyan cigány asszonnyal készült, aki egyedüli *hívő* a családjában. „Ő [a férje] nem Jehova Tanúja, mindig azt mondta, hogy olyan helyre menyünk, ahol kapunk es valamit, de hát akkor métt állunk olyan helyre bé, ahol sehol semmi nincsen. De hát Jehova Tanúi azért foglaltak itt állást, met az igazságot tanították, s azért tetszett, nem a pénzétt. S ezért sokan arra figyeltek fel, hogy ahol nagycsalád volt, mind mü es négy-öt gyerek, hát nem azon vót a cél, hogy pénzt adjanak, me lehet, ha adtak volna, elfogadtuk volna, me mindenki örvend a pénznek, hanem itt abból kellett nagyobb érdekeltség, hogy ingyen van, s értékes, met igaz. Az a fehér az fehér, nem pedig piross!” Ezt többen a reformátusok közül is megerősítették, azzal érvelve, hogy „ha esetleg adnának

valamit, akkor, igen, de ha nem adnak semmit, akkor métt álljak bé?” Gazdasági sikereik egyik lokális magyarózólve lehet a közös vallás mentén az a kooperáció, amely például a téгла forgalmazása esetén nyilvánul meg a cigány családok között. Eszerint a megrendeléseket – a hasznot jelentő információt – a szektába tartozó ismerősöknek adják tovább, egyfajta belterjes gazdaságépítést segítve elő ezáltal.

A református cigányok a szekta tagjainak ünneptelen életét, a szórakozás megtagadását, az alkoholfogyasztásra és dohányzásra vonatkozó tilalmakat nehezményezik. Ezek a köztudatban élő vallási kitételek és betartásuk minősége támadási felületként is szolgálnak: a reformátusok figyelik és elítélik azokat a jehovistákat, akik *az egészség érdekét* hangsúlyozva bort fogyasztanak, és azokat a fiatalokat, akik a helyi közvélemény és a helybéli református fiatalok megbélyegzése elől menekülve távolabbi falvakba járnak szórakozni.

Tényleges kulturális másságaikat feltételezett negatív jellemzőkkel egészítik ki a közösségi beszélgetések során. Bibliamagyarázó közös összejöveteleiket több cigány beszélgetőtárs titokzatos rítusokként értelmezte és írta le, ahol a transzcendens erők megidézése, az eksztázisos vallásgyakorlás és az orgiaszerű szexualitás egyszerre van jelen.²⁰

A bekeresztelkedetteken kívül számos olyan szimpatizáns van, akik rendszeresen járnak az imaházba. Körükben megfigyelhető, hogy ez a(z) egyelőre) nem formalizált kapcsolat máris érezteti hatását életszervezésükben, például fokozatosan elhagyják káros szenvedélyeiket, mondván, hogy *„ez nem az a ház, ahol inni lehet”*; szorosabb kötelékek, családi kapcsolatok (pl. „alkoholmentes” baráti összejövetelek) alakulnak ki a Jehova Tanúi csoportján belül, ami lassanként leépíti az Igazságot nem ismerő református ismerősökkel tartott relációkat.

Ezt a közeledő tendenciát két megfigyelt család esetében családi tragédiák is elősegítették az érzelmek felkorbácsolásával, a szociális érzékenység kiélézésével: az egyik családban meghalt egy 15 éves lány hosszas (több éves) betegség után, a másik család egyetlen, 7 éves fiúgyermekét veszítette el váratlanul. Az áttérés igényét értelmezésemben a hagyományos világmagyarázó séma súlyos csapás esetén való használhatatlansága okozza. „A modern társadalmakban az egyénnek több világkép áll a rendelkezésére, a konverziót egyikről a másikra való átváltás jelenti. Ezt olyan események váltják ki, amelyek a hagyományos világképben nem értelmezhetők.”²¹ Ilyenkor a Jehova Tanúi azzal kecsegtetik a szenvedő családtagokat, hogy jöjjenek el a Királyság-terembe, *„ha látni akarják Jézust”*. A halálesetek után érzékenyebbé vált anyákat gyakran víziók gyötörték, amelyek során elvesztett gyermeküket vélték az ablak alatt elmenni, hangját hallották vagy a fényképre nézve vélték úgy, hogy az éppen rájuk nézett, pillantott stb.²² A transzcendens iránti igényüket a közvetlenebb, személyesebb kapcsolatokon alapuló szektában

próbálták kielégíteni. Számos eset során figyelhető meg, hogy a vallási konverzióra a nők hajlamosabbak, több család van, ahol csak az asszony (és esetleg a kiskorú gyerekek) tagjai a szektának. A református férfiak inkább tartózkodnak a belépéstől, tartva az ismerősök megszólásától, értékrendjükben a vidám, zenés vallási összejövetelek túlságosan kifinomultnak, visszataszítónak, a Jehova közelgő királyságát hirdető házaló bibliamagyarázások pedig éppen szégyenteljesnek minősülnek.

A családi katasztrófát elszenvedők csoportja mellett az áttérők helyzete gyakran deprivált. Ők vélhetően azért hajlamosabbak az áttérésre, mert könnyebb a faluközösség normarendszerével való szembeszegülés, vagy alávetett társadalmi pozícióból, magukra hagyatottságukból kívánnak közösségi kapcsolatba integrálódni. Az új vallási közösség erre kínál megoldást, célja a tagok folyamatos verbuválása és integrálása.²³ A jehovista cigányok és a jehovista vallási szervezet között szorosabb, személyesebb a kapcsolat, mint a református cigányok és a református egyház között. A református cigányok a hit gyakorlása tekintetében csupán formálisan tartoznak az egyházhoz, nem vesznek részt az istentiszteleteken.

3. Integráló hitközösségek?

A református közösség atomizálódásával szemben a jehovisták mindig vallásuk kollektivitás-konstruáló jellegét, közösségük segítőkészségét, a rászorulókkal való szolidaritását emelik ki. Ennek felülvizsgálatára a 2005-ben több ízben lezúduló árvizek utólagos értékeléseit választottam helyzet-kontextusnak. Az öt alkalommal elárasztott nagyborosnyói lakosság a cigányok szegényebb csoportjába tartozik, akik a *gödöröknek* is nevezett alacsony fekvésű faluvégén laknak. Ingóságai egy részét májusban az ide rendelt katonaság segítségével sikerült kimenteni az árból. A vizek nemcsak házaikat tették több mint fél évre lakhatatlanná, de idei jövedelemforrásukat, a kész téglakatlanokat is elsodorták (kb. 3–400.000 téglát). Kérdéseim arra irányultak, hogy a krízishelyzetben megnyilvánult-e és hogyan működött a felekezeti, csoportközi segítségnyújtás (empátia), képesek voltak-e a cigány lakosságon belüli társadalmi-gazdasági egyenlenséget átlépni a bajba jutottak megsegítésére. Tapasztalatom szerint a vallási intézmények – a személytelenebb református egyház magyar és cigány közösségei, valamint a Jehova Tanúi szekta – szemet hunytak a több tíz családot érintő katasztrófa fölött. A reformátusok éppen paphiánnyal küszködtek. Érdekes módon a jehovisták nem használták fel az adott lehetőséget egy esetleges tömeges hittérítésre. (A beszámolók alapján valószínűnek tartom ugyanis, hogy sok család elkeseredésében némi segély fejében hajlandó lett volna bekeresztelkedni.) A vizek által nem érintett falusi cigány lakosság reakciója – akárcsak a falubeli magyaroké – az árvizek kapcsán: „itt szerencséire nem volt!” A katasztrófa esetén a falusi intézményrend-

szer által kidolgozott stratégiák (pl. kaláka-rendszer)²⁴ nem léptek működésbe a cigányok megsegítésére. A narratívákban a víz „*ott benn*”, a falu alsó felében rombolt, a szegények és névtelenek közösségében. A jehovisták közül rengetegen Magyarországon tartózkodtak ezalatt, s csak később értesültek az eseményekről. Annak ellenére, hogy ezen a területen olyan jehovistáknak is volt eladásra szánt téglája, akik 1990 után a központban vásároltak házat, az érintett lakossággal szemben tanúsított magatartásuk közömbös volt. A saját gazdaságukban okozott kárt minimálisnak tartják, a tönkrement téglájukat ők ugyanis géppel vetették egy-két napi munkával, a nyarat pedig pénzjövendelmet hozó tevékenységekkel töltötték az ország határain kívül. A szegény téglavető cigányokat hátrányosan érintő társadalmi-gazdasági-felekezeti szegregáción túl még egy területi-tér szerkezeti jellegű, egyre áthághatatlanabb elzártság is nyomorukkal való szembenézésre, annak önálló megoldására kényszeríti.

4. Összegzés

A társadalmi elismerés és a faluközösségbe vezető integrációs pálya vonala az etnikai hovatartozás miatt nem körvonalazódhat; a zártságot tovább fokozza, hogy a túlnyomórészt református falu lakói a cigányok körében civilizáltabb életmodellt meghonosító jellege ellenére még mindig negatív előítélettel viszonyulnak a Jehova Tanúi szekta iránt. Az eltaszítás okaként több együttthatót jelöltem meg jelen tanulmányban, „első ránézésre” a legnagyobb leküzdendő akadályt az új vallás *szekta* jellege és az ebből fakadó negatív értékkonnotációk képezik. A másik elítélt aspektus az, hogy nem tekintélyes, köztiszteletnek örvendő gazdák állnak a lokális vallásos szerveződés élén (mint például a református presbitérium), hanem valamikori éhező, anyagilag-erkölcsileg gyenge, alacsony társadalmi presztízsű cigány családok. Ezzel összhangban a legtöbb szektatagnak alacsony a képzettsége. Kutatásunk alapján elmondható, hogy az új vallás felvétele nem jelenti annak történeti-teológiai alapismereteinek az elsajátítását, sem a mindennapi élet törekvései nem tükrözik azt a vallásos buzgalmat, amelyet a szekta idealizált erkölcsi kódexe alapján elvárna a tagjaitól. A cigány közösségekben inkább egy adaptált, a saját kultúra sajátosságainak megfelelően, részleteiben módosított vallásgyakorlás és vallási ideológia működik, amely nem követeli a hívek bármiféle aszkézisét (így például *módjával* alkoholt is fogyasztanak), és a magángazdaság építését, bővítését is megengedi, illetve elősegíti. A jehovista szekta etnicizálódását, elcigányosodását a jehovisták cigányokra irányuló offenzív térítésének és a helyi református egyházszerkezet cigányokat taszító magatartásának hosszabb távú hatásaként értelmezem. Úgy tűnik azonban, a szekta intézményesülése (az imaterem építése) lokális szinten lezárta a házaló térítés nagyobb hullámát. Ezzel párhuzamosan a szekta zártabbá vált, a beépítendő célsze-

mélyeket maga választja meg saját szempontok alapján, megakadályozva ezzel a hitközösség erkölcsi-gazdasági széttűllését és a folyamatosan reprezentált anyagi jólét közvéleményi szintű pozitív imázsának szertefoszlását.

Jegyzetek

- 1 Az erdélyi cigányokkal kapcsolatos munkákban a módszerek és a paradigmák ötvöződése szembeszökő: a történeti elmélyítettség néprajzi, szociológiai (pl. életminőség-kutatások), antropológiai (a terepmunka kivitelezése, problematizálás) megközelítésekkel egészül ki. Néhány kiragadott szaktanulmány, illetve kötet: Albert Ernő: A cigányok útja Háromszékre és itteni életerük. In: Bari Károly (szerk.): Tanulmányok a cigányságról és a hagyományos kultúrájáról. Petőfi Sándor Művelődési Központ, Gödöllő, 1998. 81–93.; Pozsony Ferenc: Változások az erdélyi cigány társadalom életében. In: Bari Károly (szerk.): Tanulmányok a cigányságról és a hagyományos kultúrájáról. Gödöllő, 1998. 111–118.; Viorel Achim: Cigányok a román történelemben. Budapest, 2001.
- A több kiadványban szétszórtan megjelent tanulmányok (pl. Fosztó László: A formalizáció folyamata az internetikus kapcsolatokban. Esetelemzés egy cigány-magyar egymás mellett élés példáján. Antropológiai Műhely, 1997/1. 65–82.) mellett teljes kötet foglalkozik egy erdélyi falu cigány lakosságának néprajzi-antropológiai vizsgálatával: Pozsony Ferenc – Anghel Remus Gabriel (szerk.): Modele de conviețuire în Ardeal. Zăbala. Cluj, 1999. Kulturális antropológiai módszerű-szemléletű komplex cigánykutatásokat a csíkszeredai KAM munkatársai végeztek, összegző tanulmánykötet: Bodó Julianna (szerk.): Helykeresők? Roma lakosság a Székelyföldön. Csíkszereda, 2002., összegző tanulmányok Biró A. Zoltán – Oláh Sándor: Helykeresők. Roma népesség székelyföldi településeken. In: Bodó J. i. m. 13–49.; Oláh Sándor: Cigányok és magyarok egy székely faluban. In: Uő: Falusi láttelepek. 1991–2003. Csíkszereda, 2004. 227–237.; Fülpesi Gyula – Kiss Dénes: Roma közösségek együttélési stratégiái. WEB. Szociológiai folyóirat. A Max Weber Szociológiai Szakkollégium lapja. Kolozsvár, 2001. 5–34.
- 2 A társadalmi rétegződésre és a gazdasági stratégiákra összpontosító vizsgálatot a 2004–2005-ös években végeztem. Részeredmények a *Székelyföld*, illetve a *Lenyomatok 4.* hasábjain jelentek meg. Kinda István: „Vannak cigányok, akik finomak...” Református egyház és Jehova Tanúi – kizáró és befogadó közösségek. Székelyföld. Kulturális folyóirat. 2005. IX. évf. 9. sz. 113–132.; Kinda István: Tradicionális mesterség és profitorientált életstratégiák. Jövedelemszerzési technikák egy háromszéki cigány közösségben. In: Jakab Albert Zsolt – Szabó Á. Tőhötöm (szerk.): Lenyomatok 4. Fiatal kutatók a népi kultúráról. Kolozsvár, 2005. 147–171.
- 3 A polgármesteri hivatal közlése.
- 4 Achim V. I. m. 230.
- 5 A magyar etnikumhoz való tartozás presztízsértékű e falvak cigányai számára. Az ilyen típusú – asszimilációs szándékú – cigány–magyar együttélési viszonyt a

székelyföldi cigányság helyzetét leíró tanulmányukban Biró–Oláh *beépülő modell*ként definiálta. Biró–Oláh I. m. 42.

6 A látványos meggazdagodást elítélő itthoni közvélemény alapján a nem tisztázott eredetű jövedelmek *lopásból* származnak.

7 Jávor Kata: A vallásgyakorlás integráló szerepe és a differenciáltságot okozó tényezők: rétegek, szektrák, felekezetek, nemek. In: Sárkány Mihály – Szilágyi Miklós (szerk.): Magyar Néprajz VIII. Társadalom. Budapest, 2000. 816–819.

8 Malcolm B. Hamilton: Szektrák, kultuszok, mozgalmak. In: Uő: Vallás, ember, társadalom. Elméleti és összehasonlító vallásszociológia. Budapest, 1998. 239.

9 A Jehova Tanúi szekta történetiségében a XIX. sz. első feléig, az advent mozgalomig nyúlik vissza (<http://www.apologia.hu/religion/chart-chrono.html>). W. Miller 1843-ra, majd 1844-re jósolta Jézus visszajövetelét, de „a nagy csalódás” után több adventista irányzat jött létre. Az egyik ilyen szakadár csoport tagja, Ch. T. Russell (1852–1916) fektette le a későbbi „teokratikus szervezet” teológiai alapjait (a háromságtan, a lélek és a pokol tagadása). 1931-ben a csoport felvette a „Jehova Tanúi” nevet. Pontosan nyilvántartott tagsága világszerte meghaladja a 6 milliót. Bővebben lásd: <http://www.apologia.hu/religion/jw-intro.html>

10 Bartha Károly: Páva története. Kézirat. A munka Szócsné Gazda Enikő tulajdonában van, az információért neki tartozom köszönettel.

11 Az imaház gondnokának közlése alapján a kölcsönt a néhány évben megállapított záros határidőn belül vissza kell fizetniük (az összegnek a hívek adományaiból kell összegyűlnie).

12 Ezt a lehetőséget is kihasználták nemcsak cigány, de magyar nemzetiségűek is. Olyan magyar családról is tudomásom van, amelynek négy tagja csak a tervbe vett autóvásárlás anyagi fedezetét kívánta a szektába való beállásával előteremteni. A jutalék kézhezvétele után hamarosan visszatértek a református egyházhoz az egyháztagok fejcsoválása közepette.

13 Gagy József: A kicsi cigány és társai. In: Bodó J. i. m. 62.

14 A földi életet átmeneti állapotnak felfogó jehovista világszemlélet – például a folyamatos világvége-várás (Armageddon) miatt világszerte sokan élnek félállásból rossz anyagi körülmények között – nem tükröződik a nagyborosnyói cigányok életstratégiáiban. (Vö. <http://www.apologia.hu/religion/jw-intro.html>)

15 Mezőségi falvakban végzett vallásszociológiai kutatások is ezt támasztják alá. Fülpesi–Kiss I. m. 5–34.; Csata Zsombor – Kiss Dénes – Kiss Tamás – Sólyom Andrea: Vallás és modernizáció a Mezőségen. WEB. Szociológiai folyóirat. A Max Weber Szociológiai Szakkollégium lapja. Kolozsvár, 2001. 34–54.

16 Vö. Kiss Tamás: A szocialista típusú modernizáció és hetednapot ünneplő adventista vállalkozók. Forrás: www.hhrf.org/magyarkisebbség

17 Ezt támasztja alá a Jehova Tanúi egyházadózási rendszere: a hívek jövedelmük 10 százalékát ajánlják fel a szervezetnek Jehova dicsőségére. Tehetősebb szimpatizáns megkeresztelése nagyobb haszonnal jár, mint olyan tagok verbuválása, akik a mindennapi megélhetéssel küszködnek.

18 A cigány lakosság befogadásáról érdekes módon sehol nem lehet olvasni. Azokon a székely-magyar településeken, ahol a cigányság megpróbál társadalmilag közelebb

helyezkedni a magyar lakossághoz, törekvése kemény ellenállásba és elszigetelődésbe ütközik, az etnikumok egymás mellett élése sehol nem jelent együttélést. Lásd pl. Fosztó L. I. m. 65–82., Pozsony F. I. m. 111–118., Pozsony F.–Anghel R. I. m., Bodó J. I. m., Oláh S. I. m. 227–237., Szabó Á. Töhötöm: Kizárás vagy befogadás? Cigányok és magyarok az informális gazdaságban. Székelyföld. Kulturális folyóirat. 2005. VIII. évf. 9. sz. 122–144., Kinda I. I. m.

19 A saját elhatározásból elkülönültekkel és a kiközösítettekkel szembeni teljes „közösségmegvonás” (többet nem köszönnek nekik stb.) rendszerint mély lelki sérüléseket okoz, ami a Társulat saját statisztikái alapján évente a világon több tízezer embert érint. (<http://www.apologia.hu/religion/jw-intro.html>)

20 Ilyen narratívákat számos településen forgalmaznak.

21 Kiss D. I. m. 55.

22 Református vallása ellenére az itteni cigányság hiedelemvilága igen színes.

23 Vö. Kiss D. I. m. 60.

24 Szőcsné Gazda Enikő: Háromszéki árvizek és hatásuk az itt lakók életmódjára. Székelyföld. Kulturális folyóirat. IX. évf. 7. szám, 2005 július, 115.

Reszegi Viktória

A hun kisközösség önállósodási törekvései, különös tekintettel a Hunok Szentegyházára

*„A hit a reménylett dolgok valósága
és a láthatatlan dolgokról való
bizonyos meggyőződés.”
(Zsid 11, 1)*

A vallás az emberiségnek a munka mellett a másik legfontosabb rendező elve. Mint ahogy Farrington is hangoztatja, a vallás a „mai napig beleszól az emberek dolgaiba”¹, tehát minden korban és kultúrában helyet követel magának, és szervesen befolyásolja az adott közösség felépítését, vagy akár annak mindennapi tevékenységét. Az egyén nem tud kiszakadni a kultúráját meghatározó vallási rendszerből. Hangot szeretnék adni annak a kijelentésnek, hogy a kultúra és a vallásos képzetek rendszere, mint szerves egység egymástól elválaszthatatlan, így a kettőnek az egymástól külön történő szemlélése csupán részleges megértést nyújt. A fenti feltevésből kiindulva jelen dolgozatomban a saját – európai – kultúrámon belül egy sajátos, modernkori jelenség, egy kiségyház keletkezésének a részletes vizsgálatára és bemutatására vállalkozom.

A történelem folyamán különböző tendenciák alakultak ki a vallások elterjedését illetően, valamint különböző felosztásokat alakítottak ki, hogy rendszerbe foglalják a különféle áramlatokat. A vallástudományi, vallástörténeti kutatással foglalkozók felfigyeltek az európai kultúra rendkívüli módon egységes voltára. Ez a kulturális egység a judaizmusnak és jelentős utódjának, a kereszténységnek köszönhető, tehát az etnikai széttagoltság mellett egy nemzetközi kultúra is létrejött egyúttal. A kereszténység keretein belül jelentős differenciálódást szeretnék kiemelni: a protestantizmust, amely jelen korunkban egy hihetetlenül sokrétű kiségyház-tárháznak szolgál táptalajul. Bár az őskereszténységtől kezdve találunk tendenciákat – melyek eretnekmozgalomként jobbra elháltak –, a sokszínűség azonban a mai világunkban tudja teljes mértékben kihasználni a társadalom nyújtotta lehetőségeket. Az Európán eluralkodó szekularizáció, főleg a poszt-szocialista országok ateista öröksége radikális változásokat eredményezett a vallásosság területén. Molnár Attila Károly² azonban figyelmeztet a szekula-

rizációs elmélet logikai problémáira és a vallásszociológiából kikerült, a vallás újjászületéséről szóló elméletekre helyezi a hangsúlyt. Hiszen az előbbi pusztán statisztikákra, míg az utóbbi a vallás régi formáinak felelevenedésére támaszkodik. Ezeket, a szentség visszatéréséről szóló elméleteket Tomka Miklós³ is igazolja statisztikai által, és felveti a vallásosság visszatértét nemcsak a társadalmi, hanem a személyes életbe is. Tehát az emberek igénylik a vallást, a hitet és annak gyakorlását, hiszen az elszemélytelenedett városi miliőben ez egy kapaszkodót jelent a szürke hétköznapi rohanó tempójával szemben, valamint jelentős közösségformáló erő is.

A továbbiakban kis kitérőt tennék az általam kutatott kisegyház keletkezési körülményeire és „életterére” vonatkozóan. A Kárpát-medence közepén fekvő Debrecen a kéttornyú Református Nagytemplomával már sejteti, hogy itt a középkori vallási reformmozgalom igen hamar gyökeret vert. A XVI. század közepétől a kizárólagosan protestáns lakosságú városban az 1715. évi 108. törvénycikk egyik passzusa nyomán rendezkedett be újfent a „kálvinista Rómába” a római katolikus egyház. Az iménti két nagyegyház alakította a vallásos élet minden pillanatát. Idővel, egyéb történelmi nagyegyházak is helyet követeltek a város életében, megbontva a szigorú kálvinista kereteket. Manapság a kereszténységtől egészen a buddhizmusig meglehetősen széles a különböző vallási felekezetek skálája, ezáltal a „kálvinista Róma” címnek is leáldozott.

Jelen dolgozatomban nem célozom választ adni a fent tárgyalt városban kialakult vallási sokszínűsége, csupán egy kialakulóban lévő kisegyház, a Hunok Szentegyháza⁴ részletes bemutatására vállalkozom. A kisegyház „életútját” jelenleg csak Debrecenben vizsgáltam még meg. Kutatásom során elsősorban az a kérdés foglalkoztatott, hogy hogyan is alakul ki egy vallási felekezet. Miért alakul ki a „máshová tartozás” kifejezésének vágya és hogyan tudnak ennek az adott gyülekezeten belül hivatalos keretet adni? Mikor és minek következtében jön el az a pont, amikor az adott vallási közösség kinyilvánítja együvé tartozását és új szabályokat alkotva elhatárolja magát más felekezetektől?

Hivatalosan bejegyzett kisegyházkén működik 1997 december 11. óta Magyarországon a Hunok Szentegyháza⁵. Debrecenben még nincs állandó gyülekezeti épületük, csupán az adatközlőm⁶ lakóhelyén szervezkednek, az egyház elsődleges székhelye Budapest, az Univerzum Egyházának kápolnája⁷. Tehát az egyházuk elsősorban két városban székel, a már megemlített Debrecenben és Budapesten, valamint nyári táboraik alkalmával⁸ ideiglenesen más városokat is érintenek, mint pl. Tata.

A már megépült kápolnájuk mellett a magukat hunnak vallóknak ki kellett építeni a megfelelő egyházi struktúrát is, aminek segítségével a híveknek ill. az érdeklődőknek „ingyen átnyújtják a szolgálatot”. Budapesten a szabadegyete-

mük¹⁰ (Huniveritas) keretein belül nem csak a „lelkészképzésük”, azaz hírnök-képzésük¹¹ indult meg, hanem külön előadásokra is jelentkezhetnek a téma iránt érdeklődők.

A tudomány, a vallás mellett, mint egyenrangú fél van jelen, így tudományos és egyházi fokozatokat egyaránt birtokol az adott „lelkész”. A magas tudományos képzettséghez szintén magas „lelkészi fokozat” társul. Három tudományos (novitius, adeptus, magister) és szintén három egyházi fokozatot hoztak létre (hírnök¹², élhírnök¹³ és élnök – egy személy tölti be ezt a posztot: Kisfaludy György –). További fokozatokat, tisztségeket az egyházmegyei szinódusok és az egyházbírák töltenek be, akiket demokratikus úton választanak meg az általános és egyházmegyei gyűléseken.

Szertartásaikat az erre kiképzett hírnökeik vezetik le. Ceremóniáik az életfordulók ismert rítusához köthetők, így a legjelentősebbek: a szülés utáni (első szoptatási) anyai fogadalom, a tűzkeresztség (atyai és keresztszülői fogadalom), a felnőtté avatás I. (12 éves), II. (14–15 éves) és III. (Vízkeresztség, 18 évesen) fokozat. Továbbá a házassági –, válási –, és temetési, valamint a temetés utáni lélekkísérő szertartást is praktizálják.

A hunok nem csupán egy vallásos felekezetet alkotnak, hanem etnikai különbözőségüknek is hangot kívánnak adni. Ezért benyújtották kérelmüket – az erre illetékes szerveknek –, hogy nemcsak kisegyházként, hanem kisebbségként is tartsák őket számon. Magyarországon az 1993-ban készült nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény 13 kisebbséget ismer el.¹⁴ A kisebbségként való bejegyeztetéshez különböző kritériumoknak kell megfelelni, így pl. hazánkban évszázados fennállást kell bizonyítani, ill. a tagok kötelesek a nyelvi, történelmi, és kulturális identitásuk révén az összetartozásukat is igazolni. Mindezt az akadémikus (elfogadott) történelem alapján az Emberi Jogi Bizottság vizsgálja át. A hun kisközösség megléte, hitük sokak szemében nevenséges tény, azonban léteznek, szervezkednek és egyre több követőre találnak. Egy megújulási kísérletnek is nevezhetnénk, hiszen felismerték az euró-amerikai¹⁵ kultúra veszélyeit és a magyarságot próbálják erősíteni tevékenységük által. Szathmári Botond rangsorolását követve az általam tárgyalt kisegyházat egy megújulási kísérletnek tekinthetjük, más szóval a neosamanizmus¹⁶ fogalmi körébe tartozik, mégpedig a népi „revival” mozgalmak közé. Bizonyítékként szolgál az, hogy a hagyomány átadásában szakadás következett be és a tudást újraélesztette (újragenerálta) az értelmiségi réteg, de már egy átalakított formában. A régmúlt hagyományok felé fordulás, a nemzettudat megerősítése olyan célkitűzések, amelyek arra utalnak, hogy a Hunok Szentegyháza megfelel az imént ismertetett kategóriának. De hogyan tudják a hunok létezésüket bizonyítani? Hogyan akarják jogaikat érvényesíteni?

A következőkben dióhéjban összefoglalom a hunok kisebbséggé való bejegyzetésének eredményeit, majd részletesen kitérek vallási meggyőződésükre – azon belül is a sajátos történelemfelfogásukra -, mely elindította a különállóságuk és intézményesülésük szándékát.

A hunok meglétéről nemcsak a civil szférában, hanem politikai téren is igen sokat vitatkoznak. Így az OVB¹⁷ irányelveit követve, a hun kérdéssel szimpatizálók 2004. 09. 09-re elkészítették az aláírásgyűjtés kiskatéját és a Magyar Közlöny 2004. 09. 08-i számában megjelent az OVB határozata létezésük elismeréséről, amely ellen senki sem fellebbezett. Ennek következtében a hitelesített íveken elkezdtek az aláírások gyűjtését. November 23-ra 2381 aláírás gyűlt össze, melyet átadtak az OVB-nek és az ügy az országgyűlés elé került. 2005. február 14-én Dávid Ibolya, a parlament elnökhelyettes-asszonya bejelentette a Parlamentnek, hogy az aláírásgyűjtés hiteles, és továbbította a hun kisebbség ügyét a parlament Emberjogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottságának, akinek alaposan meg kell vizsgálnia a kérdést és javaslatot hozni a kisebbség ügyében. 2005. április 12-én hallgatta meg a parlament Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottsága a hunok négytagú küldöttségét. Végeredményként a bizottság négy tartózkodással és 17 nem szavazattal elvetette, hogy a parlament a hun kérdést részletes vitára bocsássa. Majd április 25-én a parlament 14 igen, 92 tartózkodás, 178 nem szavazattal úgy döntött, hogy a hun kisebbség nem létezik országunkban. Azonban a magukat hunoknak vallók nem adták fel, jelenleg is azon fáradoznak, hogy megismertessék magukat a világgal. Európában és a világ egyéb tájain forrásaim szerint már kb. 5000 cikket írtak a kérdéstről. A legnagyobb médiumok (Reuters, BBC, AFP) többször is tudósítottak rólunk. Továbbá a hun kérdéssel szimpatizálók 2005. május 2-án az OVB-hez és az Alkotmánybírósághoz benyújtották a hun kisebbség ügyében a törvénysértéseket felsoroló beadványukat és kijelentették, hogy addig nem adják fel, míg el nem fogadják őket kisebbségként.

Az adatközlőm N. I. Josua, aki az első magyar UFO klub (1989) alapító tagja is, a budapesti Fény Teljessége Szabadegyetem rektora (Huniverzitas), valamint jelenleg (9-es, azaz a legmagasabb fokozattal rendelkező) hírnök. Véleménye szerint általa olyan tanítások szüremlenek át, melyek nem lehetnek az emberi agy pusztán kitalációi. Ez a vallás sok más vallás tanait veszi át, ill. adatközlőm szavaival élve a saját vallásuk a forrás, azaz minden más elképzelés abból ered. Vallási rendszerük felépítése ebből kifolyólag igen bonyolult. A keresztény vallás elemeitől a görög hitvilágig magába olvaszt különböző filozófiai-vallási képzeteket. Nagyon fontos szerepet tulajdonítanak mindezek mellett, mint már említettem, a tudománynak is.

A felekezeti hisz a magasabb rendű lényekben, bár nem tesznek különbséget az UFO-k és angyalok, vagy más felsőbbrendű lények között. Hangsúlyozzák, hogy az univerzumban létezniük kell olyan helyeknek, dimenzióknak, ahol ezek

a felsőbbrendű lények élnek. Ez főként Kisfaludy¹⁸ írásaiból tűnik ki, miszerint egy magasabb rendű vallási rendszerrel vannak összekötöttesben. Josua szerint az emberiség 95%-a hisz a magasabb rendű erőben, és minden vallás a teremtményeit magasabb dimenziókból származtatja. De kevés vallás vagy egyház tud ezekkel a felsőbbrendű erőkkel vagy hatalmakkal kapcsolatba lépni, így adatközlő példajaként a Református Egyház sem képes erre. A katolikus teológiában még tanítják a kapcsolatfelvételt, tehát az Istennel való kommunikációt, azonban ez a reformáció térhódításával, mint sok minden más, kikerült a teológia tárgyköréből. A Hunok Szentegyháza a saját tanításai szerint már 6045 évre tekint vissza, mert akkor kötötték meg a hunok törzsszövetségüket.

A hunok a vallásra és a tudományra, mint egyenrangú félre tekintenek és hangot adnak annak, hogy a történelmi világvallásokban, mint például a görög vagy az egyiptomi vallásokban ugyanígy vélekedtek. De hol van az egyházuknak a gyökere? Kik voltak valójában a hunok? A felmerülő kérdésekre egy véget nem érő történetet kaptam, melyet lerövidített formában próbálok a következőkben visszaadni. Ez a történet nem egyezik meg az akadémikus történetírással. Forrása elsősorban az ún. Arvisura¹⁹ és a hun kérdéskör kutatóinak eredményei.

Az Arvisura szerint, ill. adatközlő elmesélése nyomán, Kr. e. 5038-ban az Ataisz nevű sziget elsüllyedt az Atlanti óceánban, csupán a – mostani elnevezés szerinti – Hawaii szigetek maradtak tengerszint felett. Azelőtt ott 6–7 ezer évig egy virágzó kultúra létezett, a hunok birodalma. Tehát úgymond Ataiszról kiindulva hódították meg az egész világot. A teória alapján a hunok szétterjedtek a világban és ezért találhatunk olyan sok egyező kultúrát. Példaként a magyarok és az indiánok közötti hasonlóságokat hangoztatja az interjúalanyom. Ezt véleménye szerint az ősemlékezet fogalmával lehet megmagyarázni, mivel hasonlóan az emberekhez, egy egész nemzet is vissza tud tekinteni múltjára. Egy dél-amerikai expedícióról számoltak be nekem a Hun Egyház hívei – azonban elég nagy hiányosságokkal, ugyanis nem tudták megnevezni az expedícióban résztvevőket, a pontos dátumot és helyet sem. Az expedíció az equadori indiánok életének kutatására irányult. A magyar kutatócsoport megállapította, hogy egyes ottani indián törzsek is hunoknak nevezik magukat. De a részleteiben igen hiányos elbeszélést nem kívánom tovább tárgyalni, csupán példaértékű.

Tehát Kr. e. 5038–4040-ben lezajlott a hunok törzsszövetségbe tömörülése. Ezután elkezdtek írásban rögzíteni történetüket, melyeket az 1–352. Arvisurákon (igazmondások) keresztül követhetünk nyomon. Ezek eredetileg rovásírással íródtak²⁰ ún. rovósámánok által.

Az Arvisura egy igen nagy terjedelmű, összefüggő, számos műfajt magába olvasztó irodalmi alkotás, amely a magyarság évezredes regevilágán keresztül mutatja be a magyar nép régmúltját: közelebbről a 24 hun törzsszövetség sámánjainak rendszeresen írt és megőrzött hagyománya. Ebből kifolyólag a hunok a magyarok-

kal nemcsak egy rokon népet alkotnak, hanem egymásnak teljesen megfeleltethetők. Josua szerint a magyar nyelv is egy hun dialektus, egy a velünk érintkezett népek befolyása alatt továbbfejlődött ősnyelv. A kiségyház tanítása szerint a hunok túlélve a történelem viharait még mindig itt léteznek Európa szívében.

Az Arvisura műfaját nehezen lehetne beazonosítani, adatközlőm szerint leginkább a rege világához áll közel, de mesék, térképek százai színesítik világát. A monumentális, mégis egységes történeti rendszer, amely e munkát olvasva élénk tárul, a történelem előtti, számunkra már mitologikus időkből szinte napjainkig elkalauzol érdekes történeteken keresztül. Az Arvisura története az elsüllyedt őshaza földjén, – a korábban már tárgyalt – Ataiszon kezdődik. Ez az ősföld hasonló a Platón által leírt Atlantiszhoz, bár azzal mégsem egyezik tökéletesen. A rege szerint innen kerültek a hunok Mezopotámián keresztül Ordoszba, ahol időszámításunk előtt 4040-ben a 24 törzsből álló szövetségüket megalapították. Tehát a Hunok Szentegyháza főleg az Arvisurán, mint szent könyvükön alapul. Az Arvisurákat az ún. rovósámánok írták/rótták. Azokat a történeteket találjuk meg bennük, melyeket az iskolákban nem vagy máshogyan oktatnak. Magyar nyelven egy beavatott, Paál Zoltán²¹ által – Szalaváre Tura elbeszélései alapján – íródtak. Egy olyan egyedülálló őstörténetet vázol fel, melyről nincs más írásos dokumentációnk – ezért a megfelelő kritikával kell forgatni –. Az utolsó nagy magyar rovósámán hagyatékát jelenleg lánya, Paál Éva kezeli, mely az Arvisurák mellett nagymennyiségű tárgyi emlékekkel is bír.

Az Arvisurák alapján a hunok törzsszövetsége 24 törzsből állt kezdetben, melyek száma az idő folyamán 216-ra növekedett, és így az írásmódok is szétágaztak. Josua szerint a világ többi nyelvei az előbbieknél nyomása alatt nőttek fel. De kitűnik az, hogy a magyar nyelv egy igen régi variáció lehet, mert a 6000 éves írott (rovott) emlékeket a rovásírás ismeretében el lehet olvasni²². Főleg a nagy hun király – Attila – kora után szaporodtak el és állandósultak meg az írásos emlékek.

A hunok egyházukat nem térítő, hanem befogadó egyháznak tekintik, ami azt jelenti, hogy sok elemet olvasztanak be más vallási közösségekből. A tudás megőrzésére és átadására rendezkedtek be. A 6 ezer éves történelmük folyamán háromszor volt „nyilvánosságra hozataluk”, mivel nagyon sok időnek kell ahhoz elteltie, hogy egy olyan ember születhessen, akinek megadatott a képessége erre. Paál Zoltán egy ilyen ember volt, mert neki megvolt a hatalma erre, hiszen 3 lélekkel rendelkezett –az ún. triállélekkel született-. Nagyon sok beavatást „élt túl”. A beavatások olyan különböző rítusok színhelyei, melyeket azért hoztak létre, hogy ellenőrizzék, teszteljék az embereket – a mentális képességeik vizsgálata révén –, hogy azok valóban megfelelnek-e a meghatározott pozíció betöltésére. A hunok a halált tartják a legmagasabb beavatási formának, de természetesen fel is kell támadni a sikerhez, mint ahogyan azt Jézus is tette. Tehát az egyházuk nem

csak más vallások téziseit, hanem jelentős alakjait is beolvastotta, mint Jézust, Máriát, de ugyanúgy Buddhát is. Ennek megfelelően a kereszténység keveredik a kínai univerzalizmussal, valamint az emberiség történeti tudatával, fantaszti- kusan komplex képet hozva létre, melyet igen nehéz átlátni. Ezt is csak az erre megfelelő személyek tudják megtenni, hiszen minden ember születésénél már eldőlt, hogy mire hivatott.

Jelenleg ezt a képet mutatja a Hunok Szentegyháza és a bemutatásával csupán azt szeretném bebizonyítani, hogy minden összemosódott már a mai korunkban. Valamint cáfolva Gecse Gusztáv kijelentését, miszerint: „...A vallásnak arra a krízisére, amelynek élesen kivehető jelei már a múlt században megmutatkoztak, s amely napjainkra világméreteket öltött, elérte a társadalom minden rétegét és a hagyományos vallási formák bomlási folyamatába csapott át...”²³ a Hunok Szentegyháza szolgál példaként arra hogy, a hagyományos vallási formák nem bomláznak, hanem épp ellenkezőleg burjánzásnak indultak, globalizálódtak. Hiszen, ahogy a kultúra globalizálódik a vallásra is kell, hogy hatást gyakoroljon.

A mindennapjainkban a rengeteg információ következtében nem igazán látunk tisztán, egy igen ismert jelenség, hogy már magunkat sem tudjuk elhelyezni a világban. Csak sodródunk a tömeggel, ami „kinevel” bennünket az individuális gondolkodásból és minden mikroközösségre károsan hat. Hagyjuk magunkat mások által vezetni, nem gondolva át a következmények súlyát. Nos ezt az állapotot használják ki sikeresen az újonnan feléledt protestáns felekezetek, vagy így tudnak az új vallásos mozgalmak teret hódítani.

Ha megnézzük a rengeteg új vallásos felekezetnek és szektának²⁴ a világról alkotott tanait, megdöbbenve vehetjük észre, hogy az emberiség még ugyanazokat a gyermekcipőket koptatja, melyeket már a korai – az utókor számára ismert – vallásoknál is használt.

A felvilágosodás legnagyobb célja volt, hogy az emberiséget felkeltesse a gyermeki létéből, de ez még a mai napig nem teljesült, sőt a vallásosság épp a reneszánszát éli – a kisegyházak mindenképpen –. Dolgozatomban az iménti gondolatmenet alátámasztására szolgált kiváló példaként a Hunok Szentegyháza, ami a hívek szerint „ősi keresztény, hegemon hittelt és tudással rendelkező befogadó egyház”. Miért keresztény és miért ősi? Miért éppen most, az Európai Unióhoz való csatlakozásunk után jelentkezett a vallásosság mellett az etnikai identitás elfogadtatásának a vágya? Az egyházi és egyetemi intézményeik mellett milyen egyéb hivatalos közeget vonnak be a hun kérdéssel szimpatizálók az érdekszférájukba? És még számos egyéb területen is fel lehetne térképezni az érintett kisegyház tevékenységi körét, tehát ennek a gondolatmenetnek a kifejtésére további kutatómunka szükséges.

Jegyzetek

- 1 Farrington: Vallástörténeti Atlasz. Budapest, 2003. 7.
- 2 Molnár Attila Károly: Új vallási jelenségek 1998. In: Lugosi Ágnes-Lugosi Győző szerk: Szekták, új vallási jelenségek. 1998. 16–28.
- 3 Tomka Miklós: Vallásszociológia, Szöveggyűjtemény. Budapest, 1988. 128–134.
- 4 Ill. Univerzum Egyháza.
- 5 <http://www.geocities.com/univerzume gyhaza> 2005.05.06. 19.23
- 6 Az adatközlőm Novák Imre Josua.
- 7 Budapest III. ker.
- 8 Minden évben két alkalommal szerveznek meg nyári tábort, a legutóbbin kb. 350 ember vett részt.
- 9 Mint a nagyegyházak, vagy más vallási felekezetek esetén az igehirdetés, szertartások levezetése stb.
- 10 <http://eh.cx.hu/eloadas.html> 2005.09.12. 12.30
- 11 Tisztség a Hunok Szentegyházán belül, (hasonló a szerepköre a paphoz) aki gyakorlati kapcsolatban áll Istennel.
- 12 Csak adeptusi vizsgával válhat az elhivatott hírnökké.
- 13 Magisteri vizsga letétele után birtokolhatja valaki az élhírnöki pozíciót.
- 14 Bolgár, cigány, görög, horvát, lengyel, német, örmény, román, ruszin, szerb, szlovák, szlovén, ukrán.
- 15 Szathmári Botond: Táltosok a XXI. század hajnalán. http://www.inaplo.hu/na/2003_05/061.htm 2005.06.01. 11:20
- 16 A neosamanizmus megjelenésére ma egyre jobban odafigyelnek a kutatók és egyre jobban feltérképezik ezt a jelenséget.
- 17 Országos Választási Bizottság.
- 18 Kisfaludy György fizikus, író, az Univerzum Egyházának vezető tagja.
Legjelentősebb művei:
Kisfaludy György: A teremtés üzenete. 1991, Uő.: Az értelem puha fészke. 1999.
- 19 Az Arvisura egy nagy terjedelmű, jelentős irodalmi alkotás, amely a magyar nép régmúltját kívánja bemutatni.
Paál Zoltán: Arvisura, Arvisura igaz szólások. Budapest, 1998. ill. 2003.
- 20 A rovásírásról az alábbi művekből nyerhető további információ:
Forrai Sándor: Az írás bölcsője és a magyar rovásírás. Gödöllő, 1988., U.ő.: Az ősi magyar rovásírás
s az ókortól napjainkig. Egy botra rótt középkori székely kalendárium és egyéb rovásírásos nyelvméleink. Lakitelek, 1994.
- 21 Ózdi kovász, aki a II. világháború alatt „tett szert” tudományára.
- 22 Például a tatárlaki lelet. Forrai S. i. m.
- 23 Gecse Gusztáv: Vallástörténet. Budapest, 1980. 229–231.
- 24 Állami Egyházügyi Hivatal: Tájékoztató a Magyarországon működő egyházakról és felekezetekről. Budapest, 1987.

II. Egyházművészet

Császi Irén

Szakrális kisemlékek

Heves megyében

A Heves megyei szakrális kisemlék kutatás előzményei között meg kell említeni Dercsényi Dezső–Voit Pál 1970-es években kiadott Heves megye műemlékei kötetét, melyben helyet kaptak a szakrális kisemlékek provinciális típusai is.¹ A kisemlékek és a hozzájuk kapcsolódó szokások néprajzi dokumentálását és vizsgálatát Pápay Károly, Ébner Sándor, Györffy István, Bakó Ferenc, Kovács Béla, Kriston Vízi József, Fajcsák Attila, Bálint Sándor, Barna Gábor, Cs. Schwalm Edit, Viga Gyula, Lengyel Ágnes, Limbacher Gábor, Kovács József, Gyimesiné Gömöri Ilona s újabban Zábrátzky Éva és Tikovits Ernő ez irányú, megyénkre is kiterjedő gyűjtései és írásai tárják föl.²

A jelenlegi adatgyűjtés 1998-ban kezdődött, ekkor az Eger környéki keresztek dokumentálását végeztem, majd egy palóc település, Mátraderecske keresztekhez kapcsolódó ájtatossági formáit vizsgáltam.³ 2002 és 2004 között a Dobó István Vármúzeum néprajzkutató szakembereivel *A tradíció és továbbélés c.* projekt keretében Heves megye népművészetének feltárását végeztük el.⁴ A kisemlékek kutatásánál a néprajz klasszikus módszerét követtem, gyűjtés terepen, archiválás (adatbázis, digitális kép, DV anyag) és publikálás.⁵ A megye tájegységeinek 118 települése közül 93 helyszínről rendelkezünk 356 szakrális kisemlékről készült, adatolt digitális fotóval. Néhány település kisemlékének levéltári kutatásával is elkészültünk.

Heves megye legnagyobb része a római katolikus Egri Egyházmegyébe tartozik, amely már az alapítás idején a magyar egyházmegyék között a legnagyobb területű püspökség volt. A megye nyugati, Zagyva menti települései: Hatvan, Boldog, Heréd, Nagykökényes, Lőrinci és Zagyvaszántó a Váci Egyházmegyéhez tartoznak. A XVI. századtól, a protestantizmus elterjedésétől, a Hevesi majd Egervölgyi Egyházmegyének is meghatározó része. Lakosságának döntő többsége a XIX. század második felében római katolikus volt, akiket kisebb létszámban a reformátusok, az evangélikusok és a zsidók követtek.

A kisemlékek állítása szempontjából meghatározó volt a káptalan XVIII. századi telepítési szerződése, mely szerint svábokat, német jobbágyokat telepített Eger környékére. A német telepesek a hazájukban intenzíven élő szenttiszelet meghonosodását szorgalmazták. A XVIII. században másik meghatározó mozzanat Barkóczy és Eszterházy püspökök idején a nagy egyházi és világi építkezé-

szekre szerződöttetett olasz és német kőfaragók hatása. A kőfaragás alapanyagának fellelhetősége szempontjából fontos, hogy ahol bányászható és faragható kőzet található, ott a kőtechnika része a parasztember tudásának is. Eger környékéről Egerszólát, Demjén, Sirok, Ostoros, Noszvaj, Kistálya, Andornak, Szomolya, Bogács és Tarnaszentmária falvakban kőfejtéssel foglalkoztak, sok esetben ezek a falvak a kőbányászat mellett a kőfaragás központjai is voltak.

Megyénk területén a szakrális kisemlékek között út menti keresztet, szentek szobrát, kép- és szobortartó oszlopot, élőfára erősített szentképet, kálváriát, haranglábat, épületfalakban álló, kép- és szoborfülkét tartunk számon.

A szakrális kisemlékeket családok, vallási társulatok, templomok, települések és más közösségek állították. Az állítás okának a plébániai iratok legtöbbször a *valóságos buzgóságot* jelölik meg, de ismeretes, hogy az ok sokrétű lehetett. Állították:

- járványok megszűnése miatt (1873-as koleravész, 1875-ben országos csapások idején „*A gondviselő Isten a község határát kegyesen megvédte*”, Erdőtelek, kőkereszt)
- betegségből való felgyógyulás emlékére (Benei Máriácska, Mátrafüred, 1903.)
- haláleset miatt (Mátraderecske, „*Sűrike*” kőkereszt, 1922.)
- fogadalomból (erdőtelki fiatalasszony várandósan építkezett férjével, megfogadta, ha egészségesen születik gyermeke a ház falába fülkét épített, s Jézuskát vásárol a szentkútnál.⁶)
- háborúból való szerencsés hazatéréseért (Bélapátfalva, Szent Antal szobortartó füлке)
- fogságból hazatéréseért (Mónosbél, darázsköböl épített Mária füлке, 1946.)
- háború borzalmaitól megmenekült hívek (Gyöngyös-Farkasmályi, Mária)
- hazaszeretet jeléül az Amerikába kivándoroltak (Parád, Detk, Tófalú, 1905, 1907, 1908.)
- látomás helyszínén (Aldebrő, Magyaros parti Mária, 1798. Dadogós bojtárgyerekek megjelent Mária, megtanult rendesen beszélni,⁷ Honvédhalmi szentkút, Mária jelenés emlékére a XIX. század végén Mária képet, majd a XX. század közepétől szobrokat, kereszteteket, oltárt, barlang kápolnát, haranglábat állítottak, összesen 15 szakrális kisemléket.⁸)
- csodás történetek miatt (bodonyi favágóknak egy kis Mária szobor hasadt ki a fából, faragtak oda egy nagyobbat, a kicsit bevitték a templomba, de reggelre visszament az erdőbe. *Bodonyi kép* a Boldogasszony magasán)
- álomlátás miatt, (beteg juhász álmodta, hogy a falu szélén a forrás szent és gyógyvíz, mikor ő meghal, a birkái árából csináltassanak Mária szob-

rot, Istenmezeje) szoborfelújításra is álom készítette a kórházban fekvő vécsi asszonyt, *Máriácska álmában azt mondta, még egyszer segít rajta* (Vécsi Mária)⁹

- oltalom iránti igényből (Szent Donátnak és Orbánnak, hogy közbenjárásával óvja meg a szőlőtermést a jégesőtől, vihartól, Szent Vendelnek, az állatvéstől való védelem kérésére)
- szerencsétlenségtől való szabadulás emlékére (Gróf Károlyi Gyula és neje állíttatta a parádi Sándor réti Máriát. A grótot vadászat közben megtámadta a megsebzett vaddisznó, életét a közelében álló tölgyfának köszönhette, melyre fölkapaszkodott.)¹⁰

A kisémlékek felállításának területünkön is meghatározott rendje volt. A szándékot be kellett jelenteni a plébánosnak, majd fenntartására alapítványt, fundációt kellett tenni. A kisémlékeket felállításuk után ünnepélyesen felszentelték. Gondozásuk mindig az állítató családot, közösséget illette. Egy egri 1922-ben állított szépasszonyvölgyi keresztben a *kereszt anyja és gondozója* neve is olvasható (Magyar Katalin). A keresztnek elnevezése az állítató személy, család neve után vagy a falurész, határrész alapján történt. Pl. Egerszalókon: Dudás János féle kereszt, Bacsa Jani keresztje, Felvégi, Alvégi kereszt, Laposi kereszt. Szobroknál szintén előfordul a földrajzi megnevezés: Deméndi Mária. Kereszteknel gyakori a Jézuska vagy pléh Jézuska, a Nepomuki Szent Jánost ábrázoló szobornál a Szent Jánoska, Mária szobornál a Máriácska, Szent Vendelnél a Vendelke, Vendelka elnevezés.

A következőkben Liszka József terminológiáját véve alapul, a Heves megyei kisémlékeket formai osztályozás alapján mutatom be.¹¹

A kőfaragó tradíciók legnagyobb múltra visszatekintő emlékei a faragott kőkereszték. Barkóczy és Eszterházy püspökök idején az újjáépülő Eger olasz, német kőfaragó és márványos családoknak is munkát adott, akik magánosoknak is vállaltak kőfaragást.¹² A kőbányák falvaiban jelen volt egy paraszti gyakorlat, ami az északi-hegyvidék vulkáni tufa lelőhelyek kőépítkezésében, kőeszközök és szakrális kőfaragások készítésében jelentkezett, és jelen volt a tanult mesterek stílussteremtő, a kőszobrászat jegyeit alkalmazó tevékenysége. A vulkáni eredetű kőzetek közül a fehéres színű riolittufa és a vörösésbarnás színű dacittufa volt a kőfaragás alapanyaga. A helyi szükségletek ellátásán túl a szomszédos tájakra is szállítottak építőköveket, megrendelésre pedig sírköveket, feszületeket.¹³ A XX. század elején készült kőkereszték faragói között az alábbi mesternevekkel találkoztunk: Krizsán Ignác egri kőfaragó, Magdus János, Nagy Miklós, Sirok, Bauer Imre Dormánd, Asztalos János Tarnaszentmária, Szalóki István Szomolya. A bükkaljai és az egri kőfaragók munkái Heves megye területén eddigi ismereteink alapján 7 csoportba sorolhatók.

1. Sok XVIII–XIX. századi kőkereszt a keresztállítók a bádogra festett Krisztust részesítették előnyben (Tarnabod, 1792. Feldebrő, 1869. Kömlő, 1862. Tiszanána, 1868.)
2. A korai faragványokon a korpusz a kereszt szárából, egy kötömbből van kifaragva. A keresztteken magában a megfeszített Krisztust ábrázolták.
3. A kőkereszt tövéből az imádkozó Máriát faragták ki.
4. Helyenként a kőkereszt tövében öntött vasból készült, fülkében álló színezett Máriát állítottak (Újlőrincfalva, 1893. Hort, 1903. Detk, Istenmezeje).
5. A kereszt tövében Piétát látunk (Hort, Egerszólát)
6. A kereszt tövében Bűnbánó Magdolna térdel. Mária Magdolna ábrázolása főként a barokk művészetben volt népszerű. A XVIII. század második felében állított erdőtelki és adácsi Krisztus keresztje tövében alázatosan térdel Bűnbánó Mária Magdolna.
7. A kereszt tövében Máriát és Jánost jelenítették meg. (Dormánd határában 1914. Andornaktályán 1922-ben Böhm János egervári prépost jósa hirdetésére állítottak kőkeresztet, Jánossal és Máriával a tövében.)

A legtöbb kőkereszt datált és felirattal is rendelkezik. A feliratok utalnak az állítók nevére, az állítás idejére és okára. A leggyakoribb kifejezés: „Isten dicsőségére állította...”. Gyakoriak az evangéliumi idézetek. A XX. század elején kivándoroltak nevük felsorolásával is erősítik kötődésüket a szülőfaluhoz, a magyar hazához.

Az út menti kereszték legszebb típusai a faragott fakereszték voltak. A térségből egy XIX. századi, három XX. sz. eleji, és 16 újabb keletű fakeresztet vetünk eddig számba. A vécsi faragott kereszt állítója 1880-ban Szűcs János volt. Tölgyfából készítették, faragott ábráik szent ostyát, kelyhet, plasztikus úrmutatót, gyertyatartót, oszlopos törzsén kúszó, szőlőfürtös indát ábrázolnak. Az oltáriszentség ünnepének, az úrnapi körmeneteknek a jelképei tükröződnek vissza. A szőlőindás ábrázolás a Kánaáni szőlőfürtre utalhat, mint az oltáriszentség őszö-vetségi előképére.¹⁴ Lőrinciben Krisztus kínszenvedésének eszközeit ábrázolták a fakeresztben.

Észak-Magyarország vasöntő műhelyeinek tevékenysége folytán a vaskereszték típusai is fellelhetők a megyében. Eddig 7 vaskeresztről van adatunk, közel azonos mintát mutat a Parád közelében álló Ilona völgyi kereszt és a ludasi vaskereszt.

Az utak mentén, a határban álló fészületekkel azonos funkciókat láttak el a vallás és a tér kölcsönhatásának viszonylatában, a szenteket ábrázoló szobrok. Heves megye szőlőtermő vidékein Szent Donát és Orbán, a déli, alfölddel érintkező állattartó területeken Szent Vendel ábrázolása jellemző. Az állíttatás oka a település határának, lakóinak és gazdasági tevékenységének védelme valamilyen külső eredetű bajtól, csapástól. Az állatpatrónus Szent Vendel kultusza leginkább

a megye déli részén fordul elő, a közeli Jászszággal határos területeken, ahol a legkiemelkedőbb népi emlékeit találjuk. Ezen a területen 19 emlékére sikerült eddig rábukkanni. Heves megyében Barkóczy Ferenc egri püspök szorgalmazta tiszteletét. Egerszalókon a Vendel tisztelet meglétét a XVIII. századi német telepítés hatásának tulajdoníthatjuk. Útszéli szobrai a népies kultikus szobrászat szép példái ezen a vidéken. A szent szobrai települések végén vagy a legelőre vezető út mentén (Kömlő, 1920. Füzesabony, 1922. Adács, 1900. Sarud, 1933.), templomkertben, vagy templom közelében (Erk, 1948. Erdőtelek, 1907. Aldebrő, 1913.) illetve közút mentén (Hanyi-pusztai kápolna közelében, 1809.) állították fel. A Hanyi-pusztai kápolna alapításának mondája szerint egy gazdag embert, talán Buttler grófot, sok csapás ért, jószágai is elhullottak, ezért emeltetett kápolnát a pusztában és a közelében Szent Vendel szobrot.¹⁵

Nepomuki Szent János szobrából eddig 31-et sikerült számba venni. Néhányat a XVIII. században, nagy részüket viszont a XIX. sz.-ban állították, gyakran módosabb családok, helyi földbirtokosok, vagy a falu népe. Korai ábrázolásai iskolázott kőfaragó műhelyekben készülhettek. Heves megyei ábrázolásának attribútumai a halotti kereszt, a főpapi süveg. Ritkább az a típus amikor angyalfigurával együtt jelenik meg (Hort). Legendájára utal nyelvének sugárkoszorúval körbevett ábrázolása a ludasi szobor talapzatán (Ludas, 1781.). Szobrának színes festése a provinciális típusok sajátossága. Szobrát Boldogon János napjára felvirágozták, gyertyával kivilágították, és litánia után imádkoztak előtte.

Páduai Szent Antal tisztelete hazánkban a XVII. század idején kezdett kialakulni, egyik forrása a dél-német terület volt. Gyöngyösön már 1673-ban Szent Antal-társulat alakult. 7 ábrázolását ismerjük eddig, melyből egyet az Amerikába kivándorolt tófalui hívek állítottak. Szobrát megtaláljuk Tófalú, Aldebrő 1846., Demjén, Kápolna, 1898., Tarnabod, Kisfüzes, Tarnaszadány településeken. Az utóbbi a naiv paraszti kőfaragó műhelyéből kikerült szoborra szemléletes példa.

Az egri szőlőművelők körében Szent Donát, a Gyöngyösiéknél Szent Donát mellett Szent Orbán kultusza alakult ki. Mindkét patrónust szőlőhegyi védőszentként tisztelték, szobraikhoz körmenet vonult. Egerben 1716-ban Erdődy Gábor egri püspök a Donát-szobor felszentelésekor az egri szőlőket Szent Donát pártfogásába ajánlotta.¹⁶ A szent névnapján Donát napi körmenet vonult a szőlőhegyre, a Donát szoborhoz, ahol alkalmi oltárnál szentmisét tartottak. Az egri szőlőművesek *Donát bácsinak* nevezték a szőlők pártfogóját. Gyöngyösön bosszút álltak a patrónuson, ha nem vigyázott a termésre. A szurdok parton lévő Szent Donát hátára egy kéve venyigét kötöttek és a gazdák meggyújtották, ha a jég vagy a vihar tönkretette a termést.¹⁷

Eddigi vizsgálódásunk eredménye 19 Mária szobor, 11 Lourdes-i barlang. A Mária szobrok között Immaculata, Lourdes-i Mária, Szűz Mária és Mária karján

a gyermek Jézussal ábrázolások különíthetők el. *Benei Máriácska* a neve a mátrafüredi Kallók völgyében található kis vízesés felett álló Lourdes-i barlangnak. Kossa József gyöngyösi adótiszt gyermekei állították hálából, apjuk gyógyulásának emlékére 1903-ban.

A Pieta-szobrok kedveltsége az egri szervita rend templomában lévő kegyszobor, az egerszalóki kegykép és a gyöngyösi kegyszobor népszerűségét mutatja. Egerben az Andornaki út mentén, a tihaméri szőlők aljában, 1913-ban hálából állították a színezett Pieta szobrot, amelynek készítője az egri kőfaragó, Krizsán Ignác volt. Ezzel analóg a sarudi magánház előkertjében álló Pieta ábrázolás, állítatói 1922-ben a Fájdalmas Anya oltalmát kérték.

A szoborfülkés oltárok, mezei oltárok Nógrádban kis-kápolnák, káponkák valójában kép- vagy szobortartó oszlopok, melyekbe kicsi méretük miatt nem lehet bemenni.¹⁸ Eddigi kutatásunk alapján 18 kép-vagy szobortartó oszlopról tudunk, melyek fából és faragott kőből készültek. Egerszalók határában egy kőoszlopba helyezett és két képtartó faoszlopba erősített XIX.század végi *Fájdalmas Anya* képről rendelkezünk adatokkal. Egerszalókon a Mária tisztelet tárgya a templom oltára fölötti *Fájdalmas Anya kegykép*.¹⁹ A település keleti, délkeleti és déli határában lévő képtartó oszlopok a búcsúba érkező és a távozó zarándokok imádkozási helyei voltak. A Mária-képoszlopot 1860-ban állította Laurenchik János. A másik faoszlopba erősített és bádogra festett Fájdalmas Anya képet 1897-ben Barta Vendel és neje állította fel. A harmadik, *Deméndi Máriának* nevezett képtartó faoszlop is 1897-ben készült, alapítói Szajcz György és neje voltak. Az alapítványi bejegyzés pontos leírását adta a képnek, miszerint: „A Fájdalmas Máriának ölében a szenvedő Jézussal fából faragott féldomborművű képét faoszlopba erősítve állították föl”.²⁰

Kisfüzes határában a Mária hegyen, a falu temetője fölött áll a kőből épült, magas, négyszögletes alaprajzú, fehérre meszelt nyeregterős Mária képoszlop. 1860-ban Füzes község választmánya a község névszentjének „a Szeplőtelenül fogantott Boldogságos Szűz Máriának, az Egek Királynéjának tiszteletére egy faragott kövekből összeállított oszlopot emeltetett s ezt a Szeplőtelen Szűz Anyának vaslemezre festett aranyos keretű mellképével” díszítette.²¹ A helyiek között még fellelhető történet szerint abban az időben itt jelent meg egy juhásznak a Szűzanya.²²

Ezt az arányosan szép formát követi a bodonyi temetőben álló kőoszlop, szoborfülkéjében Szent Annával. Terméskőből készült méhkas alakú Mária képoszlop áll Mezőkövesd felé Heves és Borsod megye határán. Belsőfalván, a település határában, a terméskőből épített méhkas alakú szoborfülkés oltár ráccsal védett fülkéjében Szent Antal gipsz szobra látható. Szélesebb lábazattal hasonló az 1946-ban emeltetett mónosbéli változat, melynek fülkéjében napjainkban már nincs szobor, helyette egy kicsi képen Mária a kis Jézussal látható. A mátrai

szlovák falvakból Fiskalitáshuta, ma Mátraszentlászló területéről, egy 1927-es felvételtől ismerjük a szoborfülkés oltárt, ami négyszögletes alaprajzú, nyeregletes, a füлке fölött felirattal és feszülettel.

A képes fa a szakrális objektumok legarchaikusabb csoportja.²³ A Mátra és a Bükk hegységen átmenő Mátraverebély Szentkútra tartó gyalogos búcsújárók útvonalában számos Mária képes fa és Mária képoszlop áll (Gyöngyöstarján közelében Sósi rét, Markaztól északra Hatra-patak, Domoszlótól északra Závoza völgy, Kisnánától északra Hármaskút közelében, Vécs szélén). A Mátrában 7 Mária képes fát találunk, a Bükkben 1 képes fáról tudunk Tikovits Ernő kutatása alapján. Markaztól északra a faluhoz közelebbit *Képesfa*, a távolabbit a Hatra-patak tetőn találjuk *Mária-képesfa* elnevezéssel. A markazi búcsúsok a Szentkútra menet álltak meg a képnél, bevárták a lemaradottakat és közben, elimádkozták az Űrangyalát.

Krisztus kínszenvedésének ábrázolásai a kálváriák, ahol a szakrális kisemlékek több változata is fellelhető, mint a keresztek és a képoszlopok formáját követő stációk. A kálváriák, stációk helyszíne legtöbbször a településből kiemelkedő magaslat (Eger, Gyöngyös, Szihalom), a temető (Feldebrő) vagy a templomhoz kapcsolódik (Bodony, Kömlő). Gyöngyös kálváriáját a jezsuita vezetésű Agónia Társulat 1721-től kezdte építtetni, melyhez hozzájárultak az Almássy, a Koháry családok és a hívők. Az egri vár Szép-bástyájára épített kálváriát Pyrker János érsek 1828 és 1831 között emeltette. Feldebrő temetőjében 12 romantikus stílusú stációban, bádoglemezre festett képeken ábrázolták a Megváltó kínszenvedését. 1859-ben létesítették Szihalom északnyugati szélének magaslatán a 14 késő klasszicista kőstációt, fülkéiben népi jellegű, általában élénk színekkel átfestett domborművek láthatók.

A harang a vallásgyakorlásra szólítja fel a közösség tagjait, jelzi a szertartás kezdetét és végét, de funkciói közé tartozik a híradás is (haláleset, tűz, vihar). Eszterházy Károly püspöksége alatt (1762–1799) készült összeírás szerint Heves megyében 118 templom közül torony nélküli volt 34, kőből készült torony 49, fából 21.²⁴ A fa szerkezetű haranglábakat helyi mesterek, kerékgyártók, ácsok, faragómolnárok, ügyes kezű specialisták készítették. A *haranglábakat* és *harangtoronyokat*, szerkezetük és táji jellegzetességük alapján területünkön több csoportba sorolhatjuk. Az *egyszlopos ágas fa harangláb*, a *négyszlopos harangláb*, ezen belül megkülönböztetjük a talpas zártház, a beásott és a falazaton álló változatokat. Bükkszék római katolikus temploma mellett a talpas zárt ház típus szép változata áll, ami a harangházi résznél lécrácsos hangvetővel van körülvéve, a tető fazsindelyes. A *négyszlopos beásott, nyitott vázas harangláb* Pétervásárától északra, a Mátra középső ill. északi oldalán, és a megye déli részén azonos típust mutat. A *kő falazaton álló típusok* leginkább a Bükk lábánál és az Északi-Mátraalján for-

dulnak elő. Bodony temetőjében falazott, négy oldalán szoborfülkés, szoknyás ház, faszindelyes, zárt hangvetős harangtoronyocská áll.

A katolikus ház külső szférájában *kép- és szoborfülkék*, a házoromzatok *kereszt alakú fűrészelt díszei* és a *kovácsoltvas oromdíszek* szép példái jelennek meg a megyében. A néhány száz négyszögöllel rendelkező kapás vagy nincstelen zsellér nem tudott nagy költségű kereszteteket állíttatni. Hálából, fogadalomból házuk homlokzati falába gipsz fülkeszobrot építtettek be. A házak leggyakoribb fülkeszobor alakjai: Pieta, Imádkozó Jézus, Mária-szíve, Jézus-szíve, Immaculata, Lourdes-i Mária.

Gyűjtésünkről, folyamatosan gyarapodó adatbázisunkról csak vázlatos áttekintést adtam. A kutatás nem zárult le, lehetőségeink szerint a megye településeinek átfogó szakrális kisemlék adatbázisát hozzuk létre a Dobó István Vármúzeum Néprajzi gyűjteményén belül.

A Szent István rádió „*Krisztus kereszt az erdőn*” műsorának utolsó mondatát ajánlom zárásként: „Kidőlt keresztfának nem köszön már senki”.

Jegyzetek

- 1 Dercsényi Dezső–Voit Pál: Heves megye műemlékei. I–III. Budapest. 1969, 1972, 1978.
- 2 Pápay Károly Heves megyei felvételei a Néprajzi Múzeum Fotótárában található, továbbiakban NMF 2013, 2014, 2132. Ébner Sándor NMF58089. Györffy István NMF232300. Bakó Ferenc NMF és a Dobó István Vármúzeum Fotótára továbbiakban DIVF számos felvételt őriz a szakrális kisemlékek köréből, Kovács Béla: Az egyházmegye plébániái és filiái Eszterházy Károly püspöksége idején. In: Kovács Béla szerk. Eszterházy emlékkönyv. Eger, 1999. Kriston Vízi József DIVF53998-999, 55585-586, 55690. Fajcsák Attila: Az egri kálvária. Eger, 1989–1990. AGRIA XXV–XXVI. 567–583. Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium I–II. Szeged, 1998. Bálint Sándor–Barna Gábor: Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza. 1994. Csiffáry Gergely–Cs. Schwalm Edit: Parad. Szerk. Bán Péter, Budapest, 2001. DIVF 28204–28212. Viga Gyula: Kőmunkák egy Bükkaljai faluban. Debrecen, 1985. Lengyel Ágnes–Limbacher Gábor: Népi vallásosság a Palócföldön. Balassagyarmat, 1997. Limbacher Gábor: Vallásos népművészet. In: Kapros Márta (szerk.): Nógrád megye népművészete. Balassagyarmat, 2000. Kovács József: Fa haranglábak, harangtornyok. Budapest, 1990. Gyimesiné Gömöri Ilona: Út menti kereszték, kegyeszobrok, falifülkék Hevesen és határában. AGRIA XXXVI. Eger, 2000. 347–383. Zábrátzky Éva: A siroki kő felhasználása a 19–20. század folyamán. AGRIA XL. Eger, 2005. Megjelenés alatt. Tikovits Ernő: Krisztus kereszt az erdőn c. műsora 2004–2005. Szent István Rádió 3 Császi Irén: Népi ájtatossági formák egy palóc közösségben. AGRIA XXXIII. Eger, 1997. 513-545. „Isten dicsőségére állíttatta” Útmenti kereszték és Mária-képek Eger környékén. AGRIA XXXIV. Eger, 1998. 303–319.
- 4 Petercsák Tivadar és Veres Gábor (szerk.) Heves megye népművészete. Eger, 2005.

- 5 Császi Irén: A vallásos élet színterei és tárgyai. Szakrális kisemlékek. In: Petercsák Tivadar és Veres Gábor (szerk.) Heves megye népművészete. Eger, 2005. 547–576.
- 6 Ragó Miklósné Erdőtelek Széchenyi u. 26.
- 7 Tikovits Ernő szíves közlése.
- 8 Császi Irén: „Honvédhalmi Boldogasszony” A tófalui szentkút szerepe a népi vallásosságban. AGRIA XL. Eger, 2005. Megjelenés alatt.
- 9 Tikovits Ernő szíves közlése.
- 10 Tikovits Ernő szíves közlése.
- 11 Liszka József: Állított keresztényi buzgóságbul. Tanulmányok a szlovákiai Kisalföld szakrális kisemlékeiről. Dunaszerdahely, 2000.
- 12 Dercsényi Dezső–Voit Pál i. m. 306–307.
- 13 Viga Gyula i. m. 27–52.
- 14 Bálint Sándor i. m. 1989. 351.
- 15 Barna Gábor i. m. 1990. 61.
- 16 Fajcsák Attila: Az egri szőlőművelés szokásai és hiedelmei. Eger, 1985.
- 17 Molnár József: A gyöngyösi Szent Donát szoborról. In: Gyöngyösi műsor, December. Gyöngyös, 1978.
- 18 Liszka József i. m. 29. Limbacher Gábor: A kápolnák néprajzi kutatásáról. In: Vallásos népélet a Kárpát-medencében. Népismereti tanulmányok és közlések. Budapest, 1995. 17–31.
- 19 Bálint Sándor–Barna Gábor i. m. 328.
- 20 Császi Irén i. m. 1998. 313–315.
- 21 Egri Főegyházmegeyi Levéltár Plébániai iratok 1218/1860.
- 22 Adatközlő Ivády János, Tikovits Ernő gyűjtése.
- 23 Liszka József i. m. 2000. 25.
- 24 Kovács Béla i. m. 1999. 72–73.

Szóke Anna

Útszéli keresztok Kishegyes település területén

A keresztállításra vonatkozó adatok, alapító okiratok nem szerepelnek a kishegyesi plébánia adattárában. Ennek egyik oka az 1981-ben keletkezett tűz, amikor a plébániaépület nagyobb része megsemmisült, a másik, hogy a rendszerváltást követő években helytörténészek keresték fel az akkori lelkészt, Tóth József atyát, aki a megmaradt értékes iratokat, fényképeket a kutatók rendelkezésére bocsátotta. Így történhetett, hogy nyoma veszett a Historia domusnak is.

Szülőfalum sohasem bővelkedett vallási szimbólumokban és a napjainkban még meglévő emlékjelek is pusztulófélben vannak. Ezeket szeretném írott és képi anyag formájában átmenteni az utókornak. Munkámban szándékosan használtam azokat a sajátos kifejezéseket, amelyek Kishegyes vallási szimbólumrendszerében a mai napig közszájon forognak, illetve a lokális kultúra tartozékai. Így például az „út menti keresztok” kifejezés a lakosság körében nem ismeretes, csak faluszéli, faluvégi keresztokról beszélnek.

A településről kivezető utak kezdetét, s egyben a faluvéget az utak szélén, az utolsó háznál felállított keresztok jelölték. Az 1980-as évekre e keresztok falut lezáró jelentése több helyen érvényét veszítette, mert a település térbeni terjeszkedésével (nem a lakosság növekedésével) az új lakónegyedek kívül kerültek a XIX. században felállított és akkor még sokrétű tartalommal bíró keresztoktól.

Kishegyes szabadtéri emlékei közül a keresztok azok, amelyek a település valamikori vallásosságára emlékeztetnek. A faluban más szabadtéri szoborállításnak nincs hagyománya – ez alól csak a templom előtt található két szobor a kivétel – amit részben a falu mindenkori szegény gazdasági helyzetével is magyarázhatunk. Mai szemmel nézve is épületeiről, főutcájáról, temetőjéről az egyszerűség tükröződik. Kishegyes telepés falu volt, 1769-ben Békésszentandrásról érkeztek az első, többnyire nincstelen telepések. Napjainkban is a Délvidék legszegényebb települése. Mint bevezetőmben említettem, nem ismerjük kellőképpen a szenteket ábrázoló szobrok és keresztok történeti előzményeit, de a fellelhető levéltári anyagok is visszaigazolják a falu gazdasági helyzetét. Az 1819-ben felállított nyolc fakereszt is a falu gazdasági helyzetéről tanúskodik.¹

Az útszéli keresztok funkcionális szerepet töltött be és szorosan kapcsolódott a faluból kivezető utakhoz. A falut lezáró keresztok az ott elhaladót arra figyelmeztették, hogy új, ismeretlen kimenetelű út, munka, tevékenység előtt áll. Ennek

eredményes, sikeres elvégzéséhez a keresztre pillantva Isten segedelmét kérték. A faluba bejövet hálát adtak Istennek, hogy épen, örömben térnek haza. Elhaladván a keresztek előtt keresztet vetettek, a férfiak leemelvén kalapjukat, fejfedőjüket, azt két kézzel mellkasukhoz szorítván a megfeszített Jézusra tekintve rövid fohászban a Gondviselő segítségét kérték úti céljuk megvalósulásához: *Uram, Jézus, gyere velem és segíts meg utamon, vagy segíts meg otthonomban.* E rövid fohász nem csak megerősítette őket hitükben, de istenfélő hitükre is emlékeztette. Félelem töltötte el lelküket, ha a keresztek előtt elfelejtettek keresztet vetni. Mélyen hitték, hogy akkor Isten megbünteti őket.

1. A keresztek felállításának rövid története

Az első fakeresztet a falu újratelepítésétől számítva 27 év elmúltával 1796-ban állították fel a Verbászra vezető útnál. „... a Verbászi útnál fölállítottam azon köröszt fának minden nemű fön tartását magamra és Maradékaimra vállalom, Némedy János.”²

A barokk kori szenttisztelet kültéri megjelenítése későn érte el a Délvidéket. Az átlagosan elterjedt szoborállítás a hódoltság után az újratelepített falvakban a XIX. században kezdett terjedni Nyugat- és Észak-Magyarországról. Nagy Imre esperesplébános volt nagy szorgalmazója a keresztek felállításának. 1819-ben Kishegyesen és határában „Isten Ditsőségére felállítatott Nyóltz Keresztfa.”

A településről kivezető utak négy körzetre (negyedre) osztották a falut. Mind a négy út a központban keresztezte egymást. Metszési pontjuk a templom mellett volt. Kelet felé a Moholi út vezetett. Országúti jelentőségű, hisz a Tiszával kötötte össze a falut. Nyugati irányba a Kúlai úton Zomborig közlekedtek a katonák, kereskedők, piacosok, vásárosok.

A XIX. század közepéig csak rusztikus fakereszteket állítottak. E fakereszteket pléh Krisztusát a legtöbb esetben hajlított bádoglemez-terő zárta le, ún. esővető. A faluban nincs hagyománya a kézművességnek, a fafaragásnak sem. Ezzel magyarázható díszítőelem nélküli egyszerűségük. Napjainkban már csak két fakereszt áll a faluból kifelé vezető utak mentén.

A kishegyesi hívek fontosnak tartották egyházközösségük támogatását. Ezt tanúsítják a keresztek fenntartásáról fennmaradt adomány-és alapítványi levelek. 1825. május 10-ről keltezett Kocsis József adománylevele.

- „- Mikor a nagy harang építetett annak az költségeire attam 50 forintokat
 - Mikor az oltár építetett annak az költségeire attam 50 forintokat
 - Az miniszter gyerekeknek 18-ft ára ruhát készítettem
 - Miniszter bakantsér 4 párér attam 6 forintot
 - Négy karszékér az sigrisgyében attam 6 forintot
 - Egy miséssipkáér fizettem 4 forintot

- Az temetőben építettem szükségidejében keresztjét 62 forint

- Az némák számára építetet ispitára (ispotály-kórház) fizettem 5 forintokat
Kocsis József.”³

Az 1820–30-as években dögvész pusztított az állatok között a falu környékén. Ezeket az éveket ínséges éveknek emlegetik. Kocsis József könyörületből állíttatott fakeresztet fohászként a dögvész, az ínség megszűnéséért. A kereszt a Csókahegyen, az első temetőben állott. A temetőt 1832-ig használták. 1916-ban Hárs Aladár plébános még gondját viselte a szivaci út mellett fekvő temetőnek, a Csókahegyen. A magára hagyott sírhelyeket bérbe adta, kiirtották az akác- és ecetfákat, s szántóföldként hasznosították. Napjainkra a falu első temetője teljesen eltűnt, így vele együtt az ínségkereszt is.

Ismereteink szerint a XIX. század első felében felállított fakeresztnek anyaga akác lehetett. Élettartamuk legtöbb ötven év. Nehezen álltak ellen az időjárásnak, könnyen pusztultak, így a századfordulóra eltűntek. Gondozásukról feljegyzések nem maradtak.

1836-ban Nemes Nagy Pál végrendeletében az 5. pont alatt keresztfa állíttatására elkülönített huszonöt forintot.

„Nem különben Szeghegy felé vezető út mellett egy keresztfa készíttessen feszülettel együtt, melynek fenntartására hagyok huszonöt forintokat. - És ez az utolsó akaratom, melyet holtom után pontosan teljesíttetni kívánom.

Kelt Hegyesen 1836 esztendő, Szt. Jakab hava 25 napján.

Nemes Papp Pál tulajdon kezeírása

Mi előttünk, esküttek előtt: .....”⁴

Az 1887-ből ránk maradt alapítványi levélből megtudhatjuk, hogy Pecze Illés kültanyáján a század közepétől kőkereszt állt.

„Alapítványi levél.

Alulírott hegyesi plébános, egyházi gondnok és községi előjárók ezennel elismerjük és kijelentjük, miszerint özv. Pecze Péterné szül. Fabó Verona a helybeli rom. kath. kegyes alappénztárába örvenöt, azaz 55. forint. osztr. értékben lefizetett oly célból, hogy ezen tőkének esedékes kamataiból ipa Pecze Illés néhai hegyesi lakos által saját kültanyáján a verbászi út mellett kőkereszt gondoztassék és fenntartassék.”⁵

A keresztállítók névsora többnyire ismeretlen. A Nyugati temetőben a Kálvária stációit és keresztjeit 1922-ben teljesen felújították, a fakereszteteket beton keresztelőkkel cserélték fel, a stációk tartóoszlopait téglából építették. A Kalocsai Érsekséghez küldött levél tartalma szerint:

407-1922. aug. 21. Maliigyos

„Főtisztelendő Érseki Hivatal!

Pecze Ferencz és neje Lendvay Teréz kishegyesi lakosok több ezer korona költséggel teljesen rendbe hozták a Kálvária stációit és keresztjeit.”

A kalocsai Érsekség köszönőlevele:

„Tek. Pecze Tamás úrnak

Kishegyes

Nt. Hárs Aladár plébános úrnak múlt hó 21-én 407. sz. a. küldött felterjesztésből elismeréssel értesült az Érseki Hatóság arról, hogy Uraságod és kedves neje több ezer korona költséggel teljesen rendbe hozták a kálvária stációit és annak keresztjeit.

Ezen önzetlen cselekedettel nyilvánvalóvá tették egyrészt azt a mélységes tiszteletet, mellyel az Úr Jézus szent szenvedése iránt viselgetnek, másrészt azt az áldásos gondolkodást, mellyel ugyanazt a hívek lelkében növelni igyekezzenek.

Fogadják nemeslelkű áldozatkészségükért az Érseki Hatóság őszinte köszönését. Kalocsa, 1922. IX. 6.”⁶

Az alapítványok a Trianont követő években elértéktelenedtek, Fabó Verona második alapítványi adakozásából 1926-ban épült a Szentháromság szobor a plébánia előtti téren. Az emlékezet szerint két kereszt a második világháborút követő kommunista világban tűnt el a településről: a *Mátyus kereszt* és a *mostani Engelsz utcai*.

Privát keresztnek neveztek azokat, amelyeket a földbirtokosok saját birtokaikon állítottak. Ilyen volt a *Mátyus kereszt* a Szivácra és Lipárra vezető út találkozásánál, a Mátyus tanyán. A másik a Fodor tanyán, a Moholi úti birtokukon. A Fodor-tanya egykori bejáratánál ma is ott áll a kőkereszt, amit Fodor Mihály 1878-ban emeltetett Isten dicsőségére és a beköltözés emlékére. Eredetmagyarázó monda is fűződik hozzá. Fodor Mihály azért emeltette, hogy az Isten megóvja őt és családját, meg jószágát az ítéletidőtől, de különösen a mennykőtől, amely kilenc tehenének oltotta ki az életét. Mihály teheneit valóban agyoncsapta a vilám, de a kereszt akkor már állt. (Fodor Pál utód megjegyzése)⁷

1. 1. A Fodor kereszt (08.tif Kép)

Privát keresztnek számított a Pecze kastély bejáratánál, a mai *Verbászi úti útszéli kereszt* és a *Welker tanyára bevezető út bejáratánál* felállítatott *öntöttvas-kereszt*.

1. 2. A templom előtti tér

Kertekben, épületfelületeken elhelyezett szobrokat a múltban sem és napjainkban sem találunk Kishegyes területén. Egyetlen *Nepomuki Szent János szobrunk* a templom előtti köztéren látható, mely környékének gondozását a hívők lelkükön viselik. A szoborfeliratok elemzése nem sokat árul el abból, hogy milyen céllal állítatott és mely legenda alapján tartották fontosnak, így Nepomuki Szent János

szobrának felállítási körülményeiről sem tudunk sokat. Mivel környékünkön sohasem állott fenn árvízveszély, valószínű a hallgatás védőszentjeként hívták segítségül. Magyarország területén az említett szent patronátusáról alkotott felfogás a különböző szoborfeliratokon kifejezésre jut: „Boldog ki nyelvével nem vétkezet / Vigyázz, hogy nyelveddel ne hibázz” „Könyörögj érettünk dücsöséges N. Szent János és ments meg a gonosztól.”⁸ E gondolatok megfogalmazásában születhetett Nepomuki Szent János szobra Kishegyesen először 1820-ban. A szobrot azóta két alkalommal felújították, 1939-ben Sieller Jakab szekicsi építész helyreállította.⁹ 1993-ban Kovács Kálmán kishegyesi lakos újat ajándékozott a falunak, amelyet Latyák Péter, falubéli kőműves-magánvállalkozó készített.

A Flórián-szobor állítása egybeesik a tűzoltótestület megalakulásával. 1874-ben „Az Isten dücsőségére emeltette Lengyel Antal és neje Mendei Verona.” A szobrot újraöntötték a hívek adományából 1992-ben. A templom főbejárata előtt láthatjuk a márvány feszületet, amelyet 1904-ben Beer Fülöp alapítványából állítottak.

A templom előtti tér mai arculatát 1939-ben kapta meg, amikor mindhárom emlékjel, a két védőszent és a Szent Kereszt is felújított állapotban mai helyükre kerültek.

1. 2. 1. Nepomuki Szent János szobra a Szent Anna templom előtt (01.tif kép)

Felirat:

„A szobrot ajándékozta
Kovács Kálmán
Kishegyes, 1993.”
Készítette: Latyák Péter
Magassága: 320 cm
Szobormagasság: 170 cm
Peremszélesség: 80 cm

1. 2. 2. A Flórián szobor a templom előtt (11. tif kép)

Felirat:

Az
Isten dücsőségére
emeltette
Lengyel Antal
és neje
Mendei Verona
1874

Szobor ujjáöntve
a hívek adományából
1992
Magassága: 370 cm
Szobormagasság: 160 cm
Peremszélesség: 75 cm

1. 2. 3. *A Szentháromság szobor a plébánia előtti téren (03.tif kép)*

A templomra néző homlokzat felirata:

A teljes Szentháromság
dicsőségére
és a keresztény hívek
épülésére emeltette
özv.

Pecze Péterné szül.

Fabó Verona 1926

Szemközti nézetből a szobor bal oldalán a következő olvasható:

Tanítsatok minden népet
Megkeresztelvén őket
Az Anyának és Fiúnak
És Szentlélek nevében.
Máté 28. 19.

Plébánia felől:

„Hárman vannak,
Akik bizonysgot
Tesznek a mennyben:
Az Atya, az Ige
és a Szentlélek.
És ez a háromság egy.”
I. János. 5. 7.

Jobb oldalon olvasható:

„A Mi urunk Jézus
Krisztusnak kegyelme
Az Istennek szeretete
És a Szentlélek közössége
Legyen mindnyájatokkal.”

II. Kor. 13. 13.

Készítette: Sauer János

Nota Valas

Keresztet hosszú idő után 2001. szeptember 14-én Szent Kereszt ünnepén szenteltek Kishegyesen. A Kátai-tanyán ökumenikus liturgia keretében felszentelték a középkori *Nagyhegyes emlékének állított fakeresztet*. Az egykori falu mintegy öt kilométerre állt a Kátai-tanyától, de az a hely elhagyatott és nehezen megközelíthető. Az egyház és a Kátai család emléket állított azért, hogy az utódok tudjanak arról, hol éltek egykoron őseink. Brasnyó Ferenc helybeli katolikus plébános alkalmi beszédében kiemelte, hogy a kereszt legyen a megbékélés, az önfeláldozás, a halál feletti győzelem és az egymás iránti szeretet jelképe. A keresztet és a feszületet akácfaából faragták Kozma Mihály: Pléhkrisztus c. könyve alapján. A félkörív, az esővető, amely lezárja a keresztet, a kozmikus erőket, a Nap és a Hold járását szimbolizálja. Főszerepben a Nap energiája és életet adó ereje áll.¹⁰ „Az íven elhelyezkedő virágszerű fénycsomagocskák is jelzik, hogy ez a fény útja.”¹¹

Nincs tudomásunk róla, hogy a Kátai-tanyán 2001-ben felállított kereszthez hasonló emlékjelek álltak-e a faluban, mindenesetre nem a mi tájunkra jellemző. A korpuszt imára kulcsolt Mária mellékalak egészíti ki, a talapzattól 110 cm magasságban. Körtefából faragták és a Gálik kereszt Szűz Máriájáról mintázták. A kereszt készítői: Mezei István, Torma Ferenc, Molnár Mirko faragók és Cékus Árpád bádogos. A kereszt hátsó valamint jobb és bal oldalán három nyelven: magyarul, szerbül (ciril írásmóddal) és latinul bevésve ez olvasható: Nagyhegyes emlékére.

1. 3. Nagyhegyes emlékére: (02.tif kép)

370 cm

Keresztszárny: 110 cm

Emeltetett: 2001

2. A kereszt formai csoportosítása és felépítési jellegzetessége

A Kishegyes területén található 13 feszületből 8 kőkereszt, 3 fakereszt és kettő öntött vas. Az igényesebb műköskeresztek 1887-től eredeztetnek. A műköskereszteknél az öntött korpuszt külön erősítették a keresztre, hasonlóan a bajsai úti *Welker kereszt* vas feszületére öntött korpuszt helyeztek. Ez az oka, hogy a korpu-

szok sablonba öntött formái miatt nincsenek stílusjegyeik. Ugyanabban az időben – a XIX. század második felében és a XX. század elején – egy stílusváltozat terjedt el. A korpuszt minden esetben barnás színű aranyozott festékréteg borítja, csupán az ágyékkötő kék színű. Ez alól sincs kivétel, minden emlékhelyen egyforma. A fej minden esetben kissé jobbra hajlik, kifejezvéen a halál utáni nyugodt állapotot. A karok nem vízszintesek a kereszt száraival. A felfelé nyúló kéztartás a test függőségét fejezi ki. A lábszárak egymás mellé zártak, kissé fölhúzott térdekkel. Az I N R I táblák is egyformák, eltérés a feszületen elhelyezett táblácska magasságában van.

Egyetlen korpuszt faragtak fából és egy készült kovácsolt vasból.

A felállított kőkeresztek hármastagozódásúak. Az alapzatuk hasáb alakú. A felirati mező az alapzat elülső, homlokzati oldalán foglal helyet, ezáltal úgy tűnik, mintha külön részt alkotna. Elkülönülése az alaptól szemmel látható. A feliratos mező díszítő tartománya barokk vonulatokat hordoz, a szövegfelirat helye néhány centiméter mélységével, az ún. tükörben helyezkedik el, vagyis a keret körbezárja, berámázza az emlékjel szöveges mondanivalóját. A feliratok minden esetben a felállítás körülményeiről adnak felvilágosítást, az állítás okáról azonban egyetlen esetben sem olvashatunk, ha csak nem tekintjük annak a 2001-ben felállított Nagyhegyes emlékét idéző *Kátai-tanyán felszentelt keresztet*. A feliratok közös jellemzője „ISTEN DICSŐDÉGÉRE” szándék megjelölése. A szövegek napjainkra elvesztették családi jellegüket, inkább a közösség tiszteletét fejezik ki. A betűk és a számok lassan megkopnak, mert a rendszeres festés, meszelés folytán a vésetek tömítődnek, elmosódnak. A szövegeket lapidáris betűtípussal vésték.

A középső rész külön figyelmet érdemel ikonográfiai kiegészítő ábrázolásával: az imádkozó Mária alakja földi életünket jeleníti meg. Észak-és Nyugat Magyarország Szűz Mária alakja az 1800-as évek elején jelenik meg a kereszteken, a Délvidéken, így nálunk is a század végén terjed el, Kishegyesen félszobor formájában. A domborművek szimmetrikus cifra szegélyes barnára festett vas tábla előtt állnak, ez a háttér. Mellékalakként mindenhol csak Mária szerepel.

A keresztszárak végződése két egymástól jól elkülöníthető csoportba oszthatók. A „*kockafejes*” csoportba három kereszt tartozik, a másik, a díszesebb alakú kereszt az ún. „*karéjos*” csoportba tartozók. Az ebbe a csoportba tartozó öt feszület keresztszárjai lóherelevél alakjukkal – némi eltéréssel – különböző variációkat alkotnak¹²

Az útmenti keresztekhez mindenhol 2–3 négyzetméter földterület tartozott, amelyet legtöbb esetben bukszus-sövény (latin neve: *buxus sempervirens*) határolt, s mely nemcsak az emlékjel védelmét szolgálta, de helyet adott az oda zarándoklóknak, kik még ma is kegyeletük jeléül gyertyát gyújtanak és virágot helyeznek el a keresztnél. Kovácsoltvas kerítés védi a plébánia előtti Szenthárom-

ság szobrot. Felújították, egyszerű vas kerítéssel körül kerítették a *Gálik-keresztet* és már csak a nyomai maradtak a valamikori *Welker-kereszt* drótkerítésének. Legelhanyagoltabb állapotban ez az emlékjel van. Talán azért, mert több kilométer távolságra van a falutól.

A kultuszhozó rétegek száma napjainkra erősen megfogyatkozott. A múltban a szabadtéri szentelmények gondozását Szokola András hívő szervezte. Ő volt az, aki lovas kocsit biztosított a vödrök, létrák és egyéb kellékek szállításához. Évente több alkalommal kitisztították, körülakarították a kereszték környékét. Halottak napjára bemeszelték őket. Az ő elhalálózásával a gondozás rendszeresége megszűnt, a hívek, akik még magukénak érzik ezt a feladatot már idősek és képtelenek erre. Így minden évben csak egy-két kereszt rendbehozatalára kerül sor. Ilyenkor adományokból megvásárolják a szükséges festéket és megkérik valamelyik szobafestőt, hogy szívességből fesse át a keresztet. A temetői nagykeresztet a Keleti temetőben tíz éven keresztül (1990–2000) Szőke Ferenc egyházképviselő és neje meszelték évente két alkalommal; húsvétra és Mindenszentekre. Betegség miatt azonban ez is elmaradt.

3. A kereszték tisztelete

Az 1950-es évek végéig szokásban volt a nagycsütörtöki körmenet a Nyugati temetőben, a Kálvárián. A hívők a templomból a Kálváriára mentek csoportosan, körmenetben, sokan csak kint csatlakoztak hozzájuk, ahol keresztjárás átjuttatosságot tartottak. Az átjuttatosság este 6 órakor kezdődött és éjszakába nyúlt. Az éneklés és imádkozás előjárója Szőke Vitusz volt. Nagypénteken délután három órától járták a stációt. A stációzásra adatközlőim még úgy emlékeznek, hogy az 1960-as években is gyakorlatban volt. Az is szokásban volt, hogy Mindenszentek estéjén este nyolc órától a hívők a Keleti temetőben a Nagykeresztnél gyülekeztek és imádkoztak, énekeltek elhunyt hozzátartozóik lelki üdvéért. Este hét órakor, amikor elharangozták az Úrangyalát, elindultak otthonról viharlámpával és gyertyákkal, kisszékeket, pokrócokat vittek magukkal a hívők. A sírokon gyertyát gyújtottak, a Jézuskánál mindenki elhelyezett egy szál gyertyát és betakarózva éjfélig imádkoztak. A gyertyák és a lámpák fénye segítette az imádkozást. Ezidőtájt még mindenszentek napján este nyolc órától éjfélig óránként harangoztak.

A búzaszentelő körmenet is a keresztjárás szokásához tartozott. Április 25-én, Szent Márk napján tartották a mezőszentelést. Ezen a napon a könyörgő hívek a templomban gyülekeztek, s a reggeli hét órás szentmise áldásában részesülve indultak a falu egyik bejáratánál felállított kereszthez. A helyszínek évente cserélődtek. A falu három keresztjénél végeztek búzaszentelési körmenetet: egyik évben a Moholi úti *Malmer keresztnél*, következő évben a *Topolyai útnál*, a harmadik évben pedig a *Külai úton*. Ez a körforgás az óramutató járásával ellentétes

irányban folyt, a kereszttel szemben állva a balra eső volt a következő helyszín. A búzaszentelési körmenet élén vitték a keresztet és a két lobogót. A Márk napján végzett búzaszentelést égi háború, természeti csapás elűzése céljából tették. A búzaszentelési szertartás mindig a kereszthez legközelebb fekvő búzatábla szélénél folyt. A szertartást végző pap megáldotta a mezőt, háromszor ismételve a következő kérést: „A jó Isten őrizze meg a termést mindenféle csapástól: égi háborútól, szárazságtól, tűzvéstől és minden egyéb természeti csapástól.” Márk napján a megszentelt búzamezőről mindenki vitt magával egy maréknyi búzát, és a beteg jószágoknak év közben ebből adtak néhány szálát, meggyógyult tőle. Egyes gazdák meghívták saját tanyájukra a búzaszentelő körmenetet, természetesen csak néhányan mentek el kocsikkal megszenteltetni a búzát. Ez tekintélyt, hatalmat jelentett a gazdának, aki ennek fejében pénz és egyéb adományban részesítette az egyházat. Adatközlőim szerint a „kivagyomiságot jelentette.” A búzaszentelés szertartása mostanság már a templomban történik, nagyon kevés hívő előtt.

A búcsújárással kapcsolatban a kishegyesiek keresztisztelete népes hívőseereget vonzott mindig és ezt különböző alkalmakkor juttatták kifejezésre. Búcsújárásukat sohasem nevezték zarándoklatnak, csak búcsújárásnak. A doroszlói búcsúra két irányból érkeztek a búcsúsok. A Becse felől érkező zarándokok nyári úton jöttek és a kishegyesiek a *Firány-kereszt*nél (ma Gradja Mont felé eső rész) várták, mindaddig, amíg nem készült el a kendergyár. Elöl hozták a keresztet a feszülettel és a lobogókat. A feszületet a vendégváro hívek megcsókolták, együtt bementek a templomba, ahol részt vettek a szentmisén, majd a helybéliek elszállásolták őket. A lovakat a mai kendergyár területén lévő hatalmas legelőn kifogták. Szentmise után a lovas kocsik is bejöttek a faluba, s a gazdánál beistállították a jószágot. A vendégfogadók közül szívesen emlékeznek még ma is Hajas Antal, Mendler Gyula, Török Antal, Tóth Károly, Szőke Vítusz lakosokra. Kishegyesről másnap reggel indultak tovább gyalogosan. A lovas kocsik csak kísérték őket, esetleg a gyengélkedőket felvették. Szőke Verona idős kora ellenére is emlékszik még az évszámr, hogy 1957-ben a hegyesi malomnál gyülekeztek a Doroszlóra induló búcsúsok és a vendégek, innen a korai 5, 30 órás misére mentek és együtt indultak gyalogosan a Kúlai a doroszlói búcsúra. Ezen az úton, a falutól mintegy két kilométerre áll még ma is egy fakereszt. Ennél az emlékjelnél megálltak, megvárták egymást, közösen imádkoztak, majd tovább mentek. Induláskor a harangok mindaddig szóltak, míg a fakereszthez nem értek. Amikor visszafelé jöttek a búcsúsok, a kúlai fakereszténél várták őket és harangoztak mindaddig, amíg a templomhoz nem értek.

A kishegyesiek lélekben mindig közel álltak a moholiakhoz. Ennek indítékát az országút mellett kiépült tanyavilágban kereshetjük. A Moholi út, abban az időben országos jelentőségű út volt, Bajáról Zomboron keresztül Kúla, Kishe-

gyes, Mohol érintésével a Tiszáig vezetett. Itt alakultak ki a kisebb települések, amelyek mára már eltűntek: a Szőke sor és Töviske puszta. Még az 1960-as években tanyai iskolák is működtek ezeken a településeken. Idővel a fiatalok beköltöztek a faluba, ki Kishegyesre, ki Moholra, gazdáik kihaltak, s az enyészeté lett a tanyavilág.

A moholiak doroszlói zarándoklatát Ft. Danyi László plébános 1993-ban felújította. Bevezette a gyalogzarándoklatot. Azóta mintegy 25–30 hívő földúton gyalogosan teszi meg az utat Moholról Doroszlóig Kisboldogasszony napján, szeptember 8-án. Útközben csatlakoznak hozzájuk a dreai és a gunarasi hívők. A zarándokokat a kishegyesi hívők a falu szélén álló útmenti *Malmer kereszt*nél várják. Itt elmondanak egy imát és a vendégfogadókkal közösen elmennek az esti szentmisére. Másnap reggel a plébánián gyülekeznek, a templomban a plébános a reggeli hét órai szentmisén megáldja őket és elindulnak gyalogosan a Kúlai úton. Elöl a keresztet viszik és a két lobogót. Személyes poggyászaikat traktorral szállítják. A kishegyesiek közül, akik nem folytatják a zarándoklatot, a *Kúlai úti fakeresztig* kísérik őket. Itt közösen imádkoznak, énekelnek és elválnak útjaik. A zarándokok Mária gyermekeinek nevezik magukat és testvérnek szólítják egymást. Testi-lelki megkönnyebbülést jelent számukra az együttlét. A beszélgetések során hallott őszinte vallomások segítik őket mindennapi gondjaik túlélésében. Napjainkban már nem szólnak olyan hosszan a harangok, mint a múlt században, de megcsendülnek, amikor indulnak és köszöntik őket érkezéskor is.

A hívők indítványozására a *Kúlai úti fakeresztet* és a *Malmer keresztet* erre az alkalomra bemeszelik. Többnyire szobafestőt kérnek fel. Eddig még senki sem utasította vissza kérésüket.

A moholiak zarándokútját a kishegyesi hívek júniusban, Szent Antal napján viszonyozzák.

A XX. században még fontos szerep jutott a Bajsai úti *Welker keresztnek* is. A kishegyesiek a bajsai templombúcsúra rendszeresen eljártak, melyet augusztus 15-én, Nagyboldogasszony napján tartanak. Bajsza Kishegyestől 11 kilométerre van. Igazi búcsúját augusztus 15-e előtti vasárnap tartja. Régen ezt az utat is gyalog tették meg a Bajsára vezető földúton. Adatközlőim elmondása szerint, érdemszerző búcsújárásnak a gyalogszerrel megtett utat tekintik. Erre testileg, lelkileg készülni kell. A zarándokok mérsékelik testi szükségleteiket és többnyire csak vizet visznek magukkal. „Két óra hosszáig vagy kiesik a nyelvünk vagy elhallgatunk” - mondja Tóth Rózsa, idős búcsújáró asszony. A Welker tanya bejáratánál álló emlékjelnél, a Kiss Károly állíttatta útmenti keresztnél megálltak, elmondtak egy imát:

„Szentlélek Úristen, töltsd be szívünket és elménket,
hogy lássuk utazásunk szent célját.

Ne engedd, hogy pusztá szokásból vagy kedvtelésből menjünk el,
hanem legyen utunk a Szentháromság dicsőségére és
Isten Anyjának tiszteletére.

(Adatközlő: Tóth Rózsa, szül. 1935.)

A templomból hozott lobogókat is e helyen szokták kibontani. Napjainkban már csak négyen-öten zárandokolnak Bajsára. A gyalogos zárandoklatok dominanciája megszűnt.

3. 1. A bajsai úti, a Welker kereszt (10.tif Kép)

Alapzata műkö

Szöveg olvashatatlan - emlékezet alapján: emeltette Kiss Károly (évszám nincs feltüntetve)

Középső rész: Szűz Mária dombormű (fél-szobor)

A feszület öntött vas

Magassága alapzattal: 425 cm

Az alap és a középrész közötti párkány szélessége: 85 cm

Keresztszárny hossza: 100 cm

3. 2. Topolyai úti kereszt (07.tif kép)

Szöveg: Emeltetett a kishegyesi római katolikus hívek adományából 1907

Magassága: 300 cm

Párkány szélessége: 90 cm

Kockafejes keresztszárny hossza: 90 cm.

3. 3. Gálik- kereszt (12.tif kép)

Felirat: Átthejztete: Gálik András 1941

Magassága: 300 cm

Alapzat szélessége: 65 cm

Karéjos keresztszárny hossza: 85 cm

A megmaradt szabadtéri emlékek fizikai állapota ma is sértetlen, csupán jelen-tésük van állandó átmeneti állapotban.

4. A kereszték elnevezéséről

Az útmenti feszületek elnevezéseiket az utakról kapták, így a Moholi úti keresztet sem nevezik állíttatójáról Malmer keresztnek, egyszerűen csak moholi úti, a topolyai úti, a verbászi úti, a bajsai úti, a kúlai útinak. A Fírány-és a Dömötör feszületek arról a házról kapták nevüket, amelyik előtt állnak. A háztulajdonos és az emlékjel között nincs egyéb kapcsolat. A Gálik-és a Fodor kereszt állíttatójáról kapta nevét és ma is így emlegetik őket.

5. A feszületekhez fűződő történetek

A *Gálik-kereszt* az egyedüli, amelynek történelmi vonatkozása van, bár ennek írott nyoma nincs. 1918-ban állította Gálik András földbirtokos, szül. 1885-ben. A kereszt emlékjel, amely fájdalomból, csalódottságból született, annak szomorú emlékére, hogy Kishegyest elszakították saját nemzetállamától, Magyarországtól. A szerb hatalom ilyen formában nem engedélyezte volna, ezért titokban tartották emlékeztető üzenetét. A felállítás körüli bonyodalmak egyengetésében, elsimításában az akkori magyar jegyző, Fodor Elek bábáskodott. Neki köszönhető, hogy Gálik András óhaja testet ölthetett. Eredeti helye a maitól 3–4 méterrel hátrébb volt. Amikor az urbanizáció által kialakultak a falu utcái, a keresztet 1941-ben, ifjabb Gálik András áthelyeztette az utcafrontra. Ez akkor zökkenőmentes volt, mert Kishegyes újból Magyarországhoz tartozott. A kereszt ma is eredeti állapotában látható.

5. 1. A Keleti temető központi keresztje (04.tif Kép)

Szöveg: Isten dicsőségére emeltette

Papp János és Papp József 1913

Magassága: 380 cm

Peremszélessége: 75 cm

Kockafejes kereszt szárny hossza: 90 cm

5. 2. Templom előtti feszület (14. tif kép)

Szöveg: Néhai Beer Fülöp alapítványából 1904

Készítette: Kovács L. Szabadka

Magassága: 400 cm

Peremszélesség: 95 cm

Karéjos kereszt szárny hossza: 95 cm

5. 3. Moholi úti (Malmer) kereszt (09. tif Kép)

Felirat:

Isten dicsőségére

Emeltették

Malmer Péter

És neje

Született Zaun Zsuzsana

1878

Talapzat: 75 cm magas

Talapzaton felüli magasság: 380 cm

Peremszélesség: 95 cm

Karéjos kereszt szárny hossza: 95 cm

5. 4. Kúlai úti fakereszt (15..tif kép)

Felirat és évszám nélkül

Magassága: 250 cm

Keresztszárny hossza: 110 cm

A kereszt kékes szürkére meszelve. A korpusz stílusa megegyezik a településen található többi feszülettel. A gazdag növényzet, az orgona és bukszus bokor arra utal, hogy szimbolikusan körül volt kerítve a kereszthez tartozó terület.

5. 5. Firány-kereszt (15.tif Kép)

Magassága: 300 cm

Keresztszárny hossza 170 cm

A Feketics felé vezető úton a falu szélét jelképezte. 1991-ig a fából faragott keresztben Jézus alakját befestett bádoglemezen ábrázolták. Egyetlen pléhkrisztusa volt a falunak. A falu népe bádogkrisztusnak nevezte. Ekkor, 1991-ben a hívek adományából új kereszt került a helyére, mivel az előző faanyaga elkorhadt. Emberi hiúságból úgy gondolták, szégyen egy bádogkereszt a faluban, ezért a faragott fakeresztre Jézus alakja dombormű formájában került fel. Talpazatánál cserépedényben virágot helyeztek el.

5. 6. Baleseti kereszt (16..tif kép)

Magassága: 250 cm

Keresztszárny hossza: 65 cm

Közlekedési szempontból több út találkozásánál található. Sajnos a mestere, meglehet, hogy a céhes időkben készült - nem véste fel nevét az alkotásra. A Sziváci út, a Vasút utca és az E 5-ös nemzetközi út találkozásánál, egy kicsi háromszögben helyezkedik el. Itt is a bokrok tanúskodnak arról, hogy valamikor élő sövény övezte kerületét. Egyetlen kovácsolt vas kereszt, beton talpazaton. A talpazat 90 cm magas és 65 cm széles. A középső rész 80 cm. és két oldalt szintén vasból két gyertyatartó áll. Végeik arannyal befestve, a gyertyák lángját imitálják. A vasból öntött, gazdagon mintázott feszület 80 cm. magas. Jézus alakja ugyancsak öntött vas és a díszes vaslemezre hegesztéssel erősítették fel.

Bár a Kálvária keresztjei nem tartoznak az útmenti keresztetekhez, emlékként álljon itt egy fénykép az 1980-as években felújított stációról.

5. 7. Kálvária (13..tif kép)

Kereszt magassága: 340 cm

Peremszélesség: 80 cm

Keresztszárnyak hossza: 100 cm

A középrészben Szűz Mária teljes szoboralakja, az alapzattól 40 cm magasságban.

A két lator-kereszt:

Magasság: 300 cm

Peremszélesség 80 cm

Keresztszárnyak szélessége: 80 cm

5. 8. A régi kereszt helye az Engels utcában (06.tif Kép)

Jegyzetek

- 1 Vári Anna: Szemelvények a kishegyesi egyházközség életéből. Újvidék, 1988. 45.
- 2 Uo. 45.
- 3 Uo. 42.
- 4 Uo. 43.
- 5 Uo. 42.
- 6 Uo. 49.
- 7 Fodor Pál: Elődök és utódok. Kishegyes, 2001. 15.
- 8 Tüskés Gábor-Knapp Éva: Nepomuki Szent János. Ethnographia XCIX. 1988. 3–4. 344.
- 9 Virág Gábor: Kishegyes. Újvidék, 2002. 77.
- 10 Kozma Mihály: Pléhkrisztus. Budapest–Kecskemét, 1999. 9.
- 11 Uo. 15.
- 12 Az elnevezések Tüskés Gábortól származnak

Demeter Lajos

A háromszéki temetők jelképvilága

Kovászna megye (Románia), amelyet a történelmi Háromszék „jogutódjának” tekint a köztudat, területi szempontból csak részben egyezik az egykori Sepsi-, Kézdi-, Orbai- és a velük egyesült Miklósvárszék kiterjedésével. Az 1968-tól érvényben lévő közigazgatási határok – az 1876-ban létrehozott Háromszék vármegyéhez viszonyítva – keleten kiterjedt erdőségekkel csonkultak (a volt hártelepülés, Sósmező átkerült a szomszédos moldovai megyéhez). Délnyugaton, a vármegyesítések alkalmával hozzácsatolt volt Felső-Fehér vármegyei falvak Nyén, Bodola, nyugaton Lüget (Hídvég területén, a XVIII. században betelepült román jobbágyok kolóniája volt) vissza- illetve átkerült Brassó megyéhez. Északnyugaton, vagyis Erdővidéken – ahol a történelem folyamán a földrajzi, sőt néprajzi tekintetben (legalább is a temetkezési szokásokat illetően) egységes területen két különböző anyaszékhez tartozó, két külön fűszék jött létre – az egykor Udvarhelyszékhez tartozó Bardóc fűszék kilenc faluját Kovászna megyéhez csatolták. Így, a címmel ellentétben, az 1970-es években végzett temetőkutatásaink nem a történeti Háromszékre, hanem a mai Kovászna megye településeire terjedtek ki, és ezeken belül is csak a magyarok lakta falvakra szorítkoztak. A Bodzák-vidéke (Kraszna, Bodzaforduló, Szitabodza, Tálpaták, Saramás, Bodzavám, Bárkány, Fenyves, Szkredósza, Ladóc, Zabrató, Merisor), a Bikfalván aluli Dobolló, Márkos, Márkospaták, Dobollópataka, Kökösszomszédságában Bácsstelek, Uzonfüzes, Hídvégen túl Nyáraspaták és Kisborosnyó mellett Nagypatak kimaradt a látókörünkből. A fennebbiekkel ellentétben, Erdővidéken nemcsak a Háromszékhez tartozó Miklósvárszéken kutattunk, hanem a volt Bardóc fűszéki falvakban is. A behatárolt településeken a temetőket felekezetre való tekintet nélkül – beleértve a görög katolikus, az ortodox és a zsidó temetkező helyeket is – átkutattuk.

A célom a háromszéki sírjelek monografikus feldogozása, a temetőkben nyugvó országosan ismert, vagy a helyi közösségek szempontjából jelentős, de már elfelejtett személyiségek nyughelyeinek a feltérképezése volt. Sajnos az 1980-as évek elején a fenyegetettség és a zaklatásoktól való félelem és nem utolsósorban az anyagiak hiánya miatt a kutatások megszűntek. A nem megfelelő helyre rejtett anyag javarésze a szennyvíz áldozata lett. Mindezek ellenére, a megmaradt rajzok, vázlatok, fényképek, jegyzetek, valamint az újabban készített fényképek alapján mondhatni teljes és egységes kép alkotható a háromszéki sírjelek jelképvilágáról.

A sírjelek alakját elsősorban a felekezeti hovatartozás határozta meg. A római katolikus vidékeken a fából ácsolt- illetve a kőkereszt, a protestáns temetőkben a fejfa és a sírkő volt az általános.

Az olyan falvakban, ahol román származású családok is éltek, akik ortodox vagy görög katolikus hiten maradtak a protestáns közegben, általában olyan, vagy hasonló sírjeleket használtak mint a többség. Megkülönböztetésként a felállítandó síremlékbe csak a kereszt jelét vésték vagy faragtatták bele (1. ábra). Ez a megállapítás a háromszéki zsidóság sírköveire is érvényes. Legtöbbjén az általában használt díszítőmotívumok és jelképek vannak, melyek a Dávid csillaggal, esetleg egy-két más, tipikusan héber (kancsó, összeérő két kéz, gyertyatartó) motívummal egészültek ki (2. ábra).

Katolikus vidékeken, vagy ahol katolikus temetők is vannak, a román temetők sírkeresztjei ugyanolyanok, csak a kereszt száraiba vést monogramokban különböznek (3. ábra E, F). A protestáns temetőkbe betemetkező római katolikusok sírjeleire ugyancsak az előbbi megállapítás az érvényes, de gyakran látható a sírkereszt (3. ábra G). Egyik legérdekesebb példájával az erdővidéki Olaszteleken, a „kopjafás vidéken” találkoztunk, motívumkincse teljesen megegyezett a közeli erdőfülei fejfák díszítményeivel (3. ábra D).

1. A fejfák (kopjafák)

A Háromszékhez tartozó, miklósvárszéki Középján járó Orbán Balázs, mikor a falu temetőjében felkereste a tudós pap Benkő József nyughelyét, és munkájában közreadta a sírjáról készített fényképet, akkor jegyezte meg, hogy az ott látható „síremlékek egyszersmind mintaképei az Erdővidéken divatozó fejfáknak, melyek törökös izlés után faragvák, s a fametszésnek igen szép példányaikat mutatják. Miként a törököknél, úgy itt is megvan az a szokás, hogy a férfi-sírfákat kalap, süveg tetőzi, míg a nőkétf cifra arabeskek és növény-díszlet ékíti.”¹ Ő volt tehát az első, aki „észrevette” Erdővidék fejfáit és felhívta a figyelmet a fametszések „igen szép példányaaira,” de ahhoz, hogy a néprajzkutatók is „felfedezzék,” még közel negyven évnek kellett eltelnie.

Az első leírások a XX. század első éveiben jelentek meg. Szinte Gábor 1901 és 1905-ben, Roediger Lajos 1903-ban, Sebestyén Károly 1905-ben a *Néprajzi Értesítő*ben adták közre a gazdagon illusztrált tanulmányaikat.² Tudomásunk szerint Orbán Balázs után Huszka József az első, aki a XIX. század végén kiadott könyvében 1893-ban lerajzolt háromszéki fejfákat mutatott be.³ Illusztrációján a kilyéni és bölöni unitárius, valamint a nagybaconi és sepsiszentgyörgyi református temetőből közölt fejfákat (4. ábra).

A Székely Nemzeti Múzeum fotótékájának katalogizált anyagában a két legrégebb, fejfás temetőről készült fénykép 1898-ból való. A bölöni temetőt (Itsz. 1246-K 8119) és Benkő József sírját (Itsz. 1206-K 8099) Gere István sepsiszentgyörgyi fényképész örökítette meg (5. ábra). Az utóbbi érdekessége, hogy ugyanarról a helyről készült, mint az Orbán Balázsé. A családi sírokon a 26 fejfából mintegy

6–7 jól látható. A két másik, 1910 körül dr. László Ferenc által fényképezett temetőrészen (ltsz. 475 és 254-N 4055) a helyileg használt típusok is jól meghatározhatók (6. ábra). A háromszéki temetőkutatók közül 1905-ben Szinte Gábor az erdővidéki Bölönből,⁴ Középjártáról⁵ és Bibarcfalváról⁶, a volt sepsiszéki Szacsváról⁷ és Kisborosnyóról⁸ illusztrált fejfákat (7. ábra). Roediger Lajos 1903-ban az orbaiszéki Kovászna és a hozzá tartozó Vajnafalva temetőinek a fejfáiból 38-at tett közzé (8. ábra A–H.), megemlítve azt is, hogy „nemcsak Kovásznán dívik még a kópja fa, hanem a (...) szomszédos Páván, Zabolán, Papolcon (is)”.⁹ Sebestyén Károly bejárva Felső-Háromszéket, Orbaiszék falvainak egy részét és a Sepsiszékhez tartozó Nagyborosnyót, megdöbbenve állapította meg a fejfák rohamos eltűnését. Roediger jelzésével ellentétben Felső-Háromszék református temetőiben, az orbaiszéki Zabolán és Barátoson egyetlen fejfát sem talált. Kovásznán is megszűnt a fejfaállítás szokása, mitöbb – pedig csak két-három év telhetett el Roediger ottjárta óta – már csak egy-két jelentéktelen fejfát látott a három temetőben. Kutatásai idejében Csomakőrösön kívül Pákén, Cofalván, Lécfalván és Nagyborosnyón (8. ábra I–Y.), is már kevés volt a fejfák száma.¹⁰ Feltehetően a Csomakőrössel szomszédos Papolcon nem járt, ha ott is megfordul, hasonló szép, fejfákban gazdag temetőt látott volna. Utolsó példányai közül tízet 2003-ban fényképeztünk, illetve rajzoltunk le (9. ábra).

Malonyai Dezső *A magyar nép művészete* második kötetében kiemelte, hogy a legtöbb fejfa az erdővidéki Köpecen, Nagyajtán, Bölönben és Erdőfűlén (az utóbbi falu jellegzetes fejfáit lásd: 10. ábra) maradt meg. A fennebb említett kutatóktól átvett illusztrációkon kívül elsősorban Köpec,¹¹ Bölön,¹² Nagybacon¹³ fejfáinak, Nagyajta¹⁴ és az előbbi helység fejfás temetőinek a bemutatásával tárgyalta a székelyföldi temetőket. Ugyanakkor a kézdiszéki Ikafalváról (11. ábra A.) közölt 6 fejfa igazolja, hogy a Szentföld határán lévő református felekezeti falu is fejfás temetővel rendelkezett,¹⁵ akárcsak a sepsiszéki Zalán (11. ábra B.), ahonnan Nagy Dezső, Szinte Gábor után, hármat közölt le a *Folklor Archivum* második számában.¹⁶

A Székely Nemzeti Múzeum viszonylag korán felismerte a rohamosan fogyó fejfák néprajzi értékét. Dr. László Ferenc és Csutak Vilmos 1913-ban Zalánból hatot menekített be a múzeumba.¹⁷ Három közülük a Hídvégről behozott Bitai László református lelkész, a hídvégi Nemes család egyik ismeretlen tagja és hídvégi Nemes Tamás főkapitány sírköveivel együtt a múzeum cintermében kiállításra is került (12. ábra A). Csutak Vilmosék 1914-ben Dálnokból, a helybeli prezsbitérium beleegyezésével, újabb 12 fejfával bővíthették a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményét.¹⁸ Néhányuk lelőhelyét dr. László Ferenc fényképen is megörökíttette (12. ábra B).

Az általános véleménnyel ellentétben, hogy csak Erdővidékre volt jellemző a fejfás temető, a felsorolt sepsiszéki (Zalán, Sepsiszentgyörgy, Kilyén, Szacsva, Nagyborosnyó, Kisborosnyó), kézdíszéki (Dálnok, Ikafalva) és orbaiszéki (Kovácsna, Vajnafalva, Páké, Cófalva, Lécfalva, Csomakőrös, Papolc) helységek régi temetői a bizonyítékok, hogy – a XIX. század második felében ha már nem is – de a fejfaállítás a XVIII. századan, az egész Háromszék protestáns temetőire jellemző volt. Feltételezésünket valószínű az elkövetkezendőkben a levéltári kutatások, az egyházak levéltáraiból előkerülő korabeli okiratok is bizonyítani fogják.

A néprajzkutatók egy része a fejfák történeti hátterét keresve, a távoli múltba, egészen a honfoglalás előtti temetkezési szokások maradványáig nyúlt vissza, azonban a ma ismert fejfatípusok csak a XVIII. századig visszamenőleg adathozható dokumentumokkal. Így máig sem tisztázódott kellően, hogy a fejfák mikortól keltezhetők. Máig kérdés, hogy nem-e a reformáció-ellenreformáció korában váltak, mint a valláskülönbőség szükségszerű követelményei, a római katolikusok keresztjeleivel szemben a református és unitárius temetők sírjeleivé, avagy éppen a magyar protestáns temetők az átmentői az ősi eredetű bálványfa-, fejfaállítás szokásának, és a sírkeresztek a kor újkeletű sírjelei.

A háromszéki népnyelvben a temetők fejfáit vidékenként más-más névvel illették. Legtöbb helyen *fejfa*, *főfa* volt a neve, akárcsak a távolabbi magyarlakta vidékeken, ahol *fűrűl való fának*, *fűfának* is nevezték.¹⁹ Erdővidék népe kizárólag *gombnak*, *gombfának*, *gombosfának* hívta a fából faragott sírjeleket, a sírköveket pedig, mint például Szárazajtán, *kőgombnak* nevezte.²⁰ Az eddig talált legrégebbi levéltári adat 1721-ből való és a csomakőrösi temetőben állítható fejfákat, hasonlóan mint Erdővidéken, *gombos fának* nevezi.²¹ A zaláni falujegyzőkönyvben talált egyik adat *főfát* említ,²² de egy másikban a *kopjafáról* is szó van.²³ Háromszéken az utóbbi megnevezés Zágonból²⁴ és Nagyborosnyóról is ismert,²⁵ de Nyárad-szentannán az 1678-ból feljegyzett adatban is szerepel, amelyben *feje felette fáról* és *kopjáról* tettek említést.²⁶ Erre a kettősségre Kós Károly is felhívta a figyelmet. Gergorius Dousa belga teológust idézte, aki 1580 körül Magyarországon, a Tisza menti Szentesen járva megjegyezte, hogy a temetőben „zászlókkal lobogó dsidáknak és fejfáknak sokaságát” látta.²⁷ Balassa Iván az erdővidéki Szárazajtán talált egy hasoló, kettősségre utaló adatot. Az egyház vizitációs jegyzőkönyvébe jegyezték be, hogy „bizonyos Személyek, u. m. Nagy János fia Samuel, Egied János fia Istók, Oláh Miklós fia Kelemen, Nagj Györgj fia Gyurka, Pap Györgj fia Samu, Incz(e) Samuel fia Pál, Hermánj András fia Mihók, Magjari Geczi, Datki Jantsi Az Ecla fundussán, u. m. a Temetőben nagj Insolecziákat tselekedtek, Copjákat és Gombokat (...) elrontottak, vagdaltak.”²⁸

Sebestyén Károly, mikor Pákében járt, egy „fölötte érdekes dolgot” látott, és felhívta a figyelmet arra, hogy „a temető tele van méternyi magas, legfeljebb három

újnyí vastag rudakkal, melyek minden síron párosával, fejtől és lábtól vannak a földre szúrva. Végük gombalakúra, vagy (...) négy ágúra, vagy (a konty) alakjára van faragva. Ennek a neve kivüvőfa. Ezeket viszik ki a koporsót, és a sír befödése után annak két végére letűzik, ideiglenes fejfának. Ez a fejtől és lábtól álló két rúd, amelyet (...) még senki sem említett, úgy látszik teljesen megvilágítja a kopjafák eredetét. A kopjafa elnevezés és a Pákén (...) megmaradt szokás arra a magyarázatra enged következtetni, hogy az a két rúd, amelyen a koporsót a temetőbe vitték, eredetileg valóban a kopjának, dárdának (a) nyele volt. A két kopjanyelet, amely a halottal való kapcsolatuk miatt profán használatra mintegy alkalmatlanná vált, a sírhant két végébe tűzték s ott hagyták. Figyelemre méltó e tekintetben az a pákói szokás, hogy a két kivüvő rudat még akkor sem távolítják el, ha az elhunytnek sírkövet állítanak, hanem ilyenkor a sírkő mögé szúrják be a földbe.”²⁹

A *kivüvőfa*, nemcsak Pákében volt ismert. Az 1970-es években a Feketeügy melléki falvakban (pl. Cofalva, Réty, Komolló, Lécfalva), Közép-Háromszéken (Nagyborosnyó, Besenyő, Bikfalva, Eresztevény stb.) az új sírok két végén gyakran láthattunk kihegyesített végű, vagy tulipánban, gombban végződő *kópját*kat. Bitán, ahol a legszebb példányokat találtuk, idős Szabó István a maga faragta, saját sírjára készített két *kópját* is megmutatta. Mikor rákérdeztünk, hogy a *kópják* csúcs-faragványa, a tulipán vagy a gomb tesz-e különbséget nő és férfi között, arra nem tudott egyértelmű válasz adni, ő is csak feltételezte, hogy „annak valamikor, hajdanán lehetett értelme” (13. ábra). Szabó Zoltánné, szül. Demeter Ilona ugyanakkor kérdésünkre a *kivüvő fákról*, vagyis a *kópják*ról ugyanazt mondta el, mint hetven évvel korábban Sebestyén Károly.

Dr. Kós Károly jelezte, hogy Alsórákoson a temetőekben látható tenyérnyi széles, embermagasságú, mind a négy oldalról kifaragott *gombosfák*, melyek karcsúságukhoz képest hatalmas hegyes gombban vagy tulipánban végződnek, esetleg nem a „*rendes*” gombfákkal azonosak. Ezeknek régebbi esztergált formái egészen rúdszerűek és „a régi gomb végződést csak néhány nemzedék óta szorítja háttérbe a nehezebben faragható tulipán (...), kitűnt, hogy e sírjel mindig a sír keleti végében, vagyis a halott lábánál van elhelyezve. Így érthető, hogy ezt valóban mért nem illeti a fejfa (főrtől való fa) elnevezés.”³⁰ Ami érdekes, ezzel a karcsú gombosfa típussal Olaszteleken, Sepsiszentgyörgyön is talákoztunk. Alsórákosról elszármazottak sírjain voltak, de az eredeti szokással ellentétben nem lábtól, hanem a halott fejéhez állították fel őket (14. ábra A–D).

A székelyföldi zászlós-kopjás temetkezés szokását elsőként Orbán Balázs ismertette. Atyhán, Siklódon a behantolás után fehér, vagy fekete zászlós kopját „tűzték” a sírra, Küsmődön a fa tövében nyugvó 1848/49-es hős honvéd sírját jelölték a fa tetejébe tűzött zászlós kopjával.³¹ Balassa Iván Kovásznáról említett egy 1839-ből származó adatot, hogy a faluban, ha a fiatalok közül valaki vereke-

désben halt meg, sírjára vörösnyelű kopjafát tűztek.³² A zászlós-kopjás temetkezés szokásának bizonyos változata legtovább az udvarhelyszéki Korondon maradt fenn, csak annyiban változott, hogy a zászlós kopja nyelét, a kis zászlócskát nem a földbe, hanem a díszesen faragott gombfába vésett lyukba rögzítették (15. ábra).

A sírok két végébe szúrt kopja vagy kivívófa Erdővidéken is előfordul. Ebben a tájegységben csak addig voltak a sír két végén, míg a fejfa vagy a sírkő el nem készült, ezután, mert a temetőből hazavinni semmit sem lehetett, a sír lábához kerültek. A kopja mint „*kivívófa*” elvesztve eredeti funkcióját, idővel a sír két végét jelölő, illetve, ha már állt a fejfa, *lábról való fa* lett. Kós Károly Erdélyben, az Enyed környéki, a Kis-Küküllő menti, a bihari és a Fekete-Körös völgyi magyar temetőkben is fellelte a sírok lábához tűzött *lábfák*, *lábról való fák* különböző változatait. A magyarországi elterjedését, a funkcióvesztés folyamatát Balassa Iván összegezte, és az adatok alapján bebizonyította: a fejfa és a gombfa nem volt azonos a zászlós-kopjával, az utóbbi nem volt önálló sírjel, hanem csak „kiegészítő a sírkő, a kereszt, a fejfa, a gombfa mellett, (melynek) jelentése korábban a vitézi élethez kapcsolódott.”³³ Ezt a megállapítást a fennebb említett kettősségre utaló adatok is alátámasztják.

Közép-Háromszék temetőinek *kivívófái*, amelyek több helyen megőrizték a *kópja* elnevezést, véleményünk szerint kapcsolatban voltak a kopjás temetkezéssel. Osztozunk Sebestyén Károly azon feltételezésével, hogy Háromszéken az elhunyt katonáskodó székelyt két dzsidán, dárdán, vagy kopján vitték a temetőbe, és a behantolás után a két fegyvert, mint vitézi jelvényt a sír két végébe szúrták, de azzal a következtetéssel már nem értünk egyet, hogy a kopjanyelek időnkénti kicserélésével és végének egyre díszesebbé válása „alakult volna ki a „*kopjafának*” elnevezett fejfa, vagy gombfa. Erre a megállapításra jutott Viski Károly is, aki kijelentette, hogy „a kopjafa nem a sírra tűzött kopja megformásodott fejleménye (...) a kopjafa akkor is mai formájú volt, mikor a kopjás temetés még szokás volt, azaz kopja és kopjafa megvolt egy időben, egy síron, tehát az utóbbi nem az előbbiből fejlett.”³⁴ Annak ellenére, hogy már 1910-ben tisztázódott a kettősség, hogy a kopja és a fejfa, gombfa nem azonos, az első kutatók téves következtetése, hogy a fejfa, a sírra tűzött kopja „szépen megfaragott,” „megvastagodott,” idők folyamán átalakult formája beépült nemcsak a szakirodalomba, de a köztudatba is.

A háromszéki fejfák típusok szerint három főcsoportba oszthatóak. A „*fatönkös*” vagy „*törzsökös fejfák*,” mint legegyszerűbb formák megtalálhatóak azokban a temetőkben is, amelyek jellegzetességét egy másik típus adja, de találkoztunk vele katolikus temetőkben is. Ezek a sírjelek kevésbé kidolgozottak, megtartják, követik a fatönk eredeti formáját, inkább csak az előlapjuk a kidolgozott, oldaluk és hátlapjuk általában tagolatlan. Jellegzetes szerkezeti egységei: *homlok*, *eresz*, *szemöldök*, *törzs* (erre került a felirat), *láb* (a megmunkálatlanul földbe ásott

rész). Megmunkáltabb változatait, mint utolsó „relikviákat”, a zaláni temetőben találtuk meg: azok, melyek férfi halottat jelöltek, *gombban*, a nőké *tulipánban* végződött (11. ábra C.).³⁵ Az etnográfusok ebbe a csoportba számítják a szatmárvidéki *csónak alakú* fejfákat, melyeket Solymossy Sándor a régi magyar, csónakban való temetkezéssel hozott kapcsolatba.³⁶ Ide soroltuk azokat az újabbban, néhány helyen látható egyszerű lekerekített, kihegyezett végű fejfákat is, melyeket ideiglenesen, csak a sírkő felállításáig állítanak a sírra. Legtöbbjük egyszerű oszlop néhány rovátkával, de néhányuk, ha magasabbak volnának és nem a felszegezett kis bádog- vagy fatábla hírdetné az elhunyt nevét és korát, még fejfáknak is beillenének (16. ábra).

A másik főcsoportba a *táblás fejfák* tartoznak. Legszebb változatai Somogy, Pest, Baranya megyében láthatók. Érdekes formái a szívalakú sírjelek fából készített típusai, melyek ugyancsak Magyarország egyes vidékeire jellemzők.³⁷ A táblás fejfákat vastagabb deszkából készítették, melyek két oldalán a szimmetrikus díszítéseket fűrészsel képezték ki. Háromszékre a díszes változat nem jellemző. Az a néhány, amivel találkozunk, inkább az általánosan elterjedt sírkövek formáit követte (17. ábra A–C), kivétel az erdővidéki Felsőrákos volt, ahol az egyszerű, csak erre a falura jellemző táblás fejfákat feketére, barnára festették. A feliratokat és a vésett díszítéseket fehérrel, esetleg *ezüst-bronzzal* húzták ki (17. ábra D, E).

A harmadik főcsoportot az *oszlopos fejfák* alkotják. Nagy általánosságban négyzet alakú sírjelek, oszlopszerűek, melyeken a megmunkálásra szánt részt mind a négy oldalon egyformán kifaragták.

Jellegzetes alcsoportjuk a *rovásos fejfa*, mely Északkelet-Magyarországon terjedt el. Előlapját párhuzamos bevágások tagolják, melyen függőleges rovátkák is vannak. Régen a vízszintes vonalak száma a halott életének az évtizedeit, a függőlegesek az éveit jelentették. Ehhez a típushoz sorolható a bölöni temetőben 1974-ben talált néhány fejfa. Ezek a legömbölyített, egymás fölé sorakozó párhuzamos bevágások, ereszen pedig a *fogazat*, vagy *csipkázat* hasonlóan az életkorra utaló bevágások lehettek. Igaz, hogy már senki nem ismerte a jelenésüket, de az akkor még valamennyire olvasható feliratokban feltüntetett életkorok megegyeztek a fejfán található vízszintes bevágások és a fogazatok számával (18. ábra A, B, C, D).³⁸

A másik alcsoportba az *ember alakú fejfák* tartoznak.³⁹ Magyarország területén Dél-Biharban, Pest megye néhány településén, Dunántúl községeiben és Szilágyságban ismertek. A legkifejezőbbeket a szakirodalomban alig ismert Dálnokban „fedeztük” fel.⁴⁰ Itt a férfiakat *koronás*-, a nőket a *kontyos fejfa* illette meg. Formájuk, szerkezeti felépítésük népi elnevezése: *láb, has, törzs, váll, nyak, homlok, fej, konty* emberalak-eredetre utalnak. Ez nemcsak erről a típusról modható el, az ecsedi lópvidéki, a kalotaszegi, szilágysági, az erdővidéki fejfák, gomb-

fák egyes faragott tagozatai, elemei ugyancsak antropomorf megnevezésűek.⁴¹ Ezért maradt eredetüket tekintve nyitott a kérdés. Még annak ellenére is, hogy László Gyula és más régészek megállapították, hogy a honfoglaláskori sírok feltárásakor fejfa vagy kopja nyomaira nem találtak,⁴² esetleg csak sírjelnek gyanított megmunkálatlan kövek kerültek elő,⁴³ sokan keresték és keresik a fejfák származását „*az ősi jó turáni szokásokban.*”⁴⁴ Dr. Kós Károly véleménye szerint, a fejfa eredetileg „nem az idegenek tájékoztatására szolgáló emléktábla vagy emlékoszlop volt, hanem a halott képmása. (...) A képmás pedig a primitív prelogikus észjárás szerint – azonos magával az ábrázolt személlyel, vagyis a fejfa eredetileg az őskultusszal kapcsolatos bálvány volt. Természetesen az őskultuszt és bálványimádást a keresztény egyház tilalmazta. Így a „bálvány” szó használata a temetőből már korán ki is veszett, s fokozatosan kivesszett a halott képmására való törekvés és a fejfa-forma s a halott képe közötti kapcsolat tudata is.” Ezért van az, hogy a kutató szakember csak elmélyült tanulmányozások, összehasonlítások és elemzések után tudja felfedezni a fejfa és a sírbálvány közötti kapcsolatot.⁴⁵ A halotti-bálvány, sírbálvány analógiái a Jenyiszej vidéki tunguz-szamojéd népeknél megtalálhatók. Nyelvrokonaink, az osztyákok, vogulok a gyász ideje alatt a halotti bálványt, hogy a madár- vagy lepke alakban hazatérő szellem testet ölthessen benne, otthonaikban állították fel, és csak a gyászidő eltelte után helyezték ki. Ezek a bálványok az eltemetettnek a megszemélyesítői voltak, kiket emberalakú fa vagy kőfigurában ábrázoltak.

Visszatérve a dálnoki emberalakú fejfákra, az asszonyok számára készültek egyetlen elemből, a magas homlokból hátrafelé kiképzett *konty*ból alakították ki (19. ábra A.). A típus a nők hajviseletére vezethető vissza. Régen a *pártás lányok* hajukat *két ágba font copfban*, az asszonyok pedig a *kontyban* viselték. A régi lakodalmak külön rituáléja a *kontyolás*, vagyis a menyasszony hajának a kontyba kötése volt, ami egyben a „leányság” befejeztét, a menyecskévé válást, vagyis az asszonymorba lépést jelképezte. A kikérdezett ácsmesterek közül a fejfafaragó Jós György Té, Barthos Albert, Bereczki Mihály, Máthé Zoltán és Bereczki József, habár ők már régen nem faragták, a kontyos fejfa használatát az említett szokással és hajviselettel hozták kapcsolatba.

Analógiái ennek a típusnak Magyarországon is ismertek. A nádudvari temetőben a múlt század első felében még gyakori volt. Itt a férfiaknak csónakalakú-, a feleségnek kontyos fejfát állítottak. Néha a „*kétszer férjezett asszony*” nyughelyét kettős kontyú fejfával jelölték meg.⁴⁶

Dálnokban a férfit, mint családfőt a *korona* illette (19. ábra B.), ezért került záró motívumként a *fejre*, vagy *fejecske*re, és jelképezte, hogy az elhunytban a család a *ház fejét és urát* veszítette el (Jós György Té, 65 éves, 1977.).

Régen a dálnoki temetőben az említett emberalakú fejfák mellett és azzal együtt a szépen megmunkált, elsősorban az erdővidéki Száldobos temetőjének régi gombfáira hasonlító fejfákat is faragtak (12. ábra B.).

Az oszlopos fejfák harmadik alcsoportját – ezek a legreprezentatívabbak – azok a karcsú, nyúlánk formájú fejfák képezik, melyek a legváltozatosabb módon a díszítő és mértani elemek egymást követő sorából épülnek fel. Általában mint a kopja, a csúcs felé elkeskenyednek, és faragványaik záró motívumként többnyire a nemet kifejező *konty*, *kucsma*, *tulipán*, *gomb* nevű jelképekben végződnek. Erre a típusra mondták és mondják, hogy *kopjafa* (20. és 21. ábra). Ide sorolhatók háromszéki viszonylatban az erdővidéki, Balassa Iván által bemutatott gombfák⁴⁷, a Huszka József által leközölt sepsiszentgyörgyi, kilyéni, bölöni, a már nem létező, csak Sebestyén Károly rajzaiból ismert nagyborosnyói, lécfalvi, cofalvi, csomakőrösi, a Szinte Gábor által közreadott kisborosnyói, középajtai, szacsvai, bibarcfalvi, az utólag említett papolci stb. fejfák sokasága.

Kifejező erejüket, jelképrendszerük beszédességét a múlt század elején, mintegy összegezve a kutatásai eredményeit, Szinte Gábor így fogalmazta meg: „a székely kopjafák úgy alaki szépségre, mint szimbolikus jelekben rendkívül gazdagok (...) kifejeztek mindent (...), legfennebb az évszámnak kellett egy kis helyet szorítani rajta.” És ennyi elég is volt teljesen, mert a fejfa mint szimbólum elmondotta a többi, csak tudni kellett, hogy a kehely papot; a huszárcsákó tarajjal huszárt; a dárda gyalogost; a süveg férfit; a rügy, fesső bimbó kisgyereket; a kinyílt virág hajadont; a mécs alig pislogó lánggal jelezvén az élet végső határát, öreget; a pajzs nemesrendűt; az egyszerű kúp tisztán a nap jegyével szolgarendűt, vagy jobbágyot jelentett.⁴⁸ Hasonlóan összegezt 1972-ben Dr. Kós Károly is: „a régi temetőkben (...) a fejfák bárkit tájékoztatnak a halott vérségi hovatartozásáról, neméről, életkoráról, esetleg erőszakos haláláról, vagyoni helyzetéről, és különös foglalkozásáról, a fejfa állapota pedig megközelítően az elhalálkozás évére is utal. Nem is írtak a régiek a fejfákra (...), nemcsak azért, mert ilyenformán nem kellett, (...) hanem elsősorban azért, mert a fejfa nem az idegenek tájékoztatására szolgáló (...) emlékoszlop volt, hanem a halott képmása.”⁴⁹

Balassa Iván, aki az egész Erdővidék temetőit átkutatta az 1940-es években, a bodosi gombfákkal kapcsolatban azt jegyezte meg, hogy a tájegységben a halott korának és nemének jelzése a legteljesebben itt található meg. „A tulipán a fiatal lányt vagy fiút egyaránt jelzi 20 éves korig, de még egészen fiatal asszonyok is megkapják. Ez általában négy-, ritkábban háromszírmú virág, amelynek közepére bibét is faragtak. Egy-két esetben inkább a liliomhoz hasonlít. A férfiaknak sapka jelzi, lapos és magasabb alakja egyaránt előfordul. A férfiak gombfájára a bajuszt is rávésik és feketére színezik. Ez máshol is előfordul, de legáltalánosab-

ban itt találkoztunk vele. Az asszonyok gombfáját félhold alakban hátrahajló konty különbözteti meg, amely rendszerint kisebb kihajlásból indul ki.”⁵⁰

Beszédes volt a fejfák magassága, vastagsága és a festése is. Egy 1827-es útleírás említi, hogy a köpenci temetőben két megölt sófalvi ember sírjára vörösre festett fejfát állítottak, ezzel fejezték ki, hogy a két áldozat erőszakos halállal halt meg.⁵¹ Kovásznáról 1839-ből tudunk arról, hogy itt a verekedés közben meghalt fiatalnak vörösnyelű kopjafát tűztek a sírjára.⁵² Kós Károly ugyancsak 1839-ből idézte az egyik székely rendelkezést, mi szerint „a ki viadal helyén leli halálát, annak vörös kopjafát ültetnek sírdombjához.”⁵³ Apácán (Barcaság, Nagyajtával és Bölönnel szomszédos falu, az Olt folyó bal partján) a fiataloknak állítottak vörösre festett fejfát, hiszen az sem volt természetes, ha valaki fiatalon hunyt el.⁵⁴

Kalotaszegen a fiatalok fejfáját kék-vörös-zöldre,⁵⁵ Alsórákoson piros-fehér-zöldre,⁵⁶ a Fekete-Körös völgyében⁵⁷ és a Szilágyság falvainak a legtöbbször kékre festették,⁵⁸ Bodosban pedig egy-egy gyermek gombfáját az 1940-es években fehérre mázolták.⁵⁹ Erdélyszerte a temetőkben az idősek színe a fekete volt, de Alsórákoson például a gombosfákat fekete-fehérre, a Fekete-Körös völgyében sárgára festették.⁶⁰

Az 1970-es években a régi fejfákon már nyoma se látszott a festéknek. Az újabbak némelyikét lemázolták ugyan feketére, egy-két helyen barnára, sőt zöldre is, de ezt inkább az idő viszontagságai ellen, tartósítás céljából tették. Sepsiszentgyörgyön a szemerjai temetőben gépolajjal, fáradt olajjal kenték be a fejfákat, újabban pedig a legtöbb helyen az üzletekben vásárolható vegyszereket részesítik előnyben.

2. A keresztek, kőkeresztek

Magyarország területén a kereszt, mint egyházi jelkép, a sírokon valamikor a XVI. század második felétől kezdett elterjedni, de térhódítása a reformáció-ellen-reformáció idejére tehető. Pázmány Péter adta ki 1625-ben azt a rendeletet, hogy a katolikusok temetőikben a halottak fejéhez keresztet emeljenek.⁶¹ Ez lehetett az az időpont, mikortól a katolikus és protestáns temetők elkülönülését a kereszt, illetve a fejfa jelezte.

A reformáció térhódításakor Háromszéken „a régi hitet”, vagyis a római katolikus vallást, az úgynevezett Szentföld falvai, a felső-háromszéki Futásfalva, Altorja, a most Kézdivásárhellyel egybeépült Kanta, Kézdiszentlélek, Szárazpatak, Kézdikővár (rég neve Peselnek), Kiskászon, Kézdiszentkereszt (régjobb Polyán), Bélafalva (régben Bélefalva), Kurtapatak, Esztelnek, Kézdiálmás, Csomortán, Lemhény, Bereck, Kézdimartonos, Ozdola, Kézdisárfalva, Szászfalu, Hilib, Haraly, Gelence, Szentkatolna őrizte meg, Erdővidéken pedig a katolikus többség Baróton és Miklósváron maradt meg. A többi falvakba a XVIII. század második

felétől inkább beházasodás, betelepedés útján kerültek katolikusok és alakítottak előbb filiálékat, majd külön plébániát, mint például Sepsiszentgyörgyön is.

A háromszéki temetők fakeresztjei egyszerűek, kevés a fargvány, a díszítés rajtuk. Esetleg csak a szárak végeit képezték ki különböző alakúra, melyek legelterjedtebben lekerekített formában, egy-egy kisebb keresztben végződtek. Más hol a szárakat néhány bevágással, a fejfák csúcsához hasonló, gomb- vagy tulipánszerű végződéssel díszítették, magasságuk pedig nem haladta meg a másfél métert (22. ábra).

A XX. század elején Kézdialmás és Lemhény közös, a Szent Mihály hegyén lévő templom körüli temetőjében Sebestyén Károly is megfordult. Akkor a temető tele volt ácsolt fakeresztekkel. A 2–2,5 méter magas sírkoszorúkban semmi különös nem talált, csak arra figyelt fel, hogy a „nyeregterelő alakjában befedő két deszkalapnak egyike fönt egy arasznyira tovább nyúlik és ez a része a legváltozatosabb idomokra van kifaragva.” Haralyban járva még magasabb keresztet is látott, itt is az eső ellen készített tetődeszkákat az előbbiekhöz hasonlóan díszítették. Mindkét temetőből néhány a háztetők taraján látható zsindeles faragásaival volt azonos. Habár támpontra nem talált, de azt feltételezte, hogy ezeknek a deszkakivágásoknak „is van valami jelentőségük, talán (...) a korral, nemmel, vagy ranggal vannak összefüggésben, mint a kopjafákon levők”⁶² (23. ábra A). Ezt már senki nem állapíthatta meg. Az ácsolt fakeresztnek nagy része ki-
korhadt, másokat kőből faragottakkal cseréltek ki. Az 1980-as években azokból a típusokból, melyekről Sebestyén írt, már csak néhány volt látható, de legtöbbjükről rég lekorhadt a deszkatetőzet. A szárak összeillesztéséhez használt „vasból kovácsolt négylevelű virágalakot” is csak hármat találtunk. Lehet, hogy a felső-háromszéki fakeresztet tetődeszkáinak semmi korra, nemre utaló vonatkozásuk nem volt, és egyszerűen a szépítés ösztöne alakította ki azokat, de Erdővidékről Balassa Iván mutatott be olyan keresztet, amelyen éppen a deszkakivágás tulipán végződése jelezte, hogy alatta asszony nyugszik (23. ábra B.). Ennek a vidéknek a temetőiben talált fakeresztet jellegzetességeit ugyancsak Balassa Iván összegezte. Megállapította, hogy azok néhány jellegzetességet a gombfáktól vettek át⁶³ (23. ábra C.) Olaszteleken, hogy a betelepült katolikusnak a fejfa motívumait vésték a keresztjére, vagyis gombfa mintájára alakították ki a keresztet (3. ábra D.). Ehhez hasonlólt Alsórákosról Balassa Iván is közreadott.⁶⁴

Alapjában véve jelentős különbséget az erdővidéki és a más háromszéki temetők katolikus keresztjei között nem lehet felfedezni. Az egyetlen kivétel Háromszéken a futásfalvi temető. Itt régen a sírokra három méter, sőt ennél is magasabb fedeles keresztet állítottak. Ezekhez hasonlókat Szentegyházasoláhfaluban, Farkaslakán, Kászonaltízben (24. ábra A, B.) (Hargita megye, Románia) lehet látni. Futásfalván 1978-ban már csak hatot tudtunk összeszámolni (25. ábra). A hatalmas keresztet

lábait egy-egy kis kereszt díszítette, melyekből két oldalt tulipán nőtt ki. Barabás Kálmánné Lukács Róza, aki ebben a faluban született 1891-ben, azt mondta 1968-ban, hogy ezek arra emlékeztetnek, hogy Krisztust mikor megfeszítették és a keresztfán szenvedett, vére a kereszt tövébe folyt, ahonnan virág nyílt ki.

Feltehetően a kőből faragott sírkeresztek a sírkövekkel egyidőben, a XVIII. század végén, de leginkább a következő században terjedtek el. Legtöbbjük az 1860-as évektől kezdődően maradt fenn. A legelterjedtebb, Szentföldre is jellemző típusaik a temetőből egybegyűjtve, a szentléleki vártemplom falának a tövében tekinthetők meg, de van néhány az esztelneki temetőben is (26. ábra A). A jelenben használt sírkeresztek formára és típusra semmiben sem különböznek a Magyarországon is elterjedtektől, esetleg szerényebb kivitelezésűek (26. ábra B).

A régi sírkeresztek díszítése egyszerű. Legtöbbjükön a függőleges száron felül az I. H. S. (Jesus Hominum Salvator), I. N. R. I. (Jesus Nasareus Rex Iudeorum), J. V. (Jesus Vincit) vésett vagy domborított formája látható (3. ábra A, B). Nem egyszer a H betűből, vagy az N és R betűk közül kereszt nő ki. A keresztek szárainak középpontjába vagy keresztet véstek, vagy előszeretettel használták a lángoló szívet, a szívet a horgonnyal és a kereszttel, ritkább esetben a Mária monogramot, a szomorúfüzet. A román fa és kőkeresztek alig tértek el a magyarokétól, ők előszeretettel I.C. X.I. és NICA betűket faragtatták a kereszt száraiba. Az I.C. Jézust, X.I. Krisztust, NICA pedig a győzelem szót jelenti. Az ortodox egyház már a X. századtól használta ezeket a jeleket, összességük Jézus Krisztusnak a bűn feletti győzelmét jelenti (3. ábra E, F).

3. A sírkövek

Háromszéken a legrégebb síremlékek a XVII. századból maradtak fenn. A kőből faragott epitáfiumok a nemesek részére készültek, és még a következő század első két harmadában is csak a főurak, nemesek és a jómódú polgárok némelyikének sírját jelölte köemlék. A köznép hantja fölé fejfát, sírkeresztet, esetleg egy megmunkálatlan „terméskövet” állítottak a hozzátartozók.

A háromszéki nemesi sírkövekről legelőször Orbán Balázs tett elmítést. Leköszölte a sepsiszentgyörgyi és az alsócsernátoni vártemplomok falába beépített két epitáfium feliratát, az előbbit a Medgyesen 1602-ben elhunyt Daczó Ferenc, az utóbbit a Márkosfalva mellett 1600-ban Básta által leöletett két testvér, Damokos Tamás és Domokos emlékére készítették a hozzátartozók.⁶⁵ Az akkor Felső-Fehér vármegyéhez tartozó Árapatak 1665-ben épült református templomában ugyancsak ő hívta fel a figyelmet az 1602-ben meghalt Geréb Benedek „igen díszes sírkövére” és a hidvégi Nemes grófok „szép faragványokat mutató” kőkoporsóira is.⁶⁶ (Az utóbbi kettőt 1913-ban behozták a Székely Nemzeti Múzeumba és ma ott tekinthető meg.) Ezek a sírjelek a reneszánsz jegyeit viselik magukon, és a család nemesi címere díszíti (27. ábra).

Faragott címer volt a hídvégi Nemes család 1964-ben lebontott kriptájának a homlokzatán, amely egyben az 1791-ben elhunyt gróf Mikó Ferenc epitáfiuma volt. Ma a hídvégi református temetőben betonba foglalva, a kriptából áttemetett család tagjainak a sírját jelöli.⁶⁷ Címeres a sepsikőröspataki Kálnokiak kriptája is. Az eredetileg 1685-ben épített kriptá ajtajának boltíve fölötti tért két dús kehelyvelű nyugati tulipán ékesíti,⁶⁸ kovácsoltvas ajtaja pedig a kovácsmesterség remeke.

A nemesi sírkövek mintájára és hatására Erdélyben a városi polgárság körében az 1500-as évek utolsó felétől kezdett teret hódítani a sírkőállítás. A legrégebbiek, a XVI. század végétől és a XVII. századból, a kolozsvári Házsongárdi-⁶⁹ és a marosvásárhelyi református temetőben maradtak fenn. Az utóbbi XVII. századi sírjeleit Kelemen Lajos írta össze és mutatta be.⁷⁰

A városi polgárok sírköveit, ha nem volt nemesi származású a család, címer helyett a mesterségre utaló jelvény díszítette, de több olyan sírkő volt, melyeken a faragványok szimbolikus jelentéssel bírtak. Például a Házsongárdi temetőben Széchi Seres István 1646-ban elhunyt gyermekeinek sírkövén a három gyermekalak közül az egyik lány kezében három lilomszálat, a fiucska kökörcsinre hasonlító virágot, középen a kislány pedig papírlapot tart. A lilium az ártatlanságot jelképezte, a papír pedig, hogy már iskolás volt az elhunyt gyermek.⁷¹ Ugyanebben a temetőben a viszonylag fiatalon, 1626-ban meghalt negyven éves Hyncz Mátyás sírkövén a meztelen kar öt szál tulipánt tart,⁷² Gritti András négy éves lányának a sírkövén koszorúban álló kislány látható, aki ugyancsak virágot tart a kinyújtott kezében.⁷³ A virágszál arra utal, amit már ebben az időben sírfeliratban is megfogalmaztak: a gyermek, az ifjú „*legszebb virágszál korában hunyt el.*” A madár alak ugyancsak hamar megjelent a sírköveken. Példa erre a Házsongárdból Kőmijes Benedek gyermekének a sírkőtöredéke 1622-ből, melyen egy szárnyait bontogató galamb alakja látható.⁷⁴

Háromszéken a sírkövek elterjedése eddigi ismereteink szerint a XVIII. század elejére tehető. Egyetlen bizonyítéka a kézdivásárhelyi temetőben sírásás közben előkerült sírkőtöredék. A sírjelt a Csiszár család feje készítette 1729-ben. A kardot tartó kar valószínűleg a család katonarendű státusára utalt (28. ábra). A XVIII. század második feléből már a falusi temetőkben is találtunk itt-ott egy-egy sírkövet (pl. Angyaloson 1777-ből, Sepsikőröspatakon 1789-ből), ami azt jelenti, hogy térhódításuk ebben az időben kezdődött el, de nagy a valószínűsége, hogy ezt a luxust az elején csak a módosabb családok engedhették meg maguknak. Az egyszerű paraszt embernek még a XIX. század első évtizedeiben sem állt módjában, hogy kimunkált, „műves” sírkövet állítson a halottjának. Példaként a középajtai Józsa János esperes sírkövének a felirata hozható fel, melyben a versfaragóval az özvegy a következőket fogalmaztatta meg:

Ez oszlopra minden bu
 songva tekincsen Kedves
 Pap 's Esperest Józsa János
 nintsen, Tsak ötven kilen
 tzig nyiltak esztendei
 de áldás ölében élnek
 érdemei Huszon hatik
 Papja volt Közép Ajtának
 hatot mint Esperes Szen
 telt Valásának 1820 Ban
 Lön halál Prédája Ez követ
 Emelte hív Kováts Sárája
 November 25 Dik Napján
 Ez a kő kostál renesflor
 en 133 Tsináltota Kedves
 Társa.

Háromszéken a falusi temetőekben a legrégebb sírkövek az 1830–60-as évekből, elvértve néhány a XIX. század első éveiből maradt fenn. Ezek egyszerű, bányák-ból, patakmedrekből származó lapos homokkövek. Alig kidolgozottak, esetleg a feliratnak szánt felületet simították le. Az egyetlen díszítményt az elhalálozás évének szépen megformált számai (29. ábra A, B, E–K), esetleg a néhány vonal-ból álló tulipán és bimbó adja (29. ábra C, D, G, H). Ebből az időből néhány megmunkált sírkövet is találtunk, a formák a később kialakult sírkőtípusokra utalnak (29. ábra C, D, H, L, N), erre következtetünk az évszámos, durván ki-dolgozottak egy részének a lekerekített, avagy háromszögben végződő alakjából is (29. ábra A, B, E–K). Azoknak a sírkőtípusoknak a gyakoriságát, változatos-ságát, melyek a XIX. század második felétől kialakultak és elterjedtek Három-széken, elsősorban a kőbányák közelsége, a kőfaragók tehetsége, a megrendelők igénye és vallási hovatartozása határozta meg.

Sebestyén Károly volt az első, aki a vidék temetőinek sírköveit bemutatta. Ku-tatásai a Feketeügy-menti falvakra terjedtek ki. Megállapította, hogy a sírkövek vonalvezetésükben a barokk, díszítményeikben a copf stílus, a rokokó, az empire jegyeit viselik magukon. Növényi díszítményeiken a „merev klasszicizáló stili-zálás” is érezhető, amelyek „keverve a magyar népies művészet ékítményeivel” figyelemre méltó alkotások (30. ábra).⁷⁵ Az egyik árkosi „sajátságos és furcsa ala-kú” sírkő kapcsán az volt a véleménye, hogy azon a „díszítés szegénysége s egyál-talán az egész felső rész alakja azt mutatja, (...) alkotója valami meg nem értett dolognak a gyenge másolatát készítette” el (30. ábra, I).⁷⁶ Változatai Árkoson most is állnak a temetőben, de találkoztunk vele Gidófalván és más környékbeli

temetőekben is (31. *ábra A–C*), akárcsak az általa leközölt másik típusal (31. *ábra H.*), melynek változatait Szentivánlaborfalván, Illyefalván, Sepsiszentgyörgyön stb. találtuk meg (32. *ábra A–D*). A közreadott sírkövek közül (30. *ábra A, B*), az Árkoson és Lécfalván lerajzolt típusokat úgy határozta meg, mint erőteljes vonalvezetésű, dúsan díszített, koszorús emlékköveket, amelyek „a díszítés alakját és elrendezését tekintve, jobb ízlésű ember munkájára vallanak.”⁷⁷ Változataikat Háromszéken a protestáns felekezetű temetők majd mindenikében megtaláltuk (33. *ábra*). A Lécfalváról és Nagyborosnyóról bemutatott ritka levelű koszorús, illetve csillagos, bojtos, zsinór-díszes sírkövek (30. *ábra C, D*) elsősorban a Feketeügy-menti falvakban a gyakoriak, de változataikkal találkoztunk Bodokon és Sepsiszentgyörgyön is (34. *ábra*).

Kutatásai során Sebestyén Károly arra a következtetésre jutott, hogy a sírkövek díszítményeinek elterjedéséhez egyrészt a „világot járt” székely katona külföldi tapasztalatai és az ottan látottak járultak hozzá. A határőrség korában sokan mint katonák német és francia földön is megfordultak. Itt megismerkedtek „az éppen akkor divatozó formákkal” és díszítőmotívumokkal, melyeket aztán hazatértük után, „mint afféle fúró-faragó emberek” használni kezdték az egyre nagyobb teret hódító sírköveken. Másrészt, a távoli vidékekről ide parancsolt katonatisztek hozzátartozóik elhunytakor szülőhelyükről hozattak, vagy a helyi mesterekkel külföldi mintákra faragtattak sírkövet. Az idegen példák hatottak, „a tanulékony székely kőfaragó aztán hamarosan elsajátította az új formákat és részben megtartotta, részben saját ízléséhez alkalmazta azokat. Ez annál könnyebben történhetett, mert ebben semmiféle népi hagyomány nem gátolta...”⁷⁸ Feltételezésében sok az igazság, de számolni kell a barcasági szászság temetőinek a kihatásával, a szász kőfaragó központok közelségével is.

A Persányi hegyek dacittufájából faragott sírköveken látszik a szakavatottság, a képzett mesterember kezének a munkája, érződik, hogy a szász sírkőfaragás régi hagyományra tekint vissza (35. *ábra*).

Erdővidéken, ahol a legjelentősebb kőfaragó központ Magyarhermányban volt, a kőfaragókra és megrendelőikre hatással voltak a nemesi sírok tumbái, *kőkoporsói*. Kőkoporsó majnem mindenik erdővidéki temetőben látható, de voltak pl. Aldobolyban, Zalánban, Sepsiszentivánban stb. is. Kisbaconban a régi temetőben több az olyan sírhant volt, amelyen a tumba és a sírkő együtt látható, akárcsak Benkő József nyughelyén, ahol a gomfa előtt ugyancsak tumba fedi a hantot⁷⁹ (v. ö. László Ferenc felvételével).

A „hermányi kőből” faragott régi sírkövek könnyen felismerhetők. Anyaguk kemény, kikristályosodott barnás-rózsaszínű andezit. Kidolgozásuk darabosabb, díszítőmotívumokban szegényesebbek, eltérőek a háromszéki homokkőből faragottaktól (36. *ábra 1, 2*).

Sebestyén Károly korában Kurtapatakon, Árkoson, Málnáson faragtak sírköveket, de régtől kőfaragók működtek Kispatakon, és nagy a valószínűsége, hogy a névtelen molnárlegény 1724-ben az itteni kőből faragta azt a reneszánsz, akantuszlevelekben gazdag kőtornácot, amely a kisbororsnyói Damokosok kúriáját díszítette (jelenleg a Székely Nemzeti Múzeum előterében látható). Orbán Balázs szerint a „tornáczozat” sajátságos és szép, „valódi remekmű,”⁸⁰ de páratlanságában nem egyedülálló. A tornác mellvédjeinek társát, mint nemes Rétyi Salamon István sírkövét, 1977-ben a rétyi temetőben fedezték fel. A sírkő eredetileg feltehetően a Salamon család régi kúriájának lehetett a tornácmellvédje, és 1805-ben került sírjelként a nemes úr hantja fölé (37. ábra). A hagyományokkal rendelkező Kispatak kőbányájában a XIX. század közepétől honosodhatott meg a sírkőfaragás. A helyiek tudomása szerint még az 1920-as években rendszeresen, megrendelésre faragták a sírjeleket, és Közép-Háromszék temetőiben még most is számos példány áll belőlük.

Orbaiszékben Páké mellett a XIX. század utolsó harmadában, a Horvátországból származó Nemetz utáscsalád nyitott kőbányát és faragta a sírköveket.

Ugyanebben az időben, mikor sor került az Ojtozi-szoroson átvezető országút kiépítésére, több olasz mester telepedett meg Háromszéken. Mint útépítők jöttek, ők honosították meg, illetve emelték fejlettebb, ipari szintre a kőfaragás mesterségét, és hozzájárultak az új polgári ízlést kielégítő obeliszkok elterjedéséhez. Ojtozban megemlíthető Pittino Anselmo, aki kihasználva a lehetőséget, sírköveinek egy részét az ojtozi Rákóczi vár köveiből faragta. Kézdiszentléleken a Gabrielli család készítette a sírköveket. A tőlük rendelt sírjelek, elsősorban az obeliszkok alján „Gabrielli K. Szentlélek,” „Gabrielli M. Szentlélek” szignóval Háromszék-szerte fellelhetők. Az olasz mesterek egy része a Bükszád–Bálványos közötti út modernizálásakor elsősorban Mikóújfaluban és Bükszádon telepedett le. A legnevezetesebb a kőbányatulajdonos Zuliáni Péter, Bozin Tamás, Bozin Antal, illetve Pezzano János volt. Az első kőbányát Málnásfürdőn nyitották meg, és itt kezdték ipari szinten feldolgozni a tracitnak hitt terméskövet (később a geológusok bebizonyították, hogy ki nem kristályosodott andezitről van szó). A barnás-lilás színű sírköveiket szinte az egész Háromszéken fellelhetjük.

A régi, inkább táblás sírköveket felváltó oszlopos sírkövek és az obeliszkok elterjedéséhez az olasz mestereken kívül a létrehozott „kőgyárak” és „kőfaragó telepek” is hozzájárultak. Elsősorban Gerenday Antal sírkőgyárának volt jelentős hatása, aki mint Londonban, Párizsban, Bécsben stb. kitüntetett „szobrász és első országosan szabadalmazott márványmű gyáros” reklámozta a gránit, szienit, karrarai, tiroli, sziléziai, márvány és terméskő sírköveit.⁸¹ Erdélyben a kolozsvári Nagy-testvérek „sírkőgyárának” Lorencz Ferenc márvány sírkőtárának, Brassóban Nagy József „kőfaragó telepének” stb. termékei határozzák meg a sírjelek alakját, stílusát, és nem utolsó sorban a jelképvilágát.

A XIX. század első felében Kagerbauer Antal, Böhm János, Hottner Ferdinánd stb. építészek a romantika gótizáló stílusát honosították meg.⁸² A terveik alapján épített kripták és síremlékek, a csúcsíves oromzatú, karélyokkal bélelt, számarhátíves, vakmérműves munkáik hatása még Háromszéken is érezhető volt. Ezeket a jegyeket viseli magán a kézdivásárhelyi temető egyik sírköve, avagy a sepsiszentgyörgyi katolikus temető legrégebb sírkeresztje. Mindkettő a Persányi-hegység dacittufájából dolgozó sírkőfaragó mesternek a műve. A kézdiszentléleki és mikóújfalusi, bükszádi kőfaragók a vakmérműves megoldásokat előszeretettel használták. Temetőinkben több gótikus ablakra emlékeztető, mérműves homlokzatú obeliszk maradt meg (38. ábra). A gótizálás mellett elsősorban a mikóújfalusi műhelyekből olyan síremlékek is kikerültek, melyeken a rokokó elemeit, illetve a klasszicista stílus timpanonjait, oszlopait alkalmazták a mesterek (39. ábra A–D, F–H), de ezek nem voltak általánosak, számuk elenyésző, mint a korábbi évtizedek homokkő bányáiból kikerült, az általánostól eltérő, kimunkáltabb „úri sírkövek” (39. ábra E, I–M).

Az obeliszk virágkora egészen az 1930-as évekig kiterjedt, de közben Háromszéken, kiváltképpen az 1940-es évek elejétől mellettük egy újabb táblás sírkő kezdett megjelenni. Ez a típus a temetőkben az 1950–60-as években vált általánossá. Legtöbbjük a mikóújfalusi, bükszádi, illetve kézdiszentléleki kőfaragók műhelyeiből került ki. Ekkorra már a régi jelképek világa letűnt, a díszítőmotívum-kincs leszűkült. Elég nagy változatosságban, de mégis szegényes kivitelezésben a rózsza, a szegfű és a tulipán, néhol a pálma-, a babérleveles ág, a szív, avagy a kehely a kizárólagos díszítés a sírköveken (40. ábra).

Ennek a táblás sírkőnek a mintájára készítették – előbb a szerényebb anyagi lehetőséggel rendelkező családok – azokat a művészeknek nem mondható, betonból öntött sírjeleket, amelyekből aztán a jelenünkben általánosan használt, temetőinket uraló beton sírjelek „fejlődtek ki.”

4. A jelképek

László Gyula régészprofesszor *A temetők jelképvilága* című írását a következő sorokkal vezette be: „Nem merünk szembenézni a valósággal, nem merjük nevét kiejteni, mással helyettesítjük, mással, azaz: jelképpel. A jelkép rejtett módon ugyan, de valójában a valóságot képviseli. Ugyan hol működnek erősebben a félelem, mint a halállal kapcsolatban. Nyilvánvaló tehát, hogy halotti szokásaink tele vannak jelképekkel, varázshárító praktikákkal... – majd így folytatta – Magyar néprajzunkban gazdag szokássorozat fűződik a halálhoz, a halotthoz, a temetéshez, a torhoz. Ám a szokások nagy része nem a halott személyéhez, hanem a körülötte gyülekező rontó erőkhöz fordul...”⁸³ A rontó erők ellen pedig védekezni kellett. Véleményünk, hogy a sírjelek jelképeinek egy részének, elsősorban a *záró szim-*

bólumoknak ez volt a feladata, megkötni és megakadályozni azt, hogy az elhunyt lelke hazajárhasson, kísérthessen, illetve a másvilágon békében nyugodhasson.

A hazajáró halottak, vámpírok babonája a középkorban hatalmasodott el, és a XVI. században annyira uralkodóvá vált a néphitben, hogy a hatóságoknak kellett közbelépniük és megakadályozniuk a gyakori sírdúlásokat. Hivatalos jegyzőkönyvek igazolják, hogy egyes falvakban egész temetőket feldúltak, hogy a vámpír-halottat kiirthassák. A XVI–XVIII. század között elsősorban Morvaországban, de Magyarország területén a rutének, a szerbek és a máramarosi románok között élt elevenen a hiedelem. A Taller-féle jelentésben (*Linczbauer Codex sanitario medicum. Budae, 1852.I. 719.*) olvasható, hogy az egyik településen a románok „levágták a vámpír fejét és a falu határán kívül külön temették el. Mások a csonka testet megégeték, a fejét borban vagy olajban kifőzték, vagy pedig száját kövekkel megtömve, félreeső helyen temették el.” Bereg vármegyében ha boszorkány vagy kuruzsló hírében álló egyén halt meg és temetése után véletlenül járvány, szárazság, vagy egyéb természeti csapás következett be, neki tulajdonították. Hulláját kiásták, szétdarabolták és lelakatolt zsákba kötve temették el. Állítólag ezzel magyarázható, hogy néhány feltárt középkori sírban lakatot is találtak.⁸⁴

Háromszéken még a XX. század 70-es éveiben is számtalan hazajáró lelkekről szóló hiedelemmondát lehetett gyűjteni. Az elmesélők szerint voltak olyanok, akik azért kísértettek és zavarták az otthoniak nyugalmát, mert a legszeretettebb, vagy a mindennap használt tárgyaikat a hozzátartozók nem tették a koporsóba. Az ilyen lelkek addig jártak haza, míg valaki a családból az óhajtott tárgyat, például azt a botot, amivel időskorában járt a sírra nem tette, vagy oda el nem ásta. De hazajárhatott a lélek valamilyen rossz szándékkal is. Az ilyen lélek egy meg nem bánt bűnös cselekedet, illetve a meg nem bocsátás miatt kísértett. Számos történet ismert, hogy voltak olyanok, akik addig, amíg haragosukkal kezét nem foghattak és ki nem békülhettek, nem tudtak meghalni. Ha nehezen, de mégis elhunyt az illető, akkor a nyugtalan lelke békét nem találva hazajárt. Az ilyen és hasonló esetek elkerülése végett, a rontó erők elleni védekezésként alakultak ki a halottkultusz óvintézkedései, amelyek egyes megnyilvánulásai éppen a sírjelek jelképei között maradtak fenn.

A víz tisztító ereje ősidők óta ismert, lemossa a mocskot, a bűnt. Ebben az értelemben vette át a kereszténység is: a kisdud keresztvíz alá tartásával a szentelt víz megtisztítja lelkét az Ádám és Éva elkövette eredendő bűntől. Átvitt értelemben le-, vagy elmosó, feledtető szerepe volt a régi fejfákra vésett *vízjeleknek*, a párhuzamos hullámos vonalaknak, amelyek mindig a fejfa legalján voltak (41. ábra A.B.). Azért alkalmazták, hogy segítségével a halott lelkéből kimosódjék a hazavezető út emléke. Több háromszéki faluban volt szokásban az, hogy a gyászmenet a koporsóval a falun átfolyó patakhídon ment ki a temetőbe: így akarták feledtetni a halottal a hazavezető utat.

Ugyancsak megkötő erővel bírt az ősidőktől használt *csomó*. Eredetileg varázscsomó volt, és a VIII. századtól vált a kereszténység szimbólumává. Egyházi értelemben a bűn által való megkötöttségnek volt a jelképe a középkori templomok kőfaragásain, a bejáratoknál pedig szerepe a gonosztól való védelmezés, a rossz kivédése volt. A fejfákon, sírköveken mint az oldás és kötés *bűbájos paraktikájával* bíró jelkép a halott kísértő lelkének visszatérését volt hivatott megkötni (41. ábra C. D. E.).⁸⁵

Az egyszerű csomóhoz hasonló a *végtelen jele*, más néven *lemniskáta*, ami nem más mint egy fekvő nyolcas. „Az apokaliptikus világkép nyolcadik világnapját, Krisztus uralkodásának örökkévaló boldog idejét jelenti” – határozta meg Péterfy László.⁸⁶ A sírkövek legtöbbször a felirat alatt mint záró motívum van jelen, és a túlvilági örökéletet szimbolizálja (29. ábra E, 41. ábra F. G. H).

A régi fejfák és sírkövek alján látható *fordított szív* vagy *nyíllal átlőtt szív* hasonlóan megkötő szereppel alkalmazott jelkép volt (29. ábra H, 41. ábra I, J, K, L.). A fordított szív a földi élet megszűntét, nyíllal átlöve pedig a lélek túlvilághoz való kötöttségét jelképezte. Az átlőtt vagy átszúrt szív volt hivatott megakadályozni a lelket, hogy az ne járhasson föl az élőkhez kísértetni. Románia egyik falujában még a XXI. század elején is megtörtént, hogy az emberek az egyik nemrég elhunyt sírját kihantolták csak azért, mert meggyőződésük szerint az ő lelke járt fel éjjelenként kísértetni és zaklatni. A falu népe abban a hitben, hogyha a halott szívet átdöfik, ártalmatlanná tehetik a gonosz lelket, sírgyalázásra vetemedett. Hiedelmük szerint a kiásott tetem szívet átdöfve ártalmatlanná tették.

A sírjeleken a fordított szívet és a nyíllal átlőtt szívet nemcsak mint zárómotívumot használták. A fejfákon a felirat fölött, a sírköveken a homlokzat díszítő motívumaként, eléggé gyakori jelkép. Ebben a megjelenítésben Balassa Iván szerint a hirtelen halált, két nyíllal átlöve az öngyilkosságot fejezték ki.⁸⁷ Dálnokban a helybeli lelkész Mike Balázs azt állította, régen az átlőtt szívet azért vészték a fejfára, hogy azzal emlékeztessék az élőket, az ott nyugvó nem természetes halállal halt meg, öngyilkos, vagy gyilkosság áldozata lett (36. ábra 2. L, 42. ábra A–F). Egyesek véleménye szerint a *nyíl* a rohanó időt jelképezte,⁸⁸ ezért a nyíllal átlőtt szív motívuma feltételezhetően az emberi élet világegyetemhez mért rövidegét is jelentette. Ez a feltételezés azért is helytállóbbnak tűnik, mivel a motívum alkalmazása jóval gyakoribb, mint amennyi öngyilkosság vagy gyilkosság történhetett egy településen belül.

A *szív* motívuma sokak szerint a római korban a babérlevél stilizációjából alakult ki, és ábrájának bajelhárító hatást tulajdonítottak.⁸⁹ Az idők folyamán sokrétű tartalommal ruházódott fel, a jóság, a sajnálat, a szeretet, a szomorúság, a bátorság és az őszinteség jelképe lett. A sírköveken az odaadó szeretetet a *szív* vagy a *lángoló szív* (43. ábra A–D.), a fájdalmat, a mélységes bánatot a *törrel átszúrt szív* (43.

ábra E, F) jelenítette meg. A szíves motívumok általában külön, de leggyakrabban babér-, vagy tölgykoszorúval övezve láthatók az obeliszkeken, a hermányi kőből faragottakon pedig gyakran az ereszből kiképezve csüngnek le (*36. ábra C, F*).

Vallási felekezetre való tekintet nélkül a háromszéki temetőkben a *szív-horgony-kereszt*, vagyis a hit-remény-szeretet szimbóluma, az egyik legelterjedtebb jelkép. Változatai egyformán láthatók a sírkereszteken és az obeliszkeken is. Van olyanok, melyeken a szív mögött kereszt és horgony van, de gyakoriak, melyeken a kereszt, vagy kettős kereszt a horgony felső végéből van kiképezve, vagy pedig a kereszt vége alul lándzsa, illetve nyílhegyszerű végződésben zárul (*44. ábra A–F., 26. ábra F*).

A XIX. századi árkosi típusú sírköveken a kőfaragó előszeretettel alkalmazta a *szívet* mint kezdőmotívumot. Indás díszítésein a tulipánban végződő hullámzó szárak, igyekezve betölteni a teret, a szív csúcsából vagy a behajlásából indulnak jobb és bal irányba (*30. ábra H, I, 31. ábra B, C, 32. ábra B, C*).

Gyakran használt jelkép a XIX. századi sírkövek egyik típusán (*33. ábra A, B, C*) a *szárnyas szív*. Mint egyházi szimbólum, a szentlélek megjelenítője, a sírköveken a mennybe szálló lélek szimbóluma.

A temetők jelképeiről szólva nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy nagy részük a keresztény vallás egyetemes szimbolikájából került át a sírkövekre. Előszörban a gyászjelentők allegorikus illusztrációinak köszönhetően váltak általánossá, vagy bővültek új elemekkel, melyek leginkább a teret hódító obeliszkeken figyelhetők meg.

A képi megjelenítés, az allegorizáció a gyászjelentőkön az 1840-es évektől kezdett általánossá válni. A Landerer-Heckenast nyomda nemcsak alkalmilag nyomtatott gyászjelentőket, hanem azoknak sokszorosított fametszeteit metszetkönyvben reklámozva, a vidéki nyomdák részére áruba bocsátotta.⁹⁰ Elterjedésükhöz nemcsak az ilyen és hasonló reklámfogások, hanem a polgárosodás új igénye, a francia mintákra létrehozott temetkezési vállalatok is hozzájárultak. Felvállalták a temetések megszervezését, a hozzáillő pompát és a megfelelő gyászjelentők kiadását, a helyi nyomdák pedig igyekeztek kielégíteni az elvárásokat.

A vastag gyászkeretes gyászjelentők kedvelt allegóriái közé tartoztak a gyászleppellel letakart, koszorúval, virágfüzérrel diszített urnák (*46. ábra A, B, C, G, 47. ábra B, C, E*), a pálmafa, a pálmaág (*46. ábra D, E, F*). Az utóbbi mint keresztény szimbólum (a Jeruzsálembé érkező Jézust, mint eljövendő királyt, pálmaágak lengetésével köszöntötte a nép) a VI. századtól gyakori. A szenteket, a vértanúkat gyakran ábrázolták pálmaággal, és azóta vált az üdvözültek, a Krisztus mellett álló lelkek és szentek, vértanúk jelvényévé.

A hit, remény, szeretet jelképe ugyancsak a gyászjelentők közvetítésével vált általános jelképpé a temetőkben. Ennek az allegorikus képe látható a máramarosi

nyomda 1873-ban kinyomott gyászjelentőjén, ahol a kép közepén a hitet jelképező kereszt, a rajta látható lángoló szív a krisztusi szeretetet, a keresztbe támasztott horgony a hitbe vetett reményt szimbolizálja, melyek mélységét a sziklára épített templom, a kinyitott Biblia és a pálmafák sora erősíti meg (46. ábra F).

A szomorúfűzes temető allegóriája az 1840-es évektől tűnt fel a gyászjelentőkön és az 1870-es évektől vált azokon uralkodó képi motívummá. Szabó Péter véleménye az, hogy a szomorúfűzes allegóriákat a szentimentalizmus és a romantika hívta létre, de szerepét a képi gondolkodásra hatást gyakorló népköltészet állandósította. A *Szolgalegény siratója* balladában is megjelenik, mint halállal kapcsolatos motívum: „*Megsirat ingem madár es, Meghajlik értem az ág es...*”, ezért van az, hogy a népi képzelet már kezdettől a lehajló szomorúfűzet a lemondás, a reményvesztettség analóg érzelmi formájának választotta és a bánat, a gyász és a fájdalom jelképévé tette⁹¹ (46. ábra G, H, I, 47. ábra A, C, D, E, G).

Gyakran használt motívum a sírra boruló nimfa alakja (46. ábra B, I, 47. ábra B, C, E, G), akit legtöbbször a lefordított fáklyával jelenítettek meg (46. ábra I, 47. ábra B, C, G). A lefordított fáklya az élet megszűntét jelképezte, és ezt fejezték ki az egymáson keresztbe helyezett, koszorúval díszített fáklyák is (47. ábra A). A háromszéki obeliszkeken a lefordított fáklya jelképe nem volt gyakori, de Sepsiszentgyörgyön találkoztunk vele mind a Vártemplom cintermében, mind Szemerján is (48. ábra A, B). Előbbi esetben a keresztbe tett két fáklya az obeliszek alján, Szemerján pedig, a lefordított fáklya a horgonnyal, a sírkő homlokán látható. Az utóbbit 1872-ben állították a hozzátartozók és valószínű, a kőbe faragtatott jelképpel azt akarták kifejezni, hogy ott egy reményteljes ifjú nyugszik, akinek a halál törte ketté a pályáját. Bora István tűzérhadnagy nyugszik ott, aki 1849. június 20-án a Tömösi szorosban halt hősi halált.

Az egyik sepsiszentkirályi, 1866-ban fogalmazott verses feliratban a fáklya az élet lángját jelképezi:

Ember, fájdalomt érezz, e sírhalomra nézessz,

Gidófalvi László álmát alussza emitt

Fegyver oltá el élete fáklyáját,

Ártatlanul végzé el földi pályáját,

Pedég csak 40 tavaszt ért megvirulása.

A koponya és alatta a keresztbe tett lábszárcsontok, mint a halál kifejezői, a XVIII. századi szomorújelentéseken voltak gyakoribbak, de a XIX. századi gyászjelentők allegorikus képeinek egy részén az ábrázolt obeliszkeken, mint az elmúlással és a halállal kapcsolatos jelkép jelen volt (45. ábra G, H).

Az ősi kultúrákban a koponyát az égboltozat megfelelőjének tekintették, a pogány magyarok úgy hitték, hogy a lélek lakhelye a koponya, a keresztények számára a szerzetesek jelképeként a földi hívságokról való lemondást jelentette, a

néphitben pedig mágikus és gyógyító erőt tulajdonítottak neki.⁹² Régen a főúri sírokon ábrázolták, majd a városi polgári síremlékeken jelent meg. Háromszéken nem volt gyakori, a falusi temetőkben nem is találkoztunk vele, csak a sepsiszentgyörgyi református temetőben, de mára a négy korábban feltérképezett példányból csak egyetlen koponyás obeliszk áll (48. ábra C).

Az 1870-es években a vastag, fekete keretes gyászjelentők mellett a szőlőindás fonadékú, figurális alakzatokat ábrázoló, szimbolikus-képsoros gyászjelentő jött divatba. Az egyik ilyen a sepsiszentgyörgyi Pollák Mór nyomdájából került ki, de az egész Magyarországon általános lehetett, mert Czákó Zsigmondnak, a „drámaköltőnek” ugyanolyan gyászjelentőt jelentettek meg.⁹³ A rajta látható allegorikus kép alakjai, tárgyai az angyalok, a galamb, a pillangó, a kígyó, a letört lilium, a betlehemi csillag, a szőlő levele az obeliszkeken is megtalálható jelképek (49. ábra).

Visszatérve a háromszéki régi sírkövek jelképeihez, a vésett díszítésű sírköveken a *bimbó* motívumát szívalakú kiképzéssel oldották meg, ami párosítva a *rózsabimbó* verses feliratokban is megjelenített motívumával, az éppencsak kinyílni készülő gyermekéleletet szimbolizálta:

Benkő Róza áldozata lett a kínos halálnak,
A bimbó ki sem nyílhatott szép illatos virágnak,
Egy évet élt s meghala szüleinek bánatára
1847 július havába, 25-én
(Református temető Illyefalva)

Mi éltünk vidámító legkedvesebb gyermekünk,
E sír setét üregébe távozott el mitőlünk,
A hat éves rózsabimbó Láng Károlynak tetemét
fedik e sír gyászantjai s véle éltünk örömét
(Református temető Sepsiszentgyörgy)⁹⁴

A csak induló gyermekéleletet jelképező *bimbót* (*rózsabimbót*) általában, mintegy éreztetve a hervadást, lehajló alakban vésték a sírkövekre (29. ábra C, 45. ábra A–E.). A hervadást, a halál okozta bimbózó élet kettőbe törését az egyik szentkirályi református temetőben talált sírkő verses formában így fogalmazta meg:

Egy pár letört rósa sírvirágként hervadnak,
Benkő Rósa és Barbara e hant alatt nyugosznak,
Rósa 5, Barbara pedig 8 éveket töltének,
Elhalának januárus 20 és 27. 1873-ban,
Szerető szülők között kísérek ide,
nyugodjanak csendesen (a föld kebelébe).
(Református temető Sepsiszentkirály)

A letört rózsza sírversben megfogalmazott motívuma (v.ö. a 49. *ábra* gyászjelentőjével, amelyen letört liliom látható) elterjedt lehetett, mert a XIX. század végén az egyik Mikóújfalú környéki kőfaragó műhelyben készített sírkövön még a házaspárok sírkövén is megjelent. A kőfaragó valószínű ebben az esetben az egy szárból kétfelé hajló letört rózsákkal a házaspár halál okozta kettétörtségére utalt (45. *ábra F*).

A *virágszál* a gyermekek, a serdülő ifjak, a nők, és egyben az ártatlanság jelképe volt. Megjelenítése természetesen a tulipán. Verses feliratok sokaságában olvasható, hogy az ifjú legény, a hajadon lány, a cseperedő gyermek „a legszebb virágkorában hunyt el.” Legjobban ezt az egyik sepsiszentkirályi, nagyanyát és kis unokáját jelző közös sírkő fejezi ki, amelyen megkülönböztetésül a gyermeket egy virágcserepből kinövő tulipán és a két lehajló szív alakú bimbó szimbolizálja (50. *ábra A*).

A sírversekben különböző formulák terjedtek el. A leghasználtabb, ifjúkori halálra vonatkozóak a következők voltak: „X, Y itt ki valék, virág koromba meghalék”; „Lón X, Y. halála, ki legszebb virág korába szülői nagy bánatára, váratlanul kimúla”; „Legszebb virág koromba gyilkolt meg a halál, látta, hogy ily korba soha meg nem talál” vagy „E sírba széndereg X, Y pora, kinek élete virága X évig virula”.

A másik gyakori, gyermekkel vagy ifjúval kapcsolatos asszociáció a *nyiló rózsza* volt. Ezt versben az egyik sírkövön a következő képpen fogalmazták meg:

Kósa Rósa, kedves rósa,
Kiss István szép unokája,
S még kívüle három rózsza,
Négyen nyugosznak e sírba.

(Református temető Sepsiszentgyörgy)⁹⁵

Illyefalván, Aldobolyban, Sepsiszentkirályban általában a következő formulát használták:

Amíg éltem vala, ékes rózsza voltam,
Rózsából hamuvá lettem, hogy megholtam.

(Református temető Illyefalva)

Sokszor, hogy aláhúzzák a verszetekben megfogalmazottakat, a *csipkerózsát bimbós szárral* a sírkőre is bevészték, így jelezték a temető látogatóinak, hogy ott egy ifjan elhunyt nyugszik (50. *ábra B, C*).

Háromszéken a másik elterjedt motívum a *koszorú* volt, melynek két, a *gyér* (1. *ábra B, 30. ábra C, D, 31. ábra A, 34. ábra A–G, I–L, 43. ábra F*, és a *dúsleveles* változata (2. *ábra C, D, 30. ábra A, B, 33. ábra A–D, 39. ábra E, 51. ábra A–G*.) terjedt el. Dávid László szerint a *stephanos* görög szó ékességet, jutalmat jelent. A koszorú pedig a harcban tanúsított kitartás jele és a győztes jutalma volt az ókorban. A IV. századtól keresztény szimbólummá vált, és a hit harcosainak,

győzteseinek lett a jutalmi jelvénye.⁹⁶ Az egyházon át került hasonló értelemmel a sírkövekre, és mint jelkép azt fejezte ki, hogy aki a hitben való földi életet megküzdötte, elnyerte a túlvilági élet jutalmát, az örök boldogságot. Péterfy megfogalmazásában azt jelentette, hogy az elhunytat a koszorú jegyével Isten védelme alá helyezték.⁹⁷ Az obeliszkeken, elsősorban a Mikóújfalú környéki andezitből faragottakon, a koszorúk megkülönböztethetők. A *babér koszorú* (52. ábra A), amely már a rómaiaknál a halhatatlanságot jelentette, a sírjeleken „a tisztességben, becsületben leélt földi lét jutalmául nyert örökéletet”,⁹⁸ a *tölgyfa koszorú*, melyet Háromszéken *cserelapis koszorúnak* neveznek, a bűn feletti hatalmat, a győzedelmeskedést szimbolizálta (44. ábra E). Hasonló jelentése volt a *babér* és a *tölgyfa* ágaknak (43. ábra B, C, E, 52. ábra C, D, E), az *olajfa ága* (52. ábra D, F) azonban az örök békét jelentette. A koszorú korai formájában önállóan, a későbbiekben azonban más jelképekkel társítva, avagy azokat körbevéve jelent meg a sírjeleken, sokszor pedig a babér, olajfa, csereág kombinációjában ábrázolták.

A koszorúval részben azonos jelentésű a *korona*. Eredetileg az uralkodói hatalmat jelképezte. A keresztény szimbolika, mert Krisztus Király a kereszthalálával megváltotta a világot, a győzelem szimbólumává tette,⁹⁹ de bibliai értelemben a megjutalmazást is jelképezte. Gyakran idézett passzus a Bibliából „Légy hív mindhalálig, és néked adom az életnek koronáját” (Jel. 2: 10). Előszeretettel használt sorok ezek a búcsúztatókban, a gyászbeszédekben, a gyászjelentők szövegében, de nem egyszer a verses feliratokban is. E sorokkal utaltak arra, hogy aki hitben élt a földön, az a túlvilágon elnyeri megérdemelt jutalmát, az örök élet koronáját.

Imreh István teste nyugszik itt e sírban,
Nője Kós Trézsia hátra maradt búban,
Emlékül tétette e követ férjének,
Egy hű 30 éves híven élő lélek,
E földön igazán éle 30 évet,
S ekkor Jézusától mennyben koronát vett.

(Református temető Sepsiszentgyörgy)

Ezt sugallja a sepsikőröspataki unitárius temetőben lejegyzett, 1886-ból való felirat is:

Megfáradt munkásnak édes a nyugalom,
Nékem is megadta e csendes sírhalom,
Mint igaz keresztény 58 éven át
Jobb létért küzdöttem, várom már jutalmát,
Hitvestársul vettem Márkos Juliannát,
26 év múlva tőle a halál elzárt.

A háromszéki sírköveken a korona valahány kivitelezésében a magyar szent koronára hasonlított (39. ábra I, L, 53. ábra A). Egyetlen esetben egy 1842-ből

való árkosi sírjelen láttunk olyan hétágú, kis gömbökben végződő koronát, amely inkább a meséskönyvek királyi koronáihoz hasonlított (53. ábra B).

Péterfy László, összegezve az 1990-ben megjelent *Jelképtár* koronára vonatkozó adatait, a következőket írta: „A korona és a koszorú nemcsak a földi, de az égi eredetű hatalmat is kifejezi, illetve az égiekhez való tartozást szimbolizálja. A korona és a koszorú is kört formáz, amely az ősi hiedelmek szerint a tökéletességet és az éggel való kapcsolatot jelképezi. Gyűrűként egyesíti a földi és égi világot, így egyúttal a két világ határát is kijelöli.”¹⁰⁰

A régi sírkövek egy részének elmaradhatatlan díszítőeleme volt a *kör*, a körből formált *napkerék* és a *rozetta*. A kör már a kőkorból megjelent, s mint mágikus jel a sötétség rémeit tartotta távol.¹⁰¹ A keresztény szimbolikában régtől fogva a nap ábrája volt és az örökkévalóságot, a kezdet és végnélküli világmindenséget jelölte.¹⁰² A körből alakított napkerék alapjában véve a világgörte jelképezte és az isteni világ szimbóluma volt. A gótikus templomok homlokzatán mint küllőorzsa vált monumentálissá, jelképezve az eljövendő mennyei világot, hogy Krisztus az, aki új földet és új világot teremt.¹⁰³ A rozetta körzövel szerkesztett idom, melynek legegyszerűbb formája a hatágú, körbe foglalt, hat szirmú virágra emlékeztető ábra. Mint lóbuszvirág, az egyiptomiaknál már Kr. e. 5000-ben ismert. Világ- és boldogságszimbólum, és az ismeretlen felett való elmélkedés jelképe volt.¹⁰⁴ A sírköveken a *kör* egymagában nem volt gyakori (54. ábra A), általában a *hatágú rozetta* elemeként van jelen (22. ábra B, 54. ábra B–G, I, J), a *napkerékkel* is csak egyetlen esetben, a sepsiszentkirályi református temetőben találkoztunk (54. ábra H).

A táblás sírköveken a nap másik megjelenítési formája a *felkelő nap* (32. ábra A–C). Sugaras alakját a persányi dacitufából és a háromszéki homokkövekből faragott sírjeleken egyaránt alkalmazták a kőfaragó mesterek (55. ábra A–E). Ennek köszönhetően a háromszéki temetők viszonylag eléggé elterjedt jelképe. A félköríves formák adta lehetőség megfelelt annak, hogy az egész teret kitöltve ábrázolják, és kifejezzék azt, hogy az elhunyt halála után „egy szebb reggelre virradt.” Ezen a jelentésén kívül értelmezhető úgy is, mint a feltámadással kezdődő új világ hajnalát hirdető szimbólum. Előbbi jelentését 1832-ben a kézdivásárhelyi református temető egyik sírkövén fogalmazták meg:

Itt e néma sírkebele rémít, borzaszt, de bíztat,
Hogy a halál bús éjjele egy szebb reggelre virrad,
Szenátor consistor Fülöp Sámuel, hitvese Jantsó Annával éltekben
Kedveseikkel óhajtanak nyugodni ez helyben.

A feltámadással kapcsolatos értelmezése pedig ugyanott, egy 1869-ben állított sírkövön olvasható:

Kik jártok a zord halálnak árnyas völgy és sírkertjébe,
Tekintsetek gyászszírhalma ezen emlékkövére,

Bardocz Anna vala nevem 18 folyó évek alatt,

1846-tól nyugszok e gyászhanat alatt.

Pánczél József neje élt páros életet 6 éveket,

Bartalis Veron elhót 1869be.

Kívánnyák alunni csendes álmaikat,

Míg a feltámadás napja ránk süti sugárlataikat.

A nap sajátóságos megjelenítését sugallják a 32. *ábra A, B, C* sírkövei. A sugaras megoldások hármassága a felkelő, delelő és lenyugvó napot sejtetik. Ebben az értelemben a születést, az életet és az elmúlást jelenthetik.

A nap jegyén kívül elterjedt jelkép volt, elsősorban Alsó-Háromszéken, a *csillag* (18. *ábra A 2–6, 8, B, C, 30. ábra G, 34. ábra A–C, E–H, 36. ábra 2 D, 39. ábra F, 42. ábra B, 57. ábra C*). Ábrázolása a protestáns temetőkre jellemző. A régebbi sírköveken a hat, az újabbakon a nyolc és tíz ágú volt a gyakori. Jelentésük ugyanaz: miképpen a Kisdédhez a bethlehemi csillag vezette a három királyokat, a keresztény embert a hite vezeti el Krisztushoz és általa nyeri el a túlvilági élet örök boldogságát (56. *ábra A–R*). Hasonló értelmezése lehet a csillagra hasonlító hat és nyolcszirmú virágmotívumnak is, ezt sugallja az a „ragyogás”, amellyel a sírjel homlokán a központi helyet betöltik, elfoglalják (56. *ábra S–Z, 57. ábra F, 60. ábra B*).

Különleges és érdekes jelkép a temetők *kígyó* szimbóluma. „Különleges lényéhez egymásnak ellentmondó képzetek sora fűződik. Egyszerre számít a gonoszság és a halál megtestesítőjének, és jelképezi ugyanakkor az újjászületést és az örök életet.(...) Külömböző alakokban ábrázolva mást és mást jelképez: a csigavonalba tekeredett formája női szimbólum és az élet forrását jelképezi; a hullámvonalban mozgó kígyó a vizet, az alvilág folyóját idézi; Kör alakban, önmaga farkába harapva a világ örök körforgását, az örök életet fejezi ki. A vedlő kígyó az újjászületés, a megifjodás – és talán e sajátósága okán az előrelátás és az okosság megtestesítője. Az összetekeredett kígyó formájából ered a spirál jele, ami az ősi kultúrákban a lélek megjelenítése, lélekjel. (...) A bibliai édenkert történetének hatására Eutópában és a keresztény világban a kígyóhoz a bűnbeesés, a kísértő gonosz képe kapcsolódik.¹⁰⁵

A gazdag jelképi tartalommal felruházott kígyó Háromszéken a temetőkben legelterjedtebben mint az örök élet kifejezője jelenik meg. Az obeliszek kedvelt szimbóluma. A kört formáló, saját farkába maró kígyót, mint jelképet, a kőfaragók megjeleníthették egymagában is, de leggyakrabban szőlő- vagy hármalevelet, illetve csillagot körülölelve ábrázolták. Ha az ősszel lehulló sárguló levéllel asszociáljuk, a levél motívuma az elmúlást jelenti, Dávid László magyarázatában pedig, a farkát maró kígyó az önmagát megemészto végességet szimbolizálja (57. *ábra A–E*).¹⁰⁶ Feltehetően jelképe a gyászjelentők hatására terjedt el a sírköveken (46. *ábra G*).

A hullámvonalban mozgó kígyó, amelynek megjelenítése az alvilági folyót, illetve a vizet jelképezi, az említett megkötő erővel bíró, varázserővel felruházott jelképek közé sorolható. Egyik legszebb példája a komollói temetőben látható. A spirálból csavarodó kígyó hullámvonalban kúszik végig a sírkő homlok részén (57. ábra F). Talán erre a kígyómotívumra vezethető vissza az egyes régi sírkövek díszítésének kitöltő eleme, a hullámvonal (30. ábra H, 31. ábra B, C, 32. ábra B, C, 36. ábra 2. G, 54. ábra D), az ebből kialakult karélyos megoldás (54. ábra B, E, F, 56. ábra K, L), vagy a sírkövek alján a középről kiinduló, kétfelé ágazó leveles-indás záródíszítés is (17. ábra A, 41. ábra I, J).

Érdekes kígyós ábrázolás a horgony két kampójára tekeredő, testükkel kört formáló, egymással szembehajló kígyópár. Értelmét nem sikerült megfejteni. Maga az egész szimbólum kiképzése a görög ábécé utolsó betűjét, az omegát sejteti, a horgony a reményt, a köralak az örökkévalóságot jelenti (57. ábra G).

A sírköveken megjelenő *szarvas* a Zsoltárok könyve gyakran használt idézetének képi megjelenítésére vezethető vissza: „Mint a szarvas kívánczik a folyóvizekre, úgy kívánczik az én lelkem hozzád, oh Istenem” (Zsolt. 42: 2.). Háromszéken az étfalvi és zaláni református templomok stukkó díszeként is ez az értelmezése.¹⁰⁷ A sepsiszentgyörgyi Vártemplom cintermében az egyik obeliszken a szarvas agancsain koronát visz és alakját babérkoszorú övezi. Lefordítva a jelképet azt jelenti, aki életében az Istenbe vetett hitet szomjazza, az győzedelmeskedik a halál felett, és elnyeri az örök életet (58. ábra A).

A magyar néphitben és a rokon népek halottkultuszában a halott elszálló lelkét *madár* alakjában képzeltek el. A keresztény világban a Szentlélek megtestesítője. Noé galambja az olajággal a béke szimbóluma. Temetőkből ábrázolása a XVII. századig vezethető vissza.¹⁰⁸ A szalontai fejfák vésett díszítéseiben a szomorúfűz tején csőrében rendszerint virágot tartva ábrázolták.¹⁰⁹ Baróton mint égbe szálló galambot vésték föl egy régi fejfára (58. ábra B). A madarak gyakrabban a sírkövekre párosával vannak kifaragva. Szembefordult madárpár látható Maksán a Felső temetőben, gyakrabban pedig Olaszteleken, Száldoboson, Bibarcfálván. Általában csőrükben kis virágszállal díszített pajzsot tartanak (58. ábra C). Megjelentetésük a maroszeői temetőkből is ismert. Péterfy szerint ábrázolásuknak módosult jelentése van és a sírjelek kígyó- és madárpárjai a túlvilág bejáratát hivatottak őrizni.¹¹⁰

Érdekes madár-jelképes sírkövet találtunk Kálnokon. Az 1880-ból való andezit obeliszket egy 22 éves anya és 11 hónapos gyermeke emlékére állították. A felirat szerint „az anya életet adott s ő – vagyis a gyermeke – anyjának halált okozott.” E sorokat képíleg a kőfaragó egy anyagalamb testét csípdeső fiókával oldotta meg (58. ábra D).

A lélek másik megjelenítője a *pillangó*. Említettük, hogy a gyászjelentők egyik típusán volt gyakori (49. ábra), de Háromszéken sírkövön csak egyetlen esetben, Teleken, egy megcsonkult sírkövön találkoztunk vele (58. ábra E).

Hasonlóan ritka, de érdekes jelkép az *összefogott kéz*. A nagykőrösi fejfákon a házastársak jelképe. Sepsiszentgyörgyön Gyárfás Jenő festőművész nagyapjának, Gyárfás Áron huszártrombitás sírkövére is hasonló értelmezéssel vésették fel a kőfaragóval (58. ábra F).

Ha régebb nem is, de újabban Kézdiszentléleken találkoztunk a *bárka* jelképével (59. ábra A). A kereszténység szimbolikájában már a katakombákban előfordult. Krisztus egyházát jelenti meg, amely az élet hullámain, viharain átmenti a kiválasztottakat. Egy biztonságos hely, ahol Jézus a kormányos, a hajó árbóca pedig a Szent Kereszt.¹¹¹ Az egyik verses felirat szerint teljesen más az értelme, a bárka nem más mint maga a bizonytalan élet, amely bármikor zátonyra futhat és elsüllyedhet:

Hányatott sajka az életünk,
Hullám s szirtek között evezünk,
Hullám s szirtek neve halál,
Élted komoly, avagy derült,
Egy perc, s a sajka elmerült.¹¹²

Hasonló értelemmel jeleníti meg ezt a gyászjelentők egyik allegóriája (47. ábra F). A metszeten jobb oldalt a zátonyra futott hajó, előtérben pedig a partra mentett ládák, a horgony és az evezőlapát látható. Az átkötött, felső ládán három betű olvasható, a H. I. és az X. Az 1879-ben nyomtatott gyászjelentő azt közvetíti, hogy a bizonytalan emberi élet (a törekeny sajka) bármikor szirtnek ütközhet és elsüllyedhet, de az örök haláltól (a tenger mélységétől) megszabadulhat a hajótörött, ha remél (a horgony jelképezi) Krisztusban (az I. X. Jézus Krisztus jele) és győzedelmeskedik (a H. a győzelem jele), vagyis a Krisztusba vetett hit átmenti a hívő lelket a reménység szigetére.

Érdekes szimbólum az angyalosi temető néhány sírkövén az *angyal*. Egytől egyig a gyermek sírok jelképe. Háromszéken ugyanis élt a hit, hogy a büntelen, ártatlan kisdéd a halál után a menyországban angyallá lesz. Ezt a hitet a verses sírfeliratokban is megfogalmazták:

Az én nevem Reznek József volt míg éltem,
Ezt már angyal névre felcseréltem,
1847-ben születtem,
Virág koromba ezt jobbra cseréltem.
(Református temető Illyefalva)

Férje s szülei, Nagy Lázár és Keresztes Rózáli
 Szívöket mély bánatérzet borítja,
 Az érzékeny anya testét így siratja,
 S ezen kőtáblára ezeket íratja:
 Szeretett gyermekem angyali formában,
 Nyugodjál az égnek fénypalotájában,
 Majd édesanyád is az utolsó szóra
 Elmélyen tehozzád, ha hív a végóra.
 (Református temető Kézdivásárhely, 1860.)

Meg kell jegyezzük, hogy az angyal más értelmezéssel is megjelenhetett a sírjeleken. Vannak olyan sírfeliratok, ahol megjelenítésével a feltámadás napjára utaltak:

Kis Dósa Trésia e sírboltban alszik,
 Míg az árkangyali trombitaszó hallszik.
 (Református temető Illyefalva)

Ebben az ábrázolásban, ha Háromszéken nem is, de Marosszéken a trombitáló angyal alakja megtalálható a sírköveken.¹¹³ A gyászjelentők kedvelt ábrázolásaként feltehetően az őrangyalt szimbolizálta (46. ábra B, 47. ábra B, C, E), de jelenthette azt az őrangyalt is, aki a tévelygő léleknek a bethlehemi csillag által megvilágított, Krisztus felé vezető utat mutatta (47. ábra A, 49. ábra).

A *kehely*, vagy a *kehely és az ostya* a katolikus középkorban az áldozópapok jelvénye volt, de a protestáns egyházak is átvették a szimbólumot, és ostya helyett búzakalással vagy kenyérral ábrázolták. A katolikus temetőkben a kehely az ostyával csakis a papok sírkövén jelent meg, de a református temetőkben is papot jelölt a régi fejfa, ha abba a kehely motívumát faragták.¹¹⁴ A XIX. század végétől már nemcsak a papok kizárólagos jelképe, a kehely motívumával találkozunk női és férfi sírjeleken is (17. ábra B, 59. ábra C).

A kehely alakjára kiképzett *urna*, „mint a hamuvá vált test maradványának az összetartója, gyűjtője, s a drága hamvakra emlékeztető jel,” az ókortól ismert. Az egyiptomiaknál, a görögöknél és a rómaiaknál a kegyelet tárgya volt.¹¹⁵ A gyászjelentők közvetítésével került be a temetők jelképei közé. A sepsiszentgyörgyi új zsidó temetőben, mint sírjel egy fiatal lány nyughelyét jelölte. Kivitelezésében megegyezik a rózsákkal elárasztott 46. ábrán A-val jelölt urnával. Erdővidéken nagyon sok XIX. századvégi sírkövön, vagyis a *kögomb* tetején látható (60. ábra A). Éppen olyan gyakorisággal alkalmazták mint a *mécses* (60. ábra B, C). A kettőt egymástól csak annyi különbözteti meg, hogy a mécses végén lánggra emlékeztető rovátkolt, vésett befejezés van kiképezve. Az ilyen megoldású *lángoló mécses* a sepsiszéki első oszlopos sírköveken és obeliszkeken is gyakori volt. Az *örökmécses* a katolikus templomokban az Isten jelenlétét hirdeti. Az éberséget, a készenlétet

jelképezi és egyben azt is, hogy a tartalmatlan, hit nélküli élet olyan, mint az üres mécses.¹¹⁶ Lehet az örök világosság szimbóluma, és jelentheti azt, hogy a mécses nem más, mint az az eszköz, ami a földi anyagi létét (olaját) áldozza fel a fényért, a világosságért.¹¹⁷ Talán ezekkel a tartalmakkal faragták a sírkövekre (60. ábra E), de abban az esetben, ha idős emberek sírkövére faragták (35. ábra F), jelenthette azt is, amit a *gyertya* (60. ábra F), a pislákoló, fogyó életet.

A régebbi táblás, homokkőből faragott sírkövek leveles-indás díszítményeiben feltehetően az erőt, biztonságot, sikert adó *világfa* képe fogalmazódott meg.¹¹⁸ Fenyőfára hasonlító levelesfa díszíti a kálnoki „*kígyós*” sírkövet (57. ábra D), *életfára, világfára* emlékeztetnek a közép-háromszéki temetők sírkövein az indás-leveles ékítmények, a virágcserepből, közös szárból kiindított páros, leveles-virágos díszítések (36. ábra E, 61 ábra A–H), vagy a XIX. század eleji kezdetleges sírkövek fa díszítményei is (61. ábra I–J).

A legrégebbi sírkövek némelyikén a néhány vonalból képzett, törzsből és két-három-négy ágából álló *fa* levéltelen formája a még olvasható feliratok alapján az idős kort jelképezte (62. ábra A–E).

A *szomorúfűz*, említettük, a szentimentalizmus hatására és a gyászjelentők elterjedésével lett gyakorivá a sírjeleken, de térhódítását megkönnyítette az is, hogy a fa jelképe nem volt idegen a temetőkben. Lehajló ágaival a bánat és fájdalom kifejezője lett (17. ábra A, C, D, 26. ábra A, D, 43. ábra F, 63. ábra A–H). Levél nélküli csupasz ággal jelenthette a késő ősz allegóriájaként az elmúlást, az idős életkort is (62. ábra C–D).

A foglalkozásra vonatkozó mesterségjegyek, szimbólumok nem voltak gyakoriak a háromszéki sírjeleken, csak elvétve találoztunk velük. Balassa Iván jelezte azt, hogy Köpecen, a bányászfaluban, az 1940-es években voltak olyan gombfák, amelyekre a hozzátartozók a *bányászelvényt* vésették fel.¹¹⁹ Bartha Árpád fotóművész Felsőháromszéken az 1970-es években olyan sírt örökített meg, amelyen a malomkő jelképezte, hogy ott molnármester nyugszik. Sepsiszentgyörgyön a katolikus temetőben az egyik régi sírkereszten a *gyalu és a két kézvonó* ábrázolása utalt arra, hogy az elhunyt asztalos volt (64. ábra A). A múzeumban kiállított tumbák egyikén egy *kinyitott könyv* látható (64. ábra B). Ezzel valószínűleg az elhunyt olvasottságát, tudományokban jártasságát szimbolizálták. A református temetőben Gyárfás Lajos 1848 / 49-es honvéd százados és városi főjegyző obeliszkjén, a hosszú időn át betöltött hivatalára a *paptrusz tekercs* utalt (64. ábra C). Illyefalván is az egyik sírkövön a tekercs, mint szimbólum, hasonló értelmezéssel jelent meg (64. ábra D). Ugyanitt, a szabadságharcos honvédhuszár őrmester Tankó György sírkövét egy kardot tartó kéz díszítette és utalt az egykori harcos vitézségére (64. ábra E).

Szinte Gábor tett említést arról, hogy a székelyföldi nemeslevelet kapott családok „belevitték a pais alakot mint új elemet a fejfa díszítésébe,” melybe „a címert vésették fel oly módon, mint a feliratot szokták, 6–7 milliméter mélyítéssel”¹²⁰ a család nemesi eredetére utaltak, és a főnemesi családokat próbálták utánozni. Ez a szokás a sírköveken nem folytatódott, csak a XX. század első felében az uzoni Puskás-féle műhelyből kerültek ki olyan magyaros stílusirányzatot meghonosítani szándékozó sírjelek (64. ábra F, G, H), amelyek némelyikén kis márványtáblácskába faragva a családi címet is beleillesztették.

Az elején szóba hoztuk, hogy Háromszéken a zsidó temetők sírkövei nem sokban különböznek a protestáns temetők sírjeleitől, legfennebb a *Dávid csillag* a jellemző (2 ábra A, B). Ez a hatágú csillag, a *Mágén Dávid*, Dávid pajzsát jelenti. Erdélyi Lajos szerint az Izraelhez való tartozás jelképe, de a Dávid nevet is fedheti.¹²¹ A zsidóság körében viszonylag korán, Kr. e. a II. században honosodott meg, de rajtuk kívül a XVIII. századig mások is használták.¹²² Dávid László Jákob csillagként is említi és ugyanakkor mint egymásba fonódó két háromszöget, a mennyei és földi világ egybefonódásaként is értelmezi.¹²³

A zsidó temetők másik jellemzője az a két héber szó rövidítése, amelynek magyar megfelelője: *Itt van elrejtve*, azaz *Itt van eltemetve*, vagyis *Itt nyugszik*. Sok sírkövön ez a rövidítés tekinthető az egyetlen díszítésnek, de a háromszéki zsidó temetőkben általában más, a protestáns temetőkben használt díszítményekkel társul. Ez lehet szív, csillag, mécses, szomorúfűz (63. ábra A) stb.

Néhány sírkövön a származásra utalnak a *kohaniták áldásra nyújtott kezei*, melyek hüvelykujjai összeérnek és a többi ujj kettős elrendezésben van (64. ábra A, B). A midrás, vagyis a tudós rabbik magyarázata, az Énekek éneke 2:9-re hivatkozva, azt tartja, hogy Isten a kohaniták áldást osztó kezei között, a hüvelyk- és mutató ujjak képezte nyíláson tekint le a földre.¹²⁴ A hagyomány szerint az aronidák leszármazottait, és a szentélyben papi szolgálatot teljesítő rendet illette meg ez a jelkép.¹²⁵

A *kancsó* a leviták sírkövét jelölte, azokét, akik a szentélyben kisegítő szolgálatot teljesítettek (64. ábra C, D, E).¹²⁶

A zsidó temetők másik jellegzetes szimbóluma a menora, vagyis a *hétkarú gyertyatartó*. Jelentheti az Izraelhez való tartozást,¹²⁷ de kapcsolatban van az élet fájával is. Legkorábban az utolsó hasmoneus király, Antigonos pénzén Kr. e. 40-ben jelent meg mint szimbólum, de a pusztai sátorban, a jeruzsálemi Szentélyben, és az ókori zsinagógák díszítő elemeként is gyakran szerepelt (64. ábra F).¹²⁸

Az *ötágú gyertyatartóval* egyetlen sírkövön találkoztunk. A péntek esti gyertyagyújtásra utal és a vallásos asszonyt jelképezi (64. ábra G).¹²⁹

Más vidékek zsidó temetőiben a sírköveken eléggé gyakori a sas és az oroszlán. Mindkettő jelenléte a következő passzusra vezethető vissza: „Légy erős, mint a

párduc, könnyű, mint a sas, gyors, mint a szarvas és hős, mint az oroszlán, hogy teljesítsd égi Atyád akaratát.” Háromszék zsidó temetői közül csak Sepsiszentgyörgyön, a régi temetőben láttunkilyent. Az egyetlen sírkő, melyen jelen volt az ülő oroszlánpár, melyek első lábukkal egy szívet fogtak, már rég nincs meg, anyaga teljesen elmállott. Ez volt, ahogyan jellemezték 1969-ben, „a legszidőbb sírkő” az egész temetőben. A még akkor teljesen le nem kopott élénk színeivel kitűnt a többi sírkő közül (64. ábra H).

Elsőként Sebestyén Károly jelezte, hogy Háromszéken régen a sírköveket festették. „Sok régi kövön láttam – írta –, hogy a féldomború növényi ékítmény, különösen a jellemző kerek koszorú külön színnel, többnyire zölddel volt átfestve, sőt a fekete és fehér festékek is találtam nyomát. Az írás mindig vésett és mindig fekete festékkel van bekenve.”¹³⁰ A festések nyomaival még mi is találkoztunk. Legelterjedtebb fehér alapon a fekete felirat, és fekete díszítőmotívum volt. Illyefalván, Sepsiszentkirályon felfigyeltünk arra, hogy a gyermeksírokon általában a feliratot és az ékítményeket zölddel festették ki, Árkoson, Sepsikőröspatakon, Zalánban pedig találtunk olyan fiatal lányok részére készített sírköveket, amelyeket világoskékre meszeltek le. Árkoson egy öreg néni, aki nem akarta megnevezni magát, 1972-ben azt állította, hogy régen a fiatal lányok koporsója is kék színű volt, és tulipánok díszítették. Altorján a temetőben még 2003-ban is találtunk olyan régi, gyermekeknek állított sírkövet, amelyen a felirat kék és rózsaszínű volt. A fiútestvér nevét kézzel, a lánytestvérét rózsaszínnel különböztették meg. Kézdivásárhelyen 1970-ben még álltak az olyan XIX. századi sírkövek, amelyeknek vésett-mélyített virágdíszein fel lehetett ismerni az eredeti színeket, hogy a rózsák pirosak, a szegfűk kékek, a levelek zöldek, a búzakaralások sárgák voltak. Sepsiszentgyörgyön a legszebb barokk sírkő is színesre festett volt (39. ábra J). A kő mélyedései elárulták, hogy eredetileg a virágokat vörösre, az oszlopokat okkersárgára, a levélfüzéreket zöld színűre festették. Az eddigi észrevételekből, ha végleges megállapítást nem is lehet levonni, de az egyes vidékeken gyakrabban használt zöld és kék színekből arra következtetünk, hogy ott az a gyermekek, illetve a fiatal lányok megkülönböztető színe volt.

Az aktív kutatások után több mint harminc év telt el. Szomorúan állapítottuk meg, hogy az eltelt idő alatt a temetőinkből mintegy nyolcvan százalékban eltűntek a régi sírkövek. Találón jegyezte meg Kisgyörgy Zoltán újságíró, Háromszéken rövidre mérték a kegyeletet. Talán akad néhány ifjú néprajzkutató, akikkel a huszonegyedik órában még feltérképezhető és összegyűjthető lesz a maradék, málló sírkő és végtére elkészül a könyv Háromszék temetőinek néprajzárol.

Jegyzetek

- 1 Orbán Balázs: A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismei szempontból. III: Pest, 1869. 16.
- 2 Szinte Gábor: Kopjafák (temető-fejfák) a Székelyföldön. Néprajzi Értesítő 1901. 7. és 1905. 2. füzet. Roediger Lajos: Kópjafák a kovásznai temetőben. Népr. Ért. 1903. IV. évf. 9. szám. Sebestyén Károly: Székelyföldi kopjafák és keresztek. Népr. Ért. 1905. 2. füzet.
- 3 Huszka József: A székely ház. Budapest, 1895. 65.
- 4 Szinte G. i. m. 1905. 92. és 96.
- 5 Szinte G. i. m. 1905. 94. és 97.
- 6 Szinte G. i. m. 1905. 99.
- 7 Szinte G. i. m. 1905. 94.
- 8 Szinte G. i. m. 1905. 93. és 95.
- 9 Roediger L. i. m. 299–302.
- 10 Sebestyén K. i. m. 103–105.
- 11 Malonyai Dezső: A magyar nép művészete. II. kötet. Budapest, 1909. 411–413, 416, 419, 421, 422 és 428–430. fényképek, 276–278., 280–281.
- 12 Malonyai D. i. m. 410. fénykép, 276.
- 13 Malonyai D. i. m. VII. színes tábla, 283.
- 14 Malonyai D. i. m. 275.
- 15 Malonyai D. i. m. 284.
- 16 Nagy Dezső: A magyar fejfák és díszítményeik. Folklor Archívum 2. Szerk. Hoppál Mihály. Budapest, 1974. 217.
- 17 „Székely temetőink pusztulóban levő kopjafáinak megmentése érdekében szóbeli és írásbeli kéréssel fordultunk több református egyházközség vezetőségéhez, hogy a romlásnak indult, kidőlt vagy kidőlőben levő, de faragásában még eléggé ép kopjafákat, melyekre az elhunyt hátramaradottai igényt nem tartanak, múzeumunknak átengedjék. Megindított munkánk eredménye a zaláni református egyházközség által a presbiterium határozata alapján múzeumunkba elhelyezett 6 db. kidőlt kopjafa, melyeket a székely ember kezemunkáját dicséző egyéb faragott faemlékeink között a múzeum előtti zárt udvar-tér fedett területén fogunk elhelyezni.” A Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmányának jelentése a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségéhez a Múzeum 1914. évi fejlődéséről és állapotáról. Sepsiszentgyörgy, 1915. 19.
- 18 A Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmányának jelentése (...) 1914. évi fejlődéséről és állapotáról. Sepsiszentgyörgy, 1915. 17.
- 19 Györffy István: Nagykunsi fejfák. Néprajzi Értesítő 1–2 füz. 94. Nagy D.: i. m. 9.
- Balassa Iván: A magyar falvak temetői. Budapest, 1989. 61.
- 20 Balassa I.: i. m. 60–62.
- 21 „A régi fel fogott Avas meg vagyon, mellyről ilyen ususok vagyon, hogy ha valamikor szabad ember deceál, ő kglmek közül edgy edgy szál fát Gombos fának a sírfeliben szabad levágniok, a hullott fát pedig a Megye Bírája adgya el pénzen és convertálja az Eccla építésre.” Orbaiszéki református egyházmegyei levéltár. II/3–Vizitációs jegyzőkönyvek (1714–1752). 134. Az adatot Szócsné Gazda Enikő néprajzos-

muzeológus bocsátotta rendelkezésemre, kinek ezúton mondok köszönetet.

22 „...ámbar ennek előtte is meg volt határozva, hogy a tilalmas erdőből való Főfa hozása tolláltassék, – De mindeddig nem tolláltatott – hanem minden kised Csetsemő meghalálózásakor edgy érdemes Cserefa Levágattatik és az által a Communitás megkárosítatik azon részbe - ,hogy az applacidált Főfa fel sem állittatik, hanem az más haszonra fordítottatik (...) a Nemes Communitás viszont újra meghatározta, hogy semmi szín és pretextus alatt az edgy Gazda ember és Gazda Aszszonyokon kívül senkinek Főfa ne adattassék, - ha valaki ezen Conclusum ellenére a Tilalmas erdőt violálná, azon erdő Tilalma szerint büntetődgyék...” Zaláni falujegyzőkönyv (1829–1836). A zaláni református egyház tulajdonában.

23 „...az 1830dik Esztendőben 11dik Xbris Zaláni Nagy Lázár kéri, hogy edgy Lántza el zálogoltatot Kopja Fa Hozásért, melyet Szabó János Számára hoztak, Szabadításék fel, mely investigaltarván, úgy jött ki, Hogy Szabó Jánosnál más Tilalmas fa tanáltatott, azért Szabó János köteles ki váltani a' Lántzot.” U.o.

24 U.ő. i. m. 67.

25 Néhai Nagy Lajos református lelkész 1973-ban, az azóta is kéziratban maradt monográfiájából szolgáltatva az erre vonatkozó adatot: Nagyborosnyón a faluközösség 1816 március 19-én határozott arról „büntetés terhe alatt,” hogy a faluban „senki, semmiféle halottjának kopjafát fából ne tégyen.”

26 Balassa I. i. m. 61.

27 Kós Károly: A székely sírfák kérdéséhez. Dr. Kós Károly: Népélet és néphagyomány. Bukarest, 1972. 154. Balassa Iván hivatkozva Novák Lászlóra, aki kimutatta, hogy Dousa nem Magyarországon járt, hanem a kisázsiai Edirnében, a magyar vonatkozást elvetette. Balassa I. i. m. 58.

28 Balassa Iván: A székelyföldi Erdővidék temetői. Debrecen, 1992. Újra kiadva: Erdővidéki Lapok. 12–17. szám. 2003/2 (12 szám). 23., Balassa I.: i. m. 61.

29 Sebestyén K. i. m. 1905. 104–105.

30 Kós K. i. m. 271.

31 Orbán B. i. m. I. Pest, 1868. 140–142.

32 Balassa I. i. m. 65.

33 Uő. i. m. 66.

34 Viski Károly: Mi a kopjafa? Néprajzi Értesítő. XI. évf. 1910. 221.

35 Demeter Lajos: Zaláni fejfák, kopjafák. Tulipán Füzetek. III. évf. 1. sz. 1992. január 3–7.

36 Solymossy Sándor: Ősi fejfafaformák népünknel. Ethnographia, 1930. 65–84. Nagy D. i. m. 19–20.

37 Burgyán Miklós: Magyarországi szívalakú sírjelek. Ethnographia. LXXXIII. 2–3. szám. 1972. 330–344.

38 Habár az elveszett jegyzetei miatt nem állíthatta, Balassa Iván is a vízszintes domborított bevágásokat az ott nyugvó halott évtizedeinek a számával hozza kapcsolatba. Balassa I.: i. m. Erdővidéki Lapok V. évf. 2004. 16. szám. 21.

39 Nagy D. i. m. 18–19.

40 Demeter Lajos: Dálnoki és zaláni kopjafák. Művelődés XXXI. évf. 12. szám. 1978.

30.

- 41 Kós K. i. m. 262.
 42 Balassa I. i. m. 58.
 43 Péterfy László: Marosszék régi sírkövei. Marosvásárhely, 2005. 15.
 44 Novák J. L. i. m. 2.
 45 Kós K. i. m. 269.
 46 Zentai Tünde: Nádudvari sírjelek. Ethnographia LXXXIII. 1–2. szám. 1972. 305–309.
 47 V. ö. a 28. számmal.
 48 Szinte G. i. m. 102.
 49 Kós K. i. m. 269.
 50 Balassa I. i. m. Erdővidéki Lapok IV. évf. 13. szám. 8.
 51 Balassa I. i. m. 118.
 52 Balassa I. i. m. 65.
 53 Kós K. i. m. 255.
 54 Kós K. i. m. 266.
 55 Kós K. i. m. 265.
 56 Kós K. i. m. 267, 271.
 57 Kós K. i. m. 267.
 58 Kós Károly: Szerelem és a halál a szilágysági népművészetben. Dr. Kós Károly: Népélet és néphagyomány. Bukarest, 1972. 233.
 59 Balassa I. i. m. Erdővidéki Lapok. IV. évf. 2003. 12. szám. 28.
 60 Kós K. i. m. 267.
 61 Balassa I. i. m. 53.
 62 Sebestyén K. i. m. 106.
 63 Balassa I. i. m. Erdővidéki Lapok V. évf. 16. szám. 2004. 23.
 64 Balassa I. i. m. 81. 35. ábra
 65 Orbán B. i. m. 44., 99.
 66 Orbán B. i. m. 25.
 67 Hídvég és a Földvári Fogolytábor története. A Hívégi Református Egyházközség kiadványa, 1999. 34.
 68 Balog Jolán: Kolozsvári reneszánsz láda 1776-ból. Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Bukarest, 1957. 22.
 69 Herepei János: A Házsongárdi temető régi sírkövei. Budapest, 1988.
 70 Kelemen Lajos: Művészettörténeti tanulmányok. I. Bukarest, 1977. 185–190.
 71 Herepei J. i. m. 266.
 72 Herepei J. i. m. 113.
 73 Herepei J. i. m. 87.
 74 Herepei J. i. m. 97.
 75 Sebestyén Károly: Háromszéki sírkövek. Néprajzi Értesítő VIII. évfolyam, 1907. 105–110.
 76 Sebestyén K. i. m. 107.
 77 Sebestyén K. i. m. 108.
 78 Sebestyén K. i. m. 110.
 79 Orbán B. i. m. 16.

- 80 Orbán B. i. m. 164.
81 Reklám. Székely Egyleti Képes Naptár az 1887. évre VI. évfolyam.
82 B. Nagy Margit: Kagebauer Antal és a romantika építésze Erdélyben. Stílusok, művek, mesterek. Bukarest, 1977. 69–93.
83 László Gyula: A temetők jelképvilága. László Gy.: Góg és Magóg népe. Trikolór és az Intermix Kiadó. Év nélkül. 165.
84 Néprajzi Értesítő VI. évf. 3. füzet, 1905. 221.
85 Dr. Dávid László: A keresztény hit szimbólumai. Református Szemle LXIII. évf. 5–6. szám 1970. 340–355.
Péterfy László: Marosszék régi sírkövei. Marosvásárhely, 2005. 57.
86 Péterfy L. i. m. 57.
87 Balassa I. i. m. Erdővidéki Lapok IV. 13. sz. 2003. 8.
88 Temetőkert. Szerk. Seléndy Szabolcs. Budapest, 1972. 72.
89 Péterfy L. i. m. 60.
90 Szabó Péter: Gyászjelentések a 19. században és a 20. század elején. Ars Hungarica 1983. I. 89.
91 Szabó P. i. m. 90.
92 Péterfy L. i. m. 69–70.
93 Szabó Péter: Szomorodott szívvel tudatjuk. Jel-Kép. II. évf. 1981. 1. 35.
94 Szilágyi Gyula: Kidőlt kópjas-fejfák. Fiume, 1908.24.
95 Szilágyi Gy. i. m. 24.
96 Dr. Dávid L. i. m. 340–355.
97 Péterfy L. i. m. 61.
98 Péterfy L. i. m. 61.
99 Dr. Dávid L. i. m. 340–355.
100 Péterfy L. i. m. 61.
101 Péterfy L. i. m. 63.
102 Dr. Dávid L. i. m. 340–355.
103 U.o.
104 U.o.
105 . Péterfy L. i. m.67.
106 Dávid L. i. m. 340–355.
107 Sándor Demeter Lajos: Az „Kitsin Ekklisia.” Sic itur ad astra 1991.1.17.
108 Herepei J. i. m. 97.
109 Viski Károly: Szalontai fejfák vésett díszítései. Néprajzi Értesítő XIV. 68–76.
110 Péterfy L. i. m. 64.
111 Dr. Dávid L. i. m. 340–355.
112 Szász József: A temetők költészete. Katolikus Naptár 130. 179–181.
113 Péterfy L. i. m. 245, 146. kép. 151.
114 Szinte G. i. m. 98.
115 Szinte G. i. m. 98.
116 Dr. Dávid L. i. m. 340–355.
117 Seléndy Sz. i. m. 73.
118 Péterfy L. i. m. 58.

- 119 Balassa I. i. m. Erdővidéki Lapok V. évf. 15. szám. 15.
120 Szinte G. i. m. 98.
121 Erdélyi Lajos: Régi temetők művészete. Bukarest, 1980. 25.
122 Wirth Péter: Itt van elrejtve. Budapest, 1985. 156.
123 Dr. Dávid L. i. m. 340–355.
124 Wirth P. i. m. 156.
125 Erdélyi L. i. m. 23.
126 Erdélyi L. i. m. 25.
127 Erdélyi L. i. m. 25.
128 Wirth P. i. m. 156.
129 Wirth P. i. m. 156.
130 Sebestyén K. i. m. 105.

Selmeczi Kovács Attila

A Magyarok Nagyasszonya, mint nemzeti jelkép a népművészetben

Amióta a magyar államot megalapító Szent István királyunk Szűz Mária oltalmába ajánlotta országát, népét és egyházát, azóta Máriát a Magyarok Nagyasszonya, a magyarok Patrónája névvel illették, a magyarok legfőbb védelmezőjeként ünnepték. Szűz Mária tiszteletére építették a legtöbb templomot, égi gondoskodására bízták a legtöbb kegyhelyet. Mária tisztelete alapozta meg a Regnum Marianum eszmeiségét a magyar szentek kultuszával együtt a XVII–XVIII. században.

Noha a barokk kor vallási életének egyik legjellegzetesebb megnyilvánulása a Szűzanya *védasszony*ként, a magyarok királynőjeként való tisztelete, a történeti kutatások rávilágítottak a korábbi évszázadokban betöltött hasonló szerepére. Különösen a török ellenes harcok szakrális-mágikus jelképévé vált.¹ Pl. Hunyadi János pór hadai Mária nevével, Mária segítségével győzték le a sokszoros túlerőben lévő törököket Nándorfehérvárnál. Hunyadi János harci lobogóira került föl elsőként a Boldogasszony Mária képe.² Mátyás király tizennyolcféle aranyguldenjéből tizenötötön szerepelt a Madonna, eleinte lepellel a fején, majd (1482-től) koronával.³ Ettől kezdve egészen az 1849-es világosi fegyverletételig nemzeti pénzerméinken megszakítás nélkül látható volt a Patrona Hungariae alakja. Ezeknek kisebb értékű krajcárosai kapták a nép körében a „Máriás” megnevezést, mely aztán a pénzek eltűnésével teljesen feledésbe merült. (Milyen felemelő és méltó gesztus lett volna a rendszerváltás idején fémpénzeink valamelyikét a régi Máriások mintájára megformálni!)

A hadizászlókon is láthatták a Magyarok Nagyasszonyát az egyszerű nép fiai, főképpen a Rákóczi szabadságharc idején. A Nagyságos Fejedelem zászlainak egyik oldalát az országcímer, a másikat a trónoló Mária alakja ékesítette, fején koronával. Ezeket a jelképeket mutatták II. Rákóczi Ferenc pénzerméi is, sajátos módon egyszerű nyitott koronával a címerpajzs fölött.⁴ Tulajdonképpen ez időtől mind gyakrabban szerepelt együtt az ország címere és patrónája pénzekon, zászlókon, egyesületi jelvényeken, emléktárgyakon. Különösen a reformkor nemesi mozgalmának hatására éledt fel és terjedt el a nemzettudat erősödése, majd az 1848–49-es forradalom és szabadságharc juttatta el a legszélesebb néprétegekhez a nemzeti jelképeket, a nemzeti színt, a koronás országcímert és a magyarságot oltalmazó Szűz Mária ábrázolását.

Szilárdfy Zoltán gazdag tárházat adja közre annak a jobbára XVIII. századi egyházi ábrázolásmódnak, amelynek középponti témája az országot oltalmazó

Szűz Mária alakja, valamint Szent István korona-felajánlása.⁵ Ezeket a képeken számos esetben fordul elő a magyar országcímer, mintegy a nemzeti jelleg nyomtatékosításaként. Hasonlóan gyakori ez a téma pl. a rábaközi katolikus templomok XVIII–XIX. századi oltárképein, freskóin.⁶ A Magyarok Nagyasszonyának barokk kori jellegzetes képi megfogalmazását az 1742-ből datált dubnici (Trencsén m.) kegykép reprezentálja, melynek korabeli leírása szerint „ez a kép a bódogságos Szűzet, koronás fővel, jobb kezén királyi páltzát, bal karján pedig a kisdud koronás Jézust tartván ábrázolja, alatta pedig Magyar Országának tzimere látszatik”.⁷ (1. kép)

Tehát a barokk katolikus világ által jogi tényként megformált Regnum Marianum eszméje, ami szerint a Szent Korona felajánlásával Szűz Mária az ország valószínű királynője, a magyar korona birtokosa lett, jogot nyert a magyarság minden ügyének intézésére, az ország kormányzására, még a király személyének megválasztására is. Ezáltal mintegy az általános nemzeti jelkép szerepét nyerte el.

A Mária-kultusznak ezzel a rendi társadalmi megnyilvánulásával a magyar parasztság lépten-nyomon találkozhatott, elsősorban vallási életének keretében. Azonban a jobbágyság a rendi állam irányításában nem vehetett részt, ahhoz minden jogot nélkülözött, nem foglalhatott helyet a barokk Regnum Marianum közjogi tényezői között. Amint Limbacher Gábor szemléletesen megfogalmazta: „máriás országunk eszmevilágába a vallásos népi lélek tudta magát igazán beleélni a maga hívő, egyszerű, archaikus Mária-kultuszával. Ezt – részben etnikus irányban is – inspirálta a török elnyomás, a járványok időről-időre föllépő pusztítása, a népi pasztorációval foglalkozó ferencrendiek munkája, a rózsafüzér imádsága, a lorettói litánia széleskörű elterjedése. Ide tartozik az egyik legkedveltebb Mária-tiszteleti forma, a búcsújárás barokk virágkora.”⁸ Tehát a nép körében a Regnum Marianum eszmekörében kibontakozó barokk műveltség hatása elsősorban a *templom világán* keresztül érvényesült. A barokk oltárok gyakran jelenítették meg a magyar múltat és a mennyei pártfogást nemzeti szentjeink és a Magyarok Nagyasszonya ábrázolásai révén.

Éppen a palócok jelentős Mária-kultusza veti fel azt a további vizsgálódásra érdemes kérdést, hogy a magyar katolikus parasztság körében a Magyarok Nagyasszonya rendelkezik-e egyáltalán nemzeti jelkép szerepkörrel? Ugyanis ahol minden településnek, sőt olykor utcarésznek vagy egyes családoknak megvan a saját „Mária-káponkája”, templomukban az öltöztetős Mária-szobor, mellyel személyes kapcsolatban állnak, a sajátjuknak tartják, mintegy családtagként gondolják, a lokális Mária-tisztelet, „a mi Máriánk” tudat, lelki viszonyulás, ha nem is kizárja, de lényegesen befolyásolja körükben az elvonatkoztatott, általános érvényű nemzeti szimbólum-képet. Annál is inkább, mert számukra a szomszédos települések, vagy a búcsújáró helyek Máriája nem azonos a sajátjukéval, más szerepkörűnek látják.⁹

A továbbiakban lássuk, hogy a tárgyalkotó népművészet a XIX. század közepétől kibontakozó új stílusa a nemzeti jelképek sorában milyen mértékben szerepelteti Máriát? A Néprajzi Múzeum gyűjteményeinek és a vidéki múzeumok tárgyainak áttekintése során meglehetősen kis számú ábrázolást sikerült fellelni. Az áttekintett tárgyi anyagban legjelentősebb területet a vallási néprajzi tárgyak képviselnek, ezen belül is az üvegeképek. A Néprajzi Múzeum több mint félezer üvegeképéből kerekén száz az, amelyik Szűz Mária álló alakját, karján a kiseddel mutatja, leginkább Madonna és Segítő Mária címszóval. Ezek az egyszerű ábrázolások megfelelnek a barokk oltárképek és szentképek Mária alakjának. Nagy számban fordulnak elő a máriacelli és gyüdi Mária-ábrázolások, a délcseh, szlovák, erdélyi és máramarosi műhelyekben készült üveg- és tükörképek különböző változatai.¹⁰ Ezeken azonban egyetlen esetben sem fordul elő a közkeletű nemzeti jelképekre (országcímer, magyar korona stb.) való utalás. A Szent István felajánlás esetében is csak két példa szolgál a korona ábrázolására, mindkettőnél viszont a képen nem látható a Szűzanya, csupán a felajánlást tevő magyar szent alakja a drapériával fedett asztalra tett koronával.¹¹ (2–3. kép)

Szent István korona-felajánlásának korai ábrázolását képviseli az 1760 körül készült, barokkos keretbe foglalt szentkép, mely a papírkivágás felső harmadába helyezett miniatűr festményen mutatja Szent István királyt Szűz Máriával. A király hermelin palástos félalakos képe szembenéz, mögötte a Magyarok Nagymasszonya trónoló képe látható. A király fején lévő zárt korona ábrázolása sematikus, nem ismerhető fel egyértelműen a magyar korona. A miniatűr jelenete nem a barokk megszokott felajánlás-motívumát ábrázolja. Az ovális medálba foglalt kép a papírkivágásos virágtő középső kelyhére van helyezve, ezen belül jellegzetes oltár-kompozícióban, két oldalán cserépben álló színes virágcsokor, felül istenszem látható. A papírkivágásos virágtövet alul tartó szalag felirata: „S. Stephanus Rex Hungariae” egyértelműen a magyarok királyára utal. A kép a XVIII. századi augsburgi készítésű szentképekkel mutat rokonságot. Ebben az időben ugyanis a rokokó miniatűrökön, apácamunkákon kedvelt volt a festett képnek virágkehelyre való helyezése.¹² (4. kép)

Egy másik, a kolostormunkák stílusában készült Szent István kép a XIX. század végéről már a megszokott formában ábrázolja a korona-felajánlását. A blonddel keretbe foglalt selyem alapon festett és hímzett színes kép bal felső sarkában Mária látható a Kiseddel, a Kisjézus kezében az országalma. A kép központi felületét a térdeplő király alakja tölti ki, amint kezével az előtte álló asztalra helyezett koronát kínálja föl Máriának. A vörös drapériával takart barokkos asztalon álló korona már egyértelműen a magyar koronát imitálja, noha elnagyolt és pontatlan megformálásban.¹³ (5. kép) A felajánlás ugyancsak egyedi megfogalmazását mutatja egy nemesi irattartó szekrény ajtajának egyik szárnya, melyen

az ismeretlen festő Szent Istvánt álló pózban ábrázolta, amint mindkét kezével a selyempárnára helyezett koronát kínálja fel a kép bal felső sarkában trónoló koronás Szűz Máriának. A király a XVIII. század végi főnemesi öltözetben és hermelinpalástban látható.¹⁴ (6. kép)

A XIX. század második felében az ország nyugati területének katolikus lakossága körében széles teret hódított a polgárosodó parasztság tisztaszobáinak szent sarkát díszítő Mária-ház divatja. Ennek a kultusznak egyik szép példáját képviseli az 1890-es években készült kapuvári (Sopron m.) Mária-ház. A Kisdedet karján tartó koronás Mária festett faszobra üvegajtós szekrénykében áll. A szobrot az asszonyok öltöztették fel színes ruhácskákba, mellé tették a menyasszonyi koszorút és a völegény bokrétáját, majd szentképekkel és művirággal díszítették fel. A rendkívül színes és gazdag látványt nyújtó kompozíció hangsúlyos tartozéka a nemzeti színű bokréta, valamint a Mária-szobor alakját átfonó nemzeti színű szalag.¹⁵ (7. kép)

A nemzeti zászlóval szoros kapcsolatban álló Mária-ábrázolást mutat egy dunántúli spanyolozott borotvatok. A hosszúkás faragott tok alját nemzeti színű zsinórdíszítés keretezi, melynek domináns ábrája a felső harmadban megformált nemzeti trikolór. A borotvatok fedelének felső részén a máriacelli Madonna kapott helyet 1851-es évszám kíséretében. A pirossal színezett koronás Mária alakját a Kisdeddal gyertyatartók és rozmaringvirágok közé helyezte az alkotó. A szentkép alatt vázából kinövő színes virágtő tölti ki a felületet.¹⁶ A kétoldalas kompozíció sajátossága, hogy Mária alakja és a zászló képe egymással átellenben, a tárgy felső, domináns harmadára esik, egyértelmű összetartozásukat jelezve. (8–9. kép) Ugyancsak a koronás Máriát a Kisdeddal ábrázolja egy nagygeresdi (Vas m.) spanyolozott borotvatok, melynek a felső negyedét foglalja el, szív alakból kiinduló leveles ágak közé helyezve, 1857-es évszámmal lezárva, alatta száras tulipánvirág mintájával. A borotvatok alsó felülete azonban ennél a tárgynál nem díszített.¹⁷

A Nógrád megyei palóc falvakban a XX. század első felében mind gyakoribbá váltak a hímezett ünnepi abroszok között azok, amelyek felirata a Magyarok Nagyasszonyához szólt, mint pl. „Magyarok Királynéja könyörögj érettünk”, és amelyek virághímzésein a nemzeti színek is nagy számban előfordultak, többnyire csokorra kötött nemzeti színű szalagként. Ezeket általában Mária ünnepek alkalmával terítették a szoba asztalára. Limbacher Gábor szerint „A tárgy típus terjedése a Mária-kultusz etnikaivá válását jelzi. Mintha a XIX. század végén létesített önálló Magyarok Nagyasszonya-ünnep folklorizálódását és bensővé válását látnánk a népi kultuszban, másrészt előtérbe került a megcsonkított ország traumájában segítő Szűz Magyarok Nagyasszonyaként való tisztelete. A megújuló Magyarok Nagyasszonya kultuszt példázza az 1990-es évekből egy magyarnándori díszítőülkőző, rajta »Mária könyörögj érettünk« felirat, alatta két angyaltól övezett koronás magyar címer, valamint csokorra kötött nemzetiszín szalag a felirat és a címer közé hímezve.”¹⁸

A pásztorművészet egyik közkedvelt tárgyfeleségén, a tükrösökön is feltűnik Szűz Mária alakja a Kiseddel, főképpen a dunántúli spanyolozott darabokon.¹⁹ Ezek sorában különös figyelmet érdemel szempontunkból az a Vas megyei tükrös, melynek az egyik oldalán vázából kinövő virágtövek között látható a koronás Szűz Mária alakja a Kisjézussal, alatta 1885-ös évszám, a másik oldalán pedig hasonlóan virágos ágak közé illesztve a magyar országcímer egyéni megformálását, de heraldikailag azonosítható ábrázolása.²⁰ Ez a kettős kép egyértelműen az országot óvó Mária alakját jeleníti meg. (10–11. kép.)

A Magyarok Nagyasszonya képi megformálásának legszebb és egyben leg-szimbolikusabb példáját egy hőveji (Sopron m.) mángorló képviseli, melynek művészi színvonalú spanyolozott virágmotívumos és emberalakos díszítményei fölött leveles ágak közé az országcímer vésett sziluettjét formálta ismeretlen alkotója, mégpedig olyan módon, hogy a címerpajzs fölött a korona helyén a Szűzanya alakja látható, levélkoszorúból formált baldachin alatt (12. kép). Ez a szimbolikus megformálás egyedülálló tárgyias módon érvényesíti a Regnum Marianum barokk felfogását, tárgyszerűen azonosítja a Szent Koronát a Magyarok Nagyasszonyával. S ha mindehhez figyelembe vesszük az alkotás évét, a kiegyezést követő 1868-as esztendőt, a különös jelképben a nemzetféltés, az oltalomra szorulás, a Magyarok Nagyasszonyába vetett hit megnyilvánulása érzékelhető.²¹ Ez a páratlan képi megfogalmazás szemléletesen illeszkedik II. János Pál pápa magyarországi látogatása alkalmával tett pécsi beszédének befejező fohászához: „Magyarok Nagyasszonya, a magyarok és Magyarország Királynéja, mentsd meg ezt a népet, mely rád hagyatkozik!”²²

Jegyzetek

- 1 Vö. Szilárdfy Zoltán: A török háborúk emléke a barokk szentképeken. In: Ikonográfia – kultusztörténet. Budapest, 2003. 147–156.
- 2 Falvai Károly: Boldogasszony. A női szerep a magyar hirtvilág tükrében. Budapest, 2001. 218.
- 3 Ladocsai Gáspár: Magyarok Nagyasszonyának ábrázolása országunk pénzérmén és a hadilobogókon. In: Szalontay Judit (szerk.): „Patrona Hungariae”. Mária-tisztelet a művészetben és a néphagyományban. Csorna, 2003. 23.
- 4 Laszlovszky József: A magyar címer története. Budapest, 1989. 23–24.
- 5 Szilárdfy Zoltán: Barokk szentképek Magyarországon. Budapest, 1984.
- 6 Vö. Szalontay Judit (szerk.): i. m. 40. skk.
- 7 Jordánszky Elek: Magyar Országban, 's az ahoz tartozó Részekben lévő boldogságos Szűz Mária kegyelem' Képeinek rövid leírása. Posenban, 1836. 40.
- 8 Limbacher Gábor: Hazaszeretet, magyarságtudat a népeletben. Balassagyarmat, 2002. 159.

- 9 Ezzel kapcsolatban l. Lengyel Ágnes – Limbacher Gábor: Népi vallásosság a Palócföldön. Balassagyarmat, 1997.
- 10 Vö. Szacs vay Éva: Üvegképek. A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai 2. Budapest, 1996. 47–63.
- 11 Szent István üvegkép, mindkettő Sandl-Buchers [Pohorni] XIX. század, Néprajzi Múzeum, ltsz: 38969 Esztergom m.; ltsz: 62.110.31 Vöröstó, Veszprém m. Vö. Szacs vay É. i. m. 72–73; 276–277. kép.
- 12 Szacs vay Éva: Szent István képek népi használatban. Magyar Múzeumok 2001/1. 25.
- 13 A képer közli Selmeczi Kovács Attila: Nemzeti jelképek. Magyar Népművészet XXVI. Néprajzi Múzeum, Budapest, 2001. 84.
- 14 Néprajzi Múzeum ltsz: 108976. Közli Limbacher G. i. m. 35.
- 15 Selmeczi Kovács Attila – Szacs vay Éva: A magyar nép hagyományos kultúrája. Néprajzi Múzeum, Budapest, 1997. 21–22.
- 16 Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg, ltsz: 1960. 113. 2. Zalaapáti, 1851. Marx Mária leírása.
- 17 Szelestey László: Faragó emberek, pásztorművészet. In: Gráfik Imre (szerk.): Vas megye népművészete, Szombathely, 1996. 626. kép.
- 18 Limbacher G. i. m. 182.
- 19 Vö. Sáfrány Zsuzsa: A tükrös. A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai 7. Budapest, 2003. 52, 56, 60.
- 20 Néprajzi Múzeum, ltsz: 134290. Madarassy László gyűjtése, 1936. Közli Sáfrány Zsuzsa i. m. 60.
- 21 Néprajzi Múzeum, ltsz: 84802. Hövej, Sopron m. 1868. Közli: Selmeczi Kovács A. i. m. 38.
- 22 András Imre S. J.: A segítő Mária népe vagyunk. In: Barna Gábor (szerk.): Boldogasszony. Szűz Mária tisztelete Magyarországon és Közép-Európában. Szeged, 2001. 15.

János Mihály

Kire nyilaz a kun?

(Adalékok a Szent László-legenda ikonográfiájához.)

A bögsői (Mugeni, Hargita megye) református templomban a kivonulás jelenetén kívül még négy töredékben megmaradt Szent László falképciklust vizsgálva, a hajó északi falán húzódó ütközet, illetve az üldözés jelenetében két, a ciklus más variánsaiban nem ismétlődő motívumra figyelhetünk fel.¹

Míg más falképeken Szent László a kép- és szövegahagyományoknak megfelelően egyetlen leányt elrabló kunt üldöz, addig a bögsői falképeken, az ütközet jelenetében több elrabolt lánnyal menekülnek a kunok és hiányzik az ütközetet követő üldözés szokásos jelenete. A képsor az ütközet után a birkózás és a lefejezés jelenetével folytatódik.

A falképek feltárását 1898-ban elkezdő Csehély Adolf első közleményében röviden kitér az ütközet említett motívumára: „2. töredék. A cserhalmi ütközet legmozgalmasabb része, a kunok és magyarok heves küzdelme [...] Két elrablott magyar leány a kunok seregében.”²

Huszka József, aki a Műemlékek Országos Bizottsága megbízásából Csehély Adolf segédletével még abban az évben befejezi a templom falképeinek feltárását, így írja le a jelenetet: „A második töredéket egészen a kunok töltik be. Egy hanyatt, más előrebukik lováról, mást ép most szúr arcon egy magyar. Kettőnek hátánál a nyeregben rablott egy-egy lány ül, akiket karddal és hátrafele nyílzással igyekeznek megmenteni. Az összes képek közül [a legenda addig ismert falképeiről van szó] csak itt láthatunk 2 elrabolt leányt.” A jelenet leírását folytatva még hozzáteszi: „A kép felső részén zászló, vagy repülő kun köpeny látszik.”³ Ez a másik motívum, a zászló, amelyet helyszíni vizsgálatunk, valamint Huszka József pontos akvarellmásolatainak és fényképeinek segítségével elemezni kívánunk.⁴ (1–2 számú kép)

A jelenetben leírt két elrabolt leány motívumára később még visszatérünk, fontosabb előbb tisztázni a Huszka által *zászlónak* vagy *repülő kun köpenynek* vélt ábrázolás mibenlétét.

E motívum ikonográfiai értelmét keresve mindenekelőtt számolnunk kell azal, hogy a templomhajó északi falán, a legfelső regiszterben megfestett ciklus a hajó XV. század második felében történt, későgótikus boltozatának építéscor,

nagyrészt megsemmisült.⁵ A töredékesen megmaradt jelenetek még értelmezhető része a regiszter alsó felén követhető, a képsor felső fele szinte teljesen elpusztult.

Egyetlen jelenet, a szóban forgó ütközet kompozíciójának egy része maradt viszonylag épen, de az átépítéskor ennek felső fele is roncsolódott. Itt helyezkedik el a szintén sérült kérdéses képelem, amely nem más, mint egy finom, lendületes vonalakkal kontúrozott, fehérrel festett drapéria. A kavargó ütközet fölött lebegő drapéria, egy enyhén megdőlt, ülő figura öltözetét sejteti. Ülő állapotra utalnak a behajlított térdet követő ruharedők.

A drapériával burkolt, deréktől fölfelé sajnos elpusztult alak képi jelentésére, az eseményben betöltött szerepére rávilágíthat az a jól látható mozzanat, amint egyszerre három nyílvesző repül a ruhadrapériára anélkül, hogy a ruhába befűródna, a negyedikre épp most készül egy kun, kifeszített íjával rálőni.

Ezek után aligha lehet elmondani, hogy a leírt képelem zászló, vagy repülő kun köpeny lenne. A motívum formája és aránya a kompozícióban, a drapéria redőzete, a szükséges heraldikai dísz hiánya kizárja a zászló lehetőségét, még akkor is, ha figyelembe vesszük a bögozi festő által szerkesztett kompozíciós elemek aránytalanságait vagy a mester szerény rajztudását.

A Képes Krónika szerint a kerlési ütközetben: „Salamon király katonái mind egyforma fehér gyolcsból készült zászlót vittek.”⁶ Ennek ellenére a falképeken nagyon ritkán láthatunk zászlót az ütközetben, viszont ott, ahol van, a kettős kereszt hangsúlyos jelével (pl. Zsegra-Žehra vagy Karaszko-Kraskovo, Szlovákia falképein).⁷

A repülő kun köpeny változatról – a kifejezés könnyedsége mellett – azért is le kell mondanunk, mert a fentieket figyelembe véve értelmetlen részlete lenne a képnek.

(Miért nyílaznának a kunok saját köpenyükre!?)

Ha Szent László kapcsán Salamon pozsonyi látomását felidézzük,⁸ de még inkább Szent György vagy más, európai hagiográfiai hagyományokra és képi ábrázolások ikonográfiájára gondolunk, akkor az ütközetben, a szent fölött megjelenő – gyakran lángoló karddal a szent segítségére siető, vagy a hősnek koronát hozó – angyalt lehetne esetleg a bögozi képen is feltételeznünk.⁹

A bögozi drapériatöredék redőzete – mint már említettük – egyértelműen egy ülő figurát feltételez, amely a kunok irányába van elhelyezve, és azáltal, hogy a harcban résztvevők közül alig emelkedik ki, – meg a kunok nyilaznak is rá – részesévé válik a küzdelemnek.

A Szent László-história kép- és szövegforrásait számbavéve egyetlen esetben, a bibarcfalvi (Biborțeni, Románia) ciklusban láthatunk angyalábrázolást az üldözés jelenetében.¹⁰ Azonban a bibarcfalvi kép és a pozsonyi látomás feltételezett párhuzama¹¹ nem releváns a bibarcfalvi kép jelentős mértékű átfestése miatt. Az

1972- ben történt radikális beavatkozás eredményeként ma csupán egy kis, újrafestett (?) arc látható Szent László fölött, amelyre a menekülő kun visszanyilaz.

A falképekhez hasonlóan, a kerlési ütközet legfontosabb szövegforrásai, a Képes Krónika,¹² vagy Mügeln Henrik német nyelvű krónikája¹³ sem utalnak Szent László égi segítségére.

Szent László pogányok elleni küzdelmeit hosszabb-rövidebb, tartalmukban sohasem megegyező leírásokban rögzítették az időben egymást követő krónikák. Ezekben a történelmi elemek gyakran összemósódnak a csodás eseményekkel, legendákkal. Ilyen szöveg hagyomány az 1479-ben szerkesztett Dubnici Krónika is, amelynek névtelen minorita szerzője történelmi eseményt ír le az ahhoz társult ún. *patrocinium csodával* színeztve:

„A székelyek az Úr 1345-ik évében vízkereszt táján egynéhány magyarral kiszállván a tatárokra, számtalan pogányt kardra hánytak. A harc három álló napig tartott. Mondják azt is, hogy míg folyt a csata a keresztények és a tatárok között, a váradi egyházban nem találták Szent László király fejét. Ez bizony csodálatos. Mikor tehát az egyház másodőre is a fej keresésére a sekrestyébe lépett, a maga helyén találta a fejet, de úgy ártizzadva, mintha élne, s nagy munkából, kihevülve tért volna meg valahonnan [...] a csodát bizonyítja az említett foglyok közül egy igen öreg tatár is, aki azt beszélte, hogy nem a székelyek és a magyarok verték le őket, hanem maga László, akit mindig segítségül hívnak. Más társai is mondták, hogy midőn a székelyek ellenük indultak, valami nagy lovag járt előttük, magas paripán ült, fején arany korona, kezében csatabárd, mely hatalmas csapásokkal és vágásokkal pusztította mindnyájukat. E lovag feje fölött a levegőben csodálatos fényességben nagyszépségű úrasszony jelent meg, akinek a fején nagyon ékes és tündöklő korona látszott. Nyilvánvaló ebből, hogy a Jézus Krisztus hitéért harcoló székelyeket maga a Boldogságos Szűz Mária és Szent László király segítette meg a pogányok ellen [...]”¹⁴

A Dubnici Krónika által újra felidézett székely-tatár konfliktusok a XIV. század közepe táján lángoltak fel, ekkor készültek a bögyözi templom falfestményei. Feltehető tehát, hogy az elbeszélő forrásban rögzített, korábbi történelmi események és azokhoz kapcsolódó csodás hiedelmek befolyásolták a Szent László-ciklus bögyözi redakcióját, ennek folytán a kortárs megrendelő, vagyis a festő az addigi ütközet-ábrázolás számtalan variánsához képest új motívumok kontaminációjával ábrázolta a jelenetet.

Az egyik új motívum, a fent leírt drapéria alapján megkockáztatva, esetleg a Madonna ábrázolása lehetett, amely az évszázados hiedelem (“...a székelyeket maga a Boldogságos Szűz Mária és Szent László király segítette meg a pogányok ellen...”) képzőművészeti ábrázolására tett kísérletként jelenhetett meg a bögyözi festményen.

E szokatlan motívum töredékét feltételezhetjük a maksai (Moacsa, Románia) református templom Szent László-ciklusában is. A XIV. századi falképek a templom 1893-ban történt átépítése során megsemmisültek.¹⁵ Azt megelőzően viszont Huszka József több akvarell-és pauszmásolatot, valamint fényképet készített a falképekről.¹⁶ A Szent László-ciklus üldözés-jelenetéről készült, részletgazdag akvarellmásolaton, Szent László gloriolája mellett, szintén töredékesen látszik a drapéria, amelynek feltételezhető további részei a freskós vakolatréteggel együtt elpusztultak. Ez esetben sem lehet szó zászlóról: a néhány vonallal jelzett, lebegő, redőzött, sárga drapéria formai jegyein túl azért sem, mert a kunt egymagában üldöző Szent Lászlónak mindkét keze foglalt, egyikkel a sávozott pajzsot, másikkal pedig a dárdát tartja. Ezen kívül a menekülő kun, a Szent László feje fölött elhelyezkedő drapériára nyilaz, s mintha a nyílvevő útját követné, fölfelé néz. Huszka József a MOB-nak küldött jelentésében minderről a következőképpen vélekedik: „A kunt üzö király előtt egy nagy sárga lepel látható. Ez teljesen új, eddig nem tapasztalt elem. Úgy látszik a leány ledobott kendője.”¹⁷ (3. számú kép)

A bögözi és a maksai, erősen roncsolt drapériatöredék alapján csakis feltételelesen gondolhatunk a Madonna ábrázolására. Szűz Mária és Szent László ilyen típusú ábrázolása nemcsak a reánk maradt Szent László-ciklusokban, hanem a XVI. század előtti, magyarországi művészetben általában ismeretlen. Szent László ábrázolása a Madonnával kapcsolatban az 1490 körül készített vitfalvi oltáron jelenik meg Szent Istvánnal együtt, a kortárs ferences ideál: Istent követő, jó király, párhuzamaként. Majd Szent László ikonográfiájában a holdsarlós Madonna II. Ulászló király 1500-tól vert guldinerein tűnik fel.^{18 19 20}

Témánk szempontjából az egyetlen számbavehető emlék, a XIV. században festett Magyar Anjou Legendárium, amelynek Szent László-képsorában Szűz Mária Szent László gyógyítójaként jelenik meg a históriához csatolt képen.^{21 22} A Legendáriumban Szent László, Levárdi Ferenc értelmezése szerint: „... a leány képében tulajdonképpen Máriáért harcolt, s Mária segítségét érdemelte ki.”²³

Továbbá, a Dubnici Krónikában Szent László alakjáról és az őt segítő Szűz Mária említéséről Marosi Ernőt kell idéznünk: „Ebben az elbeszélésben a szent váradi kultushelyének hagyományához kapcsolódó mondákról van szó, köztük a csata idején a székesegyház sekrestyéjéből eltűnt, s azután átizzadva megtalált koponyaereklje csodájáról. A királynak a székelyek és a tatárok csatájában való megjelenését is a szentnek a székesegyház előtt álló bronzszobra ihlethette [...] A szent Lászlónak megjelenő s őt a harcban vezető Szűz ugyancsak váradi sajátosságra, az alapító királynak és a püspökség tituláris szentjének kapcsolatára emlékeztet.”

Végül, Kerny Terézia egyik tanulmányában, a Dubnici Krónika elbeszélésével kapcsolatban megállapítja: „Az írott források elemzésénél nem vonhatjuk kétség-

be, hogy egyes motívumok – a sírjából felkelő, városát megvédelmező hős alakja stb. – közrejátszhattak a László-irodalom szövegvariánsainál (Dubnici Krónika). Az evidens párhuzam azonban nem kapott helyet a középkori művészet tematikai programjában.”²²

Mindezekkel együtt, a bögözi Szent László-legenda ütközet-jelenetében megjelenő drapéria motívum mégiscsak figyelemre méltó, és úgy gondolom, a további művészettörténeti kutatáson kívül, a folyamatban lévő, vagy a jövőben történő falkép feltárások során még nagyobb figyelmet kell szentelni az eddig szokatlan, vagy jelentéktelennek tűnő, értelmezhetetlen részleteknek.

A két elrabolt leány a bögözi falkép-ciklus ütközet jelenetének másik sajátos motívuma.

Ábrázolásukkal kapcsolatban csakis arra gondolhatunk, hogy a bögözi festő a történeti valóságnak megfelelően a tatárok betöréseikor elhurcolt nőket ábrázolta a képen, ezért nem festette meg külön a szokásos, egyetlen leányt elrabló kun üldözésének jelenetét.

Az 1345. évi tatárok elleni moldovai hadjáratot Nagy Lajos király rendelte el, a vezetést a „*serény és harcias*” Laczkfi Andrásra bízva,²³ aki 1343 és 1350 között Brassó, Beszterce és Medgyes mellett a székelyek ispánjaként²⁴ vehetett részt az emlékezetes ütközetben. Feltehető, hogy a királyi udvar Szent László-kultuszát jól ismerő Laczkfi András, később erdélyi vajda (1356–1359),²⁵ a kultusz közvetítőjeként hatással lehetett a hadjáratban résztvevők régi Szent László hagyományának képi aktualizálására. Ha e feltételezés elfogadható, akkor a bögözi képsor készítésének idejét esetleg az 1340 körüli évekre tehetjük.²⁶

Jegyzetek

- 1 A templomról és a falképekről legutóbb I. Jékely Zsombor: A bögözi templom. Horror vacui füzetek 3. Sepsiszentgyörgy, 1996. Magyar Zoltán: „Keresztény lovagoknak oszlopa” (Szent László a magyar kultúrtörténetben). Budapest, 1996. 172. skk. továbbá Lángi József – Mihály Ferenc: Erdélyi falképek és festett faberendezések 1. Budapest, é. n. [2002]. 10–11. ill. ennek recenzióját adja Jékely Zsombor: Négy könyv magyarországi freskókról. Ars Hungarica, Budapest 2004. 1. 138–139.
- 2 Csehély Adolf: A bögözi ev. ref. templom faliképei. Udvarhelyi Híradó, Székelyudvarhely 1898. júl. 17. 29. sz.
- 3 Huszka József: A bögözi (Udvarhely.) falképek. Archaeologiai Értesítő. Új Folyam XVIII.(1898) 393. Huszka József megállapítását a későbbi kutatás fenntartás nélkül átvette, vagy átsiklott fölötte. L. 1. sz. jegyzet
- 4 Huszka József bögözi falképmásolatai és fényképei a budapesti Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Tervtárában és a Néprajzi Múzeum Antropológiai Adattárában található. – A másolatokról I. Jékely Zsombor: A középkori Szent László-falképek másolatai. 1863-1914. Ars Hungarica. Budapest 1995. 305–315. A bögözi

- Szent László-ciklus ütközet jelenetének másolatai: Néprajzi Múzeum, Antropológiai Adattárában, leltári sz. R.10190, illetve a KÖH Tervtárában, leltári sz. FM 64- MOB 519. sz., mindkettőt közölte László Gyula: A Szent László- legenda középkori falképei. Budapest, 1993. 28. illetve 62. Huszka József fényképfelvétele a KÖH Fényképtárában, leltári sz. 15329.
- 5 Dávid László: A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei. Bukarest 1981, 86.
- 6 A Képes Krónika latin eredetijének magyar fordítása. A Képes Krónika hasonmásának kísérőkötetete. Budapest, 1987. 28.
- 7 A téma bővebb kifejtését I. Marosi Ernő: Szent László zászlaja. Az Idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára. II. Szerk. Andrásfalvy Bertalan, Domokos Mária, Nagy Ilona. Budapest, 2004. 447–455.
- 8 Képes Krónika. I. Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött Clmae 404. jelzetű kódex hasonmás kiadása. Budapest, 1987. Inicialé: 91. [f 46^a].
- 9 A legközelebbi példa a kristyori (Crișcior, Románia) ortodox templomban, az északi falon, sárkányölő Szent György képe, ahol koronát (?) hozó angyalt láthatunk. A képről I. Repertoriul picturilor murale medievale din România (sec. XIV–1450) Partea 1. Bukarest 1985. 95–96.
- 10 Jánó Mihály: Adatok az erdélyi középkori falképfestészet repertóriumából. Tusnád 1992–94. Nemzetközi tudományos ülészak.(Válogarás az első három tusnádi (Románia) tudományos ülészakon elhangzott előadásokból.) szerk. Benczédi Sándor. Sepsiszentgyörgy. 1995. 40–41.
- 11 Kerny Terézia: Szent László históriája. Szent László király emlékei Dunántúlon. szerk. Miklósi-Sikes Csaba és Kerny Terézia. Sümeg. 2000. 44.
- 12 Képes Krónika. II. 1987. 28–29.
- 13 Idézi Lukács Zsuzsa: A Szent László legenda a középkori magyar falképfestészetben. Athleta Patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez. Szerk. Mezey László. Budapest, 1980. 165.
- 14 Florianus Mathias: Historiae Hungaricae Fontes Domestici. Quinqueecclesiis - Lipsiae - Budapestini 1881. 152. Küküllei János és a Névtelen Minorita krónikája. Ford.: Geréb László. Budapest, 1960. Idézi Klaniczay Gábor: Az uralkodók szentsége a középkorban. Budapest, 2000. 165–166.
- 15 Jánó Mihály: Háromszék középkori falképei. Tusnád 1997. Nemzetközi Tudományos Ülészak. Szerk. Benczédi Sándor. Sepsiszentgyörgy, 1998. 193–194.
- 16 Huszka József falképmásolatai az üldözés jelenetéről: Néprajzi Múzeum Antropológiai Adattára. Leltári sz. R. 10250, és a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Tervtára. Leltári sz. FM. 325. Közölte László Gyula, i. m. 71. A Huszka József által készített fényképen szintén kivehető a motívum (Néprajzi Múzeum Fotótár, lelt. sz. F 70521), a pauszmásolaton viszont ebből csupán egy nagyon kis rész maradt meg, a pauszpapír sérülése miatt. KÖH Tervtár, leltári sz. (?). Közölve László Gyula, i. m. 72. 48b. kép.
- 17 KÖH Könyvtár, MOB iratok 48/1893.
- 18 Marosi Ernő: Kép és hasonmás. Művészet és valóság a 14–15. századi Magyarországon. Budapest, 1995. 83.
- 19 Magyar Anjou Legendárium. [Hasonmás kiadás] A bevezető tanulmányt írta,

a legendaszövegeket összeállította és a kiadást sajtó alá rendezte Levárdy Ferenc.

Budapest, 1975.

20 Uo. 22.

21 Marosi Ernő i. m.1995. 84–85.

22 Kerny Terézia: A katonaszentek ikonográfiájának néhány sajátossága és szerepe a középkori magyar művészetben. *Ars Hungarica*. Budapest 1984. 167–168.

23 Thuróczy János: A magyarok krónikája. Ford. Horváth János. Európa Könyvkiadó. Budapest 1980. 242.

24 Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. II. Budapest, 1996. 139.

25 Engel P. i. m. 139.

26 Jékely Zsombor, i. m. (1996). 38. A Szent László-falképeket a korábbi irodalomban is elfogadott időszakra, a XIV. század első évtizedeire datálja.

Nagy Márta

Jászsági görög kereskedő szentföldi zarándoklata és zarándokikonja a XVIII. századból

A Szentföldre irányuló zarándoklatok „fénykora a IV–VII. századra esett”¹. Európa többi országához hasonlóan Magyarországról is indultak zarándokok a Szentföldre, de – mint a többi Nyugat-Európából induló zarándoklat – „a perzsa, az arab, majd a török hódítás miatt ezek erősen háttérbe szorultak”.² A balkáni és a többi keleti keresztény országból induló zarándoklatok száma azonban a török időkben egyenesen megnövekedett³. A Közép-Európába került, a Habsburg Birodalomban diaszpórában élő ortodox görögök is megtartották ezt az óhazai szokást, erről tanúskodik a híres Bécsben működő makedóniai származású rézmetsző, Hrisztoforosz Zefar Jeruzsálemi útikönyve, melyet szentföldi útját követően 1748-ban jelentetett meg.⁴

Az utazónak minden korban ellenállhatatlan vágya az, hogy útjáról valamilyen emléket vigyen haza. A középkorban a szentföldi utasok különféle, a helyhez kötődő tárgyakkal tértek haza, mint szent vízzel vagy szent olajjal teli flaskával, de ismert olyan, a Jordánból kifogott halfej, melyre Jézus megkeresztelkedésének jelenetét festették.⁵ (Ez az emlék kétszeresen kötődik a helyhez: mind a tárgy, mint az ábrázolás okán).

A XVIII–XIX. századtól a zarándokok szent emléktárgyként egyre inkább ikonokat vittek magukkal. Ennek igen nagy kultusza alakult ki (s mellette természetesen valóságos „ikonkészítési iparág” fejlődött ki), hiszen nemcsak az egyéni zarándokok, hanem az egyes ortodox egyházakból érkező hivatalos delegációk is ikonokra tartottak igényt, a tárgyakat nekik szóló, a zarándoklatra emlékeztető feliratokkal látták el.⁶ A könnyű szállítás érdekében ezeket a jórészt nagy méretű – a szakirodalomban *proskynetárión*nak nevezett – tárgyakat vászonra festették, így föl lehetett tekerni, vagy össze is lehetett hajtani őket. Hat darab ilyen vászonra festett XVIII. századi tárgy⁷ tanúskodik a Magyarországon élő görögök szentföldi zarándokútjairól. Közöttük van Hadzsi Demeter jászberényi görög kereskedő *proskynetáriónja* (89,20 × 54,50 cm)⁸ (1. kép).

A *proskynetárión* képes útikönyvhöz hasonlóan mutat épületeket, tájat mádtávlatból és különféle jeleneteket. A *proskynetáriónok* távoli előképei a középkori római zarándokok számára készített veduták, várostérképek, amelyek kizárólagosan épületeket ábrázolnak. (Ilyen tárgy például a VI. századból való,

a jordániai Madabából származó mozaikkép, mely Jeruzsálem utcáit, épületeit, kapuit, és városfalát idézi föl). A proskynetáriumok közvetlen előzményeinek tekinthetők azok az illusztrált útikönyvek, amelyeket a XVII–XVIII. századtól főképpen orosz és görög zarándokok számára nyomtattak, mint a fentebb említett Zefar könyve is. Az 1749-ben megjelent görög kiadáshoz mellékelt 68 illusztráció palesztinai templomokat, Mária és Jézus életéből vett jeleneteket és a keresztény kultusszal kapcsolatos helyeket, továbbá a Szent Sír-bazilika térképét is tartalmazza.¹⁰

1. A húsvéti ünnepekkel kapcsolatos ábrázolások

A zarándoklatok elsősorban a húsvéti ünnep alatt zajlottak¹¹, ezért az ábrázolás középpontjában a *Feltámadás bazilikáját* (22.) (2. kép) látjuk, a kupola alatt a Krisztus feltámadása-jelenettel. A mandorla alatt a Szent Sír-kápolna kisebb léptékben látható. A kép alatt az Anasztázisz-templom nyitott és zárt ajtóit látjuk (30.). A Krisztus feltámadása-jelenet mellett a 23. képen a görög ortodox pátriárka jelenik meg, fején fekete kamilavka, kezében égő gyertya, amellyel szétosztja a szent tüzet a mellette lévő 24. mezőben feltűnő két zarándoknak. A 24. képen *Két zarándok négy égő fáklyával* a görög ortodox kápolnában jelenik meg, csak a fejük látszik, a szentélyrekesztő sematikus megjelenített ajtaja takarja alakjukat. 28: *Kereszt lánzsával és nádszárra tűzött szivaccsal* (ez az ábrázolás még mindig az Anasztázisz-templomot idézi, annak Szent Heléna-kápolnáját.). 32: *Épületek és lépcsők*, melyek a Kálvária kápolnájához vezetnek¹².

A jelenetsoportot a húsvéti ünneppel kapcsolatos egyéb olyan *hagiografikus* ábrázolások veszik körül, amelyek utalnak a helyszínre és a hajdani eseményre: 18: *Ecce Homo* (IC XC)¹³, melyet Jn 19,5 nyomán ábrázoltak. Itt is van azonban utalás a helyszínre: a képmezőt fölülről lezáró többszörösen tagolt ív arra a római kori háromnyílású diadalkapura emlékeztet, amelyet a mai napig *Ecce Homo* ívnek neveznek,¹⁴ és a hagyomány szerint Pilátus itt mondta ki az ismert szavakat. 25: *Keresztrefeszítés*, 17: *Júdás halála* (HOYΔAC), 31: *Krisztus siratása*.

A felsorolt jelenetek tehát nemcsak topografikusak, mint a középkori vedutákon, hanem hagiografikusak is. Szoros egységben van rajtuk a *hely, az idő és a tárgy* megjelenítése. A tárgy Jézus föltámadása, a helyszín a Feltámadás bazilikája, az idő a Húsvét.¹⁵ Sőt megjelennek a jelenetsoporton olyan motívumok is, amelyek arra utalnak, hogy a zarándokok közvetlenül részt vettek az eseményekben.

2. A zarándoklat egyéb helyszíneire utaló ábrázolások

2. 1. Topografikus ábrázolások:

2: *Názáret*, (felirat: H NAZOAPET). Kívülről látjuk a város látképét. Körben fut a városfal, négy torony tagolja. Középen kupolás templomépület áll. Így látja meg a várost az utazó, amikor közeledik feléje. 3: *Olajfák hegye*, (felirat: OPOC TΩN EΛEON). Jeruzsálem képe látható messziről. Körben fut a városfal, melyet két tornyos városkapu szakít meg. Középen kupolás templomépület látható. A kupola körül a háttérben apró fák vehetők ki. A jelenetek között a zarándoklathoz kapcsolódó profán ábrázolás is látható: 9: *Fehér vitorlás hajó* (ΙΑΦΦΑC) vízen, körben épületekkel. A felirat mutatja, hogy Jaffa kikötőjét látjuk, minden bizonnyal ilyen vitorlásokkal érkeztek a zarándokok a jaffai kikötőbe.¹⁶

2. 2. Hagiografikus ábrázolások:

4: *Jézus megkeresztelkedése*, 20: *Jézus születése* (H BIΘΛEEM)

2. 2. 1. Lokális legenda bemutatása:

10-11-12-13 . A négy epizódból álló, összefüggő jelenetsor stilizált tájképi környezetben az életfa legendáját beszéli el:¹⁷ ótestamentumi apokrifek és legendák nyomán Palesztinában 1231-től terjedt el az a legenda, amely szerint az Ádám sírjának fejrészéhez ültetett három (fenyő, ciprus, cédrus) fát, melyek egy törzssé nőttek össze, Lóth gondolja. Ennek egyik ágát Salamon a templomának építéskor föl kívánta használni sikertelenül. A hagyomány azt is tartotta, hogy ebből ácsolták Jézus keresztjét.¹⁸

10: *Lóth az életfát öntözi az élet vizével egy hosszú nyakú korsóból*. 11: *„És issza az ördög a vizet Lóthtól”*(ΠΙΝ/Ε/Ι Ο ΔΙΑΒΟΛΟΣ ΤΟ ΝΕΡΟ ΑΠΟ ΤΟΝ ΛΟΤ). Középen Lóth, tőle balra az ördög, aki kiissza a fa öntözésére szánt vizet. 12: *„És jött Salamon és kivágta a fát”*-címet viseli a következő, kétszereplős jelenet. ((ΗΛΘΕ Ο ΣΟΛΟΜΟΝ ΚΟΨΕ ΤΟ ΞΗ/Υ/ΛΑ). Balról Salamon trónon ülve, fején korona, jobbában jogar, míg baljával a háromágú fának arra az ágára mutat, melyet egy szolga éppen most vág le, hogy a király a templomának építéséhez fölhasználhassa.¹⁹ 13: *„A keresztnek”*-feliratot (ΤΟΥ ΣΤΑ/Β/ΡΟΥ) viseli a következő kétszereplős jelenet. Két szolga viszi vállán azt az elnyújtott fatáblára emlékeztető faágat, melyet Krisztus keresztjének szánnak.

2. 3. Vegyes ábrázolások

(vagyis nemcsak a teljes képen váltogatják egymást a topografikus és a hagiografikus elemek, hanem egyetlen kompozíción belül is): 5: *Bethánia* (H BIΘΑΝΟΙΑ) – Lázár föltámasztása. A várost messziről mutatja a festő. Apró házacskák közül

kupolás templom magasodik ki. A város mellett balról jelenik meg a sírjában álló gyolcsba tekert Lázár. 6: *Szent Szavvasz*. (O AΓΙΟΣ CABBAC). A Szent mellett a torony mellett áll, melyben aszketikus életét élte. A toronytól jobbra az általa alapított monostor látható madártávlatban, középen a katolikonnal.²⁰ A kupolát és a tornyot egy kötél köti össze, harangocskák lógnak rajta, ezek hangja hívta a szerzeteseket az étkezéshez.²¹ Ez volt az egyik leghíresebb, Jeruzsálemhez közeli monostor, a zarándokok kedvelt célpontjának számított.

2. 4. Olyan jelenetek, amelyek topográfiailag nem kötődnek a Szentföldhöz

2. 4. 1.

15: *Kykkoszi Isten Anyja* (H TOY KIKOY).

A Kykkoszi Isten Anyja-, a Jessze fája- és az Isten Anyja az el nem hervadó rózsai-konográfiai típusok elemeiből összeálló kompozíció. 16: *Szent György* (O AΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ). 19: *Szent Demeter* (O AΓΙΟΣ ΔΙΜΗΤΡ/Ι/OC). A Szent György-kép szimmetrikus párja.

2. 4. 2.

A földi Jeruzsálem mellett néhány jelenet erejéig megjelenik az égi Jeruzsálem ábrázolása is (más proskynetáriumokon ez a ciklus jóval teljesebb). 33: *Bárukk próféta* (O BAPOYX). 34: A Paradicsomba tartó üdvözült ábrázolása, tévesen *A vak* (O ΤΗΦΛΟΣ) felirattal.²² 1, 7, 8, 14: Négy sarokban *négy mandorlában apokaliptikus evangélista szimbólumok* (Iω, Ma, ΛOY, MAP).

A megformálásmód, a rajz igen egyszerű, sematikus. Az ismeretlen festő kevés színt, narancssárgát és sötétkéket használt. Előképek nyomán dolgozott, de tudatosan szerkesztette meg a teljes kompozíciót. Vezérelve a *szimmetriára* való törekvés volt. Ez nyilvánul meg a teljes képmező alsó, felső sávra és középső egységre bontásában, a négy sarokban a négy mandorla elhelyezésében stb. A képmező szélein futó vastag narancssárga sáv keretbe foglalja a teljes képet. Összességében a festő feszes szerkezetű, világos, jól áttekinthető kompozíciót hozott létre.

A húsvétkor Jeruzsálembe érkező zarándokok számos, különböző minőséget előállító ikonfestő műhelyből vásárolhattak. A műhelyek egész évben dolgoztak, mert máskülönben nem tudták volna ellátni a tömegesen érkező zarándokokat. Az ikonokat előre megfestették, hiszen a zarándokok csak rövid ideig tartózkodtak a helyszínen, nem lett volna idejük kivárni egy-egy ikon²³ elkészítését. A tárgyra előzetesen fölírtak egy standard szöveget, így a jászberényi proskynetarionra is:

XATZH Δ/IMITPI/O/Σ/ ΠΡΟΣΚΥΝΙΤΗ/Σ/ ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΟΥ Κ/ΑΙ/ ΖΩω-ΔΟΧΟΥ ΤΑΦΟΥ 1796, azaz „Hadzsi Demeter, a legszentebb életadó sír zarándoka 1796”.

A *Hadzsi* nevet a zarándok személyétől függetlenül előre fölírták a proskynetarionra, hiszen ezt a nevet minden Szentföldet megjárt zarándok viselhette. A nevet eredetileg azok a muzulmán zarándokok kapták, akik az iszlám szent helyeire (Mekkába stb.) elzarándokoltak. Jelentése: szent ember, törvények fölött álló.²⁴ Az ortodox zarándokok feltehetően az iszlám közeg hatására vették ezt a nevet, a török fennhatóságú területen való könnyebb közlekedés érdekében.. Az iszlám világban a név nem volt örökölhető, a hazai görögök körében viszont családnévvé vált, amint a korabeli dokumentumokból kiderül.

Az előzetesen fölírt szövegbe a tárgyat megvásároló zarándok neve a vásárláskor került be. A Jászberényi proskynetarion esetében ez a név a *Dimitriosz*. Az, hogy a szöveg két külön alkalommal került fölírásra kiderül abból, hogy a standard szöveg világos színű, míg a töredékes Dimitriosz név sötétebb. A nevet más betűtípussal is írták föl. A proskynetarion tehát egy Dimitriosz, – a magyarországi névhasználatban – Demeter nevet viselő szentföldi zarándok számára készült 1796-ban.

Hadzsi Demeterről a korabeli iratokban²⁵ két említés is történik. Az egyik édesapjára, Hadzsi Lászlóra²⁶, a másik reá vonatkozik.

A két (latin és magyar nyelvű) iratból rekonstruálhatjuk hősünk életútjának fontos állomásait. Eszerint 1759-ben a makedóniai Kozániban született. Makedovlach származású lehetett, mint a magyarországi görögök nagy része. Testvérével együtt, 1771-ben, anyja halálát követően, 12 évesen apja után jött Magyarországra, a határon Zimonynál kelt át. Tíz év múlva, 22 évesen apja üzletében találjuk, ahol segédként dolgozik, „sima arcú, haja és szemöldöke gesztenye színű.”²⁷ Családi állapota: nőtlen, Jászberényben él.

Demeterről a későbbiekben a iratokban említés nem történik. Proskynetarionjának felirata ad hírt életének következő állomásáról. Eszerint 1796-ban ellátogatott a Szentföldre. 37 éves ekkor.

A szentföldi zarándoklatok célja a XVIII. században is ugyanaz, mint a középkorban volt, melyet Bálint Sándor így határoz meg: 1. kérés a bajban, szükségben, betegségben, 2. köszönet az elnyert segítségért, 3. vezeklés. A zarándoklatoknak azonban lehetnek egyedi motívum nélküli alkalmi is”,²⁸ a hit, a kultusz ereje önmagában is elég volt, hogy a zarándok vállalja a zarándokút fizikai-lelki próbatételeit.²⁹ Nem tudjuk, hogy Hadzsi Demeternek volt-e valamilyen a fentieknek megfelelő konkrét indítéka, amely elvezette a Szentföldre, vagy csak egyszerűen családi hagyományt, apja példáját követte, aki minden bizonnyal szintén megtette a szentföldi zarándoklatot, hiszen, mint a dokumentumokból kiderült, ő is viselte a „Hadzsi” nevet. Valami azonban talán megsejthető hősünk indítékai

közül. A szentföldi zarándoklat az ortodox hívők körében nem számított szokatlan eseménynek. Hadzsi Demeter azonban nem a szülőhazájából indult a messzi zarándoklatra, mert nem a szülőhazájában, hanem attól messzi távol északra, diaszpórában élt. Mint Horváth Endre a magyarországi görögökről írott munkájában kifejti, az idegen környezetben, kisebbségben élő (görög) közösségek fennmaradásának záloga a nemzeti önazonosság megőrzése. Ennek eszközéül az anyanyelv és az ősi vallás megtartása szolgált.³⁰ Hadzsi Demeter számára a szentföldi zarándoklat tehát – még inkább, mint az óhazában élő hittestvérei számára – ortodox hitének megerősítését jelentette, ami ez esetben túlmutat a valláson, mert hozzásegítette az idegenben nemzeti önazonosságának a megtartásához is. Ez lehetett volna a motivációja, amennyiben átlagos kisebbségi sorban élt volna. A jászberényi görög azonban a zarándoklatot a hazai görögség számára igen nehéz időszakban, 1796-ban, tehát az 1774-es hűségeskü elrendelése után húsz évvel tette meg.

A hűségeskü a magyarországi görögök életében fordulópontot jelentett, erőteljes asszimilálódásuk kezdetét.³¹ A hűségeskü bevezetését követően a magyarországi görögök gazdasági, kereskedelmi, családi kapcsolatai megszakadtak az anyaországgal. Az idegenben élők számára egyre nehezebbé vált az anyanyelv, a vallás, a nemzeti identitás megtartása. Ebben a különösen kritikus helyzetben, mintegy lelki segítséget várva tette meg a zarándoklatot Hadzsi Demeter.³² A Szentföldről magával hozott proskynetáron – melynek jelentése imádni való, az imádat tárgya – pedig, mint devóciós tárgy állandó jelenlétével sugallta számára ezt a hitbéli megerősítést.³³

A proskynetarionokat otthon igen nagy becsben tartották: Koszovo keresztény enklávéjában fekvő Velika Hodzsa nevű faluban a Hadzsi-Spasić család házának legrepresentatívabb, hagyományosan berendezett szobájának, melyet „Jeruzsálemi szobának” neveztek fő helyén üvegezett fali szekrényben helyezték el az ős proskynetarionját egyéb szentföldi relikviák (szent olaj, kereszt) társaságában.³⁴ Az elrendezés azt mutatja, hogy igen nagy becsben tartották, valóságos „kincsként” őrizték-örzik a kései leszármazottak a mai napig.

Csak feltételezni merjük, hogy Hadzsi Demeter is hasonló millióben őrizte a szentföldi emléket. E feltételezésünket az inspirálta, hogy azt a kis tiptychont (3. kép), egy 1770-es évekből való melkita ikont – melyet a proskynetarionnal együtt hozott magával hősünk – díszes, nagy méretű, stilizált, magyaros motívumokkal díszített fa építménybe foglaltatta, amely szétnyitva kedves házioltáraként funkcionálhatott.

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy Hadzsi Demeter proskynetarionja olyan, a szakirodalomban ritkán fölbukkanó tárgy, melynek ismerjük a megrendelőjét, a megrendelő életútjának főbb állomásait, a kinézetét is, sőt felté-

telezni merjük zarándoklatának indítékait. Szentföldi ikonja olyan különleges, több funkciót képviselő tárgy, amely önmagában megtestesíti a zarándoklatot,³⁵ hiszen vizuálisan megjelenik rajta a zarándoklat célja, helyszínei, időpontja, sőt, föleleveníti a zarándok jelenlétét is az eseményekben és rajta szerepel a neve is. Utóbbi két mozzanat által válik végérvényesen személyre szabottá a proskynetarion. S mindezekén túl devóciós tárgyként funkcionál a zarándok otthoni életében.

Jegyzetek

- 1 Bálint Sándor – Barna Gábor: Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza. Budapest, 1994. 18.
- 2 Bálint S. – Barna. G. i. m. 18.
- 3 Mat Immerzel: Proskynetaria from Jerusalem. In *Eassys on Christian art and culture in the Middle East*. Vol. 2. Leyden University, 1999. 53.
- 4 Branka Ivanić: Pilgrimage in medieval Serbia and proskynetaria – pilgrims' icons from Jerusalem. Belgrad, 2005. 7. (kézirat).
- 5 Közli Mat Immerzel: Proskynetaria from Jerusalem. Souvenirs of a Pilgrimage to the Holy Land. In *Series Byzantina III*. redaction Waldemar Deluga – Michał Janocha. Warszawa, 2005. 5. kép.
- 6 M. Immerzel i. m. Leyden, 1999. 53.
- 7 Feldolgozásuk folyamatban van.
- 8 A tárgy a jászberényi Jász Múzeum tulajdonában van, inv.: 55. 40.
- 9 Közli: M. Immerzel i. m. Leyden, 1999. pl. 3.
- 10 Waldemar Deluga: Proskynetarion Wiedeński. Ilustracje greckiego przewodnika dla pielgrzymów do Jerozolimy z 1749 roku. In *Jerozolima w kulturze europejskiej*. Warszawa, 1997. 277–285.
- 11 M. Immerzel i. m. Leyden, 1999. 53.
- 12 Gyürky László: A Biblia földjén. Budapest, 1990. 60.
- 13 A görög nyelvű feliratokat – amelyek mezőn szerepelnek – változtatás nélkül, de kiegészítve közöljük. Ellenőrzésükben nyújtott szíves segítségéért köszönetet mondunk Dr. Pozsgai Istvánnak.
- 14 In Gerhard Kroll: Jézus nyomában. Budapest, 1985. 454.
- 15 M. Immerzel i. m. Leyden, 1999. 54.
- 16 Mat Immerzeel: Syrische iconen. Syrian icons. Collection A. Touma. Snoeck-Ducaju and Zoon. Syrian Directorate General of Antiquities and Museums University of Damascus, 1998. 124.
- 17 M. Immerzeel i. m. Damascus, 1998. 124.
- 18 A jelenetsor szövegelőzményeiről: Krysztof Babraj: Melchitishes proskynetarion vom 19. jh. aus der koptischen Kirche des Erzengels Gabriel in der An-Naqlun (Oase Fayum). In *Materiały Archeologiczne*, t. XXVII z. 2. 86–89.
- 19 K. Babraj i. m. 86–89.

20 A monostort a legfontosabb monostornak tartották Palesztin földön.

In K. Babraj i. m. 84.

21 K. Babraj i. m. 85.

22 A tárgy művészettörténeti feldolgozása: Nagy Márta: Demeter Hadzsi's Proskynetarion in Jászberény. In Series Byzantina IV., redaction Waldemar Deluga – Michał Janocha. Warszawa, 2006. (megjelenés alatt).

23 M. Immerzel i. m. Leyden, 1999. 54. A késői XIX. századról már eltűnik a festett proskynetáriumok készítésének a szokása, sokszorosított eljárással készített ajándéktárgyakat visznek haza a zarándokok.

24 Dr. Bartha Júlia néprajzkutatónak, a szolnoki Damjanich János Múzeum munkatársának szíves közlése.

25 A dokumentumok felkutatásában nyújtott segítségéért ezúton fejezem ki köszönetemet Papp Izabellának, a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár munkatársának.

26 A görög kereskedőket Magyarországon császári rendeletre több alkalommal is összeírták. Így történt ez 1775-ben is, amikor sor került Hadzsi László említésére: Szolnok Megyei Levéltár, a továbbiakban: SZML. Közigazgatási iratok, a továbbiakban: Közig. Ir. D Capsa IX. Fasc. 4. No. 5.

27 SZML. Közig. Ir. D. Capsa XIV. Fasc. 7. No. 37. A latin nyelvű irat fordításában nyújtott segítségért köszönetemet fejezem ki Papp Izabellának.

28 Bálint S. – Barna G. i. m. 19.

29 Bálint S.– Barna G. i. m. Erdélyi Zsuzsanna előszava 12.

30 Horváth Endre: Magyar-görög bibliográfia. In Magyar-Görög Tanulmányok 12. Budapest, 1940. 13–15.

31 A Magyarországon tartózkodó görögök az itt megszerzett vagyonukat hazavitték a görög anyaországban élő családjukhoz. A további görög tőkekiáramlást megakadályozandóan 1774-ben a Helytartó Tanács 1774. VIII. 8-iki 3523. sz. rendeletével hűségeskü letételét rendelte el (Füves Ödön: Görögök a Duna-Tisza közén. In Antik Tanulmányok 1966/1. 96.). Ennek értelmében a továbbiakban csak az a görög maradhatott a birodalomban, aki lemondva török impériumbéli illetőségéről, mint a Habsburg Birodalom leendő alattvalója letette a hűségesküt. Ez egyet jelentett a török alattvalókat megillető vámkedvezmények elvesztésével. Nem volt már a továbbiakban igazán nyereséges az anyaország felé kereskedni, meg is szűntek a görög anyaországgal a kereskedelmi kapcsolatok, sőt, szinte mindennemű kapcsolat megszakadt, hiszen a Magyarországon maradó kereskedőket kötelezték családjuk ide telepítésére is. Ezzel a rendelettel indult meg a Magyarországon élő görögök asszimilációja.

32 Az iratok tanúsága szerint nemzeti identitásának féltékeny megőrzéséről tanúskodik az a tény is, hogy Hadzsi Demeter csak jóval a hűségeskü kötelezővé tételét követően, 1781-ben nyilatkozik egyáltalán arról, hogy le kívánja tenni a hűségesküt, ami arra utal, hogy minél későbbre tolt a szülőhazájától való elszakadást.

- 33 A korabeli bolgár nyelvben a zarándoklat azonos volt a proskynetáron megszerzésével, hiszen a bolgár nyelv magát a proskyanetáront illeti a „Хаджия” szóval. Светла Москова: Пътят на хаджията. Структурна схема на една изложба. In Проблеми на изкуството. Институт за изкуствознание при Българска Академия Науките, 3. София, 2001. 18–26.
- 34 A tárgyat 2004 július-augusztusában a keresztény műemlékek koszovói védelmének előkészítését végző Unesco munkacsoport tagjaként volt alkalmam tanulmányozni.
- 35 A keleti keresztény ember számára a tárgy, a név és a cselekmény (a zarándoklat) egyet jelentett, erre utal a bolgár nyelvben használt „Hadzsiját” szó, mely jelöli a tárgyat, a cselekményt és a nevet is. (Lásd a 33. lábjegyzetben írottakat is). A szerb nyelvben pedig *Јерусалим* (Jeruzsálim) a tárgy neve.

Kovács Mária

XVIII. századi ötvösmunkák a Sepsi református egyházközségek gyűjteményeiben

A Sepsi Református Egyházmegye gyülekezeteiben őrzött ötvösmunkák legnépesebb csoportját a XVIII. század folyamán adományozott darabok alkotják. A nagy jelentőségű, jobbára ismeretlen, kiemelkedő értékű kincsállomány a hívek áldozatkészsége mellett a kor iparművészeti arculatára is igyekszik rávilágítani.

A nagy kiterjedésű Háromszéki Egyházmegye első felosztására a közigazgatási széki szervezet alapján került sor 1606–1614 között. Ebben az időszakban vált el a Sepsi Egyházmegyétől a Kézdi és az Orbai Egyházmegye. A Sepsi Egyházmegye végleges kialakulása 1654-ben következett be, amikor a területi rendezések során az addig a Sepsi Egyházmegyéhez tartozó Miklósvárszék és Bardoc fiúszék református gyülekezeteinek összevonásával létrejött az Erdővidéki Református Egyházmegye. A felosztás utáni Sepsi Egyházmegye XVII. századi gyülekezeteinek pontos számáról kevés adat maradt fenn, a XVIII. században a Sepsi Egyházmegyét vagyonösszeírási jegyzőkönyve szerint 1728–1746 között 33 önálló egyházközség és 5 leányegyházközség alkotta.¹ Az általam bejárt 17 egyházközség anyaga csak adalékkul szolgál a korábbi kutatásokhoz.

A református egyház soha nem írta elő a nemesfémből készült úrasztali berendezési tárgyak kizárólagosságát, ebből ered, hogy a református egyház tulajdonában a legváltozatosabb anyagú és formájú edényekkel találkozunk. A mulandóbb edények mellett természetesen a drágább anyagúak is megtalálhatók, amelyek eszmei tartalmuk mellett anyaguknál fogva is időtállóbbak voltak. Mivel a református egyház az egyszerűsége törekedett, és főképp a tárgyalt vidéki egyházközségek anyagi szempontból is szerényebb körülményekkel bírtak, ennek következtében kis számban maradt fenn ötvöstárgy, mivel olcsóbb óntárgyakkal helyettesítették őket. A tárgyalt egyházközségekben elsősorban kelyhek és paténák, serlegek, keresztelő kancsók, valamint tányérok maradtak fenn.

A világi és egyházi rendeltetésű tárgyak formailag teljesen azonosak. Ez állapítható meg az írott források és a fennmaradt tárgyak összehasonlításából, úgyszintén a végrendeletekből, amelyek például az addigi világi célokra használt poharakat egyházi célokra teljesen alkalmasnak találták. Ezek alapján elmondhatjuk, hogy a református egyházak tulajdonában lévő tárgyakat két nagy csoportba lehet sorolni: az egyházi célokra készült, kultikus tárgyak, mint a kehely és paténa;

és az eredetileg világi célokra készült, majd később, ajándékozás útján, kultikussá vált darabok, így a talpas vagy talp nélküli poharak, serlegek vagy tányérok.

A liturgiát vagy istentiszteletet szolgáló tárgyak mindazok, amelyek a nyilvános ájtatosságban, megemlékezésekben kapnak szerepet. Ezek elsősorban ötvöstárgyak voltak. A leggyakrabban használt és a legkiemelkedőbb értékű darabok az úrvacsorai istentisztelet két jegyének kiszolgáltatására használtak, az úrasztali pohár, az úrasztali kanna és a kenyérosztó tál. Majd azok az edények következnek, amelyek előkészítik, vagy a liturgia más részében kapnak szerepet, így a kannák, kancsók vagy keresztelő készletek.

A XVIII. század folyamán is a kelyhek voltak azok, amelyek kimondottan egyházi célra készültek. Alkotóelemeik formailag jelentősen megváltoznak, így a kuppakosár a XVIII. századra teljesen eltűnik, a gömb alakú nodusz váza alakúvá válik. Ornamentikájuk tekintetében többnyire a barokk, majd a század második felére a gazdag rokokó díszítés válik általánossá.

A XVIII. század közepének kiemelkedő, barokk alkotása a sepsiszentgyörgyi kehely, amely formáját egy korábbi kehely felújításával nyerte. E felújításra vonatkozóan olvashatjuk az 1749-es vizitáció bejegyzését: „Inventáltatván az eklézsia bonumi úgy találtattak, amint az elmúlt vizitatiokon urbarizáltattak volt, csakhogy a két ezüst kehely Brassóban ötves kezénél vagy on ad reparandum, mivel megromlottak volt (...)”² Átalakítása következtében a XVIII. századra jellemző formákat ölt. A hatkaréjos talp vízszintesen többszörösen tagolt, negyedkörív keresztmetszetű, virág-, levél- és gyümölcskoszorúkkal díszített tagozata függőlegesen hat sima hornyolattal, hat mezőre osztott. Három trébelt, barokk ornamentika ismétlődik: gyümölcskoszorú; indákkal összekapcsolt akantuszlevelek; levelekkel határolt, rombuszba foglalt négyszirmú virág. A váza alakú szárat gyöngysoros korong választja el a talptól. A nodusz formája is jelentősen megváltozik, fordított körte alakúvá válik, hat sávra tagolt. A felső szárrész henger alakú. A kuppakosár eltűnik. A barokk kelyhekre jellemzők az egyszerű, sima felületek. Díszítésében a barokk kor stílusát híven tükröző munka a talp külső peremén beütött mesterjegy alapján, korona alatt 12-es próba, alatta GO monogram, Georgius Olescher junior, brassói ötvös munkája.³ Georgius Olescher junior Petrus Hiemeschnél tanult, 1715-ben szabadult fel. 1721-ben lett mester, csak egy remekje ellen tettek kifogást. 1724-ben kapta az első apródot, de még nem volt ott a törvényes ideje, a kedvezményért 30 forintot fizetett. Több éven át ifjú mesterek szószólója, azután pedig 24 évig volt a céh előljárója, 1737–1745 között másod, 1746–1761 között első céhmester.

A kehely felirata örökíti meg a felújítást anyagilag támogató személyét, aki nem más mint Daczó Ferenc, a sepsiszentgyörgyi eklézsia kurátora. „Edi Va Koste Mal. Coll[at]um Fran[ciscus] Daczo ex Renovat[um] Sub Curat[orem] ejusd[em] Sumpt[ibus] Eccl[esi]ae Ref[er]r[m]atae S[er]p[si] Sz[ent] György Anno 1749.”

Ugyancsak Daczó Ferenc személyéhez kapcsolódik a nyolckaréjos tányér adományozása, amelyet szintén Georgius Olescher juniorral készíttetett. A tányér az 1752-es vizitációban így szerepel: „(...) az Úr asztalához való ezüst eszközök megsokasítottak egy nyolcszegű aranycsillagos, körül párkánya is arannyas, igen szép ezüstitángyérrel, mellyet Istenhez való szent buzgóságából maga ezüstiből maga költségével csináltatott méltóságos úr Daczó Ferenc uram, mellyen vagyon ilyen inscriptio: „Isten dicsősségére csináltatta Sepsi Sz. Györgyi Daczó Ferenc az Nemes Sep. Sz. Györgyi ecclesianak Ao. 1750 Die 7 Augusti.”⁴ A tányér ornamentikáját tekintve igényes munka, jól érzékelteti készítője mesterségbeli tudását. A karéjok csúcsánál egy-egy gravírozással körvonalazott, aranyozott levéldísz látható. Öblének mélyedése szintén aranyozott, akárcsak az öble közepén elhelyezett, virágokból, indákból és levelekből szerkesztett, kör alakú, poncolt díszítés.⁵

Kisebb kitérő után, a kelyhekhez visszatérve a sepsiszentkirályi kelyhet mutatnám be, amely a századvég alkotása, és amely egyértelműen a klasszicizmus stílusjegyeivel rendelkezik. A sima szélű kerek talp domború, gravírozással körvonalazott virágornamentikája aranyozott. A váza alakú szár alsó részén lándzsalevélsor. A gömb alakú nodusz hólyagos kiképzésű. A felső, henger alakú szárrész öntött tagokkal kapcsolódik a kuppához, felső részét lándzsalevélsor díszíti. A sima kuppa szája alatt olvasható az adományozó emlékét megőrkítő körirat: „HOC POCULUM DONAVIT VIDUA SPECTABILIS DOMINI SAMUELIS GIDOFALVI EVA AHG ECCLESIAE REFORMATAE SZENT KIRALYI-ENSIS ANNO 1794 DIE 15 MARTII”. A talp peremén látható Samuel Barbenius, brassói ötvös jegye. Samuel Barbenius Daniel Mathesiusnál tanult 1732 és 1734 között. Mestere másfél évvel előbb szabadította fel, mert utazni ment, a hiányzó időt akkor kellett leszolgálnia, mikor visszatért. 1742-ben lett mester, egy remekjét rossznak találták, s mert legény éveit még nem töltötte be teljesen, 30 forint kárpótlást fizetett. Az ifjak szószólója, majd a céhtanácsnak is tagja lett. 1776-1780 között céhmester volt. 1786-ban halt meg.⁶ A kehely 1794-es felirata az adományozásra vonatkozik, mivel készítője akkorra már halott.

Az egyházi célra készült kelyhek mellett jelentős számú a világi célra készült, későbbi adományozás útján kultikussá vált edények száma. A református gyülekezetekben talált serlegek, poharak és tányérok megegyeznek saját koruk világi használatú edényeivel, ez a tény is növeli, az ismertetésen túl ezen emléktárgyak jelentőségét.

A XVIII. századi emléktárgy legkorábbi világi célra készült darabja az 1739-ben, Árva Bethlen Kata által az aldobolyi gyülekezetnek adományozott kókuszdióserleg. Az aldobolyi kókuszdióserleg kuppája és kuppakosara a XVII. században készült, az 1739-es átalakítással nyerte mai formáját, amikor a szebeni Johannes Georgius Weinhold I. domború, korongos talppal, körte alakú nodus-

szal látta el. A reneszánszban, de különösen a manierizmusban a ritkaságok iránti figyelem jeleként jelent meg a különleges anyagok alkalmazása az ötvösművészetben. Ide sorolhatók a kókuszdióserlegek is, amelyek esetében az egzotikus gyümölcs jelentette a raritást. A talp és nodusz síma, a kókuszdió három pánt által közrezárt, amelyeket két-két liliomsor által szegélyezett sodrony alkot. A kuppakosár felső részén lefele csüngő liliomsor, felette virágok és téglalapok által díszített fríz húzódik. A talp peremén beütött mesterjegy⁷ alapján I. Georgius Weinhold munkájának tekintjük, aki gyakran dolgozott a református egyházat kedvelő és pártfogoló Árva Bethlen Kata megrendelésére. Az adományozásról a kupa száján olvasható körirat: „Tsináltatta Árva Bethlen Kata az All-Dobolyi Réform[átus] Eklésia Számára / A[nno] 1739” és az 1742-es vizitáció emlékezik meg: „Hogy conferált az néhai méltóságos gróf széki Teleki József úr özvegye, született Gróf Árva Bethlen Kata öngysága egy ezüstbe foglalt, szerecsen dióból való tisztességes pohárt.”⁸

A szotyori Nagy család nevéhez fűződik a gazdag rokokó ornamentikával díszített keresztelő kannácska. A kanna egész felületét, amely hat aranyozott hornyolattal hat függőleges mezőre tagolt, trébelt ornamentika borítja. A talp és a fedél díszítése megegyezik, kagylódísz és volutákkal szegélyezett háló váltakozik, a test díszítésében két motívum ismétlődik, az indák közé helyezett virág és gyümölcskosárból alakított mező, valamint a kagylódíszek által határolt indadíszes mező. A sík felületre helyezett felirat állít emléket a kanna adományozójának: „Isten / Ditsőségére / A Szotyori / Ref[ormátus] Sz[ent] Ekl[ézsia] / Számára tsi / náltatta / Szotyori / T[ekintetes] N[eme]s Nagy / Mihályné Ba / rabás Sára / Aszszony / 1774.” Mesteréről és az adományozás körülményeiről semmit nem tudunk. Adományozója, Szotyori Nagy Mihály nevével az 1746-os vizitáció alkalmával találkozunk, mint esküdt és egy 1750-ben kelt levél, mint iskolamestert említi.⁹

Egy korábban világi használatban lévő tányért tulajdonosa később átalakíttat és az egyháznak adományoz. Ezt a gyakori jelenséget bizonyítja Antos János és Radák Kata ajándéka, a szegélyhímzéses tál, amelyet a XIX. század végén ajándékoztak a rétyi református egyháznak. E tányér egyetlen díszét a tányér öblébe bevéselt Antos és Radák család címere alkotja. A rétyi Antos család címere egy piramis, melyre egy emberi kar könyököl, kezében három nyílvezzőt tartva,¹⁰ a magyarbényei Radák család címere vízszintesen két részre osztott pajzs, a felső részben két szemközt álló, hátulsó lábaikon ágaskodó oroszlán koszorút tartva; az alsó mező függőlegesen ismét két részre oszlik, a jobb oldalon páncélos kar könyököl, kivont kard hegyén levágott török fejet tartva; a baloldali könyöklő kar szuronyos löfegyvert tart; a pajzs közepén egy kisebb pajzs foglal helyet, melyben egy arany koronát két egymásba tekeredő kígyó vesz körül, úgy, hogy fejeik a korona fölött szemközt állnak. A pajzsot bárói korona és foszladék veszi körül.

Felirata és a tányér fenekén beütött mesterjegy, valamint egy 1895-ben, Antos János által a rétyi egyháztanácsnak írt leveléből kitűnik, hogy a család tulajdonában lévő tányért ajándékozta később az egyháznak. Mesterének jegye ovális keretbe foglalt GH betűk, és félköríves lezárású, téglalap alakú pajzsban kerék szerű formát az 1791-es évszám keretel, felette a 13-as próba, eddig ismeretlen mester munkája. Felirata az adományozás okára világít rá: „Budapesten 1851 július 26-án történt házasságunk emlékére a Rétyi ref[ormátus] egyháznak adták Rétyi Antos János és felesége Magyar Bényei báró Radák Kata.”, azonban leveléből kitűnik, hogy az adományra jóval később került sor, 1895-ben: „(...) én Antos János és kedves feleségem báró Radák Katám 1851. július 26. Budapesten történt boldog házasságunk emlékére adjuk ezen – a családtól örökölt 103 éves tányéért/ ezüst tányéért, a Rétyi ev. Ref. Egyház Ur asztalára, azon forró óhaj-tással, hogy valamint mi már a jó Isten kegyelméből sokszor részesültünk az Ur Szent Vacsorában, és ebben mindig lelki szükségjeink kielégítését és hitbeli meg erősítést nyertünk, úgy mások is hasonló áldást nyerjenek, s szent vallásunkhoz, hitünkhöz tántoríthatatlanul ragaszkodjanak.”¹¹ A rétyi születésű Antos János az 1848-as szabadságharc kiemelkedő alakja volt, s miután 1851-ben a fogságból kiszabadult, feleségül vette báró Radák Katát, és Abonyba költözött. Annak ellenére, hogy távol élt szülőföldjétől, adományaival jelentősen gazdagította a rétyi református egyházat.

A Sepsi református egyházközségekben fennmaradt XVIII. századi ötvös-munkák különféle díszítőelemeinek leírásánál jóval bonyolultabb feladatot jelent e változatos és heterogén eredetű mintakincs összegző értékelése. A kis számban fennmaradt tárgyanyag nem teszi lehetővé egy átfogó kép alkotását, ezért megpróbáltam az egyes alaktani csoportok jellegzetes ornamentikáját, adományozási körülményeikre és mesterükre vonatkozó adatait bemutatni.

Jegyzetek

- 1 Kolumbán Vilmos: A Sepsi Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei 1728-1790. Kolozsvár, 2005. 8–9.
- 2 Kolumbán V. i. m. 194.
- 3 Kőszeghy Elemér: Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig. Budapest, 1936. 46. ; Gyárfás Tihamér: A brassai ötvösség története. Brassó, 1912. 129.
- 4 Kolumbán V. i. m. 195.
- 5 Köpeczi Sebestyén József: A sepsiszentgyörgyi református egyház régi klenódiumai. In Erdélyi Múzeum, Kolozsvár, 1945. 254.
- 6 Gyárfás T. i. m. 133.
- 7 Kőszeghy E. i. m. 261.
- 8 Kolumbán V. i. m. 26.

9 Dáné Veronka: Az Erdélyi Református Főkonzisztórium levéltárának mutatója 1700–1750. Kolozsvár, 2002. 192.

10 Pálmay József: Háromszék vármegye nemes családjai. Sepsiszentgyörgy, 1901. 16.

11 Kecskeméti ev. Ref. Egyházmegye Lvt., C/28: Antos János 1895. június 6-án, Abonyban kelt levele a rétyi egyháztanácshoz.

Barabás Hajnalka

Az egykori Kézdiszék református egyházainak feliratos és díszített ónedényei

1. Az ónművesség kutatástörténetéről dióhéjban

Bár a tanulmány témája nem kívánja meg a részletező kutatástörténetet, mégis úgy gondoltuk, hogy elengedhetetlen egy rövid, lábjegyzetszerű összefoglalót adni erről azok számára, akik az alábbiak elolvasása után szeretnének többet is megtudni az ónművességről.

Az ónművesség problémakörével alig foglalkozik a romániai szakirodalom. Az eddig megjelentek¹ – múzeumi gyűjtemények vagy egyházi használatban lévő klenódiумok összeírásai, az ötvösmunkákkal együtt – katalógusok formájában láttak napvilágot. A cseh² és német³ területek ónanyagát tárgyalók már kiternek az edények jegyeire, a bélyegekre és a céhek vizsgálatára is. A magyar szakirodalom a XIX. század végén ismeri fel az óntárgyak széles körben elterjedt használatát és mint 'közhatalmi eszközről' emlékezik meg több összefoglaló jellegű művelődéstörténeti munkában.⁴ Teszi mindezt akkor, amikor az ónedények használata kiment divatból, mert felváltotta azt a mindenki számára elérhető, világos színű mázas kerámia. A későbbiekben is többnyire művelődéstörténeti és iparművészeti szempontok szerint kerültek „terítékre” az ónból készült tárgyak. Roth Victor⁵ 1908-ban egy rövid fejezetet szentel az ónnak, és Csányi Károly⁶ lesz az első, aki már 1919-ben ónjegyeket is közöl. Az óntárgykutatásban a magyarországi szakemberek⁷ a XX. század 70-es éveitől kezdik megjelentetni gyűjtő-elemző munkájuk eredményeit, de nem szabad figyelmen kívül hagynunk a XIX. század végétől megjelenő értékes forrásközléseket⁸ sem, amelyekben elvéve találkozhatunk az ónedények kutatását gyarapító adatokkal – gondolok itt a különböző leltárakra, hagyatékokban felsorolt ingóságokra, összeírásokra, vizitációs jegyzőkönyvekre⁹ és egyebekre, melyek mindenképpen tájékoztatnak és új információt hordozhatnak.

A hazai kutatás az ónt, mint anyagot, értékét tekintve is mellőzi, előnyben részesítve a nemesfémekből készült klenódiумokat, illetve azok készítőit, az ötvösöket. Mindez azért is lehetséges, mert az ötvösökről gazdagabb levéltári adat maradt fenn és az ötvöscéhek kutatása jóval korábban megkezdődött,¹⁰ mint az ónnal dolgozók, ónból készült tárgyak kutatása. Eddigi levéltári kutatásaink alatt Erdélyre vonatkozóan nem találkoztunk saját céh működésének szabályza-

tát tartalmazó anyaggal. A brassói céhláda (1. kép) kapcsán (ezen a láda fedelének belsején egy aranyozott, de utólag befestett kehely és egy fedeles ónkanna látható), felmerül a kérdés, hogy az erdélyi ónművesek esetleg az ötvösökkel együtt alkottak közös céhet. Ezt az ötvös-ónműves kapcsolatot véleményünk szerint kizárhatjuk, mivel az ónnak a nemesfémekre rendkívül rossz hatása van, ezért a középkori ötvösműhelyekből szigorúan kizárták az ónmunkákat. Feltehetőleg ez a viszonyulás a későbbiekben is megmaradt.¹¹ A brassói ládán látható bemázolt ötvösmű és a mellette mázolatlanul hagyott ónkanna mindenképp arról árulkodik, hogy a két céh között valamilyen kapcsolat volt, ami szakadással ért véget és a láda teljesen az ónöntők tulajdonába ment át. A szakadás vagy 'mázolás' időpontjának megállapítása további kutatást igényel, de nem zárhatjuk ki azt sem, hogy az ötvöscéh megszűnésének és az ónöntők továbbélésének a mozzanatát rejtje magában.

2. Kézdiszéki ónedények inventarizációja

Jelen dolgozat egy 2002-ben elkezdett kutatás részeredményeit foglalja magában. A kutatás elsődleges célja lényegében az volt, hogy Háromszék katolikus, unitárius és református gyülekezeteinek ingóságait inventarizálja, jegyzékbe vegye. Ez több-kevesebb sikerrel megtörtént 2005 végére az egykori Kézdiszék területén. A másodlagos cél – bár fontosságát illetően az elsővel egy szinten említendő –, megvalósítása folyamatban van és az összegyűjtött anyag részletes feldolgozását foglalja magába. Az egész háromszéki anyag eredményeit valamikor katalógus formájában kellene napvilágra hozni.

A most tárgyalásra kerülő kézdiszéki anyag a mai Kovászna megye észak-keleti részén található helységek református gyülekezeteinek ónanyagát hivatott részletezni, tekintettel a területi és a címben megadott korlátokra. Ez pontosabban tizenhárom helység – Albis, Alsócsernáton, Bita, Dálnok, Felsőcsernáton, Feltorja, Ikafalva, Kézdivásárhely, Lécfalva, Maksa, Martonfalva, Márkosfalva és Mátisfalva – díszített és feliratos ónkészletének általános bemutatását, valamint néhány tárgy részletesebb leírását jelenti. Az alábbi táblázatban (1. táblázat) általános képet nyújtunk a kézdiszéki ónanyagról, megjelölve a helységeket és azok tárgy típusok szerinti ónanyagát.

	Boroskanna	Keresztelőkanna	Palack	Tányér	Összesen
Albis	–	–	–	–	–
Alsócsernáton	2	1	–	2	5
Bitá	1	–	1	–	2
Dálnok	3	–	1	1	5
Felsőcsernáton	2	–	–	1	3
Feltorja	2	1	1	–	4
Ikafalva	1	1	–	1	3
Kézdivásárhely	1	–	–	–	1
Lécfalva	2	1	1	2	6
Maksa	–	–	–	1	1
Martonfalva	1	1	–	1	3
Márkosfalva	1	1	1	1	4
Mátisfalva	1 és 2 őnfedeles, mázás kerámia	1	2	3	7 és 2 mázás kerámia
Összesen	17 és 2 mázás kerámia	7	7	13	44+2 mázás ker.

1. táblázat: A kézdiszéki református egyházmegye mai önkészlete

Az óntárgyak a mindennapi használatban a XVI. század elején már elterjedtek Magyarország egész területén, de akkor még nem kerültek egyházi tulajdonba, csak a reformáció után 50 évvel. A katolikus egyházi előírások szerint a konszakraált ostyának lehetőleg nemesfémmel kellett érintkezni, ezért még napjainkig is a réz úrmutatók lunuláját, vagy a réz kelyhek, cibóriumok kuppáját és a paténát is aranyozzák vagy aranyozott ezüsből készítik. Az ónból készült liturgikus edények tehát hiányoztak a reformáció előtti korból, és csak azt követően – pontosabban az 1562-es debreceni hitvallás megszületése után – szivárogtak be a templomokba. A fent említett Debrecen-egervölgyi zsinat a következőképp határozott a liturgikus edényekről: „Az írás ivóeszközzel vagy pohárról emlékezik. Tehát

mindennemű edényeket, akár üveg, akár fa, vagy arany, ezüst és cserép legyenek, vagy rézből vagy bármiféle ércből készültek, elfogadjuk, csak a visszaélés, fényűzés, babona és botrány legyenek eltávolítva. A pápista kelyheket, tányérokat elvetjük a babonás visszaélés miatt.”¹² A zsinat mindezt Kálvin tételeire alapozva határozta így.¹³ Ezen zsinati határozatból megtudhatjuk, hogy bár mindent elfogadnak, fenntartásokkal kezelik a „pápista kelyheket, tányérokat” a babonától tartva. Ezért nem kétséges számunkra, hogy a reformáció ideje alatt a különböző freskók és oltárok táblái mellett a kegytárgyak körében is károk, pusztítások történtek, mégis örömeinkre szolgált, hogy kutatásaink alatt találkoztunk olyan klenódiумokkal, amelyeket jóval a reformáció előtt készítettek.

3. Feliratok és díszítés

Az egyházi ónedények értéke szép formáikon kívül díszítésükben és felirataikban rejlik. Ez a kettő sok esetben együtt fordul elő. A feliratok, vésetek árulkodnak az adományozó személyéről, ill. a falusi közösségekről, a megrendelők és az ajánlékozók népi vallásosságáról és a nép kegyességi szokásairól is.

Nagy részük magyar nyelven íródott, elvétve fordul elő a latin, rövidítés, szó vagy szöveg formájában. A monogramoktól a kerek tartalmi egészet alkotó vésetekig számos variációjuk megtalálható. Sok esetben csak kezdőbetűket, évszámokat találunk rajtuk. Az ilyen edényeken a monogramok egyszerű tulajdonjelzések is lehetnek, hiszen nem valószínű, hogy az adományozó csupán nevének kezdőbetűivel akarta megörökíteni évszázadokra saját emlékéért egy egyházi adományozás kapcsán.

Vannak olyan esetek is amikor a tulajdonosból adományozóvá vált személyek emlékéért őrzik ezek a betűk, és az egyház leltárkönyveiben a monogramok ilyen esetben feloldást nyernek, ugyanis adományozáskor többnyire beírták ezekben az adományozó teljes nevét is. Az ilyen monogramok viszont eltérést mutatnak a nem beavatott kezek munkáit tükröző, tulajdont jelző dölingélő monogrambecarcolásoktól, azaz szebbek a betűtípusok, rutinosabb írástudóról árulkodnak, egységes nagyságúak és mindamelllett, hogy elhelyezésük is harmonizál a kannatesten, nem hiányzik róluk az adományozást jelző időpont – az évszám, néha hónappal és nappal is ellátva – és különös esetekben a helynév, az adományozás helyszíne sem.

A feliratok nagy része a teljes nevet vagy neveket – többnyire a házastársak nevével – örökíti meg, néha utalva arra, hogy milyen módon került az edény az egyházhoz: korábban az adományozó tulajdonában volt, vagy „saját költségén készíttette” esetleg „vette” vagy végrendelet útján „hatta” azt egyházára, hiszen köztudott, hogy a vagyonosabb réteg végrendelezésében sem feledkezett meg egyházáról.

A feliratok legnagyobb részéből tehát nem marad ki az évszám, ami mindenképp az adományozást, nem (vagy csak nagyon ritkán) a készítés idejét jelzi. Ezek

legtöbb esetben csak az évet tartalmazzák, de előfordul, hogy a pontos dátum van belevésve az edénybe – pl. a dálnoki kanna, márkosfalvi palack, feltorjai palack (2, 3, 4. kép) –, az utókor számára is megőrkítve a „donáció” pontos idejét. A már említett elnagyolt bekarcolások főképp a fedeles kannákon jelentkeznek – pl. Martonfalva, Alsócsernáton és Lécfalva kannáin (5, 6, 7. kép). A feliratok itt a hozzá nem értők kéznyomát vagy inkább az egykori tulajdonos keze nyomát hordozzák, aki nevének kezdőbetűivel kívánt nyomot hagyni kedvenc tulajdonán (amint azt ma is szokták a könyveknél használni).

A feliratok helye a kanna, tányér, palack esetében különbözik. A kannáknál kedvelt hely a füllel szembeni oldal, a kiöntő alatti rész. A kanna fedelére ritkán és csak a korai, XVII. századi edények esetében került későbbi bevésést hordozó felirat. Szintén korai edényről tanúskodik az, ha a szájperem alatt fut körbe a szöveg. A tányérok esetében az írás mindig a peremrészben foglal helyet, változó módon felül vagy az alján. A palackokra a feliratok nagyon változatos módon kerülnek fel, az elhelyezést meghatározza a palack formája is. A téglatestű palackok esetében mindig a szélesebb oldalra, míg a hatszögűek esetében általában az egyik oldal nyújtotta lehetőséget kihasználva, hosszú téglalapba íródnak vízszintesen. Kivétel a márkosfalvi hatszögű palack, ahol az edény felső részére került a szöveg úgy, hogy felírója a hatszögű palack két oldalát vette igénybe vízszintes feliratának elhelyezésekor, így sok esetben a kanna sarokélére is kerültek betűk.

A feliratokból néhány esetben következtethetünk az adományozó társadalmi helyzetére, státusára is. Nemesi adományozóra utal a „generosus” jelző (pl. a dálnoki palack és a lécfalvai nagy ónkanna esetében). Céhek ajándékát (vagy mindenképp valamikor az ők tulajdonát) sejtetik a lécfalvai és feltorjai céhes jelvénnel ellátott boroskannák (8, 9, 10. kép).

A feliratok helyesírása nem egységes, sok bennük a hiba, elírás, ami azt bizonyítja, hogy a XVIII. század első felében is az olvasás és írás még különváltan élt egymás mellett. Valószínű, hogy a feliratokat bevéső mestereknek csak kis része tudott írni. Ennek egyik érdekes megnyilvánulását Alsócsernátonban találjuk, ahol a bevéső az egyik „N”-betű (és csak az egyik!) szárát lentről indulva, balról jobbra kötötte össze. Tekintettel arra, hogy csak az egyik N betűjénél fordul elő, a figyelmetlenség jelének is tekinthetjük a becsúsztott hibát.

A tárgyak díszítését és feliratozását külön megrendelésre a mester (is) végezhette, amiért külön kellett fizetni. Mindezt az 1635-ös kassai¹⁴ és az 1625-ös erdélyi országgyűlési limitációból tudjuk: „Az ki penig ki akarja míveltetni ónját, [...] csinálja ki fontját 18 pénzért.”¹⁵ – ez bizonyíték arra is, hogy utólag is lehetett „míveltetni”, rávinni díszítést az edényekre, akár feliratot is.

A kézdiszéki edények közül a legszebben díszítettek a bortartó kannák és a palackok (11, 12. kép). A reneszánsz formakincs gazdagon bontakozik ki az ón-

műveken. A lapos, vésett és a domborműves technika kiválóan alkalmas volt a reneszánsz motívumok feldolgozására. Éppen ezért a reneszánsz irány hosszú ideig uralkodik mind az ornamentális, mind a figurális részletekben, zsúfolásig díszítik a kannák füleit, billentőit és gombjait. A reneszánsz ornamentika színes gazdagsága elevenedik meg főképp a XVII. századi, de még a XVIII. század elejéről származó kézdiszéki ónedények legművészibb és legváltozatosabb fűldíszítésein.

A korai, illetve a XVII. század első feléből fennmaradt edények általában dísztelenek. Ez nem azt jelenti, hogy abban az időben nem díszítették őket, csupán annyit jelent, hogy nem maradtak ránk ebből a térségből ilyen edények. Az egyház tulajdonába adományozás útján kerültek be, s mert eredetileg az adományozók használati tárgyai voltak, nem voltak „kimívelve”, hiszen az új óntárgyak készíttetése drága volt. Később sem díszítették a mindennapi használatra készült edényeket, csak a tehetősebb családok engedhették meg ezt a luxust maguknak.

A fennmaradt XVII. századi edényeken járulékos helyeken – ujjtámasz, fül, és annak visszahajló vége – fordulnak elő domborművesen öntött részek vagy féldomborműves technikával készült részletek, amelyek a reneszánsz formakincséből merítenek. Ezek általában maszkok, és indadíszes, virág- és állatmotívumos ábrákat tartalmaznak.

Az ón könnyen munkálhatósága következtében a legelterjedtebb technika a vésés. A vésett technika és különösen a flechelés a legjellemzőbb – de nem kizárólagos –, s ezeket főképp a henger alakú kannatesteken és a palackok nagy, sima felületein használták. Előfordul a stancolás is a XVII. század eleji edényeken. Az ónedények sajátos vésési módja a már említett flechelés, ez önmagában is változatossá teszi a díszítményeket cikkcakkosan vésett formáival. Hatását fokozták a kézdiszéki ónanyag mesterei azzal, hogy ugyanarra a tárgyra 2–3 kisebb-nagyobb keresztmetszetű flechelést is rávittek. Méretük a pár mm-től 1 cm nagyságig terjed. Ez a technika figyelhető meg Dálnok két egyforma méretű boroskannáján és palackján, Bita, Márkosfalva, Feltorja palackjain és Alsócsernáton fedél nélküli, kétféjű sast ábrázoló (13. kép) kannáján. Ez utóbbi kannán stancolást is láthatunk. Itt a talp- és szájperemre palmettadíszst stancoltak körbe, ami lényegében egy bélyegzővel beütött minta. Ez a technika figyelhető meg még az ikafalvi boroskannán is (14. kép).

A vésővel karcolt egyenes vonal némelyik XVII. század végi ónkannán teljesen alárendelt szerepet játszik a virágmotívumokat, leveleket és keretdíszeket is flecheléssel készíttetekkel szemben – pl. a dálnoki palack mintái. A szőlőszemeket vagy virágporzókat kör alakú vésővel ütötték be, a keretdíszeket, virágmintákat, virágszirmokat néha poncolással díszítették, ilyen látható a már említett alsócsernátoni sasos kannán is. A XVII. századi ónedényeken megjelennek a reneszánsz virágmotívumainak elemei: az ötszirmú rózsát, tulipánt, szegfűt, jácintot, rozmaringot, pipacsot lendületesen futó kacsok, levelek kapcsolják egységes kompo-

zicióba. Előfordul, hogy gyümölcsök – alma, körte, szőlő – bújnak meg közöttük, ha fűzérformába vannak komponálva. A növényi ornamentika talán legszebb és legteljesebb világát a dálnoki református egyház ónanyaga között láthatjuk.

Több esetben nem pusztán csak növényi ornamensekből állnak a díszítmények. Gyakran észrevétlenül bújnak meg állatok a levelek, virágok, indák között. Szívesen ábrázoltak állatokat (pl. mókust, madarat) az öntött fűleken is.

A díszítő ornamentika kompozíciós felépítésére jellemző, hogy középpontjában rendszerint a fűzérrel, olaszkoszorúval vagy keretdíszsel hangsúlyozott felirat áll. A kompozíciók szabad, laza szerkezetűek, követik az indák kalandozását, mégis az az érzésünk, hogy szimmetrikusan helyezkednek el a motívumok és mindenképp harmonizálnak a díszítőelemek összeszerkesztésében. Legszebb példája ennek az alsócsernátoni már említett „sasos kanna”, melynek teste enyhén csonkakúp alakú, fedelének pereme, talpa és szája palmettadíszsel volt körbepeccsételve. Szája kerek, kiöntő nélküli. 1977-ben már hiányzik a gombja.¹⁶ Fülének felfelé hajló része egy maszokban végződik. A kanna testét két vékony, domború gyűrű osztja három részre, aljánál és szájpereménél szalagszerű sávot képezve. Az így kialakult mezők mindegyike díszítést kap. A vésett, cikkcakkos flecheléssel és poncolással dekorált legnagyobb felületre kétfejű sas és statikus állapotban lévő nyulak kerültek a reneszánsz virágornamentika közé. A két vékony sávban virágok díszelnek, de a felső sáv füllel szembeni oldalára felirat is került: „AZ ALSO TSERNATONI ECCLESIAHOZ VALO EDENŸ”. A fedelén 1671-es évszám volt olvasható, ma hiányzik az egész fedélrész. Ezt az évszámot ismerteti az 1797-es vizitáció is. A díztelen fül görbületének közepébe ütött mesterjegy – MK¹⁷ – megkopott. Adományozója ismeretlen. A kanna állapota rossz: fedele elveszett, eredetileg a díztelen füléhez volt illesztve; a kanna teste is több ütés nyomát hordozza. Fenekére több, különböző átmérőjű kört véstek. Feltehetően a XVII. század elején készült kanna magassága 30 cm volt, ma a fedél nélkül 26 cm; talpátmérője 16,1 cm; ajakátmérő 11,5 / 10,1 cm – rongált állapota miatt.

A kanna dísze – a kétfejű sas –, vidéki, festett famennyezeteken, növényi motívumok hasonló rendszerében már a XV. századtól megtalálható az akkori Magyarország egész területén. Sok esetben a turulmadárig vezetik vissza az analógiasort, kapcsolatba hozzák a reformáció után közkedvelt pelikánábrázolással és a Habsburg-ház címerével is. A sas minden pusztai népnek a totemmadara volt, erre utal az is, hogy igen gyakran jelenik meg a szkíták motívumkincsében. A germánok világfájának, az Yggdrasilnak a csúcán ugyancsak egy mindenható sas, a „mennydörgés atyja” ül. A kelta mítoszok hőroszának, Lugnak a lelke sas alakjában száll a mennyekbe. A fentiek arra utalnak, hogy az égi hatalmat szimbolizáló sast általában a transzcendentális képességekkel, a lélek földre- és égbeszállása révén a termékenységgel és a halállal is kapcsolatba hozzák. A sas mindig a világfa gyökereinél tanyázó kígyók ellensége.¹⁸ Ezt a jelenetet tükrözi a

zabolai mennyezet egyik kazettája is (17. kép). Tény az, hogy ez az ábrázolás Erdélyszerte jelen van mind az egyházművészetben – mind az úrihímezéses terítők motívumai között, mind a kazettás mennyezeten (16. kép) –, mind pedig az egyházművészetén kívül, a mindennapok művészetének díszítőelemeiben. Azon túlmenően, hogy a pénz forgalmának köszönhető elterjedését, felleljük ezt a motívumot a hímezéseken, a fazekasok mintakincsében és még a kályhacsempékről is (15. kép) visszaköszön ránk az osztrák pénzen használt kétfejű sas ábrázolása.

A felvidéki várkastélyoktól a harangtornyok sgraffitós díszein át, hasonló motívumok tűnnek fel, de nem kell olyan messze mennünk az analógiák keresésében, elég ha Erdélyben keressük (18, 19. kép) vagy a kutatott vidék, Háromszék templomaiban körülnézünk; ezek kazettás mennyezetein is – hogy csak Gelencét és Zabolát említsük –, megtaláljuk a kétfejű sasos ábrázolást.

Míg a középkorban a sas jelenítette meg a királyt, addig a Bibliában Jóbnaál (Jób 39, 27-30) az Úrnak kijáró engedelmisség és a belé vetett feltétlen bizalom szimbóluma. Izajás (40, 31) próféta szerint pedig „...akik az Úrban bíznak, új erőre kapnak, szárnyra kelnek, mint a sasok.” A sas a keresztény erények közül a hitet, a bátorságot és a szemlélődő életet jelképezi. A világi művészetben viszont az éleslátást szimbolizálja.¹⁹

4. A bélyegekről

Az ónedények egy részén mesterjegyeket találunk. A legtöbb ónedény, résszint a legkorábbiak jegy nélkül készültek. Származási helyüket vagy mesterüket felkutatni ilyen esetben lehetetlen. A mesterjeggyel készült tárgyakat is nehéz időhöz kötni, amennyiben az adott mester neve vagy monogramja nem ismeretes vagy nem tudjuk, hogy hol élt és hol dolgozott. Az évszám hiánya is nehezíti az óntárgyak korban való behatárolásának eredményességét. Sok esetben azonban az évszám sem a készítés, hanem a hagyományozás időpontját jelenti.

Az óntárgyak jelzését és annak eredetét kutatva az ötvösjegyekig kell visszamennünk. Magyarországon az ötvösök a XVI. századtól általában két jegyet használtak: a város hitelesítő bélyegét²⁰, ez a város címerét vagy annak jellemző részletét ábrázoló bélyeg volt, amely a fém meghatározott finomságát bizonyította és hitelesítette. A másik az ötvösjegy vagy mesterjegy az ötvös nevének kezdőbetűit vagy egyéb jelét magában foglaló jegy / bélyeg volt, és a készítő mesterre utalt. A saját mesterjegy beütése kötelező volt, hiszen ennek megtörténte után mutathatta be a mester céhének a művét. Ha az elfogadta, akkor került rá a város hitelesítő bélyege. Eladni csak ezután volt szabad.²¹

A XVII. század második feléből és a XVIII. századból származó óntárgyakon a jegyeknek az ötvösjegyekhez hasonló rendszerével találkozunk. A városjegy a város címerét ábrázolja és a céh vagy a város ellenőrző tevékenységére utal.²² Így elmondhatjuk, hogy Kézdiszék jelzett ónkészletének nagy részét Brassóban

készítették, de előfordul több szebeni és segesvári óntárgy is. A városjegy mellett, illetve sok esetben ezzel együtt találjuk a mesterjegyet, ez a mester saját jelzése volt és az általa készített ónművek megjelölésére szolgált.

Az ónjegyeknek egy harmadik csoportja, a minőségjegy, a minőségjelzést szolgálta, vagyis az ötvözés arányára utalt.²³ Ez az előző kettővel szemben kevésbé és csak később terjedt el az ónműveken. Az angol ónból készült tárgyak esetében a minőségjegynek koronás rózsza alakot kellett ábrázolnia. Az angol ón jelölésére ez később is használatos volt, de két angyalt is ábrázolhatott. A háromféle jelzés pontos szabályokhoz kötött használata nem ismeretes.

A német ónművességben is a jelölésnek szintén ez a rendszere volt használata. Itt a XVI. század közepétől városi rendeletek követelték meg a mesterjegyek feltüntetését. Következetes alkalmazásuk azonban csak a XVI. század közepétől történt meg.²⁴

Németországban nem, de a Felvidéktől Erdélyig még a XVII. század első felében is találunk jelzés nélkül készült edényeket. Bizonyos ónműveket nem volt kötelező jeggyel ellátni. Nem jelezték általában a kiemelkedő, nagy értékű, díszesebb darabokat, amelyeknél fel sem merülhetett az anyag silányságának gyanúja.²⁵ Ezzel magyarázható, hogy sok esetben a legnagyobb gonddal készült ónedényeken nincs jelzés (pl. Dálnok). Nem minden edényre ütötték rá a városbélyeget, sokukon csak a mester személyére utaló jegy látható. De akad olyan is, amelyen a kettőt összeolvasztották: pl. Feltorja fedeles boroskannájának fülén a brassói címer koronás gyökerének két oldalára került JG monogram feltehetőleg Johannes Gokesch munkáját dicséri.

A mesterjegyek többnyire címerpajzs alakúak, némelyek medallionban ábrázoltak és a legtöbb jegy a mester nevének kezdőbetűit (ritka esetben kiírt nevét vagy valamilyen jelét, ábráját) tartalmazza. A XVII. század végéig a teljes névalak kiírása ritka. A felmért anyagban csak egy esetben fordul elő teljes névalak – de az is egy XVIII. század elején készült tálon –, Dálnokban, ahol a Michael Waldhutte szebeni mester nevét véltük felfedezni. A többi mesterjegy nagysága ritkán haladja meg az 1 cm-t. A bennük foglalt ábrák alapján egyrésztükön a kezdőbetűkön kívül évszám is szerepel.

Nyugat-Európában a XVI. századtól a XVIII. századig a jegyek egy része a mesterség valamilyen jelképét foglalja magában.²⁶ Néhány jegyen kanna vagy kancsó rajza fordul elő, kannagyártó foglalkozásra utalva (pl. bitai kanna). Ez német területeken szintén használatos volt, mint a mesterség legkönnyebben felismerhető képi ábrázolása. A mesterjegyek másik csoportját alkotják azok, amelyek ábrái nem utalnak a mesterségre. Ilyen jegyekkel az általunk kutatott területen nem találkoztunk, mint ahogyan külföldi jegyekkel sem, bár írásos dokumentumok bizonyítják,²⁷ hogy nemcsak feldolgozatlan ónt, hanem kész edényeket is hoztak be a kereskedők Erdélybe.

A jegyek a kézdiszéki kannák esetében nagyon változatos helyre kerülnek. A legtöbb bélyeg a fül vállán foglal helyet, ritkábban a fedél belsejében közepén találjuk meg, és még kevesebb alkalommal az edény aljának a belső részén, szintén közepén. A palackokat nem jelölték, csak egy esetben, Mátságfalván, a hatszögű palack felső két egymással szembenező sarkákban. A tányérok bélyege a fenékalj közepére kerül, ritkábban a peremén is találni, de akkor annak a felső részére tevődik.

Mint a mester személyére vagy esetleg műhelyekre utaló jelzésről, végül a fenékrózsákról vagy „Bodenrosette”-ről kell megemlékezni (*lásd fenékrózsák 3 db kép*). Ezt a domborműves technikával készült, többnyire virágmotívumot – a korai edényeken bibliai tárgyú képeket – ábrázoló díszítményt a kanna aljának a belső részén, talán az esztergályozáskor kialakult kör alakú nyílás beforrasztására használták. Eredetét az „Edelzinn” németországi virágzásához kapcsolja Weiner Piroska, de nem ad kielégítő magyarázatot hozzá.

A fenékrózsák főleg azokon a tárgyakon fordulnak elő, amelyeken nincs mesterjegy. Elsősorban a XVI–XVII. század első feléből származó kannákon találjuk meg őket. A fenékrózsák használatának eredetét elképzeléseink szerint nem annyira a pogánypénzes ötvösmunkák körében kell keresni, mint azt Weiner teszi a már idézett munkáiban; sokkal inkább a vallásban, vallásosságban, a középkori ikonográfiában. Az általunk vizsgált kannák fenékrózsái annak ellenére, hogy az edény belsejében – tehát a hívők számára alig látható, de sokkal inkább láthatatlan helyen – vannak elhelyezve, finoman kidolgozott egyéni ábrázolások. Feltételezzük, hogy jellemzőek lehetnek a készítő mesterre, a mesterjegyeknél egy fokkal egyszerűbb formában utalhatnak készítőikre, de mivel ritkaságként könyvelhetők el – csak három helyen van ilyen egész Kézdiszéken: Ikafalva, Dálnok és Feltorja – ezért messzemenő következtetésekre nem adnak alkalmat és további kutatás tárgyát képezik. Megjegyzendő, hogy mindhárom esetben virág és indamotívumokat láthatunk egy maximum 5 cm átmérőjű körben vagy medallionban, ami az ostyához hasonló mind méreteit tekintve, mind pedig formájára nézve. Csak érdekességként említjük meg, hogy a XVII. századinál korábbi edények alján általában a – középkori ikonográfiában oly népszerű – keresztrefeszítés ábrázolása az elterjedt. Ez a kép egyértelműen Krisztus testére utal.

Mindezek után és egyben összegezve elmondhatjuk, hogy a kézdiszéki ónművek között – az ón újraönthetőségének köszönhetően is – XV–XVI. századi emlék nem maradt fenn (még Európában is alig találunk ilyent). Az általunk kutatott területen főként a XVII. században készültek az óntárgyak, de találunk későbbieket is.

Megállapítható, hogy a kutatott területen mindegyik egyházközösségnek a leltárában a XX. század közepéig legalább két ónedény volt. Ezek száma a legtöbb helyen ma már a felére csökkent és vannak helyek, ahol használaton kívül állnak. A térségre három edénytípus jellemző: fedeles boroskannák, palackok és tányérok, mindhárom az úrvacsora osztásánál használatos. Ritka a keresztelő kannácska.

Több edényen található ugyan mesterjegy vagy városbélyeg, de ezek nagyrésze már lekopott annyira, hogy beazonosíthatatlanná vált. A XVIII. századtól már itt is alkalmazott minőségjelek, amelyek sok esetben a mester kezdőbetűit is magukba foglalják, jobb állapotnak örvendenek. A mesterek és céhek kutatása még további tanulmányozást igényel és az erdélyi központok – Szeben, Brassó, Segesvár – helyi levéltárának bevonásával vezethetne eredményre, ugyanis az itt felsorolt városokból származnak a Kézdiszéken található ónedények.

Formafejlődésükről elmondható, hogy sokáig dominál a lefele ívesen kiszélesedő talpú kannatest, aminek a fedelén korongokból kialakított felfele elkeskenyedő gomb ül. A címerpajzsban végződő füleket virágornamensekkel díszítették, billentőjük torz maszkjait akantszlevél váltja fel. Ezt a reneszánsz ornamentikát hordozó edényformát a XVII. század legvégén, a XVIII. század első évtizedeiben a barokk ízlésnek megfelelően kannatípus fogja háttérbe szorítani. A kanna így elveszíti egyszerű, ívesen kiszélesedő, karcsú testét és hengerré alakul; alakja sokkal tagoltabb lesz a talprészénél, az ajakperemen és a fedelén is. Ez a kanna a palástrészen is körgyűrűk által lesz tagolva. A díszítés a fülekről a kannatestre tevődik át, a tányér ölében és a palack palástján fordul még elő. Ezek vésett, flechelt és féldomborműves technikát sorakoztatnak fel.

A levéltári- és a fotódokumentáció során összegyűjtött információk azt tükrözik, hogy az egykor nagy becsben álló, kezdetben luxustárgynak számító ónedények ma sok parókián a feledés tárgyát képezik, elértéktelenedtek a mai kor számára.

Jegyzetek

- 1 Haldner Anamaria: Muzeul Bruckenthal. Colecția de cositoare. Sibiu, 1972.; Mitran Gheorghe: Cositorul transilvănean – Gotic – Renaștere – Baroc. Brașov, 2002.;
- Alexandru Sășianu: Ezüst- és ónművesség a XVI–XIX. században. A Nagyvárad Református Egyházmegye kegyzerei. Nagyvárad, 1986.
- 2 Stara Dagmar: Markenzeichen auf Zinn. Praha, 1978.
- 3 Haedeke Hans-Ulrich: Altes Zinn. Leipzig, é. n.
- 4 Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás a XV- és XVII. században. I–III. köt. Budapest, 1879–1896. 494.; Demkó Kálmán: Polgári családélet és háztartás Lőcsén a XVI. és XVII. században. Lőcse, 1882. 78.
- 5 Roth Victor: Geschichte des Deutschen Kunstgewerbes in Siebenbürgen. Strassburg, 1908. 46–57.
- 6 Csányi Károly: Ónjegyek az Erdélyi Nemzeti Múzeum óntárgyain. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem-és Régiségtrárból. Kolozsvár, 1919.
- 7 Varjú Elemér: Óntörténeti adatgyűjtemény. Kézirat. Iparművészeti Múzeum Adattára, KLT.237/1957.; Weiner Mihályné: Ónművesség. A magyar gyűjtemények legszebb óntárgyai. Budapest, 1971.; Németh Gábor: Ónedények. Évezredek, évszázadok kincsei.

- Budapest, 1983.; Küllős Imre: 17. századi óntalak Kárpátalján. In: Néprajzi Látóhatár 3–4.sz. 1998. 21–24.; P. Szalay Emőke – Takács Béla: Eperjesi ónkannák a kárpátaljai református gyülekezetekben. In: Néprajzi Látóhatár 1–4.sz. 2002. 181–198.
- 8 Petkó Béla: Kassa város kincstára 1643–44-ben. In: Történelmi Tár, 1883. 180.; Merényi Lajos: Az első herceg Eszterházy Fraknóvári ingóságainak leltára 1654-ből. In: Magyar Gazdasági Szemle, 1903. 165–179.
- 9 Csáki Árpád–Szöcsné Gazda Enikő: Az Orbai Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei. I. 1677–1752. Sepsiszentgyörgy, 2001. ; Katolikus egyház-látogatási jegyzőkönyvek 16–17. század. Tomisa Ilona (szerk.). Budapest, 2002.
- 10 Gyárfás Tihamér: A brassai ötvösség története. Brassó, 1912.
- 11 Dr. Lovag Zsuzsa szíves közlése szerint a restaurátori gyakorlatban ma eltávolítják a nemesfém tárgyakra a korábbi, ónnal történt javításokat, mert még az arannyal is megindít egy amalgámozási folyamatot és tönkreteszi a tárgyat.
- 12 Kiss Áron: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Budapest, 1882. 152.
- 13 Kálvin János: Institutio Religionis Christianae. Budapest, 1903. 170. (Szerinte a „szakramentumok tehát gyakorló eszközök, amely Isten igéje iránt hitünket bizonyosabbá teszik, és mivel érzékiek vagyunk, érzéki dolgok formájában adatnak nekünk”.)
- 14 Kerekes György: A kassai céhek árszabása (limitációja). Kiadta Kassa város Tanácsa 1635. febr.1. In: Magyar Gazdasági Szemle, 1901. 480.
- 15 EOE. VIII. 293.
- 16 Boros Judit a 1976–1977 közötti felmérést a Székely Nemzeti Múzeum muzeológusaként végezte, és ma az ottani archívumban kutatható gyűjtése román nyelven.
- 17 Boros Judit szerint ez az ifjabb Michael Meldt brassói mester monogramja lehet. Valószínű, hogy brassói műhely alkotása, de az azonosítás nem feltétlenül állja a helyét.
- 18 Hoppál Mihály–Jankovics Marcell–Nagy András–Szemadám György: *Jelképtár*. Helikon Kiadó, 2004. 257.
- 19 Uő. 258.
- 20 Divald Kornél: A magyar iparművészet története. Budapest, 1929. 166.
- 21 Mihalik József: Az ötvösség. In: Az Iparművészet könyve. III.köt. Budapest, 1912. 188.
- 22 Kemény Lajos: Kassai ónművesek és késesek. In: Archeológiai Értesítő, 1918/19. 127.
- 23 Weiner Piroska: Zinngiessermarken in Ungarn 16–19. Jahrhundert. Budapest, 1978. 9.
- 24 Haedeke H.-U. i. m. 46.
- 25 Weiner P. i. m. 1971.19.
- 26 Dagmar S. i. m. 1978. (1557–1561. számú jegyek.)
- 27 Mitran G. i. m. 28.

P. Szalay Emőke

Ónedények a vajdasági református gyülekezetekben

Az ónedények használata Magyarországon a XVI. század elején kezdett szélesebb körben elterjedni. A mesterség virágzása a XVII. században teljesedett ki, amikor a Felvidéken és Erdélyben számos óöntő céh alakult. Az ónedények ebben az időszakban ugyanúgy megtalálhatók voltak a főrangú asztalokon, mint a nemesek és a városi polgárok háztartásában, de még a mezővárosi parasztpolgárság hagyatékaiban is jegyezték fel ónedényeket. Mindez a használat teljes körét mutatja.

A közösségi életben is fontos szerepe volt az ónedényeknek, a céhek igyekeztek beszerezni kannákat, tálakat, amelyek a társaság tekintélyét növelték.

A református egyházban kiemelt szerepet tölthettek be az ónedények, ezt az egyházi előírások tették lehetővé, ugyanis a XVI. század második felében szerveződő egyház szertartási előírásai nem tartalmaztak megkötéseket az úrvacsora osztásnál használatos edények vonatkozásában. Az erről először szóló Debrecen-egervölgyi zsinat 1562-ben így rendelkezik: „Az Írás ívőeszközről vagy pohárról emlékezik. Tehát mindennemű edényeket, akár üveg, akár fa vagy arany, ezüst és cserép legyenek vagy rézből, vagy bármiféle ércből készültek, elfogadjuk, csak a visszaélés, fényűzés, babona és botrány legyenek eltávoztatva. A pápista kelyhek, tányérokat elvetjük a babonás visszaélés miatt.”¹

Mivel a szent cselekmények, az úrvacsora-osztás és a keresztelés céljaira használt tárgyakra semmilyen előírás nem vonatkozott, természetes, hogy a hívek olyan edényekkel tisztelték meg egyházukat, amelyeket értékesnek és méltónak vélték. Ezért a református egyház klenódiuai közé minden olyan anyagú és formájú edény bekerülhetett, amelyet megfelelőnek éreztek ezekre a célokra. A gyülekezetek évszázadokon keresztül féltőn őrizték felszerelési tárgyaikat, ebből következik, hogy az elmúlt századok mindennapi asztali edényei a mai napig megtalálhatók olykor még a legkisebb gyülekezetben is.

Legnagyobb számban nagyméretű ónkannákat őriznek a gyülekezetek. Ezek az impozáns edények a megterített úrasztalán álltak, belőlük töltötték a bort a szertartás során az úrvacsorázó híveknek körbeadott poharakba, kelyhekbe.

Mivel a magyar ónedény állomány legnagyobb részét napjainkban sem a múzeumi gyűjteményekben található darabok, hanem elsősorban a református gyülekezetek birtokában lévő edények alkotják, ezért véljük fontosnak, hogy ismertté váljanak ezek a „rejtőzködő kincsek”.²

A vajdasági református gyülekezetek tárgyi anyagát 2002-ben mértük fel.³

Az eddigi kutatások lehetőséget adnak arra, hogy különböző területek ónedény állományát összevegyük. Az említett Kárpátaljai Református Egyházban végzett felmérés több mint 100 gyülekezetre terjedt ki. Ebből összehasonlításra a Máramaros – Ugocsa egyházmegyét emeltük ki, amelyben 28 gyülekezet található. A Vajdaságban 33 gyülekezetet mértünk fel. Békés megyében is elvégeztük az ónedényállomány feltárását. Itt 29 gyülekezetben találtunk ónedényeket. A három terület összevetése az ónedény állomány tekintetében nagy különbségeket mutat.

Elsőként a számbeli eltérést említhetjük. Máramaros-Ugocsában a gyülekezetek szinte mindegyike őriz egy vagy több ónkannát, a 28 gyülekezetben 29 ónkannát találtunk. Békésben a 29 gyülekezetben 87 ónkannát őriznek. Vajdaságban 33 gyülekezetből 6-ban található 18 db ónkanna.

Máramaros-Ugocsában az ónedény állomány nagyobb része XVII. századi, a XVIII. században készült edények száma kevesebb, a XIX. századból pedig alig néhány származik. Békés megyében minden edény XVIII. századi, az évszámok közül 31 a század első feléből, 12 edény pedig a XIX. századból való. A vajdasági edények XVIII–XIX. századiak.

Az ónedényekben megmutatkozó eltérés oka az eltérő történelmi múltban gyökerezik. Kárpátalja települései a történelem viharait helyben maradva vészeltek át. Bár Békés megye szinte néptelenné vált a török alatt, újbóli benépesedése, a régi lakosok visszatelepülése a XVIII. század elején megindult.

Vajdaságban szintén a XVIII. században indul meg újra az élet. Az újratelepüléskor, telepítéskor eleinte reformátusok nem költözhetek a területre, csupán a század második felében, az 1780-as évektől kezdve jelentek meg itt református vallású lakosok. A telepések elsősorban az Alföld középső részéről érkeztek, a Jászságból és a Nagykunságból. Az újonnan létrejött református gyülekezetek a XIX. század elején kezdték építeni templomaikat és szerelték fel egyházukat.

A vajdasági gyülekezetek közül a legértékesebb ónedény együttest az ómoravicai, bácskossuthfalvai gyülekezet őrzi, szám szerint öt ónkanna alkotja. A kannák közül négy érdemel különleges figyelmet, ugyanis a gyülekezet történetének krónikásai. Történeti forrásokból tudjuk, hogy Ómoravicát kunmadarasi, karcagújszállási és jászkeséri betelepülők alapították, akik 1786-ban indultak el őseik földjéről. Az anyaggyülekezetek nem engedték el üres kézzel az új hazát keresőket, négy ónkannát adtak nekik a gyülekezet edényeiből.

Az edényekből, amelyek közül kettőt a karcagújszállásiak, kettőt a kunmadarasiak adtak a saját eltávozóiknak, az országosan általános tendencia figyelhető meg, hogy a XVIII. század első harmadának végére jutnak el a gyülekezetek abba a bizonyára anyagilag megerősödött helyzetbe, hogy újabb edényekkel szerelhetik fel templomaikat, ugyanis mindkét karcagújszállási és az egyik kun-

madarasi kanna az 1730-as években került a gyülekezet birtokába, 1731–1737 a karcagujzállási edények, 1736 a kunmadarasi kanna évszáma, míg a másik kunmadarasi kanna 1767-es datálása.⁴

Elsőként a karcagujzállási 1731-es évszámú kannával foglalkozunk. Felirata szerint: az „ekklézsia szerzette közönséges költségéből”. A kanna jellegzetes hengeres testű, két bordagyűrűs, erősen domború talpperemmel, vékony szalagfüllel, ún. kiöntőcsőrrel, ez a tagolt kiöntőrész adja ezen edények közismert *csőrös kanna* nevét. A tagolt fedélen becsavarodó leveles billentő. A harmonikus formán díszítés nincs, csupán a kiöntőcsőr alatt elhelyezett felirat tekinthető a díszítés bizonyos formájának, amint az egyébként jellemzi az ónkannákat. (1. kép)

Bár jelzés, amely alapján megállapítható lenne készítési helye, nincs az edényen, de a formai sajátosságok lehetőséget adnak arra, hogy meghatározzuk. Ez a forma a XVIII. század elejétől kezdődően a talán legjelentősebb felvidéki ónkannagyártó központ, Kassa jellegzetessége, amelynek termékei a XVIII. század folyamán a Tiszántúlon a legkedveltebbek és legelterjedtebbek voltak. A hasonló példányok alapján megalapozottan feltételezhető, hogy kassai gyártmány ez a kanna is. Különösen két mezővári kanna alakjához hasonlóak az egyes formai elemek. A levél alakú billentő, a fogó nélküli fedél, a paláston a bordagyűrűk elhelyezése, a talp erősen kidomborodó, majd összehúzott része egyezik a mezővári 7. sz. kannával.⁵ A két kanna közül az első évszámmal ellátott, 1737, amely az ómoravicai kanna 1731-es évszámához közeli.⁶ Alakját tekintve erős a hasonlósága egy nagybégányi kannával is, amely 1726-os évszámú.⁷ Mindezek alapján úgy véljük, hogy kassai mester lehetett a készítője.⁸

A következő kanna 1736-os évszámmal ellátott. Bár hiányos, fedele elveszett, formailag és arányait tekintve szinte teljesen megegyezik az előbbi edénnyel. Ezt az edényt Kunmadarasról hozták magukkal a leteleplők, amint arról a felirata tanúskodik,⁹ amely szép betűkkel megörökített. Ez azért érdemel figyelmet, ugyanis a feliratokat általában nem maguk az ónöntők vésték a tárgyakra. Tudunk arról, hogy ötvösök készítették,¹⁰ de arra is vannak adatok, hogy a prédikátor maga véste. Míg az előző kannán folyó írással vésett szöveg látható különösebb művészi igény nélkül, addig ezen a kannán a szájerem alatt elhelyezett felirat mindenképpen gyakorlott kéz munkájának tűnik.

A palást közepén a vésett díszítmény szalagminta, amely kissé a barokk és rokokó közötti átmeneti Lajos Fülöp stílusra emlékeztet. Ennek hasonmását az előbb már a formai hasonlóság kapcsán említett mezővári kannán láthatjuk.¹¹ Teljes bizonyossággal tarthatjuk tehát az ómoravicai kannát is ezen edény mestere, Georg Frölich munkájának. Ez azért figyelemre méltó, mivel ez a kanna nem jelzett, de a minta azonossága alapján teljes joggal tarthatjuk ezen mester munkájának. A kiöntőcsőr alatt a szalagmintától eltérő egyszerű, egymáson

áthajló két virágos ág díszlik. A száron látható egyszerű virágok és jellegzetes kihegyesedő virágszirmok a másik mezővári kanna virágindájára emlékeztetnek, így alátámasztják azt a vélekedést, amit ezen edény kapcsán akkor csupán a feltetelezés szintjén fogalmaztunk meg, azaz, hogy ez a vári kanna annak ellenére, hogy jelzetlen, nagy valószínűséggel szintén Georg Frölich munkája.

A harmadik kanna újból a karcagújfalui telepésekkel került Ómoravicára.¹² A fedelét vesztett edény formailag megegyezik az előzőkkel, díszítésében láthatunk eltérést, amennyiben a palást közepén futó széles sávban a fül két oldaláról közepre hajlik a leveles, virágos inda, amelynek jellegzetessége, hogy a szárat kettős vonal jelöli, közöttük flechelt vonal húzódik.

Ez a szármegoldás az előbb említett mezővári kannán is feltűnik. Az egyszerű, kissé ügyetlen levelek is hasonlóak, de ugyanezt mondhatjuk az ötszirmú virágokról is. A sajátos elemek mellett még egy újabb motívumra hívjuk fel a figyelmet, az ágak végén lévő nagyméretű virágokra, amelyek sajátos négy szirma és a virág közepének keresztszerű tagolása, valamint a mellette lévő kisebb virág teljes mértékben megegyezik a békéscsabai evangélikus gyülekezet kannájának díszítésével.¹³

Az ómoravicai kanna viszonylag hosszú felirata a talp felett látható. A békéscsabai gyülekezet kannáján a szájerem alatt elhelyezett *Cabai eklesia* felirat más kéz munkája, mint a karcagújfalui szöveg. Ez ismét azt mutatja, hogy sokszor idegen kéz véste a feliratokat. A moravicai edény a XVIII. század első felére datálja a csabait, melyen nincs évszám.

Az ómoravicai gyülekezet évszám szerint negyedik hozott kannáján az évszám a talp felett bevéselt, szintén gyakorlott kezét árul el a szabályos nagy antikva szöveg.¹⁴ Díszítményét ugyancsak a fültől előrehajló két inda alkotja, végükön egy-egy nagy virág ül. Bár a díszítmény alapján ezt jelenleg nem tudjuk rokonítani, formája alapján bizonyos, hogy ezt is kassai kannagyártó készítette.

A gyülekezet ötödik ónkannája már arányaiban eltér az előbbiektől, kevésbé karcos, szélesebb alja miatt zömökebbnek tűnik, amit csak fokoz, hogy talpa fölötte a kassaiak hangsúlyos eleme helyett vékony gyűrűk domborodnak. Testén nincsenek bordagyűrűk, helyette vésett vonalak tagolják a palástot. Bár kiöntőcsőrös, de fedelének billentője is eltér az általános kassaitól, gyűrűs gömb.¹⁵ További sajátossága, hogy három karmos lábon áll. Véselt felirata nagyon rövid, 17 OM 88, amelyről úgy véljük, hogy az OM esetleg Ómoravica rövidítése. Az edény fenekén fenékrózsza, benne jelzés, amely alapján a győri Lederer Sámuel mester munkája. A kanna formája, arányai jó szakmai felkészültségű mesternek mutatják, akiről azonban a jegyén kívül mást nem közölnek a feldolgozások¹⁶ (2. kép).

A következő csoportot négy, 1807-ben készült edény alkotja. Elsőként az eredetileg német református egyházközség, Torzsa 1807-es évszámú kannáját vizsgáljuk. Ennek az edénynek a talpmegoldása különleges, ugyanis különálló,

szalaggal erősítették a testhez. Kiöntöcsőréről eltűntek a bevágások, helyettük kis homorú íveléssel hajlik. Fedelének viszont sajátossága, hogy a kiemelkedő rész vonallal szegélyezett¹⁷ (3. kép).

Hasonló megoldásokkal egy különösen szép edényen találkozunk, a gyulai reformátusok 1803-as nagyméretű kannáján, amelyet jegye alapján Fauser Mátyás budai öntőtő készített.¹⁸ Mindkét kannán megjelenik egy kettős csík a száj alatt és a talp felett. Bár a torzsai edény 1807-es évszámú, felvetjük, hogy esetleg ez az edény is Fauser Mátyás munkája, annak ellenére, hogy csak 1803-ig vannak adatok a működésére. Ezt annak alapján tesszük, hogy a felirat utólag rávésettnek tűnik.

A további három edény az újvidéki gyülekezeté. Mivel mindegyik kanna jelzetlen, így ismert tárgyakkal való összevetés után tehetünk kísérletet készítése helyük meghatározására. A református gyülekezet létrejötté időpontjának 1808-at tartják.¹⁹ Éppen ezért figyelemreméltó, hogy a három ónkanna közül az egyiket a következő felirat olvasható. „EZEN HÁROM KANNÁKAT MAGA KÖLT-SÉGÉN KÉSZÍTTETTE AZ UJVIDÉKI REF. SZENT EKKLÉZIA SZÁMÁRA SÁNDOR PÉTER CURATOR KORÁBAN NEMES BAGAMÉRY JOSEF PRAETORASÁGÁBAN 1807 ESZTENDŐBEN”.

Ez a felirat rámutat az egyházi ónedényeknek az iparművészeti, művészettörténeti kutatásokban játszott szerepe mellett egy másik fontosságára, hogy olykor más források kiegészítésére szolgáló adatokat örökítenek meg. Ebben az esetben az 1807 évszám annak tanúsága, hogy már az említettnél korábban, az előző évben megalakult az egyházközség. Az ónkannák közül kettő csaknem egyforma, a harmadik méretben és formában is különböző.

A két nagyobb kannán több jellegzetesség is felfedezhető. Ilyen elsőként a talp megoldásuk, amelyben keskeny a kiöblösödő alsó rész, ezért viszonylag keskeny talpú. A talp külön gyűrűvel illeszkedik az edénytesthez, amely teljesen sima henger. A kiöntöcsőr kevésbé tagolt, a szájperem kiöblösödik, a palástjukon egyetlen díszítés látható, a talp felett és a száj alatt kettős vésett vonal fut körbe.²⁰

Analógia keresés során a két újvidéki edény jellegzetességei közül a talpmegoldás egyezik az említett gyulai kannával, viszont az egyik kannán szabályos vonalkeretben elhelyezett, igényesen vésett feliratban ugyancsak 1807-es évszám szerepel, amikor már Fauser Mátyás működésére nincs adat. Fauser János működésére, aki a fia volt, 1804-től kezdve vannak adatok. Az edények előbb említett jellegzetességei: a talpmegoldás, az alig tagolt csőr, a feliratnak elől a csőr alatt történő elhelyezéséhez hasonló két kannát a Békés megyei Okányról és Körösladányból ismerjük, 1828-as illetve 1829-es évszámmal, amelyek Fauser János munkái.²¹ Felvetjük, hogy a két újvidéki kanna is az apja nyomdokait követő Fauser János keze alól került ki.

A harmadik kisebb méretű kanna néhány jellegzetessége újból Fauser Mátyásra utal, ilyen a fedél köre, az előbbieknél hangsúlyosabb kettős vonalpár a paláston.²²

A másik 1829-es torzsai kanna teste kissé szűkülő, sima, teljesen dísztelen, füle feltűnően hosszú, billentője makk alakú. Egyelőre készítési helyét illetően nincsenek támpontjaink.²³

A kannák közül utoljára a magyarittabéi gyülekezet három nagyméretű edényével foglalkozunk, amelyek különböznek az eddig látott klasszikus kannaformától, feneküket perem szegélyezi, oldaluk csaknem hengeres, kis kiöntőcsövük alig tagolt, fedelükön a billentő váza alakú. Feliratuk szerint 1846-ban készítették mindhármat.²⁴ Az edények belsejében találjuk az ötszirmú koronás rózsza jelzést, két oldalán G. T betűvel. Hasonló jelzéssel a XIX. század elején egy brasói mester látta el az edényeit, Teutsch Georg, akitől egy ismert edény 1827-ből maradt fenn²⁵ (4. kép).

Az utolsó kanna a bácsfeketehegyi gyülekezeté. Az edény ugyan évszám nélküli, de formáját tekintve, a csak vonallal határolt peremből induló kiöblösödő, majd összeszűkülő testen az egyenes vonalú nagyméretű kiöntőcső ormótlannak tűnik, amit még fokoz az erősen domborodó tető.²⁶ Az edény jól érzékelteti, hogy ekkor már az ónedény műfaja idejét múlt, a hagyományos formák kiszorultak, új formák pedig éppen a mesterség hanyatlása miatt nem születtek. Mivel a kanna jelzetlen, így ismét csak analógiákat keresve tehetünk kísérletet készítési helyének és idejének meghatározására. Ilyen nagy kiöntőrésszel ellátott edény a vésztoi egyháznál maradt fenn, melyet 1857-ben készítettek.²⁷ Ez az edény jelzéssel ellátott, mely szerint nagyszebeni munka.²⁸ A nagyméretű egyenes kiöntőcső egy okányi (Békés megye) ónkannán jelenik meg, amelyet állítólag Aradon készítettek²⁹ (5. kép).

A XVIII. században az ónedényformák között is jelennek meg újabbak, ilyen a kisméretű kancsó, ez a forma is megtalálható a református gyülekezetekben, általában keresztelő edényként használták.

A pacséri gyülekezet szintén több értékes ónedényt őriz. A korábbi kancsó az ómoravicai gyülekezet edényeihez hasonlóan a hívek eredetének emlékét őrzi, felirata szerint a kibocsátó kisújszállási egyházközség edénye volt eredetileg. A kancsó jellegzetes barokk formájú, mivel nincs jelzése, készítési helyét illetően csupán feltételezésekbe bocsátkozhatunk. A viszonylag széles nyak, a vékony, végén simán lekerekített fül egy lengyel kancsóval rokonítja. Mivel Kisújszállásról hozták a leteleplőket, esetleg felvethető ottani eredete³⁰ (6. kép).

A gyülekezet másik keresztelő kannácskája tipikus példája annak, hogy mindennapi használati edények kerültek templomi használatba, ugyanis ez a kancsó szintén a barokkban kialakult edényforma. Az ívelő száj, az S és C elemből álló fül a barokkon túlmutató jellegzetességek.³¹ Bár évszám nélküli, bizonyára a XVIII. század második felében készült, ezt a forma nyugtalanságának felfokozottsága mutatja, amely már kissé a rokokóra utal (7. kép).

A magyarittabéi keresztelőkancsó viszont már az új stílusra, a klasszicizmusra utal. Legfőbb jellegzetessége a viszonylag sima vonal, a kis talapzaton ülő test, amely még őrzi a barokk forma kissé körte alakú testét. Ugyancsak az előzményekre mutat vissza a tagolt kiöntő csőr, amely a csőrös kannák szájának formai megoldását utánozza. A kancsó fülén a kardot és mérleget tartó angyal lábánál I betű, a másik oldalon elmosódott a jegy. Esetleg felvetjük, hogy Fauser János munkája³² (8. kép).

Különleges formájú a gyülekezet másik ónedénye.³³ A kis kerek talpból emelkedő gömbös testből szűk kiöntőcsőr hajlik ki S vonalban. Tagolt, kerek fedele csavaros. A test egyetlen tagolását a közepe alatt húzódó kettős vésett sáv adja, ez alatt helyezték el a hosszú feliratot, amely szerint egy kecskeméti lakos csináltatta az edényt a pacséri eklézsiának. A füle hosszú szalagfűl, amelyre gömbös billentőt helyezett a mester. Ez az elem ebben az esetben nem tölti be az eredeti funkciót, a fedél felemelését, legfeljebb a kéz támasztását szolgálhatja (9. kép).

Az edényhez hasonlót csaknem harminc évvel korábbról ismerünk. A békés megyei Öcsödnek adományozott egy szintén kecskeméti lakos egy hasonló edényt, amelynek szélesebb a talpa és a szájpereme, ugyanakkor a fedele hasonló kerek fogójú és a fülén is ott van a gömbös billentő. Az edény három koronás rózsás jeggyel ellátott, amely azt bizonyítja, hogy magyarországi készítésű. Mindenesetre figyelmet érdemel és további kutatásra ösztönözhet az, hogy két ilyen különleges formájú edény Kecskeméttel van összefüggésben.

A református egyházban előforduló másik alapvető ónedény forma a tál, amelyet kenyérosztó tálként használtak. A pacséri gyülekezet edényének formája igen sajátos, ugyanis karimájának széle karéjos illetve csúcsban végződő elemekkel tagolt. Díszítése a peremen a szokásos egyszerű két pálmalevéllel övezett GTS PNS 1729. évszám.³⁴ Félköríves karéjokkal tagolt szélű tálak a XVIII. század elején Svájcban ismertek, ezek voltak a címeres tányérok.³⁵ A tányér hátoldalán két beütött jelzés, G B névbetűvel, eszerint a XVIII. század első felében működő nagyszabenyi mester munkája³⁶ (10. kép).

A magyarittabéi gyülekezet kenyérosztó tányérja teljesen egyszerű, dísztelen asztali edény, hátán a három jelzés szerint az említett Fauser János budai óntömester munkája.³⁷

A pacséri gyülekezet másik óntáljának jelzése jelenleg feloldhatatlan, de koronás rózsza jelzése alapján feltehetően magyarországi munka.³⁸

A pacséri gyülekezet még egy óntálat őriz, amelyet keresztelőtálként használnak. Az ovális edény jelzés nélküli, formája alapján a XVIII. századra tehető a készítési ideje, ekkor jelent meg és terjedt el ez a szabályos körtől eltérő ovális forma. Jelenléte a református templomi edények között ismét arra példa, hogy világi edények kerültek templomi használatba³⁹ (11. kép).

Utolsóként foglalkozunk egy ónkehellyel, amelyet a feketicsi gyülekezet őriz. A református gyülekezetekben ritka az ónkehely. Az egyszerű kehely, amelyet felirata szerint 1809-ban készíttetett Fehér János kurátor, a klasszicizmus formáit mutatja, minden jellegzetesség nélküli, készítési helyéről semmit nem tudunk.⁴⁰

Összegzés

A Vajdaság református gyülekezeteinek ónedény állományából az áttelepülők által magukkal hozott kannák azt mutatják, hogy a XVIII. században a kassai edények valóban az egész Alföldre kiterjedő piackörzettel rendelkeztek. A XVIII. század végén, amikor a felvidéki nagy évszázados központok fokozatosan háttérbe szorultak, Budán és Pesten újraindult az ónedény készítés.

A Vajdaság területe távol volt a neves ónedénygyártó központoktól, mind a nyugat és keletfelvidéki, mind az erdélyi ónkannagyártó céhek városaitól. Nem véletlen tehát, hogy Buda és Pest felé irányult a figyelem, onnan szerezték be a gyülekezetek az ónedényeiket. Ugyanakkor ez nem egyértelműen a távolság kérdése volt, hiszen a XVIII. század végén, a XIX. század első felében Kárpátalján, amelynek közelében van a nagy múltú kassai ónedény gyártó központ, mégis 13 db budai és pesti készítésű kenyérosztó tálat őriznek a gyülekezetek.

Jegyzetek

- 1 Kiss Áron: A XVI. században tartott református zsinatok határozatai. Budapest, 1882. 152.
- 2 1995–1998 között a Kárpátaljai Református Egyház gyülekezeteinek tárgyi emlékanyagát mértük fel, amelyet a Magyar Református Egyházak Javainak Tára sorozatban 1–4. kötetében közöltünk. A feltárt anyag tudományos feldolgozását a sorozat 5–6. kötete tartalmazza. Ez utóbbi az ónedény állományt mutatja be, P. Szalay Emőke: Ónedények a kárpátaljai református gyülekezetekben. Debrecen, 2004.
- 3 A vajdasági felmérés anyaga az említett sorozat 7. köteteként jelent meg 2005-ben Magyar Református Egyházak Javainak Tára VII. Református Keresztyén Egyház – Szerbia-Montenegro. (Szerk.: P. Szalay Emőke Debrecen, 2005).
- 4 Weiner Mihályné: Zingiessermarken aus Ungarn. Budapest, 1971. 38.
- 5 P. Szalay E. i. m. 206. 74. kép
- 6 Domború talpú, hengeres testén kettős bordagyűrű, tagolt kiöntőcsőrű. Füle végén gyöngysor. Billentője becsavarodó levél. Talpán és testén több vésett vonal határolta sáv fogja közre a vésett feliratot a kiöntőcsőr alatt. *A Nagy Kunságban lévő Kartzagujszállási Ref. Szt. Ekklesia szerzette közönséges költségéből és az Úr Asztalára szentelte e kannát Solt Rész. XXIII vers 5. A 1731.* Jelzés nélkül. Talpátm.: 16,5 cm szájátm.: 11,2 cm m.: 33,3 cm
- 7 P. Szalay E. i. m. 49. 58. kép
- 8 P. Szalay E. i. m. 53. 49. 58. kép, 73–74. kép

- 9 Domború talpú, hengeres testén kettős bordagyűrű, tagolt kiöntőcsőrű. Füle végén gyöngysor. Talpán és testén több vésett vonal határolta sáv fogja közre a vésett szalagdíszítést. Felirat a kiöntőcsőr két oldalán „*A MADARASI 1736 ECCLESIAE.*” Jelzés nélkül. Talpátm.: 17,7 cm szájátm.: 12,2 cm m.: 28,8 cm.
- 10 Weiner Mihályné: XVII. századi ónedények falusi református templomokban. In: Művészettörténeti Értesítő 1959. 48–54.
- 11 P. Szalay E. 2001. i. m. 53. 74. kép
- 12 Domború talpú, hengeres testén kettős bordagyűrű, tagolt kiöntőcsőrű. Füle végén gyöngysor. Talpán és testén több vésett vonal határolta sáv fogja közre a vésett virágdíszítést, illetve a feliratot. *Ez kannát vette Nyéki György Uram Isten dicsőségére a N. K. Karczag új Sz. Ekklesianak An. 1737.* Jelzés nélkül. Talpátm.: 17 cm szájátm.: 12 cm m.: 28 cm.
- 13 P. Szalay Emőke: Ónedények Békés megyében. In: Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1995–96. (szerk.: Módy György közreműk. Sz. Máthé Márta és Selmeczi László, Debrecen 1998.) 398.
- 14 Domború talpú, hengeres testén domború gyűrűk. Kis kiöntőcsőrén sérült fedél. Füle gyöngysordíszes. A testen vésett vonalas sávok között virágminta, a talp felett felirat: *A MADARASI REFORMATA SZENT EKKLESIAE Anno 1767.* Jelzés AE. Talpátm.: 17,7 cm szájátm.: 14 cm m.: 31,8 cm.
- 15 Állatlabon álló peremes szélű, hengeres testű, rövid kiöntőcsőrrel. Fedelén gyűrűs gömb alakú billentő, rövid füle gyöngysordíszes. Vésett felirata: *17 OM 88* Fenékrózsával ellátott, benne jelzés. Weiner M. i. m. 1981. 47. 19. Talpátm.: 21 cm szájátm.: 16,3 cm m.: 43 cm.
- 16 Weiner M. i. m. 1978. 48. 19. Ismert munkái egy tányér Pócsmegyerről és egy kannapár Nagydorogról.
- 17 Gyűrűs talpú, hengeres testű, kis kiöntőcsőrrel ellátott lapos fedelű edény, gömb alakú, a fedélen rögzített billentővel. Lapos szalagfüllel. Felirata a csőr alatt: *Der ref. Gemeinde zu Torzsa 1807.* Jelzés nélkül. Talpátm.: 16,5 cm szájátm.: 13 cm m.: 33 cm.
- 18 Weiner M. i. m. 1978. 34.
- 19 Varga György: Újvidék. A gyülekezet története. In: Magyar Református Egyházak Javainak Tára VII. Református Keresztyén Egyház Szerbia-Montenegro. (szerk.: P. Szalay, Debrecen, 2005.) 89.
- 20 Tagolt, kis domború talpú, hengeres testű, tagolt kiöntőcsőrrel. Tagolt fedelén gömb alakú billentő, füle rövid. Felirata a kiöntőcsőr alatt keretben: *EZEN HÁROM KANNÁKAT A MAGA KÖLTSÉGÉN KÉSZÍTETTE AZ UJVIDÉKI REF. SZENT EKKLÉSIA SZÁMÁRA SÁNDOR PÉTER CURÁTOR KORÁBAN NEMES BAGAMÉRY JOSEF RPAEORASÁGÁBAN 1807-DIK ESZTENDŐBEN.* Jelzése belül rózsás fenékrózsá. Talpátm.: 17 cm szájátm.: 21,5 cm m.: 45 cm.
- 21 P. Szalay E. i. m. 1998. 398.
- 22 Kissé kidomborodó talpú, hengeres testű, tagolt kiöntőcsőrrel. Fedele domború, egyenes tetejű, lapított gömb billentővel. Füle gyöngysor díszes. Testén és fedelén kettős vésett vonalak. WSTOL VZ jelzés. Talpátm.: 12,8 cm szájátm.: 11,8 cm m.: 23,6 cm.
- 23 Kissé kiszélesedő talpú, hengeres testű, tagolt kiöntőcsőrrel. Fedele közepén kidomborodik billentője makk alakú, füle szalagfül. Felirat a kiöntőcsőr alatt: *Der Ref.*

Gemeinde zu Torzsa 1829. Angyalos, rózsás jeggyel. Talpátm.: 15,5 cm
szájátm.: 13 cm m.: 38 cm.

24 1. edény: Peremes talpú, kissé bővülő oldalú, széles nyakú, alig tagolt kiöntőcsőrű. Domború tagolt fedelén váza alakú billentő. Felirata: *A Nagy Ittabéi Helvét hitvallású Keresztyén Sz. Egyház számára készítettett 1846 dik évben.* Belül rózsás fenékbélyeg. Talpátm.: 19,6cm szájátm.: 16 cm m.: 36 cm.

2. edény: Peremes talpú, kissé bővülő oldalú, széles nyakú, alig tagolt kiöntőcsőrű. Domború tagolt fedelén váza alakú billentő. Felirata: *A Nagy Ittabéi Helvét hitvallású Keresztyén Sz. Egyház számára készítettett 1846 dik évben.* Belül rózsás fenékbélyeg. Talpátm.: 18 cm szájátm.: 19,1 cm m.: 35 cm.

3. edény: Peremes talpú, kissé bővülő oldalú, széles nyakú, alig tagolt kiöntőcsőrű. Domború tagolt fedelén váza alakú billentő. Felirata: *A Nagy Ittabéi Helvét hitvallású Keresztyén Sz. Egyház számára készítettett 1846 dik évben.* Belül rózsás fenékbélyeg. Talpátm.: 13,5 cm szájátm.: 15 cm m.: 36,3 cm.

25 Weiner M. i. m. 1978. 27.

26 Kis talpú, majd öblösödő testű, egyenes vonalú nagy kiöntőcsőrrel, domború, fogóval ellátott fedelén billentő. Füle lapos szalagfűl. Jelzés nélkül. Talpátm.: 10,5cm szájátm.: 10,4 cm m.: 29 cm.

27 Áldás, békeesség. Emlékek Gyula és környéke reformátusságának életéből. Gyula, 1995. 50.

28 Nagyszébenben 1858-ban még három ónöntő mester dolgozott.

Weiner M. i. m. 1978. 65.

29 P. Szalay E. i. m. 1998. 395.

30 Domború talpú, alul öblös testű, széles nyakú, kerek szájú. Tagolt fedelén billentő. Füle szalagfűl. Felirat az öblén: *PRIVILEGIZÁLT NAGY KUN KISUJSZALLÁS REFOR SZ. EKKLÉZIA KÉSZÍTETTE 1772.* Jelzés nélkül. Talp átm.: 19 cm száj átm.: 12,5 cm m.: 39,8 cm.

31 Ovális, domború talpú, öblös testű, széles nyakú, felívelő kiöntőcsőrös edény S alakú tagokból álló, tört vonalú füllel. Jelzés nélkül. Talp átm.: 9 x 7 cm száj átm.: 6 cm m.: 16,8 cm.

32 Domború talpú, vastag száron ülő, gömbölyű testű, széles nyakú, kis tagolt kiöntőcsőrrel, tagolt domború fedéllel. Talpán és tetején beütött díszítés. Felirata a kiöntőcsőr alatt: *A Magyar Ittabéi Refor: Sz: Ekklézsia készittette 1838 évben.* Fülén angyalos jegy. Talpátm.: 13 cm szájátm.: 12,8 cm m.: 27 cm A jelzéshez hasonló, bár az angyal keze kinyújtott, a Weiner M. i. m. 1978. 32. 7. sz.

33 Kis tagolt talpú, gömb testű kanna függőleges nyakkal. Öbléből kis ívelt vonalú kiöntő cső nyúlik ki. Fedele tagolt, csavaros, kör alakú fogóval. Füle vékony szalagfűl, rajta gömb alakú billentővel. A test gyűrűje alatt vésett felirat: *KETSKEMÉTRŐL VALÓ FARAGÓ ISTVÁN TSINÁLTATTA ANNO 1810 A PATSIRI REFORMATATA SZ. E. SZÁMÁRA S A ÁLTAL.* Jelzés nélkül. Talp átm.: 19,2 cm száj átm.: 6,2 cm m.: 49 cm.

34 Karéjokkal és háromszögekkel tagolt peremű, ívelten hajló karimájú, széles öblű. A karimán koronás koszorúban felirat *GTS PNS 1729* és külön beütött *GTS*. Két beütött kardos jeggyel. Átm.: 23,5 cm.

35 Svájci címeres tányérok.

36 Weiner M. i. m. 1978. 65. 5. sz.

37 Domború szélű, kissé ívelő keskeny peremű, lapos öblű. Három angyalos jeggyel. Átm.: 21,3 cm. Weiner M. i. m. 1978. 32. 5. sz.

38 Peremes szélű, homorú karimájú, lapos tál. Hátán jelzés. Átm.: 34,8 cm.

39 Ovális, vízszintes karimája keskeny, oldala homorúan hajlik az öbölrészhöz. Jelzés nélkül. Átm.: 26 x 35,5 cm.

40 Nyolcszögletű talpa felül domború, szára gyűrűs gömbös nádusszal ellátott. Kis kuppája kihajló szélű. Felirata a kuppán: „*A feketehegyi R. Sz. Ekklesia számára készítette a maga költségén Fehér János curatorságában 1809.*” Jelzés nélkül. Talp átm.: 11,3 cm száj átm.: 9 cm m.: 22 cm.

Felhősné Csiszár Sarolta

XVIII. századi úrasztali terítők a délvidéki és burgenlandi református egyházakban

A magyar díszítőművészet és hímzéskultúra múltjának a feltárásában és megismerésében jelentős helyet foglalnak el a református egyházak használatában lévő és ott őrzött úrasztali terítők és templomi kézimunkák.

A figyelem főként azért fordult feléjük, mert az egyházak, mint szakrális emléket, fontos vagyontárgyat őrizték a tulajdonukba került textíliákat. Selejtezésükre ritkán vagy egyáltalán nem került sor. Ha ilyen mégis előfordult, annak lebonyolítása nagyon körülményes volt, ugyanis presbiteri határozat kellett hozzá, amelyről természetesen jegyzőkönyv és a tárgyról leírás is készült. Tehát nem tűnhettek el nyomtalanul.

Így az egyházak több évszázad textíliáit őrizték meg együtt, szemben a családiakkal, amelyek a legnagyobb gondoskodás mellett is, elhasználódtak, megsemmisültek. Rendszerint egy, két vagy legjobb esetben három generáció szolgálatát bírták ki.

Éppen ezért, ha tiszta képet akarunk kapni a magyar textildíszítésről, akkor talán azt is mondhatnám, hogy először a református egyházak úrasztali terítőit kell vallatóra fogni.

A református egyházban a textíliák használatára, minőségére vonatkozóan nem voltak hivatalos előírások. A törvényalkotó zsinatok sem foglalkoztak ezzel. Számukat és milyenségüket a helyi szokások alakították. Ezért találkozunk sokszor szomszédos, vagy egymáshoz egészen közel eső egyházközségek között szembetűnő nagy különbségekkel.

A Kárpát-medence református gyülekezeteiben többségében szinte versengtek egymással az egyes családok a terítő, kendő adományozásában, máshol viszont egyetlen személyesen ajándékozott terítőt sem találunk, minden darabot közpénzen vásároltak, vagy csináltattak.

Az ajándékozás szokása koronként is változott.

Kezdetben az egyház patrónusai jeleskedtek ebben. Erről volt híres Árva Bethlen Kata, Lorántfi Zsuzsánna, Rhédey Júlia, Thoroczkay Mária vagy a kevésbé ismertek, de pl. a beregi részen jelentős szerepet játszó nemes családok közül a Lónyayak több tagja, a Bay család, az Újhelyiek, Pogány, Batizi stb. családok.

Ez a szokás áterjedt az egyszerű egyháztagokra is, hiszen mint egyházfenn-tartó egyháztag válogatás nélkül mindenki lelkiismerete szerint adakozhatott: a kismemesek, a módos és kevésbé módos parasztasszonyok, a nincstelen guzsalyos özvegyek, a faluba bekerültek. Így nem csak korokra nézve voltak jelentősek a templomi textíliák. Képviselve van közöttük a falu, az egyháztagság minden rétegének az adománya.

Erre kutatóink már elég korán felfigyeltek és igyekeztek ráirányítani a figyelmet az úrasztali terítők vizsgálatára. A XX. század első felében ezért helyel-közzel meg is indult egy ilyen kutatás, de ez közel sem volt teljes, nem volt minden egyházközségre és minden textíliára kiterjedő. Ezért hívta fel a figyelmet Palotay Gertrúd a magyar hímművészet kiváló szakértője, aki az elsők között szorgalmazta a református egyházak kézimunkáinak vizsgálatát. 1936-ban *A debreceni református egyház régi terítői* c. munkájában így írt erről: „Hazai hímművészetünk elmúlt négy évszázadának történetét sehol olyan hiánytalanul nem tanulmányozhatjuk, mint református templomaink fonalas emlékeiben. Ugyanis a katolikus templomok textilis felszerelése részben előírásos megkötöttségek és hagyományok, részben a külfölddel való élénkebb tárgyi természetű kapcsolatok miatt erősen nyugat-európai ízű, viszont a protestáns egyházak terítői koruk jellegzetes munkáiként mutatkoznak. Ha erre a megkülönböztetésre egyéb ok nem is volna, kettéválasztja őket a készítésükre használt anyag, alak, méret és díszítmény, amelyeknek nem kellett különbözniük azoktól a világi használatra szánt kézimunkáktól, amelyekből múltunk viharai alig hagytak meg hírmondóul valamit.”¹

Ő úttörőként kezdte vizsgálni az úrasztali terítőket. De hasonló komoly kutatást végzett a témában V. Ember Mária, aki a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében található úríhímzéseket dolgozta fel és *Úríhímzés* című munkájában közölt néhány úrasztali terítőt is.

Takács Béla, akinek 1983-ban jelent meg összefoglaló munkája *Református templomaink úrasztali terítői* címmel. Lackovits Emőke a dunántúli református egyházak úrasztali terítőit vizsgálta és közölte. Szalay Emőke Hajdú-Bihar megye református gyülekezeteinek úríhímzéses textíliáit dolgozta fel.

Mindezek ellenére még mindig igazak Palotay Gertrúdnak a *Magyarországi református templomok úrasztali terítői* c. munkájában 1942-ben írt sorai: „Ma sajnos, még csak hozzávetőlegesen sem tudjuk, nem ismerjük sem a terítők számát, sem mivoltukat, csak sejtjük látatlanban, hogy mi minden lappang még fölfedezetlenül főként kicsiny falusi eklézsiák ládáiban.”²

Bár az utóbbi időben nagy előrelépés történt a feltárásokban és sikerült megszüntetnünk néhány fehér foltot, mégis vannak napjainkban is olyan térségek, összefüggő magyar népességű területek, amelyek szinte teljesen kimaradtak az

eddig kutatásokból. Ilyennek számít még ma is néhány határainkon túlra eső rész. Ide sorolható a Délvidék és Burgerland is, amely csak az utóbbi 10 évben került a kutatás előterébe.

A hiányt pótlandó, a szakma legjobbjai sürgettek ezért egy olyan nagyszabású gyűjteményi összeírást, amely kiterjed a határon túli református gyülekezetek tárgyi emlékeinek, textíliáinak, fonalas munkáinak leltárba vételére.

A gondolat először 1993-ban Benda Kálmánban és Balassa Ivánban fogalmazódott meg. Ők a munka megszervezésére és lebonyolítására a rendkívüli helyismerettel rendelkező és a tudományos kutatásban is már magas szinten bizonyított Molnár Ambrus református esperest, a Református Doktorok Kollégiuma Vallási Néprajzi Szekciójának a vezetőjét tartották a legalkalmasabbnak. Az elhatározást és a felkérést nyomban tett követte. Molnár Ambrus már 1993-ban megkezdte a szervezést, a megfelelő szakemberek megnyerését a minden kompenzáció nélküli munkához. Így állt össze egy 4–5 fős team, amelyben ki-ki felvállalt egy területet.

Molnár Ambrus minden szervezési munkán túl az egyházak történetét, a jegyzőkönyvek, anyakönyvek, iratanyag, parókiális könyvtár számbavételét végezte. P. Szalay Emőke a klenódiумok, ezen belül az ötvösmunkák összeírását, dokumentálását és a templombelsők felmérését és leírását készítette el. F. Csiszár Sarolta az úrasztali terítőket és templomi textíliákat dokumentálta és vette leltárba. Nagy Varga Vera a festett kazettás templommennyezeteket, fa úrasztali készleteket írta össze és azokat tanulmányozta, Küllös Imre a harangok és az ónedények összeírását és az összes szükséges fotózást végezte. Kezdetben, de a munka folyamán több alkalommal is bekapcsolódott Nagy Anna egyetemi hallgató, aki az iratanyag összeírásában és néha a videózásban vett részt, Simándi Katalin pedig a harangozáshoz kapcsolódó szokások vizsgálatával foglalkozott. A munka a kárpátaljai református gyülekezetek leltárba vételével kezdődött. Majd folytatódott a délvidéki és burgerlandi kutatásokkal, amelybe újabb munkatársak is bekapcsolódtak, így Winter Erzsébet fotós, Hegedüs Gyöngyi aki a harangok felmérését, a harangöntő központok feltérképezését tűzte ki célul és Sápy Szilvia, aki az orgonák és harmóniumok összeírását kezdte el.

A munkában külön kiemelt helyet kapott az úrasztali terítők és templomi textíliák összeírása. A felkészülésben nagy szerepe volt a levéltári kutatásnak, a vagyoneleltárak tanulmányozásának.

Elsősorban az egyházak által készítettet, és számunkra is hozzáférhető vagyoneleltárakat néztük át. A módosabb egyházak általában időről időre felmérték vagyoni helyzetüket. De voltak egyházak, ahol nem tartották ezt fontosnak. Csak akkor készítették el a vagyoneleltárt, ha azt az egyházkerület is szorgalmazta. A Tiszántúli Egyházkerületben két alkalommal került sor egy minden egyházközségre nézve kötelezően elkészítendő vagyoneleltár felvételére.

Az egyik 1763-ban készült. Ez sajnos csak töredékesen maradt fenn. A másik általános vagyonelejtár 1808 és 1809-ben készítették. Ez utóbbi szerencsésen teljes egészében megmaradt a Tiszántúli Egyházkerület Levéltárában.

A leltár az egyház textíliáit is tartalmazza. A készítése óta eltelt 200 év a textíliák szempontjából nagy tanulságokkal szolgált. Azokon a helyeken, ahol az egyházi terítőket mindig egy helyen, az ún. „egyház ládájában” vagy a templomban erre a célra rendszeresített szekrényben, vagy pedig az úrasztala zárt részében őrizték és őrzik ma is, ott többnyire nagy számban maradtak meg még XVII. és XVIII. századi textíliák is, bővülve természetesen a XIX. és XX. századiakkal. De ott, ahol nem volt ilyen állandó hely, ahol vándoroltak a textíliák egyházfőtől egyházfűg vagy kurátortól kurátorig, ott bizony alig maradtak meg a régi úrasztali terítők.

Az érdemi munka 1995-ben kezdődött, a kárpátaljai gyülekezetek összeírásával. A munkát 1998-ban a Délvidéken, a Drávaszögben (Horvátország) folytattuk.

Itt is a vagyonelejtár felkutatásával indítottuk a gyűjteményi összeírást. Ezen a vidéken a minden gyülekezetre kiterjedő vagyoni összeírást készítettek az egyházak, – két nagy püspöki vizitációra – 1817-ben és 1885-ben. Szerencsénkre, a vidék történelmi viszonyosságai ellenére megmaradtak ezek az összeírások. Először Lábadi Károly feldolgozásában találkozhattunk velük az egyes falvak történelmi leírásánál, az *Istennek hajlékai a Drávaszögben* / Budapest 1994./ című munkájában. Ez nagyban segítette a munkánkat, hiszen közvetlenül a háború után az iratanyaghoz különösen nagyon nehéz volt hozzáférni. Lábadi Károly munkája nyomán így Vörösmart, Csúza, Hercegszőlős, Sepse, Kő, Karancs, Laskó, Várdaróc, Kopács leltárait forrásként kezelhettük. Lábadi közli Bellye leltárát is, de ott nem végezhattünk felmérést, mivel a templom és az egyház teljes irat és tárgyi anyaga a háború áldozata lett. Bár a háború nyomai még érezhetőek voltak, az úrasztali készleteket többnyire együtt találtuk a parókiákon és a templomokban.

A Drávaszögön kívül eső, de Horvátországhoz tartozó településeken, Haraszi és Rétfalu esetében az egyházközségekben meglévő helyi anyagra hagyatkoztunk. A szintén horvátországi Szentlászlón és Kórógyon, amelyek ugyancsak kívül esnek a Drávaszögön, a háborús dűlások miatt nem tudtuk elvégezni a gyűjteményi összeírást.

Már jóval a munkánk elvégzése után, 2004-ben jelent meg Keresztes Dániel és Hamarkay Ede szerkesztésében egy nagyon komoly forráskiadvány, *A bizalom pecséte alatt* címmel, az Exodus Kiadó gondozásában amely teljes terjedelmében közli a fent említett két vagyonelejtár hiánytalan anyagát. Ezekből a forrásokból még így utólagosan is sok értékes adathoz jutottunk az úrasztali terítőkre és egyéb templomi textíliákra vonatkozóan.

Az úrasztalának megterítéséhez a drávaszögi gyülekezetek már a XVIII. században is igen változatos alapanyagú és méretű terítőket használtak. A Délvidékre is eljutottak tót damaszt és gylocsabroszok, itt is általános volt a vastag

vászon abroszok használata, a selyem kendők, rendszerint jegykendők egyháznak adományozása. Az 1817-es leltár az egyházak többségében még úrihímzéses terítőket is említ, volt, ahol több darabot is, amelyek között a részletes leírás alapján valószínűleg még XVII. századiak is lehettek. Általános volt a terítőket arany és ezüst csipkével eldolgózni, de a csipkével sokszor az anyagot is díszítették.

Karancson pl. „...van egy ennek előtte veres, selyemmel ki varrott, de már egészen fejjérré lett keszkenője, van egy másik hasonlóképpen arannyal kivarrott fejjér keszkenője,”³

Arany csipkével szegélyezett és díszített selyem keszkenőket ajándékozott pl. gr. Teleki Klára a haraszi és a szentlászlói, kórógyi gyülekezeteknek 1776-ban.⁴

Összességében tehát Horvátországban 11 működő és felmérhető református egyházközséget találtunk, összesen 209 darab templomi textíliával. Ezek között mindössze 1 darab volt XVIII. századi.

20 darab XIX. századi, kettő ebből Rétfaluból való és évszám nélküli ugyan, de anyagát tekintve igen korai, a XVIII–XIX. század fordulójáról való. A többi, 187 darab XX. századi.

1999-ben Szlovéniában folytattuk a munkát. Itt összesen 15 egészen új terítőt írtunk össze. Mindössze három településen élnek elenyésző számban magyar reformátusok. Csekefalván az evangélikus templomba járnak, nincsenek saját kleonódiumaik, terítőik. Szerdahelyen szintén az evangélikusokkal együtt használt templomba járnak a református hívek. Itt két terítője van az egyháznak, amit közösen használnak, egy egészen új bordós-lila bársony és egy fehér necc terítő. Egyedül Szécsiszentlászlón van külön református templom, a vele egybeépített irodával. Itt az egyháznak 13 darab egészen új terítője van.

2000-ben Burgenland következett. Itt, Felsőőrön működik az egyetlen református egyház. 1681-től, az egyház újjáalakulásától kezdve ez az egyházközség lelkészével együtt egyedül gondozza az egész térség hitéletét. Nem csak a reformátusság gondjait vállalta fel, de összefogta az itt már ekkor szórványban élő magyarságot is.

Az egyház tulajdonában 36 darab terítőt és templomi kézimunkát találtunk.

Köztük van 2 darab évszamos, 1 darab évszám nélküli XVIII. századi terítő, 10 darab XIX. századi terítő, amelyből 4 darab a század legelejéről, 4 a század második feléből való, 22 db a XX. századból, ebből a század első feléből 2, a többi a század utolsó harmadából való.

Az egyház iratai között két nagyon komoly leltárt találtunk. Az egyik az 1734–1751 közötti időszakban adományozott terítőket és egyéb textíliákat tartalmazza.⁵ A másik összeírás 1873-ból való.

Nagy kár, hogy a XVIII. századi leltárban szereplő 20 darab terítő közül egyetlen darabot sem őriztek meg. Különösen a sok szép, selyem kendőből és

a korai vászon anyagból állókat. Mint ahogy egy jegyzőkönyvi bejegyzésből kiderült, ezek nem elhasználódtak, megsemmisültek, hanem a tetszetősebb darabokat alkalomadtán eladták. Egy ilyen eladásról találtunk egy jegyzőkönyvi bejegyzést 1752-ből.⁶

A Vajdaságban 2001-ben 22 működő református egyházközséget és 5 filiát mértünk fel. Ezekben 383 darab úrasztali terítőt és egyéb templomi textíliát találtunk. Ebből 31 darab volt a XIX. századi, a többi a XX. századból való.

A délvidéki egyházakban tehát, mint ahogy az várható volt, szép számmal találtunk úrasztali terítőket és templomi textíliákat, de egészen korai, XVIII. századi évszamos vagy anélküli mindössze csak 4 darab volt közöttük.

1. XVIII. századi terítők

1720-ból való a legkorábbi terítő, a csúzai hímzett patyolatkendő. 1751-es a felső-óri egyik hímzett selyem terítő, 1798-ból való egy bordó, fehér mintás selyembrokát terítő, valamint egy szálvonásos fehérhímzéses padtakaró, évszám nélkül.

Még ide sorolnék a vajdaságból, a pirosi egyházközségből egy terítőt 1811-ből. Bár 1811-ben ajándékozták a terítőt az egyháznak, de a szövött mintás patyolat anyag alapján ez akár sokkal korábbi is lehet, mint ahogy azt az évszáma mutatja.

1. 1. A csúzai terítő

A délvidéki egyházak legkorábbi textíliája a csúzai 1720-as úrasztali terítő (*1. sz. fotó*). A legkorábbi leltár, amelyet 1817-ben készítettek, az egyház akkori összes terítőivel együtt, ezt részletesen is leírja. Az 1885-ös jegyzék kenyértakaróként határozta meg, ami azt jelenti, hogy ez a terítő a megterített asztalra tett terítők legtetejére került. Erre utal a terítő középmitája és annak felirata is.

Alapanyaga: fehér patyolat. Ez egy ún. 5 osztatú terítő, amelynek díszítményei a terítő négy sarkában és a terítő közepén helyezkednek el. A sarokdíszítmény egy aszimmetrikus tulipánbokor minta, három kockás tulipánnal, egy liliummal és két kisebb tulipánhoz hasonló virággal, az úrihímzéseknel megszokott szerkezettel. (*2. sz. fotó*)

A bokor két ága egy kis bőségszaruból ível két oldalra, majd szembefordulva keresztezik egymást. A bokor ágainak vége virágban végződik. Az egyik egy hosszában metszett, farkasfoggal osztott belsejű, ősi, erdei tulipánt, a kockás tulipánt ábrázoló virágban, a másik egy liliumszerű virágban végződik. Ezen kívül a bokor két oldalán látható még egy-egy spirálból, levélből, tulipánhoz hasonló kis virágból álló ágacska.

A terítő közepén párhuzamos körvonalban két egymással szembeforduló, csőrével szívet tartó galambpár látható. Alatta: 1720 ÉLETNEK- KENYERE A- CHRISTUS- ÉS- ÉLŐ VÍZ- AM. OA. A párhuzamos vonalak között: KIK SZOMJUHOZTOK VEGYETEK BORT ÉS TEJET.⁷ (3. sz. fotó)

A terítő szívet tartó páros galambjának külön jelentése van. A galamb és a szív is ismert bibliai szimbólum, együttes ábrázolásával azonban alig találkozunk. A galamb ebben az esetben a Szentlelket jeleníti meg, míg a szív az emberi testben a szeretet jelképe. A galamb és a szív együttes alkalmazása a Szentlélek és a szeretet elválaszthatatlanságát szimbolizálja. Elterjedése az 1800-as évekre tehető.

1. 2. A felsőöri terítők

Időben a felsőöri terítő következik a maga 1751-es évszámával. Ez egy igen finom, nyers színű hernyóselyem, színes selyemszállal, kevés arany és ezüst skófiummal hímzett, apró, gyöngyszerű rátéttel díszített, 9 osztatú keresztelő-edény takaró. Szélét a szegés felett körben, kékeszöld selyemszalagból kézzel alakított farkasfog díszíti. Díszítményei, amelyet selyemszállal, a laposöltés, különféle változataival, és száröltéssel hímeztek, a terítő négy sarkában, az oldalszélek felezési pontján és a közepén helyezkednek el. (4. sz. fotó)

A sarokdíz egyetlen nagy összetett virágbokorból áll, amelyben két, egymáson átívelő ág végén helyezkednek el a fő virágmustrák. Az egyik ág félkörívben jobbra hajlik, a végén egy csészelevelekkel körbevett zárt bimbó vagy virágmotívummal. Ennek ellensúlyozására ebből a jobbra hajló ágból egy kisebb ág hajlik balra, három kisebb virágmotívummal. (5. sz. fotó)

A másik szár végén látható valójában a sarokminta fő motívuma, egy nagy nyitott peónia. Ennek a közepe szív, majd kifelé szélesedve gránátalmává formálódik, alul és felül három-három ívelt szélű szíromlevéllel. Az így megszerkesztett peónia külső szélének három pontjából egy-egy virágos ágacska hajlik jobbra és balra, teljesen körbevéve így a fő motívumot.

A terítő másik hangsúlyos része, a közepe. (6. sz. fotó) Itt négy rozettával összefogott babérkoszorú látható. Benne az özönvíz végét szimbolizáló képpel, a vízből kiemelkedő kis sziget, az olajfával és gyümölcseivel, valamint más keleti növényekkel, továbbá az éppen felröppenő, olaját a csőrében vivő galambbal. A szélek közepén egy-egy kisebb, felfelé indázó leveles virágág helyezkedik el, öt levéllel és négy, más-más kis virággal. Itt található az alsó szélén a kis virág két oldalán a terítő ajándékozójának neve és az ajándékozás évszáma: Szentpéteri Judit Anno 1751.

A terítő mintái az úrihímzések általános gyakorlatának megfelelően aszimmetrikusak és egy irányba néznek. A fő motívumok a terítő átlóján helyezkednek el. A fő ág végén lévő nagyméretű és bonyolult szerkezetű peónia azonban szinte

elnyomja az úrihímzések gyakorlatából jól ismert világos bokorszerkezetet, és szinte rátelepszik az egész motívumra. De idegen az eddig ismert úrihímzések terítők díszítményeitől az is, hogy a szélközépen elhelyezkedő kis ágacsok nem követik az úrihímzéseknek azt a jellegzetességét, hogy azok a főmotívum elemeiből kiemelt részekből szerkesztettek. Az itt látható szélközép minták teljesen önállóak, függetlenek a főmotívumtól, csak a színezésben lévő hasonlóság kapcsolja őket össze a sarokmintával. A terítő közepes méretű: 71,5 x 71,5 cm.

1. 3. Úrvacsorai abrosz 1798

A következő egy téglalap alakú, bordó alapon fehér mintás selyembrokát terítő, amelynek az egész felületén arányosan megszerkesztett virágornamentika látható, közepén a kozmoszt ábrázoló kompozícióval, egy napvirággal és körötte csillagokkal. A mintás felületen elrejtve ezüst fémszállal, gépöltéssel hímezve olvasható az ajándékozás évszáma, 1798 és az ajándékozóak monogramja: RSM és NFS. Az 1873-as leltár szerint ez egy úrvacsorai abrosz, a „Szent edények” letakarását szolgálta. (7. sz. fotó)

1. 4. Szószéktakaró

A harmadik darab egy szószéktakaró. Két darab, másfél arasznyi vászoncsíkból, közepén varrott mintás csipkével összedolgozott. Alsó széle vertcsipkével szegélyezett. A középső sáv vagdalással és szálvonással csipkézett. A csipkében pávafarkú galamb mintával. Az üres teret hurkolt subrika öltéses rostélyozással töltötték ki. (8. sz. fotó)

Korára nem csak az anyag minőségéből tudunk következtetni, de abból is, hogy ugyanezzel a technikával és mintával készült Kárpátalján, Técsőn /ma Ukrajna/ egy nagyméretű vászonterítő. Az ottaninak a felirata és a rajta lévő évszám segített bennünket abban, hogy a padtakaró korát XVIII. századnak határozzuk meg. A terítő felirata a következő „*NÉHAI BATIZI JÁNOSNÉ, MÉSZÁROS KATA, ISTENHEZ VALÓ SZÍVES INDULATJÁBÓL TSINÁLTA: 1773.*” (9. sz. fotó)

1. 5. Vajdaság: Piros református egyházának úrasztali terítője

A legkorábbi évszamos terítőt 1811-ben ajándékozták az egyháznak (10. sz. fotó). Az évszám az ajándékozás időpontja, de anyagát tekintve lehet sokkal korábbi is.

Fehér, virágmintás patyolat, négy részből széles vékony vászon sávokkal összedolgozott. Körben vertcsipkével szegélyezett. Szélének két vászonsávja halványzöld, sárga és nyersszínű selyemszállal, ferde laposöltéssel hímezett, kis biedermeier hajló szegfű, tulipán és más stilizált virágbokrokkal díszített. A terítő vászon részének teljes felületét, amely keresztet formálva az egész terítő tengelyét alkotja, halványzöld és ekrű selyemszállal, nyomtatott nagybetűvel írt szöveg tölti be.

Felirata: „JÖJJETEK ÉN HOZÁM KIK MEG FÁRADTATOK ÉS MEGVAGTOK TER- HEL TET- VE ÉN MEG- NYUGOT- LAK TI- TEKET 1811- ESZT:- ESA IA:- VALAKIK- SZOMJU- HOZTOK- JÖJJETEK- E VIZEKRE ÉS KIK- NEK NIN. TSEN PÉN- ZETEK- JÖJJETEK- ELVEGYE- TEK MIN- PÉNZ ÉS- JUT: BORT- ÉS TEJET”A rá merőleges rész felirata: „ÉN VAGYOK A- JÓ PÁSZ- TOR A- JÓPÁSZ- TOR AZ- O ELE- TET ÁD- JA A JU- HOKÉRT- EMELJETEK- AZ ÚR- HOZ A TI- SZIVETE- KET- AZ URNÁL- VAGYON A MI SZI- VUNK.”

Az úrasztali terítőket rendszerint valamilyen nagy eseménnyel, személyesen megélt hitelménnyel kapcsolatban ajándékozzák az egyháznak. Az ajándékozás alkalmát, indítékát rendszerint nem rejtik véka alá. Rövidebb, hosszabb felirat formájában ez rákerül a textíliára. Gyakran találkozunk bibliai idézetekkel. Ebben is megvolt minden kornak a maga divatja. Általában a kor hangulatát, életérzését fejezték ki. Ezért találkozunk sokszor, főként az úrvacsorai abroszon ismétlődő bibliai idézetekkel. Mindössze néhány terítő bemutatására került most sor, még így is voltak felfedezhető egybeesések. A pirosi terítőn ugyanazt az Ézsaiás próféta könyvéből vett idézetet találjuk kisebb változtatással, mint a csúzai egyház kenyérkendőjén. De, hogy kedves idézete volt az úrasztali terítőt ajándékozóknak a reformátusság körében ez a bibliai ige, mi sem bizonyítja jobban, hogy ugyanezt az idézetet találjuk egy kárpátaljai, a beregszászi református egyház úrasztali terítőjén is. „KIKNEK-NINTSEN PÉN-ZETEK-JÖJJETEK-ELVEGYE-TEK MIN- PÉNZ ÉS- JUT: BORT –ÉS TEJET” (pirosi terítő idézete) „KIK SZOMJUHOZTOK VEGYETEK BORT ÉS TEJET.” (csúzai terítő idézete) „TI IS KIK SZOMJUHOZTOK JÖJJETEK. E VIZEKRE VEGYETEK MINDEN PÉNZ NÉLKÜL BORT ÉS TEJET. Ésaías Sz. P.r. LV. SV. I.” (beregszászi terítő idézete) (11. sz. fotó).

A bemutatott terítők is jól példázzák, hogy a református egyházak gyűjteményeiben még napjainkban is bukkannak fel egészen korai, eddig ismeretlen textíliák, úrasztali terítők vagy más templomi kézimunkák. Ezek többsége alá támasztja eddigi ismereteinket, amelyet az Európában egyedülálló díszítőművészetünkről, különleges hímzéseinkről már neves kutatóink is megállapítottak. Újabbnál újabb területek gyűjteményeinek feltárásakor szembesülhetünk az egységes anyag láttán azzal, hogy mennyire közös a kultúránk, és mennyire egységes díszítőművészetünk. Egymástól több száz kilométer távolságra eső településeken, a Burgerlandi Felsőőrön ugyanaz a díszítmény ékeskedik a szószéktakaró csík-jában, mint a kárpátaljai Técső úrasztali terítőjének mintájában. Ugyanazzal az igével hívják az úrasztali terítő feliratában az úr asztalához a híveket a Drávaszögi Csúzán mint a vajdasági Piroson vagy a kárpátaljai Beregszászon.

Jegyzetek

1 Palotay Gertrud: A debreceni református egyház régi terítői.

Debreceni Szemle 2–3–4. 1936.

Továbbá:

V. Ember Mária: Régi textíliák, Budapest, 1980.

V. Ember Mária: Úrihímzés. Budapest, 1982.

Felhősné Csiszár Sarolta: A kárpátaljai református egyházak XVII–XVIII. századi úrasztali terítői. In: Vallási néprajz 9. Kárpátaljai tanulmányok szerk.: Küllös Imola és Molnár Ambrus. Budapest, 1997. 301–333.

László Emőke: Textilmunkák. In: Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI–XVII. században. Budapest, 1986. 309–919.

S. Lackovits Emőke: Református úrasztali textíliák a Dunántúlon. Veszprém, 1995.

Palotay Gertrud: Oszmán török elemek a magyar hímzésben. Bibliotheca Humanitatis Historiae, Budapest, 1940.

Palotay Gertrud: A magyar református templomok úrasztali terítői. In.: Magyar református templomok. Szerk.: Kovács J. István, Budapest, 1942. 289–314.

Szerk.: Ujváry Zoltán, Debrecen, 1991. 333–342.

P. Szalay Emőke: Úrihímzések Hajdú-Biharban. Debrecen, 2000.

P. Szalay Emőke: A mátészalkai református egyház tárgyai. In.: Régió és hagyomány. Tanulmányok Szatmár néprajzából Gunda Béla tiszteletére.

V. Szatmáry Ibolya: Vásznonhímzések. In.: Hajdú-Bihar megye népművészete szerk.: Varga Gyula és Gazda László, Debrecen 1990. 280–291.

Takács Béla: Református templomaink úrasztali terítői. Budapest, 1983.

2 Palotay Gertrud: Magyar református templomok úrasztali terítői. In.: Magyar református templomok. Szerk. Kovács J. István, Budapest, 1942. 289–314.

3 Keresztes Dániel és Hamarkai Ede Szerk. „A bizalom pecsége alatt”. I. köt. EXODUS Kiadó 2004. 17.

4 i. m. 77.

5 A felsőöri református egyház ingó és ingatlan vagyonának leltára, külön irat. III. Az úr asztalához való eszközök és keszkenők.

A mindössze 17 évet felölelő időszakban 20 darab textíliát ajándékoztak az egyháznak. Ezek között volt 9 darab selyem „keszkenő”, három „veres”, egy „tégla szín” négy kék és egy fehér és kék selyemből készített kerek abrosz.

Egy hímes kendő, melynek az anyaga nem volt feltüntetve.

Egy veres pamuttal szőtt abrosz, egy veres színnel szőtt új „keszkenő”, egy veres és kék pamuttal elegyesen szőtt kendő, egy új vászon abrosz, egy veres sáhos forma keszkenő, Egy fehér kendő, egy rojtos abrosz és egy zöld posztó.

6 A felsőöri református egyház ingó és ingatlan vagyonának leltára, külön irat. „De mivel mind kicsinyek és így haszontalanok voltak /mármint a selyem kendők (szerk. megjegyzés)/, némely abroszokkal és kendőkkel együtt L. Z. Sidonak adattak, Anno 1752. 15. máj. Adorján Ferenc, Pongó György, Osváth János és Osváth György.”

7 Keresztes D. és Hamarkai E. i. m. 170. Az 1817-es vagyonleltár szerint, a csúzai egyházközségen kívül volt egy ugyanilyen terítő a vörösmarti gyülekezet

tulajdonában is. „Van két fejr Abrosza, hat kisede selem kendő, melyeknek semmi Inscipziója sintsen- két gyolts avúltas kendő, egyikenn ezen Inscritió van: KIK SZOMJUHOZTOK VEGYETEK BORT ÉS TEJET. 1720 ÉLETNEK KENYERE a KRISTUS ÉS ÉLŐ VÍZ. A.M.–O.A.– Ezek egy skatulyában tartatnak.

Csukovits Anita

Nagy Pál Miklós vallási botjai

A pásztorművészet és a népi vallásosság fogalmát ritkán használjuk együtt. A pásztorfaragók által gyakran és szívesen használt díszítőmotívumok többségét a geometrikus motívumok, virágmotívumok, állat és emberábrázolások alkotják. A faragók által megörökített emberek többnyire nyájat legeltetnek, szeretnek, mulatnak, táncolnak, vagy pandúrokkal harcolnak.

A feszületfaragó Barna János, Gyurkó Pál alkotásai inkább ritka kivételek, melyek a palócok mindennapokat átszövő vallásosságát mutatják. Barna János esetében emellett a szakirodalom a mély vallásosságot ifjúkori bűne miatti vezekléssel is magyarázza.¹

Pest megye nem tekinthető a fafaragókban és kvalitásos faragásokban gazdag területnek, annak ellenére, hogy északi része fában bővelkedik. A Pilis, a Börzsöny, a Cserhát egyaránt kiváló minőségű faanyagot szolgáltatott a faragni vágyóknak, ennek ellenére a megye talán legjelentősebb, legegységesebb stílusú faragóegységisége a Gödöllői dombság lankái között alkotott, a máriabesnyői kapucinus kolostor tehénpásztoraként. Művészetére azonban a közeli palóc tájak faragóművészete nem hatott.

Az elsősorban botjairól nevezetes faragó, Nagy Pál Miklós 1868-ban született Jászapátiban, szegényparaszti családban. Édesanyja korán meghalt, a félárva fiú mostohájával nem jött ki, így hamar elküldték szolgálni. Előbb Kocséron, majd Orgoványon tehénpásztorokodott – itt kezdett faragni, hogy ne aludjon el az állatok mellett.² Tanítómestere nem volt, egyedi stílusát különleges, a korban szokatlan módon alakította ki. Munkáit könnyű megismerni a minden szabad felületet kitöltő nagyon aprólékos faragásról, a jelenetek és portrék, illetve mellképek spirálvonalban lefelé haladó megjelenítéséről, az elefántcsontszínű fa és a feketére színezett háttér, valamint karcolásvonalak erős kontrasztjáról. Mivel olvasni és írni tudott, kevés ráérő idejében a kezébe került újságokat lapozgatta, olvasgatta. A Kis Újság néhány számából nézte ki azoknak a híres személyiségeknek az arcképét, akiket első arcképes botjára faragott. Mivel az első bot nagy sikert aratott, Nagy Pál Miklós további portrémásolási lehetőségek után nézett. Mint Madarassy Lászlónak elmesélte, megrendelte Dolinay Gyula: Magyar királyok és hősök arcképcsarnoka című albumát, s ettől kezdve tulajdonképpen üzemszerűen kezdte faragni „fejes történelmi botjait”. Időközben Kecskemétre került, ahol egy fogadóban dolgozott udvarosként. A fogadóban és a városban közben egyre nagyobb keletjük lett a szép, aprólékos kivitelű botoknak.³ Sajnos,

Madarassy nem jegyezte fel, hogy a megtakarított pénzből meghozatott drága képes album hogy került Nagy Pál Miklós kezébe, ki ajánlotta neki. Hogy a történelmi botokból hány készült, sajnos nem tudni, valószínűleg sok van magántulajdonban, de a jászberényi, a kecskeméti, a veszprémi, a gödöllői, a váci és a Néprajzi Múzeum is őriz ebből a típusból néhány darabot. A történelmi botok ára attól is függött, hogy hány fej került fel rájuk, a hírességek között a 7 vezér, királyok, politikusok, költők, az aradi vértanúk szerepeltek.

Kecskeméten került egy botja a Gödöllőn élő népművészet-kutató, Magyar Kázmér kezébe, aki megkereste, többször meglátogatta, és megrendelésekkel látta el a faragót, sőt, az ő révén került 1914-ben a máriabesnyői kapucinusokhoz tehenésznek, amikor Kecskeméten már nem tudta ellátni munkáját. Nagy Pál Miklóst ugyanis ifjúkorában megtiporta egy bika, emiatt bal keze nyomorékká vált, bal szemére nem, jobb szemére alig látott.⁴ A Gödöllő melletti kegyhelyre tehát már kiforrott stílusú faragó került, aki aztán a következő több, mint 30 itt töltött éven át nem sokat változtatott ezen.

Madarassy így írta le az alkotó Nagy Pál Miklóst: „Éppen a tehenek között áll és lehajtott fejjel egy sétatoton babrál. A még nyers botot baljában tartja, jobbában pedig egy kicsi gyöngyház nyelvű zsebkést szorongat. A kés hegye a bot szárán ideges gyorsasággal szántogat, miközben a jobb szem csaknem ráfekszik a munkábavett botra... Ennyi testi fogyatékoság mellett igazán megcsodálni való, ahogyan dolgozik. Minden előrajzolás nélkül farag a botra... A faragás abból áll, hogy az elképzelt arcok, jelvények, virágok, növények, évszámok, fölírások körvonalait a kis késsel kiárkolja, vagy ahogy ő mondja: kibabrálja.”⁵ Az elkészült motívumokat a beledörzsölt fekete kocsikenőcs teszi lélektelenebbé.

(Természetesen a fát először faragásra alkalmassá kellett tenni – leggyakrabban berkenyéből, ahogy arrafelé hívják, barkócából készültek a botok, melyeket előbb parázs fölött megpörköltek, majd disznózsírral bekentek, bükkfahamuban meghempergettek, megmostak, újrászíroztak, végül megfüstöltek.) A botok alapanyaga a Mátrából érkezett, a Besnyőre zarándokló mátrai búcsúsok hozták magukkal évről-évre Nagy Pál Miklós kérésére.

A történelmi botok mellett készített „természeti botot” is, melyeket állatokkal díszített. Az ábrázolások itt is könyvekből kerülhettek a botra – hiszen sem a strucc, sem a zsiráf, sem a hiéna nem tartoztak az 1930-as években paraszti körben jól ismert állatok közé. Gödöllőn maradt fenn a Városi Múzeumban első világháborús botja,⁶ amelyen a szembenálló felek katonai vezetőit faragta meg saját, apró-fejes stílusában. Nagy Pál Miklós legszívesebben botokat faragott, de rendelésre más tárgyakat is készített. Madarassy leírásában szerepel virágtartó, kavarókanál és díszkobak is – ez utóbbit egy fényképről ismerjük, a másik két tárgytypusról nincs más forrásból tudomásunk. A jászberényi múzeum őrizi két famozsarát is.⁷ Ennek alapján is megítélhető Nagy Pál Miklós sajátos ismeretanyaga és világképe.

Az egyik mozsár, melyre a faragó saját portréját is „rábabrálta”, a pásztorélet szépségeit örökíti meg. A szaladó ménes és a legelésző birkanyáj között azonban jól felismerhető a veszprémi várhegy és az esztergomi bazilika ábrázolása. Nagy Pál Miklós valószínűleg egyik helyen sem járt. A másik mozsár ennél eklektikusabb: viseletbe öltözött kislány, jegyespár, aratás mellett a honfoglalás képei, a teljes királyi díszbe öltözött Szent István király és a Jó pásztor, valamint Déryné Széppataki Róza fürtös feje békésen megfér egymás mellett. Hogy ebből mennyi volt az esetleges megrendelő igénye, és mennyi Nagy Pál Miklós leleménye, sajnos nem tudjuk.

Vallásos szimbólumok, szövegek, ábrázolások azonban minden alkotásán feltűnnek. A fejes történelmi botok mindegyikén a fejrésznél a szintén mindig megfaragott koronás magyar címer alatt korpusz, IHS, áldó kéz, galamb, istenszem, Hit-Remény-Szeretet felirat látható. Körben imádságos szövegek olvashatók csigavonalban, néha a Hiszekegy- vagy a Himnusz, illetve a Szózat, de több boton egyedi az imaszöveg:

„Bus magyarok imádkoznak égi atyánk hozzád. Fordítsd felénk magyarokra jószágos szent orcád, sírva sírunk fohászkodunk. Hozzád szól lelkünk. Ennyi tenger sok fájdalmat mért hogy érdemeltünk. Bus magyarok imádkoznak. Hallod Atánk hallod se testünkkel se lelkünkkel nem kívántunk harcot. Megbocsátunk mindazoknak akik reánk törtek. Csak mégegyszer advissza a drága magyar földet.”⁸

„Téged Isten dicsérünk. Téged Úrnak ismerünk örök Atya Isten. Áld az egész földön minden. Neked minden szent angyalok. Egek és hatalmasságok. Kerub és szeráf seregek szüntelen így énekelnek. Szent vagy seregek szent istene vagy. Teljesek dicsőségednek fölségével. Föld és egek. Téged az Apostoloknak Szent Karai magosztalnak. Téged a szent Prófétáknak lelkei dicsérve áldnak. Téged dicsőít imádvá a mártirok sokasága. Téged a föld kerekéségen szent egyházad vall és dicsér. Téged áld oh végtelen nagy fölségű Atya isten s egyszülött fiadat áldja: Kinek tisztelet és hála. Ámen.”⁹

A fenti szövegekből is kitűnik, hogy az írni-olvasni tudó, kolostorban élő – még ha csak az istállóban is – tehénpásztor vallási ismeretei, kifejezései messze meghaladják saját társadalmi csoportjának szintjét, s valószínűleg vallásos nyomtatványokból, vagy klerikus segítséggel állította össze a botokra faragott imádságos szövegeket. Faragói öntudatát jelzi, hogy minden botját szignálta, datálta is, sőt többnyire a későbbi tulajdonos neve is rákerült, épp úgy mint a készítés helye, a máriabesnyői kegyhely, ahol a barátok befogadták.

Nagy Pál Miklós mély vallásosságához nem fér kétség. Minden kezéből kikerült alkotásán szerepelnek vallásosságára utaló jelek, jelképek. Vallási botjai külön csoportot képeznek életművében. Külön érdekesség, hogy ilyen botot nem készített pénzért, csak ajándékba lehetett kapni, mivel az szerinte Isten szolgálá-

tára készült. Vallási botból kevesebb is készült, mint történelmi botból. A fennmaradt darabok alapján megállapítható, hogy a vallásos témák széles skáláján mozgott otthonosan, ismeretei meghaladták a többi faragó művei alapján eddig leírt vallásos ismeretanyagot, s jóval az átlagos hívő falusi ember felett álltak. A történelmi botokkal ellentétben, ahol nagyjából ugyanaz a 40–50 híres személyiség került megfaragásra, ezeknél a botoknál nagyobb változatosságra, egyediségre törekedett, bár átfedések természetesen itt is vannak. Sajnos, ebből a típusból csak pár tárgy áll rendelkezésünkre, újabb vallási botok felbukkanása tovább árnyalná, pontosítaná a képet. Tudjuk, telente, amikor az állatok mellett több ideje volt, imádságos könyvek olvasgatásával töltötte az időt az istállóban.¹⁰ Az olvasmányélmények botjain megörökítésre kerültek, tükröződtek.

A Néprajzi Múzeumban őrzött, 1932-ben készült egyik botján sajátos, spirálisan körbefutó stílusában többek közt Mária, Jézus, Mária Magdolna, az apostolok és szentek arcképeit faragta meg.¹¹ A szentek közül jó érzékkel választott ki különböző korokból származó, az egyház és a népi vallásosság számára egyaránt meghatározó szerepet betöltő szenteket, mint Szent István első vértanú, Szent Miklós, Szent Sebestyén, vagy Vendel, a rendalapító Szent Benedek és Ferenc, Padovai Szent Antal, az Árpád-ház szentjei, a női szentek közül Klára, Katalin, Kis Szent Teréz, a barokk szentjei közül Nepomuki Szent János és Borromei Szent Károly. Szintén a Néprajzi Múzeum őrzi azt az 1939-ben faragott botot, melynek szalagszerűen körbefutó szövege, az eucharisztikus himnusz az abban az időben Budapesten tartott Eucharisztikus Kongresszusra utal.¹² Az ábrázolt jelenetek és alakok között a litániák egyes megszólításainak mellképi ábrázolásai, evangéliumi események és szereplők, evangélisták, apostolok és szentek találhatók. Az ábrázolt szentek az 1932-ben faragott botról visszaköszönnek, az ott megörökített szentek közül csak Szent György és Aquinoi Szent Tamás nem szerepel a későbbi boton, de ez utóbbira újabb szentportrék kerültek, így Szent Bernát, Szent Félix, Szent Adolf, Szent Alajos, Szent Szaniszló. Az ábrázolások természetesen erősen leegyszerűsítettek, de Nagy Pál Miklós gondosan ügyelt arra, hogy például mind a 12 apostolt egyedi arcvonásokkal ruházza fel. A szentek ábrázolásánál is minden esetben felismerhető az ábrázolt szent, előképei, attribútumai alapján, de a faragó minden esetben alávészte a nevet is. A bibliai szereplők közül sem csak a legismertebb alakokat faragta meg, hanem például Márta, vagy Arimatiai József képését is.

A váci Tragor Ignác Múzeumban őrzött darabot Nagy Pál Miklós Hanauer István váci megyéspüspöknek készítette ajándékkul 1923-ban, tehát a korai darabok közül való.¹³ A körbefutó ábrázolások az alábbi tematika szerint követik egymást:

Mint minden általa faragott botnak, ennek a darabnak is – mintegy a faragó védjegyeként – korpusz, Oltáriszentség és Hit-Remény-Szeretet felirat díszíti a fejrészét. A következő egységet (a bot mintegy harmadát) ószövetségi jelenetek alkotják. Talán ez a bot legérdekesebb része; mely szakaszokat választotta faragásra érdemesnek.

A közismert paradicsomi jelenet és a paradicsomból történt kiűzetés után Noé, majd Ábrahám és Izsák megjelenítése következik. Az angyallal viaskodó Jákob után Mózes a csipkebokorral és a kőtáblával is megörökítésre került. A szintén közkedvelt és sokszor megörökített Dávid és Góliát jelenet után Salamon következik – de nem került megfaragásra Sámson, vagy József. Az ezután következő képecske – mivel a megformálás időbelisége pontosan követi a bibliai eseményeket, valószínűleg Jeruzsálem bukását, a menekülőket ábrázolja. Az ószövetségi szakaszt Jónás és az oroszlánok közt ülő Dániel képe zárja.

Ezt követik az Újszövetségből vett ábrázolások, majd a 12 apostol feje. Az Újszövetségből Nagy Pál Miklós Keresztelő Szent Jánost, az angyali üdvözlést, Jézus születését, a háromkirályok látogatását, Jézus megkeresztelését – majd Jézus egyik kevésbé ismert példabeszédét, a fügefáról szólót faragta meg. Az ezt követő Krisztus színeváltozása jelenetben, melyben Jézus Illés próféta és Mózes között jelenik meg, Mózesre Nagy Pál Miklós szarvakat faragott. A szenvedéstörténetből alig emelt ki néhány mozzanatot: a megostorozott Jézust rögtön a megfeszített Jézus követi, majd a feltámadás, a tanítványoknak megjelenő Jézus, valamint Jézus és Mária tövisszorosús szíve zárja le az újszövetségi részt.

Ezt követi a máriabesnyői Szűzanya képmása, majd különböző egyházi szimbólumok, mint például a pápai tiara és Szent Péter kulcsai, valamint a ferences és a kapucinus rend jelvényei. Körmeneti zászlók után, a bot alsó harmadát nevezetes kegytemplomok ábrázolásai töltik ki – talán ahová vágyott, de ahova nem jutott el, csak olvasott róluk, vagy hírüket hallotta a Besnyőt felkereső búcsúsoktól: a római Vatikán, Lourdes, Máriazell, Máriaremete, Mátraverebély, Máriabesnyő, Csatka. A bot legalja már nem díszített, talán, hogy a bot porba-sárba eső része ne kapcsolódjon már semmilyen vallásos élményhez.

Mint már említettem, Nagy Pál Miklós maga is gyakran forgatta a Bibliát és különböző imádságos könyveket. Nem valószínű, hogy a máriabesnyői kolostor könyvtárát használta volna. A XIX–XX. század Bibliáinak túlcirkalmazott, illetve Michelangelótól, Raffaellótól átvett ábrázolásait nehéz lett volna a faragások egyszerűbb formanyelvére átültetni. A besnyői templom képei, üvegablakai sem jelentek meg faragásain, a kegyszobor kivételével. A korszakban kapható, a besnyői búcsúban árusított vallásos aprónyomtatványok, ponyvák – például a szentek életéről szóló művek – kevésbé minőségűek, fametszetű, vagy rajzos ábrázolásai valószínűleg hatottak képi világára. Sajnos, a kortársak nem jegyezték fel olyan

forrásművet, mint a történelmi botok esetében a már említett Dolinay: Magyar királyok és hősök arcképcsarnokát. Ennek hiányában csak feltételezni tudjuk, hogy a képekkel díszített vallásos aprónyomtatványok mellett olvasmányélményeit is átalakította képekké, gazdag fantáziával, remekül megragadva a jellegzetességeket, akár a viseletben, akár az arckifejezésekben, akár a tárgyakban. A fantázia fontosságára utalnak a botjain gyakran megtalálható olyan személyek és események, amelyeknek képi, szentképi ábrázolása kevésbé volt ismert még vallásos körökben is. Bár botjai ajándékba készültek, többnyire egyházi személyek részére, az alkotás közben egyfajta Biblia Pauperumként is szolgáltak a Nagy Pál Miklós körül az istállóban dolgozó szolgálóiuk számára.

„Istené a tudomány, én csak eszköz vagyok a kezében” – mondta, ha tehetségét dicsérték. Nagy vágya volt, hogy eljusson Rómába, és a pápát is megajándékozhassa egy vallási bottal, ez azonban nem teljesült.¹⁴ 1945 után, miután a kolostort felszámolták, botjai árusításából tengette életét 1950-ben bekövetkezett haláláig,¹⁵ így valószínű, hogy sok, még nem ismert – bár valószínűleg többségében történelmi tárgyú – általa faragott bot lappang valahol.

Jegyzetek

- 1 Lengyel Ágnes: Pásztorművészet. In: Nógrád megye népművészete. Balassagyarmat, 2000, 399.
- 2 Madarassy László: Művészkedő magyar pásztorok. Budapest, 1935, 21.
- 3 Madarassy L. i. m. 22.
- 4 Györffy István: Nagy Pál Miklós botfaragó pásztor munkái. Ethnographia, 1987, 113.
- 5 Madarassy L. i. m. 17.
- 6 Gödöllői Városi Múzeum 97. 2. 1 Magyar Kázmér hagyatéka.
- 7 Jász Múzeum, Jászberény, 62. 1. 1, ill. 62. 2. 1.
- 8 Néprajzi Múzeum. Pásztorkodás gyűjtemény 52. 63. 1.
- 9 Györffy I. i. m. 115–116.
- 10 Madarassy L. i. m. 24.
- 11 Néprajzi Múzeum. Pásztorkodás gyűjtemény 52. 63. 1.
- 12 Néprajzi Múzeum Pásztorkodás gyűjtemény 55. 3. 1.
- 13 Tragor Ignác Múzeum 71. 121. 1.
- 14 Madarassy L. i. m. 25.
- 15 Györffy I. i. m. 117.

ISBN 973004967-X

9 789730 049671